

VIDA ISTVÁN

FEJEZETEK A FÜGGETLEN KISGAZDAPÁRT TÖRTÉNETÉBŐL

1930–1956

Tanulmányok

Budapest
2001

BEVEZETŐ

A történeti irodalomban makacsul él tovább az álláspont, amely szerint a Független Kisgazdapártot 1930-ban néhány volt kormánypárti illetve ellenzéki politikus alapította, nem sok köze volt a világgazdasági válsághatására kibontakozó birtokos paraszti mozgalomhoz, s nem új politikai szervezet alakult, hanem a régi Nagyatádi -féle Kisgazdapárt alakult újjá. Zsitvay Tibor, a Bethlen-, majd a Károlyi-kormány egykori igazságügy-minisztere, egyébként konzervatív beállítottságú politikus két évvel ezelőtt megjelent emlékiratában, amelyet 1959 és 1968 között emigrációban vetett papírra, a Független Kisgazdapárt megalakulásával kapcsolatban többek között annak a véleményének adott hangot, hogy: „A kormánypártból egy képviselő sem lépett ki ekkor, hanem csak néhány, azelőtt is ellenzéki képviselő állott össze, s pártjuknak az országban még semmiféle szervezete sem volt. Nem a népből indult, hanem néhány összeálló képviselő igyekezett a jelentkező elégedetlenséget meglovagolni. Jelentőséget neki ebben a kezdeti időben egyedül az élére állott Gaal Gaston személye adott.”¹ Borsányi György egy korábbi az 1931-es választásokról írt tanulmányában, amelyet tavaly előtt magyarországi parlamenti választásokkal foglalkozó kötetben újraközöltek, azt fejtette ki, hogy: „1930 utolsó hónapjaiban a politikai erjedés vidéken pártalakulásokat eredményezett. Októberben Szijj Bálint csizmás kisgazda, a Nagyatádi -féle Kisgazdapárt egyik korifeusa, Gaal Gaston földbirtokossal együtt újjáalakította a Független Kisgazda-, Földmunkás - és Polgári Agrárpártot. A zászlóbontás Békés községben történt meg. A párt programja meglehetősen mérsékelt volt, de bizonyos ellenzéki ígérete sejtett fel mögötte, ami az agrárválságtól sújtott kisgazdákra vonzerőt tudott gyakorolni. A Független Kisgazdapárt régi-új pártként jelent meg a közéletben.”²

A valóság az, s a disszertáció első nagyobb fejezete erről szól, a Független Kisgazdapárt 1930. október 12-én alakult meg, alulról induló demokratikus ellenzéki birtokos paraszti politikai mozgalom hozta létre. Kiváltó oka az egyre növekvő paraszti elégedetlenség, és a bethleni kormányzati rendszer iránti bizalom rohamos csökkenése volt. Az elkeseredettséget és nyugtalanságot az 1929 őszén kirobban világgazdasági válság váltotta ki, amely a korábban is sok nehézséggel küszködő magyar mezőgazdaságot katasztrófális helyzetbe hozta. A mezőgazdasági termékek ára mélypontra zuhant, az értékesítési lehetőségek bedugultak, az export visszaesett, az agrárrolló szélesre nyílt. A jövedelem kiesés miatt a parasztság nem tudta fedezni a banki, adó- és illetményterheket, egyre nagyobb méreteket öltött az eladósodás; megkezdődtek az árverések.³ Az Egységes Párt megalakulásával és Nagyatádi Szabó István halálával, gyakorlatilag megszűnt birtokos parasztság politikai képviselete. Az 1926-os választások után kormánypárt kisgazdafrakciója, amelyben ekkor már igazi, gazdálkodó parasztok alig voltak, bár ismerte a gondokat és szóvá is tette azokat, nem tudott befolyást gyakorolni a kormány gazdaságpolitikájára, az erélyesebb fellépéstől rendre visszaretent.⁴ A Keresztény Gazdasági Párt, mint koalíciós partner, a Bethlen-kormány gazdaságpolitikáját támogatta. A baloldali parlamenti ellenzék, benne a Magyarországi Szociáldemokrata Párt késve reagált, a kisebb — parlamenten kívüli — parasztpártok csak regionális befolyással és bázissal rendelkeztek. A jobboldali ellenzék visszaszorult és feldarabolódott.

A birtokos paraszti mozgalom az Alföldön indult, s csak később terjedt át Nyugat- és Dél-Dunántúlra, valamint az Északi Dombos Vidékre. Ennek egyik oka, hogy az alföldi paraszti társadalomban az átlagnál nagyobb volt a közép- és gazdagparasztság aránya, mint a másik két említett vidéken. Az agrárproletariátus részesedése is az átlagnál nagyobbak nevezhető. Itt a parasztságon belüli ellentétek párosultak a parasztság, az úri középosztály és a nagybirtok közötti éles feszültségekkel. A közigazgatás is keményebb magatartást tanúsított, mint más régiókban.⁵ A parasztmozgalom vezető csoportjai zömmel a közép- és gazdag parasztok közül kerültek ki, az aktivisták és önkéntesek között azonban szépszámmal voltak szegény és kisparasztok, valamint földmunkások is. A kezdeményezők között eleinte jelentős szerepet játszottak a református lelkesek és tanítók. A politikai küzdelemben hagyományos módszereket, eszközöket alkalmaztak, kivételt az képezett, hogy politikai

követeléseket, programokat fogalmaztak meg, amelyeket maguk népszerűsítettek és terjesztettek.

A szervezkedés spontán módon, több vármegyében, főként Békésben, Biharban, Hajdú megyében, Szabolcsban, valamint Tolnában és Zalában alulról indult meg, az intézményi háttért a helyi gazdakörök, egyesületek, olvasóköri biztosították. A különböző arculatú, mentalitású csoportok összefogására és a pártalakulás előkészítésére 1930 márciusában ideiglenes előkészítő bizottságot hoztak léte. Kezdetben a régi Nagyatád-párt újjáalakítását tervezték, de a növekvő paraszti elégedetlenség hatására 1930 nyarától új, mind a kormányzó pártoktól, mind a szociáldemokrata baloldaltól független ellenzéki párt létrehozásának gondolata került előtérbe. Az első megyei pártszervezet Biharban, Derecskén 1930. június 29-én alakult meg. Az országos párt 1930. október 12-én a békési nagygyűlésen bontott zászlót, Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt (FKGP) néven. Közfelkiáltással 35 tagú tisztkar választottak, párt elnöke Szijj Bálint felsőházi tag, ügyvezető alelnöke J. Bartolf Márton parasztgazda, takarékpénztári pénztáros, egyik alelnöke Tildy Zoltán, főtitkára Nagy Ferenc lett. Az országos vezetőségben zömmel az „alapító atyák”, a falusi parasztszervezők foglaltak helyet. Az elfogadott programban megfogalmazott követelések elsősorban az ártermelő birtokos parasztság helyzetén, életkörülményein kívántak javítani, s az ellenforradalmi rendszer mérsékelt demokratizálását, a választási rendszer reformját, a politikai szabadságjogok helyreállítását célozták. Külpolitikai téren a program a trianoni békeszerződés revízióját, a történeti Magyarország helyreállítását sürgette, összhangban a Bethlen-kormány külpolitikai törekvéseivel. A földreform gondolata burkoltan és csak igen mérsékelt formában merült fel.

Egy parlamenten kívül megalakult ellenzéki parasztpárt politikai mozgásterét ismert politikusok és parlamenti képviselő nélkül az adott politikai rendszerben minimális volt. A kisgazdapárt vezetői először a fajvédő nézeteit lassan feladó, de politikailag jobboldali Bajcsy-Zsilinszky Endrét szerették volna pártvezérül megválasztani, de ideológiai, politikai és személyi okok miatt erre nem került sor, majd a konzervatív agrárius beállítottságú, de paraszti körökben is népszerű Gaal Gastonnal tárgyaltak. Az FKGP és Gaal-féle lojális ellenzéki Agrárpárt fúziójára 1930. december 10-én került sor. Tildyék súlyos árat fizettek: fel kellett adniuk, ha átmenetileg is, szabadkirály-választó álláspontjukat, a földreformról semmilyen formában nem eshetett szó, a politikai reformok terve háttérbe szorult, a pártpolitika középpontjába a gazdasági követelések (a mezőgazdaság, fokozottabb támogatása, adó- és illetménycsökkentés, a hitelpolitika átalakítása, stb) kerültek. Az egyesüléssel Gaal Gaston mellett három parlamenti képviselő is csatlakozott az FKGP-hez, valmennnyi középirtokosok, s Gaalt kivéve legitimisták voltak. Hamarosan belépett a pártba a volt fajvédőkből álló Eckhardt-Ulain csoport is.

A Független Kisgazdapárt első komolyabb politikai erőpróbájára az 1931-es országgyűlési választások alkalmával került sor. A pártépítés ekkor még kezdeti állapotban volt. A választási kampányt a szervezetlenség, a programtalanság, a finanszírozási és káder gondok jellemezték. A közigazgatás és a választási apparátus ugyan úgy nem kímélte, mint a szociáldemokrata pártot. Mindezek ellenére meglepően jól szerepelt. A párt 68 jelöltet állított, 57-et nyílt szavazású egyéni választókerületben, hatot lajstromos titkos kerületben. A pártok rangsorában ezzel a harmadik helyet foglalta el. A kisgazdapárti képviselőjelöltek két társadalmi réteg, a birtokos parasztság és az úri középosztály köréből kerültek ki. A paraszti és az úri földbirtokosok együttes száma 31 fő, volt, ami az összes jelöltek 45,58%-át tette ki. A választásokon 1 510 509 érvényes szavazatot adtak le, 132 nyílt szavazású kerületben 1 067 446 -ot, a 11 lajstromos kerületben 443 063-at. A Független Kisgazdapárt 176 827 szavazatot kapott, az érvényes voksok 11, 70%-át. Ebből 160 171-et egyéni kerületben vidéken, 16 656-ot a városi titkos kerületekben szerzett. Egyéni kerületekben az FKGP a szavazatok 15%-ával a pártok ranglistáján az Egységes Párt mögött a második helyet foglalta el. A kisgazdapárt 11 mandátumot szerzett, az első fordulónban ötöt, a második fordulónban kettőt, hármat a titkos kerületekben, és egyet mandátumról való lemondás után megismételt választáson.⁶ A 11 képviselő társadalmi szempontból vegyes összetételű volt. Négy középirtokos, három ügyvéd, egy újságíró és egy nyugalmazott polgármester

volt közöttük. Mindössze két igazi kispazda, gazdálkodó paraszt ember került be a törvényhozásba, mindketten német anyanyelvűek voltak. A képviselőcsoport összetétele nem reprezentálta a párt szavazóbázisát és tagságát.

A választó bázis összetételét megfelelő adatok híján nehéz pontosan felmérni. A szavazatok területi megoszlása azt mutatja, hogy az FKgP elsősorban a birtokos parasztság — a kis-, közép- és a gazdagparasztság — köréből szerzett támogatókat, bár nyilvánvalóan akadtak szavazói a szegényparasztság és a földmunkásság táborából is. A falusi és városi (mezővárosi) kispolgárság alig mozdult meg mellette. A középpolgárság idegenkedve fogadta. Az úri középosztály soraiba kisebb ellenzéki érzelmű középbirtokos csoportokat leszámitva nem sikerült behatolnia. A köztisztviselői réteg ellene fordult, s kevés támogatóra talált az értelmiség, még a falusi értelmiség körében is. Bár számos református lelkész bábáskodott az ellenzéki parasztmozgalom indulása és a kispazdapárt megalakulása körül a református lelkészek zöme nem állt ki mellette. Hasonló volt a helyzet a falusi tanítósággal is. A kispazdapárti szavazóbázis feltűnő sajátossága, hogy az FKgP elsősorban a német nemzetiségűek által lakott vidékeken, Sopron, Bács-Bodrog, részben Tolnában szerepelt sikeresen és nyert mandátumokat. Ennek valószínűleg az a magyarázata, hogy a piacra termelő, szorgalmas, takarékos német gazdákat az agrárválság és az adóztatás az átlagnál is jobban sújtotta, s nagyobb elkeseredést váltott ki körükben.

A Független Kispazdapárt intézményesülése a szervezeti hálózat, a pártapparátus kiépülésével és a vezető szervek stabilizálódásával fejeződött be.

Szervezett, központilag irányított pártszervezés csak 1931 őszén a választások után kezdődött, s 1933 tavaszáig tartott. Az agitációt és tagtoborzást, a finanszális gondok mellett, a biatorbágyi merényletet követően bevezetett statárium és gyűléstilalom is nehezítette. A cél az Egységes Párt leváltására és a kormányzás átvételére képes, országos hálózattal rendelkező, nemzeti alapon álló, ellenzéki, de a szociáldemokrata baloldaltól elhatárolódó nagy politikai szervezet létrehozása volt. A taglétszámról és a helyi szervezetek számára vonatkozóan nincsenek megbízható adatok. A párt hivatalos közlései szerint 1933. januárjában az ország 3200 községe közül 1200-ban megalakult a helyi pártszervezet, és a taglétszám elérte az egy millió főt. Korabeli sajtójelentések szerint valójában csak 600–650 helyi csoport jött létre, s a taglétszám nem haladta meg a 100 ezer főt. A ténylegesen működő pártszervezetek száma ennél kevesebbre becsülhető. Az FKgP alapstruktúrája vertikális jellegű volt, a horizontális intézményrendszer igazából nem fejlődött ki. Társszervezetei nem voltak. A párhálózat területi alapon épült ki, de középszinten a járási központok helyett, néhol mellettük, létrehozzák a külön választókerületi szervezeteket és vezetőségeket. A párt politikáját, stratégiáját és taktikáját a pártvezér határozta meg, de a gyakorlati politika alakításában a pártvezetőség mellett nagy szerepet kapott a képviselőcsoport is. A tagság összetétele és a választási bázis között nem volt érdemi különbség.

1932 őszén vezetésében és politikájában jelentő változások kezdődtek. 1932 októberében meghalt Gaal Gaston és politikai végrendeletének megfelelően utóda a jobboldali radikális Echikardt Tibor lett, aki mezőcsáti pótválasztás megnyerésével tett szert országos hírnévre. Nem sokkal korábban Horthy-kormányzó a tehetetlennek bizonyult gr. Károlyi Mihály helyett Gömbös Gyulát nevezte ki a miniszterelnökké. Az 1931. évi választások tapasztalatai alapján az FKgP fő politikai célkitűzése a választójogi reform mielőbbi megvalósítása, mindenekelőtt a titkos választójog törvénybeiktatása volt. Azt remélték az országban uralkodó hangulat s a parasztság számaránya alapján, hogy titkos választás esetén az FKgP szerezheti meg a szavazatok többségét. A választójogi reform napirendre tűzését a Károlyi-kormány idején, gyenge ellenzéki pozícióból, ráadásul lojális magatartással a pártnak természetesen nem sikerült elérnie. Gömbös hatalomra kerülésével azonban megváltozott a helyzet.

Echikardt a 20-as években maga is a fajvédő tábor egyik vezéregyénisége volt. 1928 után kormánypárti fordulata miatt elhidegült korábbi pártvezérétől, de 1932 őszétől ismét javult kapcsolatuk. A kispazdapárt, ugyan különböző intenzitással és hullámban, de 1934 tavaszáig bírálta a Gömbös-kormány programját, ettől kezdve azonban közeledés kezdődött. A fajvédők egykori vezérének a német típusú totalitárius politikai rendszer bevezetéséhez,

tervezett egyéb reformjaihoz, és Bethlen gróf, valamint a nagytőke és a nagybirtok jelentős része által támogatott konzervatív (liberális) ellenzék háttérbe szorításához szüksége volt a legjelentősebb polgári ellenzéki erő lojalitásának, esetleges támogatásának megszerzésére, míg a kisgazdapárti pártvezér Gömböstől remélte a titkos választójog törvényerőre emelését, a kisgazdapárt hatalmi súlyának növekedést. Gömbös és Eckhart 1934 nyarán megállapodást kötöttek, a kormányfő ígéretet tett a választójogi reform kidolgozására, a kisgazdapárti politikus vállalta, hogy bekapcsolódik Bethlen és hívei elleni harcba. Az egyezség azonban nem bizonyult tartósnak. Eckhardt és a kisgazdapárt nem adta fel önálló hatalmi törekvéseit, az új kormánypárt, NEP működő tömegpártként való kiépítését gyanakodva figyelte, egypártrendszerre való áttéréstől létét érezte fenyegetve. A kormány agrár tárgyú intézkedéseit (mindenekelőtt a gazdavédelmi rendeleteket) nem tartotta kielégítőnek és elgendőnek. Gömböst viszont zavarták a kisgazdapárt ambíciói, s kellemetlenül érintette Eckhardték által kidolgozott nagyon mérsékelt választójogi tervezet nyilvánosságra kerülése, s az a körülkirobban botrány, amit liberális sajtó hetekig napirenden tartott. Az FKgP első embere 1935 elején a nyilvánosság előtt felmondta a megállapodást, a kormányzat viszont az áprilisi országgyűlési választásokon, mindenkorábbinál durvább eszközöket használva, mindenáron igyekezett a megakadályozni, hogy az FKgP sikerrel szerepeljen és jelentős számú mandátumra tegyen szert. Figyelembe véve a kemény hatósági terrort, azt, hogy a birtokos paraszti ellenzéki politikai mozgalom ekkora lendületét veszítette, s a Gömbössel kötött paktum sokat ártott a párt tekintélyének, az FKgP jól vette az akadályt, s 1931-hez képest növelte parlamenti helyeit és szavazatai számát.⁷

A kisgazdapárt 96 jelöltet állított, 94-et a nyílt szavazású egyéni választókerületben, kettőt listás kerületben (Kecskeméten), ezzel a választásokon induló párok közül NEP után a második helyet foglalta el. Az 1974 089 érvényes szavazatból 387 351 szavazatot, a voksok 19,62%-át szerezte meg, több mint kétszeresét annak, amit 1931-ben kapott. 22 mandátumhoz jutott, ezzel a parlament második legnagyobb pártja lett a kormánypárt után. A párt területi befolyása megváltozott. Támogatottsága Észak-Dunántúlon, a Dunántúl középső régiójában, a Duna-Tisza közének déli részén, valamint a Viharsarokban visszaesett. Választói bázisa szélesedett, de az agárproletariátus és a szegényparaszság körében veszített táborából, szinte eltűntek városi hívei, akik 1931-ben sem voltak nagyszámúak. Elpártolt a korábbi ellenzéki középbirtokos réteg is. Továbbra is a birtokos parasztság tekintette saját politikai érdekképviselőnek, valamint a falusi kispolgárság egy része.⁸

Az 1935-ös választások után a Független Kisgazdapárt politikájában éles fordulat következett be. Külpolitikai téren Eckhart és a pártvezetés szakított a korábbi németbarát orientációval, felismerve a német veszélyt és az újabb világháború kirobbanásának lehetőségét, egyre határozottabban állt ki az ország függetlensége mellett. Belpolitikai téren keményen szembefordult a Gömbössel és totalitárius diktatúra bevezetésére törekvő jobb- és szélsőjobboldali erőkkel és nyílt harcot hirdetett ellenük. Szót emelt az alkotmányosság védelmében, ami persze a fennálló konzervatív, antiliberális rendszer oltalmát jelentette. Síkraszallt a politikai és az emberi szabadságjogok biztosítása mellett, de 1938 májusában képviselői megszavazták az első zsidótörvényt (1938:XV. tc.). Kétségtől a kisgazdapárt sikere volt, hogy az országgyűlés elfogadta a titkos választójog törvénybeiktatásáról szóló törvényjavaslatot (1938:XIX. tc.), amely kombinálta az egyéni és a listás választási rendszert. Ugyanakkor Eckhart Tibornak személyes szerepe volt abban, hogy a törvénybe konzervatív jellegű elemek, ú.n. „fékek” is beépültek és Horthy Miklós kormányzó jogkörét kibővítették. A társadalmi és szociális reformok terén az FKgP kevésbé volt eredményes. A pártvezér 1938-ban meghirdetett mérséklet, a nyilas propagandát ellensúlyozni akaró, s a zsidóság kezén lévő földbirtokok kisajátítását célzó földreform javaslata visszhang nélkül maradt.⁹ Változás történt a kisgazdapárt szövetségi politikájában is. Egyrészt nyitott a pártideológiában korábban ellenségnek tekintett szociáldemokrácia felé. Bár az SZDP természetesen nem fogadta el párt első emberének feltételeit, nevezetesen, hogy hagyjon fel az osztályalapon való politizálással, s szakítson a marxizmussal, a két párt között megindult a közeledés. Másrészt rendezte viszonyát a konzervatív ellenzék egyes csoportjaival. Eckhart kibékült gr. Bethlen Istvánnal, felvette az érintkezést a legitimista körökkel. Kezdeménye-

zésre 1936-ban Bajcsy-Zsilinszky Endre híveivel belépett a kisgazdapártba.¹⁰ Tett gesztusokat a városi liberális pártok és politikusai felé is. Baráti kapcsolatokat ápolt többek között Juhász Nagy Sándorral, aki fontolóra vette, hogy esetleg csatlakozik a pártnak.

Eckhart és a kisgazdapárt a 30-as évek második felében népszerűségét, politikai befolyását tekintve pályafutása csúcspontjára jutott, mindez nem járt a párt szervezeti helyzetének megerősödésével, tömegbefolyásának további bővülésével. Az 1935-ös választások után megindított újabb pártsevezési hullám hamar lecsengett, a tagságot, a választásokat leszámítva, alig lehetett mozgósítani. A kül-és belpolitikai események, a párt politikai irányváltása, és a pártvezetés által elkövetett hibák kiélezték az ellentéteket a belső irányzatok és csoportok között. Hat, a nációkkal szimpatizáló jobboldali képviselő 1938 márciusában, az Anschluss után kilépett a pártból. A párt Tildy és Nagy Ferenc vezette agrár-demokrata szárnya egyre elégedetlenebbé vált, kifogásolta, hogy paraszti érdekek képviselete háttérbe szorul. Tiszántúlon Eckhardt 1937 októberi legitimista beszéde általános felháborodást keltett helyi kisgazdapárti körökben. A parasztpolitikusok balféle orientálódtak, a népirókkal, a Márciusi Fronttal, és más mozgalmakkal kerestek kapcsolatot. Támogatták azt a gondolatot, hogy új, radikális politikát folytató parasztpártot kell alapítani. Tildy és Nagy Ferenc környezetéből 1939-ben többen részt vettek a Nemzeti Parasztpárt megalakításának előkészítésében.¹¹ Kezdeményezésükre alakult meg 1937-ben az FKgP Földmunkás Tagozata Dobi István elnökletével. Eckhart lassan elszigetelődött pártban, hívei elhagyták, s maga is egyre inkább elkedvtelenedett.

Az 1939. évi parlamenti választásokon a kisgazdapárt súlyos vereséget szenvedett. A párt az egyéni kerületekben 88, a listás kerületekben 73 elöltet indított. Négy kivételével valamennyi vármegyében állított jelöltet, az 52 város közül azonban csak négyben tudta ugyan ezt megtenni. A listákra leadott 2 193 054 érvényes szavazat közül, az FKgP 340 483 szavazatot, az összes voksok 15,53%-át szerezte meg. Az egyéni választókerületek 1 493 549 érvényes szavazatából a kisgazdapárt jelöltjeire 228 571 szavazat, az összes voksok az 15,3%-a jutott. A legnépszerűbbnek tartott ellenzéki párt 1935-höz képest mintegy 100 ezer szavazatot veszített. A parlamenti helyeknél, a választási rendszer aránytalansága miatt, a veszteség látványosabb volt, a korábbi 22 mandátum helyett 1939-ben csak 14 mandátummal rendelkezhetett. Ezek közül — Tildy Zoltán — csak egyet szerzett egyéni kerületben. A képviselői helyek pártok szerinti megoszlását tekintve Eckhardték a második helyről a harmadik helyre csúsztak vissza, MÉP és a Nyilaskeresztes Párt mögé, miközben az egész baloldali parlamenti ellenzék jelentősen meggyengült. A választások eredménye azt mutatta, hogy az FKgP továbbra is a vidék pártja maradt, területi befolyása Észak- és Nyugat-Dunántúlon esett vissza, az Alföldön viszont alig változott, sőt Észak-Magyarországon még nőtt is. Társadalmi támogatottságában átrendeződés nem történt, bár híveinek száma csökkent.¹²

A Független Kisgazdapárt a II. világháború kirobbanása után felfüggesztette politikai tevékenységét, s visszavonulva a parlament biztonságot nyújtó falai közé, lemondott a nyílt ellenzéki agitációról. A háború első éveire jelentéktelen képviselőházi frakcióvá zsugorodott, s a belpolitikai élet fejlődésére alig gyakorolt befolyást. Ez nemcsak azzal függött össze, hogy 1939 szeptembere után a Teleki-kormány kivételes állapotot vezetett be és egy sor, a politikai szabadságjogokat korlátozó intézkedést hozott (sajtócenzúra, gyűléstilalom stb.), hanem azzal is, hogy az 1939. évi súlyos választási vereség, s kezdeti látványos német katonai sikerek elbizonytalanították és válságba sodorták a felső vezetést. Egyidejűleg a párt tisztikarában is jelentős személyi változások történtek. Eckhardt Tibor 1940 januárjában lemondott tisztségéről, majd 1941 március 8-án — a konzervatív ellenzék megbízásából, Teleki Pál miniszterelnök és Horthy Miklós kormányzó tudtával — az Egyesült Államokba utazott, hogy az angolszász közvéleményt megpróbálja Magyarország és a Horthy-rendszer mellé állítani. Az ügyvezető elnöki teendőket ellátásával Tildy Zoltánt bízta meg, s ez azt jelentette, hogy a kisgazdapárt vezetésében megnőtt a paraszti szárny befolyása. Eckhardt helyét a pártpolitika alakításában, képviseletében bizonyos mértékig Bajcsy-Zsilinszky Endre vette át.¹³

A kisgazdapárti vezérkar az adott kül- és belpolitikai helyzetben nem látott lehetőséget a korábbi német- és nyilasellenes demokratikus függetlenségi politika folytatására, s arra

törekedett, hogy a pártot és a demokratikus parasztmozgalmat átmentse arra az időre, amikor a nemzetközi helyzet és a hazai politikai viszonyok ismét lehetőséget nyújtanak az ellenzéki politika meghirdetésére.

1942 őszén, 1943 tavaszán a világháború menetében és a nemzetközi helyzet alakulásában jelentős változások következtek be, az angol-amerikai csapatok partra szálltak Észak-Afrikában, a Wehrmacht súlyos vereséget szenvedett Sztálingrádnál, 2. magyar hadsereg elpusztult Voronyezsnél. A kisgazdapárti vezérkar, amely angol orientációjánál fogva korábban sem bízott túlzottan a német győzelemben, gyorsan reagált a katonai eseményekre. Több éves „öntudatos hallgatás” után fokozatosan feladta passzivitását, újra bekapcsolódott a politikai életbe, és egyre gyakrabban hallatta szavát a nemzetgyűlésben. A vezető pártkörök kutatni kezdték a politikai kibontakozás módját, foglalkozni kezdtek azzal, hogyan lehetne elkerülni a háborús katasztrófát, s megakadályozni a további oktan vérontást, a néptömegek, elsősorban a parasztság szenvedéseinek folytatódását. Ezt tették annál is inkább, mert tudatában voltak annak, hogy a kisgazdapártra, mint az egyetlen jelentős társadalmi bázissal rendelkező polgári arculatú pártra, a háború után komoly politikai szerep vár, feltehetően kormányzó párt lesz. Felismerték: ahhoz, hogy a majdani közéletben igényeiknek megfelelő helyet biztosítsanak a maguk számára, nem elég kivárni az események kedvező fordulatát, hanem a jövő előkészítésében aktív szerepet kell vállalniuk. 1943. május 27-ére — 1939 óta először — összehívták a párt országos vezetőségét, az ún. nagyválasztmányt, amely elfogadta az új politikai program alapelveit, határozatot hozott a párt újjászervezésének megindításáról. Tildyt a párt ügyvezető elnökévé választották.¹⁴

A kisgazdapárti vezetők viszonylag elég korán, már 1942 nyarától hangoztatatták, hogy „fel kell készülni a háborúból a békére való átmenetre”, s foglalkozni kezdtek különböző politikai tervek, programok kidolgozásával. A disszertáció következő fejezete ezekről ad áttekintést, cáfolva, hogy a kisgazdapárt a politikai tervezés terén nem készült volna fel a háború utáni időszakra.

A Független Kisgazdapárt köreiben három koncepció alakult ki a jövőt illetően: egy radikális, forradalmi jellegű elképzelés, amely nemcsak a politikai demokrácia megteremtésével, de a szocialista perspektívával is számolt; egy mérsékelt demokratikus koncepció, amely az ellenforradalmi rendszert polgári demokráciává akarta átalakítani, de a szocializmus gondolatát elutasította, s végül egy nemzeti-nacionalista felfogás, amely a történeti Magyarországot kívánta újjászervezni, demokratikus politikai alapon. A radikális forradalmi jellegű koncepciót Dobi István 1943-ban éppen Szárszón fogalmazta meg.¹⁵ Ennek befolyása, éppen a Független Kisgazdapártban korlátozott maradt, hívei inkább a Szociáldemokrata Pártban, a népi írók mozgalmanak balszárnyán, a Szabad Szó táborában, a Magyar Parasztszövetség Földmunkás Szakosztályában, s az illegális kommunista mozgalomban helyezkedtek el. A mérsékelt demokratikus irányzat fő képviselői a párt paraszti szárnyának vezetői, mindenekelőtt Tildy és Nagy Ferenc voltak, míg nemzeti-nacionalista felfogás szószólója és reprezentánsa Bajcsy-Zsilinszky Endre lett. A két utóbbi jövőkép többponton érintkezett, ugyanakkor a különbségek is határozottan érzékelhetők voltak.

A Független Kisgazdapárt vezető személyiségei és meghatározó csoportjai zömmel egyetértettek abban, hogy Magyarországot a háború után független, szabad, demokratikus államként kell újjászervezni, amely jó viszonyt tart fenn a környező kis államokkal. A kormányforma többpártrendszerű parlamentáris demokrácia lesz, az ország vezetésében a parasztság, a munkásság és az értelmiség képviselői is helyet kapnak. A felállítandó új kormány a kisgazdapárt és az SZDP politikai szövetségén és együttműködésén alapul. Az államforma megváltoztatása, a köztársaság kikiáltása kisgazdapárti körökben — Bajcsy-Zsilinszkyt is beleértve — nem merült fel. A politikai vezető réteg — a nép fiaiból — felfrissül. A nagybirtokrendszer megszűnik. A mezőgazdaság lesz a nemzetgazdaság alapja, s gyors ütemben fejlődik. Általánossá válnak a paraszti termelő, értékesítő és fogyasztási szervezetek. Emelkedik a dolgozó osztályok, elsősorban a parasztság életszínvonala; a legsúlyosabb szociális problémák megoldódnak; a különböző társadalmi rétegek életmódja, életformája közeledik egymáshoz. A parasztság társadalmi tekintélyre, megbecsülésre tesz szert. Bajcsy-Zsilinszky, aki a magyar birodalom, a történeti Magyarország helyreállításáról

ábrándozott valamelyest konzervatívabb Magyarországot képzelt el mint pártbeli politikus társai.

A kisgazdapárti vezérkar készült a békére, s meg volt győződve arról, hogy a háború a náci Németország katonai vereségével, és a szövetséges nagyhatalmak győzelmével ér véget. Azonban az utolsó pillanatig — lényegében 1944 nyaráig — azzal számolt, az angol-szász uralkodó körökhöz hasonlóan, hogy Magyarországot az angol-amerikai csapatok szabadítják fel. Hogy nem ez történt, tudomásul vette, és alkalmazkodott az előállt új helyzethez és a realitásokhoz.

*

Az 1945–1948 közötti koalíciós korszak a Független Kisgazdapárt történetének ellentmondásos periódusa, ekkor aratta legnagyobb sikereit, ekkor volt a legnagyobb politikai súlya és tömegbefolyása, s ekkor érte a legnagyobb politikai vereség, s morzsolódott fel a politikai hatalom megszerzéséért vívott kemény küzdelemben. A disszertáció három fejezetet szentel ezen időszaknak. Új források feltárása és feldolgozása alapján áttekintést ad az FKGP anyagi-pénzügyi helyzetének és gazdálkodásának alakulásáról, s részletesen elemzi a párt szereplését az 1945. évi nemzetgyűlési és az 1947. évi országgyűlési választásokon.

A magyar állam központi forrásból 1948 nyaráig anyagilag nem támogatta a politikai pártokat, így azoknak maguknak kellett előteremteniük a működésükhöz szükséges összegeket. Az FKGP — létszámát, tömegbefolyását tekintve a korszak legnagyobb pártja — 1947 őszéig tervszerűtlen és felelőtlen gazdálkodást folytatott, a gazdasági ügyek irányításában és intézésében szervezetlenség uralkodott. A fontosabb pénzügyi kérdésekben a döntést a szűkebb pártvetőség, a Politikai Bizottság hozta, de a PB, a főtitkár, a pártigazgató és a gazdasági osztályvezető hatáskörét nem tisztázták egyértelműen, bár történtek kísérletek rá. Gyakoriak voltak a személyi változások és a párt gazdasági szakapparátusában egymást követték a szervezeti átalakítások. Rendezetlen maradt a párt érdekkörébe tartozó vállalatok, szövetkezetek irányításának és ellenőrzésének kérdése is. Ez részben azzal magyarázható, hogy az 1945-ös törvényhatósági és nemzetgyűlési választások, majd a kiéleződő pártpolitikai küzdelmek, a koalíciós válságok, a gazdasági élet stabilizálása, s utoljára, de nem utolsó sorban a béketárgyalások maximálisan lekötötték a kisgazdapárti pártvetőség figyelmét és erejét. Másrészt azzal függött össze, hogy 1947 őszéig többszöri próbálkozás ellenére sem készült el a pártszervezeti szabályzata, „alkotmánya”, ahogy akkor nevezték. Mindez azzal a következménnyel járt, hogy 1947 őszére a párt teljesen eladósodott, a bevételek nem fedezték a kiadásokat, s az adósság meghaladta a 7 millió forintot. Az FKGP a munkáspártokhoz képest sokkal kisebb pártvagyonot halmozott fel, infrastruktúrája is hiányosabb volt. 1947-ben kiadásainak csak 56%-át tudta saját bevételeiből fedezni, a többire kölcsönt kellett felvennie. Az összbevétel 36%-a pártvállalatoktól (a mozi és filmvállalatok, a szövetkezetek és az újságok) jövedelméből származott, tagdíjakból az összjövedelem alig több mint 1,5%-a került a pártkasszába. 1947-ben a párt kiadásainak egyharmadát (33,2%) az infrastruktúrára fordította, 28,5%-ot a személyi kiadások vittek el, míg a bevételeknek csak 25,2%-a ment el politikai tevékenység finanszírozására. Az MKP és az SZDP esetében az utóbbi aránya nagyságrenddel nagyobb volt.

A kisgazdapárt gazdasági helyzetének rendezése 1947 nyarán-őszén kezdődött, amikor a párt élére baloldali pártvezetőség került. A munkáspártokhoz képest két év késéssel, 1947 december végén létrehoztak egy, a párt tulajdonában lévő pénzintézetet, a Bizalmi Bank Rt.-ét, amely összefogta, irányította, felülvizsgálta és ellenőrizte a pártvállalatok működését. A határozott intézkedések hatására a párt anyagi helyzete javult, költségvetése kezdett egyensúlyba kerülni, s csökkenteni tudta adósságát. A pártgazdálkodás konszolidálódásának folyamatát azonban megakasztotta, hogy a Dinnyés-kormány 1948 március 25-i ülésén — a 100 főnél több munkást foglalkoztató üzemek államosításával kapcsolatos törvényjavaslat elfogadásával egyidejűleg — határozatot hozott a pártvállalatok köztulajdonba vételéről is. Az FKGP-t — a többi párthoz hasonlóan — súlyos csapás érte, bevételei csak nem meg-

szűntek. A veszteségek pótlására Gazdasági Főtanács 1948 nyaráról havi 600 ezer forintot biztosított, ami ha alacsony szinten is, de átmenetileg biztosította a párt működését. A cégek likvidálása lehetővé tette a kisgazdapárti gazdasági vezetés számára, hogy cserébe elérje az 1948 április elején még mindig 4 millió 315 ezer forintot kitevő pártadósságát a Gazdasági Főtanács leírja. A pártok, így az FKGP, ilyen módon történő állami finanszírozása azonban nem tartott soká. 1949 nyarán, a választások után a GF beszüntette a pártok anyagi támogatását, amely hamarosan maga is megszűnt. Hiába volt a Független Kisgazdapárt legnagyobb párt a koalíciós korszakban, politikai aktivitását, mozgathatóságát nagymértékben befolyásolta, hogy a rossz gazdálkodás miatt súlyos pénzügyi gondokkal küzdött. Politikai veresége többek között erre is visszavezethető.

Az 1945 őszi budapesti törvényhatósági és a nemzetgyűlési választások megrendezését mind a nemzetközi és mind a hazai politikai helyzet tette sürgetővé. A szövetséges nagyhatalmak jaltai konferenciája határozata értelmében a náci Németország volt szövetségeseinél és a más felszabadult államokban szabad választásokat kellett tartani, s ezt a döntést a potsdami csúcserkeztet is megerősítette. Belpolitikai szempontból viszont az állami életben meglévő ideiglenesség lezárása, a politikai erőviszonyok tisztázásának igénye indokolta választók urnák elé szállítását. A budapesti községi választásokról intézkedő kormányrendelet (7460/1945. sz.), majd nemzetgyűlési választásokról szóló 1945:VIII. tc. alapján megrendezett fővárosi illetve országos választások a kisgazdapárt győzelmével végződtek. Az 1945. október 7-én megtartott törvényhatósági választásokon a kisgazdapárt megszerezte az érvényes szavazatok abszolút többségét. Budapesten a leadott 587 629 szavazat közül a kisgazdapárt 295 187-et, a szavazatok 50,54%-át kapta, míg a két munkáspárt választási szövetségének, a Dolgozók Egységfrontjának a szavazatok 42,7%-a jutott (249 711). Hasonló, sőt nagyobb arányú volt a Független Kisgazdapárt győzelme a november 4-én megtartott parlamenti választásokon. A leadott 4 730 409 érvényes szavazat közül az abszolút többséget, 2 697 503 szavazatot, az össz-szavazatok 57,03%-át a kisgazdapárt szerezte meg. A Szociáldemokrata Párt 823 314 szavazatot (17,41%), az Magyar Kommunista Párt 802 122 szavazatot (16,95%) kapott. Ennek megfelelően 409 mandátumból 245 az FKGP-t, 70 az MKP-t, és 69 az SZDP-t illette meg a kisebb pártokat nem számítva.¹⁶

1945 őszen a kisgazdapárt fennállása óta a legnagyobb választási sikerét könyvelhette el. A választások eredménye azt bizonyította, hogy befejeződött az tömegpárttá válása, átalakulása olyan politikai szervezetté, amely a legellentétesebb érdekű társadalmi osztályokat és rétegeket tömöríti magába. A mamutpárttá fejlődés szükségszerűen magával hozta társadalmi karakterének megváltoztatását is. Az FKGP struktúrája 1945 őszen hasonlítani látszott a korábbi kormánypártok felépítéséhez, gyakorlatilag azonban teljesen újszerű tömegpárt volt. Míg ugyanis a hagyományos kormánypártok alapját a nagytőke és nagybirtok politikai szövetsége képezte, amelyhez időnként az „úri középosztály” egyes rétegei is felzárkóztak, addig az FKGP-nek széles, demokratikus paraszti bázisa maradt. A felszabadulás utáni kibontakozó demokratikus átalakulás és a földreform a hagyományos birtokos paraszti réteget érintetlenül hagyta, így a párt vidéki bázisa lényegében nem változott. A gyarapodást egyrészt azoknak a földhöz jutott nincsteleneknek és szegényparasztnak a csatlakozása okozta, akik a pártban tulajdonosi mivoltuk védelmezőjét látták, másrészt azoknak a korábban kormánypárti gazdagparaszti csoportoknak a felsorakozása hozta magával, amelyek most a paraszti demokrácia felé fordultak. Az FKGP-nek ehhez a kispolgári demokratikus törzséhez kapcsolódtak, illetve erre igyekeztek ráépülni a magyar uralkodó osztályok maradványai. A háború utáni tömeg- és szavazóbázis váltás úgy ment végbe, hogy az FKGP maga mögött tudhatta a fináncsőke megmaradt konzervatív liberális nyugatbarát csoportjait. Emellett megszerezte az „úri középosztály” maradványainak, elsősorban az állami bürokráciának, valamint a polgári értelmiségnek a támogatását, s jelentős mértékben megnőtt a befolyása a városi és a vidéki kispolgárság körében.

Minnek köszönhette a Független Kisgazdapárt a fölényes választási győzelmét? Mindenekelőtt annak, hogy a gazdasági és politikai pozícióit vesztő nagyburzsoázia, helyes osztályosztónnal, a munkásosztállyal szemben nem az erők megosztására, hanem az erők összefogására törekedett. Ebben igen nagy szerepet játszott — a politikai helyzet alapos fél-

reértéseként — a munkásosztály és a kommunista párt azonnali hatalomátvételétől való félelem. Az integrálódási pont, a gyűjtőhely a kiskgazdapárt lett, mert más jelentős paraszti-polgári párt nem létezett. Az 1945 január 20-án aláírt magyar fegyverszüneti szerződés betiltotta a régi kormány- és szélsőjobboldali pártokat, a magyar parlamenti demokrácia korlátozott volta, a „váltógazdaság” hiánya miatt a régi uralkodó elit „másik”, liberálisnak és ellenzékinak tekinthető, német- és háborúellenes politikai szervezettel nem rendelkezett. Szerepet játszott még az is, hogy a felszabadulás után a Szövetséges Ellenőrző Bizottság és a vezető demokratikus pártok újabb politikai szervezetek működését nem engedélyezték. A kiskgazdapárt azért vált alkalmassá erre a „gyűjtő”-párt szerepre, mert már a háború előtt is jelentős politikai tényező volt, polgári ellenzéki pártnak számított, és a pártvezetőség ingadozása, óvatossága ellenére a birtokos paraszti körökben megőrizte népszerűségét, felszabadulás után pedig, mint a paraszti érdekek szószólója jelent meg a politikai élet színpadán. A kiskgazdapárt országos választási győzelmét főként a paraszttömegeknek köszönhetette, amelyek saját politikai képviselőjüknek tekintették, demokratikus pártnak, amely nemcsak a régi reakciós rendszer felszámolását ígéri, de védelmet nyújt az esetleges baloldali, szocialista jellegű átalakulás ellen, és megvédi tulajdonukat.

A Függetlenségi Front paraszti-polgári szárnya tehát azért is került ki győztesen a választási összecsapásból, mert vezetői felismerték, hogy csak úgy tudnak fennmaradni és a hatalomért vívott harcban lépést tartani a munkáspártokkal, ha — bizonyos mértékig a politikai beállítottságtól függetlenül — összefogják a radikális változásoktól tartó, zömmel tulajdonos rétegeket, s ez a törekvésük az érintettek körében megértésre talált. A kiskgazdapárti pártvezetés tömegkapcsolatai élőbbek, elevenebbek voltak, a pártbürokrácia nem alakult ki, amely a vezetőség és a tömegek között lefoghatta volna a közvetlen érintkezést. A hazai viszonyoknak, a tömegek politikai érettségének jobban megfelelő választási taktikát és agitációt dolgozott ki, s azt ügyesen hajtotta végre. A jelentős választási tapasztalatokkal rendelkező kortes gárda a választások alatt egyetlen komolyabb hibát sem követett el. A kiskgazdapárt egyrészt teljesen általános kérdéseket vetett fel — kapitalizmus vagy szocializmus, demokrácia vagy diktatúra —, másrészt a hétköznapi problémákra — közellátás, sorban állás stb. — sokkal nagyobb figyelmet fordított. Ezzel szemben az MKP fontos politikai kérdéseket (a reakció elleni harc, az újjáépítés, az infláció megállítása stb.) állított előtérbe, olyanokat, amelyek jelentőségét a néptömegek történeti okok miatt nem ismerték fel azonnal.

Az 1947-es országgyűlési választás, ellentétben a két évvel korábbiakkal, a kiskgazdapárt történetében mélypontnak számít. Az előrehozott választások kiírását nemzetközi és hazai események egyaránt indokoltá tették. 1947 tavaszán-nyarán a szövetséges nagyhatalmak együttműködése, amely addig sem volt mentes belső vitáktól, surlódásoktól, felbomlott, s megkezdődött széleskörű konfrontáció, a hidegháború. A két világrendszer szétválásának folyamata felgyorsult, s mindkét táborban napirendre került a politikai hatalom kérdésének rendezése. Nyugat-Európában kezdetét vette a kommunista pártok kiszorítása a kormányzati hatalomból, míg Kelet-Európában a kommunista pártok hatalomátvételének előkészületei vettek újabb lendületet.

Magyarországon a demokratikus átalakulás 1946 kor őszén fordulópontjához érkezett, sikerült a gazdasági helyzetet stabilizálni; elölt, hogy a magyar kormány hamarosan aláírhatja a békeszerződést, anélkül, hogy területi kérdésekben bármit is elért volna. Megfogalmazódtak az alternatív stratégiai koncepciók: az MKP meghirdette a szovjet típusú szocializmus megteremtését, mint végcélt, a kiskgazdapárt viszont a polgári demokrácia mellett kötelezte el magát. Az eltérő politikai törekvések a patthelyzethez, koalíciós kormányzati rendszer válságához vezettek. A kommunista párt, amely a békeszerződés életbelépése, 1947. szeptember 15 előtt döntő fölénybe akart jutni, ebből a helyzetből nem a demokratikus politikai eszközök használatával, hanem a törvényesség megsértésével, rendőri és titkoszolgálati eszközök igénybevételével, politikai manipulációval talált kiutat. Az önmagában jelentéktelen u.n. „köztársaság-ellenes összeesküvés” felhasználásával és koncepciós perekkel súlyos csapást mért a kiskgazdapárt felső vezetésére. Az MKP vezetőinek közbenjárására, a szovjet hatóságok 1947. február 25-én koholt vádak alapján letartóztatták és ké-

sőbb a Szovjetunióba, hurcolták Kovács Bélát, a kisgazdapárt főtitkárát. Június 2-án lemondásra kényszerítették a Svájcban szabadságát töltő Nagy Ferenc miniszterelnököt, az FKgP elnökét.

Az 1947 tavaszi események, különösen a május végi június eleji fordulat, jelentős hatást gyakoroltak a politikai életre s a néptömegek magatartására. A kisgazdapárt élére Dobi Istvánnal vezetésével új, baloldali pártvezetőség került. A párton belüli erőviszonyok megváltoztak, a polgári jobboldal és a paraszti centrum meggyengült, megkezdődött a szervezeti hálózat bomlása. A Függetlenségi Fronton belüli erőviszonyok is átalakultak. A baloldali pártok és szervezetek társadalmi-politikai befolyása, ha nem is egyforma mértékben, de megnőtt. Igaz: kapcsolatuk valamelyest lazult, a szerepét betöltő Baloldali Blokkot többé nem hívták össze. A nemzetgyűlés pártpolitikai összetételében is eltolódások következtek be, az FKgP elvesztette abszolút többségét, de formálisan előállhatott egy olyan helyzet, hogy a polgári ellenzék a kisgazdapárt nagy részének támogatásával leszavazza a Dinnyés-kormányt. Az 1947. május végi június eleji fejlemények — ideértve Dobiék uralomra jutását is — csak a kormánykoalíció felső szintjén jelentettek fordulatot, a néptömegek és a középrétegek körében alig. Az ország közhangulata 1947 kora nyarán kétségkívül változott, a politikai ellentétek nagyobbak lettek, a polarizáció növekedett. Mindez elkerülhetetlenül szükségessé tette, hogy még a parlamenti ciklus lejárta előtt új választásokat rendezzenek.

Az 1947. augusztus 31-én megtartott országgyűlési választások legszembeötlőbb eredménye a Független Kisgazdapárt nagyarányú veresége volt. Az a politikai szervezet, amely 1945-ben több mint 2,6 millió szavazatot (57,03%-ot) szerzett, most csupán 769 763-at (15,4%-ot) kapott; országosan 1 927 740 szavazatot, két év előtti választótáborának kb. 71,6%-át veszítette el. Ilyen óriási választási vereséget Magyarország újkori történetében egyetlen politikai párt sem szenvedett el. Az a politikai alakulat, amely 1945-ben tömegbefolyását, népszerűségét tekintve magasan vezetett partnerei előtt, most a pártok ranglistáján a harmadik helyre került. Igaz, a kisgazdák választási kudarca előrevetette árnyékát, ilyen mértékű visszaesésre azonban senki sem számított. Az FKgP társadalmi támogatottsága jelentősen megváltozott. A volt uralkodó osztályok maradványai, a polgári értelmiség, az állami bürokrácia, a gazdagparaszság és a kispolgárság egyes csoportjai a Magyar Függetlenségi Párthoz csatlakoztak. A katolikus középrétegek, a birtokos parasztság és kispolgárság klerikális beállítottságú része a Demokrata Néppárt zászlaja alá állt. Egyes kispolgári és tulajdonos paraszti körök Balogh István Független Magyar Demokrata Pártját pártolták. A kis- és középparaszság egy vékony rétege, főleg a Tiszántúlon, balfelé fordult, a Nemzeti Parasztpártnál és néhol az MKP-nál keresett támogatást. Az FKgP hagyományos törzsét, a zömmel 5–20 kat. holdas birtokos parasztságot tartotta meg, de mellette maradt a falusi kispolgárság és az 50 kh. feletti módos parasztság néhány, a háború előtt ellenzéki tradíciókat továbbvivő csoportja is.

A választási eredmények értelmezéséhez át kell tekintenünk azokat az okokat és folyamatokat, amelyek azokat kialakították. A Független Kisgazdapárt hatalmas választási vereségének általános tényezői a nemzetközi helyzet alakulásában, a hidegháború kirobbanásában, s a belpolitikai harcokban keresendők. A kudarcának forrása az adott történeti helyzet volt, amelyről a kisgazdapárt vezetői nem tehettek. A közvetlen okok közül az MKP által elkövetett választási csalásokat, a jobboldali ellenzéki pártok konkurenciáját, az egyházi támogatás elvesztését, s különösen a kisgazdapárti vezető- és aktivista réteg belső meghasonlottságát kell kiemelnünk. A pártnak Dinnyés Lajos és Dobi István mellett ismert, népszerű vezetői alig maradtak. A választási kudarcban szerepet játszott a pártvezetés ingadozó politikája, az ellentmondásos propaganda és agitáció, s az, hogy nem mertek szakítani az 1945-ös választási taktikával, ismét megpróbálkoztak a polgári érdekek vállalásával, ahelyett hogy a pártot, mint a kis- és középparaszság politikai képviselőjét népszerűsítették volna. A belső torzskodás, a hatalmi harc szintén rontotta a párt kilátásait. A kisgazdapárt nem kerülhette el választási vereséget, de azt, valamint visszaesésének mértékét — taktikai lépésekkel — azonban mérsékelhette volna. De az egyre inkább a polgári ellenzék oldalára tolódó tömegek megtartására már képtelennek bizonyult, bal felé, az újkazdák, a szegény-paraszság és az agrárproletariátus felé már nem fordulhatott, azok körében hitelét vesz-

tette. A kisgazdapárt zömmel azokat a kis- és középparaszti rétegeket tartotta meg, amelyek benne változatlanul a paraszti demokrácia letéteményesét, a birtokos parasztság érdekeinek képviselőjét látták.

A kisgazdapárt, bár látszólag olyan fontos pozíciókat tarthatott meg, mint a köztársasági elnökség és a miniszterelnökség, az 1947-es választások után rohamosan veszített politikai jelentőségéből és befolyásából, s 1948 második felétől, az egypártrendszerre való áttéréssel párhuzamosan önállóságát is feladni kényszerült. Ha komoly fenntartásokkal is, de elfogadta a szocialista rendszerre való áttérés elkerülhetetlenségét, s csatlakozott a Függetlenségi Népfronthoz. Az 1949 májusi választásokon önállóan nem indult, mivel egyedül a népfront állíthatott jelölteket, s külön kampányt sem folytathatott. Az FKGP jelöltjeit az MDP ellenőrzése mellett választották ki. A közös lista miatt a párt támogatottságát nem lehet felmérni.

*

Az 1949-es választások után a Független Kisgazdapárt fokozatosan felhagyott minden politikai tevékenységgel, a pártélet gyakorlatilag megszűnt. A pártot nem tiltották be, jogilag továbbra is létezett, sőt egy kis párthelységet is fenntarthatott, de 1956 -ig nem hallatott magáról.

A különböző kisgazdapárti csoportosulások az SZKP XX. kongresszusa után, 1956 tavaszán-nyarán az enyhültebb légkörben lassan mozgolódni, szervezkedni, tájékozódni, s egymással kapcsolatokat keresni kezdtek. Ennek ellenére az 1956 október 23-i fegyveres felkelés teljesen váratlanul érte őket, a tüntetéseken csak megfigyelőként vettek részt. A párt újjászervezését a Rákosi-rendszer idején meghurcolt, ártatlanul bebörtönzött, internált volt jobboldali és a paraszti centrumhoz tartozó politikusok vették a kezükbe, a zömmel kompromittálódott baloldaliak nem játszottak szerepet. 1956. október 30-i alakuló ülésen megválasztott Ideiglenes Intézőbizottság tagjai az előbbieik közül kerültek ki. A régi vezetők közül csak Kovács Béla élvezett egyértelmű bizalmat, őt tekintették a párt vezetőjének. A politikus 1955 novemberében került haza a Szovjetunióból, de szabadságát csak 1956 áprilisában nyerte vissza. Távollétében nevezték ki a Nagy-kormány földművelésügyi miniszterévé, de csak 1956. november 1-én érkezett fel Pécsről Budapestre. November 3-án a párt elnökévé választották. Tildy Zoltánt megalkuvónak tartották, s noha a Nagy Imre-kormány államminisztere volt, csak nehezen békültek ki vele. Az új pártvezetőség hozzáállott az FKGP vezetőszerveinek újjáalakításához, s pártapparátus kialakításához. A párt hivatalos lapja, a Kis Újság november 1-én került az utcára.

A korabeli programalkotási kísérletek azt mutatják, hogy noha a nemzeti függetlenség helyreállításával, a Varsói Szerződésből való kilépéssel, a szovjet csapatok kivonásával a kisgazdapártban mindenki egyetértett, az FKGP politikailag kezdettől fogva megosztott volt. Akadtak olyan konzervatív kisgazdapárti csoportok, szervezetek, amelyek megmaradva az 1945-ös platformon, a polgári demokrácia, a magántulajdon primátusa, a vállalkozás szabadsága mellett kötelezték el magukat. A meghatározó irányzat képviselői, mindenekelőtt Kovács Béla és Tildy Zoltán, azonban nem akartak rendszerváltást, a szocializmus vívmányait meg kívánták őrizni, de a politikai önkényuralmat fel szándékoztak számolni és különösen fontosnak tartották a nemzeti függetlenség helyreállítását. Ők valamiféle harmadikutas megoldás formájában, az állami tulajdonon alapuló gazdaság és a parlamentáris demokrácia párosításával képzelték el az ország továbbhaladását a népfelkelés győzelme, a szovjet hadsereg kivonulása után.

A pártvezetőség belépett a reformkommunisták vezette kormánykoalícióba, a legalitás néhány napja alatt a konszolidáció érdekében lépett fel, a fegyveres harcot nem támogatta, a kilengéseket elítélte. A sztrájkok ellen foglalt állást. A kisgazdapárt tagjai, országszerte részt vettek a tanácsok szerepét átvevő különböző elnevezésű nemzeti és forradalmi bizottságokban, illetve azok szűkebb vezetőségében. Vezető szerepet azonban elvértve játszottak. A nemzetőrséghez kevesen csatlakoztak. Mindszenty József hercegprímás november 3-i rádióbeszédét helytelenítették. A pártvezetőség figyelmét és erejét a párt újjászervezésére

fordította, titkon számítva új választások kiírására. Néhány nap alatt számos megyében, főként a régi kisgazdapárti vidékeken, főként a Tiszántúlon és Dél-Dunántúlon újjászervezték a helyi szervezeteket. Az újra színre lépő FKGP társadalmi bázisát zömmel az egyénileg gazdálkodó kis- és középparasztság, valamint a sok sérelmet szenvedett gazdagparasztság alkotta.

1956 november 4-e, a második szovjet katonai beavatkozás után a Független Kisgazdapárt abbahagyta legális tevékenységét. A pártvezetőség és a tagság nagy része elítélte a nemzeti felkelés leverését. Az FKGP Ideiglenes Intézőbizottsága rendszertelenül ugyan, de 1957 március végéig még működött. 1956 november közepén az intézőbizottság a párt élére egy háromtagú Elnöki Tanácsot választott a kormánnyal és a demokratikus pártokkal folytatandó tárgyalásokra, amelynek elnöke Kovács Béla lett. A párt egykori főtitkára november folyamán két alkalommal is megbeszélést folytatott Kádár Jánossal a katasztrofális helyzet politikai megoldásáról, de feltételeit, a többpártrendszer fenntartását, a szabad választások megrendezését és a szovjet csapatok kivonását a nagy nemzetközi nyomás alatt álló Kádár-kormány nem vállalhatta. Kovács Béla 1957 január elején lemondott pártelnöki tisztéről. 1957 áprilisában megkezdődött az októberi eseményekben szerepet játszó kisgazdapárti politikusok letartóztatása.

A kisgazdapártot 1956 után sem tiltották be jogilag, de a Kádár-korszakban nem működhetett. Újjászervezésére a rendszerváltás időszakában 1988-ban került sor.

I.

A FÜGGETLEN KISGAZDAPÁRT MEGALAKULÁSA ÉS SZERVEZETI KI- PÜLÉSE.

Előzetes megjegyzések

A Független Kisgazdapártot, amely 1930. október 12-én alakult meg, alulról, önszer-
veződés útján induló ellenzéki, demokratikus birtokos paraszti társadalmi-politikai mozga-
lom hozta létre. Kiváltó oka a növekvő paraszti elégedetlenség, és a bethleni kormányzati
rendszer iránti bizalom rohamos csökkenése volt. A panaszáradatot, a tiltakozást és nyug-
talanságot az 1929 őszi kirobbant világgazdasági válság okozta, amely a sok nehézséggel
küszködő magyar mezőgazdaságot katasztrofális helyzetbe hozta. A mezőgazdasági termé-
kek, főként a gabonaneműek ára rohamosan csökkent, s ez a folyamat már 1929 nyarán
megkezdődött. Amíg 1928-ban egy mázsa búza a budapesti tőzsdén 35 pengő volt, 1929
június közepére 21 pengőre, 1931 szeptemberére 8 pengő 80 fillérre esett vissza. A búza ára
az 1924–1928-as évek átlagát 100-nak véve 1933-ra 36-ra zuhant.¹⁷ Az összes növényi ere-
detű termékek áresése 1929 és 1932 között 54 százalékos, az állatok és állati eredetű áru-
cikké 48 százalékos volt. Az eladási ár nem fedezte a termelési költségeket, a mezőgaz-
dasági termelés egyre ráfizetésesebb lett. Az agrárrolló, amely megelőzően is megvolt, minden
korábbinál szélesebbre nyílt. 1930-ban — 1928-hoz képest — az ipari árak indexe 47, 1933-
ban 70 százalékkal volt magasabb. Mindezek következtében a mezőgazdaság pénzbevétele
megcsappant, viszont az adósság terhe nőtt. 1925-ben a mezőgazdaság adóssága, a banki
és állami együttvéve, a termelésből adódó bevételeknek csak 10 százalékát tették ki, addig
1928–1929-ben már 79 százalékát, addig 1931–1932-ben két évi, 1932–1933-ban három évi
bevétele kellett az adósság kifizetéséhez.

A gazdasági válság és az eladósodás az agrár társadalom minden rétegét érintette,
messze nem egyforma mértékben. A nagybirtok területének 31 százalékát terhelte tartozás,
a szegényparaszti kézben lévő földeknek viszont 60 százalékát. Komoly terheket volt kény-
telen viselni a kis- és középparasztság is. 1932-ben az össz mezőgazdasági pénzügyi kötele-
zettség fele, mintegy 1 milliárd pengő, a 20 kat. hold alatti birtokokra esett. Különösen
nehézzé vált a Nagyatádi-féle földreform során földhöz juttatottak helyzete, akiknek a meg-
váltási ár miatt korábban is volt adósságuk, most viszont fizetéseképtelenné váltak. Számos
kis- és középparaszti gazdaság ment csődbe, s szaporodott az árverezések száma. Amíg 1925
és 1928 között 1990 birtokot árvereztek el, addig 1929 és 1933 között ezek száma 6716-ot,
1934 és 1937 között 7487-et tett ki. A termelés visszaesése, a munkaalkalmak ritkulása
következtében nőtt a munkanélküliség, főként a Tiszántúlon. A lakosság életkörülményei
romlottak.¹⁸

A válság okozta kollektív elégedetlenség, a terjedő, a parasztság egyre nagyobb há-
nyadát érintő gazdasági bizonytalanság mellett a birtokos parasztság megmozdulásában,
aktivizálódásában politikai tényezők is szerepet játszottak. Nemcsak arról volt szó, hogy a
tulajdonos parasztság alapvetően Bethlen-kormányt tartotta felelősnek a gazdaságban ki-
alakult helyzetért, tevékenységét negatívan értékelte, hanem arról is, hogy egyre inkább
érzeelte a saját politikai érdekképviselő hiányát, a politikai befolyásának súlyosan korlá-
tozott voltát. Az Egységes Párt 1922 februári megalakulása, majd vezérének 1924. november
1-jén bekövetkezett halála után a Nagyatádi-féle Kisgazdapárt formálisan, papíron ugyan
fennmaradt, de önállósága gyakorlatilag megszűnt, helyi szervezetei, Baranya megyét ki-
véve, elhaltak. A régi vezetők szétszóródtak, egy részük felhagyott a politizálással, egy kisebb
részüknek sikerült megkapaszkodnia, de jobbra a politikai élet periferiájára kerültek, csak
kevesen maradtak meg a közéletben. 1924 novemberétől a kisgazdapárt elnöke Mayer János
lett, aki együtt indult Nagyatádival, a régi garnitúrához tartozott, s ő követte a földműve-
lésügyi minisztérium élén is. Mérsékeltabb, alkalmazkodóbb, befolyásolhatóbb volt, mint
példaképe, s belpolitikai, és a gazdaságpolitikai kérdésekben Bethlen gróf mögé sorakozott
fel. 1921–1922-ben egyik szorgalmazója volt az Egységes Párt létrehozásának, 1925-ben

megszavazta nyílt szavazás visszaállítását a parlamenti választásoknál.¹⁹ A párt természetesen elvesztette a kormányzatban, a törvényhozásban s a helyi önkormányzatokban korábban megszerzett pozícióit. Az Egységes Párt 1926-os választások után megalakult kisközgazda parlamenti csoportnak 36 tagja volt, míg az előző ciklusban mintegy 70 képviselőből állt Nagyatádi tábora. Közöttük kisebbségbe kerültek a kisközgazdapárti pártvezér korábbi hívei. Igazi kisközgazdák, gazdálkodó parasztok mindössze 12-en maradtak. A kisközgazdafrakció tagjai a bethleni konszolidáció híveinek számítottak. Mayer János elnökletével heti rendszerességgel üléseztek, s azokon gyakran megjelent Sziij Bálint az egyetlen kisközgazda felsőházi tag. Ő szintén Nagyatádi régi garnitúrájához tartozott, a kisközgazdapártban, majd kormánypártban is az ellenzék egyik fő hangadója lett. Leszerelésére választották meg megalakulásakor az Egységes Párt egyik alelnökévé, majd felsőházi taggá.²⁰ Támogatta Bethlen Istvánnak a politikai és a gazdasági viszonyok konszolidálására irányuló erőfeszítéseit. A kisközgazdafrakciót Bethlen és kormánypárt vezérkara kormányzati döntéseknél fokozatosan mellőzte, véleményét nem kérték ki, javaslatait nem vették figyelembe, noha mezőgazdaság és az agrártársadalom helyzetét, gondjait jól ismerték, s előterjesztéseik szakmailag megalapozottak voltak Hátrányukra szolgált, hogy nem volt közöttük vezéregyeniség. A korabeli sajtó rendszeresen beszámolt a kisközgazda-képviselők zúgolódásáról, a körükben egyre gyakoribb ellenzéki hangvételű megnyilatkozásokról, de arról is, hogy rendre visszavonultak, egyetlen kérdésben sem vitték törésre a dolgokat.

Még Nagyatádi életében többször felmerült a párton belüli ellenzék részéről, hogy újjá kellene szervezni a régi kisközgazdapártot. Mohácsy Lajos esperes, és Herczeg Sándor földbirtokos, mindketten a Nagyatádi-párt alapító tagjai, a pártvezér közeli politikai barátai voltak, egyikük a párt alelnöki és másikuk a társelnöki tisztséget töltötte be. Ők elleneztek az Egységes Párt létrehozását, rossz szemmel nézték a kisközgazdapárt háttérbe szorulását, ezért 1922 áprilisában megalakították a Függetlenségi és 48-as Kisközgazdapártot. A párt indult a május 28 és június 11 között megrendezett nemzetgyűlési választásokon, hat elölteszt állított, 43 782 szavazatot kapott, de Borgulya Pál és Szakács Andor révén csak két mandátumot szerzett.²¹ A pártocskas választások után ugyan nem bomlott fel, de érdemi tevékenységet ne fejtett ki, a vezetők közül többen, közöttük Mohácsy Lajos és Borgulya Pál beléptek a kormánypártba. 1923 augusztusában az EP liberális-agrárdemokrata szárnyához tartozó Eöri Szabó Dezső református lelkész vette fel, a kisközgazda választók köréből jövő kezdeményezésre, hogy a Nagyatádi – párt alakuljon újjá, s noha a kisközgazdafrakció többsége támogatta az elgondolást, az akció végül is elhalt, Nagyatádi maga sem helyeselte a lépést. Azt ő halála után, 1924 novemberében ismét napirendre került az önálló kisközgazdapárt helyreállításának ügye. A kisközgazdafrakció zöme nem értett azzal egyet, hogy ez ellenzéki alapon történjék, amint azt Mohácsy Lajos és csoportja szeretne volna, s amellet foglalt állást, hogy az új politikai alakulat kívülről támogassa a Bethlen-kormányt. A miniszterelnök azonban leszerelte az akciót.²²

A Bethlennek behódolt kisközgazdapárti politikusok, beleértve Mayer János is, igyekeztek fenntartani azt a látszatot, hogy a Nagyatádi-féle Kisközgazdapárt, — igaz a kormánypárton belül —, de továbbra is létezik. 1929 november végén a régi Magyarádi –párt, az Országos Függetlenségi és 48-as Gazdapárt megalakulásának 20. évfordulója alkalmából az egykori országos és helyi vezetők, volt képviselők s az Egységes Párt kisközgazdafrakciójának tagjai részvételével Budapesten a Park szállóban ünnepséget és tanácskozást rendeztek. Az akció politikai értelmét nehezen lehetett félreérteni: ha a párt szervezetileg már nem működik is, a régi gárda, Nagyatádi elkötelezett hívei, munkatársai megvannak Az összejöveten Sértő Radics István református lelkész fel is vetette a kérdést: létezik-e még a kisközgazdapárt. Mayer János a következőket válaszolta a *Magyarföld* beszámolója szerint: " Igenis van kisközgazdapárt. A kormányban helyet foglal a kisközgazdapártnak egy tagja. A kisközgazdacsoport, amely 36 tagból áll, minden hónapban ülésezik nála, amely alkalommal előadják a vidék panaszait. Ezeket ő a miniszterelnök terjeszti, aki a legnagyobb szeretettel azokat orvosolni. Ismételten megnyugtat azonban mindenkit, hogy a kisközgazda-képviselők lelki ismeretesen teljesítik kötelességüket"²³ Az Egységes Párt kisközgazda csoportja ekkorra azonban már befolyását és tekintélyét veszítette a parasztság körében éppen a miatt, mert ha fogyatkozó

lelkesedéssel is, de kitartott a Bethlen-kormány mellett. A birtokos parasztság egyre növekvő része nem bízott a kormánypárti kisgazda képviselőkben, nem hitte, hogy alkalmasak és képesek lennének demokratikus parasztpolitika folytatására, s a paraszti érdekek védelmére. A "csizmás" képviselőket "kirakat" parasztoknak tekintette, s nem vette őket komolyan. 1929 végén, 1930 elején paraszti körökben egyre több helyen merült fel az önálló parasztpárt visszaállításának igénye.

A kisgazdapárti társadalmi – politikai mozgalom az Alföldről indult és csak fokozatosan terjedt át a Dunántúlra és az Északi Dombos Vidékre. Ez alapvetően a paraszti népesség társadalmi szerkezetével és az egyes országrészek közötti regionális különbségekkel magyarázható. Az 1930-as népszámlálás adatai szerint egész paraszti népesség 48,1 százaléka, tehát majd a fele élt az Alföldön, 36,7 százaléka a Dunántúlon és csak kisebbsége, 14,4 százaléka az Északi Dombos Vidéken. Az Alföld parasztsága több tekintetben másként rétegződött, mint a másik két régióé. Az egész ország 50–100 kat. hold közötti tőkés gazdagparaszti gazdaságok 73,8 százaléka itt volt található, a másik két vidéket illetően arányuk az Északi Dombos Vidéken volt valamivel nagyobb, a Dunántúlon ennek a paraszti rétegeknek a képviselői alig fordultak elő. Nagyjából hasonlóan alakult a helyzet 20–50 holdas gazdaságok terén is. Ezek 59,1 százalékát szintén az Alföldön lehetett találni. A két réteg együttes aránya a paraszti népesség egészében az Alföldön 12,5 százalékot, a Dunántúlon 7,3 százalékot, az Északi Dombos Vidéken lényegében ugyanannyit, 7,2 százalékot tett ki. Az 5 és 20 kat. hold közötti kis- és középparaszti gazdaságok esetében viszont részben megfordult a helyzet. E réteg 47,1 százaléka élt az Alföldön, 40,9 százaléka a Dunántúlon és 11,9 százaléka az Északi Dombos Vidéken. Az adott vidék parasztsága egészét tekintve viszont a kis- és középparasztság aránya nagyobb volt a Dunántúlon (42,9 százalék), mint az Alföldön (35,7 százalék), sőt e téren Északi Dombos Vidék (38,8 százalék) is megelőzte az Alföldöt. Az 1–5 kat. hold közötti szegényparaszti gazdaságokból ugyan nagyobb volt az Alföld részese, de e vidék parasztságában aránya (42,7 százalék) kisebb volt, mint a Dunántúlon (45,18 százalék) és érzékelhetően mérsékeltebb, mint Északi Dombos Vidéken (48,8 százalék). Az agrárproletariátus részesedése a paraszti népesség egészéből meghaladta a 41 százalékot, aránya a legmagasabb Északi Dombos Vidéken volt (47,2 százalék), a legalacsonyabb a Dunántúlon volt (36,3 százalék), míg az Alföld (43,6 százalék) a kettő között helyezkedett el, közelebb az északi régióhoz. Az egész cselédnépesség 42,2 százaléka a Dunántúlon élt, ahol a nagybirtokok elterjedtebbek voltak, relatíve kisebb volt az arányuk a másik két vidéken. A földmunkásság esetében a pont fordított volt a helyzet, 72,7 százalékuk az Alföldön és az Északi Dombos Vidéken élt, s csak kisebbségük található a Dunántúlon. Ennek következtében a mezőgazdasági munkások aránya az Alföldön és az északi részekben a paraszti társadalmon belül igen nagy volt (31,7 és 33,8 százalék), ezeken a területeken zsúfolódott a mezőgazdasági proletariátus túlnyomó része. Az egyes országrészekben belül vidékenként, sőt településenként tovább lehet differenciálni, finomítani a paraszti társadalom struktúráját, de erre itt nem térünk ki.

Összefoglalóan az alföldi paraszti társadalmat úgy lehet jellemezni, hogy a gazdagparasztok és a tehetősebb középparasztok száma és társadalmi súlya és szerepe nagyobb volt, mint más vidékeken. A középparaszti, kis- és szegényparaszti gazdaságok aránya viszont kisebb a paraszti társadalom egészében. Ugyanakkor kimagaslóan magas volt a mezőgazdasági munkások száma és aránya. A Dunántúlon a paraszti társadalom belső megoszlása egyenletesebben alakult. A tőkés gazdagparasztság hiányzott, az országosnál és az alföldinél nagyobb arányt képviseltek a családi jellegű kis- és középparaszti, valamint a szegényparaszti gazdaságok. Az országos átlagnál kisebb volt a mezőgazdasági munkásság jelenléte, viszont cselédség aránya nagyobb. A Mátra és a Bükk vidéke parasztságának belső struktúrája a mindkét régió jellegzetességeit magán viselte. A gazdagparasztság aránya meghaladta valamivel a Dunántúléét, de nem érte el az alföldi mértéket. A közép-, kis- és szegényparasztság aránya jóval alacsonyabb volt mind az Alföldön, mind a Dunántúlon. Az agrárproletariátus aránya itt érte el a legnagyobb mértéket. ²⁴

A paraszti társadalom szerkezete, területi megoszlása jobbra a birtokos paraszti mozgalom kereteit, méreteit, földrajzi kiterjedését, s részben összetételét befolyásolta, a moz-

galom jellegét, sajátosságait a tulajdonos parasztság gondolkodásának, mentalitásának, politikai beállítottságának, magatartásának, a történeti tradícióknak és szokásoknak, valamint erkölcsi normáknak bonyolult kölcsönhatása határozta meg. A régiók közötti különbségeknek azonban annyiban volt jelentősége, hogy a Dunántúlon parasztok nyugodtabb, kiegyensúlyozottabb emberek voltak, mint az alföldiek. Tekintély és úrtisztelők, a hagyományokhoz jobban ragaszkodók, könnyebben alkalmazkodók, s ritkán lázadók. A katolikus egyház, a katolikus pártok, a legitimizmus befolyása itt jobban éreztette hatását, mint másutt. Lojálisabban viszonyultak a kormányzathoz és a kormánypárthoz. Az alföldi, főként tiszántúli parasztság hajlama szerint ellenzékiebb, lázadóbb beállítottságú volt, a kálvinista, függetlenségi hagyományok elevenebben éltek, körükben. A világ dolgai iránt jobban érdeklődtek, nyitottabbak, politikailag öntudatosabbak, tettekre készebbek voltak.

A birtokos parasztság szervezkedése az országban több helyen, egymástól függetlenül, spontán módon, helyi kezdeményezésre, tehát alulról indult el. A kezdeményezők zömmel gazdálkodó földművesek, a falusi értelmiség, a tanítók és a református papság, valamint a kispolgárság, a kereskedők és iparosok köréből kerültek ki. A szervezkedés kezdeti előkészítő szakaszában, majd kibontakozásában, főként a Tiszántúlon, de másutt is nagy szerepe játszottak a nem pártjellegű szerveződések, a gazdasági egyesületek, a különböző egyletek, olvasóköri, függetlenségi és népkörök. Nemcsak helyet adtak az összejöveteleknek, tanácskozásoknak, hanem intézményi bázisul is szolgáltak; nem véletlen, hogy később ezek egy részéből alakult meg a kisközpárt helyi szervezete.

A parasztmozgalom tömegbázisát a hagyományos kisközpárt tábor, az 5–20 kat. holdas kis- és középparaszti réteg képezte. A hangadó helyi és részben országos vezetői azonban a jómódú közép- és gazdag parasztok soraiból emelkedtek ki. Földbirtokuk, vagyonuk révén anyagilag függetlenek voltak, kevésbé kiszolgáltatottak, a helyi közigazgatás képviselői, a jegyzők és szolgabírók is emberszámba vették őket. Nemcsak a Hivatal előtt volt tekintélyük, hanem a helyi közösségekben, a parasztság alsóbb rétegei körében is. Általában valamivel iskolázottabbak, tájékozottabbak voltak, újságokat járattak és olvastak, jó gazdák hírében álltak. A többieknek előbb látták be, hogy a parasztságnak is cselekednie kell, ha változtatni akar helyzetén. Nekik volt idejük és pénzük, rendszerint ők fedezték a szervezkedés, később a választási kampány költségeit, nem egy esetben fizették a hatóságok által kirótt büntetéseket is. Befolyásuk később a kisközpártban is megmaradt.²⁵

A kisközpártmozgalom önálló koherens ideológiával természetesen nem rendelkezett, alapjában véve hivatalos keresztény- nemzeti eszmekör befolyása alatt állt, vagy arra jellemző álláspontot foglalt el, nem kis mértékben a politikai –ideológia kényszer hatására. Társadalmi-politikai eszményképe kontúrta és homályos volt, paraszti demokrácia – az önálló paraszti uralom – megteremtésének gondolata nem merült fel. A két egyébként csak látszólag könnyen összeegyeztethető tradíció, „a kossuthi eszme” és a „Nagyatádi örökség”, amelyre a kisközpárt vezetők hivatkoztak, s a különböző ez idő tájt megfogalmazott programok azt mutatják, hogy a birtokos parasztság ragaszkodott olyan politikai értékekhez, mint a függetlenség, népképviselés, szabad választások, emberi és politikai szabadságjogok, önkormányzatiság, a magántulajdon sérthetetlensége. Hosszú távú célként – a kibontakozó revíziós propaganda hatására – a régi a történeti Magyarország visszaállítását jelölték meg, ami a falusi nép körében nem váltott ki érdemleges visszhangot. Trianon – a nemzeti kérdés – a hazához kötődő erős érzelmek ellenére a paraszti gondolkodásban háttérbe szorult a gazdasági válság okozta megélhetési gondokhoz képest. A kisközpártmozgalom el-elentében a 20-as évek legelejével, amikor többségi kormány alakítását és hatalom átvételét tűzte ki célul, most korlátozta önmaga törekvéseit, s közvetlen célként saját, önálló politikai szervezetének létrehozását, és a parlamentbe való bejutást tűzte ki.

A birtokos paraszti szervezkedés indulásától kezdve elutasította mind a baloldali, mind a jobboldali radikalizmust. A szociáldemokrata és kommunista mozgalmat az 1918–1919-es tapasztalatok alapján nem pusztán ellenfelének, hanem ellenségének és vetélytársának tekintette, de fenntartásai voltak a polgári liberalizmussal és követőivel szemben is. A forradalmat felforgatásnak tekintette, s elítélte, a lassú változások, a fokozatos reformok, a rend, a nyugalom mellett állt ki.

A kisgazdamozgalom a hagyományos, a bevett politikai módszereket alkalmazott, kényszerült is rá, de gondosan vigyázott is arra, hogy ne sértse meg a törvényes előírásokat. Fő tevékenységi formája a politikai gyűlések szervezése és megtartása volt. Ezek a korabeli rituálé szerint zajlottak, a vendégek ünnepélyes fogadásával, lovas bandériumok felvonulásával, imádkozással, a nemzeti Himnusz eléneklésével, Horthy kormányzónak és Bethlen miniszterelnöknek küldött hódoló táviratok küldésével. Az egyetlen újítás a programkészítés volt, amely szinte mozgalommá vált. A falusi vezetők kerültek az élesebb konfrontációra, s a hagyományokkal nem törődő tevékenységi formákat. Ritkán szerveztek demonstrációkat, nem éltek a sztrájkok és a bojkott eszközével, s tartózkodtak a személyes erőszaktól.

A parasztmozgalmak, nemcsak a birtokos paraszti, hanem a földmunkás és szegény-paraszti mozgalmak, valamint a parasztpárti szervezkedések fontos jellemzője, hogy módfelett kötődött a mezőgazdasági munka igényjellegéhez. A nyári nagy munkák, vagy az őszi betakarítás idején nehéz volt a vidéki embereket mozgósítani. Nehezítette a szervezkedést a kisüzemi gazdálkodásból adódó elkülönülés és atomizáltság, valamint a paraszti individualizmus.

A politikai környezet

A birtokos paraszti politikai mozgalom 1929–1930-ban kialakult, konszolidálódott politikai és kormányzati rendszer, valamint pártviszonyok között bontakozott ki. A válság hatására meglazult az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisát alkotó osztályszövetség, a liberális nagytőke, a konzervatív nagybirtok és a jobboldali radikalizmus befolyása alatt álló dzsentri-katonatiszti-államhivatalnoki réteg összefogása, amelyet az agrár-merkantil ellentétek már korábban is erősen terheltek. Ez politikai feszültségekhez, a politikai élet megélénküléséhez vezetett, de a nem járt a kormányzati rendszer megrendülésével, az állami intézményrendszer meggyengülésével. A Bethlen-kormány szilárd parlamenti többséggel rendelkezett. Az Egységes Párt az 1926 végén megrendezett választások eredményeként 245 mandátumból 170-et, a mandátumok csaknem 70 százalékát britokolta, míg a koalíciós partnernek, a Keresztény Gazdasági és Szociális Pártnak 35 képviselője ült a parlament üléstermében. A kormányzó pártok együttesen 205, az összes képviselő 84 százalékának szavazatára számíthattak.²⁶ Az Egységes Párt képviselőcsoportja meglehetősen frakcionált volt, különböző érdeket képviselő, elérő ideológiájú csoportok laza halmazából állt. A fluktuáció, a ki-és belépések mértéke azonban nem volt számottevő. Bár a miniszterelnök személyes népszerűsége mérséklődni kezdett, politikai presztízse, különleges hatalmi helyzete nem változott. A kormányzó elit zöme mögötte állt, az állami bürokrácia fegyelmezetten kiszolgált, az erőszakszervezetek, a hadsereg, a rendőrség és a csendőrség, a nyomozó hivatalok, a detektív testület hűséges volt hozzá és a rendszerhez.

Bethlen nemcsak a munkásmozgalmat kísérte személyesen figyelemmel, hanem 1928–1929-től kezdve a parasztmozgalmakat is. Rendszeresen megkapta az azokról szóló belügyminisztériumi jelentéseket, s főispánok azonnal tájékoztatták a legkisebb parasztmozgalmi eseményekről is. Kormányja nemcsak megfigyeltette, de politikai és adminisztratív eszközökkel igyekezett elnyomni, ellenőrzés alatt tartani, ha kellett felszámolni a paraszti mozgalmakat. Nem riad vissza a rendőri erőszak alkalmazásától, de a merev szembenállás helyett jobbra kifinomultabb módszereket alkalmazott. Nem tette lehetetlenné, sőt, mint látni fogjuk a Magyarországi Szociáldemokrata Párt számára 1929 végén engedélyezte is a szabad szervezkedést, de igyekezett korlátozni azt. Az ellenzéki jellegű összejövetelek, népgyűlések megtartásához rendre nem járult hozzá, kicsit is radikálisabb hangvételű lapokat betiltották, vagy megvonták az utcai terjesztés jogát. A birtokos paraszti mozgalom által megfogalmazott követeléseket sem utasította el azonnal, ha a politikai követelések terén nem engedett is, de gazdasági kérdésekről idővel hajlandó volt tárgyalásokba bocsátkozni.

A Bethlen-kormány és a központi hatalom erősödése az ellenzéki erők térszűkítésével párosult. A fajvédő jobboldali ellenzék látványosan meggyengült. A Gömbös Gyula vezette Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt az 1926-os választásokon Bethlennek a jobboldali radikalizmus visszaszorítására irányuló politikája, a hatósági terror és a választási

program és kampány visszhangtalansága következtében katasztrófával felérő vereséget szenvedett. A 38 jelölt közül 12-en indultak nyílt szavazású egyéni kerületben, a többiek négy listán a Budapesten, a főváros környékén és Miskolcon, de csak két mandátumot szereztek. Gömbös Gyulát, akivel szemben a kormánypárt nem állított ellenjelöltet, egyhangúan választották meg a Szolnok vármegyei Abádszalokon. A párt olyan meghatározó figurái, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre, Eckhardt Tibor és Ulain Ferenc nem jutottak mandátumhoz. Miután két képviselő csatlakozott, az országgyűlésben a Fajvédő Párt négy tagú csoporttal rendelkezett, szemben az előző ciklussal, ahol heten voltak.²⁷

A választási vereség után a fajvédő tábor vezérkara felbomlott. A hatalom megszerzésére törekvő Gömbös kormánypárthoz közeledett, kiegyezett Bethlennel és áttért az oldalára. 1928 szeptember 5-én Horthy a Honvédelmi Minisztérium államtitkárává nevezte ki. Másnap feloszlatta a Fajvédő Pártot és képviselőtársaival belépett az Egységes Pártba. Ulain visszavonult egy időre, ügyvédi tevékenységet folytatott, de volt pártvezérével fenntartotta a jó viszonyt, s a szélsőjobboldali szervezetek, az ÉME és a MOVE vezetésében is bennmaradt. Eckhardt és Bajcsy-Zsilinszky másként cselekedtek. Ők már 1928 január elején otthagyták a Fajvédő Pártot, bár ezt csak hónapokkal később, 1928 szeptemberében hozták nyilvánosságra. Az utóbbi erről a következőket írta hűséges vidéki párthívének, Csizmadia Lajosnak: "Én most kiléptem Eckhardt Tibor barátommal együtt a Fajvédő Pártból, mert nem voltam megelégedve azzal, amit a parlamentben és a parlamenten kívül csinálnak. Mi *népesebb és szociálisabb* szellemű politikát követelünk, s az egészséges fajvédő gondolatot szociális szellemmel és szociális tartalommal akarjuk megtölteni. Mi annak idején azért léptünk ki a kormánypártból, hogy ellenzéki politikát csináljunk, a mostani Fajvédő Párt azonban már majdnem egészen kormánypárti. Természetes, hogy én továbbra is fajvédő vagyok, fajvédőbb, mint valaha. Most februárban indítunk egy folyóiratot, amelyben le fogjuk fektetni a az új szociális - nacionalista irányt, amely végre erős, és boldog magyar népet akar látni ebben a szomorú hazában. Irtóhadjáratot akarunk indítani a nagybankok gazdasági diktatúrája ellen, a vidék, helyesebben az ország magyar népének, a falnak, a kisgazda - és mezőgazdasági munkásrétegeknek elhanyagolása és a csak mesterséges eszközökkel fenntartható gyáripár kedvéért való sokszoros kiuzsorázása ellen."²⁸ Eckhardt és Bajcsy-Zsilinszky részéről szakításban a Gömbössel és a Fajvédő párt politikával való elégedetlenség mellett más okok is közrejátszottak. Eckhardt 1927 nyarán bekapcsolódott az induló revíziós mozgalomba, egyik szervezője, majd 1928-tól ügyvezető elnöke lett a trianoni békeszerződés békés megváltoztatását szorgalmazó, a magyarországi és a külföldi propaganda kampányt irányító és mozgó Revíziós Ligának.²⁹ A fajvédő politikus a belpolitikai életből átmenetileg visszavonult. Személyi ellentétek miatt 1927. december közepén bejelentette, hogy öt év után lemond a marginalizálódó ÉME elnökségéről, amihez Bajcsy-Zsilinszky marasztalása ellenére ragaszkodott.³⁰ A fővárosi törvényhatósági bizottság üléseire sem járt el, ahová 1926-ban Wolff-féle Keresztény Községi Párt jelöltjeként választották be, de itteni párttagságát fenntartotta. Bajcsy-Zsilinszky az önálló politizálás útját választotta. 1928 márciusában *Előőr*s címmel hetilapot alapított. 1929 őszén már határozott szándékkal közölte barátaival, hogy Magyar Nemzeti Párt, vagy Nemzeti Radikális Párt néven új — jobboldali — ellenzéki pártot indít. Személyi és szervezeti kapcsolatai megmaradtak a fajvédő táborral és vezetőivel, elsősorban Eckhardtval és részben Gömbössel, de Szabó Dezső és a Bartha Miklós Társaság hatására lassan kezdte felülvizsgálni és módosítani korábbi szélsőjobboldali nézeteit.³¹

Zsirkay János, aki az 1922–1926-os ciklusban szintén fajvédő képviselő volt, s a Stádium rt.-nek, Zsilinszky Gábor — Bajcsy Zsilinszky testvére — vállalatának a néplapját, a *Magyar Falut* szerkesztette, 1929–1930-ban lapjával támogatni kezdte a kibontakozó birtokos paraszti mozgalmat. 1930 nyaratól azonban szembefordult vele, amikor az egyre határozottabb arculatot öltött, s önállóságát, függetlenségét kezdte hangsúlyozni.³²

A 20-as évek végén a politikai hatalomból különböző okokból kiszorult, vagy kiszorított szélsőjobboldali csoportok, a volt ébredők, fajvédők, frontharcosok az olasz fasizmus és a német nemzetiszocialista mozgalom "sikerei" hatására mozgolódnak, szervezkedni kezdtek. A korábbi illegális szervezkedés és direkt akciók helyett új jobboldali ellenzéki párt, illetve

pártok létrehozásával kísérleteztek. Alapjában véve agrárorientációjúak voltak, s a városi középrétegek és kispolgárság mellett a parasztság körében igyekeztek bázist teremteni. Tevékenységük 1930 nyarán őszén élenkült meg a gazdasági válság elmélyülésével párhuzamosan.

A szélsőjobboldali csoportok több kisebb pártot alapítottak, melyek programja, vezető garnitúrája, tagságának összetétele nagyon hasonlított egymásra. Szervezeti kereteik lazák voltak, a párttagok egy időben több pártocskához is tartoztak, gyakran változtatva pártállásukat. "Cégtáblájukat" — elnevezésüket — is sűrűn cserélték, számos esetben ugyan az csoport tűnt fel más-más név alatt, többek között azért is, hogy a hatóságokat félrevezessék. Ezek közül témánk szempontjából két csoportosulás tett szert jelentőségre: a radikálisabb Budaváry-Szemere-féle kompánia és a mérsékeltebb Temesváry-Olcsvay-Gerlóczy-csoport, amelyek egymással is kapcsolatban álltak. Az ide tartozó figurák eleinte az olasz fasizmus, ebben az időben már Hitler és a német nemzetiszocializmus hívének vallották magukat, s a korbéli nyomozó hatóságok és a közigazgatási szervek s pártjukat belső használatra "Hitler-párt"-nak nevezték.

A korabeli rendőrségi- és sajtójelentések szerint az első náci típusú protopárt a *Magyar Nemzeti Párt* volt amelyet Budaváry László tanító, a hírhedt antiszemita uszító, a keresztény kurzus egyik vezéralakja, 1920 és 1922 között parlamenti képviselő, az ÉME egyik vezetője még 1923-ban hozott létre.³³ Ez a pártocska azonban gyakorlatilag nem működött, újjászervezésére tett többszöri kísérlet nem sikerült.³⁴ Budaváry nevét az tartotta fenn, hogy *Nemzeti Élet* címmel hetilapot adott ki. 1928-ban személyi ellentétek miatt kilépett az ÉME-ből, ahol egy éve már az egyik társelnöki tisztelet töltötte be.³⁵ 1930 szeptemberében — az elsejei budapesti munkás tüntetésre hivatkozva — hozzákezdett egy önkéntes fasiszta rohamcsapat szervezéséhez, amelynek tagjait ingük színéről "kékingeseknek" nevezték.³⁶ Az első 30–40 fős csoportok Budapesten alakultak meg.³⁷

Budaváry már korábban jól ismerte Szemere Béla igazgató főorvost, a Fajvédő Párt egyik fővárosi kerületi szervezet volt elnökét, aki 1926-ban fajvédő színekben képviselőjelöltként is fellépett. Ő azok közé tartozott, akik rosszallással fogadták Gömbös belépését a kormánypártba. 1928 szeptember 6-án a párt feloszlásának napján, többekkel együtt, bejelentette, továbbra is fenntartják a pártot.³⁸ Október 12-én *Magyar Nemzeti Függetlenségi Revíziós Párt* néven újjáalakították a korábbi pártalakulatot, amelynek országos elnöke, majd pártvezére Szemere Béla lett.³⁹ 1930 elején *Nemzeti Élet* lett hivatalos lapjuk, s Budaváryt választották meg az országos pártelnökké.⁴⁰ Budapesten, Jászberényben és Egerben alakultak meg a helyi szervezeteik. Bázisukat középosztálybeli, városi kispolgári és földbirtokos elemek adták. A párt programjának középpontjában a trianoni békeszerződés teljes felülvizsgálata, a Magyarország területi integritásának helyreállítása, a Habsburg restauráció megakadályozása s a titkos választójog törvénybeiktatása állt. 1930 nyarán, tekintettel a közelgő a budapesti községi választásokra (Magyar) Nemzeti Néppárt néven megpróbálták összefogni az intrazigens szélsőjobboldali csoportokat, s indulni a választási küzdelemben, de próbálkozásukat nem koronázta siker, nem voltak képesek jelölteket állítani.⁴¹ A bázis kereséssel függött össze, hogy az őszi hónapokban kapcsolatot kerestek az alakulóban lévő Független Kisgazdapárttal is.

A Temesváry László részvénytársasági igazgató által irányított egy árnyalattal mérsékeltabb csoport a megkülönböztetésül az *(Országos) Nemzeti Párt* elnevezést használta. A politikai szervezet vezetőinek többsége megelőzően szintén a Gömbös-féle Fajvédő Párthoz tartozott.⁴² Bázisát az „úri középosztály” felső rétege, a városi kispolgárság és néhány a munkásmozgalmon kívül álló munkás csoport alkotta. Közjogi téren a Szent Korona -tan alapján állt, de az államforma rendezésének kérdését nem vette fel a programjába. Gazdasági téren a náci párt programját emelte át, s a Magyarországnak a "nemzetközi bankokrácia rabszolgaságából" való kiszabadítását és új gazdasági rendszer bevezetését tűzte ki fő célként, amely közgazdasági szempontból naiv és zavaros elképzeléseket tartalmazott.⁴³

A párt a hatóságok megtévesztésére a Budapesten Fővárosi Nemzeti Párt, Észak-Magyarországon (Borsod-Gömör és Kishont, valamint Zemplén megyében) Antal István ügyvéd vetésével Új Magyarok Pártja, az Alföldön, elsősorban a Duna-Tisza közén *Magyar Szabad-*

ság Párt néven szervezkedett. Az utóbbi 1930. augusztus 10-én tartotta alakuló gyűlését Kecskeméten, ahol Temesváry, Gálócsy, Budaváry mellett megjelent nemcsak Bajcsy-Zsilinszky Endre, hanem az 1919–1920-ban a Duna-Tisza közén kegyetlenkedő, gyilkosságokat és más bűncselekményeket elkövető tiszti különítményesek közül is többen, így Francia Kiss Mihály, Raad Árpád, és a Pirooska testvérek.⁴⁴ A nem túl nagy létszámú hallgatóság zöme földmunkások, szegény- és kisparasztnak köréből került ki. A csendőrség által biztosított zászlóbontás mérsékelten sikerült. Zsilinszky visszafogott beszédet mondott, alig bírálta a kormányt, s nem szólt arról, hogy miként lehetne a kartellek és bankok tevékenységét ellenőrizni, a túlkapásokat megfékezni. Temesváry hosszan és unalmasan ismertette a párt gazdasági és politikai elképzeléseit. Egyedül a kiskunfélegyházi Kovács Dezső ny. postafelügyelő aratott sikert, aki a beszédében nem mellőzte a súlyos falusi gondokat, s kimondta: vidéken "nincs munka, nincs kenyér." Határozatot nem hoztak, tehát hivatalosan a pártalakulást nem deklarálták, de felállítottak egy bizottságot, amely feladatul a vidéki szervező munka megindítását kapta.⁴⁵ Erre azonban a csak az őszi hónapokban került sor.

A politikai spektrum baloldalán a szociáldemokrata, valamint a polgári liberális, a polgári demokrata és az októbrista pártok helyezkedtek el. A polgári liberális ellenzék 1926 után az ellenforradalmi rendszer konszolidációja következtében szintén válságba került, politikai súlya, szerepe csökkent, szervezeti egysége megbomlott, tömegbázisa kezdett felmorzsolódní. Vázsonyi Vilmosnak, a Nemzeti Demokrata Párt vezetőjének 1926 májusában bekövetkezett halála után létrehozott Egyesült Balpárt két éves eredménytelen tevékenység után 1928 októberében megszűnt. A politikai realitásokat reálisan látó, a fundamentalista ellenzékiiség platformját már korábban feladó Rassay Károly még ebben a hónapban *Nemzeti Szabadelvű Párt* néven saját pártot alapított és átvette a liberális ellenzék irányítását.⁴⁶ A politikai liberalizmus képviselői harcoltak a politikai szabadságjogok visszaállításáért, a titkos választójog általánossá tételéért, kiálltak az alkotmányosság és a törvényesség mellett, bírálták a Bethlen-kormány politikáját, mindenekelőtt gazdaságpolitikáját, de lebecsülték az agrárkérdés jelentőségét és csak 1929-től, a kezdődő válság hatására kezdetek odafigyelni a mezőgazdaság és az agrártársadalom növekvő gondjaira. Rassay 1930 tavaszán megpróbált politikai mozgalmat indítani Szegeden és környékén, de már az első lépést, képviselői beszámolójának megtartását a hatóságok betiltották.⁴⁷

Az *Országos Függetlenségi Kossuth Párt*, amely parlamenti képviselettel nem rendelkezett gyorsabban reagált a kezdődő változásokra, de szintén meg kellett küzdenie a hatósági represszióval. Elnöke Rupert Rezső ügyvéd, korábban képviselő, ügyvezető elnöke Nagy Vince, a Károlyi-kormány egykori belügyminisztere volt, vezetői közzé zömmel függetlenségi októbristák, polgári radikálisok tartoztak, többek között Buza Barna és Vámbéry Rusztem. A helyi vezetők között értelmiségiek mellett kiscgazdákat, kis- és középparasztnak is találni lehetett. A Kossuth-pártban kezdte politikai pályáját többek között Csorba János, paraszti származású makói ügyvéd, úri birtokos, aki a helyi Függetlenségi 48-as Párt és Olvasókör elnöke lett. 1929-ben a törvényhatósági választásokon bekerült a képviselőtestületbe.⁴⁸ 1930 januárjában alföldi ellenzéki parasztmozgalom indításának tervével foglalkozott, s kapott sajtónyilvánosságot.⁴⁹ Nemcsak a baloldali pártokkal és csoportokkal keresett összeköttetést, de a jobboldali ellenzéki körökkel is. Május elején részt vett a *Magyarság* című lap díszvacsoráján a volt fajvédők, Eckhardt Tibor, Milotay István, a hajdúböszörményi Csorba Antal és mások társaságában és s a parasztság és a vidék nevében felszólalt.⁵⁰ A Kossuth-pártban tűnt fel Chikán Kálmán (Kosd, Nógrád vm.), Sente József (Tahitótfalu, Pest vm.) és Sass József (Osztopán, Somogy vm.)

A Nagy Vince vezette pártnak Budapest mellett elsősorban a Dél-Alföldön volt némi tömegbefolyása. A 20-as évek végén erős, viszonylag nagy létszámú helyi csoporttal csak Békés megyében, Orosházán és Békéscsabán rendelkezett.⁵¹ Programjában az 1918-as polgári forradalomhoz kötődött, határozottan ellenzéki magatartást tanúsított, nemcsak a Bethlen-kormány leváltására, hanem politikai rendszerváltásra törekedett, s radikális reformokat, új, földosztásos földreformot követelt. Átdolgozott programját már 1929 szeptemberében nyilvánosságra hozta, s terjeszteni is kezdte, de 1930. május 25-re a régi képvise-

lőházban tartandó gyűlésre kért engedélyét a rendőrség megtagadta attól tartva, nehogy politikai tüntetésre kerüljön sor.⁵²

Intenzívebb szervezkedésre Nagy Vincék 1930 nyárutóján és kor őszén kezdtek, főként a Tiszántúlon. Augusztus 5-én átvették a Békéscsabán megjelenő *Alföld* című heti lapot. Az első számban leszögezték: "Szent meggyőződésünk, hogy az ország gazdasági válságából való kibontakozásának is első lépése az kell legyen, hogy az uralmon levő kormányzati rendszer helyett a demokrácia és szabadelvűség alapjára helyezkedő új kormányrendszer vegye kezébe országunk ügyeinek intézését." Az újság részletesen ismertette a Kossuth Párt programját, s részeként a földreform tervezetét, amely az 1000 kat. hold feletti nagybirtok kisajátítását és a falusi nincstelenek közötti kártérítés nélküli, tehát ingyenes szétosztását célozta.⁵³ A radikális baloldali propaganda azzal a következménnyel járt, hogy az *Alföld* utcai terjesztési jogát alig egy hónap múlva megvonták, s a lapot november közepén a pártnak fel kellett adnia, emiatt politikai kampányának lendülte megtört.⁵⁴ Az *Orosházi Friss Újság* és a *Szentesi Hírlap* megmaradt októbrista befolyás alatt, de nem pótolhatták a saját lapot.⁵⁵

Külön kell szólni Hegymegi Kiss Pálról és a debreceni városi liberális ellenzékéről, mert a Független Kisgazdapárt létrejöttében fontos szerepet játszott. Hegymegit 1918-ban, a polgári forradalom idején a menekült jegyzők és közigazgatási tisztviselők kormánybiztosává nevezték ki, s helyettes államtitkári címet kapott. A kommün bukása után az első Friedrich-kormány alatt rövid ideig a BM osztályfőnöke volt. 1921-ben a Rassay Károly vezette Függetlenségi Kisgazda-, Földműves- és Polgári Párthoz csatlakozott, 1922-ben Debrecenben a párt programjával képviselővé választották. A parlamenti ellenzék egyik gyakran szereplő, bátor kiállású politikusa lett. A frankhamisítási ügy parlamenti vitájában ő terjesztette elő a kisebbségi véleményt. 1924 januárjában megalakította a *Független Polgári Pártot*, s *Debreceni Polgár* címmel lapot adott ki. Az ellenzéki erőket tömöríteni szándékozó Demokratikus Blokk, a Kispolgárok és Földművesek Pártszövetsége, majd az Egyesült Balpárt egyik kezdeményezője és vezetője volt. 1926-ban régi kerületében ismét mandátumot szerzett. A 20-as évek végén már nemcsak a civis városban, hanem országosan is ismert, önálló politikai arculattal rendelkező politikusnak, a nemzeti liberalizmus képviselőjének számított. Debrecenben törvényhatósági tag, 1927-től a nagy múltú Függetlenségi Kör elnöke.⁵⁶ Jó kapcsolatot tartott fenn a nemcsak a liberális ellenzék országosan ismert politikusaival, hanem kevésbé ismert vidéki képviselőivel is, így a hódmezővásárhelyi Kun Bélával, s a kecskeméti Horváth Mihállyal, a helyi Függetlenségi Párt vezetőjével, a Kecskeméti Takarékpénztár Egyesület elnökével.⁵⁷ Szűkebb baráti köre zömmel polgári gondolkodású, korábban függetlenségi politikusokból állt össze. A "hű küzdőtárs", aki talán a legközelebb állt hozzá, Szakács Andor volt.⁵⁸ Ebben az időben, református egyházkerületi tanácsbíró lévén, Baltazár Dezső püspökkel is gyakran találkozott. Összeférhetetlen, kötekedő természetét azonban sokan rosszul viselték, ez okozta többek között Juhász Nagy Sándorral való összeütközéseit is. Személye megosztotta a debreceni polgári ellenzékét.⁵⁹

Hegymegit érdekelte és foglalkoztatta az agrárgazdaság helyzetének s a parasztság életviszonyainak alakulása. Többek között azért is, mert pártjának bázisát egyrészt a debreceni kisgazda, iparos és kiskereskedő, kistisztviselő és alkalmazotti rétegek, másrészt a tanyavilágban gazdálkodó kis- és középparasztság alkotta. Az 50–100 hold közötti földdel rendelkező civis gazdák közül csak kevesen álltak mellé, úri birtokosok véletlenül sem fordultak elő környezetében. Viszont akadtak támogatói, a napszámosok és a cselédek táborából.⁶⁰ Az egyre hangosabb kisgazda panaszok és a paraszti mozgalmakról szóló hírek őt is cselekvésre ösztönözték. Nemzeti és gazdasági alapon, laza keretekben, liberális vezetéssel és ellenőrzés mellett össze akarta fogni különböző elégedetlenkedő kisgazda csoportosulásokat és szervezeteket, remélve, hogy saját karrierjét is építheti, s nagyobb politikai befolyásra tehet szert. Egy országos gazdaggyűlés összehívását tervezte Debrecenbe. 1930 nyarán gróf Bethlen István is felkereste. Korabeli sajtójelentések szerint tájékoztatta Londonban a magyar revíziós törekvések angol részről a nyilvánosság előtt is támogató lord Rothermere-rel folytatott megbeszéléséről. Emellett szóba hozta a hatóságok magatartását, amelyek akadályokat gördítenek a birtokos paraszti mozgalmak elé, s rendre betiltják a

gyűléseket. A miniszterelnök valószínűleg hozzájárult ahhoz, hogy Hegymegiék az ősz folyamán nagygyűlést szervezzenek, azzal a feltétellel, hogy csak gazdasági kérdésekről beszélhetnek, de politikai kérdésekkel, s a kormány bírálataival nem foglalkozhatnak. 1930 szeptemberében a Független Polgári Párt keretében megalakult a "független gazdák" csoportja azzal a céllal, hogy előkészíti az "alföldi gazdagylést."⁶¹

A parlamenti és parlamenten kívüli ellenzék legjelentősebb politikai ereje változatlanul a *Magyarországi Szociáldemokrata Párt* volt, noha a párt politikai súlya és társadalmi támogatottsága érezhetően csökkent. Az 1926-os választásokon a nyílt szavazás, a hatósági terror, a rá nehezedő politikai nyomás és a párttagság passzivitása következtében súlyos szavazat veszteség érte. A négy évvel korábbi 25 mandátum helyett csak 14-et szerzett, 277 ezerrel (17 százalék) szemben csak 126 ezren (11 százalék), mintegy 150 ezer fővel kevesebben szavaztak rá. A nyílt szavazású kerületekben egyetlen jelöltje sem jött be.⁶² A párt továbbra is alkalmazkodni kényszerült a rendszerhez, s külpolitikai kérdésekben közeledett a Bethlen-kormányhoz. Az 1928 januári XXV. kongresszus határozatot hozott a trianoni békeszerződés revíziójának támogatásáról, de leszögezte, hogy az ellenforradalmi rendszer belső demokratizálódás nélkül nem érhet el külpolitikai sikereket. 1929 nyarán megállapodott a külügyminisztériummal, hogy nemzetközi fórumokon pártfogolja a kormány külpolitikai törekvéseit, mindenekelőtt a trianoni határok békés felülvizsgálatát, a szomszédos országokban élő magyar kisebbség védelmét, a jóvátételi terhek csökkentését és a fegyverzetkorlátozás feloldását. A kormányzat is engedményeket tett. Bethlenék hozzájárultak ahhoz, hogy Garami Ernő és Buchinger Manó, két Európa-szerte ismert szociáldemokrata emigráns 1929. november 7-én hazatérhettek, s az 1924 óta ismét Budapesten élő Weltner Jakab, aki ellen 1919-es szerepe miatt bűnvádi eljárást indítottak kormányzói kegyelemben részesült.⁶³ Valószínűleg az engedmények közé tartozott az is, hogy a belügyminisztérium 1929 végén engedélyezte az MSZDP vidéki szervezkedését.

A szociáldemokrata pártvezetés 1929 őszén már pontosan érzékelte a gazdasági válság első jeleit, s az ország közhangulatának változását.⁶⁴ A mezőgazdaság és a paraszti népesség helyzetével is tisztában volt. Már a májusi pártkongresszuson többen, főként a vidéki küldöttek sürgették a passzivitás feladását, a vidéki szervezkedés megindítását és az agrárprogram kidolgozását. Az agrárprogram hosszas belső viták után lassan készült el, tervezetét több mint egy évvel később 1930. augusztus 1-jén közölte a Népszava, s a párt XXVII. kongresszusa szeptember elején fogadta el.

A párthatározat fordulatot jelentett az MSZDP agrárpolitikájában, és nagy, bár ellentmondásos visszhangot váltott ki nemcsak a politikai életben, hanem paraszti körökben is. Levonva az 1918–1919-es hibás agrárpolitikából adódó tapasztalatokat, összhangban a nemzetközi szociáldemokrata mozgalomban uralkodó állásponttal, a szociáldemokrata párt fő célként a feudális eredetű nagybirtokrendszer felszámolását, a falusi nincstelenek földhözjuttatását, a szegény-és kisparaszság fokozottabb támogatását és a földművesek önkéntes szövetkezésének elősegítését tűzte ki célul. Új földreformot hirdetett. A hitbizományok és az egyházi birtokok kártalanítás nélküli teljes felosztását, s 200 kat. hold feletti közép- és nagybirtok kártérítés ellenében történő kisajátítását követelte. Elsősorban a föld nélküli földmunkásokat és a gazdasági cselédeket, s a felosztott gazdaságok alkalmazottait kívánta földhözjuttatni, majd a család megélhetését nem biztosító kisbirtokkal rendelkező szegény-és kisparasztokat, de gondoskodni kívánt azokról a városokba, vagy külföldre vándorolt földmunkásokról, akik hazatérve újra gazdálkodni akarnak, valamint a megalakítandó földműves-szövetkezetekről. Amellett állt ki, hogy a kisajátított földbirtokokon önálló kisbirtokokat kell létrehozni.

Az MSZDP a hagyományos, a családi gazdasággal rendelkező kiskgazdaréteg — a középparaszság — számára közvetlenül nem ígért semmit, de a program olyan mezőgazdasági politikát körvonalazott, amely, ha megvalósul, az a birtokos parasztság helyzetén is javított volna. A mezőgazdasági termelést állami támogatással és közreműködéssel belterjessé kívánta tenni. Az értékesítési gondok enyhítésére sürgette a mezőgazdasági termékek exportjának elősegítését, az árak központi ellenőrzését és szabályozását, valamint az áruszállítás olcsóbbá tételét. A mezőgazdaság hitelezésének javítása érdekében állami hitelszervezet

felállítását, a bank és kereskedelmi tőke pénzügyi tevékenységének szabályozását és ellenőrzését, hitelszövetkezetek támogatását, uzoratórvény megalkotását kívánta megvalósítani, sőt felvetette a bankok államosításának gondolatát is. Az adózás terén a létminimum bevezetése, a progresszív adózás érvényesítése, a fogalmi adó és az élelmiszerek fogyasztási adójának eltörlése mellett szállt síkra. A mezőgazdasági munkások és cselédek, a szegény- és kisparasztság, valamint a kisbérlek, különösen a tananyán élők helyzetének jobbítása érdekében számos szociális, munka- és egészségügyi intézkedést javasolt. Fontosnak tartotta a mezőgazdasági szakoktatás fejlesztését, intézményeinek gyarapítását. Az agrárprogram elsődlegesen az egyházi és a világi nagybirtok, s a feudális maradványok ellen irányult, a bankokat kivéve a nagytőkére vonatkozó követeléseai mérsékeltebbek voltak. Ugyanakkor erősen érződik benne a gazdasági demokrácia megteremtésének igénye, többször is megfogalmazódik benne, hogy a mezőgazdaság, a kereskedelem és a pénzügy területén felállítandó állami szervek irányításában, a termelők és a fogyasztók képviselőinek is helyet kell kapniuk.⁶⁵

Az MSZDP 1930. szeptemberi pártkongresszusa kiadta a jelszót: "Ki a faluba", ami azt az irányváltást fogalmazta meg plasztikusan, a párt nemcsak az ipari munkásság körében kíván szervezkedni, hanem az agrárproletariátus és a szegény- és kisparasztság körében is. A nagyobb arányú, fővárosból irányított pártszervezés azonban csak december elején indult meg, s viszonylag lassan haladt előre. 1928-ban a pártnak 104 vidéki — városi és falusi — helyi szervezte volt, 1933-ban, öt év múlva azonban még mindig csak 333, ami alig haladta meg a magyarországi települések 10 százalékát.⁶⁶

Agrár- és parasztpártok

A kormánypárt hatalmi helyzeténél fogva képviselni igyekezett az agrárkapitalizmus érdekeit, s integrálta az agrártársadalom politikailag konzervatív részét. Mellette önálló agrár- illetve paraszti pártok nem jöttek létre, illetve az ilyen kísérleteket, mint láttuk, leszerelte. A 20-a évek második felében azonban létrejött három olyan kisebb politikai csoportosulás, az agrárius érdekeket hangoztató Agrárpárt, az Országos Nagyatádi Párt, és a Független Magyar Parasztpárt (Magyarországi Földműves és Munkáspárt), amelyek a Független Kisgazdapárt létrejöttében is szerepet játszottak.

Agrárpárt 1926 február 24-én alakult meg.⁶⁷ Gaal Gaston kezdeményezte, aki 1922. augusztus 4-én lemondott az országgyűlés elnöki posztjáról és kilépett az Egységes Pártból, mert nem értett egyet a Bethlen-kormány gazdaság- és adópolitikájával, s ellenzékebe vonult.⁶⁸ Rajta kívül még hárman alapították Farkas Tibor, Forster Elek és Reischl Richard. Az utóbbiak dzsenti eredetű, nyugat-dunántúli középbirtokosok voltak. Farkas Tibor ügyvédi tevékenységet folytatott, Forster és Reischl gazdálkodtak. Farkas 1920 és 1922 között volt képviselő, 1922-ben már nem jutott be. Reischl 1920-ban a Keresztény Nemzeti Egyesülés, 1922-ben a kifejezetten jobboldali Wolf Károly-féle Keresztény Nemzeti Egység pártjának jelöltjeként szerzett mandátumot. Forster 1922-ben pártonkívüli programmal lett az országgyűlés tagja. Mindhárman a Habsburg restauráció elkötelezett hívének számítottak.

A nyilvánosságra hozott programban, amely Gaal Gaston nézeteit tükrözte, az új párt önmagát "abszolút magyar nemzeti és konzervatív" szervezetként jellemezte. Politikai követeléseket nem vetett fel, sőt leszögezte: "nem célja a nagypolitika irányítása", az az nincsenek hatalmi törekvései, nem kíván nagy politikába, az ország irányításába beleszólni. Fő feladatául a gazdasági élet konszolidációjának elősegítését, a mezőgazdaság fokozottabb támogatásának elérését, a gazdaközösség — a kis-, közép- és nagybirtokosok — érdekeinek védelmét, s az egész agrártársadalom összefogását jelölte meg, beleértve a földmunkásságot is. A pártprogram az adórendszer reformját, az ipar számára kedvező vámszabályok megváltoztatását, a drágaság mérséklését, az államháztartásban a takarékoság szempontnak érvényesítését s a bürokrácia csökkentését sürgette. Nagy hangsúlyt helyezett a törvényesség és a közeleti tisztaság helyreállítására. Feltűnést keltett, hogy megnevezésük nélkül kiállt a jobb- és szélsőjobboldali titkos szervezetek és a különböző politikai egyesületek

visszaszorítása mellett. A hatalom és a közigazgatás centralizálásával szemben a megyei és a községi önkormányzatok modernizálása, hatáskörük bővítése mellett foglalt állást. ⁶⁹

A pártalapítás nem volt sikeres, alig váltott ki visszhangot, s ha volt is reakció, az is inkább helytelenítette a történeteket. Gaal egy kicsit kegyvesztett lett, pártját a pártközi értekezletekre nem hívták meg, őt magát lemondás után egyetlen parlamenti bizottságba sem választották be. 1926 október elején közvetítő útján kapcsolatba lépett Bethlen gróffal és felajánlotta, hogy hajlandó lenne belépni a kormánypártba, sőt szívesen lenne felsőházi tag Somogy vármegye képviselőjeként. ⁷⁰A választ elutasították, az Agrárpárt 1926. évi parlamenti választáson való részvételét azonban a kormányzat nem akadályozta meg.

Az 1926 decemberi választásokon csak a négy pártalapító szerezte meg a jogot, hogy indulhasson, bár eredetileg több jelölt is vállalkozott a megméretésre. Közülük hárman jutottak mandátumhoz a párt színeiben nyílt szavazású egyéni kerületben, de nem ellenzéki, hanem kormánytámogató programmal. Gaalnak régi kerületében az Egységes Párt nem állított ellenjelöltet, így egyhangúlag választották meg. Farkas Tibor a zalaegerszegi kerületben mindössze 0,6 százalékkal kapott kevesebb szavazatot mint kormánypárti ellenfele. Ő 1930 októberében, már más közléskörben, a pacsei időközi választáson ellenzéki kampánnyal nyert szintén egyhangúlag, mert Andaházi Kasnya Béla az utolsó pillanatban visszalépett. Gaal pártja 1926-ban mindössze 16 355 szavazatot gyűjtött össze, az össz leadott voksoknak mindössze 1,43 százaléka. ⁷¹

Gaal Gastont a korbéli közvélemény nagybirtokosnak tartotta, s ezt a hiedelmet nyilatkozataival maga is fenntartotta, valójában egy középbirtoknak megfelelő területen gazdálkodott. Balatonbogláron 1809 kat. holdjából csak 719 holdat lehetett művelés alá fogni, míg 1090 kat. hold nádas és szabad vízterület volt. ⁷²Sorstársaitól eltérően szerény jövedelemből élt, ami abból is adódott, hogy korszerűtlenül gazdálkodott.

A boglári földesurat konzervatív agrárius politikusként szokás jellemezni. Lényegét tekintve ez a minősítés helytálló, de leegyszerűsítő is. Politikai nézetei a polgári liberalizmus konzervatív változatához álltak közel. Politikai pályáját függetlenségi politikusként kezdte, a nemzeti függetlenség és az állami önállóság megteremtése 1918-ban alapélményei közé tartozott, a függetlenség eszméje élete végéig meghatározta gondolkodását. Az államforma kérdésében a szabad királyválasztás mellett kötelezte el magát, nem támogatta a Habsburgok visszatérését. ⁷³A kormányforma tekintetében a többpártrendszeren alapuló parlamenti kormányzás híve volt, s ellenezett minden, akár baloldali, akár jobboldali diktatúrás törekvést. A parlament szerepét nemcsak a törvényalkotásban látta, hanem a kormányzat tevékenységének szigorú és következetes ellenőrzésében is. A rendeleti úton történő kormányzást többek között azért kifogásolta, mert az a törvényhozás ezen funkcióját korlátozta. Az ellenőrzéshez, a kormány tevékenységének nyilvános bírálatához nélkülözhetetlen tartotta a politikai szabadságjogok, mindenekelőtt a szólás és sajtószabadság biztosítását. Helytelenítette, hogy a képviselők a magánszférában, bankok és részvénytársaságok igazgatóságában, felügyelő-bizottságában tisztséget vállalnak, mert az véleménye szerint veszélyezteti függetlenségüket és korrumpálja őket. A képviselői összeférhetetlenség törvényes rendezésének egyik hangos szószólója volt. A parlamenti ellenzék funkcióját is úgy fogta fel, hogy annak feladata a kormány és többségi párt politikájának, cselekedeteinek figyelemmel kísérése, bírálata, alternatívák megfogalmazása, s megoldási javaslatok előterjesztése. A parlamentarizmus egyik alapfeltételének vélte a parlamenti váltógazdaság érvényesülését, s a rendszer hibáitól rótt fel annak hiányát. Tisztában volt azzal, hogy mindez a Bethlen-kormány által bevezetett választójogi reform, mindenekelőtt a titkos szavazás megszüntetésének egyenes következménye. A titkos szavazás visszaállításának szükségességéről azonban a nyilvánosság előtt 1930 tavaszáig nem beszélt.

Gaal Gaston megnyilatkozásaiban, állásfoglalásaiban fellelhetők a liberalizmus olyan alapeszméi, mint az általános jogegyenlőség, a magántulajdon szentsége és sérthetatlensége, a szabad verseny és a vallási tolerancia. A liberális politikai nézetek és alapelvek párosultak a forradalmak, a radikalizmus, a baloldaliság elítélésével, s durva kommunista- és szociáldemokrata ellenességgel. Számára még a polgári radikálisok és a függetlenségi októberisták is ellenfélnek számítottak. Mindez az 1918-as polgári demokratikus forradalommal és a

Tanácsköztársasággal kapcsolatos erősen negatív tapasztalattal függ össze, különösen földbirtokának államosítása, majd az, hogy a letartóztatás elől menekülnie kellett, hagyott mély lelki és érzelmi nyomokat benne. Ezért is vállalta a kommün bukása után, 1919 szeptemberében a Friedrich-kormány felkérésére néhány hónapra a Somogy, Tolna és Baranya vármegyékre kiterjedő kormánybiztosság irányítását és a somogyi főispánságot.

Az 1918–1919-es élményei hatására, liberális alapállása ellenére a társadalmi, gazdasági kérdésekben konzervatív álláspontot fogalt ellen. A hagyományos osztálystruktúrát nem kívánta megbolygatni. A földbirtokviszonyok terén csak minimális változtatásokat támogatott, a nagybirtokok kisajátítását és felosztását nem helyezte. Eöri Szabó Dezső református lelkész, aki egyébként nem kedvelte és "izzig vérig feudális dzentri úrnak" tekintette, mondta el 1931-ben a következőket: "Fültanúja voltam egyszer azon kijelentésének, hogy aki az ő választókerületében a földreformról szónokol, azt lelövi, mint egy kutyát."⁷⁴ A nyilvánosság előtt kiállt hitbizományok rendszerének a fenntartása mellett. Jól ismerte a falusi nép helyzetét, megengedhette magának, hogy az agrárszegénység nyomorára felhívja a kormány és a közvélemény figyelmét akkor, amikor ezt mások még nem tették meg. A munkásság sorsa, életkörülményei nem érdekelték. A polgársággal nem foglalkozott. A finánciókét versenytársnak tekintette. A köztisztviselő kart népellenes magatartása, szolgálattelkülsége, a törvényesség be nem tartása, és a korrupció miatt állandóan bírálta.

Gaal valójában a dzsenti eredetű középbirtokos réteg képviselője volt, s életformában, szokásaiban, reakcióiban sok mindent megőrzött az egykori köznemesség jellemző vonásaiból. Az úri emberség azonban számára emberi tisztességet, megvesztegethetetlenséget, puritánságot jelentett. Konzervativizmusába hagyománytisztelete is beleértendő. Ugyanakkor otthon, birtokán osztálya törvényei szerint élt, leereszkedő úrként viselkedett, cselédei nem szerették.⁷⁵ Műveltsége átlagosnak mondható. Bár a kúriáján 3 ezer kötetes könyvtára volt, közgazdasági szakirodalmat leszámítva nem olvasott. Színházba nem járt.⁷⁶ A kor szokásainak megfelelően, törekény alkata ellenére, politikai ellenfeleivel többször párbajozott.⁷⁷ Az is előfordult, hogy megpofozott egy embert, mert a villamosról leszálláskor meglykte, amit később megbánt.⁷⁸

Gazdálkodó birtokosként értett a mezőgazdasághoz és jól ismerte a problémákat. Gazdaérdekek alatt a nagybirtoktól a paraszti kisbirtokig az agrár társadalom valamennyi rétegének érdekeit értette, s azokat összeegyeztethetőnek tartotta. Az agrárgazdaság és az agrár társadalom egyik legnépszerűbb és leghatásosabb képviselőjévé vált, akinek mondanójára nemcsak a kormányzat, az ellenfelek, a gazdasági elit iparban és a bankszférában érdekelt része figyelt oda, hanem a birtokos parasztság is. Az 1929-ben kirobban világgazdasági válság, s a korábbról áthúzódó mezőgazdasági krízis okainak és jelenségeinek általa adott elemzése nem tekinthető igazán mélyrehatónak, mindent a kormány szerinte hibás gazdaság és adópolitikájára vezetett vissza. Mint látni fogjuk, megoldási javaslatok a válság kezelésére sem voltak átütőek.

A gyakorlati politikában Gaal a gazdasági és politikai konszolidáció híve volt és támogatta a Bethlen-kormány ilyen irányú törekvéseit. A miniszterelnökkel jó személyes viszonyt tartott fenn, amit nem zavartak meg a kormány politikájáról a parlamentben elmondott filippikái. Horthy kormányzóval nem rokonszenvezett, de a nyilvánosság előtt soha nem bírálta, inkább hódolatáról igyekezett biztosítani.⁷⁹ Politikai kapcsolatokat elsősorban a kormánypárt agrár-csoportjával, mindenekelőtt a Mayer János vezette kisgazdafrakcióval és az Egységes Párt konzervatív liberális körével tartott fenn. Összeköttetésben állt a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt vezetőivel is. A parlamenti ellenzék pártjaival nem tartott szorosabb nexust, bár néhány, főként függetlenségi liberális képviselővel beszélő viszonyban volt, annak ellenre, hogy az Agrárpárt ellenzéki pártnak számított.

Az Agrárpárt neve ellenére valójában csak egy háromtagú képviselőcsoport volt, amely kizárólag a parlamentben működött. Helyi szervezeteket nem épített ki, népgyűléseket nem tartott, Gaal még el is büszkélkedett azzal, hogy 1922 és 1930 decembere között a törvényhozás épületén kívül politikai kampányt, agitációt nem folytatott, népgyűléseken sem vett részt.⁸⁰ Ő és társai agár-, adó és pénzügyi kérdésekben bírálták a Bethlen-kormányt, s

felrótták a gyárpar fokozott támogatását s a mezőgazdaság elhanyagolását. A költségvetést azonban minden évben megszavazták. A lojális ellenzék szerepét tudatosan vállalták fel. A pártlapító politikus 1928. június 21-én a Házban a következőket mondta: "x-szer jelentetem ki, hogy az volna életem legboldogabb napja, amikor visszaléphetnék abba a pártba, amelyhez engem ezer értékes szál fűz. Ennek azonban tárgyi feltételeit keresem. Ha egyszer a kormány politikájában beáll az a helyzet, hogy közgazdasági terén egyforma mértékkel mér mindenkinek, hogy a közterhek viselése terén egyforma mértékkel mér mindenkinek, és a közélet megtisztításában azzal az eréllyel jár el, amely erély a nemzet boldogulása szempontjából feltétlenül szükséges — legalább is én annak látom — én leszek az első, aki egyszerű közkatonaként [sic!], s meg vagyok róla győződve, politikai barátaim is, bármikor csatlakozni fognak ahhoz a kormányhoz az ország érdekében és a konszolidáció fenntartása érdekében."⁸¹

Gaal, aki még Somogyból személyesen is jól ismerte Nagyatádi Szabó Istvánt, 1920-ban kisgazdapárti programmal került a parlamentbe, s régi kisgazdapárt egyik vezetőjének számított, nem helyeselte párt ujászervezést, az ilyen jellegű, már említett, akciókban nem vett részt. 1929 november 28-án a megalakulás 20. évfordulója alkalmából rendezett értekezleten amellelt foglalt állást, hogy a Nagyatádi-párt és a birtokos parasztság maradjon meg a Bethlen-kormány oldalán. Bevallotta, mióta kilépett a kormánypártból nagyon sok levelet kapott, amelyekben kérték, bontsa ki a nyílt ellenzéki zászlaját, de nem tette. Azzal érvelt, nem akarta a „magyar nép egységét megbontani”, azaz nem akarta az Egységes Párt vidéki befolyását és a falusi bázisát gyengíteni.⁸²

Az egykori házelnöknek és parlamenti csoportjának magtartása, az országban egyre inkább érzékelhetővé váló elégedetlenség hatására, 1930 tavaszán kezdett megváltozni. 1930. április 20-án Gaal Gaston az Esti Kurir hasábjain már arról írt, hogy "A ma uralkodó Bethlen-rendszer hibája, hogy a kormányválság automatikusan parlamenti válsággá szélesül. Az egyik oldalon egy óriási kormánypárt, a legkülönbözőbb összeférhetlenségi és egyéb érdekláncokkal összekovácsolva, a másik oldalon kisszámú és sok frakcióra szétesett guvernamentális ellenzék, — aztán a hatalmat teljesen markába kaparintó és azt kiengedni semmi áron nem szándékozó lekiismeretlen bürokrácia, súlyosbítva mindez a nemzet független megnyilatkozását akadályozó szabadságjogi megszorításokkal, olyan politikai atmoszférát teremtett, amelyből parlamentáris kibontakozást még elképzelni is nagyon nehéz." Az 1930–1931. évi költségvetés vitája során Gaal és Reischl Richárd hevesen ostromozták a kormány ipar-, adó-és pénzügypolitikáját, s nemcsak a parasztság helyzetének javítását sürgették, de szorgalmazták a falusi kisértelmiség (tanítók, lelkészek) és állami alkalmazotti réteg (postai tisztviselők), valamint a régi nyugdíjasok életkörülményeinek javítását, fizetésének emelését. 11 határozati javaslatot terjesztettek elő, amit korábban nem tettek. Ezek zömmel központi takarékosági intézkedések bevezetésére, a korrupció visszaszorítására vonatkoztak. Kettőt visszavontak, a többi egy kivételével a kormánypárti képviselők leszavazták. Az elfogadott javaslat kötelezte a kormányt, készítsen statisztikát arról, hogy hány köztisztviselőnek van kormányzati megbízásból, vagy engedéllyel állása magáncégeknél és mennyi osztalékot kapnak. Az agrárpártiak az összeférhetlenségi törvény betérjesztésére vonatkozó kezdeményezéseket vonták vissza, tudomásul vették Zsitvay Tibor érvelését, miszerint a törvény előkészítése a kezdet kezdetén áll. Úgy tűnik a végszavazás kérdésében nem volt egyetértés közöttük, mert április 29-én Reischl azt közölte, nem szavazzák meg a költségvetést, mert az összeget nem csökkentették öt százalékkal, másnap viszont Gaal bejelentette, fenntartva a gazdaságpolitikára vonatkozó kormánykritikát, mégis megszavazták a büdzsét.⁸³ Május 25-én a Somogy megyei Lengyeltótiiban rendezett gazdagülésen felszólalva elismerte, hogy szükség van a titkos választójog bevezetésére, anélkül, hogy részletesen kifejtette volna véleményét.⁸⁴

A boglári földesúr 1930 tavaszán kezdte egyre gyakrabban hangsúlyozni, nyilvánvalóan a parasztmozgalmak hatására, hogy nemcsak a birtokos parasztságnak, hanem a gazdaságsadalom egészének, tehát a közép- és nagybirtokos csoportoknak is szervezkedniük kell saját érdekeik védelmében. A maga részéről azonban továbbra sem akart külön úton járni. Június közepén Bethlen kérésére vállalta, hogy részt vesz a svéd gyufakölcsön har-

madik részének elosztására zömmel kormánypártiakból felállított öttagú bizottság munkájában.⁸⁵ Nem sokkal később pártjával kivonult az u.n. boletta bizottságból, mert nem értett egyet a törvényjavaslattal.⁸⁶ A parlamenti vitában július 2-án elmondott nagyhatású beszédében maga és pártja álláspontját azzal indokolta, hogy a gabonajegy bevezetése részleges megoldás, előnyös ugyan a birtokos parasztság, a közép- és nagybirtok és a törvény végrehatásában részt vevő cégeknek számára, de igazságtalan és hátrányos a szegényparasztság, a földmunkásság, a falusi kispolgárság és a városi lakosság nagy részének, amely fogyasztója a mezőgazdasági termékeknek. Átfogó intézkedéseket sürgetett, a belső piac felvevő képességének növelését, a mezőgazdasági export elősegítését, a termelési költségek, valamint az adó- és vámterhek csökkentését.⁸⁷

Az *Országos Nagyatádi Párt*⁸⁸ — teljes nevén Független Kisgazda, Földműves és Kispáros Nagyatádi Párt — szellemi irányítója és tényleges vezetője Csoór Lajos volt. Végzettségét tekintve jogász, 1920-tól az Országos Magyar Földbérlet Egyesület titkára, majd igazgatója. 1925-től *A Föld* címmel az agrárkérdéssel foglalkozó hetilapot adott ki. Ebben az időben alapjában véve liberális agrárdemokrata nézeteket vallott. Nem rendelkezett szilárd politikai meggyőződéssel, tipikus megélhetési politikus volt, a politikából és az újságírásból élt. Erős politikai ambíciók fűtötték, szeretett volna képviselő lenni. A politikai magatartását azonban a túlzott óvatosság és az állandó helyezkedés jellemezte. Egyik kezdeményezője és hetilapjában népszerűsítője volt az Egységes Párton kívüli, de a Bethlen-kormányhoz lojális, önálló kisgazdapárt létrehozásának. Azonban nem új politikai szervezetre gondolt, hanem a régi Nagyatádi-párt modernizált, az új körülményekhez igazított program alapján, a régi gárda és a feltűnő fiatal parasztpolitikusok összefogásával történő reorganizációjára. Ő maga soha nem volt tagja Nagyatádi pártjának.

A *Föld* c. lap révén, amelyre zömmel kis-, közép-, és módos parasztok fizettek elő⁸⁹, Csoór a Dél-Dunántúlon és a Duna-Tisza közén bizonyos ismertségre és kapcsolatokra tett szert. Az újság körül lassan kialakult egy, Nagyatádi egykori munkatársaiból, olvasó és irogató falusi parasztemberekből, vidéki értelmiségiekből, protestáns lelkészekből, tanítók-ból, ügyvédek-ből álló csoport. 1927 tavaszán Csoór összeköttetésbe került a Herczeg Sándorral, aki feltámasztva a Függetlenségi és 48-as Kisgazdapártot, híveivel indult az 1926-os országgyűlési választásokon, de katasztrofális vereséget szenvedett. Alig 10 ezer szavazatot kaptak, hat a Dunántúlon, Somogyban, Zalában és Fejér megyében indított jelölt közül senki, sem ő, sem Eöri Szabó Dezső, nem jutott mandátumhoz.⁹⁰ Kajel Endre balantonendrédi (Somogy vm.) református lelkész, aki vallásos tárgyú tanulmányok írójaként és publicistaként bizonyos hírnévvel rendelkezett⁹¹, 1927 elején kezdett levelezni Csoórral, s áprilistól heti rendszerességgel irt *A Földbe*, népszerűsítve az önálló kisgazdapárt helyreállításának gondolatát.⁹² Publikált a lapban többek között Nagyatádi Szabó legkorábbi hívei közé tartozó erdőcsokonyai Kiss János, aki 35 kat. hold földjén mintaszerűen gazdálkodott,⁹³ Eöri Szabó Dezső és a Kossuth-párti ifj. Szenté József (Tahitótfalu, Pest vm.). Itt bukkantak fel Kovács István (Csákberény, Fejér vm.), Csurgay Gábor gabonakereskedő (Sellye, Baranya vm.) és még sokan mások, aki később a Független Kisgazdapárthoz csatlakoztak. E körhöz tartozott az eredetileg erdélyi Mózes Sándor⁹⁴ ügyvéd is, aki 1924-ben nyitott irodát Kiskörösen (Pest vm.). Neki a fajvédő szélsőjobboddallal is voltak kapcsolatai. Egy korabeli jelentés szerint 1929 decemberében részt vett az ÉME csengődi helyi szervezetének alakuló ülésén és tárgyalta Budai Barna képviselővel, az ÉME vezetőjével a kiskörösi csoport létrehozása ügyében.⁹⁵ Ide kapcsolódott ebben az időben a szarvasi kisgazda kör két vezetője, Borgulya Pál, aki 1926-ban az Egységes Párt programjával nem jutott mandátumhoz, valamint a 100 kat. holdon gazdálkodó Kresnyák Pál.

1927 tavaszán Herczeg Sándor megpróbálta önálló, de kormánytámogató pártként újjászervezni a régi Nagyatádi-pártot. Kezdeményezésére azok az egykori kisgazdapárti képviselők, falusi vezetők, akik 1922 után különböző okoknál fogva kimaradtak az egységes pártból, zömmel a Függetlenségi és 48-as Kisgazdapárt tagjai, 1927 március 25-én értekezletet tartottak Budapesten. Kormánypárti képviselőket nem hívtak meg, egyedült a Mayer János földművelésügyi miniszterhez közel álló Krisztián Imre jelent meg magánemberként.⁹⁶ Elhatározták, hogy Országos Kisgazdapárt (1909) néven újjáalakítják a régi pártot.

Az összejövetlen, amelyen több mint 100-an jelentek meg⁹⁷, Herczeg ezt azzal indokolta, hogy a kisgazdapárt befolyása "ijesztően" csökkent, a helyi szervezetek szétesetek, s sajtó hírek szerint felmerült Mayer János földművelésügyi miniszter leváltása is, ami azt jelentené, hogy a párt elvesztené utolsó hatalmi pozícióját is. Szerinte vissza kell szerezni a régi tekintélyt és érvényt kell szerezni Nagyatádi eredeti programjának.⁹⁸ Létrehoztak egy szervező bizottságot, melynek elnöke Herczeg Sándor, főtitkára Kúr Lajos lett.⁹⁹ Felkeresték Mayer Jánost, hogy vegye át az újjászervezendő párt vezetését, de ő természetesen nem vállalta a megtiszteltetést, nem akarta Bethlen bizalmát elveszíteni. Csoór az induló szervezkedés céljára felajánlotta lapját, *A földet*, melynek frissen kreált főszerkesztői tisztségét Nagyatádi egykori közeli híve vette át, aki korabeli rendőri jelentések szerint anyagilag is támogatta a lapot. Az alakuló ülésre a fővárosban 1927 július 30-án került sor, mert a Kiskörösön tervezett zászlóbontó nagygyűlést a hatóságok nem engedélyezték. Elnökké Herczeg Sándort, ügyvezető alelnökké Paur Ödön szövetkezeti főtisztviselőt, Nagyatádi egykori munkatársát¹⁰⁰, alelnökké Henzer István és Sziráky Pál volt kisgazdapárti képviselőket választották. A párt főtitkára Kúr Lajos lett.¹⁰¹ Megválasztották az elnöki tanács, a vezérő bizottság és az országos nagyválasztmány tagjait is.¹⁰² A pártalakítás azonban meghiúsult. Elsősorban azért, mert egy kormánypárti interpelláció nyomán Herczeg ellen betöréses lopás valótlán vádjá alapján bírósági eljárás indult, s kénytelen volt vissza vonulni a közéletből.¹⁰³ A politikai vállalkozás ugyanakkor a megcélzott társadalmi rétegek, a kis-, közép- és gazdagparaszság körében sem váltott ki visszhangot.¹⁰⁴

1929 őszén Csoór Lajos és hívei ismét nekiálltak a Nagyatádi-párt újjászervezéséhez, abban a reményben, hogy belátható időn belül kiírják a választásokat. Összeállítottak egy mérsékelt pártprogramot, amely az 1909-es szentgáli programon alapult, kiegészítve az aktuális birtokos paraszti követelésekkel, közöttük a politikai szabadságjogok biztosításával, a mezőgazdasági termények árának és értékesítésének állami támogatásával, a magas kamatok és ipari árak csökkentésével és a pazarlás megszüntetésével. Szerepelt benne korlátozott földreform sürgetése, amely csak a szegény- és kisparaszságot érintette volna, de az agrárszegénységre nem terjedt volna ki. Kíváncsnak tartotta a trianoni békeszerződés felülvizsgálatát és a teljes revíziót a Nagy-Magyarország visszaállításával. A királykérdésben óvatosan foglalt állást, nem zárva ki a Habsburg restaurációt sem.¹⁰⁵

1930. január 3-án összeült a Nagyatádi-párt vezérő bizottsága, amelyen Csoórt ügyvezető igazgatónak, Mózes Sándor kiskörösi ügyvédnek, aki az 1927-es pártalakításnál is ott volt már, országos pártügyésszé választották. Pártelnök Herczeg maradt, akit a fellebbviteli bíróság két és fél éves meghurcoltatás után felmentett a vádak alól.¹⁰⁶ Kiadtak és terjesztettek egy a kisgazdákhöz, földmunkásokhoz és falusi kisiparosokhoz intézett, a pártszervezés megindítására buzdító felhívást.¹⁰⁷ A pártlap, *A Föld* és a Mózes Sándor által az előző év decemberében megvásárolt *Kiskörösi Hírlap* megkezdte a propaganda kampányt. 1930. február 2-ára Kiskörösre kampányindító népgyűlést hívtak össze. Ennek megtartását, noha Meskó Zoltán kormánypárti képviselő is megjelent ott, a hatóságok nem engedélyezték, ami általános feltűnést keltett és az országos lapok is írtak róla. Ennek alapvető oka valószínűleg az volt, hogy Mózes Sándor összeállított egy 12 pontból álló listát, az ún. "szabadság pontokat", amelyek ötödik pontja a hitbizományok, az egyházi birtokok és minden egyéb nagybirtok megszüntetését és felosztását követelte.¹⁰⁸ Az mindig óvatos Csoór sietve elhatárolta magát a radikális földreform meghirdetésétől. A "szabadság pontok" el-lensúlyozására *A föld* 1930 február 8-án nyilvánosságra hozta a "mezőberényi program" alapján átdolgozott új pártprogramot. (A "mezőberényi program" ismertetésére még visszatérünk.)

A kiskörösi gyűlés betiltása után *A föld* körül csoportosuló politikusok megijedtek. Taktikát változtattak, a politikai szervezkedés helyett, a parasztság gazdasági célok érdekében történő mozgósítására helyezték a hangsúlyt, s a kormányzat jóindulatának megszerzésre törekedtek. Csoór Lajos az országos tenyésztő és kiállítás nyújtotta utazási kedvezményeket kihasználva március 22-ére értekezletet hívott össze Budapestre. Ezen kormánypárti és ellenzéki beállítottságú kisgazdák is részt vettek, mintegy 45-50-en.¹⁰⁹ A tanácskozáson újjáalakították az 1908-ban létrehozott Magyarországi Kisbirtokos Szövet-

séget, amely Nagyatádi halála után széthullott, s csak néhány községben maradtak meg helyi csoportjai. Elnökévé Szabó Sándort, az Egységes Párt alelnökét, a parlamenti kisgazdafrakció oszlopos tagját választották, társelnöke Herczeg Sándor, titkára Kúr Lajos lett.¹¹⁰ A szervezet újjászervezése és Szabó szerepvállalása ellen a kormány nem emelt kifogást.¹¹¹ Március 22-én A föld szerkesztőségében az Országos Nagyatádi Párt vezetősége is ülésezett.¹¹² Herczeg és Szabó az elkövetkező hónapokban — más más okok miatt — passzív magatartást tanúsítottak. Nagyatádi hajdani munkatársát az ellene folyó hadjárat lelkileg megviselte, annak ellenére, hogy tisztán került ki a bírósági ügyből és sokan kiálltak mellette. Elkedvtelenítette a birtokos paraszti mozgalom politikai megosztottsága, az egység hiánya is, amit a korai Nagyatádi mozgalom tapasztalatai alapján súlyos hibának tartott. A paraszti érdekek érvényesítésében mérsékelt álláspontot foglalt el, elítélte mind a baloldali, mind a szélsőjobboldali radikalizmust, de idegenkedett erősebb ellenzéki hangvételtől is.¹¹³ Az, hogy szövetsége lépett a kormánypárti Szabóval, azt mutatta, hajlott a kormányzattal való együttműködésre, noha ő maga már nem volt az Egységes Párt tagja. A politikai helyzetet sem tartotta érettnak a kiterjedtebb politikai szervezkedés megindítására. Álláspontját látszott igazolni, hogy hatóságok a június 1-re Kecskemétre tervezett népgyűlésüket a betiltották, noha annak a liberális Sándor István ny. polgármester mellett másik elnöke Szabó Iván kormánypárti képviselő lett volna.¹¹⁴ Mindennek következtében sem az Országos Nagyatádi Párt, sem Magyarországi Kisbirtokos Szövetség, némi sajtó propagandát leszámítva, gyakorlatilag nem működött.

1930 nyár végén, kora őszén az Országos Nagyatádi Párt magatartásában újabb fordulat következett be. Csoór és szűkebb környezetének tagjai, akik nehezteltek Herczegre és Szabóra passzivitásuk miatt, újra mozgolódní, szervezkedni kezdtek. A Herczeg -féle Kisbirtokos Szövetség augusztus 20-án fővárosban értekezletet tartott, amelyen mintegy 80-an vettek részt. Ezen — vendégként — ott volt a szélsőjobboldali Magyar Nemzeti Szocialista Párt és a Habsburg Ellenés Liga több vezetője, közöttük Szász Béla is.¹¹⁵ A élénk vita után, amelyben többen felszólaltak az álláspont kerekedett felül, hogy a szövetség helyett a pártot kell éltre kelteni, s újra hozzá kell kezdeni a tagtoborzáshoz. Szabó Sándor, aki a gazdasági szervezkedés mellett érvelt, beszéde után el is hagyta az összejövetelt. Csoór összehívta az országos pártválasztmányt, amely a korábbi vezérő bizottság helyett 40 tagú új intézőbizottságot választott. Ebbe új emberként többen között bekerültek Schlitt Gyula lajoskomáromi (Fejér vm.) evangélikus lelkész, a felsőnyéki Kiss József tanító, Pulius István kecskeméti kisbérő, a helyi Kisgazdák Földbérő Szövetkezetének igazgatója, törvényhatósági bizottsági tag, valamint Ábel Mátyás (Bicske), Bencze József, Kiss Gáspár és B. Bányi Gábor (Tök, Pest vm.) kisgazdák. Csoór maradt a párt ügyvezető igazgatója. Herczeg és Szabó szintén megtartották a posztjukat, de a pártélet irányításából kivonultak.¹¹⁶

Az új pártvezetőség nyomban hozzákezdtek a szervező munkához és a szervezeti hálozat kiépítéséhez. Elkészítettek egy demokratikus szellemű szervezeti szabályzatot, amely egy alulról felépülő pártstruktúrát irányzott elő.¹¹⁷ Elhatározták, hogy augusztus 31-én az ország minden községében gyűlést tartanak, tiltakoznak a munkanélküli segély bevezetése és a rossz gazdasági helyzet ellen, s az ellen, hogy az SZDP a munkanélküliség kérdésében nem elégszik meg a parlamenti vitákkal, hanem kiviszi azt az utcára, s a tömegharc eszközéhez nyúl.¹¹⁸ Az ügyesen kigondolt terv azonban dugába dőlt, mert a hatóságok augusztus 31-re és szeptember 1-jére országszerte gyűlés tilalmat rendeltek el a szociáldemokrata tüntetések megakadályozására. A Föld című lap szerint a párt felhívása nyomán állítólag 287 községben tettek előkészületeket illetve kértek gyűléstartási engedélyt.¹¹⁹ Ez az ország helyégeinek 7-8%-a, ami jól mutatja a Csoór-féle Nagyatádi -párt politikai és szervezeti befolyásának korlátozott voltát.¹²⁰

Szeptember folyamán, a gyűléstilalom feloldása után, toborzó népgyűléseket tartottak és néhány helyen megalakították a helyi szerveztet és megválasztották a helyi vezetőséget, így Bicskén (Fejér vm.), Császártöltésen (Pest vm.), Felsőíregen (Tolna vm.), Izsákon (Pest vm.), Kevermesen (Békés vm.), Kiskundorozsmán (Csongrád vm.), Nagysápon (Esztergom vm.), Nagylapson (Békés vm.), Nagyszénás -Újpusztán (Békés vm.) és Tökön (Pest vm.).¹²¹ Különösen sikeres volt a bicskei összejövetel, ahol mintegy 1200 -an sereglettek össze.A

Csoórék a birtokos parasztság helyzetével összefüggő gazdasági kérésekben megpróbált kezdeményezőleg fellépni. Kidolgoztak egy hat pontból álló memorandumot, amelyet szeptember 25-én a pártvezetőség jóváhagyott, s amelyet Csoór, Kájel Endre és Schlitt Gyula eljuttatott az Egységes Párt agrárblokkjához. Ebben számos javaslatot terjesztettek elő a gazdasági bajok orvoslására. Ezek között a legfontosabbnak az 1 milliárd pengős tartalékalap létrehozását tartották, amelyet beruházásokra, a termelés növelésére és a munkanélküliség megszüntetésére szántak volna.¹²² Mivel ezt az összeget a köztisztviselői kar felső rétegének megadóztatásából kívánták előteremteni, az elgondolás nem aratott sikert kormánypárti körökben. A memorandumra nem is reagáltak.

Miután a kokettálás kormánypárttal nem hozta meg a várt eredményt, az óvatos politikai akciók visszhang nélkül maradtak, s az elszigeteltségből nem sikerült kitörni. A föld tábora balfelé fordult. Csoór szeptember elején tárgyalásokat kezdett Dénes Istvánnal, a Független Magyar Parasztpárt vezetőjével a várható országgyűlési választások idejére szóló szövetség megkötéséről, és sikerült is megállapodniuk egymással. Noha ez, ellentétben a korabeli redőségi jelentéssel, nem jelentette tartós politikai szövetség, — koalíció — megkötését, Herczeg Sándor és Szabó Sándor kiléptek az Országos Nagyatádi Pártból és a Föld szerkesztőbizottságából, s az anyagi támogatást is megvonták.¹²³ Október elején a két kisebb parasztpárt egyesülésének gondolata is felmerült, de arra politikai és személyi ellentétek miatt nem került sor. A Csoór-féle Országos Nagyatádi Párt október folyamán gyakorlatilag felfüggesztette tevékenységét.¹²⁴

A Független Magyar Parasztpárt elődje, a Magyarországi Földműves és Munkáspárt 1925 február elején alakult a Dénes István ügyvéd vezette Magyarországi Munkáspárt és a Drózd Győző által néhány hónappal korábban alapított Független Földműves Szövetség, illetve a Független Földműves Párt egyesülésével. Nem országos, hanem inkább regionális pártalakulat volt, befolyása földrajzilag Dél-Alföldre, elsősorban a Viharsarokra terjedt ki. Társadalmi bázisát a földmunkásság és szegény parasztság helyzetén változtatni akaró, de a munkásmozgalomtól (a szociáldemokráciától) távolságot tartó rétege alkotta. Dénes és Drózd 1922-től nemzetgyűlési képviselők voltak, de 1926-ban már nem jutottak mandátumhoz.¹²⁵ Drózd, akit a választási vereség anyagilag is csődbe juttatott, addigi harcos ellenzéki politikai pályáját megcsúfolva ismét felajánlkozott Bethlennek és a kormánynak, de ezúttal sem tartottak igényt szolgálataira.¹²⁶ Ezért 1927-ben az Egyesült Államokba távozott. Dénes egyedül maradt, a pártja hullámvölgybe került, bár vidéki helyi szervezetei nem bomlottak fel. Ellene 1927 őszén az öt évvel korábbi választásokon elmondott beszédei miatt — izgatás vádjával — pert indítottak, de végül is felmentették. Tudomásul véve a rendszer konszolidációját, bár ellenzéki alapállást nem adta fel, a kormányzathoz próbált közeledni; mérsékelte a pártpropaganda hangvételét, csatlakozott a Trianon felülvizsgálatát sürgető nacionalista kampányhoz. Mindezek ellenére hatóságok jóindulatát nem sikerült megszereznie.

1929 őszén Dénes István érzékelve a parasztság hangulatának változását, az egyre növekvő elégedetlenséget s számítva a törvényhatósági majd az országos választások kiírására hozzákezdett a munkáspárt reorganizálásához és új politikai platform kidolgozásához. Dénes éles baloldali politikai fordulatot hajtott végre. Ez összefüggött azzal a szellemi hatással, amely a Bartha Miklós Társaságban (BMT) érte, amelynek 1926 óta tagja volt. 1928-ban kapcsolódott be aktívabban a társaság munkájába, részt vett a vita eseteken és maga is számos előadást tartott, főként az agrárkérdésről. Egy 1929 augusztusából származó rendőrségi jelentés úgy tartotta számon, mint az egyik meghatározó belső frakció vezetőjét, amelynek tagjai a társaság "radikális kommunista elemeivel" is érintkezésben állnak.¹²⁷ Megválasztották a BMT egyik alelnöké is. Itt ismerkedett meg az ez időtáj baloldali nézeteket valló Kodolányi Jánossal, akinek fontos szerepet játszott a társaságban zajló elméleti vitákban, s akinek állásfoglalásai a marxizmus valamelyes ismeretéről tanúskodtak.¹²⁸ Dénes az ő révén került kapcsolatba a Parasztnacionáléval, amelyet a Komintern 1923-ban hozott létre a nemzeti parasztmozgalmak összefogására és irányítására.¹²⁹

Dénes és köre a párt nevét 1929 őszén Magyar Parasztpártra, majd egy év múlva Független Magyar Parasztpártra változtatta, bár a régi elnevezést is használta. 1929 szept-

tember végén október elején hozzákezdtek az új pártprogram és új szervezeti szabályzat kidolgozásához.¹³⁰ *Magyar Parasztújság* címmel új lap indítását is tervezték. Az elkészült programtervezet korabeli dogmatikus marxista nézeteket tükrözött, az osztályokat, s a kizsákmányolást megszüntető kommunista társadalom megteremtését tűzte ki célul, többek között radikális földreformot, az agrárproletariátus és a szegényparasztság földhöz juttatását, termelészövetkezetek alakítását, s a nehézipari nagyüzemek államosítását szorgalmazta. Nem véletlen, hogy nem hozták nyilvánosságra. Megkezdték a vidéki szervező munkát. Dénes bizalmi emberei megfordultak Hódmezővásárhelyen, Kisteleken, Kiskundorozsmán, Makón, Mindszenten, Sövényházán és Szegeden, s mindenütt felvették a kapcsolatot a régi párhívekkel.¹³¹ Miután a szeptember 29-re Makóra tervezett pártkongresszus megtartását a rendőrség nem engedélyezte, novemberre Budapestre hívták össze az értekezletet, de az is kudarcba fulladt.

Dénes 1929 októberében indult a dorozsmai időközi választásokon, s 1435 szavazattal (26, 55%) csak a harmadik lett. Pártja a novemberben megtartott vármegyei törvényhatósági választásokon sem ért el érdemleges eredményt. Békés megyében pl. a választható 168 törvényhatósági bizottsági tag közül, mindössze négyen tartoztak a Dénes-párthoz ami jól mutatja tényleges társadalmi-politikai befolyását.¹³² A kezdeti lendület azonban hamarosan alábbhagyott, s Dénesről és Magyar Parasztpártjáról alig lehetett hallani 1930 őszéig. Ennek nemcsak a hatósági terror volt az oka, hanem az anyagiak hiánya is.

Dénes István 1930. október 7-én Szegedre hívta össze a Magyar Parasztpárt (Magyarországi Földműves és Munkáspárt) közgyűlését, amelyen Csoór és csapata mellett részt vettek különböző kisebb részben kormánypárti, részben ellenzéki beállítottságú szervezetek, egyesületek képviselői is.¹³³ A tárgyalások során abban állapodtak meg, hogy a két párt mint önálló szervezet megszűnik és megalakítják az Országos Parasztpártot, amelyhez a kisebb alakulatok is csatlakozhatnak. Tervezték, hogy a pártvezetésére országosan ismert politikust kérnek fel, felmerült Baltazár Dezső püspök, valamint két októbrista politikus a Búza Barna és Vámbéry Rusztem neve, sőt Dénes István is szóba került, de a pártvezér kérdésében nem döntöttek.¹³⁴ Annak ellenére, hogy közös vállalkozás nem sikerült, a Dénes-párt népszerűsége október, november folyamán növekedett. Novemberben saját heti lapja is lett, átvette a Kossuth-párttól a Békéscsabán megjelenő *Alföld* című lapot.¹³⁵

Érintenünk kell a paraszti körökben is visszhangot keltő pártalakítási kezdeményezést, amely a liberális gondolkodású, franciabarát Baltazár Dezső tiszántúli református püspök nevéhez fűződött. Ő 1926-ban csatlakozott a kormánypárthoz, támogatta Bethlen konszolidációs törekvéseit, de elégedetlen volt az országban uralkodó közállapotokkal. Egy demokratikus parasztpárt megalakítására tett kísérletet. 1929 szeptember elején személyesen is találkozott Mayer János földművelésügyi miniszterrel Gaal Endre képviselő, volt államtitkár, Nagyatádi egykori közeli munkatársa birtokán, tájékoztatta elképzeléseiről, egyúttal átadta 12 pontos programját azzal, hogy továbbítsa Bethlen Istvánnak.¹³⁶ Három hét múlva a kormánypárti *Budapesti Hírlap*, ha kelleni is, de nyilvánosságra hozta politikai tervezetét. A magas rangú egyházi vezető kiállt az ország függetlensége, szuverenitása és a trianoni békeszerződés békés úton történő megváltoztatása mellett. Felvetette az államforma — a királyság — megváltoztatásának kérdését, állástfoglalt új államforma bevezetése és új államfő megválasztása mellett. Sürgette többek között a polgári szabadságjogok, mindenekelőtt a sajtószabadság, a gyülekezési és egyesülési jog, a politikai és vallási jogegyenlőség helyreállítását, az általános és titkos választójog törvénybeiktatását, s a címek, rangok, kiváltságok eltörlését. Szorgalmazta "a túl nagy birtokok", mindenekelőtt az egyházi birtokok és a hitbizományok tervszerű kisajátítását és felosztását. Fontosnak ítélte az agrárérdekek védelmét, de gazdasági téren alapjában véve liberális gazdaságpolitika folytatását tartotta volna szükségesnek, így a szabad árú- és pénzforgalmat, a szabad versenyt, az állami vállalatok megszüntetését, az állam gazdasági szerepvállalásának csökkentését. Intézkedéseket követelt a közélet tisztaságának megóvására.¹³⁷ Az Egységes Párt kigazdafrakciója megvitatta Baltazár elképzeléseit és sokan támogatták azokat. A református püspök október 12-én a miniszterelnökkel is találkozott, aki azonban mereven ellenezte reformterveit, mert világosan látta, hogy politikájának lényeges elemeit kérdőjelezi meg, s

a királykérdés, a földreform, vagy Horthy leváltásának felvetésével olyan kérdéseket tűzne napirendre, amelyek veszélyeztetnék a politikai konszolidáció eredményeit. Nem rokon-szenvezett egy önálló parasztpárt létrehozásának gondolatával sem.¹³⁸ Bethlen nyomására az Egységes Párt pártértekezlete október 15-én megtárgyalta és elvetette a református püspök javaslatát, arra hivatkozva, hogy azok benne vannak a vezető kormánypárt programjában.¹³⁹ Tiltakozásul Baltazár kilépett a kormánypártból, s a továbbiakban nyíltan bírálta a kormány politikáját és a bethleni kormányzati rendszert.¹⁴⁰

Az önálló birtokos paraszti politikai mozgalom kibontakozása.

A birtokos paraszti politikai mozgalom kezdettől fogva különböző csoportokból állt, amelyek részben az Alföldön, részben a Dunántúlon 1929 végén 1930 tavaszán, koranyarán jöttek létre. A heterogén, földrajzilag is egymástól távol lévő csoportok közötti kapcsolatok megteremtésében és fenntartásában, tevékenységük összefogásában, kölcsönös tájékoztatásukban s egy egységes politikai szervezet megteremtésében három ember, Tildy Zoltán református pap, dr. Vass Sándor újságíró, és Nagy Ferenc bissei (Baranya vm.) kisgazda játszott meghatározó szerepet. Tildy és Vass központi helyen, a fővárosban éltek. Rendelkeztek kiadványokkal, nyomdával és egy heti lappal, valamint némi anyagiakkal, ami nélkülözhetetlen volt a pártszervezés megindításához.

Tildy Zoltán 1889-ben született Losoncon értelmiségi családban. 1913-ban szerzett diplomát a Pápai Református Főiskola Teológiai Akadémiáján. 1913–14-ben ösztöndíjjal egy évig Írországbán, a belfasti Assembly College-ban tanult. Lelkeszi pályáját 1916-ban a Somogy vármegyei Szennán kezdte segédlelkészként. 1919. márciusától a szintén somogyi Orciban, majd 1921. novemberétől 1929 júniusáig a Pest vármegyei Tahitófalun szolgált. A Tanácsköztársaság idején Somogy vármegyében megszerezte a református lelkészek szakszervezetét¹⁴¹, a református egyház később ebben nem talált semmi kivetnivalót. Tahitófalun 1924-ben Bereczky Alberttel, aki Pápán évfolyamtársa volt, megalapították a Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet Rt.-ét, amely egyházi kiadványok mellett a parasztság műveltségének, gazdasági szakismereteinek a gyarapítását elősegítő műveket is megjelentetett. 1928-ban Budapesten felépítették az új Sylvester Nyomdát, ekkor családjával átköltözött a fővárosba. 1929. júliusától a Magyar Traktátus Társaság igazgató lelkészeként tevékenykedett.

Tildy már somogyi lelkész korában kezdett politikával foglalkozni. Az alapvető motivációt az itt szerzett élményei, tapasztalatai adták. Közelről figyelhette a nagybirtok árnyékában tengődő falusiak életét; emberi, anyagi és politikai kiszolgáltatottságukat az állami és földesúri hatalommal szemben. Itt fogalmazódott meg benne, hogy a maga eszközeivel segítenie kell abban, hogy a magyar parasztság, különösen annak szegényebb rétegei elindulhassanak a társadalmi, gazdasági és kulturális felemelkedés útján. 1917-ben belépett Nagyatádi Szabó István Országos Függetlenségi és 48-as Gazdapártjába, s annak Somogy megyei szervezője lett. Az ellenforradalmi rendszer hatalomra jutása után továbbra is Nagyatádi politikáját támogatta, követte őt az Egységes Pártba, amelynek 1929-ig tagja maradt. Nagyatádit személyesen ismerte, s jó viszonyba került vele.¹⁴²

A 20-as években politikai tevékenységet nem folytatott, visszavonult az egyházi életbe. 1925-ben Bereczky Alberttel "Hit és Szolgálat" néven egyházmegújító mozgalmat indítottak, amelynek főtitkára Bereczky lett. Tildy a mozgalom pénztárosa volt, és ő szerkesztette és adta ki a mozgalom hivatalos lapját is, amelyet a Sylvester Nyomdában állítottak elő. A reformkísérlet azonban kudarca fulladt, a mozgalom lapjából is csak két szám jelent meg.¹⁴³

Tildy érdeklődése 1929 kora őszen fordult ismét a politika felé. A Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet Rt., amely korábban csak egyházi lapokat adott ki, 1929 augusztus elején *Magyar Nép* címmel "független politikai hetilapot" indított Vass Sándor felelős szerkesztésével.¹⁴⁴ Vassról keveset lehet tudni, jó tollú újságíró, s a Sylvester nyomda kereskedelmi igazgatója volt, aki feltehetően már korábban is ismerte Tildyt. Politikai hetilap útnak indítása egy egyházi kiadó részéről szokatlan jelenség volt, valószínűleg nem történhetett volna meg magasabb egyházi körök egyetértése és anyagi támogatása nélkül. A lap 1929. október 13-tól *Magyarföld* címmel jelent meg, s terjedelme is négyről nyolc oldalra emel-

kedett. A változás azért történt, mert a *Magyarföld* Tildy és Vass közös tulajdonába került, a felelős szerkesztő és a kiadó Vas lett. Ő intézte a lap anyagi ügyeit és könyvelését is.¹⁴⁵ A hetilap programját a kor patetikus hangján minden valószínűség szerint Tildy fogalmazta meg az első számban: "Újságot adunk ki, független politikai hetilapot, amely az építő munka felelősségérzetével indul útjára, nem hirdet gyűlöletet, nem keres csomót a kákán, de nem is lesz hízelgő szolgája senkinek, csak egy urat ismer: az igazságot. Csak egy célt szolgál: a magyar haza s benne a magyar nép boldogulását. Hangos szavú hirdetői leszünk a gazdasági újjáépítésnek, a közélet tisztaságának, - az új Magyarország új politikájának, amely a szabadság, emberség és társadalmi együttműködés elvén épül fel, amely munkát és kenyeret ad, s tiszta látóhatárok feltárásával új boldogulási lehetőségek kapuját nyitja meg széles néprétegek számára."¹⁴⁶ A lap, ha általánosságban is, de a konzervatív politikai rendszer demokratizálásának, a néptömegek felemelésének, életkörülményei javításának elősegítését tűzte ki célul. Kezdetben kormánypárti hangvétel jellemezte, lojalitásáról biztosította Horthy kormányzót, csak az Egységes Párt kisgazdafrakciójának tevékenységéről számolt be, egyfajta vallásos népnevelést folytatott. 1929 november elejétől, nagyjából a címváltással egyidejűleg a lap jellege, hangneme kezdett meg változni, megszorodtak a gazdasági és politikai hírek benne. Átmeneti bizonytalanság után tudatosan hangoztatni kezdi a különböző parasztmozgalmi irányzatok és a mögöttük álló társadalmi rétegek, a kis- és középparasztság, földmunkásság és a falusi kisiparosság összefogásának szükségességét. 1930 tavaszától vált egyre inkább ellenzéki párhuzamosan azzal ahogy a falusi gazdák panaszai egyre hangosabbá váltak.

Nagy Ferenc 1903-ban született egy alig több mint 600 lelket számláló a Baranya megyei kis faluban, Bissén református kisparaszti családban, egyetlen gyermekként. Hat elemi végzet. Otthon vallásos szellemben nevelték, az iskola a család tiszteletére és hazaszeretetre oktatta. 28 éves koráig szülei földjén gazdálkodott. A 12 holdas kisgazdaság, szorgalmas munka és takarékos életvitel mellett szerény, de biztos megélhetést nyújtott. Szülei három újságot járattak és időnként jutott pénz könyvek vásárlására is. Saját erejéből képezte magát, a napi munka mellett is sokat olvasott. Főként az újságok révén korán felkeltődött az érdeklődése a politika iránt. Számos sorstársához hasonlóan irogatni kezdett, sőt versírással is megpróbálkozott. Ebben kezdetben feltehetően tanítója is segítségére volt. Első néhány soros tudósítását, a Gönczy Béla református lelkész *Téli Újság* című időszakos lapja közölte.¹⁴⁷ A 20-as évek közepétől rendszeresen publikált a pécsi *Dunántúlban*, majd később a régi kisgazdapárt maradványa, ekkor a kormánypárt, az Egységes Párt megyei szervezeteként működő Baranya vármegyei Kisgazdapárt lapjában, *Kisgazdák Lapjában*. "Bisse község monográfiája" címmel 1926-ban elkészítette szülőfaluja történetét, amellyel a Faluszövetség pályázatán aranyérmet nyert.¹⁴⁸ 1928-ban "Aranykalászkok" címmel írt egy gyengécske népszínművet, amelyet a Kókai könyvkiadó megjelentetett, és több helyen előadtak.¹⁴⁹

1924-ben lépett be a Baranya vármegyei Kisgazdapártba, a helyi kormánypártba. 1927–1928-ban tevékenyen részt vett a kisgazdapárt újjászervezésében, a községi, a választókerületi pártszervezetek, majd a vármegyei szervezte újjáalakításában, illetve ahol nem voltak, ott azok megalakításában. 1927 októberében tisztújításkor a bissei pártszervezet jegyzője lett.¹⁵⁰ 1928 februárjában beválasztották a siklósi választókerületi pártszervezet végrehajtó-bizottságába.¹⁵¹ Egyidejűleg tagja lesz a megyei szervezet sajtóbizottságának.¹⁵² 1929 június 2-án a Baranya vármegyei Kisgazdapárt közgyűlésén megszavazták, hogy a párt egyik alelnöke legyen.¹⁵³

Nagy Ferenc országos hírnévre a *Pesti Hírlap* 1929. január 4-i számában megjelent cikkével tett szert, amelyben gróf Apponyi Albertel szemben szót emelt a legitimista törekvések, a Habsburg restauráció ellen.¹⁵⁴ A vitacikk nem megrendelésre készült, a szerző önszántából vetette papírra gondolatait és küldte el az írást a fővárosi liberális lapnak. A visszhang nagyobb volt, mint amire Nagy Ferenc számított, utólagos állítása szerint több mint ezer levelet kapott, sokan gratuláltak.¹⁵⁵ A *Pesti Hírlap* szerkesztősége felkérte, hogy heti rendszerességgel számoljon be a falu, parasztság életéről, gondjairól, mivel a lap, jellegénél fogva az agrárkérdéssel korábban keveset foglalkozott. Légrády konszern vezetői

felismerték, szükség és igény van arra, hogy a kibontakozó gazdasági válság következtében egyre nehezebb helyzet bekerülő mezőgazdaság gondjairól nemcsak a kormányzat, de az érintettek oldaláról is tájékoztassák az olvasókat abban a reményben, hogy ezáltal vidéken a lap tovább növelheti előfizetői számát. Meggyőződtek arról, hogy falun élő, maga is gazdálkodó fiatalember autentikus személyiség, tehetséges ember, aki képes hiteles képet festeni a falusi viszonyokról és hangot adni osztálya véleményének és érdekeinek. A Légrády testvérek felkarolták, jól megfizették.¹⁵⁶ A megyei kormánypárti alelnökség és a liberális, mérsékelt ellenzéki pesti napilap elvárásai egy idő után, legalább is erkölcsi szempontból, áthidalhatatlannak tűntek számára. Felmerült benne, hogy otthagyja a *Pesti Hírlapot* és átmegy a kormánypárti *Budapesti Hírlaphoz*. 1929 októberében ez ügyben levélben fordult Patacsi Déneshez, a megyei pártelnökhöz, segítségét és Bethlen István miniszterelnöknél történő közbenjárást kérte.¹⁵⁷ Ma már tisztázhatatlan, hogy a háttérben mi zajlott le, tény, hogy Nagy Ferenc maradt, sőt a *Pesti Hírlap* költségén az őszi hónapokban három hónapot a fővárosban töltött, hogy beletanuljon egy országos napilapnál folyó munkába.

A baranyai pártéletben eltöltött évek, majd a *Pesti Hírlappal* való kapcsolata fontos szerepet játszottak Nagy Ferenc politikai fejlődésében és politikai meggyőződésének kialakulásában. Őt elsősorban a parasztság sorsa, jövője, terheinek enyhítése érdekelt. Fő céljának osztálya társadalmi, gazdasági, kulturális felemelkedésének, politikai súlya növelésének elérését tekintette. Ugyanakkor sorstársai iránti túlzott elfogultság, a paraszti életforma idealizálása jellemezte. A kor hivatalos ideológiájának hatására Trianon teljes revíziójáról, a történeti Magyarország visszaállításáról álmodozott. Nacionalista felhanggal a területi revízió egyik vidéki propagátora lett. A királykérdésben nem a Habsburg-restauráció, hanem a szabadkirály választás híve volt. Kormánypárti beállítottsága ellenére viszonylag fiatalon megéri benne a felismerés, hogy a fennálló konzervatív politikai és kormányzati rendszert demokratizálni kell. 1928 augusztusában már azt írta a *Kisgazdák Lapjában*, hogy "Demokratikus világnézetre van szükség, nem konzervatívra. Jogoknak és egyenlőségnek a kiterjesztésére, nem pedig korlátozására."¹⁵⁸ Kiállt a politikai szabadságjogok, mindenekelőtt a sajtószabadság biztosítása mellett.¹⁵⁹ A közigazgatási reformmal kapcsolatban arányosabb részvételt és nagyobb beleszólást követelt birtokos parasztság számára a törvényhatósági bizottságokban és képviselőtestületekben.¹⁶⁰ Szót emelt az igazságos és egyenlő közteherviselés érdekében, élesen bírálta a Bethlen-kormány adópolitikáját. Sürgette többek között a kis- és középparasztságot különösen is sújtó borfogyasztási adó és a közmunkaváltság mérséklését. Támogatta a kötelező nyolc osztályos népiskola bevezetését, mert fontosnak tartotta a falusi nép kulturális előrehaladását.¹⁶¹ Az "nadrágos" emberekkel kapcsolatos fenntartásaival magyarázható, hogy amellet foglalt állást, hogy nincs szükség nagyszámú értelmiségre, s bírálta a klébelsbergi kultúrpolitikát a diplomások magas száma miatt.¹⁶²

Nagy Ferenc tisztában volt a Nagyatádi-féle földreform fogyatékoságaival, s azt is világosan látta, hogy az agrárkérdés és a társadalmi bajok (pl. az egyke) megoldásának egyetlen módja van: a földreform. A latifundiumok felszámolását azonban nem földosztás, hanem fölülről kezdeményezett, a kormányzat által végrehajtott tudatos földbirtok-politika útján képzelte el. A kibontakozó gazdasági válság idején azonban az igazságosabb földbirtokmegosztásért folytatandó küzdelmet nem tartotta aktuálisnak. Eltérően a kisgazdamozgalom számos vezetőjétől nem voltak éles bank-, kartel- és monopóliumellenes megnyilatkozásai, s városellenessége is hamarosan megenyhült. Ez valószínűleg a *Pesti Hírlapban* végzett munkája következménye volt. Ugyanakkor — az uralkodó ideológiai kurzus hatására — élesen szemben állt a munkásmozgalommal, elsősorban a szociáldemokrata párttal. A munkásmozgalmat nacionalista alapon nemzetietlennek minősítette és felelőssé tette az 1918–1919-es forradalmakért.

Tildy és Nagy Ferenc 1929 őszén ismerkedtek meg. Tildy kereste meg a *Pesti Hírlap* szerkesztőségében az akkor már országos hírnévre szert tett bissei parasztiút. November 10-én jelent meg Nagy Ferenc első cikke a *Magyarföld*-ben. 1929. december 24-én — karácsony este — Nagy Ferenc Tildy vendége volt¹⁶³, ami már szorosabb kapcsolat meglétére utal. A beszélgetés során mindkettőjük számára kiderült, hogy az ország állapotát, a me-

zőgazdaság és parasztság helyzetét, valamint a tennivalókat nagyjából hasonlóan ítélik meg. Úgy látták, hogy a legfontosabb teendő a különböző kisgazda irányzatok összefogásával a birtokos parasztság egységes politikai képviseltének az újjászervezése az egész országban, mert az Egységes Párt, illetve annak kisgazdafrakciója ezt a szerepet nem tölti be. Ekkor még — 1929 végén 1930 legelején — politikai beállítottságukkal összhangban úgy gondolták, hogy a régi Nagyatádi - pártot kell újjászervezni, kormánypárti alapon. 1930. január 19-én a Baranya vármegyei Kisgazdapárt alelnökeként jegyzett, a *Magyarföldben* megjelent cikkében Nagy Ferenc a következőket fejtegette: "Bár a baranyai pártszervezet kormánypárti ez idő szerint, én mégis azt óhajtom, hogy bár volna az ország minden vármegyéjében egy ilyen alakulat. Én nem szünök meg hirdetni, hogy csak a baranyai példa szerint lehet országos pártot kiépíteni. Ha aztán együtt van az egész ország kisgazdatársadalma, akkor szó lehet arról, hogy milyen álláspontot foglalunk el a kormánnyal szemben."

Az Alföldön, Békés megyében Mezőberényben alakult ki a független kisgazdapárti mozgalom egyik legfontosabb és legbefolyásosabb csoportja. A mezővárosi jellegű Mezőberény vegyes nemzetiségű viszonylag jómódú község volt, magyarok, németek és szlovákok éltek itt békében több mint két évszázada. A lakosság kétharmada mezőgazdasággal foglalkozott, egyhatoda ipari tevékenységet folytatott. A községben társadalmi struktúráját az jellemezte, hogy magas volt a földnélküli agrárproletárok száma, az 5 hold alatti szegény-parasztsággal együtt a paraszti társadalom 70 százalékát tették ki. A kis- és középparasztság aránya elérte 28 százalékot, míg az 50 kat. hold feletti földön gazdálkodó gazdagparasztok kevesen voltak. A község határában egyetlen nagybirtok terült el, s középbirtokot is csak néhányat lehetett találni. Relatív jelentős volt az ipari munkásság és a helyi kispolgárság létszáma is. A község az ellenforradalmi rendszer hatalomra jutása után fokozatosan kormánypárti befolyás alatt került, az ellenzéki politikai csoportosulások a 20-as évek közepére befolyásukat veszítették. Az agrárválság, az értékesítési gondok, a növekvő eladósodás, a terjedő munkanélküliség nemcsak a szegénységet, de a tehetősebb paraszti rétegeket is érintette, s az elégedetlenség mozgásba hozta a helyi társadalom közügyek iránt fogékonnyabb csoportjait. ¹⁶⁴

Mezőberényben a birtokos parasztság önálló politikai szervezkedésének majd két évtizedes tradíciói voltak. Alig több mint egy félévvvel a zászlóbontás után, 1910-ben megalakult a Nagyatádi -féle Gazdapárt helyi szervezete. Winter Ádám a zömmel német anyanyelvű tehetősebb gazdákat tömörítő Gazdakör elnöke képviselőként is fellépett a gyomai választókerületben, de csekély szavazat különbséggel vereséget szenvedett. (Az Áchim L. András vezette parasztmozgalomnak nem volt hatása a községben, bár Áchim a választási küzdelemben támogatta Wintert.)¹⁶⁵ 1913-ban Erdélyből ide került Sértő Radits István református lelkész Nagyatádi korai híveinek egyike, Gazdapárt alapító tagja, aki nyilván fenntartotta a kapcsolatot pártvezérével. 1920-ban, a román megszállás után, a kisgazdapárt újjáalakította helyi szervezetét, de komolyabb szerepet a község életében nem játszott, s az Egységes Párt megalakulása, majd Nagyatádi halála után gyakorlatilag nem működött. A Nagyatádi népszerűségét mutatja a helyiek körében, hogy 1926-ban a Gazdakörben elhelyezték egy amatőr festő által készített képét, amelyet Mayer János földművelésügyi miniszter leplezett le. ¹⁶⁶

A mezőberényi csoport laza formában már valószínűleg a 20-as évek közepén létezett. A korbéli főszolgabírói jelentés szerint már 1926-os választásokon is hallatott magáról, amikor többé-kevésbé egységesen tartózkodott a szavazástól, tehát nem támogatta a kormánypárt jelöltjét.¹⁶⁷ E kör jó szervezőképességgel rendelkező, agilis, de mérsékelt beállítottságú tagja J. Bartolf Mártonnak volt. Biztos anyagi háttérrel rendelkezett. Mintegy 40 hold földje volt.¹⁶⁸ Fiatalabb korában maga is gazdálkodott, de 1929-30-ban már az egyik jelentős helyi hitelintézet, a Mezőberényi Gazdasági Takarékpénztár Rt. pénztárosa. Földjét bérbe adta. Hivatali munkája mellett jutott ideje arra is, hogy pártügyekkel foglalkozzon. Alapításától, 1909-től tagja volt a Nagyatádi vezette Kisgazdapártnak. 1927-ben részt vett a régi kisgazdapárt újjászervezésére irányuló kísérletben, tagja lett Országos Kisgazdapárt (1909) Elnöki Tanácsának ¹⁶⁹ Mellette meghatározó szerepet játszott még a mezőberényi csoportban Szabó Árpád, Filó Sámuel és Schultz Mihály. Szabó Árpád 1901-ben került

Mezőberénybe tanítóként és 1925-ben a polgári iskola igazgatójaként ment nyugdíjba.¹⁷⁰ Az első világháború előtt belépett a Negyvennyolcas Függetlenségi Kossuth- pártba. Az őszirózsás forradalom idején a helyi nemzeti tanács elnöke volt. 1920-ban a Nagyatádi-féle Kisgazdapárthoz csatlakozott. A községi képviselőtestület, majd 1929-től — a német anyanyelvű kisebbség ajánlására — a Békés vármegyei törvényhatósági bizottsági tagja. Filó Sámuel néhány hold földön gazdálkodott, de családja jobb körülmények között élt, mint egy átlagos szegényparaszti család, mert fenntartottak egy kis szatócs boltot is. Az 1920-as években a baloldali ellenzéki Dénes-féle Magyarországi Munkáspárt helyi aktivistájaként tevékenykedett. 1920-tól a helyi Törpebirtokos és Földmunkás Egylet elnökei tisztét töltötte be. 1929-től szintén tagja a megyegyűlésnek.¹⁷¹ Schultz Mihály termény-nagykereskedő volt. A négyük mellett csoporthoz mintegy 30–40-en tartoztak, zömmel tehetősebb gazdák, helyi értelmiségiek, kereskedők és néhány iparos. Nemcsak a régi Nagyatádi -párt vezetőivel, közöttük Herczeg Sándorral és Mocsáry Lajossal tartottak fenn kapcsolatot, de a kormánypárt kisgazdafrakciójának Békésben élőtagjaival, közöttük Csizmadia Andrással is ápolták a jó viszonyt.

A mezőberényi Gazdakör tagjai, akik között a 20–40 holdasok voltak a hangadók, 1929 decemberében J. Bartolf Márton kezdeményezésére határozták el, hogy a falusi társadalom szinte valamennyi rétegének, a földmunkások, a szegény -, a kis-, és középparasztok, valamint a kisiparosok és kiskereskedők összefogásával megpróbálnak létrehozni egy önálló, országos jellegű, adott esetben a kormánnyal is együttműködni kész parasztpártot. Először egy programtervezetet készítettek, amelyet a négy helyi gazdakörben élénk részvétel mellett megvitattak és átdolgoztak. Ezt követően a négy gazdakör kiküldöttei a helyi ipartestületben ismertették elképzeléseiket és a módosított programtervezetet, a három földmunkás, a polgári és az úri kör tagjai előtt. Felállítottak egy héttagú bizottságot, amelynek tagjait az egyes szervezetek delegálták. E testület nevében J. Bartolf Márton, Filó Sámuel, Szabó Árpád és Schultz Mihály a programot újra átdolgozták, majd jóváhagyás után az egyébként kormánypárti helyi lap, az *Alföldi Függetlenség* 1930. január 5-én nyilvánosságra hozta.¹⁷²

A civil szervezetek által összeállított, demokratikusan egyeztetett, a falusi társadalom különböző rétegeinek megegyezése alapján létrejött 20 pontból álló program autentikus paraszti program, amelyből a kisbirtokos parasztság törekvéseire, politikai beállítottságára lehet levonni megbízható következtetéseket. A mezőberényiek abból indultak ki, hogy Magyarországnak, lévén agrár ország, elsősorban a mezőgazdaságot kell támogatnia és fejlesztenie, mert csak így módon lehet " az általános népjólét" megteremtését elősegíteni. A kormányzat feladata, hogy a súlyos helyzetbe került "kispolgári társadalom" helyzetén megfelelő intézkedésekkel javítson. Ehhez a maguk részéről felajánlották a segítségüket.

A mezőberényi program szintén az 1909-es szentgáli programhoz, tehát a Nagyatádi-féle mozgalom induló, demokratikus szakaszához nyúlt vissza. Az első pontban a " népjogok" kiterjesztését, mindnek előtt az általános, egyenlő titkos választójog bevezetését, tiszta és igazságos választások rendezését, valamint az érdekképviselési rendszer életbeléptetését követelte. Ez az jelenti, hogy a mezőberényiek kormánypárt iránti lojalitásuk ellenére a gazdasági bajokon, sérelmeken, a munkanélküliségen a politikai alapjogok és demokratikus szabadság jogok kiterjesztésével, a konzervatív politikai rendszer demokratizálásával akartak változtatni. Új mozzanat, hogy felvetették a paraszti érdekképviselt megteremtésének gondolatát, sőt az érdekképviseltet és érdekvédelem jogát a " népjogokhoz", tehát a politikai lapjogokhoz sorolták. A program tartalmazott más, kisebb horderejű politikai reformokat is, így többek között közigazgatás egyszerűsítését és arányosítását, a kormányzat, a parlament, a külügyi szolgálat költségeinek mérséklését, az államapparátus létszáma növekedésének megállítását. A parlamenti képviselők számát is 30 százalékkal csökkentették volna. Az elkerülhetetlen takarékosági rendszabályok között olyasmiket soroltak fel, mint az álláshalmazás, az ingyenes autóhasználat, az ok nélküli hivatalos kiküldetések, a külföldön élő magyar állampolgárok nyugdíjának megszüntetését. Követelték, hogy a kormányzat " drákói szigorral" lépjen fel a közélet tisztasága érdekében, s akadályozza meg a panamákat. Különösen fontosnak tartották a helyi és a megyei tisztviselők antidemokratikus magatartásának megváltoztatását. Sürgették, hogy a "...községi és közigazgatási tisztviselőknek kö-

telességévé tétetessék, hogy a falu népének panaszait meghallgassák, a való sérelmek orvoslásának módjára kioktassák, s a falu népének bajai irányában az eddiginél több figyelmet és megértést tanúsítsanak. "Ugyanakkor támogatták, hogy a jegyzők — kvázi jogsegély szolgáltatásként — magánmunkát végezhesenek, ami addig tilos volt.

Az államforma kérdésében a mezőberényiek a szabadkirály választás mellett foglaltak állást.

A mezőberényiek nem kívántak változtatni a fennálló társadalmi szerkezeten és tulajdonviszonyokon. A program csak óvatosan volt nagybirtokellenes. A 9. pont: "A latifundiumok és holtkézi birtokok felszabadítását, s állami támogatással kisbérletek és örökbérletek alakítását" - sürgette. Amíg 1909-ben a Nagyatádiék a szentgáli programban a nagybirtokok és az egyházi birtokok állami megváltásával, tehát kártalanítással megvalósuló földreformot, a szegényebb paraszti rétegek földhöz juttatását hirdették meg, addig, 1929-ben a mezőberényiek nem akartak földreformot, csupán a bérleti rendszer kiszélesítését. Ennek egyrészt az a magyarázata, hogy az 1921. évi Nagyatádi-féle földreform nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, másrészt az, hogy a kibontakozó gazdasági válság körülményei között a birtokos parasztság számára az értékesítési nehézségek és az eladósodás jelentették a fő gondot, s nem birtokviszonyok rendezetlensége. Az 1921-es földreformot egyébként felül kívánták vizsgálni, a tervetből azonban nem derül ki, hogy miként. A bérleti rendszer kiterjesztése a földmunkásság helyzetén nem javított volna, inkább a szegény-, kis- és középparasztság számára lett volna előnyös. Megismételték viszont azt a szentgáli programban is szereplő követelést, hogy az állam törvényes eszközökkel kényszerítse a nagybirtokosokat beruházások megvalósítására a magyar mezőgazdaságban. Érdekes, hogy már ekkor — a 20-as évek végén — felmerült a hazai termőföld védelme, mert a tervetben külön pontként szerepelt a külföldiek birtokvásárlása megtiltásának követelése, és külföldön élő magyar földbirtokosok kétszeres megadóztatása.

A gazdasági követelések között első helyen az adórendszer reformja állt. A szentgáli programhoz hasonlóan egyszerű és igazságos progresszív adórendszer bevezetését, a létminimum megállapítását és adómentességét szorgalmazták. Nagy hangsúlyt kapott a kartellek, elsősorban az árkartellek törvényes úton történő megrendszabályozása. E tőkés szervezeteket tették felelőssé — a mezőgazdasági árak zuhanása mellett — az agrárról egyre nagyobb mértékű szétnyílásáért. A monopóliumellenesség azonban nem jelentett a kapitalizmussal, a piacgazdasággal való szembefordulást. A gazdaságot érintő követelések között szerepelt még a bank és uzsora törvény megalkotása, a mezőgazdasági termékek behozatali és kiviteli vámjának csökkentése, a szesz termelés fokozása exportra és üzemanyagként történő felhasználásra, s a szeszközpont, tehát a szesz értékesítésére vonatkozó állami monopólium megszüntetése. Fontosnak tartották a beszerző és fogyasztási szövetkezetek állami támogatását, de annak elejét kívánták venni, hogy az állam anyagilag is beszálljon a szövetkezeti mozgalomba. Szinte változatlan formában átvették Nagyatáditól a biztosítási ügyek, valamint az ár- és belvízszabályozás állami kezelésbe vételének követelését, mert e téren 1909 óta lényeges változás nem történt.

Kulturális téren fenntartották az ingyenes népoktatás biztosításának igényét az elemi iskola befejezéséig; támogatták 8 osztályos elemi iskola bevezetését azzal, hogy annak elvégzése után a kötelező tankötelezettség szűnjön meg. A leventeoktatást korlátozni kívánták életkorban és téli hónapokra. Szerették volna, ha szakmai továbbképzést szolgáló intézmények működését jobban összehangolják az érintett társadalmi rétegek munka- és életkörülményeivel.

Szociális téren is zömmel régi követeléseket hangoztatták, így többek között a rokkant és lelencügy, valamint elaggott szegény emberek gondozásának rendezését. Új mozzanat volt viszont, hogy az ingyenes orvosi ellátást a nincstelenek mellett, a szegény és kisparasztságra is ki akarták terjeszteni.

Bár program bevezetőjében említést tettek Trianonról, a követelések között a trianoni békeszerződés felülvizsgálata és a régi Nagy- Magyarország visszaállítása utolsó helyen szerepelt.

A mezőberényi program — a független kisgazdapárti mozgalom alapdokumentuma — demokratikus politikai és gazdasági elképzeléseket tartalmazott, de a követelések tekintetében és hangvételében mérsékelt volt. Számos lényeges problémát, így a földreform, a paraszti árutermelés, a munkanélküliség kérdését megkerülte, inkább közvetlen sérelmek orvoslására törekedett. Elsősorban a birtokos parasztság érdekeit képviselte, a földmunkás-ság és a falusi kispolgárság kívánságai háttérbe szorultak.

A mezőberényiek a programot, mint említettük a nyilvánosságra hozták és országosan terjeszteni kezdték. Megküldték ismert politikusoknak, kormányzati hivataloknak, újságok szerkesztőségének, civil szervezeteknek, a kibontakozó kisgazdamozgalomban feltűnt falusi vezetőknek. Nagy Ferenc 1929 december végén a *Pesti Hírlap* szerkesztőségében kapta meg.¹⁷³ Eljutott Tildyhez is. Békés vármegyében küldöttségeket menesztettek a szomszédos falvakba, így például Békés községbe, ahol ismertették a követeléseket, és támogatást kértek a megvalósításukhoz.¹⁷⁴ Itt a 653 kat. holdon gazdálkodó Megyeri Sándor parasztgazda lett a kisgazdapárti mozgalom vezéralakja, aki virilis jogon vármegyei törvényhatósági bizottság és a kisgyűlés tagja volt, s 1930. március 30-án a paraszti elégedetlenségnek korábban is hangot adó a Békés Megyei Kisgazdák Egyesülete elnökévé választották.¹⁷⁵ Valószínűleg kapcsolatban álltak a szarvasiakkal is.

A mezőberényiek mellett az ellenzéki kisgazdamozgalom kialakulásában jelentős szerepet játszó másik csoport a szomszéd vármegyében, Biharban alakult ki. Ennek vezetői Csizmadia Lajos, B. Nagy Lajos és Szabó Pál voltak. Csizmadia paraszti családból származott, hat elemiit végzett, 1909-től 1920-ig katonáskodott, majd Derecskén községi rendőrbiztos lett. 1924-től gazdálkodott az örökölt 17 holdas családi birtokon, amelyet néhány év alatt 34 holdra gyarapított. Faiskolát létesített, gyümölcsfákat termesztett. A falu tekintélyes gazdái köré tartozott, tevékeny szerepet játszott a helyi közéletben. A 20-as évek elejétől képviselőtestület tagja.¹⁷⁶ Eredetileg Nagyatádi Szabó István híve és politikájának támogatója volt, de 1922-ben megismerkedett Bajcsy Zsilinszky Endrével, aki nagy hatást gyakorolt rá. Politikai példaképének tekintette, azon kevesek közé tartozott, aki haláláig kitartott mellette. Viszonyuk nem nevezhető barátinak, hiányzott belőle az emberi közvetlenség. Bajcsy Zsilinszky sokáig megtartotta a három lépést, megmaradt "nagyságos úrnak", de nem kezelte le derecskei bizalmasát, figyelt rá, meghallgatta, igyekezett teljesíteni kéréseit. Csizmadia 1922-ben, majd 1926-ban a választásokon Bajcsy Zsilinszky érdekében korteskedett, csatlakozott a Fajvédő Párthoz, megalakította annak helyi szervezetét. A fajvédők ideológiája hatott rá, de gondolkodását érdemben nem alakította át. A 20-as évek végén a gazdasági válság hatására egyre növekvő paraszti elégedetlenség láttán élénken foglalkoztatni kezdett egy új ellenzéki politikai párt megalakításnak tervével. Nem a régi Nagyatádi-féle Kisgazdapártot, vagy az időközben felbomlott Fajvédő Pártot akarta feltámasztani, hanem nemzeti és liberális alapon álló, demokratikusan szervezett, határozottan ellenzéki politikai mozgalmat szeretett volna elindítani. Meg volt győződve arról, hogy falu jogos igényei csak a parasztság politikai szerep vállalásával, "egy alulról elindítandó megmozdulás, politikai pártalakítás" segítségével érvényesíthetők. Pártalakítási terveinek lökést adott, hogy az 1929 november elején megrendezett törvényhatósági választásokon Biharban a derecskei kerületből — a választható helyekre — vele együtt nyolc parasztember került be a megyebizottságba. (Többen közülük egyébként Bajcsy Zsilinszky híveinek számítottak.) Csizmadia gondosan figyelemmel kísérte a különböző gazdamegmozdulásokról szóló híreket. Valószínűleg ismerte Tildy és Nagy Ferenc nevét, s minden bizonnyal tudott B. Nagy Lajosról és Szabó Pálról is, bár velük személyesen csak 1930 május elején ismerkedett meg.

B. Nagy Lajos ¹⁷⁷ szintén paraszti családból származott. Tanítói oklevelet szerzett, és Bihar vármegyei Bojton kezdett tanítani. Az oktatás mellett apósával, annak 100 kat. holdas birtokán gazdálkodott. A családnak anyagi gondjai, adósságaik nem voltak, de az agrárválság hatását természetesen megérezték. A helyi közösségben tekintélye volt, sokan hallgattak rá. A szegényebb emberek által látogatott Polgári Olvasókör elnöki tisztét is betöltötte.¹⁷⁸ Személyesen ismerte Nagyatádit. Könyves Lajos kisgazdapárti képviselő révén 1922 és 1924

között gyakran megfordult társaságában Budapesten, a régi kisgazdapártban azonban nem viselt tisztséget.¹⁷⁹

Szabó Pál hat elemeit végzett. Foglalkozását tekintve kisiparos — kőműves — volt, de parasztnak tekintette magát. Mindössze egy hold föld szerepelt a nevében a telekkönyvben, de családjával egy háztartásban élt édesanyjával, aki 10 kat. holddal rendelkezett, amit később bérbe adtak. Emellett méhészkedéssel is foglalkozott, a 20-as évek elejétől tagja volt a szegedi méhész szövetkezetnek.¹⁸⁰ Ekkortájt indult írói -újságírói pályája. 1927-ben jelent meg az első írása a *Kőrösvidék* című kormánypárti hetilapban.¹⁸¹ 1928 végén kapcsolatba került Bajcsy-Zsilinszkyvel; 1929 februárjában hozta le első cikkét az *Előrs.*¹⁸² Kapcsolatuk Zsilinszkyvel 1930 tavaszán vált intenzívebbé. Tildyvel csak 1930 augusztusában ismerkedett meg levélben, majd személyesen. A pap- politikus elsők között ismerte fel Szabó Pál kivételes írói tehetségét, s sokat tett annak érdekében, hogy első regénye, az *Ember*ek 1930 karácsonyára a Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet Rt. kiadásában megjelenhetett.

A bojti tanító figyelt fel a mezőberényiek mozgolódására, s 1930 január közepén Polgári Olvasókör elnökeként bejelentette a helybeliek csatlakozását.¹⁸³ Szabó Pál nevét a fővárosi és a megyei lapokból már korábban ismerte, s családi hagyomány szerint ő volt az, aki valószínűleg 1930 márciusában vagy áprilisában felkereste Biharugrán a paraszti szervezkedés megindításának és egy párt megalakításnak tervével.¹⁸⁴ Csizmadiához hasonlóan mindketten úgy látták, hogy csak egy önerejére támaszkodó, paraszti vezetésű, mind a kormányzattól, mind a működő politikai pártoktól — az SZDP-től is — független, de ellenzéki paraszti párt lenne csak képes arra, hogy bejutva a hatalom sáncai mögé a paraszti követeléseknek érvényt tudjon szerezni. Nagybirtok ellenes parasztegység alapján álltak.

Háromjuk közül B. Nagy volt a gyakorlati érzékkel rendelkező, mozdékonyabb, de egyben erősen impulzív, nyers modorú ember is. Anyagi helyzete megengedte, hogy zömmel ő fedezze a szervezkedés költségei. A környező falvak agilisabb parasztjaiból hamarosan kialakult egy 8–10 főből álló, összetartó, lelkes csoport.¹⁸⁵

Hajdú vármegyében két gócpont alakult ki. Hajdúszoboszlón Bélteky Lajos református lelkész volt a vezéregyéniség. Budapesten végzett teológiát, a parasztmozgalomokban szerepet vállaló protestáns papok közül innen ismert sokakat. 1913-ban Hajdúszoboszlóról Erdélybe helyezték, 12 évig szolgált Szatmáron, 1925-ben került vissza Magyarországra. A Monarchia idején, 1917 nyarától a Függetlenségi Párt helyi szervezetének ügyvezető elnöke volt. 1918 után öt évig a romániai Magyar Párt Intézőbizottságának a tagja, a szatmári szervezet elnöke. Sok kellemetlenség érte a román hatóságok részéről, zaklatták, bebörtönözték, lelkési tevékenységében akadályozták.¹⁸⁶ Hazatérte után Hajdúszoboszlón a kormánypárttal szemben fenntartásait hangoztató Városi Polgári Párt vezetője lett.¹⁸⁷ Nemzeti liberális gondolkodású, a nép, a parasztság sorsa iránt érdeklődő egyházi ember volt. Szoros baráti (és rokoni) szálak is fűzték Hegymegi Kiss Pálhoz, az ő bizalmasának tartották.¹⁸⁸ A debreceni polgári liberális és októbriista politikusok közül jó viszonyban volt többek között Juhász Nagy Sándorral is, akit a Monarchia idejéből a Függetlenségi Pártból és egyházi vonalról is ismert.¹⁸⁹ Levelezett Baltazár Dezső püspökkel, rokonszenvezett a demokratikus parasztpárt gondolatával és az általa 1929 szeptemberében nyilvánosságra hozott 12 pontban foglaltakkal.¹⁹⁰

Bélteky 1930 koratavaszán került kapcsolatba a demokratikus kisgazdamozgalommal. Kezdetben az alulról szerveződő, önerejére támaszkodó, paraszti vezetésű, ellenzéki, de nemzeti alapon álló parasztmozgalom és politikai párt létrehozásának szükségességét vallotta, később azonban — főként Hegymegi hatására — az ellenzéki paraszti politikai mozgalom és a városi liberális ellenzék közeledését, összefogását igyekezett elősegíteni. Nem voltak különösebb politikusi ambíciói, de műveltsége, politikai tapasztalatai alapján igényt tartott bizonyos mértékű vezető szerepre a kibontakozó birtokos paraszti mozgalomban.

Hajdúböszörményben a helyi ellenzék politikailag jobboldali radikális színezetű volt. Vezetője Csorba Antal ügyvéd a Gömbös- csoporthoz tartozott. 1918 őszén megalakulásakor csatlakozott az ÉME-hez. A Tanácsköztársaság idején ellenforradalmi tevékenységéért bebörtönözték, kommün bukása után részt vett a MOVE, majd a később a Fajvédő Párt megszervezésében. Hajdúböszörményben ő hozta létre a fajvédők helyi szervezetét, a Magyar

Nemzeti Pártot, amelynek elnöke lett.¹⁹¹ Környezetéhez tartozott több helyi kisgazda "vezér", közöttük a 34 kat. holdon gazdálkodó Kálmán Ferenc, aki 1930-ban a Magyar Nemzeti Párt egyik alelnöki tisztét is betöltötte.¹⁹² Csorba a 20-as évek végén is szoros kapcsolatot tartott fenn volt fajvédő barátaival, mindenekelőtt Gömbössel, de mellette Bajcsy-Zsilinszkyvel, Zsirkayval és másokkal is.

Hajdú vármegyében általános feltűnést keltett, hogy az 1929 novemberi vármegyei törvényhatósági, majd a decemberi helyi képviselőtestületi választásokon mindkét mezővárosban a kormánypárt jelöltjeivel szemben a választható helyek nagy részét az ellenzék jelöltjei szerezték meg. Csorba és Kálmán nemcsak megyebizottsági tagok lettek, de a kisgyűlésbe is bekerültek.¹⁹³ Ez összehozta a két ellenzéki csoportosulást, s összeköttetésbe léptek a szomszédos megyék birtokos paraszti mozgalmaival is. Két előkészítő megbeszélést tartottak, egyet május 17-én Hajdúszoboszlón, a másikat június közepén Hajdúböszörményben. Mindkettőn részt vettek a mezőberényiek J. Bartolf vezetésével. Már az első találkozó alkalmával elhatározták, hogy az őszi folyamán megkezdik a szervezkedést, és októberben megalakítják a kisgazdapárt vármegyei szervezetét. Az előkészületek irányításával Bélteki Lajos lelkeszt bízta meg.¹⁹⁴

Szabolcsban a Gödény testvérek voltak a birtokos paraszti szervezkedés irányítói. Régi középnemesi családból származtak. Gödény Lajos 1920-tól szülőfalujában Ramocsaházán 105 kat. holdon gazdálkodott, gyümölcstermeléssel foglalkozott. Ő volt azok egyike, aki Szabolcsban az almát meghonosította. Demokratikus érzelmű, a faluban népszerű ember volt.¹⁹⁵ Két évvel idősebb bátyja, Gödény Ferenc jogot végzett, ügyvédként tevékenykedett, nem gazdálkodott, földjét bérbe adta. 1930 elején kerültek kapcsolatba Tildyvel és Nagy Ferencsel. Ők alakították meg az első vidéki kisgazdapárti szervezeteket a térségben. Az intenzívebb szervezkedés kora nyáron kezdődött.

Nyíregyházán a városi ellenzéki mozgalom élére Nánássy Imre ügyvéd állt, aki 1927-től tartott itt fenn ügyvéd irodát. Ő alapította a Nyíregyházi Városi Polgári és Kisgazdapártot, amelynek főtitkára lett. *Szabolcs Földje* címmel heti lapot adtak ki. 1930 novemberében demokratikus és liberális szellemű pártprogramot jelentettek meg.¹⁹⁶ A Gödény testvérekkel és a kisgazdapárttal csak 1930 őszén kerültek kapcsolatba.

Pest megye déli részén, Kecskeméten alakult ki a kisgazdamozgalom egyik sajátos gócpontja. Nagy Ferenc visszaemlékezése szerint 1930 júniusában vagy júliusában véletlenül ismerkedtek meg Sándor Istvánnal, Kecskemét nyugalmazott polgármesterével.¹⁹⁷ Ő 1927-ben un. vezérelnökként vette át Horváth Mihálytól a nagy múltú Kecskeméti Felsőkerületi Függetlenségi 48-as Párt- és Népkör (Függetlenségi Párt) irányítását, amelynek korábban is egyik vezetője volt.¹⁹⁸ A függetlenségi hagyományokat őrző és ápoló, nemzeti liberális beállítottságú polgári politikus volt. 1913 és 1919 között a város népszerű polgármestere, az ellenforradalmi rendszer hatalomra jutása után, amely azonnal nyugdíjazta, a kecskeméti ellenzék egyik vezetője.¹⁹⁹ Az 1929-es törvényhatósági választásokon a Függetlenségi Párt szerezte meg a választható helyek döntő többségét. Bár közgyűlésben győzelme ellenére kisebbségben maradt, kezdeményezéseivel, javaslaival, a kormánypárt tárgyalagos bírálatával növelte tekintélyét a városban. 1930. március 23-án újjáválasztották a Függetlenségi Párt vezetőséget, vezérelnök ismét Sándor István, ügyvezető elnök Pásztor János ügyvéd, titkárok Bodócs Gyula újságíró és Váry István ügyvéd lettek. Valamennyien tagja voltak a törvényhatósági bizottságnak.²⁰⁰ A párt társadalmi bázisa zömmel a városi kis- és középis- és nagypolgárság, valamint a városi értelmiség köréből került ki, de erős befolyással rendelkezett nemcsak a környező tanyákon élő kisbirtokos parasztság, de a tehetősebb szőlős gazdák körében is, sőt néhány földbirtokos is csatlakozott hozzá.²⁰¹ A Függetlenségi Párt helyi (regionális) politikai szervezet volt, nem parasztpárt, hanem városi polgári liberális párt, amely a nagyobb, főként fővárosi liberális és polgári demokrata pártokkal laza kapcsolatot tartott. Mivel a tagság egy részét, különösen a szőlő tulajdonosokat érzékenyen érintette a gazdasági válság, a párt vezetősége és hívei is egyre növekvő figyelemmel kísérték a kibontakozó birtokos paraszti mozgalmakat.

Csongrád vármegyében Szentés és részben Hódmezővásárhely voltak a birtokos paraszti mozgalom központjai. Szentésen a Nagyatádi-féle kisgazdapárt helyi szervezete, a

Szentesi Kiszgazdapárt 1920-ban alakult meg. Nagyjából egyidőben jött létre a rivális Szentesi Kiszgazda Pártkör. Mindkettő vezetésében a helyi közigazgatás főnökei is résztvettek. Élénk tevékenységet folytattak a különböző gazdaszervezetek és 48-as függetlenségi körök. A kiszgazda pártszervezetek 1922-ben és 1926-ban a választásokon az Egységes Párt jelöltjét támogatták, de megőrizték önállóságukat. 1927-ben külön kormánypárt alakult Szentesi Polgári Párt néven. A helyi gazdaközösség politikai differenciálódása, a kormánypártiak és az ellenzéki beállítottságuk szétválása 1930 tavaszán kezdődött és az őszi hónapokban gyorsult fel. Az ellenzékiek vezetője Bálint József lett, aki 1921-től megszakításokkal Szentesi Kiszgazda Pártkör elnöke volt, de a másik kiszgazda szervezetben is vezető szerepet játszott.²⁰² Ő elnökölt a kormánypárttal közösen szervezett 1930 október 5-i nagygyűlésen, amelyen hat pontos határozati javaslatot fogadtak el. Ezek kizárólag gazdasági követelések voltak, a bankkamatok és az egyenes adók csökkentése, az árverések megszüntetése, 300 millió pengős állami kölcsön biztosítása a földek pénzügyi tehermentesítésére, a kartelek megrendszabályozása s a magas jövedelmek korlátozása szerepelt közöttük. A hat pontot sokszorosították, szétküldték az országban a politikai pártoknak, a gazdasági és civil szervezeteknek, egyesületeknek, hogy csatlakozzanak, 120 tagú küldöttség vitte fel Mayer János földművelésügyi miniszterhez, s a fővárosi sajtóban is nyilvánosságot kapott.²⁰³ Az akció nem aratott különösebb sikert, mindössze két szervezet csatlakozott. Bálint Józsefék azonban megtalálták az utat az ellenzéki birtokos paraszti mozgalomhoz, Bélték Lajossal és a Hajdú megyeiekkel kerültek kapcsolatba.

Észak-Magyarországon a kiszgazda társadalom az ellenzéki mozgalom kezdeti szakaszában alig mozdult meg. Nógrádból Tildyék mindössze egy paraszt emberrel álltak összeköttetésben a Kossuth-párti Chikán Kálmán koldi kiszgazdával, aki nem tudott maga köré táborot szervezni. Heves vármegyében ifj. Juhász János hatvani kisbirtokos volt az összekötő kapocs. A hatvani és környékbeli kiszgazdák egy csoportja a már 1926-os választások után elkezdte szorgalmazni, hogy az Egységes Párt kiszgazdafrakciója tegyen lépéseket a régi Nagyatádi-párt és a kiszgazda szervezetek visszaállítására, hogy hatékonyabban lehessen védeni a birtokos paraszti érdekeket. Levelet írtak az ügyben Mohácsy Lajostól, az Egységes Pártban lévő régi kiszgazdapárt alelnökétől kezdve sokoropátkai Szabó Istvánon keresztül Csizmadia Andrásig és Patacsi Dénesig számos kormánypárti képviselőig, de választ sem kaptak. A hatvani kiszgazdák levonták a megfelelő következtetéseket. Juhász János 1930 február elején annak véleményének adott hangot, hogy „.....minekünk nem kell sem balra, sem jobbra kanyarodás, mi már régebben elodázhatatlan sürgős szükségnek tartjuk egy a minden pártpolitikától és a katolikus vagy református hitfelekezethez való tartozás szerinti tagozódástól is szigorúan mentes, egy egységes alapon nyugvó és az egész csonka haza területére kiterjedő, az összes kiszgazda, földműves tömegeket, még az egységes kormánypártban bent lévő kiszgazdákat is magában foglaló kiszgazda szervezeteknek a sürgős megteremtését.”²⁰⁴ A hatvaniak levelüket számos vidéki kiszgazda szervezetnek, egyesületnek, körnek megküldték.

1930 tavaszán-nyarán a Dunántúlon a birtokos parasztság nagy része kormánypárti illetve kereszténypárti befolyás alatt állt, a növekvő elégedetlenség ellenére a politikai erjedés körében alig indult meg. A kiszgazda politikai mozgalom vezérkara vármegyénként egy-egy emberrel állt összeköttetésben, főleg Közép- és Észak-Dunántúlon.

Zalában, a Bazitán élő, irodalmi műveltséggel rendelkező, vereseket író, újság szerkesztéshez is értő Huhn Gyula tanító²⁰⁵ kezdeményezésére kezdődött a birtokos parasztság szervezkedése. A korabeli rendőrség baloldali beállítottságú emberként tartotta számon. Ő évek óta foglalkozott a szervezkedés gondolatával, de csak 1930. július elején vette fel a kapcsolatot Tildyvel, Nagy Ferencsel, J. Bartolf Mihállyal, Béltékylal és a birtokos paraszti mozgalom más vezetőivel. Magyar Parasztpárt néven akart pártot létrehozni. Az első helyi szervezet és egyben a szervező bizottság Bazitán július 27-én alakult meg. A Zala vármegyei gazdákhöz intézett felhívásuk augusztus elején jelent meg a *Magyarföldben*.²⁰⁶ Őszre tervezték a megyei nagygyűlés megtartását.

Veszprém megyében Tildyék a Balatonfőkajáron élő Gáspár Vincével kerültek kapcsolatba. Ő is tehetős paraszt ember volt, saját 66 és felesége 100 kat. holdas birtokán mintá-

szerűen gazdálkodott. Virilis jogon helyet foglalt a helyi képviselő-testületben. Tagja volt a régi kiskisgazdapártnak, amelynek helyi szervezete megmaradt. 1922-ben az enyingi választókerületben Nagyatádi oldalán korteskedett. 207 Gáspár kereste meg levélben Nagy Ferencet, akinek a nevét a Pesti Hírlap hasábjairól ismerte, de helyette 1930. szeptember közepén Czövek látogatott el Balatonfőkajárra, s vonta be a mozgalomba. 208

Győr-Moson vármegyében a mosonszolnoki Rip Vilmos kiskisgazda volt a paraszti szervezkedés irányítója.

Az 1930. januári felsőnyéki "gazdakongresszus"

Az értekezletet Kiss József felsőnyéki református tanító hívta össze, aki a tanítás mellett 30 kat. holdon maga is gazdálkodott. Emellett az Országos Központi Hitelszövetkezet helyi megbízottja és a "Hangya" itteni szervezetének létrehozója és ügyvezető igazgatója volt. Szervezetileg nem kötődött egyetlen kiskisgazda csoportosuláshoz, politikai irányzathoz, vagy párthoz sem, de érzékelhetően a Csoór-féle mérsékelt Országos Nagyatádi Párttal rokonszenvezett. Felsőnyéken népszerű és befolyásos embernek számított. 209 A községet Tolnában a tehetősebb falvak között tartották számon. A gazdasági recesszió következtében a módosabb kiskisgazdák itt is eladósodtak, életkörülményeik romlottak. A földmunkásság körében általános volt a munkanélküliség. A növekvő elégedetlenség a helyi hatalommal való összeütközéshez vezetett. A lakosság 1929 végén megtagadta az adófizetést, a hatóság megkezdte a lefoglalásokat és a lefoglalt zálogtárgyak összegyűjtését, majd mozgósította a csendőrséget. Az emberek az erőszak hatására kénytelenek voltak valahogy rendezni tartozásuk egy részét. Kiss Józsefet azonban nemcsak ez motiválta, hanem az is, hogy Felsőnyéken szervezkedni kezdett a szociáldemokrata párt, amelyben vetélytársat látott, mivel oda nemcsak földmunkások, szegény- és kisparasztkok, de középparasztok is beléptek. Az 1930. januári helyi képviselőtestületi választásokon a 10-ből három helyet a szociáldemokraták szereztek meg. 210

Kiss József úgy vélte, hogy átdolgozott, korszerűsített program alapján, alulról építkezve, a régi Nagyatádi-párt újjászervezésével létre kell hozni a parasztság önálló politikai képviselőtestületét, amely magába olvasztja a különböző kiskisgazda irányzatokat. Azt azonban nem gondolta végig, illetve nem tudta eldönteni, hogy a kiskisgazdapártot milyen vezetéssel alakuljon újjá és milyen politikai orientációt válasszon. Személy szerint arra hajlott, hogy az új irányító garnitúra a régi vezetőkől és kibontakozó kiskisgazdamozgalomban feltűnt új emberekből álljon össze, politikailag ne kötelezze el magát, de inkább a kormánnyal próbáljon szót érteni, mint az ellenzékkel. 1929 december legvégén a "gazdakongresszusra" szóló meghívóleveleket a nevesebb, az országos politikában szerepet játszó politikusok mellett elküldte a kiskisgazdamozgalomban és a sajtóban feltűnt, bizonyos ismertségre szert tett falusi vezetőknek, aktivistáknak is.

Az 1930. január 20-án kezdődött három napos tárgyalássorozatot 23-án nagygyűlés zárta le, amelyen becslések szerint több százan vettek részt. 211 Az előkészítő értekezleten az első nap 60–70-en, a harmadik nap majd másfél százan jöttek össze, döntő többségükben helyiek, mindössze 12–15 fő volt a vendég, akiket családoknál szállásoltak el. A falusi társadalom szinte minden rétege képviseltette magát, a kiskisgazdák mellett a földmunkások, a kisiparosok és értelmiségiek ülték körül az asztalokat. A földmunkások között voltak olyanok, akik az SZDP tagjai voltak. Együtt utazott le a fővárosból Tildy Zoltán és Nagy Ferenc²¹², s megjelent Garéből Czövek Jenő is. A mezőberényi küldöttséget Filó Samu vezette, s Szabó Árpád mellett tagja volt Rau József gyógyszerész és Schultz Mihály. Ifj. Sass József, a Tildyt is jól ismerő ifj. Sente József és Chikán Kálmán, aki Sass József tanácsra kapott meghívót, az Országos Függetlenségi Kossuth Párttal tartottak kapcsolatot. Kábel Endre balatonendréd református lelkész, mint említettük, a Csoór-féle Nagyatádi-pártban tevékenykedett. Csoór maga nem jött el, noha Kiss József nyilvánvalóan nem felejtkezett róla, maga helyett Kovács Józsefet, A Föld egyik szerkesztőjét küldte el. Rajtuk kívül megjelent többek között Keresztes János mezőszentgyörgyi kiskisgazda, a korai Nagyatádi mozgalom

egyik vezetője²¹³, Eöri Szabó Dezső lelkész, valamint Kurucz István nagygazda, tamási bíró (Tolna vm.)²¹⁴

Kiss József meghívta Szijj Bálint felsőházi tagot is, aki arra hivatkozva, hogy gyengélkedik, kimentette magát. A "gazdakongresszus" összehívásával egyébként egyetértett, de óvott mindenfajta radikális megnyilvánulástól. Azt írta válaszelevelében, hogy: "A megmozdulás nagyon helyes, csak abban a körben mozogjon és az legyen a vezérlő elv, amelyet megjelölni méltóztatott, hogy a felforgató (országfelforgató) elemek ne ragadhassák magukhoz az államhatalmat."²¹⁵ Tanácsára a felsőnyéki tanító elküldte a meghívólevelet a Marcalgergelyen lelkészkedő Mohácsy Lajosnak, aki posta fordultával válaszolt, közölte a Veszprém vármegyei Kisgazdapárt — a kormánypárt — elnökeként és a szervezett küldöttsége vezetőjeként részt vesz az értekezleten, sőt annak lebonyolításával kapcsolatban jogi tanácsokkal látta el a főszervező Kiss Józsefet.²¹⁶ Mohácsyék azonban nem érkeztek meg. Az Egységes Párt kisgazda frakciója, amely helytelenített minden párton kívüli szervezkedést, nyilvánvalóan lebeszélte őket a részvételtől. A fővárosból megfigyelőként azonban leküldték a Mayer János földművelésügyi miniszterhez közel álló Krisztián Imre kormánypárti képviselőt, azzal, hogy elejét vegye az ellenzéki megnyilvánulásoknak.

Kiss József levélben megkereste Gaal Gaston is, aki azonban korábbi véleményével összhangban nem fogadta el meghívást. Arra hivatkozott, hogy nem támogat olyan kezdeményezést, amely politikailag megosztja a falu társadalmát.²¹⁷ Valójában nem akart részt venni olyan a akcióban, amely nehézséget okoz a kormánypártnak és Bethlen Istvánnak. Ekkor még nem állt szándékában feladni lojalitását.

A három napos tanácskozáson megvitatták a politikai helyzetet és a birtokos parasztság gazdasági nehézségeit, tárgyaltak egy leendő pártprogramról, s szóba kerültek a szervezkedés megindításával és pársajtó megteremtésével összefüggő kérdések is. Az értekezlet fő feladata pártprogram kidolgozása volt. A vitában sokan felszólaltak, közöttük a házigazda mellett Tildy Zoltán, Kájel Endre, Kurucz István tamási bíró, Sente József, Sass József, Eöri Szabó Dezső. A hangulatot az elégedetlenség és az ellenzékiesség jellemezte. Többen követelték a választási rendszer igazságtalanságainak megszüntetését, mindenekelőtt a titkos választójog törvénybe iktatását és az ajánlási rendszer eltörlését. Szót emeltek a közélet tisztasága mellett, kifogásolták, hogy egyes magas állású köztisztviselők, politikusok jogtalan jövedelmekre tesznek szert álláshalmozás révén. Különösen nagy hangsúlyt kapott és sokan nehezményezték, főként a vitézi telekkel rendelkezők, hogy az adóterhek miatt nem tudják fizetni a kapott föld után járó a vagyonváltságot. Beszéltek trianoni békeszerződés igazságtalanságáról, s a király-kérdésről. A vita után a program megszerkesztésére egy bizottság választottak, amelyben a mezőberényiek mellett Kiss József, Kájel Endre, Kovács József, Nagy Ferenc és Sente József vettek részt.²¹⁸

Az előkészítő értekezleten és program vitájában a hangadók a mezőberényiek voltak²¹⁹, s nem egy esetben erőszakosan érvényesítették álláspontjukat. Jelentős szerepet játszottak abban, hogy a három napos eszmecsere után összeállított felsőnyéki program lényegében a mezőberényi programon alapult, a 21 pontból 12 onnan került át, mégpedig a legfontosabbak, a revízió követelése, a szabad király választás, a kartellek megrendszabályozása, bank és uzsora törvény megalkotása, a latifundiumok és holtkezi birtokok felszabadítása, s azokon állami támogatással kis- és örökbérletek kialakítása, valamint az 1921. évi földreform revíziója. A szentgáli programból megtartották a népjogok, a politikai szabadságjogok kiterjesztésére, s az általános, titkos és egyenlő választójog bevetésére vonatkozó követelést. Átvették többek között a progresszív adózás bevezetésének, az ingyenes népoktatás általánossá tételének sürgetését, s továbbra is helyeselték a biztosítás, a vízsza-
bályozás állami ellenőrzését, a fogyasztási és értékesítési szövetkezetek állami támogatását. A helybeliek keveset tettek hozzá a követésekhez. A legfontosabb kívánságuk az volt, hogy a programba kerüljön bele a munkanélküliség kérdésének a megoldása, ami a mezőberényiek tervezetéből hiányzott.²²⁰

A demokratikus jellegű program megvalósíthatóságáról, a megalakítandó párt társadalmi -politikai irányultságáról élénk vita bontakozott ki. Filó Samuel amellel kardoskodott, hogy a leendő pártnak elsősorban a szegény- és kisparasztságra kell támaszkodnia és

e rétegek érdekeinek kell hangot adnia.²²¹ Ezzel azonban a jelenlévők többsége, (például Kájel Endre, Kurucz István) nem értett egyet és a birtokos parasztság, a földmunkásság és a falusi értelmiség összefogásnak, egy pártba tömörítésének szükségességét hangsúlyozták.²²² Kájel Endre a Csoór- féle Országos Nagyatádi Párt politikai vonalának megfelelően a kormánypárthoz lojális régi kiscgazdapárt újjáalakítása mellett állt ki.²²³ Sass József képviselte a legkövetkezetesebben azt az álláspontot, hogy a Bethlen-kormánynak távoznia kell, demokratikus reformokra van szükség, a kiscgazdamozgalomnak már az indulásnál egyértelműen ellenzéki platformra kell helyezkednie. Ő a Nagy Vince vezette Kossuth Párttal való kapcsolatfelvételt, s párt helyi szervezetének megalakítását ajánlotta.²²⁴ A mezőberényiek óvatosabb taktikát tartottak szükségesnek, s azt ajánlották, hogy a programot küldjék meg a kormánynak, ha vállalja a benne foglaltak teljesítését, akkor támogassák a kormányzatot, ha nem, akkor vonuljanak ellenzékkbe.²²⁵ J. Bartolf Márton annak véleményének adott hangot, hogy ne vonuljanak minden áron ellenzékkbe.²²⁶ Kiss József is ellenezte az ellenzékkhez való csatlakozást, arra hivatkozva, hogy ott vannak a szociáldemokraták is.²²⁷ Az ekkor még kormánypárti Nagy Ferenc volt az, aki határozottan amellett érvelt, hogy egyelőre politikailag ne kötelezzék el magukat, helyezkedjenek várakozó álláspontra, s helyzet alakulásától függően döntsenek, hogy melyik oldalra állnak. Érveinek hatására Sass József visszavonult.²²⁸

A pártszervezés kérdéseiben nem volt vita. Mindenki egyetértett Kiss József azon javaslatával, hogy a szervezkedését mielőbb el kell indítani és a megalakítandó pártot — baranyai példára — alulról indulva, a helyi szervezetek létrehozásával kezdve kell felépíteni. A pártsajtó kérdésében nem tudtak megegyezni. Eldöntetlen maradt, hogy közösen indítsanak egy sajtóorgániumot, vagy a meglévő paraszti orientációjú lapok közül válasszanak hivatalos lapot. Valószínűleg gondot okoz a lapindításhoz szükséges pénz előteremtése is.

A felsőnyéki községháza előtt, kemény hidegben hatósági engedéllyel megrendezett nagygyűlésen, amely az előzmények ellenére egyetlen zavaró megjegyzés nélkül, nyugodt légkörben zajlott le, Kurucz István elnökölt, Schultz Mihály olvasta fel a program tervezetét, s Kiss József, Chikán Kálmán, Filó Samu, Nagy Ferenc, Sass József, Tildy Zoltán és Krisztián Imre szólattak fel. Az utóbbi volt az egyetlen, már csak helyzeténél fogva is, aki védelmébe vette a kormányt és a kormánypárt kiscgazda csoportját, s helytelenítette a birtokos parasztság önálló szervezkedését. A résztvevők az előterjesztett pártprogramot elfogadták. A nagygyűlés a pártalakítást nem mondta ki, csupán azt határozták el, hogy meg kell indítani a szervezkedést, országos nagygyűlést kell összehívni és ki kell dolgozni és el kell fogadtatni a végleges programot.²²⁹

A felsőnyéki értekezlet ugyan mérsékelt sajtónyilvánosságot kapott, de ez elég volt ahhoz, hogy felkeltse az érintettek érdeklődését. Nagy Ferenc a *Pesti Hírlap* hasábjain cikksorozatban számolt be a történetekről²³⁰, s a vidéki sajtóban is jelentek meg cikkek. A január 23-i nagygyűlésről Nagy Ferenc azt írta, hogy: " Ez a nagygyűlés volt az utóbb idők legnagyobb és legkomolyabb kiscgazda megmozdulása. Az ország minden részéből össesereglettek a kiscgazdák, a falun élő intelligens emberek, és a földmunkásoknak az a tömege, amely nem dobta oda magát a dédelgető szocialista karok közé. Akik ettől a megmozdulástól valami szélsőséges ellenzéki megmozdulást vártak, azok csalódtak, mert a felsőnyéki gyűlés kimondta, hogy a egyenlőre nem hajlandó leköttni a meginduló szervezkedési mozgalmat sem a kormánynak, sem az ellenzéknek, hanem egyenesen a maga útján kíván haladni, pártoktól függetlenül, egyedül Nagyatádi Szabó szellemében."²³¹ Bár a bissei kiscgazda el túlozta az esemény jelentőségét, s függőben hagyta az a kérdést, hogy a régi Nagyatádi pártot kívánják ujjaszervezni, vagy új pártot akarnak alakítani, tagadhatatlan: a felsőnyéki tanácskozás és nagygyűlés megadta a kezdő lökést az ellenzéki kiscgazdamozgalomnak.

Mind Tildyék, mind Csoórék lapja lehozta Kiss József felhívását a szervezkedés megindítására. Az 1000 példányban kinyomtatott felsőnyéki programot országsszerte terjesztették.²³² Kiss József tanító neve országosan ismertté vált.

Az Ideiglenes Szervezőbizottság megalakulása

A felsőnyéki "gazdakongresszus" után Tildy és Nagy Ferenc elhatározták, hogy a mezőberényiekkel felveszik a személyes kapcsolatot és ellátogatnak az alföldi nagyközségbe. A vizitre 1930 január végén február elején (február 2-a előtt) került sor. A Nemzeti Kör látta őket vendégül, s találkoztak a helyi gazdamozgalom vezetőivel.²³³ A két napos megbeszélés során a helybeliek egyetértésüket fejezték ki a Felsőnyéken írásba foglalt célkitűzésekkel, ami annál is könnyebb volt, mert — mint láttuk — azokat eredetileg ők fogalmazták meg először, s helyeselték a pártszervezés és az előkészítő propaganda megindítását is.²³⁴ Valószínűleg Tildyék látogatásakor, vagy közvetlenül azután megalakították a Mezőberényi Kisgazda, Földmunkás és Kispolgári Pártot. Az alakuló ülést a módosabb gazdákat összefogó Gazdakörben tartották, amelyen a helyi civil szervezetek a Polgári Kör kivételével képviseltették magukat. Megválasztották a pártvezetőséget, valamint a 30 tagú választmányt. A pártszervezetet elnöke J. Bartolf Márton, alelnöke Filó Sámuel, Kolozsi Mihály, Molnár Sándor és Majdán János, titkára Schultz Mihály lett.²³⁵

Tildy és Vass Sándor, a *Magyarföld* szerkesztője, aki időközben leérkezett, 1930 február 2-án Kiskörösön, a Gazdakörben részt vettek a betiltott gyűlés helyett tartott kötetlen megbeszélésen, amelyen a környékbeli falvakból mintegy 30-an jöttek össze. A mezőberényieket Bartolf Márton és Szabó Árpád képviselték. Meskó Zoltán is ottmaradt. Mózes Sándor itt ismertette a 12 pontból álló Szabadság pontok című röplapját. Felszólalása, amelyben a földmunkásság, a birtokos parasztság és a falusi kisiparos réteg összefogását és a régi Nagyatádi -párt újjáalakítását sürgette, vegyes visszhangot váltott ki, szenvedélyes hangneme többeknek nem tetszett.²³⁶ Bartolf itt bejelentette: "Mi otthon már megalakítottuk a Nagyatádi Párt helyi szervezetét, s engem az otthoni szervezet azért küldött ide, hogy Kiskörös földművelő népét is a zászló alá való sorozásra buzdítsam. Nem irányul a mi szervezkedésünk a kormány ellen, szívesen megyünk mi egy úton a kormánnyal is, amíg azt látjuk, hogy a hatalom urai segíteni iparkodnak a nyomorúságos gazdasági állapotokon, ám ha onnan hasztalan várjuk az orvoslást, akkor csakugyan kénytelenek leszünk ellenzékbe menni."²³⁷ Felvette, ha egyelőre szűk körben is, hogy párt — az Országos Nagyatádi Párt — számára létre kellene hozni Budapesten egy központi szervezetet a pártszervezés irányítására és sürgette, hogy mielőbb kezdjék meg a helyi pártszervezetek kiépítését. "Meg kell alakítani a kisemberek pártját a főváros ellen, — mondta többek között — mert a pestiek nem tudnak semmit a vidékről." Bartolf támogatta a Meskó Zoltán által előterjesztett javaslatot, hogy a vidéki kisgazda szervezetek képviselői és az Egységes Párt kisgazdafrakciója részvételével Budapestre hívjanak össze egy országos értekezletet a mezőgazdaság és a parasztság helyzetnek a megvitatására. Feltételül azt szabta, biztosítani kell, hogy ott a parasztok szóhoz is juthassanak.²³⁸ Bartolf támogatta Mózes követeléseit, míg Tildy felszólalásában "az öntudatos, szélsőségtől mentes mozgalom létrehozása" mellett érvelt. A kiskörösi ügyvéd 12 pontját végül is nem fogadták el, de megfogalmaztak egy memorandumot, amelyben kérték Mayer földművelésügyi minisztert, hogy tegye lehetővé az kisgazda-gyűlés összehívását Budapesten. Meskó vállalta, hogy a memorandumot eljuttatja az FM-be.²³⁹

Valószínűnek látszik, hogy már Tildyék mezőberényi látogatásakor, vagy a kiskörösi összejövetelen felmerült, hogy 1930 március 23-ára Budapestre megbeszélésre hívják össze a különböző kisgazda csoportok vezetőit.²⁴⁰ A szervezést részben a mezőberényiek, részben Budapestről, a Sylvester nyomdából Tildyék végezték. Az időpont március elején vált véglegessé.²⁴¹ Március közepén J. Bartolf Márton a *Magyarföldben* nyilvánosára hozta a tervet. Mintegy 30–40 embert szándékoztak meghívni az ország különböző vidékéről, köztük Csoór Lajost és szűkebb környezetének több tagját.²⁴²

1930. március 23-án a *Magyarföld* szerkesztőségében, a Sylvester nyomdában az előzetes terveknek megfelelően kb. 30-an jöttek össze. A résztvevőkről nem maradt fenn lista. Különböző megnyilatkozásokból arra lehet következtetni, hogy Tildy, Nagy Ferenc és Vass Sándor mellett ott voltak a mezőberényi vezetők, Szabolcsból a Gödény testvérek, Baranyából Czövek Jenő. Megjelent a Csoórékhoz tartozó Kúr Lajos azt állítván, hogy az előző napi értekezletről a *Föld* szerkesztőségében nem tudott. Valószínűbb azonban, hogy

azért küldték, hogy tájékozódjon az ott történetekről.²⁴³ A meghívottak közül többen nem érkeztek meg, így például Mohácsy Lajos és a felsőnyéki Kiss József sem. Felbukkant viszont B. Nagy Lajos, aki március közepén levelet írt a Pesten a Pesti Hírlapnál gyakornokoskodó Nagy Ferencnek, s az ő kezdeményezésére jött el.²⁴⁴

Az eredeti elképzelés az volt, hogy az értekezleten valamennyi irányzatot és csoportot összefogó közös országos vezetőséget, mindenekelőtt pártelnököket és a végrehajtó bizottságot választanak. Ezt a tervet azonban fel kellett adni. Szijj Bálint ígérete ellenére ekkor még a pártelnökséget nem vállalta. A mezőberényiek Herczeg Sándort is elfogadták volna kispazdamozgalmak vezetőjének, s a nyilvánosság mellett is kiálltak mellette²⁴⁵, de az ő személyében sem sikerült megegyezni. A kudarc azzal magyarázható, hogy a politikai orientáció és a taktikai lépések kérdésében megjelentek az első nézeteltérések a kispazdamozgalmakban, s a Csoór-csoport különvált. Tildyék március 22-én fel akarták venni a kapcsolatot A Föld szerkesztőségében ülésezőkkel, de közeledésüket mereven elutasították, ami megütöztetést váltott ki körükben.²⁴⁶ Úgy tűnik, hogy a kisbirtokos szövetség megalakítását megelőző megbeszélésre sem hívták meg őket.

Az értekezleten fontos döntés született. Elhatározták, hogy ha nem szakítanak is, de lazítják kapcsolataikat A Föld táborával, nem vesznek részt a régi Nagyatádi -párt reorganizálásában, hanem új, önálló pártot alapítanak, s saját vezetésük alatt kísérik meg integrálni a különböző irányzatokat. A szervezkedés irányítására létrehozta egy Ideiglenes Szervezőbizottságot, amelynek ügyvezető elnöke J. Bartolf Márton, alelnöke Tildy Zoltán lett. A titkári teendők ellátására Nagy Ferenc, a pártigazgató funkciójának betöltésére Vass Sándor kapott megbízást.²⁴⁷ Hallgatólagosan megállapodtak abban, hogy a Magyarföld lesz a szervezőbizottság lapja.²⁴⁸ Végleges formába öntötték a Felsőnyéken elfogadott programot.²⁴⁹

Ismét felmerült, hogy a megalakítandó új párt ellenzéki, vagy kormánypárti legyen-e. B. Nagy Lajos mellett érvelt, hogy az új alakulat mindenképpen ellenzéki politikát folytasson, a Bethlen-kormány megbuktatására, s a politikai rendszer megváltoztatására törekedjen.²⁵⁰ Kúr Lajos viszont igyekezett rábeszélni a társaságot, hogy semmiképpen ne vonuljon ellenzéke.²⁵¹ Nagy Ferenc pár évvel később — 1936-ban — azt írta, hogy "...az értekezlet azt határozta, hogy a mozgalmat mindössze "független" jelzővel látja el, úgyhogy alkalomadtán éppúgy módjában legyen támogatni a kormányt, mint akár szükség esetén támadni."²⁵² Ezzel szemben B. Nagy Lajos visszaemlékezése szerint a megbeszélésen a korábbiakkal összhangban inkább az a hangulat uralkodott, hogy az új mozgalom és párt, annak ellenére, hogy agrárpolitikája elfogadhatatlan, inkább támogassa a Bethlen-kormányt, mert a közvélemény és a kisbirtokos parasztság nagy része határozott ellenzéki fellépést egyelőre nem helyeselné.²⁵³

Az Ideiglenes Szervezőbizottság létrejötte párttá alakulás folyamatában fontos mozzanat: ez volt az első önálló szervezet, innen számítható a párt intézménnyé válása. A testület 1930 októberét megelőzően még kétszer ülésezett. A káder ügyekben, s a pártszervezés minden lényeges kérdésében ez a fórum döntött. A határozatokat közösen, demokratikus módon hozták. A bizottságban belső hierarchia nem alakult ki, s a tagok emberileg jó viszonyban voltak egymással.

Az első akciók

Mesko Zoltán 1930. március 23-ára Budapestre "országos" kispazda-értekezletet hívott össze, amelyen mintegy 150 községből 4–500 vettek részt. A közzé tett jelenléti lista azonban azt tanúsítja, hogy döntő többségük a főváros környéki és a Pest vármegyei falvakból érkezett, messzebből alig jöttek, így távolról sem tekinthető az összejövetel "országos" tanácskozásnak.²⁵⁴ Sajtójelentések szerint megjelent mintegy 30–40 kormánypárti képviselő, zömmel a kispazdafrakció tagjai. Rajtuk kívül Tildyék köréből voltak ott nyolcan-tizen, és néhányan Csoóréktól is. Valószínűleg be voltak avatva az előkészületekbe, mert nemcsak meghívást kaptak, de fel is szólhattak.²⁵⁵ A Sylvester nyomdában azonban nemcsak azt határozták, hogy elmennek a kormánypárti rendezvényre, hanem azt is, hogy

saját követeléseiket határozati javaslatot formájában elő terjesztik, amelyet előre elkészítettek.

A tanácskozás a kormánypárti szokásoknak megfelelő rituáléban zajlott le. Az elnökségben az Egységes Párt kisgazdafrakciójához tartozó képviselők ültek. Üdvözlő táviratot küldtek Horthy kormányzónak, Bethlen miniszterelnöknek és Mayer földművelésügyi miniszternek. A főreferátumot Meskó Zoltán tartotta. A szervezők két határozati javaslat elfogadását indítványozták. Az egyikben azt ajánlották, hogy az értekezlet kötelezze el magát "keresztény népies agárirányzat", tehát a kormányzat agrárpolitikája mellett; ragaszkodjon Nagyatádi Szabó régi programjához; ítéljen el minden olyan törekvést, amely a kisgazda-társadalom megosztásra irányul; jelentse ki, hogy feleslegesnek tart minden újabb programkészítést és sürgesse a régi kisgazdapárt újjászervezését s a helyi szervezetek kiépítését. Azt proponálták, hogy az értekezleten jelenlévők működjenek együtt az Egységes Párt kisgazdafrakciójával, s támogassák munkáját. A másik előterjesztés a gondosan számba vette a birtokos parasztság, s a mezőgazdasági válság megoldására az agrár - és földbirtokpolitika módosítását és kormányzati intézkedéseket szorgalmazott.

A vitában szenvedélyes kifakadások hangzottak el a Bethlen-kormány tehetetlensége miatt, de komolyabb összeütközésekre nem került sor. Tildy-Nagy-csoport határozati javaslatát, amelyet a bissei kisgazda ismertetett, viszont meglepetést és feltűnést keltett. Addig a gazdaggyűléseken még nem fordult elő, hogy a kormánypártiak nyilvánvalóan korábban jóváhagyott előterjesztései mellett egy kisebb, alig ismert politikai csoportosulás — előzetes egyeztetés nélkül — önálló indítványt tegyen. A Tildyék által megfogalmazott gazdasági követelések lényegében megegyeztek az előkészítő bizottság által készített kormánypárti ajánlással. Politikai követeléseik azonban messze túlmentek a Meskóék által körvonalazott platformon. Nagy Ferenc sürgette a politikai szabadságjogok, a sajtószabadság, az egyesülési és gyülekezési jog, mindenekelőtt a szabad pártalakítás jogának a helyreállítását, abban a liberális formájában ahogy az 1914 előtt a dualizmus idején létezett. A gyűlésbetiltások okán kíváncsún tartotta, hogy a helyi hatóságok kapjanak utasítást: ne akadályozzák a parasztok szabad szervezkedését abban az esetben, ha az nem egységes párti alapon történik. Emellett ismételten szorgalmazta a titkos választójog mielőbbi törvénybeiktatását. A demokratikus követelésekkel nem állt összhangban, hogy Nagy Ferenc egyidejűleg "a nemzetietlen és magántulajdon ellenes elemekkel" szemben büntetőjogi intézkedéseket sürgetett. Volt politikai naivitás abban, hogy az általa előterjesztett javaslatok végrehajtását az EP kisgazda frakciójától várta, sőt felszólította őket, hogy ha a kormány részéről ismét nem történik semmi, lépjenek ki a pártból.²⁵⁶ Botrány nem lett, ellene nem szólalt fel senki, mellette csak a Tildy-Nagy csoport tagjai vérmérsékletüknek megfelelően hangnemben. Nagy Ferenc határozati javaslatáról külön nem szavaztak, hanem fontosabb pontjait, a politikai követelések kivételével beolvastották a értekezlet által elfogadott közös határozatba. Másnap Meskó vezetésével 50 tagú delegáció vitte el Mayer Jánoshoz a követeléseket, amelynek tagjait politikai megbízhatóság szempontjából kiválogatták. Nincs nyoma annak, hogy a Tildy-Nagy csoportból bárki is a miniszter elé került volna. Mayer ismételten elutasította külön kisgazda szervezkedés gondolatát.²⁵⁷

A Baranya vármegyei Kisgazdapárt 1930 május 18-án tartott nagygyűlést Pécsen, amelyen — Bethlen István egyetértésével²⁵⁸ — megjelent Mayer János földművelésügyi miniszter is, valamint több kormánypárti képviselő, közöttük Rubinek István, az Egységes Párt elnöke és Szabó Sándor, a párt egyik alelnöke. Ezen az egész megyéből mintegy 3 ezren vettek rész. A pártvezetőség 22 pontos határozati javaslatot terjesztett elő, amely az országszerte hangoztatott gazdakövetelésekhez képest, néhány helyi kívánságot kivéve, nem tartalmazott újat, egyetlen kényes kérést sem érintett. Az összejövetelen, annak ellenére, hogy kormánypárti rendezvényről volt szó, ellenzéki hangulat uralkodott, a rendezők azonban azt megakadályozták, hogy radikálisabb felszólalások elhangozhassanak.²⁵⁹ A paraszti elégedetlenséget kiváltó okokról, a magas és igazságtalanul megosztó adóterhekről, a drágaságról, az alacsony mezőgazdasági árakról, a kormányzati intézkedések hiányáról folyt a vita. Nagy Ferenc felszólalásában tett egy gesztust Mayer felé, kérvén, hogy vegye át az egyre terebélyesedő kisgazdamozgalmak irányítását, ugyanakkor a kormánypártiak által

gondosan került politikai kérdések közül szóba hozta a titkos választójog kérését, s sürgette annak törvénybe iktatását, azzal érvelve, hogy a parasztság csak így módon tud beleszólni az ország ügyeibe, akkor is csak négy évente egyszer. A bissei kiskazda már a nagygyűlést előkészítő intézőbizottsági értekezleten felvetette, hogy a gazdakövetelések teljesítését a kormány számára kössék határidőhöz, véleményével azonban egyedül maradt, a pártvetőség Patacsi Dénes pártelnök fellépésére elutasította javaslatát.²⁶⁰ Úgy tűnik, hogy anélkül, hogy valakivel előzetesen beszélt volna, a nagygyűlésen uralkodó hangulattól indítva beszédében kijelentette, hogy amennyiben a Bethlen-kormány a Baranya vármegyei Kiskazdapárt határozati javaslatára 60 napon belül nem ad érdemleges választ, akkor a megyei kiskazdapárt ellenzékbe vonul.²⁶¹ Nagy Ferenc javaslatát többen támogatták, nemcsak Czövek Jenő, hanem Müller Dezső és Tóth Kálmán is, aki szintén tagja voltak a megyei pártvezetésnek, sőt Tóth az egyik alelnöki tisztséget is betöltötte.²⁶² Mayer természetesen védte a kormány politikáját, de jóindulattal és együttérzéssel fogadta a határozati javaslatban megfogalmazott követeléseket, és ígéretet tett azok teljesítésére. Még a választójogi reform ügyében sem volt mereven elutasító.²⁶³ A 60 napos határidőt azonban elvetette, mint teljesíthetetlen feltételt.

A pécsi gyűlésnek és Nagy Ferenc nyílt fellépésének nagy visszhangja támadt a kiskazdamozgalomban. Az ország különböző vidékéről kérték levélben az elfogott 22 pontos határozatot és a megyei szervezet alapszabályát. Még a megyei kormánypárti lap, a *Kiskazdák Lapja* is lehozott egy cikket, amely üdvözölte a kormányhoz intézett ultimátumot. Nagy Ferenc — feltehetően a vármegyei pártvezetőség nyomására — júliusban kénytelen volt visszavonulni az ultimátum kérdésében és azt javasolta, hogy a gazdakövetelések teljesítésének határidejét hosszabbítsák meg néhány héttel, s Patacsi Dénes kérjen kihallgatást és személyesen beszéljen a miniszterelnökkel. Ezzel együtt harcias nyilatkozatokat tett arról, hogy ha a kormányzat továbbra is tétlenkedik, a vármegyei kiskazdák kilépnek a kormánypártból.²⁶⁴

Az első vármegyei szervezet, a Bihar vármegyei Független Kiskazda-, Földmives és Kispolgári Párt megalakulása (1930. június 29.)

A pesti látogatásról hazatérve, minden bizonnyal a Sylvester nyomdában hallottak alapján B. Nagy Lajos hozzákezdett a pártszervezéshez. Bojton megalakította a helyi szervezetet, majd április végén május elején Szabó Pállal sorra végigjárták a szomszédos községeket (Biharugrát, Derecskét, Hencidát, Kismarját, Nagykerekeit és Váncsodot) s megállapodtak a hangadó helyi kiskazda vezetőkkel, hogy megalakítják az új, ellenzéki kiskazdapártot. Csizmadia Lajost ekkor még nem keresték meg, az eseményeknek aztán az ő jelentkezése adott döntő lökést.

Csizmadia Lajos 1930. május 6-án levélben fordult B. Nagy Lajoshoz és Szabó Pálhoz, s találkozóra hívta őket. Az alkalmat a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara által május 11-re Berettyóújfaluba összehívott gazdaggyűlés adta, amelyre — ösztönzésükre — összesereglett a környék paraszti társadalmának tekintélyes része. Az értekezleten báró Vay László főispán elnökölt, rész vettek rajra a vármegyei egységespárti honatyák is. Először a kormánypártiak szólaltak fel, majd amikor a parasztok képviselői B. Nagy Lajos és a biharugrai Kiss Ferenc beszélhettek, kitört a botrány. A bojti tanító, aki számára Szabó Pál állított össze statisztikai adatokat is tartalmazó vázlatot, az adókról, a bakkamatokról, a panamákról, az álláshalmozókról s a rokkant ellátásról szeretett volna beszélni, de annak ellenére, hogy csak öt percet kapott, Vay főispán és a kormányzat helyi emberei belé fojtották a szót.²⁶⁵ Hasonlóképpen járt Kiss Ferenc is. Erre a parasztok egy része kivonult a gyűlésteremből.

Az értekezlet után az ellenzéki érzelmű kiskazdák a helybeli Jakab vendéglőben gyűltek össze. Csizmadia Lajos javaslatára elhatározták, hogy a történetek után a megyében új parasztpártot alakítanak. Felállítottak egy szervező bizottságot, amelybe Csizmadia Lajost, B. Nagy Lajost, Sinyi István kismarjai kiskazdát, vármegyei törvényhatósági tagot és Szabó Pált delegálták. Eldöntötték, hogy először megválasztják a megyei pártvezetőséget, majd június 29-ére zászlóbontó nagygyűlést hívnak össze, ahol ünnepélyesen bejelentik az új párt

létrejöttét. A szervezéssel és a népgyűlés előkészítésével kapcsolatos gyakorlati teendőket Nagy Lajosra bízta. Ő az értekezleten egyébként bejelentette, hogy Nagy Ferenc meghívta a bihari kisgazdamozgalom képviselőit Baranya vármegyei Kisgazdapárt 1930 május 18-án tartandó nagygyűlésére. A jelenlévők felhatalmazták a bojti tanítót, figyelmeztesse a baranyaiakat, felesleges a kormánnyal való alkudozás, vonuljanak ellenzékbe, s közölje velük, hogy Biharban megalakítják a az új, ellenzéki parasztpártot.²⁶⁶

A szervező bizottság két hét múlva "Bihar kisgazdáihoz" címmel felhívást adott ki, amelyben bejelentették: elhatározták, megalapítják a Bihar vármegyei Kisgazdapártot s szervezkedésre és csatlakozásra szólították fel a falvak népét. A kiáltványt május 24–25-én mind a *Magyarföld*, mind az *Előrs* leközölte.²⁶⁷

Szabó Pál emlékiratiban később azt írta, hogy nagyon radikális programmal indultak, titkos választójogot, szabad szervezkedést, a nincstelenek földhöz juttatását és a bankok és a kartellek államosítását követelték.²⁶⁸ A rendelkezésre álló korabeli dokumentumok ezt nem támasztják alá. B. Nagy Lajos eredetileg a felsőnyéki "gazdakongresszuson" elfogadott programot akarta átvenni, majd amikor megkezdődtek a csendőrségi zaklatások²⁶⁹, ha nem voltak is súlyosak, azt is félretették, s taktikai megfontolásból a baranyai kisgazdapárt — a kormánypárt — 1930. május 18-i pécsi nagygyűlésén elfogadott határozati javaslat pontjait vették át, amelyek nagy részét Mayer János földművelésügyi miniszter is jogosnak ismert el.²⁷⁰ A szervező bizottság június 8-án közzé tett újabb felhívásában ismertette a Baranya vármegyei Kisgazdapárt kormány elé terjesztett említett javaslatait, s azt ajánlotta, hogy a megalakuló helyi szervezetek azt népszerűsítsék a Bihari Kisgazda, Földműves Párt programjaként. A kormány iránti lojalitását hangsúlyozandó, a bihari kisgazdák nevében felkérte Mayer János földművelési minisztert, a régi Nagyatádi -párt vezetőjét, hogy az országszerte, valamennyi vármegyében kezdeményezze a birtokos parasztság politikai szervezkedésének elindítását, s mielőbb hívják össze az országos gyűlést a pártalakítás kimondására. Ez lényegében a nagyferenci pártépítési koncepció megismétlése volt.²⁷¹ Szabó Pálék maguk is tudták, hogy a pécsi pontok alapján nem lehet ellenzéki pártot szervezni, s kormányt buktatni, s érezték, hogy túl nagy engedményt tettek. Úgy gondolták azonban, hogy a pécsi követeléskehez való csatlakozás védelmet jelent a hatóságokkal szemben, s azt hangoztatták, hogy a végleges programról úgy is majd az országos párt megalakulása után döntenek.²⁷² Mentességükre szolgál, hogy a pestiek a *Magyarföldben* támogatták ezt a márnővert.²⁷³

Az előzetes terveknek megfelelően 1930. június 9-én az alakulóban lévő, vagy már megalakult községi szervezetek vezetői létrehozták a vármegyei szervezetet és megválasztották az ideiglenes vezetőséget. Elnöke, tekintettel Bajcsy-Zsilinszkyhez fűződő kapcsolataira, Szabó Pálék javaslatára Csizmadia Lajos lett. Alelnökké Szabó Pált, Sinyi Istvánt, Jeney Menyhért (Biharnagybajom) és M. Szabó Pál kisbirtokosokat (Hencida) választották. Pártigazgatóvá B. Nagy Lajost, pénztárossá Zákány József kisgazdát (Derecske) nevezték ki. A választmányba egyelőre a következők kerültek be: Arany Sándor és Gulyás József vármegyei törvényhatósági bizottsági tagok (Derecske), Körtvélyesi Géza (Sáp), Makkai János (Sarkad), Nyíri Imre (Kőrösnagyharsány), Pataki Sándor törvényhatósági bizottsági tag (Konyár), Tóth Sándor (Vácsond), Tóth Sándor (Nagykerek) és Zöld Károly törvényhatósági tag (Derecske).²⁷⁴ A pártvezetőség — mint látható — csaknem teljes egészében parasztokból állt, szigorúan véve B. Nagy, Szabó Pál és Makkai János jelentettek kivételt; az utóbbi foglakozását tekintve szabómester volt. Többen közép- illetve gazdagparasztnak tekinthetők, mint például Sinyi István, aki 15 holdon Körtvélyesi Géza, aki 35 holdon, Nyíri Imre, aki kb. 40 holdon gazdálkodott. Ide sorolható Csizmadia is. Többen, mint például Jeney Menyhért és Zákány József tehetősebb paraszti családból származtak. A földművelő és a szegényparasztságot nem képviselte senki. Figyelemre méltó, hogy társaság majd fele, részben még a fajvédő korszakból (Arany Sándor, Csizmadia Lajos, Gulyás József, és Makkai János) Bajcsy Zsilinszky híve volt. S az ő hívének tekinthető Szabó Pál is.²⁷⁵

Az ideiglenes vármegyei pártvezetőség megalakítása után folytatódott a pártszervezés és hozzáálltak a Derecskére tervezett zászlóbontó nagygyűlés előkészítéséhez. Mindenekelett a hatósági engedélyt kellett beszerezni. Először a helyi hatalmasságokat, köztisztviselőket

lőket próbálták megnyerni, de nem jártak sikerrel. A csendőrség megjelenése, érdeklődése, s a Csoór-féle Nagyatádi párt június 1-jei kecskeméti gyűlésének betiltása nyilvánvalóvá tette, hogy országos tekintély támogatására van szükség. Szabó Pál kezdeményezésére Csizmadia Lajos június elején Bajcsy Zsilinszkyhez fordult és pártfogását kérte.²⁷⁶ Ő szívesen vállalta, hogy segít, nemcsak személyes kötődései és elkötelezettségei miatt, hanem azért is, mert — mint utaltunk rá — maga is pártalakítási tervekkel foglakozott, és fontosnak tartotta a parasztság önálló szervezkedését. Zsilinszky sokat tett a derecskei népgyűlés sikere érdekében: Gömbös Gyula közbenjárása révén megszerezte az engedélyt, rendelkezésre bocsátotta lapját, az *Előőrsöt*, s igyekezett másutt is nyilvánosságot biztosítani. Tanácsokat adott, mozgósította politikai barátait, s kilátásba helyezte, hogy maga is leutazik Derecskére.²⁷⁷

Június közepétől kezdve a Bihar megyei pártalakítás előkészületeinek hangvétele és politikai tartalma megváltozott. Az ideiglenes pártvezetőség elhatárolta magát az Egységes Párttól, vele szemben határozottan ellenzéki platformra helyezkedett, de elhatárolta magát az SZDP-től és a városi liberális ellenzéktől is. Kiáll a párt és mozgalom önállósága, függetlensége mellett. "A bihari kisgazdapárt teljesen ellenzéki alapon áll. — fejtette ki *Előőrs* hasábjain B. Nagy Lajos — Nem tud hinni tovább az ígéretekben, melynek megvalósítását oly régóta türelmesen várta idáig. Az a párt meggyőződése, hogy mint ellenzéki párt érheti csak el céljait. Csak így tudja majd jogait érvényre juttatni, foglalhatja el az őt megillető helyet a törvényhozásban.... Nincs szükségünk senkire. A hatalom meg nem ijeszti, erőnket szétforgácsolni hiába akarják azok, kik látva megmozdulásunkat, most hátunkon vezető szerephez akarnak jutni. *Mi csak magunkban bízunk.* És ha majd eljön az ideje, csatlakozunk egy országos párthoz, de hogy melyikhez, azt majd mi tudjuk"²⁷⁸ Egy hét múlva ugyancsak ő Bajcsy-Zsilinszky lapjában a maga nyers modorában újra leszögezte: "Igen is, mi határozottan független alapon állunk, nem vagyunk kormánypártiak, mert ez a kormányzat a mi érdekeinket nem szolgálja úgy, ahogy kellene, de a szociáldemokráciának, mely Magyarországon a nemzeti eszme hőhérjait tenyésztette ki, leghatározottabb ellenségei vagyunk és bátran jelentem ki, hogy szervezkedésünk jogaink megvédésén kívül azt a nemzeti célt szolgálja, hogy a szociáldemokraták térhódítását lehetetlenné tegye. Ha nincs megfelelő paragrafus a veres rongyok lobogtatói ellen, lesz nekünk öklünk."²⁷⁹

A fordulat — a "kormánypárti ernyő" alatt folyó szervezkedés taktikai elképzelésének kudarca — többek között valószínűleg a terjedő paraszti elégedetlenséggel, a hatósági erőszak megjelenésével, a parasztmozgalom vezetőinek újonnan szerzett közéleti tapasztalataival és Bajcsy Zsilinszky eszmei-politikai befolyásával függött össze.

Csizmadia és Szabó Pál nagyobb bihari parasztküldöttség tagjaiként részt vettek június 1-én Debrecenben Hegymegi Kiss Pál képviselői beszámolóján, ahol kíséretében megjelent több liberális képviselő, közöttük Rassay Károly is. Azzal a keserű benyomással tértek vissza, amint azt Szabó Pál az *Előőrsben* megírta, hogy ott "Még csak közvetve sem jött szóba a falu, a paraszt." S arra a következtetésre jutottak, hogy "Ez nem ellenzék. Ez egy hatalomra törekvő, a föld, a nép lelkétől teljesen idegen blokk..."²⁸⁰ Az önállóság, a pártoktól való távolságtartás, és az ellenzéki vonalat erősítette Bajcsy-Zsilinszky is Csizmadiahoz írt leveleiben és Szabó Pállal folytatott személyes beszélgetése során, amikor Budapesten találkoztak. Nem hallgatta el azt a véleményét, hogy "... a baranyaiaktól átvett program bizony sivár, sok tekintetben kicsinyes és elavult program. Erre nem lehet sem országos mozgalmat, sem országos politikát építeni."²⁸¹ A debreceni látogatást pedig akként kommentálta: "Láthatják ebből, hogy a régi, ősi áldemokrata módszerekkel, s az azokhoz való kapcsolódással semmire sem lehet menni."²⁸²

Minden bizonnyal az is szerepet játszott, hogy az Ideiglenes Szervezőbizottság június 20-a körül — de mindenképpen június 22-e előtt — Budapesten előkészítő tanácskozást tartott, amelyen részt vett B. Nagy Lajos és valószínűleg Szabó Pál is. Erről csupán utalások maradtak fenn a magán levelezésekben, de a későbbiek alapján arra lehet következtetni, hogy az országos pártszervezés ügyei mellett az egyik napirendi pont a derecskei népgyűlés előkészítése volt. Leszerelték a mezőberényieket, akik korábban nehezményezték, hogy bihariak a külön úton járnak.²⁸³ Elfogadták, hogy a kisgazda politikai mozgalomnak és a

megalakítandó pártnak ellenzéki platformra kell helyezkednie, önálló politikát kell folytatnia és ha nem is egyformán, de távolságot kell tartania mind a kormánytól és a Egységes Párttól, mind a ellenzéki politikai szervezetektől. Kialakult a vélemény is, főként Bélteki Lajos érvelése nyomán, hogy a létrehozandó pártot Független Kisgazdapártnak nevezzék, s a Kálmán Ferenc által ajánlott elnevezést — Országos Kisgazda, Földműves, Földmunkás, Kiskereskedő és Iparos Párt — hosszúsága miatt elvetették.²⁸⁴ A független jelzőt Csima-diák is átvették, s a megyei pártszervezet Biharvármegyei Független Kisgazda, Földműves és Kispolgári Párt néven alakult meg.

Az 1930 június 29-i derecskei zászlóbontó nagygyűlés szépen sikerült. A nyári mezőgazdasági munkák és a nagy meleg ellenére mintegy 1500 ezren gyűltek össze, zömmel falusi parasztemberek, nemcsak Biharból, de a szomszédos megyékből is. A nyolcvan meghívott közül sokan nem jöttek el, nemcsak kormánypártiak, közöttük Meskó Zoltán, de például Gaal Gaston és Szíji Bálint sem. Távol maradt a Bajcsy-Zsilinszky által beharangozottak közül a Gömbössel szinte mindennapi kapcsolatot tartó Ulain Ferenc, akinek meghívását Zsilinszky külön is nagyon szorgalmazta és még többen az egykori fajvédők táborából. Nem képviseltette magát a Csoór-féle Országos Nagyatádi Párt sem, pedig többeket invitáltak, közöttük Kábel Endrét. A helybeliek közül is sokan távolmaradásukkal tüntettek, főként a Gazdakör és a Katolikus Kör tagjai. A tehetősebb gazdákat tömörítő, kormánypárti Gazdakör megpróbált ellenakciót szervezni, főként Bajcsy-Zsilinszky jelenlétét kifogásolták az Áchim-gyilkosság miatt.²⁸⁵ Az ellenzéki birtokos paraszti mozgalmak vezetői a környező megyékből viszont megjelentek, élükön a J. Bartolf Mihállyal és a mezőberényiekkel. Hajdúböszörményből Csorba Antal vezetésével 15 tagú küldöttség érkezett, amelynek tagja volt Kálmán Ferenc is. A népes hajdúszoboszlói delegációt Bélteki Lajos vezette.²⁸⁶ A fővárosból Tildy, Vass Sándor és Nagy Ferenc együtt jöttek le. Az utóbbi a nem a baranyai kisgazdapártot, hanem a *Pesti Hírlapot* képviselte, kormánypártisága miatt a sokan rosszallással fogadták őt.²⁸⁷ Zsilinszky barátai és hívei közül többen elkísérték, közöttük Kádár Lehel újságíró, a *Reggeli Újság* című jobboldali hetilap főszerkesztője, az egykori szociáldemokrata Lőb István vasmunkás, Zsirkay János, a *Magyar Falu* felelős szerkesztője, Szakács Andor újságíró, volt képviselő, ekkor mint a *Mai Nap* című bulvárlap tulajdonosa és főszerkesztője, valamint Szabolcsból Illésy Gábor földbirtokos (Gulács) és Esze János kisgazda (Tarpa). Vay László főispán — Zsilinszky iránti tapintatból, akit jól ismert — nem rendelt ki csendőrt járőrre.²⁸⁸

A népgyűlés Derecske főterén nyugodt légkörben zajlott le. Ha a hangulat más volt is, mint a kormánypárti összejöveteleken, de éles, radikális felszólalások nem hangzottak el. A jelenlévő főszolgabíró és a rendőrségi megbízott sem talált kivetni valót a hallottakban. A megnyitó beszédet Csizmadia Lajos tartotta, aki ismételten leszögezte: "Szervezkedésünk önálló és öncélú, nem kíván semmiféle meglévő szervezettel szembehelyezkedni. Viszont azon az elgondoláson épül fel, hogy a falu népét csakis az alulról kiinduló, más szervezetektől, kormánytól, pártoktól teljesen független helyi szervezetbe összefogott tömörítés fejlesztheti számottevő országos szervezetté."²⁸⁹ A felszólalók a parasztság súlyos helyzetéről, a szervezkedés fontosságáról beszéltek. Bélteki a párt mielőbbi országos zászlóbontását sürgette. Politikai kérdések választójogi reformot és a királykérdést leszámítva alig merültek fel. Nagy Ferenc, aki a baranyai kormánytámogató kisgazdapárt üdvözlését tolmácsolta, a Habsburg restauráció ellen, a szabad király választás és a titkos választójog mellett foglalt állást. A politikai orientáció kérdésében csaknem teljes volt az egyetértés: nemcsak a bihariak, de J. Bartolf, sőt Tildy és Vass Sándor is az birtokos paraszti mozgalom és a párt önállósága, függetlensége és ha különböző hangsúllyal is, de az ellenzékiesség vállalása mellett foglaltak állást. Csak a volt fajvédők használtak keményebb szavakat. Zsirkay volt az egyetlen, aki érintette a földreform kérdését, sürgetve a "magyarok" földhöz juttatását. Bajcsy-Zsilinszky is sikert aratott. A fajvédő tábor nevében többek között kijelentette: "Azért jöttünk ide, hogy bizonyosságot tegyünk a mozgalom mellett, hogy mi is így gondoljuk a szervezkedést, hogy mi is osztályok fölött akarjuk kiépíteni az egységes magyar szervezetet. Ne kívánja azonban senki, hogy amíg a nemzet nagy többsége és társadalmi osztálya meg nincs szervezve, a kisgazdák addig fogjanak velük kezét, míg szervetlenül állnak. Ennek

a kormánynak nagyon is elérkezett a tizenkettedik órája, hogy a kiskisgazda népnek megengedje a szervezkedést. Mert, ha a szervezkedés a föld alá kényszerül, akkor nem fejlődhet másfelé, mit a kommunizmus felé. A kommunizmus ellen nem elég a csendőrszurony, a kommunizmus ellen nincs más hatalom, mint a nép hatalma. Modern szervezkedésre van szükség, amely egyszerre jelent gazdasági és politikai szervezetet. A nagytőke és a nagybirtok bilincseiből fel kell szabadítani a magyarságot.” 290

A népgyűlés B. Nagy Lajos előterjesztése alapján határozatot fogadott el, amely kimondta a vármegyei szervezet megalakítását; hivatalos neve Bihar vármegyei Független Kiskisgazda, Földműves és Kispolgári Párt lett. Megválasztotta a megyei pártvezetőséget, amely személyi összetételét tekintve megegyezett az ideiglenes vezetőségével, s három évre megbízta a pártügyek irányításával. Jóváhagyta az alapszabályt. Programként elfogadta a Banya vármegyei Kiskisgazdapárt már említett 1930. május 18-i határozati javaslatában szereplő követeléseket, azzal, hogy a végleges politikai munkaterv kidolgozására majd az országos párt megalakulása után kerül sor. Leszögezte, hogy az új párt egyetlen meglévő politikai alakulathoz sem csatlakozik. Felszólította a jelenlévőket, hogy minden községben alakítsák meg a kiskisgazdapárt helyi szervezeteit. Bejelentette: a Bihar vármegyei szervezet arra fog törekedni, hogy mielőbb országos szinten is megalakuljon a párt, s felszólította a környező vármegyék kiskisgazdáit, hogy mielőbb alakítsák meg a vármegyei szervezeteket. Végül kimondta: a Bethlen kormányt “feliratilag” értesítik a népgyűlés határozatáról. 291

A gyűlés után a Polgári Körben 100 terítékes díszebédet rendeztek. A hangadók itt Bajcsy-Zsilinszky és Csorba Antal lettek. Az utóbbi — egyébként hatásos beszédben — a válságból való kiútra Mussolinit és az olasz fasizmust hozta fel példának. Felszólalásaik a helybeliek körében ellenérzéseket váltottak ki, különösen B. Nagy Lajosnak nem tetszett Hitler és Mussolini emlegetése, de Tildy sem örült annak, hogy a két egykori fajvédő láthatóan a vezető szerepre tör. Az ebédnél egy kisebb incidens is történt. A derecskei Gazdakör tagjai, akik részben meggondolták magukat, küldöttséget menesztettek a bankettre, amely közölte a szervezőkkel, készek csatlakozni az új politikai alakulathoz, ha abban Bajcsy-Zsilinszky nem kap vezető szerepet. Csizmadia erről tájékoztatta politikai mesterét, aki mélyen megsértve elsőként távozott az összejövetelről. Zsirkayt viszont az bősztette fel, hogy a rendezők nem engedték, hogy lapját, a *Magyar Falut* osztogathassa, mivel nem volt terjesztési engedélye. 292

A Független Kiskisgazdapárt első vármegyei szervezetének megalakulása Biharban országos feltűnést keltett. A derecskei nagygyűlésről az *Előőrs* és a *Magyarföld* 293 mellett beszámolt Nagy Ferenc tollából a *Pesti Hírlap*, kitért rá számos vidéki ellenzéki sajtóorgánus, s írtak róla a jobb- és szélsőjobboldali lapok, így a *Magyarság*, a miskolci *Magyar Jövő*, és a Kolozsvári Borcsa szerkesztette *Debreceni Újság - Hajdúföld* is. A kormánypárti lapok vagy hallgattak, vagy csak futólag említették az eseményt. A lapok a történeteket sokféleképpen kommentálták, az új politikai szervezetet — nem lévén határozott arculata — hol “függetlennek”, hol “ellenzékinek”, hol “független nacionalistának” minősítették, a szerkesztőség politikai beállítottságától függően. 294 A pécsi kormánypárti *-Kiskisgazdák Lapja*, amely ismertette Nagy Ferenc felszólalását, annak örült, hogy a derecskei népgyűlés a várakozásokkal ellentétben nem lett “teljesen ellenzéki”. 295 Egyetlen disszonáns hang vegyült az üdvözlő kórusba, Zsirkayé, aki rosszindulatú beszámolót írt a Derecskén történetekről, Csizmadiaékkal szemben a Gazdakör kormánypárti nagygazdái mellé állt, s durván megtámadta Tildyt és Nagy Ferencet, kiváltva Bajcsy-Zsilinszky haragját is. 296

Zsilinszky maga két alkalommal is nagy cikkben értékelte a derecskei zászlóbontást, főként — teljes joggal — azt róta fel, hogy ott túlságosan kevés szó esett a földmunkás kérdésről, s nem beszéltek a földreformról, a “hazafias” hangulatot azonban nem kifogásolta. A *Kis Újság* hasábjain a következőképpen foglalta össze a véleményét: “A derecskei Péter-Pál napi kiskisgazdagyűlés jelentőségét és sikerét elvitatni nem lehet. Azt se, hogy egészében véve, bár a kezdet legkezdetén lévő bihari mozgalom első nyilvános szereplése volt, az ország minden részéből sereglettek össze szónokai, mégis egyöntetűséget és emelkedett hazafias felfogást sugárzott minden hangja. Abban, amit elmondtak a szónokok valóban nehéz kifogásolni valót találni, inkább bizonyos hiányokat észleltünk, egyet-mást, amit a

szónokok nagy többsége mintha kifelejtett volna gondolatmenetéből. *A földmunkás kérdés az, amiről alig esett szó Derecskén*, holott a falu problémáit nehéz volna és igazságtalan is volna egészében bele győmösölni a szorosan vett kisközségi problémába. Hiába tagadnók, csak magunkat és másokat áttatnánk vele, hogy igenis van súlyos földmunkáskérdés Magyarországon, mely épp úgy várja a megoldást, mint a kisközségek évezredek óta sarokba állított érdekei. Sőt éppen a magyar föld legégetőbb sebé: a birtokmegosztás és annak egyetlen gyógyszere a helyes, okos és telepítéssel kapcsolatos birtokreform, elsősorban mégis a nincstelen vagy törpebirtokos földmunkásságnak az ügye, érdeke, életkérdése. Mindenkinek kell, hogy érezze, aki az egyetemes magyar nemzeti kérdés szemközéből foglalkozik a falu népének sorsával, hogy valamit egyszer mégiscsak kell kezdeni azokkal a mezőgazdasági munkások millióival, s mellettük a cselédi százazatokkal is, akik elképzelhetetlen elhagyatottságban és tökéletes szervezetlenségükben, nyomorúságukban, munkátlanságukban, és nem utolsósorban éhbérrel való nyomorúságukban: hisz száraz gyűjtőanyag minden lelkiismeretlen gyűjtőszáma. Ezeket az értékes, intelligens, a háborúban nagyszerűen vitézkedett un. "mezőgazdákat" egyszer már szervesen kell beilleszteni a nemzeti szervezkedésbe, amely a falu életéből indul ki. Mert ha az nem történik, ezek a tömegek lassan-lassan vak eszközeivé válnak a szociáldemokraciának." 297

A Bihar vármegyei szervezet volt a Független Kisközségi Párt első megyei pártszervezete, s az első alakulat, amely nevében használta a "független" jelzőt. A volt fajvédők táborának bábáskodása mellett jött létre, s fennállt a veszélye a jobboldali radikalizmus és a demokratikus agrármozgalom összekapcsolódásának.

A Független Kisközségi -, Földmunkás és Polgári Párt megalakulása (1930. október 12.)

Derecske után, a nagy nyári mezőgazdasági munkák miatt az ellenzéki parasztmozgalom is elcsendesedett. Augusztus végén szeptember folyamán azonban megkezdődtek az előkészületek az országos kisközségi párt megalakítására. Az indíték a gazdasági helyzet romlása mellett a parlamenti választások kiírásával kapcsolatos, egyébként megalapozatlan várakozás volt, Tildyék más politikai erőkhöz hasonlóan nem akartak felkészületlenül a választók elé állni. Befolyásolta magatartásukat, hogy a vetélytársak is, mindenekelőtt a Dénes-párt és Csoőr-féle Országos Nagyatádi Párt mozgolódni kezdtek, s mint fentebb láttuk erőfeszítéseket tettek a különböző parasztmozgalmi irányzatok és csoportok összefogására, s egy országos párt létrehozására. Az MSZDP agrárprogramjának nyilvánosságra hozatala, a szeptember 1-jei tüntetés, a párt aktivizálódása is éreztette hatását. *A Magyarföld* élesen elhatárolta magát a szociáldemokraták földreformot, a nagybirtokrendszer megszüntetését, önálló kisbirtokok létesítését, a mezőgazdasági kisüzemek támogatását sürgető programjától, s durva propaganda-hadjáratot indított ellene. "Öntudatos kisközségi és földműves nem tehet mást, minthogy a legerélyesebben visszautasítja ezt a programot — írta a lap a programtervezet közzététele után — és kiutasítja azokat, akik ezzel a falu népéhez közeledni próbálnak." 298 S három héttel később is hangoztatta, hogy "A falu népe nemzeti alapon áll és ragaszkodik a magántulajdonhoz, s így a szocialisták programjára nincs szükség." 299 Hasonlóképpen foglalt állást a Bihar vármegyei pártszervezet is. 300 A kisközségi mozgalom vezetői elítélték a szeptember elseji munkástüntetést is és a történetekért az MSZDP vezetőségre hárították a felelősséget. 301

Az országos pártalakítás előkészületeinek irányítását az ideiglenes országos vezetőség vette át, amelyet az Ideiglenes Szervezőbizottság már említett június 20-án körül Budapesten tartott titkos értekezletén hoztak létre. Márciusban nem, de ekkorra sikerült megnyerni Szijj Bálintot, aki elvállalta a pártelnök posztját. J. Bartolf maradt ügyvezető alelnök, Tildy mellett második alelnökké Béltéky Lajost választották, Nagy Ferenc mellett Gödény Ferenc nyíregyházi ügyvéd lett a másik titkár. Vass maradt pártigazgató, s a jegyzői teendőket ellátására Schultz Mihály kapott megbízást. Állítólag megválasztottak egy 36 tagú végrehajtó-bizottságot is. 302

Az ideiglenes országos vezetőség és a szervezőbizottság augusztus 22-én Budapesten bizalmas értekezletet tartott, amelyről nem maradt fenn forrás és a résztvevők névsora

sem ismert. Az azonban biztosan tudható, hogy Tildyék mellett ott volt J. Bartolf Mihály, B. Nagy és Szabó Pál, Bélteki Lajos és még sokan mások. Csizmadia betegsége miatt nem tudott felutazni. Elejtett megjegyzésekből arra lehet következtetni, hogy zászlóbontás kérdésében komoly viták voltak. Bélteki a debreceni liberális politikusok véleményéhez igazodva korainak tartotta ennek megtételét és ellenezte a végleges pártvezetőség megválasztását.³⁰³ A többség nem osztotta véleményét. Eldöntötték, hogy tekintettel a tovább romló gazdasági helyzetre az ősz folyamán megalakítják az országos pártot és megrendezik a zászlóbontó nagygyűlést, amelynek helyében és idejében egyelőre nem állapodtak meg. A pártvezetőség összetételének és a pozíciók elosztásának kérdését is nyitva hagyták. Egyezségekre jutottak viszont a tekintetben, hogy azon taktikai okokból Szijj Bálint fog elnökölni. Úgy határoztak, hogy Nagy Ferenc november 1-től költözzön fel Budapestre és vegye át a pártszervezés irányítását. A megélhetéséhez szükséges pénzt (fejenként 10 pengőt) a mozgalom vezetői adják össze. Az adminisztratív feladatok ellátására országos irodát állítottak fel.³⁰⁴ Feltehetően megállapodtak abban is, hogy nemcsak az ellenzéki birtokos paraszti mozgalom különböző csoportjaival veszik fel a kapcsolatot, hanem a vidéken paraszti körökben szervezkedő kisebb ellenzéki pártokkal, így Dénesékkal, Nagy Vincéékkel is érintkezésbe lépnek, sőt a feszültségek ellenére Csoórékat is megkeresik.³⁰⁵

A gyakorlati előkészítő munkát, amely szeptember folyamán felgyorsult, továbbra is Tildy Zoltán, Nagy Ferenc és Vass Sándor irányították. A hónap közepére Tildy és Vass tárgyalásai nyomán eldőlt, hogy az alakuló népgyűlést a két felmerült helység — Hajdúszoboszló és Békés község — közül az utóbbiban rendezik meg, s az időpont is kitűzték október 12-re.³⁰⁶ A választás feltehetően azért esett Békésre, mert földrajzilag közel esett a kiskisgazdamozgalom tiszántúli központjaihoz, közúton és vasúton is megközelíthető volt, és a helyiek vállalták a nagygyűlés lebonyolítását és a költségeket. Hajdúszoboszló a Bélteki-vel való nézeteltérések miatt sem jöhetett szóba. A kiválasztott dátum nem véletlen, 1919-ben, a Tanácsköztársaság bukása után, Nagyatádi pártja Országos Kiskisgazda és Földműves Párt néven október 12-én alakult ujja.

Szeptember 23-a körüli napokban Tildy leutazott Nagyigmándra és az ideiglenes pártvezetőség nevében hivatalosan felkérte Szijj Bálintot, vállalja el a párt elnöki tiszttét, aki kicsit kérette magát, de végül is igent mondott.³⁰⁷

Felmerült természetesen a pártot megjelenítő, reprezentáló, a kiskisgazda érdekeket képviselő és érvényesíteni tudó megalapozott tekintéllyel és jó politikai és kormányzati kapcsolatokkal rendelkező pártvezér személyének kérdése is, hiszen a kiskisgazda politikai mozgalom ilyen vezetővel nem rendelkezett. Voltak, akik ismét Gaal Gastonra gondolhattak, mert az augusztus 22-i értekezlete előtt pár nappal a *Magyarföld* dicsőítőleg emlékezett meg róla.³⁰⁸ Czövek Jenő viszont annak a véleményének adott hangot, hogy se baloldali, se jobboldali politikus, tehát se Dénes István, se Bajcsy-Zsilinszky Endrée ne legyen a kiválasztott, ő inkább azt szerette volna, hogy ha nem is azonnal, de a politikai életbe bekapcsolódó fiatal parasztvezetők közül kerül ki az első ember.³⁰⁹ Végül a mérleg nyelve Bajcsy-Zsilinszky javára billent. Ennek több oka volt. Neki Derecske után is megmaradt a személyes kapcsolata az ellenzéki parasztmozgalom vezetőivel, mindenekelőtt a Csizmadia- B. Nagy- Szabó csoporttal, s mellettük másokkal is érintkezésbe került, így többek között Bélteki Lajossal, aki nemzeti liberális beállítottsága ellenére rokonszenvezett Zsilinszky politikai nézeteivel.³¹⁰ Az egykori fajvédő politikus több alkalommal is hangoztatta, Csizmadiáék számíthatnak támogatására és kész a fővárosban "pajzsot tartani" a mozgalom felett, ha annak politikai irányvonala nem változik.³¹¹ A kiskisgazda vezetők viszont abban reménykedtek, hogy Zsilinszky révén továbbra is biztosíthatják a honvédelmi tárcát betöltő Gömbös Gyula védnökségét, akiről a derecskei népgyűlés engedélyeztetése kapcsán feltételezték, hogy valóban érdeklődik a parasztság sorsa iránt. B. Nagy írt is egy levelet Gömbösnek, amelyben beszámolt a parasztság súlyos helyzetéről. A két volt favédő politikus viszonyát közelebbről természetesen nem ismerték, nem tudták, hogy kapcsolatuk távolról sem harmonikus.³¹²

A tárgyalások megkezdésére a kezdeményezés az ideiglenes pártvezetőség részéről indult ki. Nagy Ferenc cikket írt az *Előrs* számára, amelyet elküldött Zsilinszkynek és

személyesen is felkereste. ³¹³ A kísérő levélben annak véleményének adott hangot, hogy továbbra is együtt kellene működniük, s javasolta, hogy feltétlenül beszéljen Tildyvel. Ez megtörténhetett, mert Zsilinszky szeptember 18-i levelében arról értesítette Csizmadiát, hogy „.. most rövidesen tárgyalni fogok Tildyékkel is az együttműködés feltételeinek megteremtésére.” ³¹⁴ Már tárgyalások első fordulójában kiderült a két fél pártfelfogása, a párt jellegével, típusával, bázisával kapcsolatos elképzelései nagyon különböznek egymástól. Zsilinszky „egyetemes nemzeti pártról”, modern tömegpártról álmodozott az ipari munkásság beszervezésével, míg Tildyék elsősorban parasztpártot akartak létrehozni. „Hétfőn este összeültünk Zsilinszkyvel — írta Vass B. Nagy Lajosnak egy héttel később — Mindenben megértjük egymást, csak egy nagy különbség van, hogy tudniillik ő nem kisgazdapártot akar, hanem egyetemes nemzeti pártot, melyben az ipari munkásságnak is helyet lehetne adni. Ez minden esetre szép és nagy elgondolás, de mi ez idő szerint nem látjuk a reális megvalósítás lehetőségeit. Meg vagyok azonban győződve róla, hogy sikerül mindenben összeegyeztetni a dolgokat. Mi minden esetben azon leszünk, bár elveink szentek...” ³¹⁵

Közben Bihar vármegyei szervezet vezetői 1930. október 5-ére Biharugrára, Szabó Pál szülőfalujában, népgyűlést szerveztek, amelyre meghívták Bajcsy-Zsilinszky Endrét és környezetének néhány tagját is. Bár a főszervezők mellett leutazott Tildy és Vass Sándor, s fel is szólaltak, Zsilinszky tartotta a legjelentősebb szónoklatot. Ismertette tervezett pártja, a Magyar Radikális Párt készülő programjának néhány pontját, s bírálta a Bethlen-kormányt, amiért nem támogatja a „nemzeti alapon álló szervezkedést”. Szerinte az „új nemzeti szervezkedés” és a „nemzeti hit” nyújt védelmet „bolsevizmus” ellen. Kiállt olyan demokratikus követelések mellett, mint a titkos választójog törvénybe iktatása és a szervezkedés szabadsága. Új gazdaságpolitika kidolgozását és bevezetését sürgette, s annak érdekében egy sor viszonylag radikális, a bankok, a tőkés monopóliumok és a nagybirtok ellen irányuló intézkedés bevezetését igényelte. Kijelentette, hogy új földreformra van szükség, amely méreteiben nagyobb az 1920. évinél. A népgyűlést követő díszebéden Zsilinszky részletesen kifejtette földreformtervét, amiből kiderült, hogy az igénybevétel határát magasan, 1000 holdnál kívánta meghúzni. Ugyanakkor számos kérdésben fény derült jobboldali alapállása, nacionalizmusára, idegengyűlöletére is. A munkanélküliségről szólva kijelentette például, hogy az „idegen”, a cseh és német származású munkásoktól meg kell tisztítani az országot. Éretlenséget keltett Löbl felszólalása is, aki a birtokos parasztság és a „nemzeti” munkássósztály összefogását sürgette. Vass a kisgazdapárt programjának főbb pontjait ismertette, amelyek a Zsilinszky által előadottakhoz képest halványabbaknak, bár kevésbé előítéletesnek tűntek. ³¹⁶

A népgyűlés mérsékelt visszhangja arról tanúskodik, hogy Zsilinszky és híveinek szereplése csalódást kelthetett a környékbeli falvakból összegyűlt parasztok körében. Ennek ellenére a tárgyalások folytatódtak és október 9-én az Előrs főszervezője arról értesítette derecskei bizalmas emberét, hogy „... Tildy nagytiszteletű úrral és Vass szerkesztő úrral a lényegben megegyeztünk, és azt hiszem sikerülni fog a mozgalmat egyesíteni” ³¹⁷ A megállapodásnak valószínűleg része volt az is, hogy Zsilinszky a pártprogram készítésével kapcsolatos elfoglaltságára hivatkozva, lemondta a békési nagygyűlésen való részvételt ³¹⁸, még megfigyelőkkel sem kívánta képviseltetni magát. Az igazi ok persze az volt, hogy Békésben az Áchim-gyilkosság emléke eleven élt, mint már utaltunk rá, s nem akarta magát kitenni újabb inzultusnak.

A zászlóbontó nagygyűlés előkészítésének része volt egyes függőben lévő kérdések, mint például Nagy Ferenc helyzetének rendezése Baranyában, az Egységes Pártban, valamint a parasztságmozgalom különböző csoportjaival, a parasztpártokkal való viszony tisztázása és a kapcsolatok felvételére, illetve felújítására.

Nagy Ferenc nem hordozhatta tovább azt ellentmondást, ami ellenzéki gondolkodása és magatartása, a kisgazdamozgalomban betöltött vezető szerepe és kormánypárti tagsága, valamint tisztsége között fennállt. Czövek Jenővel kíséreltet tettek arra, hogy a Baranya vármegyei Kisgazdapártot leválasszák az Egységes Pártról. Nagy Ferenc kezdeményezésére, aki az egyik alelnöki posztot töltötte be, 1930. szeptember 21-én összeült Baranya vármegyei Kisgazdapárt megyei intézőbizottsága, amelynek a 48 tagjából 33-an megjelentek. Felső-

lalásában élesen bírálta a Bethlen-kormány és az Egységes Párt kisgazdafrakciójának tehetetlenségét a mezőgazdaság válságának kezelésben és indítványozta, hogy a megyei kisgazdapárt lépjen ki a kormánypartból és vonuljon ellenzékbe. Bár az értekezleten eléggé elkeseredett volt a hangulat, nemcsak Patacsi Dénes vármegyei elnök és a jelenlévő kormányparti képviselők, de korábbi helyi szövetségei (Müller Dezső, Tóth Kálmán) is ellene fordultak, egyedül Czövek Jenő állt mellé. Korábbi mentorra, Patacsi Dénes egészen odáig elment, hogy azzal vádolta: olyan lap — a *Pesti Hírlap* — munkatársa, amely „.. idegen, nem kisgazda, hanem liberális érdekeket szolgál.” S kijelentette inkább gróf Bethlen Istvánt követi, mintsem a *Pesti Hírlaphoz*, a liberális nagytőke sajtóorgánumához igazodjon.³¹⁹ Javaslatára az intézőbizottság úgy határozott, hogy Baranya vármegyei Kisgazdapárt „kormánytámogató” álláspontján nem változtat, tehát marad az Egységes Pártban, de a képviselők és a törvényhatósági bizottsági tagok mind az országgyűlésben, mind a megyebizottságban „teljes erővel szorgalmazzák” a kisgazda sérelmek orvoslását. A megyei pártlap szerint az intézőbizottsági tagok „majd mind” megszavazták a határozatot, ami azt jelenti, hogy valószínűleg Nagy és Czövek szavaztak ellene.³²⁰ Két hét múlva — október 4-én — mindketten lemondtak pártfunkciójukról és kiléptek a kormánypartból.³²¹

A békési nagygyűléssel kapcsolatos szervező munka nagy részét a mezőberényiek, J. Bartolf és Szabó Árpád végezték, de sokat vállalt magára Megyeri Sándor és B. Szabó István békési nagygazda, aki a helyi Kisgazda Kör háznagya volt.³²² Szeptember 21-én megalakították a Független Kisgazdapárt Békés községi szervezetét, amely egyben a párt a békési választókerületi szervezetének szerepét is átvette. Igen nagy létszámú pártvezetőséget választottak. Elnök Megyeri Sándor paraszti középbirtokos, társelnök Kiss M. Lajos iparos lett, az alelnökök száma 16 volt, a végrehajtó-bizottságba 20-an, a választmányba 120-an kerültek be, 27-en titkári funkciót kaptak.³²³ Megyeri egyébként vállalta, hogy fedezi az alakuló gyűlés költségeit.³²⁴ Egyidejűleg hozzáálltak a Békés vármegyei pártszervezet megalakításnak az előkészítéshez is. Szabó Árpád összeállította a megyei szervezet alapszabály tervezetét.³²⁵

A hivatalos pártorgánus, a *Magyarföld* október 5-én nyilvánosságra hozta, hogy a zászlóbontás október 12-én Békés nagyközségben lesz és ismertette a szónokok tervezett névsorát. 8-án szétküldték a meghívókat. 11-én, a nagygyűlést megelőző este Megyeri Sándor kastélyában még tartottak egy utolsó megbeszélést, amelyen az „alapító atyák”, Tildy, Nagy Ferenc, Bartolf, Szabó Árpád és Filo Samu vettek részt³²⁶, tisztázták a függőben maradt kérdéseket, s valószínűleg véglegesen megállapodtak a tisztikar és a pártválasztmány összetételében.

Gondos előkészületek meghozták az eredményt. Számos megye képviseltette magát kisebb nagyobb küldöttségekkel. A legtöbben, mintegy 500-an a Mezőberényből érkeztek 70–80 lovas kocsival. A vésztőieket különvonat hozta. Sokan jöttek a szomszédos községek-ből gyalog vagy kerékpáron. A rend biztosítására kiveényeltek egy csendőr szakaszt, de a gyűlés helyszínére nem vonult ki. A hatóságokat Moldoványi János főszolgabíró képviselte, aki némi rokonszenven figyelte a birtokos parasztság mozgólódását. Megérkeztek a vendégek. Az Országos Függetlenségi Kossuth Párt nevében Ruppert Rezső pártelnök és Nagy Vince ügyvezető alelnök jelent meg, akiket Megyeri Sándor hívott meg. Hamarosan kiderült azonban, hogy a főszolgabíró nem engedélyezi a felszólalásukat a nagygyűlésen, ezért még a déli órákban el is utaztak.³²⁷ Dénes István vezetésével Független Magyar Parasztpárt (Magyarországi Földműves és Munkáspárt) teljes vezetősége beállított. Velük már korábban megtörtént a kapcsolatfelvétel. Filo Sámuel részt vett a párt szeptember 7-én Szegedre összehívott Duna-Tisza közti regionális pártvezetőségi ülésén, sőt fel is szólalt. A *Magyarföld* leköszölte az itt elfogadott kiáltványt, amely elismételte a közszájon forgó gazdaköveteléseket azzal a lényeges különbséggel, hogy kiállt a földreform, a szegényparasztság és a földművelés földhöz juttatása mellett.³²⁸ A Csoór-féle Országos Nagyatádi Párt nem képviseltette magát, de Mózes Sándor feltűnt a népgyűlésen, aki lassan elszakadva Csoór táborától a Duna-Tisza közén önálló pártalakulatot igyekezett kiépíteni Duna-Tisza közti Független Kisgazda és Földműves Párt megnevezéssel.

Az események már délelőtt kezdetüket vették. A Gazdakör helységében összegyűlt emberek Békés vármegyei Független Kisgazda és Földmunkás Párt néven megalakították a kisgazdapárt második vármegyei szervezetét. Elnöke J. Bartolf Márton lett. A nyolc alelnököt, közülük hatot a választó kerületek figyelembe vételével választották meg. A választókerületi vezetőségek megalakítására és a tagok kiválasztására az alelnökök kaptak megbízást. 329

A városháza udvarán délután 2 órakor kezdődött a majd négy órán át tartó nagygyűlés, amelyen 2-3000 ember vett részt. A régóta várt összejövétel csendben, incidens nélkül zajlott le. A felszólalások érdektelenek és mérsékelt hangvételűek voltak, új mozzanat alig hangzott el. Szijj Bálint beszédét, akit kisebb baleset ért és kénytelen volt távol maradni, Szabó Árpád olvasta fel. "A helyzet, amelyben vergődünk, kiáltva követeli a demokrácián felépült becsületes polgári kormányzás eljövételét." – hangoztatta. Filó Samu, Nagy Ferenc és Tildy felszólalása után, J. Bartolf ismertette a párt programját, amelyet közfelkiáltással elfogadtak. Majd az egyes vármegyék küldöttei következtek, akik tájékoztatták a jelenlévőket megyéjük gazdaközösségének csatlakozásáról. Bélteky a Hajdú, Gödény Ferenc a Szabolcs, B. Nagy Lajos a Bihar, Chikán Kálmán a Nógrád, Juhász János a Heves vármegyei kisgazdák csatlakozását jelentette be. Huhn Gyula a zalai Magyar Parasztpárt társulásáról, Sándor István a Kecskeméti Felsőkerületi Függetlenségi 48-as Párt- és Népkör belépéséről adott tájékoztatást azzal, hogy azt a párt vezetőségének (vezérlőbizottságának) még jóvá kell hagynia.³³⁰ Az a javaslata, hogy az ősz folyamán küldjenek "hódoló" delegációt Horthy kormányzóhoz, amely a párt célkitűzéseiről programjáról felvilágosítást ad, nem aratott sikert.³³¹ Mózes Sándor, aki előző este találkozott Nagy Fereccel Megyeri Sándor lakásán, közölte, hogy az általa vezetett Duna-Tisza közti Független Kisgazda és Földműves Párt szintén csatlakozik a Független Kisgazdapárthoz.³³² A népgyűlés vége felé a hallgatóság egy része Dénes Istvánt is szeretne volna hallani, aki azonban, attól tartva, hogy felszólalása alkalmat adhat a főszolgabíró és a csendőrség beavatkozásra, híveivel sietve távozott.³³³

A nagygyűlésen — közfelkiáltással — 35 tagú tisztikar választottak, közöttük 11 alelnököt és 18 választmányi tagot. A párt elnöke Szijj Bálint felsőházi tag, ügyvezető alelnöke J. Bartolf Márton parasztgazda, takarékpénztári pénztáros lett. Az egyik legóvatosabb és egyben Bethlen hívének számító régi kisgazdapárti politikus pártelnökké emelésének üzenet jellege volt, nemcsak a Nagyatádi-féle Kisgazdapárttal való folyamatosságot kívánták hangsúlyozni vele, hanem a megalakuló párt karakterét is jelezni szándékoztak, nevezetesen azt, hogy a Független Kisgazdapárt mértéktartó, mind a baloldali, mind a jobboldali szélsőségektől magát elhatároló és azoktól távol tartó politikai szervezet lesz. Bartolf megbízásával is a párt paraszti jellegét kívánták kidomborítani, noha már nem gazdálkodott. Az alelnökök sorát Bélteky Lajos református lelkész nyitotta, majd Chikán Kálmán kisgazda (Kosd), Csizmadia Lajos kisgazda (Derecske), dr. Egry Ferenc ny. pénzügyigazgató (Kecskemét), Filó Sámuel kiskereskedő (Mezőberény), Gáspár Vince gazdagparaszt (Balatonfőkajár), dr. Gödény Ferenc ügyvéd (Nyíregyháza), Huhn Gyula tanító (Bazita), Megyeri Sándor paraszti földbirtokos (Békéscsaba) és Sándor István ny. polgármester (Kecskemét) következett, a sort Tildy Zoltán református lelkész, lapszerkesztő (Budapest) zárta. Kiválasztásukban az játszott szerepet, hogy a maguk vidékén megyei főszervezők, részmozgalmak, kisebb ellenzéki csoportok vezetői voltak.

Pártigazgató a pénzügyekhez is értő Vass Sándor, a *Magyarföld* felelős szerkesztője (Budapest) lett.

Országos főtítkárrá Nagy Ferencet (Bisse) választották, aki a tavasz óta a pártszervezést irányította.

Az országos pártválasztmányba a következők kerültek: dr. Bodócs Gyula ügyvéd (Kecskemét), Borgulya Pál gazdagparaszt, volt képviselő (Szarvas), Czövek Jenő kisgazda (Gará), Csurgay Gábor gabonakereskedő (Sellye), Bartos János kisgazda (Csajág, Veszprém vm.), Gödény Lajos földbirtokos (Ramocsaháza), Gönczy Béla református lelkész (Véztő), Hegyessy Károly kisgazda, volt képviselő (Biharkeresztes), Juhász János kisgazda (Hatvan), Kresnyák Pál gazdagparaszt (Szarvas), Nagy Lajos tanító (Bojt), dr. Pásztor János ügyvéd (Kecskemét), Rip Vilmos kisgazda (Mosonszolnok), Sinyi István kisgazda (Kismarja), Szabó

Árpád ny. iskola igazgató (Mezőberény), M. Szabó Pál kisgazda (Hencida), Puliusz István kisgazda (Kecskemét), és Tóth Lajos kisgazda (Enying)

A jegyzői teendők ellátására Schultz Mihály gabonakereskedő (Mezőberény) és Szabó Pál (Biharugra) kapott felkérést. ³³⁴

Tildyék az előkészületek során tudatosan arra törekedett, hogy az új párt irányító testületében az ország minden vidéke képviselve legyen. Ez részben sikerült is. A 35 fős pártvezetőség tagjai lakóhelyük szerint, a fővárost nem számítva, 11 megyében éltek. A legtöbben, nyolcan Békésben, hatan Biharban. A pártvezetőség tagjainak majd fele e két megyéből került ki, ami jól mutatja a két vidék meghatározó szerepét a kibontakozó birtokos paraszti politikai mozgalomban. Ha a nagy régiókat vesszük figyelembe, akkor az derül ki, hogy a tisztikar és a választmány több mint két harmada, 23 fő az Alföldön lakott, Észak-Magyarországot ketten, a Dunántúlt nyolcan képviselték. Budapesten csak Tildy és Vass dolgozott. Életkoruk szerint megoszlottak, de feltűnően nagy számban voltak közöttük fiatalok. Foglalkozásukat tekintve nyolcukat lehet szorosán véve értelmiséginek tekinteni, a három városi ügyvéd mellett három lelkész és két tanító található, akik inkább falusi értelmiségieknek voltak. A négy magán és közalkalmazott közül ketten már régebben nyugdíjba vonultak. A kispolgárságot három kereskedő, közöttük két gazdag gabonakereskedő reprezentálta. A középbirtokosok mindössze ketten voltak, de csak egyikük származott úri-nemesi családból. Nagy Ferencet is ide beszámítva, a pártvezetőség tagjai zömében valódi kisgazdák, gazdálkodó kis-, közép és gazdaparasztok voltak. Többen közülük 80–100 kat. holdat birtokoltak. Szijj Bálint, bár maga is gazdálkodott, felsőházi tagságánál fogva inkább politikusnak tekinthető, mintsem kisgazdának. Szegényparaszt vagy földmunkás nem volt közöttük. Szigorúan véve Szabó Pál volt foglalkozását tekintve iparos, de ez idő tájt már főként írással foglalkozott.

A megválasztott pártvezetőség tagjai közül mindössze négynek volt korábban köze Nagyatádi Szabó Istvánhoz, illetve pártjához. Azonban egyedül Szijj tartozott a kisgazda pártvezér eredeti garnitúrájához, s egyedül ő volt országosan ismert nevű politikus. Borgulya és Hegyessy 1920–1922-ben voltak kisgazdapárti képviselők. Az előbbi, mint említettük 1922-ben szembefordult vezérével, nem követte őt az Egységes Pártba, s a Függetlenségi és 48-as Kisgazdapárt jelöltjeként nyert mandátumot. Később mindketten beléptek a kormánypártba. Rajtuk kívül még Nagy Ferencnek, Czövek Jenőnek és részben Tildynek volt kormánypárti múltja. A Csoór-féle Országos Nagyatádi Párthoz korábban négyen-öten kötődtek, de csak kettőjüknek volt valamelyest jelentősebb szerepük. A kecskemétiiek inkább a régi függetlenségi párt utolsó mohikánjai közé számítottak. Ez azt jelenti, hogy a pártvezetőség döntő többsége új embernek számított a nagy politikában, s azokat választották be, akik a kisgazdamozgalom valódi vezetői voltak.

A békési nagygyűlésen elfogadott pártprogram első változata szeptember végre elkészült, Szabó Árpád, Schultz Mihály, B. Nagy Lajos és Szabó Pál közreműködésével. ³³⁵ Ezt Nagy Ferenc és Tildy dolgozták át és öntötték végleges formába. A pap politikus módosította a párt elnevezésében a "kispolgári" jelzöt "polgárra". Számos kiegészítést tett és ő fogalmazta a program külpolitikai részét. ³³⁶ A bevezetőt Nagy Ferenc írta. A program, amely később "békési program"-ként ³³⁷ vált nevezetessé, nemcsak a korábbi — az 1909-es szentgáli, a mezőberényi, a felsőnyéki és a pécsi — tervezetekre támaszkodott, nemcsak az ellenzéki birtokos paraszti mozgalom által megfogalmazott követeléseket foglalta össze és rendszerezte, hanem merített Nagyatádi pártjának újjáalakulásakor, 1919 október 12-én a kaposvári nagygyűlésen elfogadott politikai munkatervéből is, amit a nyilvánosság előtt egykorúan elhallgattak. Mindkettő szerkezeti felépítése csaknem azonos, emellett számos szövegazonosság is kimutatható. ³³⁸ Nagy Ferenc tanulmányozta Stepan Radics-féle Horvát Parasztpárt korabeli programját, de túlságosan város- és iparellenesnek találta, ezért nem használta fel. ³³⁹

A pártprogram hosszú távú politikai célként a következőket jelölte meg: "Magyarország ezeréves határainak visszaszerzése, a magyar nép erkölcsi és anyagi erőinek legmagasabb fokra való kifejlesztése, s ezúton az ősi határok között erős, új boldogabb Magyarország megteremtése." Egyúttal leszögezte, hogy: "A párt fenti célját a magyarság gerincét alkotó

hazafias néposztály, a kisagrárius néptömegek, kiskgazdák, földművelők, földmunkások, kisiparosok felemelése, azontúl a dolgozó népmilliók egységének megteremtése útján látja elérhetőnek, s ezért teljes erejével kíván küzdeni azért, hogy az országot a reá nehezedő súlyos gazdasági válságból kivezesse, a magyar föld dolgozóinak életszínvonalát erkölcsiében és anyagiakban fokozza, s az ország jövőndő politikai berendezkedését a nemzeti demokrácia alapjaira fektesse.”

A békési program a birtokos paraszti mozgalom törekvéseivel összhangban politikai téren azokat a korábbi követeléseket ismételte meg, amelyek összességükben a fennálló konzervatív politikai és kormányzati rendszer demokratizálására irányultak. Ezek között továbbra is a legfontosabb a titkos választójog törvénybe iktatása, a valódi népképviselési rendszer kiépítése, a politikai szabadságjogok, mindenekelőtt a szabad szervezkedés biztosítása volt. Az államforma kérdésében kitartott a szabad királyválasztás mellett, azzal, hogy a döntést a választójogi reform után megválasztott parlamentre kívánta bízni. A régi kiskgazdapárt ezt a kérdést 1919-ben még népszavazás útján akarta rendezni. Tudomásul vette a törvényhozás kétkamarás szerkezetét, de új követelésként a felsőház érdekképviselési alapon való átalakítását sürgette. Továbbra is nagy hangsúlyt kapott a programban a közigazgatás egyszerűsítése és működőképességének növelése, a tisztviselői létszám csökkentése, az álláshalmaz megszüntetése, s a közélet tisztaságának helyreállítása. Szükségesnek tartotta az összeférhetetlenségi törvény reformját, új törvény kidolgozását, elfogadtatását és mielőbbi végrehajtását. A helyi (megyei, városi és községi) önkormányzatok visszaállításáról kevés szó esett, de új mozzanatként megjelent a virilizmus eltörlése, amely a Nagyatádi-féle kiskgazdamozgalom már régebben felvetett, és a 1919 őszi programban is szerepelt. Ismételten hangot adott a falusi nép azon elvárásának, hogy a közigazgatás tisztségviselői népbárát magatartást tanúsítsanak.

Gazdasági téren a békési program agrárius, liberális és monopólium ellenes nézeteket egyaránt hangoztatott. Továbbra is olyan gazdaságpolitika folytatását sürgette, amely Magyarországon a mezőgazdaságot tekinti nemzetgazdaság alapvető ágának, s az ipar és a kereskedelem fejlesztését ahhoz igazítja. Az iparágak közül a mezőgazdasági gépgyártást és a mezőgazdasági termékeket feldolgozó iparágak kapacitásának bővítését tartotta fontosnak. A “ gazdasági élet teljes szabadságát” követelte, elutasította, hogy az állami beavatkozzon a magángazdaságba, pontosabban csak annyiban fogadta el, amennyiben az a “közérdeket” szolgál. E mögött nem nehéz felismerni a monopóliumoktól, mezőgazdasági egykezektől, állami központoktól mentes piacgazdaság és szabad kereskedelem óhaját.

A konkrét gazdasági követelések között szinte hiánytalanul szerepeltek a kiskgazdamozgalom tavaszi, nyári követelései. Így többek között a mezőgazdaság jövedelmezőségének biztosítása; a mezőgazdasági termények értékesítésének hathatós támogatása, a külföldi piacok feltárása és a kivitel megszervezése; a mezőgazdaság hitel ellátásának megoldása, a kisbirtokosok részére hosszú lejáratú kölcsönök biztosítása; a közszükségleti cikkek vámjának és a vasúti szállítási költségeknek a mérséklése; a kisipar állami támogatása; az ár és belvízvédelem állami kelésbe vétele; a kartellek megrendszabályozása és működésük ellenőrzése; a mezőgazdasági egykezek eltörlése, s a nagybankok, ipari és kereskedelmi vállalatok üzlet- és árpolitikájának a közérdeknek megfelelő módosítása. Természetesen nagy hangsúllyal szerepelt a programban a birtokos parasztságot leginkább foglalkoztató követelés az adórendszer reformja, a progresszív, termelést kímélő adórendszer bevezetése, az adók és kamatok mérséklése, valamint az állami kiadások csökkentése és a takarékoság.

Az ellenzéki kiskgazdamozgalom az elhatalmasodó gazdasági krízis körülményei között a tulajdonviszonyok kérdését nem exponálta. Nem vették át a régi kiskgazdapártnak a biztosító intézetek államosítására, a bányák, ipari és bányaüzemek állami kezelésbe vételére vonatkozó követeléseit. A békési programban az egyetlen államosítási követelés a helyi érdekű vasutakat érintette volna. Ez paraszti szempontból nem volt jelentéktelen elvárás, mert nyilvánvalóan olcsóbbá tette volna vidéken a helyközi áruszállítást.

A békési program egyik feltűnő vonása és egyben korlátja, hogy a mezőberényi, a felsőnyéki és a többi tervezethez hasonlóan került a határozott állásfoglalást a földreform kérdésében, noha az országos pártalapítást megelőző hetekben a Magyarföld időnként le-

hozott az új földreformot sürgető cikkeket. A nevezetes 10. pont így hangzott: "Követeljük olyan új, erőteljes nemzeti birtokpolitika legsürgősebb kezdeményezését, amely a nagybirtok céltudatos csökkentésével egyrészt a törpe-, kis- és középbirtokokat erősíti, másrészt sürgősen lehetővé teszi a földnélküli földmunkásság letelepítését és földhöz juttatását s ezáltal a nemzeti élet legnagyobb erősségül új kisgazda-egzisztenciákat létesít." Ennek érdekében szorgalmazta a hitbizományok és az összes kötött birtokok, beleértve az egyházi nagybirtokok felszabadítását, tehát a piaci viszonyoknak megfelelő adás-vételének lehetővé tételét. Sürgette az állam kisajátítási jogának törvénybe iktatását, és pénzügyileg is kellően előkészített telepítések mielőbbi megkezdését. A kisgazdapárti cselekvési terv részletekbe azonban nem bocsátkozott. Nem tért ki arra, hogy mekkora terület igénybevételét tartaná szükségesnek, nem vázolta fel, hogy a földreform a parasztság egyes rétegeinek milyen széles körét érintené, a juttatottak mekkora földterületet kapnának, kártalanítással történne-e vagy anélkül, s nem merült fel a határidő kérdése sem. Tény viszont, hogy a földmunkásság és a szegényparasztság földhöz juttatása a korábbi programokban ilyen hangsúllyal nem szerepelt. Nagy Ferenc később azt állította, hogy szándékosan beszéltek földreform helyett "nemzeti birtokpolitikáról", mert nyíltan nem tárhatták fel kártyáikat, nehogy támadási felületet nyissanak.³⁴⁰ Ez csak részben igaz. Valójában arról volt szó, hogy a kisgazdapárti politikus egy új, radikális — földosztással párosuló — földreformnak.

Kulturális téren új igény alig merült fel, viszont bekerült a szövegbe a közoktatás ügy "idegen befolyástól mentesített, nemzeti alapokra" helyezésének követelése, ami nyilvánvalóan a liberális és szocialista nézetek, eszmék kiszorítását célozta az oktatásból. A szociális téren megfogalmazott követelések a elsősorban a földmunkások és a cselédek, s a mezőgazdasági munkanélküliek helyzetén javítottak volna.

A békési programba bekerült egy külön pont, amely a honvédelem erősítését és fejlesztését sürgette. A parasztmozgalomban hasonló követelést eddig senki nem vetett fel, nem sikerült tisztázni, miként és miért bukkant fel. A hadsereg erősítése hagyományosan a jobboldal követelése.

A kisgazdapárt külpolitikai törekvéseinek írásba rögzítése szintén új jelenség. A lényegyet tekintve nem különbözött a Bethlen-kormány külpolitikai koncepciójától, fő célként az ország függetlenségének és szuverenitásának megőrzését, és a "trianoni terrorbéke" megváltoztatásának elérése jelölte meg. Új elem, hogy a pártprogram követelte a szomszédos országokban élő magyar kisebbség védelmének intézményes megoldását és a külügyi apparátus demokratizálását.

A békési nagygyűlésen közfelkiáltással elfogott program általános politikai program, nem kormányprogram és nem válságkezelő munkaterv. Tudomásul vette a fennálló társadalmi, gazdasági és politikai viszonyokat, nem kívánt változtatni a kialakult társadalmi szerkezeten és renden, csupán meg kívánta reformálni azt parasztság, elsősorban a birtokos parasztság érdekeinek megfelelően. Elsősorban a bank és az ipari tőke, valamint az állami bürokrácia ellen irányult és csak kisebb mértékben a nagybirtok ellen. Kifejezésre jutatta a birtokos parasztság elégedetlenségét a magyarországi állapotokkal. Mérsékelt volt nemcsak a szociáldemokrata agrárprogramnál, de még a polgári radikális Kossuth-párt programjánál is, különösen földreform terén. Ez összhangban volt a birtokos parasztság politikai mentalitásával.³⁴¹

A békési zászlóbontás jelentős sajtónyilvánosságot kapott. Nemcsak a *Magyarföld* és a vidéki sajtó, de az országos napilapok is beszámoltak róla, a liberális *Pesti Hírlaptól* kezdve a szociáldemokrata *Népszaván* keresztül a jobboldali *Magyarságig* bezárólag. Ez mindenképpen sikernek számított. A tradicionális munkáspárt hivatalos lapja feltűnő lelkesedéssel fogadta a pártalakulást: "...tárgyilagosan meg kell mondanunk, hogy a mi földműves seregeink mellett igenis van helye és hivatása egy valóban demokratikus, népies politikát folytató kisgazdapártnak. Ezért nemcsak, hogy semmi féltékenység nincs bennünk egy kialakuló új demokratikus kisgazdapárt iránt, hanem ellenkezően, örömmel üdvözljük ezt a megmozdulást is, mint örömdetes jelét a magyar falvak ébredésének....Kiszabadulni ebből a helyzetből a jobb holnap reménységével csak úgy lehet, ha az ország demokratikus erői megszerveződnek, összefognak, a tiszta népképviselői rendszer megteremtéséért, a sajtó-

szabadságért, az esküdtbíráskodásért, az egyesülési és gyülekezési jogért, a demokratikus önkormányzatokért, a progresszív adózásért, s a demokratikus földreformért, amely eltüntesse a feudalizmus utolsó maradványait is. Aztán következik majd az átcsoportosulás is, akik ma fegyvertársak voltak, újból szembeállnak egymással, de most már egy demokratikus társadalomban, egy szabad ország szabad földjén. — Ilyen megfontolásokból indulunk ki, amikor figyelmünket, az új kisgazdapártra és annak programjára vetjük. És örülünk a bátor szavaknak, amelyek a pártalakító gyűlésen elhangzottak. Most minden bátor szó életet jelent, a pusztulás magyar sivatagán és minden demokratikus megmozdulás reménységét.

“ 342 A polgári radikálisok viszont gyanakvással fogadták a kisgazdapárt zászlóbontását. Nagy Vince, akit mint említettük a főszebő nem engedett felszólalni, néhány nap múlva azt nyilatkozta, hogy: “ Bethlen miniszterelnök politikájának ismeretében nagy gyanúval kell fogadni ezt az új alakulatot, mert Bethlen még az ellenzéket is maga akarja megszervezni és irányítani, és nagy a valószínűség, hogy ebben az életre keltett ellenzéki alakulatban is az ő keze működött közre, hogy egy neki megbízható alakulás lecsapolja az országosan elkeseredett kisgazdákat.”³⁴³ A megalapozatlan és rosszindulatú vélemény felháborította Tildyékét, elindította háborúskodást a polgári radikalizmus hívei, s a demokratikus parasztmozgalom vezetői között.

A Független Kisgazdapárt alulról jövő, önerejére támaszkodó népi-paraszi mozgalom eredményeként parlamenten kívüli pártként alakult meg. Hamarosan kiderült, ahhoz, hogy fennmaradjon, kiépüljön és intézményesülhessen, s pártserű tevékenységet folytathasson ez önmagában kevés. Szükség van pártvezérré — frontemberre —, olyan országosan ismert politikusra, aki kellő súllyal reprezentálja a pártot, élvezi a párttagság és a választók bizalmát, s be kell jutni a parlamentbe.

A Független Kisgazdapárt és a Gaál Gaston vezette Agrárpárt egyesülése. A Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Agrárpárt megalakulása. (1930. december 10.)

Liberális kísérlet az ellenzéki kisgazdamozgalom feletti ellenőrzés megszerzésére.

A Békésen megválasztott új pártvezetőség, amely a nagygyűlés után a helyszínen megtartotta alakuló ülését, azonnal kézbe vette a pártélet irányítását. ³⁴⁴ Egy hét múlva a debreceni nagygyűlés alkalmával tartott országos vezetőségi ülésen megválasztották az intézőbizottság tagjait³⁴⁵. A pártvezetőség tagjaitól hűségnyilatkozatot kértek és kaptak, amire azért volt szükség, hogy megakadályozzák más pártokhoz való csatlakozásukat. Összeállítottak egy pártértékesítőt, amelyet sokszorosítva szétküldtek. Nagy Ferenc november 1-jével a téli hónapokra felöltözött Budapestre, főtítkárként átvette a pártszervezés irányítását, s megkezdte a vidéki pártszervezetek látogatását. Pénzügyi támogatókat, szponzorokat nem kerestek, mert féltették az FKGP önállóságát és függetlenségét. Nagy Ferenc pesti tartózkodásának költségeit a pártválasztmány tagjai adták össze. A központi pártiroda fenntartásának és működtetésének költségeit a Sylvester Nyomda fedezte. A vidéki pártszervezők, elsősorban a tehetősebbek maguk fizették a szervezkedéssel kapcsolatos kiadásokat. Az anyagi háttér hiányát egyelőre a helyi önkéntes pártszervezők, aktivisták lelkesedése pótolta. A pártépítés részeként célul tűzték ki a vármegyei törvényhatóságokban, a városi és községi képviselő-testületekben a kisgazdapárti frakciók megalakítását.³⁴⁶

A pártvezetésen belüli nézeteltérések alig egy héttel a békési zászlóbontás után, a már említett október 19-i debreceni nagygyűlés kapcsán felszínre kerültek. Az összejövotelt a kisgazdapárt kezdeményezte, s a Hajdú vármegyei ellenzéki kisgazdamozgalom régóta készült rá. Ez alkalommal szándékoztak Hajdú megyei pártszervezetet megalakítani, azzal a távolabbi céllal, hogy majd a tiszántúli szervezkedés központja lesz. A Békésen tartott első vezetőségi értekezleten megbeszélték és jóváhagyták a debreceni gyűlés programját. ³⁴⁷ Az előkészületekbe azonban bekapcsolódott Hegymegi Kiss Pál és az általa vezetett Független Polgári Párt is, amely — mint láttuk — október elejére szintén szervezett egy népgyűlést. A debreceni politikus korainak tartotta az ellenzéki kisgazda politikai mozgalom párttá

szerveződését. Továbbra is úgy vélte a parasztságot gazdasági célok érdekében, nemzeti alapon kell megszervezni, s egyelőre az teendő, hogy felrázzák az alapjában véve passzív paraszti tömegeket. Ezért úgy gondolta, hogy a Hajdúság központjában nem pártcélokat szolgáló politikai rendezvényt, hanem hatalmas, de politika mentes, a Bethlen-kormányt nem kritizáló demonstrációt kell tartani. Bélték Lajos lelkes, az FKgP alelnöke, a Hajdú megyei mozgalom vezetője, akit a pártvezetőség a debreceni gyűlés rendezésével bízott meg és felkért arra, hogy az összejövetelen elnököljön, Hegymegi mögé sorakozott fel.

A liberális politikus magához ragadta a kezdeményezést. Elnökletével hamarosan létrehozta egy közös szervező bizottságot, amelyben a tényleges irányítást Bélték Lajos, a kisgazdapárt alelnöke és Hegymegi pártjának egyik helyi korifeusa, Madéfalvi Zöld Aladár, debreceni törvényhatósági bizottság tagja tartották a kezükben. A gyakorlati szervező munkát a Független Polgári Párt-beli „független kisgazdák” végezték. Október 4-én a *Debreceni Polgár* és az *Előőrs* nyilvánosságra hozta az október 19-i gyűlésre szóló meghívót, amely a tervezett napirendet is felsorolta.³⁴⁸

A rendezők az ellenzéki kisgazda mozgalmak valamennyi irányzatát meghívták a rendezvényre, és természetesen számítottak a liberális, októbrista ellenzéki pártok és csoportok, valamint a függetlenségi és kossuthi hagyományokat ápoló falusi civil szervezetek képviselőinek megjelenésére is. A kormánypárt és a volt fajvédő szélsőjobb oldal emberei közül senkit nem invitáltak.³⁴⁹ Az érdeklődés azonban mérsékelt volt. A Független Kisgazdapárt vezérkara — Szijj Bálint kivételével, akinek korábbi politikai ellentétei voltak a debreceni liberális ellenzék vezérével és híveivel — csaknem teljes létszámában már az előző nap megérkezett. Leutazott Dénes István és pártja, Független Magyar Parasztpárt több vezetője. Képviseltette magát Nagy Vince Kossuth Pártja. Távolmaradt viszont a Csoór-féle Országos Nagyatádi Párt, noha kapott meghívót.³⁵⁰ Nem ment el a gyűlésre a nagy tekintélyű októbrista politikus, Juhász Nagy Sándor és Baltazár Dezső püspök sem, nem látván világosan az összejövetel célját.

Az eltérő politikai szándékok és törekvések miatt már a gyűlés előtt kisebb összeütközésekre került sor. Hegymegi, mint az egyik főszervező természetesen szerette volna az egész rendezvényt maga levezetni. Ez ellen a kisgazdapárti vezetők tiltakoztak, s ragaszkodtak ahhoz, hogy az összejövetel elnöke a kisgazdapárti pártvezetés korábbi határozatának megfelelően Bélték Lajos legyen. A debreceni politikus kénytelen volt engedni, csak az üdvözlő beszédet tartotta. Az FKgP fellépésével magyarázható az is, hogy az összejövetel egyik társelnökévé a szintén kisgazdapárti Sándor István ny. kecskeméti polgármester választották, és csak a második társelnökséget kapták a debreceniek, névszerint Harsányi Imre kisiparos. Vitára adott okot az is, hogy Bélték előzetesen írásban utasításokkal látta el a felszólalókat, és megpróbálta cenzúrázni a várhatóan radikálisabb hangvételű felszólalásokat. Az egyik Dénes-párti szónok — Fésüs Lajos — előre megmutatta beszédét neki, amelyet arra hivatkozva, hogy „túl erős hangot használ” nem engedett elmondani.³⁵¹ Dénes István sem szólalhatott fel a gyűlésen, csak az azt követő ebéden szónokolhatott.³⁵² A hajdúszoboszlói lelkes megnyitó beszédében arra hívta fel a hozzászólókat, hogy óvakodjanak „a hatóságok, vagy a hatalmon lévő személyek sértő bírálatától és emlegetésétől”, azaz nem kritizálják Bethlen István miniszterelnököt és kormányának tagjait.³⁵³

A nagygyűlést mintegy ezer a környező vármegyékből összegyűlt résztvevővel az Arany Bikaszálló zsúfolásig dísztermében tartották, amely az eredeti elképzeléseknek megfelelően a trianoni békeszerződés elleni tiltakozás és a területi revízió szellemében zajlott le. A Revíziós Liga küldötte üdvözölte a jelenlévőket, majd Tildy Zoltán terjesztette elő az ország területi integritásának helyreállítását támogató, a kisgazdapárt álláspontját tükröző határozatot. Többek között kijelentette: „A mi pártunk nem csinál titkot abból, hogy neki kell Nagymagyarország az utolsó kárpáti fenyőlombig, kell Rákóczi sírja, a székelység és a Lajta partjánál akar átnézni Ausztriába”³⁵⁴ Az összejövetelen azonban, a revízió kérdését nem számítva, mindvégig érződött egyfajta kettősség. Sokan, összesen 35-en szólaltak fel. A helyi liberális ellenzék emberei, bár az agrárgazdaság és a parasztság gondjait nem hallgatták el, kerülték a kormányzat bírálatát, s általában a gazdasági szervezkedés fontosságát hangsúlyozták. Bálint József a szentesiek nevében előterjesztette a hat pontos követelésüket.³⁵⁵

A kisgazdapárti szónokok bátrabbak és szókimondóbbak voltak, s ők uralták a rendezvényt. Tildy, miközben erősen nacionalista kijelentéseket tett, a revízió ügyét összekapcsolta a társadalmi igazságosság és egyenlőség megteremtésével. „Egyformán kell szabni minden ember számára az életlehetőségeket: a jogot és a kenyeret is.” - jelentette ki taps és éljenzés közepette. S hozzá tette: „...ez az igazi út Trianon revíziójához”.³⁵⁶ A kisgazdapárti vezetők közül többen, akiknek nem tetszett Bélteki álláspontja, élesen bírálták a kormány politikáját. Makkay János, aki a földmunkásság nyomoráról beszélt, nagy vihart váltott ki azzal, hogy — Szabó Pál sugalmazására — a Bethlen-kormány lemondását, az általános, és titkos választójogot azonnali törvénybe iktatását, s annak alapján új választások kiírását követelte.³⁵⁷ Nagy Ferenc félreérthetetlenül utalva Hegymegi ellenkező véleményére a gazdasági szervezkedéssel szemben a parasztság politikai jellegű szervezkedése mellett foglalt állást.³⁵⁸ Sándor István amellet állt ki, hogy a király-kérést a titkos választójog törvényerőre emelése után megválasztott parlament rendezze.

Nem kapott különösebb hangsúlyt, de a korabeli sajtó felfigyelt arra, hogy Tildy és B. Nagy Lajos elsősorban nem a főellenségnek tekintett a szociáldemokratáktól, hanem az októbrista politikusoktól határolta el magát. Utóbbi szokásos nyers modorában közölte, nemcsak azokat a politikusokat kell eltávolítani a politikai élet színpadáról, akik tehetetlenek és döntés képtelennek bizonyultak, hanem „... el kell söpörni az októbristákat is.”³⁵⁹ A liberális sajtóban megütközést keltett, hogy a Kálmán Ferenc meggondolatlanul azt találta mondani, amivel egyébként nagy tapsot aratott, hogy az adott válságos helyzetben az országnak nem Kossuthra, hanem Hitlerre lenne szüksége.³⁶⁰

A gyűlésen a szónokok — előzetes forgatókönyv szerint — az aktuális gazdasági és politikai kérdésekben önálló indítványokként terjesztettek elő, amelyeket a jelenlévők elfogadtak. Ezeket később Bélteki egységes, mérsékelt hangú határozati javaslatba foglalta össze, amelyet Hegymegi lapja, a *Debreceni Polgár* nyilvánosságra hozott.³⁶¹ Ez a békési programhoz képest a követeléseket illetően nem tartalmazott újat, ami arra utal, hogy az egykori függetlenségi politikus tudatosan a kisgazdapárt programját vette lapul. Külön határozatot hoztak a „gazdatársadalom” megszervezése, a parasztmozgalom különböző irányzatainak összefogására vonatkozóan, s megbízták a debreceni gyűlés szervezőit és az elnökség tagjait, hogy vegyék fel a kapcsolatot a különböző kisgazda- és agrármozgalmak, valamint pártok képviselőivel és azokkal együttműködve tegyenek meg mindent a gyűlés határozatainak végrehajtása érdekében.

A debreceni nagygyűlés a Független Kisgazdapárt vezérkara számára váratlan kudarc volt, bár csalódottságukat igyekeztek leplezni.³⁶² Az összejövetel a helyi liberális ellenzék számára sem hozott sikert. A Tildyék nem tudták elérni, hogy a hallgatóság kollektíve csatlakozzon a kisgazdapárthoz, noha Vass Sándornak, az FKgP pártigazgatójának ilyen értelmű felhívása a jelenlévők körében hangos támogatásra talált. Hegymegiek meg tudták akadályozni, hogy a kisgazdapárt Hajdú vármegyei szervezete megalakuljon, de nem tudták keresztül vinni, hogy a népgyűlés a liberális Független Polgári Párt elvárásainak megfelelően csak gazdasági kérésekkel, illetve a revízió ügyével foglalkozzon. Az összejövetel a debreceni politikus törekvéseinek megfelelően nem lett „pártgyűlés”, de az ott uralkodó hangulatot nem az ő párthívei, hanem a kisgazdapárt emberei határozták meg, s ők aratták a legnagyobb sikert. A két eltérő törekvés semlegesítette egymást, a debreceni gyűlés nem váltott ki olyan hatást, mint amit liberális oldalról vártak. A jobboldali sajtó, elsősorban a *Magyarország* viszont örült a liberális ellenzék fiaskójának. Az Bajcsy-Zsilinszky lapja, az *Előőr*s is úgy kommentálta a történetet, hogy: „Az új nacionalista ellenzéki mozgalom csodálatos győzelmet aratott”.³⁶³ Bírált a rendezvényt Juhász Nagy Sándor is, aki Hegymegiekkel szemben a kisgazdapártiak mellett állt ki, arra figyelgette a parasztmozgalom vezetőit, hogy hagyják a múltat, ne gyalázzák az 1918-as polgári forradalmat, ne Nagyatádihoz forduljanak vissza, bár emléket őrizzék meg, hanem Kossuthot és a moden demokratikus eszméket kövessék.³⁶⁴

Hegymegi kísérletet tett arra, hogy a liberális ellenzék ellenőrzése és irányítása alá vonja a kisgazda és agrár jellegű mozgalmakat. A debreceni gyűlés határozatát az általa vezetett rendezőség szétküldte az egész országban, s csatakozássra szólította fel nemcsak a

paraszság különböző rétegeit, beleértve a földmunkásságot, hanem a vidéki iparosokat és kereskedőket, sőt a „földből élő falusi lelkészeket és tanítókat” is. A dokumentumot pártállás nélkül postázták az ismertebb politikusok, képviselők címére.³⁶⁵ Az új mozgalom koordinálásra végrehajtó-bizottságot állítottak fel. Bélteky Lajost bízták meg a különböző irányzatok és csoportokkal folytatandó tárgyalások lebonyolításával, ami összeegyeztethetetlen volt a kisgazdapártban betöltött tisztségével s nem tetszést váltott ki a békésen meglakult pártvezetés körében.³⁶⁶ Ráadásul arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kisgazdamozgalmak és pártok integrálására új szervezeti keret kell kialakítani a korábbi alakulatok feloszlásával. Ebbe beleértette saját pártját is. Úgy fogta fel, hogy nem az FKgP Intézőbizottságnak, hanem a debreceni ellenzék vezetőinek tartozik beszámolósi kötelezettséggel. November elején Hegymegi és környezete durva kampányt indított Szijj Bálint, a párt elnöke ellen³⁶⁷, amiért Tildyék a hajdúszoboszlói lelkészt is felelőssé tették.

A fúziós tárgyalások

1930. november 5-én a Belügyminisztérium váratlanul betiltotta a *Magyarföld* és a *Föld* című hetilapokat. A kisgazdapárti vezetők, mint például Bélteky Lajos alelnök³⁶⁸ és a korbeli sajtó a fajvédő jobboldalhoz tartozó Zsirkay Jánost sejtette a kormány lépése mögött, aki kapcsolatban állt Gömbös Gyula honvédelmi miniszterrel, és aki a derecskei gyűlés óta hadat viselt az ellenzéki kisgazdamozgalom ellen. Lapjában, a *Magyar Faluban* rendszeren lejártni igyekezett Szijj Bálintot, Nagy Ferencet és a többieket.³⁶⁹ Nyilvánosságra kerültek olyan értesülések is, melyek szerint valójában Gömbös és Sztanyavszky Sándor belügyi államtitkár kezdeményezték az intézkedést. A BM a két ellenzéki sajtóorgánum betiltása okaként néhány cikk hangvételét említette, de az igazi cél a két párt szervezkedésének meggátlása volt, amit az is igazolt, hogy a belügyminiszter főispánokhoz és a kerületi rendőrkapitányokhoz küldött december eleji körrendeletében a paraszság körében szervezkedő ellenzéki pártok és csoportok fokozottabb megfigyelésére és ellenőrzésére, s a gyűlések megtartása engedélyezésének szigorítására adott utasítást.³⁷⁰ Ugyanakkor a kifogásolt cikkek szerzői ellen nem indítottak ügyészégi eljárást, ami arra mutat, hogy a hatóságok kerülték a drasztikus fellépést.³⁷¹

A kisgazdapárti vezérkart a pártlap betiltása megdöbbenet és elkeserítette. Tildy, Vass és Nagy Ferenc levélben tájékoztatták az FKgP elnökségének és választmányának tagjait a Bethlen-kormány döntéséről és s nyugalomra intették társaikat. „Bennünket még ilyen érthetetlen és megdöbbenő intézkedések sem sodorhatnak a szélsőségek felé.” – írták.³⁷² A párt nyilatkozatot tett közzé, amelyben tiltakozott a *Magyarföld* betiltása miatt. Hasonlóképpen cselekedett Nagy Ferenc a *Pesti Hírlap* hasábjain.³⁷³

A lapbetiltások miatt nemcsak a fővárosi, hanem a vidéki liberális sajtó is felemelte szavát. Hegymegi lapja, a *Debreceni Polgár* némi kárörömmel jegyezte meg: figyelmeztették Nagy Ferencet és társait a veszedelemre, arra, hogy korai pártalakítás retorzióhoz vezet, de nem vették komolyan az intelmet. Ugyanakkor leszögezte: „Szerintünk a betiltás aggasztó tünet – kívánjuk és reméljük, hogy a lapengedélyeket rövidesen visszakapják.”³⁷⁴ De nem csak a liberális sajtó protestált, hanem a jobboldali lapok egy része, különösen a *Magyarság*, amely rendszeresen tudósított a parasztmozgalmi eseményekről.³⁷⁵

A tiltakozások és közbenjárások azonban nem jártak eredménnyel, a *Magyarföld* újra indítására nem kerülhetett sor. A lapengedély visszavonása viszont népszerűvé tette a kisgazdapártot ellenzéki körökben.

A *Magyarföld* betiltása nemcsak félreérthetetlen figyelmeztetés volt a kisgazdapárt, s általában az ellenzéki parasztmozgalmak számára, hanem több szempontból új helyzetet is teremtett. Tildyék elvesztették legfontosabb kommunikációs eszközüket, amelyen keresztül tartották kapcsolatukat vidéki párthíveikkel és újabb támogatókat szerezhettek. Világossá vált, hogy rendezni kell a párt belső anyagi, szervezeti ügyeit; ki kell építeni a párt vezető szerveinek intézményes kereteit és az adminisztrációt; folytatni kell a pártszervezést és propagandát. Érzékelték, hogy a pártvezetésen belül, amely eredendően sem volt egységes, felütötte a fejét az egyenetlenség, a pártválasztmányból csendben többen kiváltak.

Felismerték, hogy szükség van a párton belül egyfajta politikai egység megteremtésére, s a párt iránti lojalitás megkövetelésre. A lapbetiltás legfontosabb tanulsága az volt, hogy belátták az új politikai szervezetnek, ha talpon akar maradni, szövetségeseiket, pártfogókat kell találnia, érdemi lépéseket kell tenni a kisgazdamozgalmak integrálására, s meg kell oldani a pártvezér kérdését. Az is egyértelművé vált számukra, nem elég egy országosan ismert politikust megnyerni, olyan befolyásos közéleti személyiség kell, aki egyben parlamenti képviselő is, s megfelelő védelmet tud nyújtani számukra a hatósági erőszakkal szemben.³⁷⁶ Hogy parlamenti képviselthez jussanak számoltak valamely időközi választáson való indulás lehetőségével is. Innen van, hogy a kisgazdapárti vezetők feltűnő érdeklődést mutattak, ha a sajtó hírére keltette egy választókerület megüresedésének.

Az FKgP vezérkara számára az is világossá vált, hogy keresni kell az érintkezést a lehetséges politikai szövetségekkel illetve ápolni kell a korábbi kapcsolatokat mind a parasztmozgalmon belül mind az ellenzék táborában. Ez erősítette az is, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre 1930. november 1-én, anélkül, hogy Tildyékkel megbeszélte volna, vagy egyáltalán előre értesítette volna őket az hasábjain bejelentette a Nemzeti Radikális Párt megalakítását és szervezkedésének megindítását.³⁷⁷ A kisgazdapárti vezetők körében ez a lépés csalódást keltett; megértették üzenetét: az utak szétválnak, Zsilinszkyre és kapcsolataira a továbbiakban aligha számíthatnak. Nem nyugtatta meg őket, hogy az *Előőr*s is felemelte szavát a *Magyarföld* betiltása miatt és lekötötte az ez ellen tiltakozó kisgazdapárti nyilatkozatot.³⁷⁸ Nagy Ferenc, aki nem az FKgP főtitkáraként, hanem a *Pesti Hírlap* tudósítójaként jelent meg, november 1-én Zsilinszky programadó beszéde után többekkel együtt otthagyta az alakuló ülést³⁷⁹, mert a hallottak nem nyerték meg tetszését. B. Nagy Lajos maga is sajnálkozásának adott hangot a megrendült Csizmadia Lajoshoz írt november 3-i levelében: „Zsilinszky, majd meglátod belebukik a nagy vállalkozásba. Én nagyon sajnálom, de hiába ő nem áll meg.”³⁸⁰ A történetek ellenére Tildyék a kapcsolatot nem szakították meg.

1930. november 7-én Tildy, mint az FKgP egyik alelnöke leutazott Szegedre és részt vett Dénes István-féle Független Magyar Parasztpárt (Magyarországi Földműves és Munkáspárt), országos vezetőségi ülésén, ahol a Viharsarokból és a Hajdúságból, mintegy harminc helyiségből gyűltek össze a helyi vezetők. Szívesen fogadták, de érdemi megbeszélésekre nem került sor. A látogatás inkább csak a az együttműködési készség demonstrálását célozta.³⁸¹

A baloldali parasztpárt mellett a kisgazdapárt felső vezetése kapcsolatot keresett a jobboldali ellenzéki csoportokkal is. Tárgyalásokat kezdtek a jobboldali radikális Magyar Szabadságpárttal, amelyet a volt fajvédő párt néhány tagja hozott létre, s amelynek megalakulásánál 1930 augusztusában Bajcsy-Zsilinszky is bábáskodott. A kis pártocskára, amelynek Kecskeméten, Csongrádon, Szentesen és Pest vármegye déli részén volt néhány helyi szervezete, azért vált fontossá Tildyék számára, mert azt remélték, hogy révén is kiterjeszthetik befolyásukat a Duna-Tisza közére, a kecskemétiakkal és a kiskőrösiekkel együtt komoly szervezeti bázisra tehetnek szert e térségben. Megbeszélések eredményre vezettek, a szabadságpárt vezetősége november 19-én úgy döntött, hogy csatlakoznak a Független Kisgazdapárthoz.³⁸² Ezt a kisgazdapártiak később nagy sikernek igyekeztek feltüntetni, alaptalanul.

Tárgyalások a Csoór-féle Országos Nagyatádi Párttal

A különböző kisgazda- és agrárirányzatú mozgalmak egyesítésével kapcsolatos tárgyalásokat az Országos Nagyatádi Párt vezetősége kezdeményezte. Az un. nagy végrehajtó bizottság, az országos intézőbizottság október 18-án ült össze szentantalfai Nagy Lajos evangélikus esperes elnökletével, egy nappal a debreceni nagygyűlés előtt. A 40 intézőbizottsági tagból 32-en jelentek meg. Elhatározták, hogy megkeresik az ország különböző vidékein szervezkedő ellenzéki beállítottságú kisgazda csoportosulásokat és azok vezetőit, üljenek tárgyaló asztalhoz, hozzanak létre egy egységes, valamennyi mozgalmat, csoportot, frakciót átfogó politikai szervezetet. Egyetlen feltételt szabtak csak azt, hogy az egyesülő szervezetek

legfőbb pártfórumként állítsanak fel egy intézőbizottságot, amelyben minden csoport egyenlő jogosítványokkal képviselteti magát, s amely kvázi kollektív testületként működik. Kijelölték a párt tíz tagú tárgyaló delegációját, amelybe bekerült többek között Csoór Lajos, Kiss József, Kúr Lajos, Mózes Sándor, szentantalfai Nagy Lajos és Pulius István. ³⁸³ Külön határozatot nem hoztak, de azt természetesnek tartották, hogy a párt az év elején kidolgozott programját fenntartja. A Föld egy hét múlva, október 25-én le is közölte azt, s később brossura formájában is terjesztették. ³⁸⁴ Valójában azt szerették volna, hogy a különböző ellenzéki birtokos paraszti pártok és csoportok a hozzájuk, a Nagyatádi-párthoz csatlakozzanak, vagy ha ez nem sikerült a fúzió után létrejövő közös pártvezetőségben igényeiknek megfelelő befolyással rendelkezzenek.

A Nagyatádi-párt vezérkarát több tényező is motiválta abban, hogy kezdeményezőleg lépett fel. A Független Kisgazdapárt megalakulása az ellenzéki kisgazda politikai mozgásban új helyzetet teremtett. Vonzóerővé és igazodási ponttá vált. A vezetőség több tagja időközben átlépett Tildyékhez, Borgulya Pál, Kresnyák Pál és Pulius István Békésen tagja lett az új párt országos választmányának, Mózes Sándor a Duna-Tisza közti pártszervezetet vitte magával, bár régi pártelkötelezettségüket sem adták egyelőre fel. A politikai cikk-cakok miatt Nagyatádi-párt tömegbefolyását kiszélesíteni nem tudta, helyi szervezeti alig maradtak. Herczeg lemondása után a pártelnök posztja üresen állt. A párt — elsősorban anyagi gondok miatt — október folyamán felfüggesztette tevékenységét. ³⁸⁵ A Dénesekkel való összefogás sem sikerült. A Föld betiltásával a párt hetilapját, egyetlen kommunikációs eszközét is elvesztette. A Csoor-féle parasztpárt a megsemmisülés szélére került.

Az adott helyzetben logikusan merült fel, hogy Országos Nagyatádi Párt és a Független Kisgazdapárt közeledjen ismét egymáshoz. A jó személyi kapcsolatok mellett a programpontokban sem volt nagy különbség közöttük. Tildyék maguk is a különböző ellenzéki kisgazda irányzatok összefogásának, sőt egyesítésének hívei voltak, tettek is erőfeszítéseket ilyen irányban. A Magyarföld lehozta a Csoór táborához tartozó felsőnyéki Kiss József tanítónak az egység megteremtését sürgető cikkét, a tárgyalási készség jeleként. A Független Kisgazdapárt vezetőségének többsége a különböző kisgazda csoportok és szervezetek integrálását szintén úgy képzelte el, hogy a különböző részmozgalmak, frakciók az FKGP-hez csatlakoznak, vagy ha létrejön az egységes párt annak vezetésében a kisgazdapártiaké a vezető szerep. Béltekynek, akit a debreceni nagygyűlés a tárgyalások vezetésével bízott meg, különvéleménye volt. Ő továbbra is úgy gondolta, hogy a korábban létrejött pártok, tehát az FKGP is oszlassák fel önmagukat, és hozzanak létre egy teljesen új, nagy ellenzéki pártot.

A két párt vezetői közül néhányan először november 2-án Erdősokonyán, Nagyatádi halála évfordulóján rendezett ünnepségen ültek le egymással tárgyalni. Megállapodtak abban, hogy november 20-a délelőtt 10 órára Budapestre összehívják egy értekezletet a kisgazdamozgalmak egyesítésének előkészítésére. ³⁸⁶ J. Bartolf Márton, az FKGP ügyvezető elnöke, feltehetően Schultz Mihály közreműködésével kidolgozott és írásban előterjesztett egy javaslatot a tárgyalások napirendjére és a megállapodások tematikájára vonatkozóan, amelyet megküldött mindkét párt vezetőinek. A hiányosan fennmaradt dokumentum szerint többek között azt ajánlotta, hogy az egyesült párt a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt nevét vegye fel esetleg „Nagyatádi”, jelzővel kiegészítve, s a kidolgozandó közös cselekvési terv alapjául is a békési programot fogadják el. Indítványozta, hogy már most az első megbeszélésen egyezzenek meg az akciótervben, a pártszervezés megindításában, a szervezeti szabályzat és az ügyrend kérdésében. Azt tanácsolta, hogy a betiltott lapok pótlására mielőbb tegyenek lépéseket, esetleg indítsanak hetente kétszer megjelenő pártértécsitőt. Valószínűleg felállítandó közös intézőbizottság összetételére is tehetett javaslatot. Kezdeményezte, hogy hívják meg az értekezletre az FKGP és a Dénes- párt támogatásával november 9-én pártonkívüli ellenzéki jelöltként képviselővé választott Mojzes János bajai ügyvédet, aki a nyilvánosság előtt kiállt az alföldi kisgazdamozgalmak egyesítése mellett Nagyatádi eredeti — 1908-as — programja alapján ³⁸⁷, valamint Czeglédy Endre mérnököt, volt kisgazdapárti képviselőt, aki az Egységes Párt megalakulása után a politikai életből különböző okokból kiszorult kisgazdapárti törvényhozók körében indított mozgal-

mat.³⁸⁸ A korabeli sajtó szerint Czeglédyt a háttérből Szabó Sándor, az Egységes Párt alelnöke, a kiskazda frakció egyik vezetője mozgatta.³⁸⁹

November 20-án egy budai kisvendéglőben mintegy ötvenen jöttek össze. Elsősorban a Tildyék és Csoórék képviseltették magukat, de Mojzes és Czegléd is megjelentek. A kiskazdapárti delegáció tagjai az értekezlet előtt külön megbeszélést folytattak a közös álláspont kialakítására és a követendő taktika egyeztetésére.³⁹⁰ Az összejövetelen, amelyen Nagy Lajos evangélikus esperes elnökölt, végig feszült légkör uralkodott. A nézeteltérések nem elvi-ideológiai vagy politikai kérdések körül bontakoztak ki, elsősorban a személyi és szervezeti kérdések adtak vitára okot. A legvitatottabb kérdés az volt, hogy az egyesült pártnak legyen-e országos elnöke, illetve elnökség, vagy intézőbizottság vezesse-e a pártot. Csoór és hívei amellett kardoskodtak korábbi döntésüknek megfelelően, hogy csak intézőbizottságot válasszanak, ami egyrészt azt jelentette, nem akarták, hogy Szijj Bálint reprezentálja a pártot, másrészt annak az elkendőzésére irányult, hogy a Nagyatádi-pártnak nincs elnöke, s nehezen tudna az adott esetben versenyképes elnökjelöltet állítani. Szijj Bálint a megegyezés érdekében felajánlotta a maga és funkcióban lévő társai lemondást. Bejelentése enyhítette az ideges hangulatot. Az elnöklő Nagy Lajos epeseres ezt kihasználva azt ajánlotta, hogy a Független Kiskazdapárt irányításának struktúrája maradjon meg, tehát Szijj Bálint ne mondjon le, s kicsit puccsszerűen feltette a kérdést: a jelenlévők egyetértenek-e a két párt és a két kiskazda tábor egyesülésével. Mindenki egyetértett, senki nem szólt ellene. Czegléd is felajánlotta a maga csoportjának csatlakozását. A határozathozatal után azonban Schlitt Gyula felszólat és visszatért a Nagyatádi-párt eredeti javaslatához, az elnökséget mellőzzék és alakuljon közös intézőbizottság. Az tanácskozás holtpontra jutott. Csoór és néhány társa még az értekezlet befejezése előtt elégedetlenül eltávozott. Elhatározták, hogy a tárgyalásokat december 8-án folytatják.³⁹¹

Az újabb tárgyalási fordulóig mindkét párt házatáján fontos események történtek. Czegléd régi kiskazdapárti törvényhozókból álló csoportja az Országos Nagyatádi Párthoz csatlakozott, sőt az egykoron sárbogárdi képviselőt ügyvezető elnökké nevezték ki, s megbízták, hogy december 8-ig a párt tevékenységét irányítsa. Csoór, aki addig ügyvezető igazgató tisztét töltötte be, háttérbe vonult. A személycsere a párt tárgyalási pozíciójának megerősítését célozta.³⁹²

November 20-ával, mint alább látni fogjuk döntő szakaszukba léptek a Gaál Gastonnal folytatott tárgyalások, s a kiskazdapárti pártvezetés már nem volt annyira érdekelt a Csoórékkal megkötendő megállapodásban. Az országos pártválasztmány, amely a fúziós megbeszélések elnapolása után még november 20-án össze ült, nem fogadta el Szijj Bálint és az elnökség tagjainak lemondását, mint az egyesülés érdekében teendő engedményt, mert az a pártönállósága elvesztésének veszélyét hordozta magában. Természetesen nem támogatták Békty álláspontját sem, hogy FKGP szűnjön meg, és hozzanak létre új pártot, bár ő továbbra is fenntartotta a véleményét.³⁹³

A december 8-i megbeszélésen J. Bartolf elnökölt. A Csoór-párti delegációt Czegléd vezette. Bár ez alkalommal politikai kérdések is felmerültek, mindenekelőtt a királykérdés, hamarosan kiderült, hogy a közös vezetőség ügyében egyik fél sem változtatott korábbi álláspontján. Bár a kiskazdapárti vezetőkben meg volt a halandóság a megegyezésre, a nézeteltéréseket nem sikerült áthidalni. Tildy azon javaslata, hogy hozzanak létre egy közös bizottságot, amely majd tisztázza a vitás kéréseket, érdemi válasz nélkül maradt. Az értekezlet eredménytelenül végződött, a fúzió megghiúsult.³⁹⁴ A tárgyalásokat Czeglédék szakították meg, akik abban reménykedtek, hogy saját vezetésük alatt sikerül majd a kiskazdamozgalmakat egyesíteni. A megegyezés elmaradása miatt Országos Nagyatádi Pártból többen kiléptek és a Független Kiskazdapárthoz csatlakoztak.

Tárgyalások Gaál Gastonnal

Utaltunk rá, hogy a Gaál Gastonnal történő kapcsolatfelvétel a kiskazda politikai mozgásterében 1930 eleje óta többször felmerült. A próbálkozásokat nem kísérte siker, mert a tekintélyes politikus minden alkalommal visszautasította a közeledést. A pártvezetőség bé-

kési alakuló ülésén, ahol Tildy tájékoztatást adott a Bajcsy-Zsilinszkyvel folytatott megbeszélésekről, arról is döntöttek, hogy Gaál Gastonnal is összeköttetést kell teremteni és Tildy alelnök és Vass Sándor pártigazgató kapta a megbízást, hogy vegyék fel a kapcsolatot vele és parlamenti csoportjával.³⁹⁵ Tildy először levelet írt, majd amikor meglepetésre igenlő válasz érkezett, megkezdődtek a személyes megbeszélések. Október 25-e körül már arról tájékoztatta Csizmadiát, hogy Vass éppen a parlamentben van az Agrárpárt vezérénel, s hozzá fűzte: „Ezt az ügyet nagyon komolyan meg kell fontolnunk.”³⁹⁶ A pap politikus maga is felkereste a boglári földesurat, akivel magánszinten külön is kapcsolatot tartott. A pártmegbízottak széleskörű konzultációt folytattak, a pártvezetőség számos tagjával, sőt több esetben a helyi pártszervezetek vezetőivel is.³⁹⁷ Már az előzetes eszmecseréken felszínre került, hogy a kisgazdapárti pártvezetőség több tagja aggodalommal fogadja a Gaál Gastonnal való egyezkedést, attól tartva, hogy veszélybe kerülhet a párt szabadkirályválasztó álláspontja.³⁹⁸ Az első érdemi megbeszélésakor az is kiderült, hogy a nézeteltérések mélyebbek és szélesebb körűek.

Az első találkozó 1930 november 20-án zajlott le. Előtte az FKgP országos pártválasztmányja ülésezett, amely a Csoórékkal való fúzió mellett megvitatta a „Gaál Gaston-ügyet”, is. A részletek nem ismertek, csak az, hogy az értekezlet öttagú delegációt küldött ki a tárgyalásokra, amelynek J. Bartolf Márton, Csizmadia Lajos, Nagy Ferenc, Tildy Zoltán és Vass Sándor lettek a tagjai.³⁹⁹

Gaál Gaston az Országos Kaszinó különtermében fogadta a küldöttséget. Csizmadia 1938-ben erre így emlékezett vissza: „Öméltósága hosszú, nyílt és mindenre kiterjedő megbeszélés után magáévá tette pártunk programját, három pontnak, éspedig a leglényegesebbeknek a kivételével. Nem osztotta azt ugyanis az általános titkos választójogot, a földreformot, de legfőképpen a királykérdést illetőleg. Mint mondotta nem legitimista, de ezt a kérdést sajnos a külföld beavatkozása nélkül úgysem áll módunkban majd megoldani, a pártjukban (Agrárpárt) lévő mind a három képviselő pedig (Farkas Tibor, Forster Elek és Reischl Richárd) túlzó legitimista, akik ebből engedni nem tudnak, márpedig Ő csak ezeken a barátainak a bejegyzése esetén hajlandó csak szerepet vállalni a Független Kisgazdapártban. A bizottságnak előbb szeget ütött a fejébe ezen három alapvető kérdésnek a programból való kihagyása, illetve, leegyszerűsítése, végül azonban csak magam maradtam meg, aki Gaál Gaston puritánsága és tiszta kezű politikus volta, és a párt élére való megnyerésének ambicionálása dacára is aggályaim támadtak. Abban történt aztán megállapodás, hogy újból december 8-án ülünk ismét össze, amikor Őméltósága is letárgyalja az ügyet képviselő barátaival, mi is beszélünk majd a dolgokról addig.”⁴⁰⁰

Gaál Gaston feltételei kisgazdapárti körökben növelték az aggodalmat és nehezítették a szűkebb pártvezetőség helyzetét, amely a kormányzat erősödő nyomása láttán, ha nem is mindenáron, de szeretett volna megegyezésre jutni. A vele való elégedetlenség ellenére Bélteki Lajos kapott megbízást a párt álláspontjának kidolgozására, s bekapcsolódott a tárgyalásokba, amelyek november 20-a után folytatódtak. Tildyék törekvését a radiális jobboldali ellenzék is támogatta. Milotay személyesen is részt vett a megbeszéléseken.

Gaál és kisgazdapárti pártvezetés közötti találkozókról források hiányában nehéz pontos képet alkotni. A későbbi eseményekből arra lehet következtetni, hogy a régi vágású politikus maga is kereste a megegyezés lehetőségét és tett engedményeket. Személyi követelményeket nem támasztott. Elfogadta az FKgP Békésen megválasztott tisztikarát, még a liberális polgári ellenzék, elsősorban a Hegymegi csoport által bántóan támadott Szijj Bálint pártelnökségét sem kifogásolta. Egyetértett azzal is, hogy a kisgazdapárt ellenzéki politikai orientációján és mérsékelt magatartásán nem kell változtatni.⁴⁰¹ Ami a békési program vitatott kérdéseit illeti, a választójogi reform kérdésében engedékenynek mutatkozott, áldását adta arra, hogy az új program tervezetbe a titkos választójog törvénybe iktatásának követelése bekerüljön, megvalósítása időpontjára való konkrét utalás nélkül. A földreform, kisgazdapárti tárgyaló delegáció későbbi állításaival ellentétben, Gaál Gaston nem tett engedményt. A békési programban rögzített, a birtokviszonyok átalakításával kapcsolatos mérsékelt elképzelésekből semmi nem került át az új programtervezetbe. Az államforma kérdésében nehezebben alakul ki közös vélemény. Úgy tűnik, hogy az előzetes

megbeszéléseken Tildy és a tárgyaló küldöttség tagjai hajlandók lettek volna a legitimista állásponthoz közeledni, de ehhez még meg kellett szerezni az országos vezetőség egyetértését. A boglári földesúr az a tárgyalások során azt is feltételül szabta, hogy a kiskisgazdapárt alakuljon „országos párttá”, ami azt jelentette, hogy a békési zászlóbontást — alaptalanul — nem tekintette legitimnek.

Gaál Gaston december 7-én részt vett a helyi Gazdakör ellenzéki érzelmi tagjai által szervezett nagyszabású székesfehérvári gazdaggyűlésen.⁴⁰² Ez volt az első alkalom hosszú idő óta, hogy nyilvánosan megjelent egy ilyen jellegű összejövetelen. Az elkerülhetetlen adóreform kéréseiről beszélt, s többek között azt hangsúlyozta, hogy az állami költségvetés nem áll összhangban az ország teherbíró képességével s túl nagy a hivatali bürokrácia. Székesfehérvárra a Független Kiskisgazdapárt szinte teljes országos vezetősége leutazott, s mód nyílt arra, hogy a nagynevű politikus Tildy, Nagy Ferenc mellett a párt más vezetőivel is megismerkedhessen. A vidéki vezetők közül sokan ekkor látták először emberközelből, s jó benyomást szereztek róla.⁴⁰³

A székesfehérvári gyűlés után Gaál először nyilatkozott a Független Kiskisgazdapárttal folytatott tárgyalásokról és szándékairól. „Csak természetes, hogy mint agrárius és mint a falusi nép józan, mérsékelt, céltudatos és öntudatos megmozdulásának csak örülök — jelentette ki — és ha ilyen alapon a falu társadalma gazdaságpolitikai célok elérésére országos párttá alakul, a magam részéről a legnagyobb készséggel fogok hozzájuk csatlakozni és jogos érdekeik és kívánságaik elérésére a parlamentben és azonkívül segítségükre leszek.”⁴⁰⁴ Mindezt egy levélben az FKGP elnökével és intézőbizottságával is közölte.⁴⁰⁵

A kiskisgazdapárt december 8-i népes nagyválasztmányi ülésén éles vita folyt a Gaál Gastonnal és pártjával való egyesülésről. A pártvezetőség a kidolgozott megállapodás tervezet elfogadását javasolta. Többen továbbra is fenntartásaiknak adtak hangot. A királykérdésben a Tildyék által tett engedményt a nagyválasztmány túlnyomó többsége elvette, s ragaszkodott a szabad királyválasztás elvéhez. Végül találtak egy olyan formulát, amely mind a legitimisták, mind a szabad király választók számára elfogadható volt, s Gaál jóváhagyásával ez került bele a programtervezetbe.⁴⁰⁶ A baloldali érzelmi Filó Sámuel volt azonban az egyetlen, aki közölte, aggodalmait vannak a tekintetben, hogy azok a földmunkás és szegényparaszti rétegek, amelyek képviselőjének tekinti magát, helyeselni fogják-e ezt a lépést, s bejelentette, hogy egyelőre csak a saját személyében járul hozzá a megállapodáshoz. A pártvezetőség ezt tudomásul vette.⁴⁰⁷ A következetesebb és radikálisabb magtartást tanúsító bihariak viszont teljes mellbőséggel kiálltak a fúzió mellett. Csizmadia Lajos maga is ez tette, B. Nagy Lajos pedig odáig elment, hogy arra a kijelentésre ragadtatta: ha valaki vagy valakik meghiusítják a tárgyalásokat Bihar vármegyei pártszervezet kilép a Független Kiskisgazdapártból.⁴⁰⁸ A bojti tanító, aki nem nézte jó szemmel a Csoór-féle Nagyatádi-párttal való egyezkedést, és a városi liberális ellenzékben sem bízott, úgy vélte, hogy a konzervatív agrárius Gaál Gaston személye biztosíték a párt önállóságának fennmaradásához.

A tárgyalások 1930. december 9-én délelőtt a parlament egyik bizottsági termében folytatódtak. Az összejövetelen Bélték Lajos elnökölt, a kiskisgazdapártot népes delegáció képviselte Tildy, Vass és Nagy Ferenc vezetésével. A Gaál Gaston környezetéből csak a vidéken tartózkodó Farkas Tibor hiányzott. A kiskisgazdapárti vezetők hivatalosan felkérték, hogy vállalja el az FKGP parlamenti pártvezéri tisztségét és híveivel csatlakozzon a párthoz. A konzervatív politikus közölte, ő és két képviselőtársa helyesli az FKGP és az Agrárpárt egyesítését, elfogadják a közösen kidolgozott politikai platformot és programot, s a maga részéről hajlandó elvállalni az FKGP parlamenti vezérének tisztségét. Bejelentette, Farkas Tiborral nem volt módja beszélni, az ő hozzájárulását még nem kapta meg, végleges választ akkor adhat, ha Farkas álláspontját is ismeri. Némi vita után megállapodtak abban, hogy a párt elnevezését módosítják, ezentúl Független Kiskisgazda-, Földmunkás és Polgári Agrárpártnak (FKGP) fogják hívni. Elhatározták, hogy a politikai alakulat hivatalos zászlóbontását 1931 januárjában Nyíregyházán tartják, de arra végül is Budapesten került sor. Abban is egyezsége jutottak, hogy a párt politikailag és szervezetileg is elhatárolja magát mind a baloldaltól, mind az olasz fasizmus és a német nemzetiszocializmus hatására szerveződő szélsőjobboldali csoportoktól. Kimondták, hogy sem a Dénes István-féle Független Magyar

Parasztpárttal (Magyarországi Földműves és Munkáspárt), sem a Nagy Vince vezette polgári radikális Kossuth-párttal a jövőben nem kívánnak érintkezést tartani, s eseteleges csatlakozási szándékukat elutasítják.⁴⁰⁹ Tildyék könnyedén feláldozták az ellenzéki parasztmozgalom radikális szárnyához fűződő kapcsolataikat.

Másnap — december 10-én — Farkas feljött Budapestre, és hozzájárulást adta a két párt egyesüléséhez, amely ily módon hivatalossá vált.⁴¹⁰ Gaál a parlament elnökének még aznap bejelentette. A nyilvánossággal a következőket közölte: „Az új pártvalóban létrejött és annak elnöke Szijj Bálint lett, mi képviselők pedig ennek a pártnak a parlamenti csoportja vagyunk. A csoport tagjai Foster Elek, Reischl Richard, Farkas Tibor és én. A párt programját és célkitűzéseit később fogjuk hivatalosan proklamálni. Arra törekszünk, hogy az ország agárköreit és falusi lakosságát az új párt programjának megnyerjük.”⁴¹¹

A pártprogramot, amelyet Gaál Gaston és a kisgazdapárti vezetők, Szijj Bálint, J. Bartolf, Tildy, Vass és Nagy Ferenc írtak alá, a kisgazdapárt december 21-én hozta nyilvánosságra, bár egy nem hivatalos változata, indiszkréció folytán, Az Újság c. lap december 11-i számában már megjelent.⁴¹²

A 10 pontba összesűrített program, amelyet Bétkéy állított össze, ugyan a békési program konkrét követeléséből sokat átvett, de jellegét, célkitűzéseit, hangsúlyait, társadalmi orientáltságát tekintve lényegesen különbözött attól. A demokratikus Magyarország helyett „nemzeti agrárdemokrácia” megteremtését tűzte ki hosszú távú célként, amelynek tartalma homályban maradt. A békési cselekvési terv már eredetileg is mérsékelt nagybirtok és tőkés monopólium ellenessége teljesen elhalványodott. A válságból való kiutat — Gaál álláspontjának megfelelően — a gazdasági, gazdaságpolitikai kérdések megoldásában látta, a politikai kérdéseket, mindenekelőtt a demokratikus szabadságjogok kiterjesztését másodlagosnak tekintette. Első és legfontosabb feladatnak az adórendszer reformját jelölte meg, s ahhoz kapcsolódva a hitel-, a vám- és kereskedelmpolitika átalakítását, s az agrárgazdaság érdekének figyelme vételét sürgette. A földkérdés rendezése háttérbe szorult. Az átdolgozott program már csak „egészséges, gazdaságilag és pénzügyileg megalapozott, telepítéssel kapcsolatos, demokratikus földbirtok-politika” megindításáról tett említést, a hitbizományok és más kötött birtoktestek felszabadításáról, az állam kisajátítási jogának törvénybeiktatásáról, a földmunkásság, a szegény- és kisparasztság földhözjuttatásáról vagy házhelyek biztosításáról már nem volt szó. Eltűntek a szociális követelések is. A politikai reformkövetelések is hangsúlytalanok váltak azáltal, hogy túl általánosságban mozogtak. A titkos választójog követelése annak általánossá tétele formájában az utolsó előtti, 9. pont végére került. Az államforma kérdésében a program úgy fogalmazott, hogy: „... a párt minden más országtól és tróntól — úgy közjogilag, mint gazdaságilag, szóval minden vonatkozásban — teljesen független, öncélú, magyar nemzeti királyság álláspontján áll.” Ez a formula olyan tag volt, hogy abba, amint a korbéli sajtó is észrevette mind a legitimista, mind a szabadkirály-választó álláspontot bele lehetett érteni, pontosabban mindkét irányzat számára elfogadható volt. A program az ország külpolitikáját, a teljes területi revíziót nem számítva, nem érintette. Bár azt az alapállását megőrizte, hogy elsősorban a falu népének, a parasztságnak a gazdasági és politikai helyzetén szándékozott javítani, osztálykülönbség nélkül „bármely rendű és felekezetű” állampolgár „összefogását, a kisgazdapártba való tömörítését” hirdette meg. Ez azt jelentette, hogy Gaál Gastonék a Független Kisgazdapárt eredeti paraszti jellegét meg kívánták szüntetni és a pártot a nemcsak a paraszti, hanem a földbirtokos rétegek érdekeit is képviselő agrárpárttá akarták átalakítani.

Az átdolgozott program Gaál Gaston álláspontját tükrözte, nem kormányprogramnak szánták, bár lényegét tekintve — bevallottan — válságkezelő program volt, s valószínűleg a közeli választásokra is tekintettel fogalmazták. A békési programot Tildyék szögre akasztották. A konzervatív ellenforradalmi rendszer még oly óvatos demokratizálásáról való lemondás hamarosan súlyos következménnyel járt az ellenzéki birtokos paraszti mozgalomra nézve.

Az Eckhardt-Ulain -csoport csatlakozása

A Független Kisgazdapárt és Gaál Gaston Agrárpártjának egyesülésekor még egy jelentős esemény történt, Eckhardt Tibornak és környezetének belépése a pártba. Kisgazdapárti legenda szerint Gaál egy napon „örömtől csillogó szemmel” jelentette be, megállapodott „az egyik legnagyobb és legtisztább politikussal” Eckhardt Tiborral, hogy csatlakozik a párthoz.⁴¹³ Egy korabeli — 1930. decemberi — rendőri jelentés szerint a boglári földesúr nem örült a fajvédő múlttal rendelkező politikus közeledésének, s nem látta volna szívesen, ha ő és elvbarátai a kisgazdapártban vezető szerepet kapnának.⁴¹⁴ Kettejük között valóban nagy volt az emberi és politikai felfogásbeli különbség. Kozma Miklós találó jellemzése szerint: „Eckhardt radikális nacionalista, antiparlamentáris velleitásokkal, Gaál Gaston ókonzervatív, a parlamentarizmus feltétlen híve. Metódusaik és felfogásuk annyira különböznek, mint a két ember, aki ezeket képviseli”⁴¹⁵

Nagy Ferenc későbbi visszaemlékezése szerint Oláh György jobboldali újságíró, a Magyarország munkatársa volt az, aki felhívta Eckhardt figyelmét a kisgazdamozgalomra.⁴¹⁶ Ő tudósított a békési zászlóbontó nagygyűlésről és innen ismerte Tildyék. Eckhardt ez idő tájt vissza akart térni a belpolitikába, felismerte, hogy a Revíziós Liga ügyvezető alelnöke igényeinek megfelelő karrierre nem számíthat. Kozma Miklós szerint miniszterelnök szeretett volna lenni. Amint a fajvédők általában ő is a parasztságot, mindenekelőtt a kisbirtokos parasztságot tekintette a nemzet alapjának, s úgy látta, hogy az úri középosztály, mindenekelőtt a középbirtokos rétegek gazdasági és politikai érdekeit érvényesíteni és megvédeni egy agrár országban elsősorban paraszti támogatással lehet.

1930. november végén már Eckhardt már kapcsolatban állt a kisgazdapárt vezető politikusaival. 29-én előzetes egyeztetés nyomán Milotay társaságában leutazott a hajdúböszörményi népgyűlésre, amelyet Csorba Antal és Kálmán Ferenc, a helyi Magyar Nemzeti Párt korifeusai rendeztek, s amelyen Tildy és Nagy Ferenc is megjelentek. 1926 óta először fordult elő, hogy a volt fajvédő politikus részt vett egy nagygyűlésen.⁴¹⁷ Felszólalásában, amelyben élesen nagytőke, nagyipar és bürokrácia ellenes hangvételt ütött meg, nyilván taktikai megfontolásokból, kijelentette, hogy feltétel nélkül elfogadja az FKgP Békésen meghirdetett programját.⁴¹⁸ Valószínűleg már itt, vagy az e körüli napokban Eckhardt közölte belépési szándékát Tildyékkel, akik örültek ennek. A szűkebb pártvezetés körében aggodalmat keltett, hogy mit fog szólni Gaál Gaston, akivel ekkor még nem került tető alá a megállapodás. Tisztában voltak azzal, hogy az alapjában véve konzervatív gondolkodású Gaál, és a jobboldali radikális, az olasz fasizmusmal rokonszenvező Eckhardt politikailag és emberileg messze állnak egymástól és valószínűleg azt is tudták, hogy Gaálnak fenntartásai lennének az új jövevénnel szemben. Tildyék ezért azt javasolták, hogy Eckhardt belépési szándékával forduljon közvetlenül Gaál Gastonhoz. Kettejük közeledését jelezte, hogy Eckhardt is részt vett a december 7-i székesfehérvári gazdaggyűlésen és fel is szólalt. Valószínűleg szót váltottak egymással. A fajvédők egykori vezéregyénisége felszólalásában egyébként többek között kiállt az ország függetlensége mellett, s nemzeti szempontból pozitívként értékelte, hogy Magyarország megszabadult a több száz éves Habsburg uralomtól, ami Tildyéknek tetszett.⁴¹⁹

A két országos hírű politikus december 11-én ült tárgyaló asztalhoz egymással, s a várakozásokkal ellentétben már az első alkalommal tisztázni tudták nézeteltéréseiket és megállapodásra jutottak. Ha más elképzelésekkel és más módon is, de mindketten ugyanazon társadalmi rétegek, az úri középosztályt alkotó dzsentri középbirtokos, részben államhivatalnoki réteg képviselői voltak. Eckhardt másnap, 1930. december 12-én délből belépett a Független Kisgazdapártba⁴²⁰, majd hamarosan követteék őt Ulain Ferenc, Milotay és a Magyarország-kör több tagja, és sokan mások a szélsőjobboldalról.

A pártegyesülés és Eckhardt belésének visszhangja

Gaál Gaston és a legitimista képviselők, valamint Eckhardt Tibor és baráti köre csatlakozása, az átdolgozott program nyilvánosságra hozatala a kisgazdapártban és az ellenzéki

birtokos paraszti mozgalomban komoly aggodalmat keltett. A vidéki vezetők egy része nyugtalankodott amiatt, hogy a közvélemény által alaptalanul nagybirtokosnak tartott Gaál megjelenése és a békési program feladása nem jár-e a paraszti érdekek képviselésének hátrébe szorulásával, netán azok elárulásával.⁴²¹ Sokan, mint például Szabó Pál kezdetben bizalmatlanok voltak vele szemben.⁴²² A szűkebb pártvezetőség magyarázkodni kényszerült. Körlevelet intézett a az országos választmány tagjaihoz és a helyi vezetőkhez, amelyben védelmébe vette az Agrárpárttal kötött megállapodást. „Gaál Gastonban azt a férfiút nyerte meg pártunk — hangoztatták —, aki nagy tudásával, kiváló képességeivel, nemes puritánságával, a kisemberek védelmében folytatott eddigi munkájával pártatlan közmegebecsülésben részesül, nemcsak a politikai körök (meg ellenfelei) részéről, hanem széles néprétegek körében is. Úgy ő, mint pártjához tartozó képviselők nagy erősségei lesznek a párt további munkájának, amit most már megizmosodott erővel és új lendülettel kell folytatnunk. tovább.” Szijj Bálint pártelnök, J. Bartolf ügyvezető alelnök, Tildy, Nagy Ferenc, Vass, B. Nagy Lajos, a Bihar vármegyei szervezet pártigazgatója a nyilvánosság előtt is kiálltak a fúzió és a „megszelídített” pártprogram mellett.⁴²³ Hasonlóan foglalt állást a kecskeméti pártszervezet is.

Gaál Gaston igyekezett megnyugtatni a az Egységes Pártot és a kormány köröket. Első nyilatkozatában a kisgazdapárt együttműködési készségek adott hangot. A következőket jelentette ki: „Meg akarjuk valósítani ezt a programot, *ha lehet a kormánnyal, de ha nem lehetséges, akkor a kormány ellenére is*, mert úgy érezzük, hogy e program pontjai magában foglalják a kívánságokat, amelyeket egyformán hangoztat ebben az országban mindenki. Ennek a programnak a megvalósításáért indítja meg a párt az országos szervezkedést, és én hiszem az ország meg fog érteni bennünket.”⁴²⁴

Eckhardt megjelenését nemcsak Tildy és Nagy Ferenc, mint utaltunk rá, hanem mások is fenntartásokkal fogadták.⁴²⁵ A vele kapcsolatos averzió oldására a szűkebb pártvezetőség a Pátria klubban találkozót szervezett Eckhardt és az országos választmány tagjai, valamint vidéki kisgazdapárti vezetők között, amelyen Ulain Ferenc is részt vett. A szélsőjobboldalról érkezett politikai bemutatkozása jól sikerült, noha nem nyugtatott meg mindenkit. Ulain felszólalása viszont nem tetszett. Ő azt javasolta, hogy tekintettel az ország súlyos helyzetére, a párt maradjon meg radikális parasztpártnak, ami önmagában logikus és ésszerű elgondolás volt. A jelenlévők ezt elutasították azon az alapon, hogy a kisgazdapárt nem osztálpárt, s nem kívánnak csak a parasztság körében szervezkedni.⁴²⁶

A két párt egyesülése a politikai életben mind a kormánypártban, mind ellenzéki oldalon nagy feltűnést keltett és a korbéli sajtó beszámolóiból is érzékelhető izgalmat váltott ki. Az Egységes Pártban, különösen a kisgazdafrakcióban növekvő aggodalommal olvasták a kisgazdapárttal kapcsolatos híreket. A parlamenti frakció tagjai december 13-án bizalmas értekezletet tartottak és elhatározták, hogy akcióba lépnek. „Határozott és erőteljes”, fellépést tartottak szükségesnek a kormányzat részéről; elhatározták, hogy a jövőben minden képviselő figyelemmel fogja kísérni választókerületében a parasztság megmozdulásait, s maguk is gazdaggyűléseket szerveznek. Azt is aggályosnak tartották, hogy az aktivizálódó szélsőjobboldali, volt fajvédő csoportok szervezkedése és beépülése a kisgazdapártba radikalizálhatja a paraszti tömegeket. Mayer János földművelésügyi miniszter 16-ára össze hívta a frakcióértekezletet, ahol meglehetősen harcias megnyilatkozások hangzottak el. Az öszszejöveten azonban csak egyetlen jelentősebb esemény történt. Felolvasták Szijj Bálint levelét, amelyben bejelentette, hogy nem kíván tovább az Egységes Pártban politizálni, bár formálisan nem lépett ki. Ő is arról igyekezett meggyőzni a kormánypárti képviselőket, hogy a kisgazdapárt nem szándékozik mindenáron ellenzéki politikát folytatni, s nem törekszik a Bethlen-kormány megbuktatására. De hozzá tette, a kormánypolitika bírálatának jogáról azonban nem mondanak le.⁴²⁷

Gaál Gaston személye, a felfogásának megfelelően módosított pártprogram és az óvatos nyilatkozatok kormánypárti oldalon — átmenetileg — megnyughatóan hatottak. Mayer János karácsony előtt a következőket nyilatkozta: „A Gaál Gaston és Szijj Bálint-féle szervezkedés, ha el is tér valamelyest attól az iránytól, amelyet az én vezetésem alatt álló parlamenti kisgazdacsoport az Egységes Párt kebelében követ, a mozgalom élén álló egyé-

nek, nemzeti, politikai és társadalmi szempontból való abszolút megbízhatósága következtében semmiféle veszedelmet nem jelent, mert nem felforgató és rendszerbontó irány, hanem kizárólag a gazdasági helyzet javítását célzó mozgalomnak tekinthető." Ugyanakkor, amint korábban is, helytelenítette az ellenzéki kisgazdamozgalom párttá szerveződését és az önálló politikai erőként való megjelenését, arra hivatkozva, hogy ez politikailag megosztja a birtokos parasztságot.⁴²⁸ Szabó Sándor, az Egységes Párt alelnöke az FKGP programjáról azt mondta, hogy: „Ezt a programot az Egységes Párt kilencvenkilenc százalékában magáévá teszi. A további egy százalékot is elfogadnók, azonban vannak kérdések, amelyek megoldására még nem érkezett el az idő, egyrészt az Európa-szerte nyugtalanító jelenségek miatt, másrészt azért, mert még itt áll Keleten Szovjetországnak.” Az egy százalék azonban a független kisgazdapárti program egyik leglényegesebb pontját, a politikai szabadságjogok kérdését érintette. „Az Egységes Párt csupán a szabadságjogok kiterjesztésnek követelésével szemben helyezkedik ma is arra az álláspontra — írta a *Pesti Napló* —, hogy még mindig nem lehet megszüntetni a kivételes rendelkezéseket, és a szabadságjogokat még ma sem lehet helyreállítani.”⁴²⁹ A kormánypárt és a mögötte álló nagytőkés, nagybirtokos és az úri középosztályhoz tartozó csoportok a demokratikus szabadságjogok helyreállításában továbbra sem kívánt engedni, mert ez a bethleni konszolidáció alapjait érintette volna. Az Egységes Párt kisgazdafrakciója továbbra is rendíthetetlenül kitartott Bethlen mellett.

A kormánytámogató konzervatív Keresztény Gazdasági és Szociális Párt hivatalos nyilatkozataiban indokolatlannak tartotta a kisgazdapárt megalakítását és élesen bírálta a Gaál-féle programot egyoldalú agrárius beállítottsága miatt. Ugyanakkor azzal vádolta az FKGP-t, — s ezzel politikai fenntartásainak vallásfelkezeti jelleget adott —, hogy Baltazár Dezső református püspök politikáját kívánja követni, s módosításokkal ugyan, de átvéve 1929 őszi követeléseit.⁴³⁰ A keresztény pártban, ahol az ország súlyos helyzete miatt egyre terjedt a kormányellenes hangulat, valójában sokan rokonszenveztek Gaál Gastonékkal, beleértve gr. Zichy János pártelnököt is. Tisztázni kívánták azonban, hogy az FKGP milyen viszonyt kíván kialakítani a kormánnyal és mi az álláspontja a királykérdésben.⁴³¹

A baloldali, szociáldemokrata és liberális politikai körökben a Gaál Gaston vezette FKGP létrejöttét tartózkodással fogadták, noha jelentőségét felismerték. Az MSZDP, amely a békési zászlóbontást lelkesen üdvözölte, várakozó álláspontra helyezkedett. Érezhetően nem tekintette jó jelnek Gaál és hívei, de különösen a megátalkodottan szociáldemokrata- és munkásmozgalom-ellenes Eckhardt csatlakozását az ellenzéki parasztmozgalomhoz., de abban reménykedett, hogy a párt demokratikus irányba indul el, parlamenti ellenzékké, s nem kormánnyal működik majd együtt. Értékelte, hogy a pártprogram kiállt a titkos választójog bevetése és demokratikus szabadságjogok biztosítása mellett, de egyben bírálta is. „A programban... nem találkoztunk néhány olyan ponttal, néhány olyan nagyon fontos célnak a megjelölésével, ami azt mutatná, hogy az új párt a földmunkásság érdekeit is szolgálni kívánná, s hogy hajlandó volna mindent elkövetni, ennek a politikailag és gazdaságilag elnyomott rétegnek a sorsát megjobbítsa. — írta a *Népszava* — Van ugyan célzás a programban a földnélküli falusi munkásság életfeltételeinek megteremtésére és biztosítására, ez azonban édeskeveset mond, majdnem semmit sem jelent. Hiszen a legfontosabbak hiányoznak a programból. Nem látjuk benne az új földreformra vonatkozó követeléseket. Nincs benne semmi a hitbizományokról és egyéb kötött birtokokról. A telepítési politika rendkívüli fontosságát nem hangsúlyozza a program egyetlen szóval sem, és a munkásvédelmi törvényhozásnak a földmunkásságra való kiterjesztéséről is tökéletesen megfedeztek. amilyen körültekintő gondosság nyilatkozott meg a program szerkesztésnél a földtulajdonos mezőgazdasági népesség érdekei és szükségletei tekintetében, annyira elhomályosult benne és annyira kiesett belőle a nincstelen falusi népesség védelme, érdekinek, szükségleteinek és az ország jövődjét jelentő minden nagy követelésnek a megállapítása és szolgálata.”⁴³²

Rassay Károly Nemzeti Szabadelvű Pártja a pártalakulást pártfogolta abban a reményben, hogy ezáltal a bethleni kormányzati rendszer demokratikus ellenzéke erősödni fog. Hegymegi Kiss Pál, bár nem mondott le arról, hogy saját vezetése alatt egyesítse a különböző kisgazdamozgalmakat, helyeselte Gaál és Eckhardt belépést a kisgazdapártba, s felajánlotta együttműködését.⁴³³ A liberális sajtó egy része azonban bírálta a fúziót és a Gaál-féle

programot. A GyOSZ és az ipari körök érdekeinek hangot adó Magyar Hírlap megsemmisítő kritikájában főként program egyoldalú agrárius beállítottságát kifogásolta. ⁴³⁴

A jobboldali ellenzék körében is alapvetően kedvező volt a visszhang, jobbra Eckhardt személye miatt. Gömbös Gyula környezetében kételkedő vélemények is megfogalmazódtak. Mecser András, aki egy német vendégével részt vett a december 7-i székesfehérvári gazdaggyűlésen a következőket írta december 17-én Kozma Miklósnak: „A gazdák jó benyomást tettek rám. Senki sem destruált, kivéve Eckhardt Tibort. A gazdák keresik a vezért lámpával! Félok, hogy rossz kezekbe kerülnek, ez nagy veszedelem volna. Úgy láttam, hogy az Egységes Pártnak nem fog sikerülni. kézbe kapni őket. Olyan elemi erővel tör elő a mozgalom — egyelőre fejtellenül —, hogy komoly faktornak kell tekinteni., s nem napi-rendre térni felette.... Túl szimpla emberek ahhoz, hogy eszmecsere lehetséges volna, ellenben jóindulatú a mozgalom, s mind hangoztatja, hogy a vörös uralom ellen kell felkészülni, s ha így mennek az ország ügyei tovább, fenyegető a veszély. A földmunkások képviselte nem volt ott, félek, hogy ezek vörösök.” ⁴³⁵ Kozma válaszából az derül ki, hogy lesújtó véleménye volt Gaál Gastonról, akit a kisgazdamozgalmak szempontjából politikai „múmiának”, a pártvezéri szerepre alkalmatlan politikusnak tartott. A vele való összefogásért régi fajvédő társát hibáztatta és élete legnagyobb tévedésének, számárságának ítélte. „Tibor rossz lóra tett — közölte Mecserrel —, amikor a most startolni akaró agrár lóra játszott. Először is ez az agrármozgalom sohasem fog olyan országos mozgalommá kifejlődni, amely neki lehetővé teszi, hogy a kormányzatot átvegye. Ezt a mindenkori kormány mindig le fogja tudni szerelni, Nem mondom, hogy agrárkérdésben nem fog sikereket elérni, de nem lehet az országos politika egyedüli vívója. Tibornak egyetlen helyes útja az lett volna, ha a régi ébredő és fajvédő mozgalom folytatásaként a fiatalság élére áll, és egy hitlerizmust csinál, ez a dolog a levegőben van, minden egyéb csak a politikában van.” ⁴³⁶

Bajcsy-Zsilinszky Endre hadüzenete

A békési zászlóbontás után Bajcsy-Zsilinszky és a Független Kisgazdapárt kapcsolata lazult, ami azzal függött össze, hogy az egykori fajvédő politikus saját pártja megalakításával és programjának végleges formába öntésével volt elfoglalva, s a gyakorlati politikából átmenetileg vissza vonult. 1930. november 1-én azonban, anélkül, hogy Tildyékkel megbeszélte volna, vagy egyáltalán előre értesítette volna őket az *Előőrshasájain* bejelentette a Nemzeti Radikális Párt megalakítását és szervezkedés megindítását. ⁴³⁷ A kisgazdapárti vezetőket ez a tette nem érte váratlanul, hiszen az *Előőrsből* nyomon lehetett követni, mire készül. Mégis csalódást keltett lépése; megértették belőle az üzenetet: az utak szétválnak, Bajcsy-Zsilinszkyre, tekintélyére és kapcsolataira a továbbiakban aligha számíthatnak. Nem nyugtatta meg őket, hogy az *Előőrshas* felemelte szavát a *Magyarföld* betiltása miatt, s leközölte az ez ellen tiltakozó kisgazdapárti nyilatkozatot, sőt Zsilinszky személyesen interveniált a miniszterelnökségen és a belügyminisztériumban. ⁴³⁸ Nagy Ferenc, aki nem az FKGP főtitkaraként, hanem a *Pesti Hírlap* tudósítójaként jelent meg, november 1-én Zsilinszky programadó beszéde után többekkel együtt otthagya az alakuló ülést ⁴³⁹, mert a hallottak nem nyerték meg tetszését. B. Nagy Lajos maga is sajnálkozásának adott hangot a megrendült Csizmadia Lajoshoz írt november 3-i levelében: „Zsilinszky, majd meglátod belebukik a nagy vállalkozásba. Én nagyon sajnálom, de hiába ő nem áll meg.” ⁴⁴⁰

A kisgazdapárti pártvezetés szintén nem volt korrekt Bajcsy-Zsilinszky illetően. Nem tájékoztatták sem a Csoőr-féle Nagyatádi-párttal, sem pedig a Gaál Gastonnal folytatott tárgyalásokról. Sőt december 4-én — pár nappal a Gaállal történt megállapodás előtt, amikor már több-kevésbé biztosak voltak a megegyezésben — Tildy és Nagy Ferenc részt vettek a Nemzeti Radikális Párt Semmelweis utcai párhelységében rendezett vacsorán, ahol Zsilinszky mondott beszédet. Alakoskodva mindketten kijelentették előtte, hogy teljes egészében egyetértenek az MRP általa kidolgozott programjával, s helyeslik azt. Nagy Ferenc, hogy hiuságát legyezgesse közölte: a régi politikusi garnitúra tagjai közül csak benne van bizalma. Ugyanakkor érzékeltették, s valószínűleg valamelyest komolyan is gondolták, hogy továbbra is együtt kívánnak működni vele, s készek a vitás kérdések rendezésére. ⁴⁴¹ Pár

*Gömbös
mona
a 67.
oldalon
intézked
leal*

nap múlva a kisgazdapártiak újabb a inkorrektiséget követték el, Vass Sándor pártigazgató nem ment el az előzetesen megbeszélt találkozóra, s arra sem vette a fáradságot, hogy kimentse magát. ⁴⁴²

Mindez és a Csoórékkal illetve a Gaál Gastonnal folytatott fúziós tárgyalásokról kiszivárgó hírek növekvő nyugtalansággal töltötték el Bajcsy-Zsilinszkyt. A kisgazdapárt és az Agrárpárt egyesülésének bejelentésével betelt a pohár. Miután az egyébként betegeskedő Tildyt telefonon nem tudta elérni, még aznap — december 10-én — írt egy hosszú elkeseredett hangú levelet neki. A maga hibáiról elfelejtkezve fejére olvasta az általuk elkövetett „sportszerűtlenségeket”, s élesen elmarasztalta a Gaál Gastonnal megkötött megállapodást. Elismeréssel szolt ugyan a boglári földesúr emberi jó tulajdonságairól, de felhívta Tildyék figyelmét arra, hogy szerinte ő „...gondolkodásában éppúgy, mint társadalmi helyzetében nagybirtokos és nem kisgazda, aki erős öntudattal védi a maga erősen konzervatív álláspontját, a birtokreformnak tudtommal soha nem volt barátja, és semmi esetre sem az a férfiú, akitől a demokratikus kisgazdamozgalom különös megtámogatását várni lehetne azon túl, hogy mint becsületes és igazságos ember és mint gazda sokszor igen erélyesen védelmébe veszi a földműves nép érdekeit is. „Súlyos hibának minősítette, hogy Tildyék feladták a szabad-királyválasztás elvét, amely a kisgazdamozgalmak egyik sarkalatos követelése volt, és olyan politikussal fogtak össze, akinek szűkebb környezete közismert legitimitáskból áll. „Közös pártot csinálni olyanokkal, akik lényeges kérdésekben más elvi állásponton vannak, szerintem súlyos hiba, és az illető párt akcióképességét mélyen lefokozó körülmény volna.” — írta. Gondosan felsorolva sérelmeit, főként azt kifogásolta, hogy a kisgazda politikai mozgalom „elidegenítette” tőle két régi hívét, Csizmadia Lajost és Szabó Pált. Véleményét végül a következőképpen összegezte: „A magam részéről, aki híven, nagy lehetőségeket hagyva ott, kitartottam a magam fogalmazta nemzeti program mellett, s azok lényeges pontjait sohasem tudnám pusztán opportunisták meggondolásból elalkudni, aki emiatt a felfogásom miatt hagytam ott a jó meleg Egységes Pártot: nem mehetek Önökkel semmi tekintetben, fel kell, hogy mondjam a politikai barátságot, sőt élesen szembe kell, hogy forduljak Önökkel. Barátaim már régen noszogatnak erre, akik úgy látszik jobban és világosabban látták, hogy mi történik a kulisszák mögött. Én húzódoztam ettől a töréstől, de most már betelt a pohár, látom, hogy a mai rendkívül nehéz időben csak olyanokkal mehet magamfajta ember, akik szilárdan és százszázalékosan megállnak a maguk meggyőződésnek talpazatán. Sokáig túrtam és nyeltem, pedig Isten látja lelkemet, nem természetem. Rá kellett ébrednem, hogy én jó darabig a nevemmel és presztízsemmel fedeztem valamit, ami nemcsak formában, de lényegében is igen-igen távol van tőlem. Mint annyiszor életemben: odakölcsönöztem a magam szélesebb vállát nálam sokkalta keskenyebb vállú férfiaknak, akik azonban sem velem szemben, sem pedig a magyar néppel szemben nem voltak egészen őszinték. Betelt a pohár: nem kertelek és nem formulázok, mint mások, hanem a magam módján megüzenem Önöknek a politikai háborút. Elvi háborút és nem személyit. Ha mégis személyeket is fog érni, ezért az ódium legkevésbé engem érhet.” ⁴⁴³

Kisgazdapárti körökben, elsősorban a kisgazdamozgalom vezetőinek táborában Bajcsy-Zsilinszky nyílt hadüzenete meglepetést és megdöbbenést keltett, de komolyabb megrázkódtatást a fúzióval kialakult új helyzetben nem okozott. Tildyt magát bántotta a levél hangvétele és úgy érezte Zsilinszky kellő tájékozódás híján túlreagálta az eseményeket. Udvarias válaszlevelet írt; tartózkodott a sértő, vagy félreérthető megfogalmazásoktól. Visszautasította abírálatot, de kérte, hogy az érdemi kérdésekben vitába bonyolódjon. Azzal magyaráztamagatartásukat, hogy a maguk részéről korrekték voltak, s Bajcsy-Zsilinszky volt azt, aki semmiféle előzetes tájékoztatást nem adott arról, hogy útra indítja saját pártját, s nem kíván a FüggetlenKisgazdapárthoz csatlakozni. ⁴⁴⁴

Bajcsy-Zsilinszky szakítása a kisgazdapárttal és az ellenzéki kisgazdamozgalommal Bihar vármegyei pártszervezetben váltotta ki a legnagyobb visszhangot. Csizmadia, aki politikai mesterétől hamarosan megkapta mindkét levelet és telefonon is beszéltek egymással, a vitában mellé állt és szembefordult Tildyékkel. Elfogadta Zsilinszky érveit és bíráltni kezdte az egyesülést Gaál Gaston-féle Agrárpárttal. Bár voltak fenntartásai, mint láttuk, hozzájárulását adta a megállapodáshoz. Szabó Pál, aki november-december folyamán újabb regé-

nyén dolgozva háttérbe vonult, a kisgazdapárti pártvezetőség mellé állt és ha kezdetben kedvetlenül, de végül is támogatta a fúziót. B. Nagy Lajos — mint láttuk — hasonlóképpen cselekedett. Tildy Bajcsy-Zsilinszky levelét és a maga válaszát megküldte Szabó Pálnak és B. Nagy Lajosnak ⁴⁴⁵, akik a vitában pap-politikusmellé sorakoztak fel. Így abihari ellenzéki parasztmozgalmat vezető csoport és a megyei pártszervezet meghasonlott.

Bár Tildyék megpróbálták visszatartani, Csizmadia és néhány hozzá közel álló falusi vezető — Zsilinszky egyetértésével és támogatásával — szervezkedni kezdett annak érdekében, hogy az FKgP vármegyei szervezetét átvigye a Magyar Radikális Pártba. December 20-án Derecskén Zsilinszky, Féja Géza és Kádár Lehel, valamint 30–40 ember részvételével az FKgP párthelyiségében e célból megbeszélést tartottak, amelyre váratlanul betoppant B. Nagy Lajos a megyei pártigazgató, aki előzetesen nem tudott az összejövetelről. Itt az is kiderült, hogy Csizmadiák aláírásokat kezdtek gyűjteni párttagság körébenamellet, hogy a Bihar megyei pártszervezet vonja vissza csatlakozását a Békésen megalakult Független Kisgazdapárttól, ne ismerje el annak országos és megyei vezetőségét, és lépjen át az MRP-be. Ennek az lett a következménye, hogy B. Nagy december 29-én tiltakozásul lemondott tisztségéről és kérte megyei vezetőség rendkívüli ülésének az összehívását, egyúttal értesítette az országospártközpontot. ⁴⁴⁶ Az 1931. január 11-i megyei választmányi ülésen, amelyen a pártközpontot Bodócs Gyula kecskeméti ügyvéd képviselte, Csizmadia és hívei vereséget szenvedtek, a megyei szervezet a kisgazdapártban maradás mellett szavazott, üdvözlét küldte Gaál Gastonnak, és bizalmáról biztosította Nagy Ferencet, a párt főtitkárát és B. Nagy Lajos pártigazgatót. ⁴⁴⁷ Másnap Csizmadia Lajos kilépett a kisgazdapártból. ⁴⁴⁸ Utódjává a megyei szervezet elnökeként két hét múlva Hegyessy Károly volt képviselőt választották. ⁴⁴⁹ Csizmadiát kevesen követték, így a megyei szervezet érintetlen maradt. ⁴⁵⁰ A Gaál Gastonhoz közel álló Magyarország úgy kommentálta a történeteket, hogy a szélsőjobboldalnak nem sikerült a kisgazdapárt Bihar vármegyei szervezetét szétvernie. ⁴⁵¹

Bajcsy-Zsilinszky Endre és az ellenzéki kisgazdamozgalom nem találtak egymásra. Ennek oka a köztük lévő politikai és ideológiai, szemléleti, valamint politikai módszerbeli különbségekben keresendő. Tildyektől távol állt a Bajcsy-Zsilinszky által meghirdetett nemzeti radikalizmus eszméje és programja, ha ezt nyíltan nem is merték neki megmondani. Tudták, hogy ilyen nézetekkel nem lehet amérsékelte beállítottságú birtokos parasztság körében tartósan híveket toborozni. Ők önálló, erős, önerejére támaszkodó, paraszti vezetésű, mind a kormánypárttól, mind a polgári liberális, mind a legális munkásmozgalomtól független parasztpártot akartak létrehozni és fenntartani, tehát alapjában véve osztályalapon szervezkedtek. Az Előrs főszervezője viszonyt a társadalom jelentős részét átfogó nemzeti pártot, modern tömegpártot kívánt kiépíteni, amelyben a parasztság mellett helyet kap az ipari munkásság „nemzeti” tehát szociáldemokrata befolyás alatt nem álló része, valamint a keresztény úri középosztály meghatározó hányada. Eltért a véleményük a pártszervezési és pártépítési módszereket illetően is. A kisgazdapárti vezetők világosan látták, hogy a Magyar Radikális Párttal nem lehet falura kimenni, annak szerkezetét (a 12 főből álló ún. családokra épülő párthálózatot) nem lehet a parasztsággal elfogadtatni. Voltak magatartás- és mentalitásbeli különbségek is. Bajcsy-Zsilinszky cezaromániája, ellentmondást nem tűrő, kompromisszumokra képtelen természete a parasztvezetők körében nem keltett jó benyomást. A pártvezetés dolgaiba, ha csatlakozott volna kisgazdapárthoz, nem tűrt volna beleszólást. „A feltétlen diktatórikus vezetés biztosításába nem mehettünk bele — írta később emlékiratában B. Nagy Lajos — ő ugyanis a politikában nem ismert ellentmondást. Nem mondott, nem meggyőzött, hanem egyszerűen kinyilatkoztatott.” ⁴⁵² A falusi vezetőket, még a hozzá közelállókat sem tekintette egyenrangú partnernek. A tárgyalások során egyik fél sem volt őszinte, s ennyiben feltétlenül hibáztak. A szakításért azonban egyértelműen Bajcsy-Zsilinszky Endrét terhelte a felelősség.

Az 1931. február 15-i Vigadó-beli nagygyűlés

Gaál Gaston és a képviselőcsoport a fúzió megkötése után nyomban átvette a kisgazdapárt irányítását. A kormánypárt ellentámadási kísérleteit viszonylag könnyen leszerelték,

hiszen minden alapot nélkülözött az híresztelés, miszerint a Egységes Párt kiskisgazdafrakciója közbelépésére Szijj Bálint nem csatlakozott a Gaál Gastonhoz, inkább kormánypárttal kíván tartani, a kiskisgazdapárt bomlásnak indult, a Tildy-Nagy Ferenc-csoport külön szervezkedésbe kezdett.⁴⁵³ Az már kellemetlenebb volt, hogy kormánypárti oldalról nyilvánosságra hozták Nagy Ferenc Patacsi Déneshez írt egy évvel korábbi feljankozó levelét.⁴⁵⁴ Gaál Gaston és Eckhardt ügyesen kivédtek a miniszterelnök kirohanását is. Egybehangzón állították, hogy Bethlen István 1931 január 14-i beszédének harcias részei nem az FKGP és az ellenzéki kiskisgazda mozgalmak ellen irányul, hanem azok az Egységes Párt kiskisgazdafrakciójára vonatkoztak, a párt egységének megóvását célozzák a kiskisgazdapárttal szemben.⁴⁵⁵ A politikai pártokkal folytatott első tájékoztató, kapcsolatkereső és szövetségépítő megbeszélések azonban kevésbé voltak sikeresek.

Gaál két nappal a Tildyékkel történt megállapodás után, december 12-én tárgyalt Csizmadia Andrással, az Egységes Párt kiskisgazdafrakciójának egyik vezetőjével, aki azonban elutasította az a gondolatot, hogy a két párt valamiféle agrárszövetséget alakítson, vagy néhány társasával esetleg lépjen át a kiskisgazdapártba. Többek között kijelentette: „Kötelességemnek tartom, hogy a Független Kiskisgazdapárt megalakulása ellenére is megmaradjak a kormánypárti kiskisgazdacsoportban. Nem vagyok patkány, aki menekül a süllyedő hajóról. „⁴⁵⁶ Attól azonban nem zárkózott el, hogy hosszú távon bizonyos együttműködésre sor kerülhet.

Gaál Gaston és legitimista politikus barátai jó személyes kapcsolatot tartottak a Keresztény Gazdasági Párt Habsburg restaurációs szorgalmazó arisztokrata szárnyával, hanem a párt kormánytámogatómagtartásával elégedetlenkedőkkel, közöttük Grieger Miklós bicskei plébánossal, parlamenti képviselővel. Griegernek az volt a véleménye, hogy keresztény pártnak, ha nem karja elveszteni társadalmi bázisát, ellenzékibe kell vonulnia. Ő részt vett az 1930. decemberi székesfehérvári ellenzéki nagygyűlésen, s felszólalásában bírálta a Bethlen-kormány politikáját, amit a Várban a miniszterelnök környezetében erősen kifogásoltak. Karácsony előtt, kezdeményezésükre, Gaál találkozott Zichy gróffal, a KGSZP elnökével, majd Aponyi Alberttel. A tárgyalások nem vezettek eredményre, a kiskisgazdapárt első számú vezetője valószínűleg közölte, hogy kiskisgazdamozgalom szabadkirály-választó beállítottsága éstradíciói miatt a párt nem támogathatja a Habsburg-restaurációt. A függetlenségi legitimistaként számotartott Farkas Tibor először elvállalta, majd az országos pártválasztmány formai döntésére hivatkozva lemondta a részvételt és a szónoklatot a kaposvári legitimista nagygyűlésen, amelyet Habsburg-restauráció és Ottó trónrajuttatása érdekében indított kampány első állomása lett volna. Ugyankor a kiskisgazdapárti vezetőség tudomásul vette a legitimista Huszár Elemér képviselő belépést az FKGP-be, akia korabeli sajtó jelentések szerint gr. Zichy tudtával, az antihabsburgianus Eckhardt ellensúlyozásra váltott pártot.⁴⁵⁷

A kiskisgazdapárti pártvezér azonban nemcsak a kormánypárt és „koalíciós” partnere körében tájékozódott, hanem a parlamenti ellenzéknél is tapogatódzott. Tárgyalt a függetlenségi programmal megválasztott és a pártönkívüli képviselőkkel. A hódmezővásárhelyi Kún Béla azonban akkor még várakozó álláspontra helyezkedett.⁴⁵⁸ A kecskeméti Horváth Mihály, aki jó viszonyban volt Gaállal, tisztelte, s a parlamenti munkában együttműködtek, készen mutatkozott csatlakozásra, de a gyakorlati lépésre csak hónapok kálkésőbb került sor. Lázár Miklós nem adta fel különállását, de lapjában, *A Reggelben* rokonszenvvel tudósított a kiskisgazdapárt különböző megmozdulásairól. A liberális pártok nem utasították el a közeledést, de az együttműködést attól tették függővé, hogy az FKGP merre indul el és kész-e határozott ellenzéki politikát folytatni. Hegyemegi Kiss Pál is ezen a véleményen volt.⁴⁵⁹

A boglári földesúr 1931 január 15-én találkozott gróf Bethlen Istvánnal is. Erről egyidejű források nem maradtak fenn. A Gaál nyilatkozatából⁴⁶⁰, s akorbeli sajtó jelentésekből arra lehet következtetni, hogy a majd két órán át tartó beszélgetésen belpolitikai kérdések mellett a kiskisgazdapárttól, a pártnak a többi politikai szervezethez, elsősorban a kormánypárthoz való viszonyáról, és a népgyűlések engedélyezésének rendjéről is szó esett. A kormányfő minden jel szerint nem járult ahhoz hozzá, hogy a gyülekezési jogról és pártok szervezkedéséről szóló jogszabályokat felülvizsgálják és valamelyest liberalizálják, deígértett arra, hogy a belügyminisztérium engedélyezni fogja az FKGP fővárosi nagygyűlésének megrendezését.⁴⁶¹

A fúzió utáni első országos pártvezetőségi ülését a Független Kisgazdapárt 1931. január 15-én — a Bethlen-Gaál találkozót követően — tartotta Budapesten a Pátria klubban. Az alapító tagok, a korábbi pártvezetőség tagjai és a vidéki vezetők mellett ezen már részt vett Gaál Gaston és négy képviselőtársa, valamint Eckhardt Tibor is. Személyi kérdések érdemben nem kerültek szóba. Szijj Bálint ismételt lemondását Gaál saját nagyfokú elfoglaltságára hivatkozva nem fogadta el. Feltehetően ekkor választották meg Eckhardtot a párt egyik alelnökévé. Bár nyilvánvalóan pártpolitikai kérdéseket is megvitattak, elsősorban a pártszervezéssel és a pártépítéssel kapcsolatos ügyek szerepeltek a napirenden. Eckhardt javaslatára elhatározták, hogy ahálózati építés és tagtoborzás irányítására Budapesten központi pártirodát állítanak fel állandó titkársággal, s klubhelyiséget szereznek, miután a korábbi ilyen irányú próbálkozások nem jártak sikerrel. Gaál indítványára az övezetisével szervező és propaganda (sajtó)bizottságot alakítottak. Leszögeztetett, hogy a pártvezetőség tagjai és a képviselők a továbbiakban kizárólag a párt rendezvényein vehetnek részt, más pártok összejövetelein nem jelenhetnek meg.⁴⁶² Tervezték, hogy megkísérlik előteremteni az FKGP működéséhez szükséges pénzügyi forrásokat. E célból létrehoztak egy gazdasági bizottságot is. Miután a január 18-ra tervezett nyíregyházi nagygyűlés elmaradt, úgy döntötték, hogy a pártreprezentatív bemutatkozását a fővárosban a Vigadóban rendezik meg, február 15-én.⁴⁶³

1931 január második fele és február eleje avigadói rendezvényelőkészítésével telt el. A szervező munkát Gaál betegsége miatt Eckhardt irányította a képviselőcsoport és Tildyék közreműködésével.

Mindenekelőtt a pártlap kérdését kellett rendezni, mert az FKGP több mint két hónapja nem rendelkezett saját sajtóorgániummal. Január 16-án „Híradó” címmel kiadtak és terjesztettek egy pártélelőítőt⁴⁶⁴, de az nem helyettesíthetett egy országos heti vagy napilapot. Hosszas belső viták és tárgyalások után, ha átmenetileg is, desikerült megoldani a félhivatalos pártlap kérdését. A választás az Eckhardthoz közel álló, Milotay István által szerkesztett jobboldali irányzatú *Magyarság* helyett „Az Est” konszernhez tartozó liberális *Magyarországra* esett, amelynek főszerkesztője Sümeghy Vilmos egykori függetlenségi párti országgyűlési képviselő, Gaál régi barátja volt. Ő a Balaton és környéke fejlesztésének egyik szószólójaként is nevet szerzett magának.⁴⁶⁵ A lap-ügy megoldása az új pártvezér politikai ízlése szerint történt, s kedvező visszhangot váltott ki a párt köreiből.⁴⁶⁶ A Vigadóban már a *Magyarországot* osztogatták és a lap számolt be legrészletesebben a nagygyűlésről.

Az előkészületek során a pártvezetőség igyekezett tisztázni, hogy az ellenzéki parasztmozgalom sorából valójában kik tartoznak a párthoz, azaz kikre számíthatnak, mivel a párthoz kötődés a parasztmozgalomban nagyon laza volt. A szűkebb pártvezetőségtagjaisok helyi vezetővel és aktivistával beszéltek, akikkel korábban kapcsolatuk volt, zömmel függetlenül attól, hogy melyik irányzathoz tartoztak. Ennek nyomán csatlakozott az FKGP-hez Kiss József felsőnyéki tanító, a Csorba János ügyvéd, a makói Függetlenségi 48-as Párt és Olvasókör elnöke, és sokan mások.⁴⁶⁷ 1931 január végén lépett be a pártba például szentantalfai Nagy Lajos evangélikus esperes, a Csoór-féle Országos Nagyatádi Párt tekintélyes személyisége.⁴⁶⁸ Szép számmal akadtak önként jelentkezők is, közöttük Némethy Vilmos gazdag Zala megyei ügyvéd, földbirtokos, aki időközben a párt ügyésze lett.⁴⁶⁹

Ezzel egyidejűleg folytatták a pártépítési kampányt, amely az ősz folyamán a fúziós tárgyalások és a hatósági szigorítások miatt elakadt. Csak Győr-Moson és Szabolcs megyében zajlott viszonylag élénkebb pártszervezés. Mosonmagyaróváron Rip Vilmos mosonszolnoki kisgazda, országos választmányi tag szorgalmazására 1930. november 2-án alakult meg a kisgazdapárt helyi és járási szervezete.⁴⁷⁰ Szabolcsban a megyei pártszervezet megalakítását készítették elő, de mint említettük a nyíregyházi nagygyűlést el kellett halasztani. Nagy Ferenc főtitkár 1931 januárjában vidéki körutat tett. Regionális értekezleteket tartottak. Több választókerületben összeült az FKGP választmánya. Sorra alakultak a helyi pártszervezetek. Nagy számban érkeztek a jelentkezések a vigadói nagygyűlésre, olyan választókerületekből is, ahol a párt addig még meg sem jelent.⁴⁷¹ A rendőrség az engedélyt az összejövetel megtartására csak február 11-én adta ki, hogy az előkészületeket nehezítse.⁴⁷²

A Vigadó-beli nagygyűlésen az országcsaknem minden részéből mintegy 1500-an vettek részt. Gaál Gastonnal és Eckhardt Tiborral az élén felvonult az egész pártvezetőség. Az elnökségben a képviselők és Némethy Vilmos pártügyészmellett helyet kaptak az alapító tagok is: J. Bartolf Mihály ügyvezető alelnök, Tildy Zoltán alelnök, Nagy Ferenc főtitkár, Vass Sándor pártigazgató, Schultz Mihály és Szabó Pál jegyzők. Ameghívott vendégek a politikai paletta szinte valamennyi árnyalatát képviselték, zömmel persze a parlamentiellenléket. A liberális parlamenti ellenzéktáborából többek között Rassay Károly, a Nemzeti Szabadelvű Párt vezetője, a demokrata párti Baracs Marcellügyvéd, a pátonkívíli Lázár Miklós író, újságíró, *A Reggel* c. lap főszerkesztő tulajdonosa és Pakots József, Nemzeti Demokrata Párt elnöke, valamint Kun Béla képviselők jelentek meg, de ott volt a Kossuth-párti Balla Aladár egykori belügyminiszter és a Hegyemegi Kiss Pál baráti köréhez tartozó Benkő Gábor, korábban mindketten képviselők voltak. A szociáldemokráciát az MSZDP-ből 1928-ban frakciózásért kizárt Migray József „reprezentálta”. Az Egységes Párt kisgazdafrakciójából csak Meskó Zoltán tűnt fel. A Keresztény Gazdasági Pártból az elégedetlenek közé számító gr Hunyadi Ferenc legitimista nagybirtokos, Dinnich Ödön minisztériumi tisztviselő, volt képviselő és Huszár Elemér foglaltak helyet a karzaton. Mellettük azonban nemcsak a parasztmozgalom radikális szárnyával — Dénes Istvánnal és híveivel — rokonszenvező Mojzes János képviselőt lehetett látni, hanem a szélsőjobboldal olyan ismert figuráit, mint Prónay Pált, Budaváry Lászlót, a Nemzeti Néppárt vezérét és a korabeli sajtóban a fajvédők utolsó mohikánjának tekintett Szemere Bélát. 473

A hallgatóság társadalmi és politikai szempontból elég vegyes összetételű volt. A földszinten helyet foglalók nagy része vidékről érkezett, azok a paraszt emberek, akik az ellenzéki parasztmozgalom elkötelezett hívei és aktivistái voltak. A legnépesebb küldöttség Békés vármegyéből vonatozott fel, de sokan jöttek Biharból, Csongrádból, a Hajdúságból, Szolnok, Szabolcs és Szatmár, valamint Pest vármegyéből. 474 A Dunántúlról kevesebben utaztak fel. Ugyanakkor szép számmal jelentek meg a városi elemek, tisztviselők, különböző foglalkozású kisemberek. 475 A korabeli rendőrség bizalmi embere a közönség soraiban számos volt különítményes tisztet, ébredőt, frontharcost és fajvédőt fedezett fel. A már említettek mellett többek között Francia Kiss Mihályt, Gyulai Molnár Ferencet és Raád Árpádot, aki ekkor már kisgazdapárt tagja volt. Ott ült az egyik sorban Prónay frissen alakult pártjának, a német nemzetiszocialista mintát követő Magyar Országos Fascista Pártnak másik két vezetője, Ordódy Lajos főtitkár és Fütyü Ferenc ügyvezető igazgató is. 476

A nagygyűlésen Szijj Bálint elnökölt és Gaál Gaston, valamint Eckhardt Tibor tartották fő referátumokat. Sok újdonsága korábbiakhoz képest nem hangzott el. A Felsőház kisgazda tagja megnyitó beszédében újból leszögezte: „Mi az ország népét a balfelé való eltolódástól akarjuk megmenteni. (*Éljenezés és taps*) A kormány külpolitikai sikerét elismerjük, de a belpolitikájához volna szavunk. A kormány fejére nőtt egy nagyipar és nem tud vele mit csinálni, míg lefelé a bürokrácia a néppel szemben kegyetlen nyomást gyakorol. A mi pártunkat a súlyos kormányzati hibák hozták létre.” A boglári földesúr az országban kialakult gazdasági, társadalmi, kormányzati, erkölcsi és bizalmi válságról fejtette ki a véleményét, majd az FKgP programját ismertette erős kormányellenes hangvétellel, a nagytőke, és az állami bürokrácia elleni éles megjegyzésekkel fűszerezve. Bár a témában nem mondott semmi újat, de feltűnést keltett, s Tildyék később gyakran felidéztek, hogy Gaál Gaston nyilván az őt és a pártot ért bírálatok hatására kiállt a földmunkásság földhözjuttatása, egy mérsékelt földreform mellett. 477 Eckhardt külpolitikai kérdésekkel foglalkozott, a trianoni békeszerződés felülvizsgálata mellett érvelve. Sürgette a titkos választójog törvénybe iktatását, s a pártszervezés fontosságára hívta fel a figyelmet. 478 A vidéki vezetők közül Bélteki Lajos alelnök, Chikán Kálmán, Czövek Jenő, Filó Sámuel, Hegyessy Károly Bihar megyei pártelnök, Nagy Lajos, Sándor István Kecskemét ny. polgármestere szólalt fel. Benedek János polgárdi református lelkész a Fehér vármegyei, az antiszemita nézeteket hangoztató Kiss László ügyvéd 479 a nagykovácsi, Kovács Jenő a hódmezővásárhelyi kisgazdák csatlakozását jelentette be. Nánássy Imre a Szabolcs vármegyei és a nyíregyházi pártszervezet belépéséről adott tájékoztatást. A zárszót J. Bartolf Márton, a párt ügyvezető alelnöke tartotta. 480

A közönség, vegyes összetételénél fogva ellentmondásosan reagált a hallottakra. Gaál monoton hangon, szenvtelenül elmondott beszédét egy ideig nyugodtan hallgatták a jelenlévők, a kormányellenes megjegyzések jó visszhangot váltottak ki, s arra a kijelentésére, hogy a Bethlen-kormány elvesztette a társadalom nagy részének bizalmát, percekig tartó tapsvihar tört ki. De amikor a nagyipart és a karteleteket bírálta a karzatról bekiabáltak, nem tetszésüknek hangot adva. „Ezer holdas kiscgazda!”, – harsogta valaki. „Hol vannak a parasztok?”, – kérdezte egy másik hozzászóló.⁴⁸¹ Az általános hangzavarban a kiscgazdák közül is többen kifakadtak: „Nincs hangja! Ezért nem hallja meg a kormány, amit mond.” Eckhardt beszédének a befejezése után egy kisebb szélsőjobboldali csoport Budaváryt akarta hallani, ami újabb hangzavarhoz vezetett.⁴⁸² Egyébként az ő felszólalása közben is hangzottak el közbe kiáltások. „Megint csak ígér! – horkant fel valaki – Választások előtt sokat ígérnek, hogy utána minden megváltozik. Maga is sokat ígért.”⁴⁸³

A vigadói nagygyűlés, amit látványos fővárosi bemutatkozásnak, az igazi zászlóbon-tásnak szántak, csak részben váltotta be a hozzáfűzött reményeket. A katolikus sajtó hallgatott róla, a kormány hivatalos és félhivatalos sajtóorgánumai rövid, bár korrekt tudósítást közöltek, a liberális sajtó tartózkodóan viselkedett, s a párt félhivatalos lapja, a *Magyarország* mellett csak a jobboldali lapok hoztak le részletes beszámolókat. A másodszori alakulás sem pártban és a birtokos paraszti mozgalomban nem keltett komoly visszhangot. Nemcsak a programtalanság és mérsékelt politikai magartás miatt, hanem többen között azért sem, mert lelepleződött a szélsőjobboldal befolyása és jelenléte, amit Eckhardt belépése felerősített. Bélték Lajos gyűlés után másnap felkereste Tildyék és Gönczy Béla református lelkész, egyébként pártvezetőségi tag jelenlétében és helyeslésével szóvá tette, hogy az előző esti pártvacsorán az ébredők és frontharcosok — Budaváry, Piroška János és Szemere Béla — váltak a hangadóvá, akik radikalizmusban igyekeztek mindenkin túltenni. Két tiszántúli szónok emiatt kénytelen volt azonnal tiltakozni. A hajdúszoboszlói lelkész kijelentette, hogy tiszántúli függetlenségi liberálisok kilépnek a pártból, ha „a túlzó jobboldali hang még egyszer feltör”, s a pártvezetőség nem tesz semmit. Tildy és szűkebb pártvezetőség ígéretet tett arra, hogy a szélsőjobboldali megnyilvánulásokat vissza fogják szorítani, ami annál is inkább könnyű, érveltek, mivel Budaváryék nem tagjai a pártnak.⁴⁸⁴ Az ígéret birtokában Bélték egyenlőre el állt attól a szándékáról, hogy lemond az FKGP-ben viselt alelnöki tisztségéről és visszavonul a politikai élettől.⁴⁸⁵

A vigadói nagygyűlés a történetek ellenére fontos esemény volt a Független Kiscgazdapárt életében, lezárta a párt megalakulásának a folyamatát.

A Független Kiscgazdapárt és az 1931. évi parlamenti választások

1931 tavasza a Független Kiscgazdapárt életében az országgyűlési választásokra való felkészülés jegyében telt el. A sajtóban hetente jelentek meg találgatások arra vonatkozóan, hogy Bethlen gróf mikor írja ki az új választásokat. Ha kiscgazdapárti pártkörökben az időpont tekintetében volt is bizonytalanság, abban nem kételkedtek, hogy a Házat viszonylag belátható időn belül fel kell oszlatni, mert az 1926-ban megválasztott képviselők mandátuma a következő év januárjában lejár. Gaál Gaston már 1931 február közepén elképzelhetőnek tartotta, a kormányzat a nyár elején, júniusban megrendezi a választásokat, hogy elejét vegye a vidéki ellenzéki mozgalmak további terjedésének.⁴⁸⁶ Április közepén május elején mind kormányzati, mind ellenzéki oldalon mindenki számára világossá vált, hogy a start pisztoly hamarosan eldördül.⁴⁸⁷ A minisztertanács 1931 május 22-én döntött, Horthy Miklós kormányzó június 6-án oszlatta fel a törvényhozást és az új országgyűlést július 18-ra hívta össze. Scitovszky Béla belügyminiszter rendelete szerint az új választást június 28-a és július 7-e között kellett lebonyolítani.⁴⁸⁸

A választások kiírása nem lepte meg a kiscgazdapárti vezérkart, bár az aratás előtti időpont számára nem volt kedvező. Gaál Gastonék inkább ősszel szerették volna az urnák elé szólítani a választókat, abban bízva, hogy addig még tart a birtokos paraszti politikai mozgalom lendülete, a párt szervezetileg jobban kiépül, híveinek tábora bővül, s több parlamenti helyet szerezhet meg magának. A stratégiai cél nemcsak az volt, hogy az FKGP

bejusson a parlamentbe, s elfogadtassa magát, hanem az is, hogy a parlamenti ellenzék legnagyobb pártjává, a kormánypárt mögött a második legnagyobb politikai szervezetté legyen, amely idővel bázisa lehet egy kormányalakításra képes, a bethleni kormányzati rendszert leváltó nagy ellenzéki pártnak. Ezt a célt Gaal Gaston a kampány során nyíltan ki is mondta: "A parlamentarizmus alapfeltétele a váltógazdaság, ami a magyar parlamenti életből az utolsó tíz év óta teljességgel hiányzik. A parlamentben szükség van olyan pártra, amely ha ellenzékben van is, feltétlenül kormányképes."⁴⁸⁹ A kisgazdapárt fő riválisának természetesen az Egységes Pártot tekintette, a másik kormányzó párttal megértőbb volt, bár a hagyományos kereszténypárti vidékeken, főként Nyugat-Dunántúlon szembekerültek egymással, a parlamenti ellenzéktől, amely szövetségesként számba jöhetett volna, elhatárolta magát. A választási küzdelemben ez taktika, a helyi körülményektől és politikai viszonyoktól függően módosult.

Az 1931 február 15-i zászlóbontás után a kisgazdapárt az első nagyobb szabású politikai propaganda és szervező kampányt már a választásokra gondolva indította, amelynek elsődleges célja a párt programjának, politikai törekvéseinek megismertetése volt. Ez új kezdeményezésnek számított, ilyen jellegű bevezető kampány ebben az időben nem volt szokásos. Előre kidolgozott menetrend szerint az FKgP több népes nagygyűlést szervezett, amelyeken a párt vezetői — Gaal, Eckhardt, Tildy, Nagy Ferenc — megjelentek és beszédeket mondtak. Ez alkalommal — ahol még nem létezett — a helyi szervezeteket is megalakították és megválasztották vezetőségét. Az első vidéki gyűlésre március 1-én Jászpátiban került sor, majd egy hét múlva Veszprém és Pest megyei Adony következett, a hónap végén 29-én Debrecenben gyűltek össze a párt hívei. Április 12-én Kecskeméten, 26-án Szentesen tartottak népgyűlést. Május 11-én Hernádnémetibe utaztak a párt vezetői. Május 31-én Lentiben került sor az első zalai szervezőgyűlésre.⁴⁹⁰ Az összejövetelnek élénk érdeklődést váltottak ki, rendszerint a környékbeli falvakból, kisvárosokból is bejöttek az emberek. Szentesen például 5 ezren hallgatták a szónokokat. A hangulat a növekvő paraszti elégedetlenségnek megfelelően határozottan ellenzéki volt. Nem a kormány gazdaságpolitikájának bírálata, vagy a kartell-ellenes szólások váltották ki a legnagyobb visszhangot, hanem a politikai követelések, mindenekelőtt a titkos választójog általánossá tétele és a demokratikus szabadságjogok biztosítása.

A propaganda és szervező kampány újabb lendületet adott a továbbra is a spontán, helyi kezdeményezésen alapuló pártépítésnek. A korábbi hat-hét vármegye helyett 1931 tavaszán már 13–14 vármegyében folyt a szervezkedés, közöttük új helyszíneként Győr, Szatmár, Veszprém, Zemplén, stb. megyékben. Egy március közepi BM jelentés már 12 vármegyei elnököt nevezett meg, és 42 községet és várost sorolt fel, ahol már működött kisgazdapárti pártszervezet.⁴⁹¹ A megyei pártelnökök azonban ideiglenes elnökök, vagy megyei pártszervezők voltak, mert ebben az időben mindössze három helyen volt működő megyei pártszervezet választott tiszttal. A községi pártszervezetek száma április-május folyamán tovább nőtt, de a hangsúly hamarosan a választókerületek beszerzése helyeződdött át. Február folyamán még csak 10–12, május elején 50, a hónap végén pedig már több mint száz választókerületben sűrögtek -forogtak a párt emberi. Sajnos arra vonatkozóan, hogy hány helyen alakult meg a választókerületi szervezet, kevés adat van. Gyors ütemben nőtt a pártba belépők és a csatlakozó gazdakörök, helyi pártok száma. Április végén a pártköz-pont aláírási íveket bocsátott ki, hogy nyilvántartásba vegye a gyarapodó párttagságot.⁴⁹²

A közigazgatás, Bihar vármegyét kivéve, általában nem akadályozta a kisgazdapárt vidéki agitációját. Március 22-én a főszolgabíró betiltotta az FKgP biharkeresztesi gyűlését, a párt fellebbezését elutasították.⁴⁹³ Március 28-án M. Szabó Pált, a Bihar vármegyei szervezet alelnökét, és B. Nagy Lajos megyei pártigazgatót, az országos nagyválasztmány tagjait a berettyóújfalusi főszolgabíró tiltott gyűléstartás címén 15 nap elzárásra és 40 pengő pénzbüntetésre ítélte. Őrizetbe vették őket és az egy nappal több mint két hetet le is ülték.⁴⁹⁴ Május 8-án a csendőrség ügyészi felhatalmazás nélkül házkutatást tartott B. Nagy Lajosnál és elkobozta a nála lévő pártiratokat, közöttük a párt programját. A bojti tanító táviratilag tájékoztatta az országos pártvetőséget, a miniszterelnökséget és a kormányzó-ságot és védelmet kért a zaklatások ellen.⁴⁹⁵

A propaganda és szervező kampány azonban, ahogy a választások közeledtek fokozatosan abbamaradt.

A közvetlen választási előkészületek a kisgazdapártban már 1931 április elején megkezdődtek, s május elején gyorsultak fel. Május 8-ra összehívták a párt országos nagyválasztmányát, amely Szijj Bálint elnökletével a választásokra való felkészülés jegyében zajlott le. Több mint 100-an jelentek meg, zömmel olyan vidéki vezetők, akik a választókerületekben a pártszervezést irányították. Gaal Gaston "halaszthatatlan elfoglaltsága" miatt nem volt jelen. Az ülést J. Bartolf Márton ügyvezető alelnök nyitotta meg, aki ismertette a tanácskozás célját és napirendjét. Azt hangoztatta, hogy a pártvezetőség olyan pártot akar létrehozni, amely nemcsak a választásokon szerepel sikerrel, de a választások után is jelentős politikai tényező marad, s kellő súllyal képviseli "a magyar föld dolgozóinak" erejét és érdekeit. Tildy Zoltán a választások jelentőségéről beszélt a párt szempontjából. Arra hívta fel a figyelmet, hogy a közelgő választási erőpróbát nem szabad sem túlbecsülni, sem lebecsülni, mert ez lesz az első nyílt összecsapás a kisgazdapárt és a fennálló bethleni kormányzati rendszer között. Azt hangsúlyozta a párt "tisztá és szabad" választásokat akar, s abbéli reményének adott hangot, hogy noha a Bethlen-kormány a titkos választójog bevezetését elutasította, a fennálló választási törvényt be fogja tartani. Gaal Gaston távollétében, Eckhardt Tibor tartott nagy beszédet, aki a várható választási visszaélésekre, trükkökre, csalási lehetőségekre és az azok elleni védekezés módozataira hívta fel a figyelmet. Vass Sándor pártigazgató az FKGP szervezeti, Némethy Vilmos anyagi helyzetéről számolt be. A vitában többen felszólaltak, főként szervezeti kérdésekről, hatósági zaklatásokról, a választási előkészületekről és esélyekről, s a követendő választási taktikáról esett szó. J. Bartolf Márton alelnök vezetésével jelölőbizottságot hoztak létre, amely még aznap délután összeállította a jelöltek első listáját.⁴⁹⁶

Gaal Gaston és Eckhardt Tibort május 22-én délelőtt felkeresték gr. Bethlen István miniszterelnököt, aki Darányi Kálmán miniszterelnökségi államtitkár, Pesthy Pál, az Egységes Párt elnöke és Rubinek István pártigazgató társaságában fogadta őket. A kezdeményezés a kormányfőtől indult ki, aki Gaal előzőnap, a kisgazdapárt lojalitását hangsúlyozó, az SZDP-nek a választások bojkottálására szóló felhívását elutasító, s a kormány számára adandó felhatalmazást támogató békülékeny hangvételű parlamenti felszólalására reagálva nyomban felajánlotta, hogy üljenek le tárgyalni.⁴⁹⁷ Bethlen az országban uralkodó feszültség és izgalom enyhítése, s a választások nyugodt lebonyolítása érdekében szeretne volna felmérni egy esetleges választási megállapodás megkötésének esélyeit. A kisgazdapárt felső vezetésében megoszlottak a vélemények, voltak, akik nem látták értelmét és politikai hasznát a kormánnyal és az Egységes Párttal folytatandó tárgyalásoknak, s véleményüknek a nyilvánosság előtt is hangot adtak. Gaal Gastonék végül is elfogadták Bethlen ajánlatát, mert szerették volna kipuhatolni a miniszterelnök valódi szándékait, s garanciákat reméltek kapni a választások korrekt és tisztességes megrendezését illetően. A korabeli sajtóból és későbbi visszaemlékezésekből kikövetkeztethető, hogy Bethlen — taktikából, körvonalazatlan formában — ajánlatot tett választási megállapodás megkötésére.⁴⁹⁸ A tárgyalás azonban eredménytelenül végződött. A kisgazdapárti politikusok közölték: az FKGP "nem lép koalícióba", sem az Egységes Párttal, sem a parlamenti ellenzékkel, sőt ellene van a lazább választási szövetségnek is. Személyi kérdéseket nem vetettek fel, azaz eleve kizárták, hogy az esetleges kisgazdapárti képviselőjelöltek számáról és személyéről szót válthassanak. Bethlen viszont elutasította a kisgazdapárti pártvezér javaslatát, hogy a Házát időelőtt ne oszlassák fel, a választásokat halasszák őszre, s inkább az egyre súlyosabb gazdasági helyzettel foglalkozzanak, s még a nyár előtt hozzanak kormányzati intézkedéseket. Nyilvánvalóvá tette, hogy a választásokat júniusban megtartják; nem zárható ki, hogy a várható időpontra is utalt, miután a kormány aznap délután döntött. Ígéretet tett, hogy kormányzati oldalról a választások során a törvényességet betartják. Arra mindkét fél hajlandónak mutatkozott, hogy gazdasági kérdésekről folytassák a tárgyalásokat. A kisgazdapárti vezetők felajánlották, hogy készek együttműködni a kormánnyal, ha az az adó-, a vám- és a hitelpolitika terén valóban lépéseket tesz a mezőgazdaság, a parasztság és a birtokos rétegek helyzetének javítására. Konkrét megállapodás azonban e téren sem született.⁴⁹⁹ A korány-

fővel folytatott megbeszélés a kisgazdapárt számára hasznos volt, mert egyértelművé tette, hogy Bethlen gróf június folyamán megrendeztetni az országgyűlési választásokat. A miniszterelnök számára viszont azzal a tanulsággal járt, hogy az FKGP ellenzéki magatartásán nem változtat, bár elvileg hajlandó gazdasági kérdésekben együttműködni a kormánnyal.

A Bethlen-Gaal találkozó meglepetést és értetlenséget keltett, s nagy sajtó visszhangot váltott ki. A kormánypárti és az ellenzéki sajtóban különböző találgatások merültek fel, egyes lapok úgy állították be a történeteket, hogy a két fél választási megállapodást kötött egymással, mások azt híresztelték, hogy a kisgazdapárt nem lép szorosabb szövetségre a Bethlen-kormánnyal, de kívülről támogató szerepre készül, az az feladja ellenzéki pozícióját. A Gaal Gaston és kisgazdapárt hivatalosan cáfolta a választási paktumra vonatkozó híreszteléseket⁵⁰⁰, s hasonló értelemben nyilatkozott Eckhardt Tibor is.⁵⁰¹ Tildy Zoltán a párt alelnöke, a pártálláspontot kommentálva leszögezte: *„A Független Kisgazdapárt a mai kormányzattal szemben határozottan ellenzéki párt, amely semmi néven nevezendő megalakulásra nem hajlandó. Annak csak örülni lehet, ha súlyos gazdasági kérdésekben az adó-, vám- és hitelpolitika égető kérdéseiben a kormányelnök honorálja a párt vezérének és a pártnak az álláspontját, azonban mind Gaal Gaston, mind a párt csak gyakorlatban keresztül vitt tényleges eredmények előtt hajolhat meg. A titkos választójog s a szabadságjogok kezelése tekintetében pedig a kormányzat, s a párt álláspontja között szöges ellentét van. Mi a választások tisztaságát csak a titkos választójog bevezetésével tartjuk biztosítottnak, s a nemzet legszentebb érdekei, jövője, az igazi nemzeti egység megteremtése szempontjából sürgősnek s azonnal bevezetendőnek tartjuk a titkos választójogot. A Független Kisgazdapárt határozott ellenzéki álláspontján és magatartásán a legutóbb lefolyt tárgyalások semmit sem változtattak.”*⁵⁰²

A kisgazdapárti vezérkar május második s június első felében már teljes erővel a választási előkészületekre koncentrált. A pártközpontban mozgalmas élet zajlott, minden este tárgyalások folytak. A rendszeres csütörtöki pártvacsorák egyre látogatottabbak lettek. Növelte a párt iránti érdeklődést, hogy három korábban függetlenként számontartott képviselő Kun Béla, Horváth Mihály és Mojzes János beléptek a pártba.⁵⁰³ A fő figyelem a párttagitáció mellett képviselőjelöltek kiválasztására irányult.

A kisgazdapártban a jelöléseknél — az ellenzéki parasztmozgalom törekvésével összhangban — alapelv az volt, hogy a választásokon fellépni kívánókat a helyi (községi és városi, választókerületi, illetve ahol már létezett a vármegyei) pártszervezetek jelölik, az országos központ csak kivételesen, a vidéki szervezetek kérésére állít jelölteket, s akkor is csak olyanokat, akik a kisgazdamozgalomban és a pártéletben komoly tevékenységet fejtenek ki, vagy korábban érdemeket szereztek. A helyi szervezetnek csak bejelentési kötelezettsége van, a pártközpont, illetve a jelölőbizottság csak jóváhagy és regisztrál.⁵⁰⁴ Általános egyetértés volt abban, hogy a jelöltek közzé minél több parasztember kerüljön be. Ezen túlmenő válogatási szempontokat azonban nem alakítottak ki. Ott, ahol a kisgazdamozgalom szilárdan megvetette a lábát, s az FKGP szervezetileg is kiépült több-kevésbé megvalósult, hogy helyileg jelöljenek, de számos választókerületben a párt káderhiánnyal küzdött, a pártközpont segítségét kérte. Önként jelentkezők is akadtak szép számmal.⁵⁰⁵ A központi jelölőbizottság már megválasztása napján, május 8-án összeült és a vármegyei, valamint a választókerületi vezetők bevonásával átnézte a beérkezett jelöléseket, és 51 kerületben megállapodott a jelöltek személyében. 1931 június 7-én, egy nappal a választásokról szóló rendelet megjelenése előtt nyilvánosságra hozta hivatalos jelöltjeinek előzetes névsorát.⁵⁰⁶ Az első listán 66 név szerepelt, de a párt által indítandók száma napról napra nőtt, s az ajánlások beadásáig, június 20-ig — a félhivatalos pártlapnak számító Magyarország szerint — már 81 főre emelkedett. Emellett többen egyéni — tehát nem hivatalos — jelöltként is megpróbálkoztak.⁵⁰⁷

Az előzetes listán szereplők többsége, Gaal, Eckhardtot, Uleint, Farkas Tibort, Mojzes Jánost és Kun Bélát, valamint néhány egykori parlamenti képviselőt leszámítva az országos, sőt gyakran a megyei politikában is alig ismert személy volt, köszönhetően annak, hogy a párt önszerveződés útján jött létre, s a jelölések alulról történtek.⁵⁰⁸ Szijj Bálint pártelnök, mereven elutasította, hogy a részt vegyen a választási küzdelemben.⁵⁰⁹ Nem vállalt jelölt-

seget J. Bartolf Márton, a párt ügyvezető elnöke, az alelnökök közül Szabó Pál és a mezőberényiek kapacitálása ellenére Bélték Lajos,⁵¹⁰ valamint Gáspár Vince és az eredeti békési pártválasztmány számos tagja. (Bélték később Debrcenben a Hegymegi -féle Független Polgári Párt listáján indult utolsó, hatodik helyen.⁵¹¹ Nagy Ferenc főtitkár nem töltve be 30. életévét, nem jelölthette magát. A hat kisgazdapárti képviselő közül a Gaal környezetéhez tartozó Foster Elek, bár számításba vették, gyengélkedő egészsége miatt végül nem indult el Tapolcán. Horváth Mihály, valószínűleg a Kecskeméti esélyesebbnek tartott Sándor István volt polgármesterre tekintettel nem is jelöltette magát.⁵¹² Reischl Árpád Farkas Tiborral való személyes ellentétei miatt már 1931 március 13-án kilépett a pártból és pártönként indult, régi kerületében, Keszthelyen, de később a hatósági terror miatt kénytelen volt visszalépni.⁵¹³ Gaal Gaston nem törekedett arra, hogy baráti köre tagjainak, vagy személyes híveinek útját egyenesse a mandátumszerzésben, mint pártvezér inkább azon fáradozott, hogy győzelemre esélyes jelölteknek nyújtson segítséget. Az ambiciózusabb Eckhardt Tibornál, viszont érzékelhető volt az igyekezet, hogy elvbarátait, mindenekelőtt Ulaint és Milotayt mandátumhoz juttassa; az utóbbi két helyen is fellépett, Kecskeméti és Miskolcon.

A jelölt állítás időszakában az FKGP — Bethelen-Gaal találkozót leszámítva — sem az Egységes Párttal, sem az ellenzékkel előzetes tárgyalásokat nem folytatott. A maga részéről betartotta azt a több évtizedes szokást, hogy a parlamenti pártok vezéreivel szemben a partnerek nem állítanak ellenjelöltet.⁵¹⁴ Helyi kezdeményezésre az is előfordult, hogy az FKGP nem indított jelöltet, vagy visszaléptette saját emberét. Így történt Székesfehérváron, ahol a helyi pártszervezet, amely eredetileg az FKGP pártvezérét szerette volna felkérni, de a megkeresés udvarias elutasítása után úgy határozott, hogy gr. Károlyi Gyula külügyminiszterrel szemben nem állít saját jelöltet.⁵¹⁵ Cegléden az ellenzéki pártokkal folytatott tárgyalások után az FKGP bejegyeztet abba, hogy a kormánypárti Erdélyi Aladárval szemben nem állítanak jelöltet.⁵¹⁶ Biharban, Derecskén az FKGP megyei vezetői megállapodtak Csizmadia Lajossal, aki Bajcsy-Zsilinszky Nemzeti Radikális Pártjának programjával lépett fel, hogy Szentlélek Lajos ügyvédet, saját emberüket, az FKGP nagyválasztmányának tagját visszavonják és a továbbiakban őt támogatják a választási küzdelemben.⁵¹⁷ Történt ez annak ellenére, hogy Bajcsy-Zsilinszky kisgazdapárt elleni éles hangú, személyeskedő sajtótámadásai miatt a két párt között országos szinten rossz volt a viszony. A Tiszántúlon és Észak-Magyarországon az FKGP és az SZDP helyi szervezetei között is sor került — igaz esetlegesen — tárgyalásokra, időleges választási együttműködésre. Borsodban a mezőkeresztesi és a sajószentpéteri kerületben az FKGP jelöltjei az SZDP jelöltjei javára léptek vissza, noha végül a munkáspárt kiválasztottja sem szerzett jogot az indulásra.⁵¹⁸ Szentesen, ahol a kormánypárt részéről Lázár Andor, honvédelmi államtitkár lépett fel, az FKGP tárgyalásokat kezdett az SZDP-vel és a Kossuth Párttal, mert noha mindhárom párt kandidátusa megszerezte az ajánlást, a választási biztos annyi aláírást törölt, hogy azokat pótolni lehetetlen volt. Hamarosan kiderült, hogy két ellenzéki jelölt visszalépése estén sem sikerülnie a harmadik jelöltnek a szükséges számú ajánlást összegyűjtenie, így megállapodást nem kötöttek. Abban viszont megállapodtak, hogy mivel a négy jelölt majdnem kétezerrel több ajánlást nyújtott be mindahány választó volt a kerületben, a hamis aláírások miatt bűnvádi eljárást indítanak.⁵¹⁹ Korabeli sajtó jelentésekből és a jelölésekből arra lehet következtetni, hogy folytak megbeszélések a Csoór-féle Országos Nagyatádi Párt vezetőivel és Hegymegi Kiss Pál Független Polgári Balpártjával is. Az egyre inkább jobbratolódó Nagyatádi Párt öt tagja is jelöltséget vállalt a kisgazdapártnál, közöttük Schlitt Gyula református lelkész, a párt egyik vezetője is.⁵²⁰

A Független Kisgazdapárt választási kampánya, amely mint láttuk gyakorlatilag már egy hónapja folyt, hagyományos jellegű volt, s a korabeli kampány-modellt követte. Külön választási stábot és szervezetet nem állítottak fel. A kampányt a szűkebb pártvezetőség, személy szerint Gaal Gaston irányította, s részben az adminisztrációt (a levelezést) is ő végezte.⁵²¹ A szervező munka országrésze azonban Tildyre, Nagy Ferencre és Vassra hárult. Tervezték, hogy a választások idejére a választókerületekben ideiglenes intézőbizottságokat hoznak létre, de erre nem jutott idő. A központi irányítás gyengének és erőt-

lennek bizonyult, a választókerületi pártszervek szinte teljes önállóságot élveztek; az ellenőrzés és beszámoltatás a választási küzdelem állására, a kilátásokra, s a helyi tapasztalatokra vonatkozó beszámolók bekérésére korlátozódott.

Komoly gondot okozott a választási kampány finanszírozása. A pártnak saját pénzügyi forrása nem volt, tagdíjakból, a stabil párttagság hiánya miatt nem tett szert bevételre. Adományokból tartotta fenn magát, nagy nehézségekkel. A kampányköltségekre külön pénzalap létrehozása fel sem merülhetett. A jelölteknek maguknak kellett fedezniük a kiadásokat, amelyek meglehetősen magasak voltak, mandátumonként meghaladták az 5000 pengőt, de néha jóval többet is kitétek.⁵²² A falusi kisgazdapárti vezetők esetében, amint a Nagyatádi-féle kisgazdamozgalom korai szakaszában is, a tehetősebb parasztgazdák adták össze a pénzt a választási költségekre.⁵²³ Tildy kiadásainak egy részét például a Csehszlovákiában élő gazdag nagybátyja fedezte.⁵²⁴

A kisgazdapárt önálló választási programot nem dolgozott ki, bár felmerült, hanem az 1931 decemberi Gaal Gaston -féle program rövid, tömörített változatát népszerűsítette. Fő jelszavai a takarékoság, az adócsökkentés, a kartellek megrendszabályozása, a hitel- és kamatkérdés rendezése, a szabadságjogok biztosítása és a titkos választójog törvénybeiktatása voltak. A nemzeti problematika, Trianon revíziója másodlagos szerepet játszott a gazdasági és a belpolitikai kérdésekhez képest. A földreform ügyét és a királykérdést pedig, amely megoszthatta volna a szavazókat, szándékosan mellőzték. A kampány határozottan ellenzéki jellegű volt, a kormány, az Egységes Párt és a nagytőke ellen irányult; hangvétele — nem egy esetben — túllépte azt a határt, amit a hatóságok toleráltak. A párt elsősorban a birtokos parasztság különböző, részben kormánypárti, részben politikailag passzív rétegeit igyekezett megnyerni, de az Alföldön a földmunkásság és a szegényparasztság helyzetének javítása érdekében is szót emelt. Növelni kívánta befolyását a falusi és városi kispolgárság körében, s nyitni próbált az úri középosztály felé is.

Az FKgP központilag egyetlen, viszonylag jól szerkesztett, választási borsurát bocsátott ki valószínűleg május második felében, de még a Ház feloszlása előtt, amely tartalmazta a rövidített pártprogramot, tájékoztatót a választási tudnivalókról, felhívta a figyelmet a választási visszaélések lehetőségére, s igyekezett népszerűsíteni a pártot és vezetőit, elsősorban Gaal Gastont és Szijj Bálintot.⁵²⁵ A kiadványt a képviselőjelöltek terjesztették kerületükben, s többnyire a választási gyűléseken is ismertették. Emellett a jelöltek és a helyi szervezetek rölapokat adtak ki és választási plakátokat készítettek. A pártnak saját sajtó orgánuma nem volt, ezt a hiányt a *Magyarország* csak részben pótolta. Ezen a helyzeten képviselőjelöltek a maguk módján igyekeztek segíteni. Eckhardt Tibor például június elején, a választási csatározás kezdetén megvásárolta Hubay Kálmán üzletrészét a miskolci *Magyar Jövőnél*, melynek szerkesztőgárdájával márt korábban is kapcsolatban állt, s a lap résztulajdonosává és egyben szellemi vezérévé vált.⁵²⁶ A Baján induló Lebach Ödön földbirtokos is kísérletet tett arra, hogy sajtóorgánumhoz jusson. Érdekeltséget vállalva a helyi kormánypárti lapot, a *Független Magyarorságot* kiadó nyomdában, az újságot saját kiadásában, de már a *Független Kisgazdapárt* szócsövéként jelentette meg.⁵²⁷ A lap átvételét bejelentette a főispánnak és a város polgármesterének. De csak egyetlen példánya került az utcára, mert másnap a hatóságok lefoglalták az újságot, s megakadályozták nyomtatását. Arra hivatkoztak, hogy a lapalapítás a miniszterelnökség hatáskörébe tartozik, s Lebach kiadói jogot nem szerezte meg. Ez alatt a régi lap is megjelent a régi szerkesztők irányításával. Az Egységes Párt bajai szervezete — kihasználva, hogy a kiadó jog rendezése nem történt meg — *Független Magyarorságot* átvitte egy másik nyomdába, s maradt a kormánypárté.⁵²⁸ A helyi Frontharcos Szövetség lapjától, a *Csonka Bácskától*, amely a kisgazdapárt-hoz csatlakozott és népszerűsítette a párt Gaal Gaston -féle programját, a választási kampány közepén a miniszterelnökség sajtóosztálya megvonta politikai jellegű cikkek közlésének jogát. Így Baján csak kormánypárti lapot került az újságosokhoz.⁵²⁹

A kisgazdapárti kampányban is a képviselőjelöltek és megbízottai, a kortesek, valamint a zömmel helyi önkéntes aktivisták játszották a főszerepet. A siker a jelöltek ismertségétől, népszerűségétől, szónoki képességeitől, helyi kapcsolataitól, s nem utolsósorban anyagi helyzetüktől függött. A helyi pártszerveztek csak ott tudtak segíteni, ahol a párthálózat

legalább kerületi szinten kiépült. Az indulni szándékozók a párt programját, törekvéseit figyelembe véve maguk állították össze saját programjukat, azt legfeljebb szűkebb környezetük tagjaival vitatták meg, tanácsadókat ritkán alkalmaztak. A kampányt a helyi aktivisták segítségével maguk irányították. Több esetben előfordult, hogy nem kisgazdapárt, hanem a helyi párt nevében, vagy pártonkívüliként indultak.⁵³⁰ Ebből adódóan az egyes kisgazdapárti jelöltek kampánya között mind tartalmi, mind az alkalmazott módszerek tekintetében jelentős különbségek alakultak ki.

Eckhardt Tibor, a kisgazdapárt alelnöke gyakorlatilag önálló kampányt folytatott. Miskolcon a Keresztény Polgárok és Munkások Szövetsége, a helyi keresztény jobboldal jelöltjeként lépett fel, amely önmagát a Bethlen-kormány jobboldali ellenzékéhez sorolta, s a város „legnagyobb nacionalista szervezete”-ként propagálta.⁵³¹ Ellenfele a korábban a fajvédő táborhoz tartozó, majd a kormánypártba átlépő Görgey László és a szociáldemokrata Reisinger Ferenc volt. Eckhardt cikkei, beszédei és nyilatkozati a befolyása alá került *Magyar Jövőben* jelentek meg, amely fenntartás nélkül támogatta és dicshimnuszokat zengett róla.

Eckhardt elsősorban keresztény nemzeti eszmekör befolyása alatt álló tisztviselő, alkalmazotti és kispolgári réteget, valamint a szervezett munkásmozgalomtól távolkerült munkásságot igyekezett maga mellé állítani, de tett gesztust a liberális beállítottságú értelmiségi és kispolgári csoportok megnyerése érdekében is. A kampánya középpontjában a teljes területi revízió, a Nagy-Magyarország visszaállításának gondolata állt. A *Magyar Jövőben* ilyen jelmondatokat lehetett olvasni: „Aki Eckhardt Tiborra szavaz, a Revíziós Liga elnökére szavaz, az a Nagy-Magyarország békés visszatérésére szavaz,”⁵³² vagy „Ha szeretted családodat, biztosítani akarod gyermekeid jövőjét, Eckhardt Tiborra szavazz, aki a legtöbbet tette Nagy-Magyarország visszaszerzéséért.”⁵³³ A kisgazdapárti politikus Bethlen gróf külpolitikáját illetően egyetértését hangoztatta, a miniszterelnök személyét sem támadta, bírálatának éle a kormány gazdaságpolitikája és a nagytőke ellenirányult. Kijelentette, ha megválasztják, az országgyűlésben leleplezi a kartellek visszaéléseit, s kezdeményezni fogja — amerikai példára — állami ellenőrzés alá helyezésüket.

A kisgazdapárt választási hadjáratát azonban a hatósági terror szétzilálta, ami eredményességét is nagy mértékben befolyásolta.

A kormánypárti propaganda gépezett un. negatív kampányt folytatott, igyekezett lejáratni az FKgP-t és vezetőit, s a rágalmaszásoktól sem riad vissza. Bethlen István miniszterelnök is megszólalt. Június 14-i debreceni választási beszédében egyrészt azzal vádolta Gaal Gastonékat, hogy „ellopták” kormánypárt programját, másrészt élesen bírálta a kisgazdapártnak a gazdasági válságból kilábalásra vonatkozó elképzeléseit és követeléseit. Többek között kijelentette: „... az én felfogásom szerint is, mindent meg kell tenni abból a célból, hogy a mezőgazdaság helyzetén segítsünk, de csak úgy, hogy ezekkel az intézkedésekkel más jogosult érdekeket érinteni nem szabad. [Nem szabad] az egész gazdasági életünket megdönteni egyik termelési ág favorizálásával úgy, hogy ugyanakkor másik termelési ágnak életbevágó érdekeit figyelmen kívül hagyjuk. Nekem meggyőződésesem, hogy ha mindazt valóra váltanánk, amit Független Kisgazdapárt követel, egyetlen fillérrel sem lenne Magyarországon drágább a búza, egyetlen pengő külföldi kölcsönnel sem kapnánk többet, mint kapunk ma, sőt ellenkezőleg, ha az ingótőke ellen drákói rendszabályokkal lépünk fel, nemcsak hogy újabb ingótőke nem jön be az országba, [hanem] a bent lévő is kimenekül. Ha megvalósítanám a Független Kisgazdapárt programját és ha megtenném azt, hogy a magyar iparnak kárt okoznánk, a mezőgazdaságon ezzel nem segítenénk. Ezzel az intézkedéssel az ipar terén egyetlen munkavállalónak sem adnánk kenyeret, sőt szaporítanánk a munkanélküliek számát.” Nyomatékkal tette hozzá: „Sok minden helyes a Gaal Gaston-féle programból, amit én már 1928-ban megmondtam, de sok túlzás is van benne, amiktől viszont óvakodnunk kell, mert megvalósítása esetén nagyobb bajoknak tennénk ki a nemzetet, mint a jelenben van.” A kormányfő ígéretet tett egy sor gazdasági intézkedés megtételére, közöttük olyanokéra, mint például a vámrevízió, amelyet a kisgazdapárt is szorgalmazott. Kifejezetten kortes célokat szolgált, hogy kilátásba helyezte a választójog reformját, beleértve a titkos szavazás kiterjesztését, jelölt állítás és a választókerületi beosztás felül vizsgálatát, sőt bejelentette, hogy a következő parlamenti ciklusban konkrét javasla-

tokat is előterjeszt. Azt azonban értésre adta, hogy politikai szabadságjogok terén nem várhatók változások tekintettel a válságos gazdasági helyzetre.⁵³⁴ A Bethlen-Gaal találkozóra, s a miniszterelnök beszédére hivatkozva az egységespárti jelöltek, és korteseik, valamint a kormánypárti sajtó országszerte azt terjesztették, hogy Egységes Párt és a Független Kisgazdapárt között a teendőket illetően nincsenek elvi ellentétek, mitöbb választási paktumot kötöttek, ami ellen a párt vezetői többször is hevesen tiltakoztak. A kormánypárti kortesek gyakran lekommunizálták a kisgazdapárti jelölteket és híveit.

A hasonlóságot hangsúlyozó, a kisgazdapárt ellenzékiességét gyengíteni igyekvő propagandakampány ellenére közigazgatási és a választási apparátus az FKgP-t ugyan úgy kezelte mind a többi ellenzéki pártot. A szociáldemokraták mellett a kisgazdákra nehezedett a legnagyobb nyomás, főként azokban a vármegyékben a Tiszántúlon és Észak-Magyarországon, így Biharban, Békésben, Szabolcsban, Borsodban és Zemplénben, valamint Bács-Bodrog és részben Pest vármegyében, ahol az ellenzéki parasztmozgalom viszonylag erős volt, s veszélyeztette az Egységes Párt befolyását és mandátumszerzését. Törvénysértések kisebb számban a Dunántúlon, Zalában és Somogyban is előfordultak.

Az rövid, alig két hetes választási kampány fő eseményei a népgyűlések és a pártvezetők országjáró körútjai voltak. A hatóságok a gyűlések engedélyezésével, vagy az engedély megtagadásával jelentékenyen befolyásolhatták a kampány kimenetelét. Nagy sajtó visszhangot váltott ki, hogy Gaal Gaston, az FKgP pártvezére június 16–17-i bihari körútján az összejöveleket betiltása miatt tervezett hat községből csak egyben, Komádiban tarthatott választási beszédet. Ráadásul Berekböszörményben, ahol betért a helyi kisgazdapárti elnök házába, megjelent két csendőr és igazoltatni akarták. A felháborodott politikus határozott tiltakozására azonban elálltak ettől.⁵³⁵ A ház körül összegyűlt kíváncsiskodókból álló tömeget a csendőröknek csak nehezen sikerült feloszlaltatniuk.⁵³⁶ A kisgazdapárt első embere Biharból Szatmárba, majd Zemplénbe látogatott. E megyékben sem tudott választokkal nyilvános összejövetlen találkozni. Megyaszón az FKgP június 18-án szándékosan délelőtt 11-re kapott időpontot, hogy Gaal Szatmárból ne érjen oda. Rajta kívül majd egy tucat olyan előzetes képviselőjelölt akadt, akinek egyáltalán nem, vagy csak elvétve engedélyezték, hogy népgyűlést tartson és elmondhassa programbeszédét. Ezek közé tartozott például a siklói kerületben Csurgay Gábor, országos választmányi tag, a párt Baranya vármegyei alelnöke⁵³⁷, a nyírbátori kerületben Gödény Ferenc, alapító tag⁵³⁸, zalaszentgróti kerületben Huhn Gyula tanító, az FKgP alelnöke, akinek főmegbízottját ráadásul a fősolgabíró kiutasította és csendőri őrizettel kísértette ki zalaszentgróti járás területéről.⁵³⁹ Beck Alajos mohácsi ügyvéd számára nem járultak hozzá, hogy gyűlésének időpontját kiplakátiroztassa, ezért nem tudta megtartani programbeszédét. Az arisztokrata Serényi gróf csak Eckhardt közbenjárására kapott lehetőséget népgyűlés összehívására, ahol ismertethette politikai célkitűzéseit.⁵⁴⁰ A rendőrség nem egyezett bele abba, hogy az FKgP helyi szervezete Milotay István számára a Kecskemét környéki tanyavilágban összejöveleket szervezzon.⁵⁴¹ Szabolcsban Nánássy Imre (Nyíregyháza, Szabolcs vm.) csak kivételesen kapott engedélyt gyűlés tartásra a tanyavilágában, de Nyíregyházán is alig adott alkalma arra, hogy választóihoz szóljon.⁵⁴²

A képviselőjelöltek és megbízottaik szabad mozgását gyakran korlátozták, számos alkalommal előfordult, hogy letartóztatták és kiutasították őket a választókerület, vagy a járás területéről. Molnár József embereit a náduvari kerületben június 13-án egy etyeki parasztgazda lakásán törvényes alap nélkül őrizetbe vették, Debrecenbe az ügyészségre vitték, és csak két nap múlva engedték szabadon őket. Molnár panaszt tett a választási elnöknel, de illetéktelenségét hangoztatva nem avatkozott be.⁵⁴³ Június 14-én vitéz Varga Béla budapesti ügyvédet a hatvani választókerületben, Ecséden a csendőrség tiltott gyűléstartás címén rövid időre letartóztatta, s az összegyűlt tömeget feloszlatta.⁵⁴⁴ A választások előtt néhány nappal a gödöllői választókerületben Endre László az apja ellen induló Némethy Jenőt lefogatta, s csak négy óra múlva engedték szabadon.⁵⁴⁵ Ugyancsak a választások előtt egy nappal a csendőrség letartóztatta Bíró Jánost, a geszti kisgazdapárti szervezet elnökét, Tildy egyik fő támogatóját és kortesét, mert vonakodott átadni a párt buda-

pesti központjából számára érkezett körleveket. Vasra verve, csendőri kísérettel Sarkadra szállították, de Tildy határozott fellépésére még aznap elengedték.⁵⁴⁶

A közigazgatási hatóságok, ott ahol az ellenzék jelöltjei jól álltak, a kedvezmények felajánlásától a zsarolásig és megfélemlítésig minden eszközt felhasználtak, hogy a választók magatartását előre befolyásolják. Tipikusnak tekinthető mindaz, ami Biharban Tildy kerületében történt. "Legáltalánosabban alkalmazott eszköz volt az ellenzéki gazdáknak adó-behajtással való megfélemlítése. — számolt be a történetekről a Pesti Hírlap — A rossz értékesítési lehetőségek miatt a Bihar megyei gazdák is adóhátralékok fenyegető terhe alatt nyögnek. Azokat, akikről megtudták, hogy Tildyhez csatlakoztak, rögtön adófizetésre szólították fel, a kormánypárthoz való csatlakozásért pedig adóelengedést ígértek. A gazdák udvarait szigorúan megvizsgálták a hatóságok abból a szempontból, hogy a közrendészeti előírásnak megfelelő-e: nincs-e az udvaron szerb tövis, meg van-e kötve a kutya, nem előírásellenes-e a szemétdomb, szemetes-e a járda, stb. A hatósági árgusszemek sajátos módon csak a Tildy-párti szavazók udvarán találtak szerb tövist, ott nem volt rendben a szemétdomb, ott volt piszkos az utcai gyalogjáró. Geszt községben 2500 pengő összeget róttak ki a hatóságok efféle ki hágasokért. A választás előtt való héten a Tildy-párti választók vadászfegyvereit elszedték." ⁵⁴⁷

A kigazdapárti jelöltek számára is az első igazi akadály a szükséges ajánlások megszerzése volt. Az tett szert indulási előnyre, aki mielőbb hozzájutott az ajánlási ívekhez. Általános gyakorlat volt, hogy az illetékes járásbíró azokat előbb az Egységes Pártnak adta oda, a helyi közigazgatás emberei szétszöszöztették, de az ellenzéki pártok embereinek nem juttattak. Ezt kigazdapárti részről úgy próbálták kivédeni, hogy a pártközpont előre legyártatta az ajánlási íveket, és a választás kiírásának napján leküldte a választókerületekbe hitelesítettet. ⁵⁴⁸ A kigazdapárti jelöltek és segítői nagy erőfeszítéseket tettek, hogy mielőbb összegyűljön a megfelelő mennyiségű aláírás az íveken, de eredendően hátrányba voltak a kormánypárti hivatalos jelöltekkel szemben, mert számukra községi, járási, megyei előjáróságok tisztségviselői, alkalmazottai, rendszerint a jegyző és a bíró meg, de számos esetben a helybéli papok, tanítók szerezték be az aláírásokat.

A hatósági visszaélés egyik gyakran alkalmazott formája az. un. "kettős aláírás" volt. A belügyminiszteri utasítás értelmében ha a kormánypárti illetve az ellenzéki ajánlási íveken ugyanazon aláírások szerepelnek, akkor az ellenzéki okmányon lévő kézjegyek érvényüket veszítik. A hatalom helyi képviselői számos választókerületben félrevezetéssel, csalással, kényszerrel rávettek választókat, hogy mindkét oldal ajánlási íveit aláírják. Számos példa van arra is, hogy nagy számban hamisítottak aláírásokat is a kormánypárti jelölt érdekében. Nagy Ferenc, az FKgP főtitkára szülőfalujában, a Baranya megyei Bissén szerzett személyes tapasztalatai alapján írta a Pesti Hírlap hasábjain: "... ha semmiképpen nem sikerült az ellenzéki ajánlásokat megakadályozni: jönnek a meg nem engedett eszközök. Az én falumban ilyeneket láttam. Itt végig mentek a falun házról-házra majd minden nap. Már mindenki aláírt valamilyen ívet. A legtöbb az ellenzékét. Erre azt mondták egyes gazdáknak, hogy nem igaz, hogy két ívet nem szabad aláírni, egész bátran írja csak alá a hivatalos jelölt ívét is. Ki megtette, ki nem. Ahol a szavazó nem volt otthon, ott aláírták a serdülő gyerekekkel. Egy helyen a szavazó felesége kijelentette mezőn lévő férje helyett, hogy már aláírta az ellenzéki ívet. Nem baj kérem — aláírták a nevét a hivatalos jelölt íve alá is. Ha a baj kormánypárti részen veszedelmes, akkor megtehetik felelőtlen kortések, hogy minden választó nevét aláírják a kormánypárt ívének, aminek érvényességét szinte biztosá teszi a az rendelet, amely szerint az előbb benyújtott íven érvényes a kettős aláírás. Ugyan ki akadályozná meg a vizsgálóbírókat abban, hogy a kormánypárti ívet vegye először kézbe?" ⁵⁴⁹ Emellett a hatóságok más módszerekkel is igyekeztek nehezíteni az ajánlások beszerzését és benyújtását. Tildy Zoltánt június 8-án, két nappal a Ház feloszlása után választókerületében a csendőrök igazoltatták, sem útlevelét, sem Ravasz László dunamelléki református püspök által aláírt igazolványát nem fogadták el, hanem két órán át őrizetben tartották, mialatt kormánypárti ellenfele felvásárolta az összes ajánló ívet. ⁵⁵⁰ Vele fordult elő pár nappal később Mezőgyánban, ahol meg akarta nézni, hogy miként halad az ajánlási ívek kitöltése, kitiltották a községből. ⁵⁵¹ A kunhegyesi kerületben (Jász-Nagykun-Szolnok

vm.) fellépni szándékozó Paczek Gyula ügyvéd, volt képviselő autóját a csendőrség június 20-án Kenderesen feltartóztatta és csak délután 1 óra után engedték el, amikor már lejárt az ajánlási ívek benyújtásnak határideje.⁵⁵²

Az egyenlőtlen választási küzdelemnek is szerepe volt abban, hogy a kisgazdapárt 81 regisztrált jelöltje közül 74 választókerületben csak 75-en nyújtottak be ajánlást; 72-en a nyílt, hárman, lista vezetőként a titkos kerületekben, ami feltűnést keltett, mert az FKgP új pártnak számított a politikai életben.⁵⁵³ A pártlistán szereplő hivatalos jelöltek mellett, párt támogatásával egyénileg indulók között is voltak olyanok, akik a szükséges ajánlásokat össze tudták gyűjteni. Valójában a nyílt szavazású kerületekben nem kilencen, hanem a jelentős mértékű fluktuáció miatt, 29-en már az ajánlások benyújtása előtt visszaléptek. Közöttük volt Vass Sándor, pártigazgató (Kunszentmiklós, Pest vm.), akit Bajcsy Zsilinszky azzal próbált lejártni, hogy nem tudta összegyűjteni az ajánlásokat. Valószínűleg arról lehetett szó, hogy a pártfunkciójából adódó teendők mellett nem jutott ideje arra, hogy önállóan is kampányoljon, s azt is felmérhette, hogy kerületében a kormánypárt jelöltjével, Kelemen Kornél ügyvéddel, és a pártonkívüliként színre lépő egykori különítményes Héjjas Ivánnal szemben nem sok az esélye.⁵⁵⁴ Számosan akadtak olyanok is, mint például dr. Walter Károly esztergomi tiszti főügyész (Aszód, Pest vm.), akiknek valóban nem sikerült megszerezniük az aláírásokat. Mások már a startnál azért váltak ki, mert anyagi forrásokkal nem rendelkeztek, köztük Filó Sámuel (Hajdúnánás, Hajdú vm.), Chikány Kálmán (Szirák, Nógrád vm.), az FKgP Békésen megválasztott alelnökei és Kiss József felsőnyéki tanító (Dombóvár, Tolna vm.). Szentlélek Hajdó Lajos (Derecske, Bihar vm.), mint említettük, a Csizmadia Lajossal történt megállapodást követően vonult vissza.⁵⁵⁵

Az ajánlások benyújtása után még egy szűrő következett, az ajánlások érvényességének felülvizsgálata, ami újabb beavatkozási lehetőséget nyújtott a hatóságok, illetve a választást lebonyolító apparátus számára. A kormánypárt embereinek ajánlási ívét általában elfogadták, de az ellenzékiek, főként a szociáldemokraták és a kisgazdapártiak esetében nem egy alkalommal előfordult, hogy a benyújtott ajánlásokat különböző kifogásokkal eleve elutasították, vagy érvénytelennek minősítették az aláírások kisebb-nagyobb hányadát, s rövid határidőt adva, a hiány pótlására szólították fel a jelölteket. Ha szándékosan túl nagy arányú volt az aláírások törlése, a jelölt reménytelen helyzetbe került. Ilyen körülmények között nyolcan-tizen nem tudták megszerezni hiányzó ajánlásokat, közöttük Csurgay Gábor (Siklós, Baranya vm.), Gödény Ferenc (Nyírbátor, Szabolcs vm.), Huhn Gyula (Zalaszentgrót, Zala vm.)⁵⁵⁶, Kövendy Gyula (Nagykároly, Szatmár vm.), Rakovszky Ádám (Gyömrő, Pest vm.) és Pethő Antal barabásszegi ref. lelkész (Zalabaksa, Zala vm.)⁵⁵⁷ Milotay, bár Nagyörösön a szükséges minimumnál négyszer több ajánlást szerzett, június 25-én önként visszalépett, és elhagyta a várost. Az háborította fel, hogy a választási bizottság 3658 aláírás közül 2952-öt kettős aláírásra hivatkozva törölte a beadott ívekről, s csak 706-ot fogadott el érvényesnek. A szükséges 124 kézjegy megszerzése nem okozott volna nehéz feladatot, de ő feladta a küzdelmet.⁵⁵⁸ Az igazi ok persze nem a sorozatos hatósági kellemetlenkedés volt, amelyet az ajánlások 80%-ának megsemmisítése csak betetőzött, hanem az, hogy a kisgazdapárt támogatása, Eckhardt, Tildy, Nagy Ferenc, a *Magyarság* szerkesztő gárdájának személyes korteskedése, s a mérsékelt hangú választási propaganda ellenére a helyi elit, s a mezőváros tehetősebb gazdarétege nem állt mellé, hanem a kormánypárt mögött maradt.⁵⁵⁹

Nem kevesen voltak, akik az utolsó héten a személyük ellen irányuló hatósági nyomás miatt voltak kénytelenek a harcot feladni. Az is előfordult, hogy kormánypártiak a kisgazdapárt jelöltjeként indultak, s miután az ajánlásokat megszerezték, visszatértek az Egységes Pártba és ott egyéni jelöltséget vállaltak; többnyire nem posszibilis helyet kaptak. Ezek közé tartozott Gergely István (Abony, Pest vm.)⁵⁶⁰ Vincze György (Tompá, Bács-Bodrog vm.) viszont egységes pártiként indult, majd az FKgP-vel kacérkodott, szerepelt a neve a párt hivatalos listáján a választások előtti napon, de végül maradt régi pártjában.⁵⁶¹ Kelemen Ferenc (Sásd, Baranya vm.) eredetileg pártonkívüli kisgazdaként szerezte meg az ajánlásokat, majd a kisgazdapárt környékén tűnt fel, de a választásokon már mint kormánypárti jelölt vett részt. Június 20 és 28-a között az FKgP hivatalos jelöltjei közül összesen mintegy 20-an esetek ki a választási küzdelemből⁵⁶².

A Független Kisgazdapárt részéről az országgyűlési választásokon végül is 68-an indultak, 62-en 57 nyílt szavazású egyéni választókerületben, hatan lajstromos titkos kerületben.⁵⁶³ 199 nyílt szavazású kerület 28,1%-ában volt az FKgP-nek jelöltje, a 11 titkos szavazású kerület közül háromban. A mandátumokért harcba szállók száma tekintetében a pártok rangsorában az Egységes Párt és a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt után a Független Kisgazdapárt foglalta el a harmadik helyet, megelőzve a Magyarországi Szociáldemokrata Pártot. A 25 vármegyéből 19-ben voltak az FKgP-nek jelöltjei, a legtöbb Bács—Bodrog vármegyében, Békésben, Biharban, a Nyugat-Dunántúlon Győr-Moson, Sopron, Vas és Zala vármegyében, valamint Pest megyében. A 11 törvényhatósági jogú város közül az FKgP Budapesten (és környékén)⁵⁶⁴, Debrecenben, Pécsen, Sopronban és Szegeden jelöltet sem állított. Győrben kísérlet történt rá, Baján, amely un. egy mandátumos nyílt szavazású kerület volt, mint említettük Lebach Oszkár földbirtokos lépett a küzdőterre. Az FKgP Hódmezővásárhelyen, Kecskeméten és Miskolcon vette fel a küzdelmet ellenfeleivel.

A kisgazdapárt jelöltjei sorában, ha nem is súlyuknak megfelelően, de azért szinte valamennyi irányzat és csoport képviseltette magát. Az agrárdemokrata szárnyhoz 8–10-en tartoztak, főként a vagyonosabbak Békésből és Biharból, közöttük Megyeri Sándor (Békés, Békés vm.), M. Szabó Pál (Berettyóújfalú, Bihar), Hegyessy Károly (Biharnagybajom, Bihar), B. Nagy Lajos (Kismarja, Bihar), Kálmán Ferenc (Hajdúböszörmény, Hajdú vm.) és Kurucz István (Tamási, Tolna vm.). Ide sorolható rajtuk kívül Tildy Zoltán (Okány, Bihar vm.) is. A konzervatív liberális agráriusokat többek között Gaal Gaston, Farkas Tibor, Némethy Vilmos, báró Berg Miksa és Pásztory István ügyvéd jelenítette meg. A függetlenségi liberálisokat Kun Béla (Hódmezővásárhely), Sándor István (Kecskemét) és a Hegymegi Kiss Pál környezetéhez tartozó Mádéfalvi Zöld Aladár (Nagyléta, Bihar) reprezentálta. A jobboldali radikálisok vezéregyéniségei Eckhardt, Ulain és Milotay voltak. Bár az eredeti jelöltek, majd az ajánlást benyújtók között mind baloldaliakat, mind szélsőjobboldali figurákat találni lehetett, a ténylegesen indulók között „szélsőségesek” nem kerülhettek be. A jelöltek jelentős része azonban a párt egyetlen belső irányzatához sem tartozott, lévén zömmel homo novusok.

A kisgazdapárti jelöltek társadalmi összetételét tekintve a számbelileg a legnagyobb csoportot az ügyvédek alkották, 20-an voltak, közülük hárman, mint említettük, gazdálkodtak is. Más értelmiségi rétegekből kevesen tűntek fel, két orvos, egy gyógyszerész, egy gimnáziumi tanár, egy tanító, két újságíró, egyetlen egyetemi tanár (Márffy Ede, Öttövény, Győr vm.) és három református lelkész szerepelt a jelöltek között. Ez utóbbi meglepő, hiszen az ellenzéki kisgazdamozgalomban a református lelkészek nagy szerepet játszottak. A köztisztviselő réteget nyugállományúak reprezentálták, két nyugdíjas polgármester, egy volt főszolgabíró, egy korábbi pénzügyigazgató és egy nyugalmazott tanfelügyelő.

Szembeötlő viszont, hogy számbelileg a második legnagyobb csoportot (17 fő) a 100 kat. holdnál nagyobb gazdasággal rendelkező földbirtokosok alkották. Csak egyetlen arisztokrata nagybirtokost lehetett találni közöttük, gr. Serényi Lászlót (Megyaszó, Zemplén vm.).⁵⁶⁵ Báró Berg Miksa családja a XIX. század első felében kapott osztrák nemesei címet és bárói rangot; testvéreivel együtt középbirtokon gazdálkodott.⁵⁶⁶ A többség középbirtokos volt, zömmel gazdálkodtak, de akadtak közöttük olyan úri birtokosok is, akik hivatásszerűen más foglalkozást űztek, ügyvédként, vagy orvosként dolgoztak. A dzsenti eredet nem tekinthető jellemzőnek. Ketten paraszti birtokosok voltak, a hejőpapi Pataky Gyula (Mezőcsát, Borsod) feleségével 206, Megyeri Sándor (Békés, Békés vm.) 653 kat. holdon gazdálkodott.

A 14 közép- és gazdagparaszt a jelölteknek csak a harmadik nagyobb csoportját alkotta, zömmel 40 és 100 kat. hold közötti fölbirtokkal rendelkeztek. Vérteli kisgazdák voltak, a tehetősebbek közül, valamennyien gazdálkodtak. A szegény-, és kisparaszság, valamint földmunkásság köréből senki sem kerülhetett be, elsősorban nem politikai, hanem anyagi okok miatt. Hiányzott a kisiparos és kiskereskedő-réteg képviselete is, Saly Dezső (Kapuvár, Sopron vm.) vadkereskedő kivételével. Őt a korabeli sajtó „vállalkozónak” titulálta, ami arra enged következtetni, hogy inkább középpolgársághoz sorolható, mintsem kispolgársághoz.

A kisgazdapárti képviselőjelöltek tehát két társadalmi réteg a birtokos parasztság és az úri középosztály köréből kerültek ki. A paraszti és az úri földbirtokosok együttes száma 31 fő, volt, ami az összes jelöltek 45,58%-át tette ki. Ez a kialakuló pártelit erősen agrárius jellegéről tanúskodik.

A választásokat 1931 június 28-án, Pest vármegyében június 29-én, a titkos kerületekben június 28–30-án tartották meg, a pótválasztásokra, a második fordulóra július 5. és 7-e között került sor. A szavazás a korabeli sajtóbeszámolók szerint az ország nagyobb részében nyugodt légkörben zajlott le. Általában csak azokban választókerületekben váltott ki nagyobb izgalmakat, ahol a mandátum sorsa még nem dőlt el, s a hatósági terror és a törvénytelenések miatt a helyi közigazgatás és az ellenzéki pártok között kiéleződtek az ellentétek. A szavazás lebonyolítása, főként a nyílt kerületekben a kisgazdapárti jelöltek számára is újabb megpróbáltatásokkal járt. Folytatódott a potenciális kisgazdapárti szavazók sorozatos megfélemlítése, az etetés-itatás; csendőrségi beavatkozások száma nem csökkent; a szavazás ellenőrzésében részt vevő kisgazdapárti bizalmi férfiak munkáját állandóan akadályozták, több választókerületben nem engedték be őket a szavazóhelysége, zaklatták őket, különböző álügyekben eljárást indítottak ellenük, sőt voltak, akiket le is tartóztattak.⁵⁶⁷ A kisgazdapárti körök részéről a legtöbb panaszra az adott okot, hogy a hatóságok és a választási apparátus különböző trükkökkel megakadályozták, hogy a párt hívei leszavazhassanak. Kiskunhalason, ahol Gömbös Gyula ellenfele Musa István földbirtokos volt, a kisgazdapárti jelölt támogatói közül a záróra idején még 1350-en nem szavaztak le, nem engedték be őket a szavazóhelységbe, sőt a csendőrség feloszlatta a várakozó tömeget. Musa így 734 vokssal veszített.⁵⁶⁸ Baján a szavazóhelység zárásakor még 500-an állodagáltak az ellenzék számára kijelölt gyülekező helyen. Ha őket nem zárják el a szavazás lehetőségétől, akkor Lelbach Oszkár Walkó Lajos volt külügyminiszterrel szemben megnyerte volna a párharcot, mivel mindössze 191 szavazattal kapott csak kevesebbet.⁵⁶⁹ Biharban, az okányi kerületben Tildy többek között azért is veszített, mert azokban a körzetben, amelyek ellenzéki érzelműek voltak, a választási elnökök idő előtt már a koradélutáni órákban kitérték a zárórát, s néhány száz ember nem tudott leszavazni. Ő 622 szavazattal maradt alul.⁵⁷⁰ Súlyos választási visszaélések ütötték el Ulain Ferencet is a győzelemtől a barcsi kerületben, ahol mindössze 68-cal kapott kevesebb voksot, mint Bethlen feltétlen hívének számító, a képviselők közül legtöbb igazgatótanácsi és felügyelő-bizottsági tagságot felhalmozó Görgey József.

A választások második fordulójának jelentősége kisebb volt, mint az alapválasztásoké, mert hiszen a mandátumok nagy többségének sorsa már eldőlt. Ennek ellenére kisgazdapárti pártvezetés, amely arra törekedett, hogy minél több mandátumot szerezzen meg, nagy figyelmet fordított pótválasztásokra is és készült rájuk. A 18 választókerület közül, ahol megismételték a szavazást, kisgazdapárt hatban volt érintett. Győr-Moson vármegyében ketten, Lang Lénárd (Mosonszentjános) és Neuberger Mihály (Rajka). Hajdúságban Kálmán Ferenc (Hajdúböszörmény), Komárom-Esztergom vármegyében Cseh-Szombathy László (Nagyigmánd), Sopron megyében báró Berg Miksa (Sopron-környék) és Vasban Pásztory István (Szentgotthád) próbálkoztak újra. Berg báró azonban — valószínűleg esélytelensége és anyagi nehézségei miatt — július 1-én, anélkül, hogy helyi embereivel konzultált volna, visszalépett, ami nagy csalódást okozott a kerületében, s a helyi ellenzéki sajtó is kemény bírálattal is kiváltotta.⁵⁷¹ Az állva maradat jelöltek támogatására a pártvetőség tagjai és a már megválasztott képviselők utaztak le.

A kormányzati harcmodor mitsem változott, a helyi közigazgatás a csendőrséggel karöltve továbbra is mindent megtett a kormánypárt és a kereszténypárt jelöltjei érdekében. Szentgotthárdon elbocsátással fenyegették a dohánygyár és a selyemgyár munkásait, ha nem a kereszténypárt, hanem a kisgazdapárt jelöltjére szavaznak. Emiatt a párt panaszt tett a vállalatokat felügyelő Pénzügyminisztériumban.⁵⁷² Magyarlak községben Pásztory 60 hívét csendháborítás címén 5 nap elzárásra ítélték.⁵⁷³ A közigazgatás helyi vezetői a nagyigmándi választókerületben is minden eszközt igénybe vettek, hogy megfélemlítsék Cseh-Szombathy László választóit.⁵⁷⁴ Kisgazdapárti körökben a legnagyobb — kellemetlen — visszhangot a hajdúböszörményi választás váltotta ki, ahová a jobboldali beállítottságú

Kálmán Ferenc támogatása Eckhardt Tibor is leutazott. Három héttel később a parlamentben elhangzott interpellációjában a következőképpen számolt be tapasztalatairól: "Reggel Böszörménybe érkezve lezárva találtam a községet. Csendőrkordonnal volt a Hajdúböszörmény körülvéve, azt kell hogy mondjam, áthatolhatatlan csendőrkordonnal. Akinek az Egységes Párt által kiállított zöldszínű külön pártigazolványa nem volt a kezében, hanem csak a választási elnök, illetőleg a hatóság által kiállított szavazási igazolványa, az a csendőrkordonon nem juthatott keresztül. Nekem akkor, mármint megválasztott képviselőnek zsemben a mandátummal, amelyet igazolásomra magammal vittem, háromnegyed óra hosszát tartott, amíg automobillal négy csendőrkordonon át, a legnehezebb és legkínosabb igazoltatások, közben a község központjába be tudtam jutni.....És itt kénytelen vagyok rámutatni arra, hogy ellenzéki szavazók déli 12 óráig, hacsak véletlenül nem lakott bent Hajdúböszörmény város közepében, tehát olyan helyen, ahol a csendőr kordon ellenére, eljuthatott a szavazási helységbe, egyáltalán le nem szavazhatott. Sőt saját szemem láttára történt meg az, hogy olyan választóktól, akiknek nem volt kormánypárti pártigazolványuk, a csendőr az igazoltatás során még a szavazóigazolványt is elkobozta és elkergette őket. Saját szemem láttára történt meg az, hogy a polgári és alkotmányos jogokat gyakorolni kívánó s a csendőrkordon előtt természetesen egyre nagyobb és nagyobb számban összegyűlő választópolgárok közé, akik abban a rettenetes hőségben voltak összezsúfolva, s akik között idős asszonyok is voltak, lovas csendőröket lovagoltattak be csak azért, hogy arra kényszerítsék őket, hogy menjenek haza és ne próbáljanak leszavazni.... Délután 2 órakor, amikor kormánypártnak már olyan előnye volt, hogy behozni természetesen nem lehetett, pláne délután 4-ig, mert akkor már le volt zárva a szavazás, szabaddá tették végre az ellenzéki szavazóknak azt, hogy megközelítsék a választási helyiséget."⁵⁷⁵ Eckhardt még aznap reggel telefonon felhívta Bethlen miniszterelnököt és panaszt tett, majd felkereste a választási bizottság elnökét s Rásó István alispán jelenlétében tiltakozott a brutális hatósági erőszak alkalmazása ellen. Összeesett Hadházy Zsigmond Hajdú megyei főispánnal is, akit bosszantott, hogy a kisgazdapárti politikus az ő megkerülésével a miniszterelnökhöz fordult. Nyíltan megmondta neki, hogy "azért nem fordultam hozzád, mert jól tudom, hogy mindezeket a disznóságokat Te csinálod, itt minden a Te utasításodra történik." A vérig sértett főispán dühösen lecsapta a kagylót.⁵⁷⁶ Kálmán ilyen körülmények között természetesen vesztesen hagyta a küzdőteret, de még így is 3 118 szavazatot, az érvényes szavazatok 41,57%-át kapta meg⁵⁷⁷, ami szép teljesítménynek mondható.

Ha velük szemben nem alkalmaztak is ilyen durva módszereket, alapvetően a hatósági önkény fosztotta meg mind Cseh- Szombathy László orvost, mind Pásztory István ügyvédet a mandátumszerzéstől. Cseh- Szombathy esélyeit Nagyigmándon az is rontotta, hogy az időközben kiesett második jelölt mellett kitartó választók a kormánypárt emberére adták le voksukat.⁵⁷⁸ Viszont Lang Lénárd és Neuberger Mihály, anélkül, hogy a kisgazdapárt komolyabb támogatást nyújtott volna nekik, a két kisebb kerületben sikeresen vették az akadályt és bejutottak a parlamentbe. Neuberger egy kereszténypárti jelöltet győzött le, Lang egységespárti ellenfelén kerekedett felül. Ő az első fordulót is megnyerhette volna, ha nem két kisgazdapárti jelölt indult volna a mosonszentjánosi kerületben.⁵⁷⁹

A pótválasztások során, ahol nem volt érintett, az FKgP — a pártvezetőség intencióinak és a párttagság szimpátiájának megfelelően — általában az ellenzék jelöltjeit támogatta. A politikai életben a városi liberális táborhoz tartozó, de a választásokon magát agrárdemokratánaként feltüntető Szakács Andor mellett Békésen Eckhardt Tibor, Mojzes János és Kun Béla is korteskedett, s nekik is szerepük volt abban, hogy ha szerény fölényrel is, de győzött egységespárti ellenfele fölött.⁵⁸⁰ Ha ilyen lehetőség nem állt fenn, akkor előfordult, hogy az Egységes Párt hivatalos kandidátusával szemben a nem szabályos kormánypárti pályázót pártfogolták, vagy az Egységes Párt jelöltjeit támogatták a kereszténypártiakkal szemben. Ez azonban nem jelentette azt, hogy ezekben a kerületekben a kisgazdapártiak kormánypárttal rokonszenveztek volna. A győrszentmártoni kerületben (Győr-Moson vm.) kisgazdapárt hívei azért szavaztak Csíkvándi Ernőre, mert az Egységes Párt hivatalos jelöltje az a konzervatív, Bethlenhez feltétlenül hűséges, az ellenzéki birtokos paraszti mozgalommal szembenálló Sokorópártkai Szabó István volt, aki a falusi lakosság

előtt minden tekintélyét elvesztette. Súlyos vereséget is szenvedett, s általános meglepetésre nem került be a parlamentbe. Az ugodai kerületben (Veszprém vm.) a kereszténypárti Fürwirth Mátyással szemben viszont az egységes párti Mohácsy Lajost azért segítették szavazataikkal, mert ő Nagyatádi régi embere, pártjának lapító tagja, alelnöke volt, aki az önálló parasztpárt eszményét, mint láttuk, hossz ideig adta fel, bár végül csatlakozott is a kormánypárthoz. Mohácsy azonban veszített.⁵⁸¹

A választásra jogosultak száma 1926-hoz képest 1931-ben mintegy 300 ezerrel nőtt, vidéken valamelyest nagyobb arányban, mint a városokban, s elérte a 2 549 178 főt, az összlakosság valamivel több mint 29%-át. A nyílt kerületekben az előző választásokhoz képest majd negyedével kisebb, de még mindig nagyon magas, 67 egyhangú szavazás miatt a vidéki választók egyharmada, több mint 640 ezer ember nem gyakorolhatta választójogát. 1 510 509 érvényes szavazatot adtak le, 132 nyílt szavazású kerületben 1 067 446 -ot, a 11 lajstromos kerületben 443 063-at.⁵⁸² A Független Kisgazdapárt 176 827 szavazatot kapott, az érvényes voksok 11, 70%-át.⁵⁸³ Ebből 160 171-et egyéni kerületben vidéken, 16 656-ot a városi titkos kerületekben szerzett. Egyéni kerületekben az FKgP a szavazatok 15%-ával a pártok ranglistáján az Egységes Párt mögött a második helyet foglalta el. A lajstromos kerületekben leadott szavazatoknak viszont csak 3,75%-át gyűjtötte össze, ami összhangban volt minimális városi befolyásával. A második fordulóban a kisgazdapárti jelöltekre a leadott 141 599 szavazatból 14 382 esett, ami voksok 10,16%-át tette ki.⁵⁸⁴ Az FKgP lényegében megismételte azt a teljesítményt, amit az alapszakaszban nyújtott.

Azokban a kerületekben, ahol a kisgazdapárt indult, kerületenként átlagban 2810 szavazatot kapott, ami elérte az összes szavazók kerületenkénti átlagának 34%-át. Ha ezt figyelembe vesszük, akkor az derül ki, hogy az FKgP választókerületi átlaga alatti eredményt 26 (42%) jelölt ért el, míg 36-an (58%) átlag felett szerepeltek, ami önmagában jó teljesítménynek tűnik. Átlag alatti eredmények jobbára Veszprém, Sopron, Tolna, és Pest vármegyében születtek, míg átlag felett teljesített Bács-Bodrog, Békés, Bihar, Somogy, Szatmár vármegyében. Ha nem a választókerületi, hanem a megyei eredményeket nézzük akkor, az összkép némileg módosul. A szavazatok arányát tekintve az FKgP a legtöbb szavazatot Bács-Bodrog, Bihar és Győr-Moson megyében kapta és az első öt között volt Zemplén és Komárom-Esztergom vármegye, míg a sereghajtókat Baranya, Veszprém és Jász-Nagykun-Szolnok megye vezette, s az utolsó ötben még ott lehetett találni Pest és Sopron megyét. Mindez azt mutatta, hogy a párt szervezeti befolyása és választási eredményei között csak részben volt egyenes arányú az összefüggés, volt olyan gyengén szervezett vármegye, mint például Bács-Bodrog, ahol a párt jól szerepelt, míg másutt, ahol erős volt a befolyása és szervezeti is kiépültek, mint például Szatmárban, hatósági terror miatt jelöltet sem tudott sikeresen állítani.

Az egyénileg induló kisgazdapárti képviselők közül arányát tekintve a legtöbb voksot Gaal Gaston kapta, akire a lengyeltóti kerületben a választók 75,19%-a szavazott. Ez összhangban volt helyi és országos népszerűségével. A második helyre az agrárdemokrata Mojzes János (74, 71%), a harmadikra a pártvezér szűkebb köréhez tartozó Farkas Tibor került. A szavazati arányokat tekintve viszont a lista végén Dukay-Takács Gyula és Gyurányi Ferenc körmendi ügyvéd foglalt helyet, akik 5%-ot sem értek el, s a sereghajtók közé tartozott Lakos Béla, a pápai református kollégium tanára is, a maga 9,65%-ával. Abszolút számát tekintve legrosszabbul Pataky Gyula szerepelt, akinek a nevét mezőcsáti viszonylag kis kerületben a választási bizottság előtt mindössze 341-en említették. Ebben nemcsak a hatósági terror játszott közre, egyetlen programbeszédet sem tarthatott, hanem az is, hogy rossz tulajdonságokkal rendelkező, népszerűtlen ember volt a helyiek körében.⁵⁸⁵

A Független Kisgazdapárt 11 mandátumot szerzett, az első fordulóban ötöt, a második fordulóban kettőt, hármat a titkos kerületekben, és egyet mandátumról való lemondás után megismételt választáson. A következők lettek képviselők: Dinnyés Lajos, Eckhardt Tibor, Farkas Tibor, Gaal Gaston, Kun Béla, Lang Lénárd, Mojzes János, Musa István, Neuberger Mihály, Sándor István és Sauerborn Károly. Miután Gömbös Gyula valószínűleg nem a választási visszaélések miatt, hanem a kisgazdapártnak tett gesztus céljából mondott le a kiskunhalasi mandátumáról, azt is Gaal Gastonék kapták meg. 1931 szeptember 20-án

megismételt választáson Musa Istvánt ellenjelölt nélkül egyhangú szavazással jutott be az országgyűlésbe. A képviselők számát tekintve a kisgazdapárt a kormánypárt, keresztény-gazdasági párt és a szociáldemokrata-párt mögött a negyedik helyet foglalta el. Itt figyelembe kell venni, hogy egy képviselői hely megszerzéséhez a pártnak 16 075 szavazatra volt szüksége, míg a kormánypártnak a felére sem. A nyílt kerületekben ez a szám még magasabb volt, alig valamivel meghaladta a 20 ezret. A titkos listás kerületekben viszont elég volt 5358 szavazat is.

A 11 képviselő társadalmi szempontból vegyes összetételű volt. Négy középbirtokos, három ügyvéd, egy újságíró és egy nyugalmazott polgármester volt közöttük. Mindössze két igazi kisgazda, gazdálkodó paraszt ember került be a törvényhozásba: Lang Lénárd és Neuberger Mihály, mindketten Győr - Moson megyéből, s mindketten német anyanyelvűek voltak. Vallásukat tekintve tízből nyolcan római katolikusok, ketten reformátusok voltak.⁵⁸⁶ Közülük hatan végeztek egyetemet, ketten gazdasági akadémiát, egy jogakadémiát, Lang két polgárit, Neuberger hat elemít járt ki.

A 11 képviselő közül hatnak korábban nem volt kapcsolata kisgazdapárttal, sem a párt vezetői, sem az alapító tagok — az ellenzéki parasztmozgalom vezetői — nem ismerték őket, nem találkoztak velük.⁵⁸⁷ Vidéken ez rossz visszhangot váltott ki, s később a bizalmatlanság egyik forrása lett a pártvezetőség, a képviselőcsoport és a párttagság között.

A kisgazdapárt választó bázisának összetételét megfelelő adatok híján nehéz pontosan felmérni. A szavazatok területi megoszlása azt mutatja, hogy a párt elsősorban a birtokos parasztság — a kis-, közép- és a gazdagparasztság köréből szerzett támogatókat, bár nyilvánvalóan akadtak szavazói a szegényparasztság és a földmunkásság táborából is. A falusi és városi (mezővárosi) kispolgárság alig mozdult meg mellette. A középpolgárság idegenkedve fogadta. Az úri középosztály soraiba kisebb ellenzéki érzelmű középbirtokos csoportokat leszámítva nem sikerült behatolnia. A köztisztviselői réteg ellene fordult, s kevés támogatóra talált az értelmiség, még a falusi értelmiség körében is. Bár számos református lelkész bábáskodott az ellenzéki parasztmozgalom indulása és a kisgazdapárt megalakulása körül a református lelkészek zöme nem állt ki mellette. Hasonló volt a helyzet a falusi tanítósággal is. A kisgazdapárti szavazóbázis feltűnő sajátossága, hogy az FKGP elsősorban a német nemzetiségűek által lakott vidékeken, Sopron, Bács-Bodrog, részben Tolnában szerepelt sikeresen és nyert mandátumokat.⁵⁸⁸ Ennek valószínűleg az a magyarázata, hogy a piacra termelő, szorgalmas, takarékos német gazdákat az agrárválság és az adóztatás az átlagnál is jobban sújtotta, s nagyobb elkeseredést váltott ki körükben. Érdekes viszont, hogy az Alföldön a viszonylag kis létszámú román kisebbség megmaradt a kormánypárt oldalán.⁵⁸⁹

A kisgazdapárti pártkörökben a választási eredmények ambivalens érzelmeket váltotta ki. A kapott szavazatok számának örültek, az azonban csalódást keltett, hogy kevesebb mandátumot kaptak, mint amennyire számítottak, illetve, mint amennyi a választási eredmények alapján megillette volna pártot. Gaal Gaston 50 mandátum megszerzésével kalkulált, ha a közigazgatás hagyja,⁵⁹⁰ s azt is kiszámolták, hogy a leadott szavazatok alapján, legalább 20–22 mandátumhoz kellett volna jutniuk. A választási visszaélések és atrocitások önmagukban nem lepték meg a kisgazdapárti vezetőket, de azok mértéke váratlanul őket. Gaal Gaston annyiban kivételnek számított, hogy ő most először találkozott a hatósági önkény legkülönbözőbb megnyilvánulásaival, s ez hideg zuhanyként érte. A választásokról azt mondta, hogy: "... nem is annyira választásról volt szó, mint jelölt írtásról, a hivatalos jelölt érdekében. Mindennél jobban bizonyítja ezt az a diszparitás, amely a Független Kisgazdapárt mellett leszavazott választók száma és a képviselők száma között minden elfogulatlan és józan ember által konstataálható."⁵⁹¹ A kisgazda pártvezér Bethlent is hibáztatta a történetekért, s a törvénytelenések szembe fordították a miniszterelnökkel, akivel korábban is jó viszonyban volt, s ha gazdaságpolitikáját gyakran keményen bírálta is, személyét soha nem támadta.⁵⁹² Eckhardt az új országgyűlés első munkanapján elhangzott felszólalásában pedig a következőket jelentette ki nagy vihar közepette: "Őszinte megdöbbenéssel voltam szemtanúja azoknak a választási visszaéléseknek, ... nem is visszaéléseknek, hanem a bűncselekmények ama sorozatának..., amelyeket rendszeresen, következetesen és összeeskü-

vésszerűen követtek el egész vármegyékre kiterjedően, főleg a Tiszántúli és a Tiszától északra fekvő magyar vármegyékben.... Én tudom, hogy a politikát nem rózsavízzel csinálják, de ami történt, az már mégis sok.”⁵⁹³ A kisgazdapárti politikus 20 oldalas feljegyzést adott át a választási visszaélésekről Bethlennek, s intézkedéseket és az érintett közigazgatási vezetők felelősségre vonását sürgette. A miniszterelnök az iratot átvette, de semmit nem történt.⁵⁹⁴ Az érintett főispánok igazolták magatartásukat, amit a kormányfő tudomásul vett.

A választások után a visszaélések miatt kisgazdapárt hat kerületben készült petíciót beadni. A közigazgatási hatóságok több megyében is igyekeztek akadályozni a szükséges dokumentáció és aláírások gyűjtését, detektíveket küldtek vidékre, hogy adatokat szedjenek össze a kisgazdapárti jelöltek magatartásáról a választások idején. Gaal Gastonékat a párt növekvő népszerűsége miatt érzékenyen érintette, s azonnal reagáltak rá. A Bihar megyei Okányban — Tildy kerületében — a helyi csendőrszolgálat parancsnoka közölte az FKgP közszéki szervezet elnökével, hogy a petíció aláírását „lázításnak” fogja tekinteni, s figyelmeztette, tartózkodjon attól, hogy a beadványt szignójával látja el.⁵⁹⁵ Kiskunmajsán Kulcsár Béla volt képviselőjelölt hívei önként felajánlották, hogy fedezik a petíció költségeinek egy részét. 600 írták alá a petíciót és 3 ezer pengőt ajánlottak fel. A csendőrség „engedély nélküli koldulás” címén elkobozta az adakozni kívánók listáját, és átadta a fősolgabírósnak eljárás megindítása céljából.⁵⁹⁶ A kisgazdapárti pártvezetőség ellenakciót szervezett. Gaal, Eckhardt és Kún Béla 1931 július 24–25-én kétnapos látogatást tettek Biharban, az okányi kerületben a Tildy érdekében kibontakozó petíciós mozgalomban segítséget nyújtsanak, s tájékozódjanak vármegyében a választások után kialakult helyzetről, miután a különböző közigazgatási szervek tömegesen rótták ki a kihágási illetékeket azokra a lakosokra, akik a kisgazdapártat szavazták. A pártvezér és az alelnök demonstratív látogatása rövid távon sikerrel járt. Tildy hívei megszerezték a választók 5% -ának aláírását, összegyűjtötték a szüksége iratok és benyújtották a panaszt a közigazgatási bírósághoz Mártonffy Gyula megválasztása ellen. A pap politikus a helybeliek, tehetősebb parasztok adományaiból és baráti körének támogatásával elő tudta teremteni a per költségeit is.

A kisgazdapárt részéről végülis csak négyet nyújtottak be petíciót: Tildy Zoltán az okányi (cséfal), gr. Serényi László a megyaszói, Némethy Vilmos az alsólendvai, Ulain Ferenc a barcsi kerületben fordult panasszal a közigazgatási bírósághoz. Az utóbbi teljes sikerrel járt, a bíróság helyt adott panaszának, s új választás kiírása nélkül ítélte oda neki a mandátumot. Tildy elvesztette a pert, Serényi gróf ellenfele lemondott, Némethy pedig meghalt. Az ő esetükben meg kellett ismételni választást.

A Független Kisgazdapárt szervezeti kiépülése és struktúrája

Az 1931-es választások után Független Kisgazdapárt parlamenten kívüli tevékenységének középpontjában a pártszervezés és a propaganda munka állt. A választási kampány idején rendszeres pártépítésre nem volt lehetőség, bár alakultak helyi és választókerületi szervezetek. A pártvezetőség már 1931 augusztusa folyamán kidolgozta a szervezőmunka alapelveit és programját. Azt tervezték, hogy szeptembertől a vidéki nagyvárosokban országsszerte nagyszabású nagygyűléseket tartanak és megalakítják a helyi szervezeteket.⁵⁹⁷ A cél az Egységes Pártot leváltani és a kormányzást átvenni képes, országos hálózattal rendelkező, nemzeti alapon álló, ellenzéki, de a szociáldemokrata baloldaltól elhatárolódó nagy párt létrehozása volt.⁵⁹⁸ A pártépítési kampány részeként 1931. augusztus 31-én megjelent az újságos standokon az FKgP hivatalos lapja, a Független Kisgazda, amelyet Tildy Zoltán szerkesztett és a Sylvester nyomda készíttette. A hetilapot Gaal Gaston jegyezte, a szerkesztőbizottságnak Szijj Bálint, Eckhardt Tibor, Farkas Tibor, Tildy és Vass Sándor voltak a tagjai. A lapengedélyt Gaal Gaston intézte el.

Már a kisgazdapárti nagygyűlések időpontjai is ki voltak tűzve⁵⁹⁹, amikor a Károlyi-kormány a biatorbágyi merényletre hivatkozva 1931. szeptember 20-tól statáriumot és gyűléstiltalmat rendelt el. A pártvezetőség azonnal tiltakozott, de eredménytelenül.⁶⁰⁰ Ettől kezdve 1933 nyaráig, amíg a rendelkezés érvényben volt, a kisgazdapárt csak zártkörű rendez-

vényt rendezhetett. Ennek két formája alakult ki: a társas összejövetel (pártebédék, pártvacsorák) az országos pártvezetők részvételével, és a párt vezető testületeinek, a kerületi és vármegyei pártválasztmányok értekezletei, amelyek azonban politikai kérdésekkel nem csak belső pártüggyel foglalkozhattak. A rendezvények jellegéből adódóan azokon csak a jobb módú parasztok, iparosok és kereskedők, vidéki értelmiségiek, ügyvédek, tanárok, lelkesek, gyakran közép- és nagybirtokosok, hivatalos személyek vehettek részt, a szegényebb néposztály tagjai alig, mert a költséget nem tudták fizetni. Ezek a fórumok rendszeres pártélet céljára alkalmatlanok voltak, de lehetővé tették a kapcsolattartást, a kölcsönös tájékoztatást és tájékozódást az országos központ és a helyi szervezetek között, s ha igazán nem segítették is elő, de legalább nem akadályozták az agitáció és a szervezkedés folytatását.⁶⁰¹

A tervszerű szervező munka, a tagtoborzás és hálózat építés 1931 ősszén kezdődött, de igazán 1931 telén, 1932 tavaszán bontakozott ki és 1933 tavaszáig-nyaráig tartott a hatóságok, a közigazgatás, a csendőrség, rendőrség állandó beavatkozása, terrorja közepette. 1932 januárjától — a nyári hónapokat kivéve — minden vasárnap kerületi vagy megyei pártválasztmányi ülést és rendszerint azzal egyidejűleg társasvacsorát rendeztek, amelyen megjelentek a kisgazdapárt vezető személyiségei, Gaal, Eckhardt, Tildy, Nagy Ferenc és a parlamenti képviselők. Gaal vagy Eckhardt ilyen alkalmakkor mondott beszédei nagy sajtó visszhangot váltottak ki és belpolitikai eseményeknek számítottak.

A pártvezetőség egyrészt ösztönözte a kisgazdamozgalom falusi hangadóit, aktivistáit, hogy továbbra is maguk hozzák létre a helyi pártszervezeteket, másrészt arra törekedett, hogy a vármegyei — középszintű — vezetőszervek országsszerte mielőbb megalakuljanak, ahol még nincsenek. Ezekre kívánta bízni a helyi csoportok összefogását és újak szervezését, és ezektől várta az országos központ és a vidéki szervezetek közötti kapcsolatok megteremtését.⁶⁰² Sőt visszatértek a már korábban is felmerült regionális centrumok felállításának gondolatahoz. Néhány megyébe, mint például Komárom-Esztergomba központilag küldtek ki pártszervetőket.

Az első regionális központ 1932 januárjában Debrecenben alakult meg a tiszántúli pártszervezés és pártmunka irányítására. A Tiszántúlon a kisgazdapárt szervezeti téren jobban állt, nagyobb volt a tömegbefolyása mint más régiókban, annak ellenére, hogy aktív pártélet továbbra is elsősorban Békésben, Biharban és Szabolcsban zajlott. Az FKgP debreceni szervezete vette át ezt a feladatot azután, hogy Hegymegi Kiss Pál belépett a pártba és a kisgazdapárt, valamint a Független Polgári Párt egyesült. A debreceni politikus és a kisgazdapárt között az országgyűlési választások után kezdődött meg a közeledés, többször tárgyalt Eckhardt Tiborral és a kisgazdapárti parlamenti frakció tagjaival, s kialakult bizonyos együttműködés közöttük belpolitikai és gazdaságpolitikai kérdésekben, valamint az ellenzéki összefogása dolgában. A kezdeményezés a kisgazdapárt részéről indult ki, amelynek vezérkara szeretne volna maga köré gyűjteni az agrár ügyekben érdekelt ellenzéki politikusokat. A fajvédők egykori vezéregyénisége 1931 október 25-én személyesen utazott le Debrecenbe a részletek megbeszélésre. Ezt követően Gaal és a kisgazdapárti képviselőcsoport több tagja baráti hangú levélben kérte fel Hegymegit és híveit a csatlakozásra. Azzal érveltek, hogy a belpolitikai egyensúly érdekében helyes lenne, ha a hasonló nézeteket valló politikusok egy pártban tömörülnének.⁶⁰³ Hegymegi, akit nagy politikai ambíciók fűtöttek, természetesen engedett a felkérésnek, s november 8-án döntését pártja elnöksége is jóváhagyta. Megszavazta a határozatot Bétky Lajos is, aki ekkor a Független Polgári Párt és egyben a tiszántúli szervezetek elnöki tisztét töltötte be.⁶⁰⁴ Másnap a fogadták, vidéki szervezetek küldöttei is hozzájárultak, hogy a városi párt és környékbeli helyi szervezetei csatlakozzanak a Független Kisgazdapárthoz. Nyomban létrehoztak egy szervező bizottságot Bétky elnökletével, s egy központot a Függetlenségi Körben. Bejelentették, hogy megkezdik a Tiszántúl beszervezését. 1932 január 3-án Debrecenben a környező megyék, valamint pártvezetőség és a parlamenti frakció tagjainak a részvételével nagyszabású értekezletet tartottak, amelynek középpontjában szervezőmunka kérdései álltak.⁶⁰⁵

Hegymegi és vele egy időben Szakács Andor belépése a Független Kisgazdapártba nagy belpolitikai visszhangot váltott ki. A Egységes Pártban aggodalommal, a kisgazdapárt bekeiben örömmel fogadták. A liberális ellenzék, elsősorban Vázsonyiék, és az MSZDP üd-

vözlötték, remélve, hogy az ellenzék megerősödéséhez fog vezetni. Bethlen gróf maga is érdeklődött, hogy igaz-e a hír.⁶⁰⁶ Hegymegi és csapata átvette az irányítást és újabb lendületet vett pártszervezés és az agitáció Tiszántúlon, amelynek eredményei 1932 folyamán már megmutatkoztak. Bihar, Békés és Szabolcs megye után Szatmár, Hajdú, Jász-Nagykun-Szolnok és Csanád megyében megalakult a megyei központ. Fokozatosan emelkedett a községi és mezővárosi szervezetek száma. Békésben 1932 január végén 30 községből 22-ben, Szabolcsban 1932 márciusában 135 község közül 102-ben már működött helyi csoport.⁶⁰⁷ A Hajdúságban ugyanezen év tavaszára a megyei jogú városokban és a nagyközségek jó részében már megnyitották kapuikat a helyi párthelységek. 1932 április-májusában a Jászság és Nagykunság volt soron, az FKgP zászlót bontott néhány hét alatt többek között Karcagon, Kisujszálláson, Kúnhegyesen, Mezőtúron, Nádudvaron, és Turkevén. 1932 őszén a szervező munka folytatódott, s a lendület nem állt meg a Tiszántúl csaknem teljes beszerzéséig.

A Duna-Tisza közén regionális központ kiépítésére nem került sor, bár a pártvezetőség szerette volna. A jobboldali beállítottságú Mózes Sándor ügyvéd., aki a térségben gyakorlatilag 1931 elejétől kezdve irányította a szervezkedést nem rendelkezett olyan tekintéllyel, mint Hegymegi Debrecenben és a Tiszántúlon, ráadásul kiskgazdapárt iránti elkötelezettsége sem volt szilárd, 1931-ben a Csoór-féle Országos Nagyatádi Párt jelöltjeként lépett fel és szenvedett vereséget. A kecskemétiiek pedig nem tartottak igény vezető szerepre a régióban. Kiskunfélegyházán és Nagykörösiön már 1931 szeptemberében⁶⁰⁸, de a Duna-Tisza közének többi nagyvárosaiban, így Baján, Cegléden, Kalocsán, és Vácott 1932-ben bontott zászlót a kiskgazdapárt⁶⁰⁹. A megyei és választókerületi szervezetek azonban csak részben épültek ki. Dél-Pest megyében például megalakult egy kiskgazdapárti középszintű szervezet. A helyi szervezetek létrejöttéről, a kiterjedt tanyavilág miatt nincsenek megbízható adatok.

Észak-Magyarországon 1932 tavaszán létrehozták az úgynevezett Felvidéki Csoport, amely Abauj-Torna és Zemplén, később Borsod megyében irányította a pártmunkát.⁶¹⁰ Ezekben a megyékben külön megyei központok nem alakultak, bár megyei választmányok tagjait megválasztották. Itt inkább a választókerületi szervezetek létrehozására koncentráltak, s ott ahol az 1931-es választási küzdelmek kemények voltak, a kerületi párszervek fel is álltak és működtek. A helyi szervezetek lassú megjelenését jól mutatja a térségben, hogy Nógrádban, ahol a megyei szervezet július 3-án alakult meg, a 154 helységből mindössze 20-ban jött tevékenykedett helyi csoport.

A Dunántúlon, ha eltérésekkel is, de lassabban haladt a párt szervezeti kiépülése mint az Alföldön. Nagyon jellemző, hogy Baranyában, amely, mint utaltunk rá, erős kormánypárti fészek volt, a kiskgazdapárt első helyi szervezete csak 1932 január 10-én alakult meg Kővágószőlősen Koszér Nándor szorgalmazására.⁶¹¹ Pedig hónapok óta létezett ideiglenes megyei pártvezetőség, 1931 augusztus elején felállítottak egy ideiglenes szervező bizottságot, sőt december 20-án ünnepélyes keretek között, pesti vendégek jelenlétében a megnyílt megyei pártiroda.⁶¹² A pécsi városi szervezet csak 1933. március elején állt fel,⁶¹³ a főispáni jelentések 1933 tavaszán még gyakran számoltak be kiskgazdapárti helyi csoportok megalakulásáról. Ha Baranyát figyelmen kívül hagyjuk, akkor 1931 őszén csak Győr-Mosonban, Veszprém, Fejér és Tolna megyében indult meg az intenzívebb pártszervezés. Győr-Mosonban és Veszprémben már év végén ténykedett valószínűleg ideiglenes jelleggel a megyei pártvezetőség. A Veszprém megyei választmány 1932 január 12-én ülésén Pápán, 173-ból 67 község 200 küldötte vett részt, ami nem jelenti azt, hogy ennyi helyi kiskgazdapárti szervezet volt, csupán csak azt, hogy ennyi községben voltak az FKgP-nek aktivistái.⁶¹⁴ Mosonmagyaróvárott 1932. január 1-jével nyílt megyei pártiroda, amelynek a vezetője a liberális Drobilits Ernő ügyvéd, volt képviselőjelölt lett. A Dunántúl többi részében csak 1932-ben kezdődött a mozgolódás paraszti körökben. Komárom-Esztergomban már február elején megnyitott a megyei pártiroda, de Sopron megyében áprilisban, Somogyban csak május végén, Vasban még később indult meg az erőteljesebb szervező munka. Komárom-Esztergomban a megyei pártvezetést 1932 június elején választották meg, az első választmányi ülésen június 19-én a kiskgazda pártajtó szerint 85 község képviseltette magát. Nyilván más megyékből is érkezettek, mert a vármegyében hivatalosan csak 69 várost és községet tartottak nyilván.⁶¹⁵ Zalában több gócpont is kialakult, de a megyei pártvetőséget csak 1933-ban sikerült választani.

A Független Kisgazdapárt helyi — városi és községi — szervezetinek számára vonatkozóan nem állnak rendelkezésre ellenőrizhető adatok. A pártajtó által közölt információk szerint 1932 június közepén 694, december elején 1118,⁶¹⁶ s a szervező kampány lezárulásával 1933 december végén 1600 helyi szervezete volt az FKGP-nek⁶¹⁷ (A következő évben 1934-ben mindössze 183 új helyi csoport alakult.⁶¹⁸). Ez az jelenti, hogy a kisgazdapárt a magyarországi helységek csaknem felében jelen lett volna. A taglétszámot 1932 végén 1 millió, 1933 végén 1,2 millió főre becsülték.⁶¹⁹ Váójában a ténylegesen létező és tartósan is megmaradó helyi szervezetek száma becslésünk szerint 1933 végén nem lehetett több 500–600-nál⁶²⁰, és a taglétszám nem haladhatta meg a 2–300 ezer főt, sőt valószínűleg kevesebb volt annál.

Meg kell említenünk, mert kisgazdapárt viszonylag gyors és sikeres szervezeti kiépüléséhez hozzájárult, vagy legalább is megkönnyítette azt, hogy a pártba való belépésnek komolyabb feltételei nem voltak. A tagfelvételhez a pártprogram elfogadásán túl a csupán a belépési nyilatkozat kitöltése, pontosabban az országos központ által kibocsátott taggyűjtő ív aláírása kellett. A pártnak bárki tagja lehetett, aki elérte a nagykorúságot és erkölcsi kifogás nem merül fel ellene. A tagdíj fizetését nem volt kötelező, az újonnan belépők maguk dönthették el, hogy anyagilag támogatják-e a pártot vagy nem.

A kisgazdapárti tagság társadalmi összetételére vonatkozóan, amint a szavazó bázis esetében is csak becslésekre támaszkodhatunk. A kettő között lényeges elmozdulás a választások utáni két évben valószínűleg nem következett be. A párt tagság zöme, az egyes régiók közötti különbségektől eltekintve, alapjában véve a birtokos parasztság — a kis-, közép- és a gazdagparasztság köréből került ki. A helyi szervezetekben valószínűleg kevesebb szegényparaszt, a földmunkás és cseléd iratkozott be, mint ahányan a párt szavaztak. Nincs jele, a kisgazda pártvezetés erőfeszítései ellenére sem, hogy falusi és városi (mezővárosi) kispolgárság aktívabb lett volna a pártéletben, a falusi értelmiségiek száma sem növekedett. A pártéletben, helyi szinten a középosztályi elemek, ellenzéki érzelmű középbirtokosok és ügyvédek továbbra is meghatározó helyet foglaltak el. A kisgazdapárt heterogén társadalmi karaktere tehát nem változott.⁶²¹

A Független Kisgazdapárt szervezeti szabályzatát – korabeli elnevezésével pártalkotmányát – a párt legmagasabb grémiuma az országos választmány 1931. december 6-án hagyta jóvá. Több alkalommal publikálták, s röpirat formájában is terjesztették.⁶²² Bár történtek kísérletek átdolgozására lényegében 1944 márciusáig, a párt betiltásáig érvényben maradt. A tényleges pártstruktúra idővel több tekintetben nem a szervezeti szabályzat előírásai szerint alakult, de alapvetően összhangban volt az alapszabályzatban rögzített elvekkel és pártmodellel.

A Független Kisgazdapárt, mint a fentiekben láttuk területi alapon, a közigazgatási és a választókerületi beosztáshoz alkalmazkodva épült fel. A vertikális struktúra alapeleme a községi és városi szervezet volt, amelyek nagy nagyobb helységek esetén kisebb körzeteket is kialakíthattak, saját vezetőséggel. A helyi szervezet 24–100 tagú választmányt és elnökből, két vagy több alelnökből, titkárból, pénztárosból és két ellenőrből álló pártvezetőséget választott. Az alakuló ülés, illetve később a közgyűlés összehívásáról, a vezető testületek választásának módjáról a szervezeti szabályzat nem rendelkezett. Nem tartalmazott előírásokat a helyi szervezet belső életére, működésére, ügyrendjére sem. A tisztikar és a választmány fő feladatát mindenekelőtt a képviselő-testületi, a törvényhatósági és az országgyűlési választásokra való felkészülésben jelölte meg, de felhívta a figyelmet a párttagság ügyeivel és panaszaiival való foglalkozás fontosságára és a pártélet folyamatosságának fenntartására. Megkövetelte, hogy minden községi és városi pártszervezet állítson fel pártirodát, vagy szerezzen legalább egy párthelyiséget. Ezt azonban csak a nagyobb, tehetősebb pártszervezetek tudták meg tenni, lakások vagy irodák bérletével; a falusi szervezetek zöme önálló párthelyiséggel nem rendelkezett. A helyi szervezetek feladata volt a tagnyilvántartás vezetése és a tagdíjak beszedése is.

A pártstruktúra középső szintjén a választókerületi és a megyei pártszervezetek helyezkedtek el. A választókerületi szervezetek az adott választókerület helyi — főként községi — szerveit fogták össze. A kerületi választmányban a helyi szervezetek elnökei és a helyi

szervezetek választmánya által delegált legalább két tag foglaltak helyet. Minimális létszáma 60 fő volt. Megválasztotta a kerületi pártelnököt, a két alelnököt, a titkárt, a jegyzőkönyv vezetőt, pénztárost, valamint a párt pénzügyeit szemmel tartó ellenőrt. Negyedévenként ülésezett. Fő feladata a pártszervezés és tagtoborzás volt. Joga volt megvitatni a párt helyzetét, és javaslatot tehetett minden, az adott választókerületet érintő ügyben a megyei, illetve az országos pártközpontnak. A kerületi és a megyei szervezet viszonyát azonban sem az alapszabályban, sem a gyakorlati életben nem tisztázták, a két organizáció jogköre lényegében egybe esett, a kerületi grémiumok alkalmasszerűen működtek, a választásoknál csak szervező-mozgósító feladatot kaptak. A kerületi pártszervezetnek egyetlen érdemi teendőjük volt, nevezetesen az, hogy a választmány kiválasszon és két tagot delegáljon a vármegyei nagyválasztmányba, már ahol létezett.

A kerületi pártszervezeteket a vármegyék foglalták nagyobb szervezeti keretbe. A vármegyei kisgazdapárti szervezet két testületből állt: a nagyválasztmányból és az operatív teendőket ellátó pártvezetőségből. A közgyűlés intézménye ezen a szinten sem létezett. A nagyválasztmány a kerületi szervezetek elnökeiből és alelnökeiből, a kerületi pártválasztmányok által delegált két tagból, az adott kisgazdapárti országgyűlési képviselőiből és törvényhatósági tagjaiból állt. Elvileg félévenként ülésezett. E grémium választotta meg saját soraiból a vármegyei tisztikart: a pártelnököt, a négy, vagy annál több alelnököt, a vármegyei pártigazgatót, a megyei titkárt és a jegyzőt, a pénztárost, valamint a két ellenőrt. A pártigazgató posztja új tisztségnak számított, lényegében adminisztratív funkció volt, a párt működésével kapcsolatos ügyek intézése tartozott a hatáskörébe. Vármegyei szinten a pártéletben a pártelnöknek és a pártigazgatónak volt érdemi szerepe. Ők tartották a kapcsolatot az országos központtal, nekik volt joguk a megyei pártválasztmány összehívására, s ők intézkedhettek a pártot érintő ügyekben.

A vármegyei pártszervezet alapszabályban rögzített feladatköre szószerint megegyezett a választókerületi választmányokéval, döntéseket nem hozhatott, alapvetően adminisztratív, szervező-mozgósító, javaslattevő funkciót töltött be. A gyenge jogkör ellenére a párt-szerkezet stabil intézménnyé vált. Nagyobb szervezeti egységet alkotott, mind a kerületi szervezet. Folyamatosan működött, nemcsak a választások idején. Kialakultak a kapcsolatai a helyi szervezetekkel és azok vezetőivel. Biztosított valamelyes információáramlást az alsóbb pártszervek és az országos központ között. Rendszeresen tartottak pártnapokat, amelyeken időről- időre megjelentek és felszólaltak a képviselők és a pártvezetők. A gyenge központi irányítás miatt azonban jobbra magukra maradtak. Néhány megyei pártszervezet (a baranyai, békési, bihari, szabolcsi, Hajdú megyei), amelyek élén vállalkozóbb szellemű, aktívabb helyi vezetés állt, önállósult, külön politikát folytatott, s igyekezett a maga lábára állni.

A kisgazdapárt legfelsőbb irányító és döntéshozó szerve az országos pártválasztmány, vagy gyakrabban használt nevén az országos nagyválasztmány volt. Hivatalból helyet kaptak benne a párt felsőházi tagjai, országgyűlési képviselői, az „alapító atyák”, az 1930. október 12-én Békésen megválasztott első országos pártválasztmány rendes és időközben ko-optált tagjai, a vármegyei elnökök és a pártigazgatók. A választó kerületek küldötteinek létszámát kettőről négyre emelték, sőt az 1931-es statútum szerint, ötödikként „egy földmunkás tag”-ot is delegálni lehetett. A szervezeti szabályzat lehetővé tette, hogy a nagyválasztmány 24 köztisztviselőben álló, kiemelkedő munkát végző, de párttiszséget be nem töltő párttagot meghívjon az összejövételre. Összlétszámát nem korlátozták pontos számszerű előírással, 1934-ben 250 tagja volt. Becslésünk szerint ennek két harmada, kb. 150-160 fő lehetett az alsóbb szervek által delegált tag, de mint utaltunk rá, ezeket sem közvetlenül a párttagság választotta.

Az országos nagyválasztmány hatáskörébe tartozott a döntés minden fontos elvi - politikai kérdésben, így a stratégiai és taktikai célok meghatározásában, a pártprogram átdolgozásában, a kormányzati feladatok vállalásában, az esetleges kormányalakításban, a pártszövetségek megkötésében vagy a szervezeti szabályzat módosításában, valamint az országos pártvezetőség megválasztásában. Jogköre azonban nem volt kizárólagos abban az értelemben, hogy az alapszabály lehetővé tette, hogy a pártvezetőség, igaz előzetes felha-

talmazással, vagy sürgősség esetében utólagos jóváhagyással maga döntsön a párt politikáját érintő nagyobb jelentőségű kérdésekben.

Az 1931-es alapszabály, az alsóbb szintekhez hasonlóan, az országos pártvezetőség megválasztásának procedúráját sem szabályozta. A párt legfelsőbb grémiuma saját soraiból választotta a pártelnökét, alelnökeit⁶²³, ügyvezető alelnökét, a pártigazgatót, a párt főtitkárát és szervező titkárait, a négy jegyzőt, a pénztárost és a két ellenőrt. Kivételt a pártvezér megválasztása jelentett, mert személyére a képviselő csoportnak kellett javaslatot tennie, s vele egyetértésben lehetett csak a pártvezért felkérni és megválasztani.

A pártelnöki poszt reprezentatív tisztséget jelentett, egyetlen funkciója volt: a párt képviselője, megjelenítése a kormányzat, a politikai pártok, közélet más szereplői és a nyilvánosság előtt. Ezt a pozíciót Szijj Bálint töltötte be haláláig, 1945 tavaszáig. A pártéletben tényleges szerepet nem játszott. Mint említettük a pártvezér eredetileg a párt parlamenti frakciójának vezetője volt, Gaal Gaston azonban, tekintélyénél fogva, az 1930. decemberi fúzió után kigazdapárt irányítását is átvette. Ezt helyzetet rögzítette az 1931-es statútum, amely a kettőt összevonta és szemben a pártelnökkel, igen széles jogkörrel ruházta fel.⁶²⁴ Kizárólagos jogköre volt a párt politikai irányvonalának meghatározása, a kül-és belpolitikai kérdésekben a párt álláspontjának kidolgozása, ő képviselte a pártot a Horthy Miklós kormányzóval, a kormányzattal, vagy a politikai pártokkal folytatott tárgyalásokon, irányította a pártszervező munkáját, döntött személyi kérdésekben. Bár a pártvezér felelősséggel a tartozott a nagyválasztmánynak, a széles hatáskör lehetővé tette az egyszemélyi vezetés kialakulását. Ennek veszélye megnőtt Gaal Gaston 1932 októberében bekövetkezett halála után, amikor az ő politikai végrendeletének megfelelően — a párt agrárdemokrata szárnyának egyetértésével — 1932. december 6-án Eckhardt Tibort választották meg pártvezérül.⁶²⁵ Az 1935 augusztus 19-i nagyválasztmányon — kezdeményezésére — két képviselőt választottak segítségére. Állandó politikai helyettese Sándor István lett, míg minden más ügyben Rakovszky Tibor járt el képviselőtében.⁶²⁶

Az ügyvezető alelnök feladata a párt működésének fenntartása, a szervezkedés és a szervezeti hálózata kiépítésének irányítása, s a vármegyei, illetve a kerületi szervezetekkel való kapcsolattartás volt. A hierarchiában alá volt rendelve a pártvezérnek és az elnöknek. 1931 nyaráig ezt posztot J. Bartolf Márton töltötte be, de ő lemondott, mert belátta: vidékről, Mezőberényből ezt az időigényes funkciót nem tudja ellátni. Utóda Tildy Zoltán lett.

Az országos pártigazgató a pártvezetők rangsorában a negyedik helyet foglalta el. Mai példával élve ő volt a titkárság vezetője, a párt tevékenységével kapcsolatos adminisztratív ügyeket (pl. a levelezést) intézte. Vass Sándor 1933 -ig maradt ebben a tisztségben, de sikkasztási ügybe keveredett, leváltották, s el a tűnt a párt környékéről. Ügyvezető igazgatóként a legitimista gróf Hunyady vezette csoporthoz tartozó Rakovszky Tibor helyettesítette. 1935 augusztus 19-i nagyválasztmányon Szentiványi Lajost választották meg pártigazgatóvá, aki un. központi titkárként három éve vezette az országos pártirodát.⁶²⁷ A kigazdapárt központjában a 30-as évek közepén mindössze öten dolgoztak fizetett pártalkalmazottként Szentiványi mellett Mátéffy Géza, Eckhardt személyi titkára, Nagy Ferenc főtitkár és Gajáry Kálmán titkár és egy gépirónó.⁶²⁸

A főtitkár — az ügyvezető alelnök alárendeltségében — pártszervezési kérdésekkel foglalkozott, beleértve olyan technikai részleteket, mint népgyűlések megszervezése és lebonyolítása.⁶²⁹ A funkció beosztotti, adminisztratív jellegénél fogva nem volt jelentős, de ezt ellensúlyozta, hogy Nagy Ferenc, aki e posztot kezdettől fogva betöltötte, a párt alapító tagja, a párt paraszti szárnyának egyik népszerű vezetője volt. 1932-ben a vidéki gazdák követelésére felköltözhetett Budapestre, s átvehette a pártszervezés irányítását. Politikai súlya tovább nőtt, amikor 1936-ban, Tildy képviselővé választása után átvállalta az alelnöki teendők egy részét.

A szervező titkárok, akik szintén az ügyvezető alelnök felügyelete alá tartoztak, a vidéki szervező munkával foglalatoskodtak. Alkalmazásukra csak 1935 után került sor.

A párt pénzügyeit a pénztáros kezelte, ő vezette a pénztárkönyvet. A kiutalásokat ügyvezető alelnök írta alá, nagyobb összegek esetében a kifizetéshez a pártvezér — Eckhardt — hozzájárulása kellett. E tisztség ellátásával ideiglenesen Némethy Vilmos ügyvédet, a

korábbi pártügyészt bízták meg, aki azonban nemsokára lemondott, s 1932. szeptember 8-i nagyválasztmányi ülésen utódává Oltványi (Ártinger) Imrét választották meg.⁶³⁰ Az un. ellenőrök feladata az volt, hogy havonta átnézzék a pénztárkönyvet, s ha szabálytalanságot találtak, kötelesek voltak azt a nagyválasztmánynak jelenteni.

A pártalkotmány lehetővé tette, hogy különböző feladatokra az országos nagyválasztmány bizottságokat hozzon létre. Ezekben a parlamenti frakciónak képviseltetnie kellett magát, de irányításukat és ellenőrzésüket a pártvezetőségre bízta. A bizottságoknak egyébként szakértőként, pártonkívüliek is tagjai lehettek. Ezek közül a legfontosabb az un. szervező- és gazdasági bizottság volt, amelyet először az 1932. szeptemberi nagyválasztmánynon hoztak létre, amely ha rendszertelenül is, de működött.⁶³¹

Az országos nagyválasztmány évente egyszer ülésezett. Hamarosan kiderült, hogy a legfelsőbb irányító és döntéshozó testület összehívására gyakrabban van szükség. Ezért Tildy javaslatára, Eckhardt egyetértésével, a nagyválasztmány 1932. december 6-i ülésén határozatot hoztak az un. állandó választmány felállítására. E grémiumnak a képviselők mellett tagja lett a vármegyei szervezetek egy-egy képviselője, valamint Nagy Ferenc főtitkár és Szabó Árpád az „alapító atyák” képviselője. Tildy eredetileg azt akarta, hogy a vármegyét a pártelnökök képviseljék, de ezt J. Bartolf Márton felszólalása után elvetették. A volt ügyvezető alelnök azzal érvelt, hogy a pártelnökök között sok ügyvéd van, a vidék képviseltében inkább a parasztokat kellene szóhoz juttatni. A nagyválasztmány végül úgy foglalt állást, hogy a vármegyei szervezetek elsősorban azokat az alapító tagokat delegálják, akik továbbra is tevékenyen részt vesznek a pártéletben.⁶³² Ezt azonban nem tartották be. Idővel az a gyakorlat alakult ki, hogy a vármegyei pártszervezet képviseltében a pártvezetőség egy tagja jelent meg az összejöveteleken.⁶³³ Az új testület havonta ülésezett, több esetben a parlamenti frakcióval közösen. Hatáskörét azonban külön nem tisztázták, és az 1931-es pártalkotmányt sem módosították e tárgyban. Nemcsak a nagyválasztmány, de az állandó választmány mellett is működtek időleges jelleggel albizottságok. 1934-ben létrehoztak a például a gazdavédelmi bizottságot, azzal a céllal, hogy módosíttassák a kormány gazdavédelmi rendeletét, amit sikerült is elérni.⁶³⁴

Képviselő csoporttal a pártalkotmány nem foglalkozott. Feladatait külön dokumentumban, un. „irányelvek”-ben szabályozták, amelyet a nagyválasztmány a szervezeti szabállyal egyidejűleg 1931 decemberében fogadott el.⁶³⁵ Ez eddig nem került elő, elnökévé 1932 november 1-én Eckhardt Tibort választották, aki 1941 tavaszáig töltötte be ezt a tisztséget. Létszáma a időközi választási győzelmek, és csatlakozások révén 1933 januárjára 23 főre emelkedett.⁶³⁶ A parlamenti bizottságokban egyetlen vezető pozíciót — bizottsági elnökséget — sem kapott.

A kiskisgazdapártnak az indulásnál külön rétegszervezetei (női, ifjúsági) nem voltak. Csak 1934-ben került sor egyetemistákból álló ifjúsági csoport létrehozására, de az rövid idő múlva felbomlott.

*

A Független Kiskisgazdapárt intézményesülése, politikájának kialakulása, pártvezetésének, elitjének stabilizálódása, apparátusának, szervezeti hálózatának kiépülése 1933 tavaszára-nyarára fejeződött be. Nem a régi Nagyatádi-féle kiskisgazdapárt alakult újjá, hanem új politikai szervezet jött léte. Nagyatádira és pártjára, szellemi és politikai örökségére gyakran hivatkoztak, de politikáját részletkérdéseket leszámítva nem folytatták. A párt vezetésében — tisztikarában, országos vezetőségében, parlamenti csoportjában — Szijj Bálint kivételével az egykori pártvezér közeli hívei, volt munkatársai nem kaptak szerepet. A Független Kiskisgazdapárt élére új vezetőség, új fiatalabb politikus garnitúra került. A régi kiskisgazdapárt az Egységes Párt létrejötté, Nagyatádi halála, s különösen az 1926-os választások után szervezetileg megszűnt, helyi csoportjai, Baranyát kivéve nem maradtak fenn, vagy ha a szervezeti keretek meg őrződtek is, gyakorlati tevékenységet nem folytattak. A Független Kiskisgazdapártot szervezetileg újra fel kellett építeni.

II.

A FÜGGETLEN KISGAZDAPÁRT A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁNI KIBONTAKOZÁSRÓL (1943–1944)

A Független Kisgazdapárt — az 1930-as években az ellenforradalmi rendszer egyik legjelentősebb demokratikus ellenzéki pártja — a második világháború kirobbanása után felhagyott minden pártszerű politikai tevékenységgel, s visszavonult a parlament biztonságot nyújtó falai közé, de ott is jobbra hallgatott. Ez nemcsak azzal függött össze, hogy 1939 szeptembere után a Teleki-kormány kivételes állapotot vezetett be és egy sor, a politikai szabadságjogokat korlátozó intézkedést hozott (sajtócenzúra, gyűléstiltalom stb.), hanem azzal is, hogy az 1939. évi súlyos választási vereség elbizonytalanította és válságba sodorta a felső vezetést. A kezdeti látványos német katonai sikerek elképesztették és aggodalommal töltötték el s egyben megosztották a kisgazdapárti vezetőket. Voltak (pl. a szűkebb pártvezetéshez tartozó Klein Antal), akik bíztak a németek győzelmében, a többség azonban úgy látta: az adott kül- és belpolitikai helyzetben nem lehet folytatni a korábbi német- és nyilasellenes demokratikus függetlenségi politikát. E többség alapvetően arra törekedett, hogy átmentse a pártot és a demokratikus parasztmozgalmat arra az időre, amikor folytatni lehet az ellenzéki politikát.

Ezzel egyidejűleg a párt felső vezetésében jelentős személyi változások történtek. A paraszti körökben egyre népszerűtlenebbé váló és a sok szempontból csalódott Eckhardt Tibor 1940 januárjában lemondott a pártvezetéséről, majd 1941 március 8-án — a konzervatív ellenzék, a Bethlen-Chorin-csoport megbízásából, Teleki Pál miniszterelnök és Horthy Miklós kormányzó tudtával — az Egyesült Államokba utazott, hogy az angolszász közvéleményt megpróbálja Magyarország és a Horthy-rendszer mellé állítani, s készenlétben álljon, ha egy németellenes fordulat esetén szükség lenne rá. Eckhardt — egyelőre ideiglenes jelleggel — Tildy Zoltánt bízta meg az ügyvezető elnöki teendők ellátásával, s ez azt jelentette, hogy a kisgazdapárt vezetésében megnőtt a paraszti szárny befolyása.⁶³⁷ Klein Antal korábbi nézeteltérései és amiatt, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre, Vásáry István, valamint Csorba János 1941 február 4-én nem szavazta meg Magyarországnak a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozását törvénybe iktató javaslatot, kilépett a pártból.⁶³⁸

A kisgazdapárt felső vezetése 1942 őszén, 1943 tavaszán a világháború menetében és a nemzetközi helyzet alakulásában bekövetkezett jelentős változások (az angol-amerikai csapatok észak-afrikai partraszállása, a Wehrmacht a háború egész menetére kiható súlyos sztálingrádi veresége, 2. magyar hadsereg voronyezsi katasztrófája) hatására mozgolódni, szervezkedni kezdett, s a korábbinál élénkebb közéleti tevékenységet folytatott. 1942 november-decemberében a költségvetési és felhatalmazási vitában Tildy, Nagy Ferenc, Varga Béla és nem utolsósorban Bajcsy-Zsilinszky bírálták a Kállay-kormány kül- és belpolitikáját, szót emeltek a zsidóüldözés ellen, tiltakoztak a parasztságot sújtó beszolgáltatás és magas ipari árak ellen. Tildy általános feltűnést keltve, a nyilas-nemzetiszocialista szélsőjobboldallal szemben védelmébe vette a Szociáldemokrata Pártot és kiállt legalitása mellett.

1943. május 27-ére — 1939 óta először — összehívták a párt országos vezetőségét, az ún. nagyválasztmányt, s megkezdték az új pártprogram kidolgozását. A nagyválasztmány elfogadta az új politikai program alapelveit, határozatot hozott a párt újjászervezésének megindításáról és egy értelmiségi tagozat, ún. Polgári Tagozat felállításáról. Tildyt a párt ügyvezető elnökévé választották. Az FKGP 1943 nyarán-őszén hat vagy nyolc megyében újjászervezte vármegyei vezetőségét. A megyei választmányi ülések — amelyeken részt vettek a párt országos vezetői is — a nyílt ellenzéki és háborúellenes demonstráció fórumaivá váltak. A kisgazdapárt energikus szervezkedése, nyílt háborúellenes propagandája általános feltűnést keltett, s nemcsak a kormánypárt, a MEF, a jobboldali és szélsőjobboldali pártok nemtetszését váltotta ki, de meglepő módon nyugtalanságot keltett a városi liberális pártok körében is.⁶³⁹

A kisközpárti vezetők tudatában voltak annak, hogy a pártra a háború után jelentős politikai szerep vár, esetleg kormányra is kerülhet. Ezért már viszonylag elég korán, 1942 nyarától hangoztatni kezdték, hogy „fel kell készülni a háborúból a békére való átmenetre”, terveket, programokat kell kidolgozni és természetesen cselekedni is kell. A párt programja, amelyet 1943 augusztusában hoztak nyilvánosságra, már ennek szellemében készült.⁶⁴⁰ Bajcsy-Zsilinszky Endre, aki a Tildy által fogalmazott pártprogramot a függetlenség és önvédelem szempontjából indokoltnál óvatosabbnak tartotta, „A kisközdák, földmunkások és polgárok Kossuth pártjának (röviden Kossuth pártjának) programja címmel maga is készített egy programot, amely félbemaradt és a háború alatt nem került publikálásra. Főbb gondolatait azonban 1943 szeptemberében a párt nagyváradi és miskolci választmányi ülésein és képviselőházi felszólalásai során nyilvánosságra hozta.⁶⁴¹

A Független Kisközpárt vezérkarában három koncepció alakult ki a jövőt illetően: egy radikális, forradalmi jellegű elképzelés, amely nemcsak a demokrácia megteremtésével, de a szocialista perspektívával is számolt; egy mérsékelt demokratikus koncepció, amely az ellenforradalmi rendszert polgári demokráciává akarta átalakítani, de a szocializmus gondolatát elutasította, s végül egy nemzeti-nacionalista felfogás, amely a történeti Magyarországot kívánta újjászervezni, demokratikus politikai alapon. A radikális forradalmi jellegű koncepciót Dobi István 1943-ban éppen Szárszón fogalmazta meg.⁶⁴² Befolyása, éppen a Független Kisközpártban korlátozott maradt, hívei inkább a Szociáldemokrata Pártban, a népi írók mozgalmának balszárnyán, a Szabad Szó táborában, a Magyar Parasztszövetség Földmunkás Szakosztályában, s az illegális kommunista mozgalomban helyezkedtek el. A mérsékelt demokratikus irányzat fő képviselői a párt paraszti szárnyának vezetői, mindegyikük Tildy és Nagy Ferenc voltak, míg nemzeti-nacionalista felfogás szószólója és reprezentánsa Bajcsy-Zsilinszky Endre lett. A két jövő kép többponton érintkezett, ugyanakkor a különbségek is határozottan érzékelhetők.

A kisközpárt háború utáni elképzelései nehezen érthetők, ha nem vesszük szemügyre, hogy a vezető kisközpárti politikusok hogyan ítélték meg a nemzetközi helyzetet, a háború kimenetelét, s milyen nemzetközi konstellációra készültek fel, ha a fegyverek elhallgatnak. A meghatározó személyiségek Tildy, Nagy Ferenc, Kovács Béla, Varga Béla és környezetük — és természetesen Bajcsy-Zsilinszky Endre is — a háború első percétől kezdve kételkedtek abban, hogy a náci Németország képes lesz megnyerni a háborút, s abban reménykedtek, hogy a szövetséges hatalmaké lesz a végső győzelem. A kezdeti német sikerek Nyugat-Európában, majd a Szovjetunióban Tildyket is nyugtalansággal töltötték el. A szovjet-ellenes háborúba való belépést helytelenítették, bár csak mérsékelt hangnemben tiltakoztak ellene. Bajcsy a háborúban való részvételt Németország oldalán végzetes hibának tartotta. Az észak-afrikai partraszállás híre viszont köreikben is örömet keltett. Andorka Rudolf naplójából tudjuk, hogy a német támadás elakadását Sztálingrádnál 1942 szeptemberében Tildy és Auer Pál azonosan kommentálta: „... a háború kimenetele most már eldőlt”.⁶⁴³ Hasonlóképpen nagy hatást váltott ki a kisközpárti táborban az angol-amerikai csapatok 1943. július 10-i szicíliai partraszállása, Mussolini bukása, majd a szövetséges csapatok olaszországi előrenyomulása. Tildy és Bajcsy-Zsilinszky, akiket leginkább érdekeltek a külpolitikai kérdések, gondosan nyomon követték a harctéri eseményeket, s alapvetően jól ismerték az angol-amerikai külpolitika és katonapolitika célkitűzéseit, a főbb nemzetközi eseményeket, sőt egyes háború utáni elképzeléseket is. A szövetséges nagyhatalmak egymás közötti titkos megállapodásokról természetesen nem tudhattak. Tildyék nemcsak a külföldi sajtóból és a nyugati rádióadásokból — különösen a BBC magyar adásából — értesültek a külpolitikai fejleményekről, s a hadműveletekről, de természetesen információkat kaptak — sokszor nem hivatalosan — a magyar külügyminisztériumtól, a miniszterelnökségtől, az ellenzéki pártok vezetőitől, akikkel 1942-től társasági szinten igen gyakran érintkeztek, valamint a Magyarországon élő lengyel emigráns köröktől is. Az egyik legfontosabb hírforrásuk azonban Eckhardt Tibor volt, aki a háború alatt több levelet váltott Bethlen Istvánnal, de egy vagy két esetben Tildy Zoltánnal és Bajcsy-Zsilinszkyvel is, s különböző csatornákon több üzenetet küldött haza.

Eckhardt 1943 tavaszán Amerikából a kiscgazdapárt vezetőségének küldött majd 40 oldalas beszámolója nagy visszhangot váltott ki pártkörökben. Mondandójának az volt a lényege, hogy a náci Németország mindenképpen elveszti a háborút, katonai megszállás alá kerül, le fogják fegyverezni. Kisebb szövetségeseinek, közöttük Magyarországnak, fel-tétel nélkül meg kell adnia magát. Az angol-amerikai invázió Európában előbb-utóbb be-következik, a Szovjetuniónak pedig, amely addig a háború fő terhét viselte, döntő szava lesz Kelet-Európában. Azt a kérdést, hogy mely nagyhatalom csapatai érkeznek elsőként Magyarországra, a volt pártvezér nyitva hagyta. Felhívta a figyelmet viszont arra, hogy a háború utáni rendezésbe az Egyesült Államoknak is komoly beleszólása lesz, jöllehet azon megjegyzése, hogy Rooseveltt támogatja a kelet-európai államszövetségek létrehozását, csak néhány hónapig volt érvényes. 1943 októberében, a moszkvai külügyminiszteri értekezleten ugyanis a szovjet kormány határozottan óvást emelt a terv ellen, s az amerikai elnök is elejtette. Az a közlése, hogy Rooseveltt a térségben támogat egy Habsburg-restaurációt, 1942 ősze óta szintén nem felelt meg a valóságnak. Az itthoniak ezt nem tudhatták.

Magyarország helyzetét Eckhardt realisan vázolta fel: az Egyesült Államok vagy Anglia szempontjából Magyarország kis pontnak számít, a szövetséges országok közvéleménye nem magyarbarát, az országot reakciós országnak tekinti, felrója, hogy nem állt ki függetlensége védelmében, mint Lengyelország vagy Jugoszlávia. Súlyos hibának minősítette a Jugoszlá-via elleni támadást és a szovjet-ellenes német agresszióhoz való csatlakozást, utóbbit „eze-réves történelmünk legértelmetlenebb háborújának” nevezte. Figyelmeztetett, hogy az a-merikai elnök Magyarország miatt nem fogja feladni szovjetbarát „vonalvezetését”, vagyis a Szovjetunió támogatását. Azt javasolta: Magyarország mielőbb lépjen ki a háborúból, legyen „nem hadviselő fél”, mert különben Németország sorsára jut, katonailag megszállják, hadseregét lefegyverzik, s teljesen kiszolgáltatottá válik Benes és a csehszlovák emigráció, valamint a Szovjetunió törekvéseivel szemben. Mindezt megelőzendő, mielőbb vissza kell vonni a magyar csapatokat a keleti frontról. A náci Németországgal való szakítás és a háborúból való kilépés előfeltételeként a Kállay-kormány kössön előzetes egyezményt — elsősorban az Egyesült Államokkal — a megadás feltételeiről. Figyelemre méltó az, hogy Eckhardt kíváncsnak tartotta: Magyarország közeledjen a Szovjetunióhoz és próbáljon bizalmasan szót érteni vele. Abban a hitben, hogy a kelet-európai föderációs tervek tartósak lesznek, sürgette, hogy Magyarország és a kiscgazdapárt álljon a közép-európai államszövet-ségek létrehozását célzó mozgalom élére. Az államszövetség alapját a magyar-lengyel ba-rátságban látta, és javasolta: vonják be az önálló Szlovákiát, kezdjenek tárgyalásokat és béküljenek ki a londoni jugoszláv emigráns kormánnyal, közeledjenek Horvátországhoz. Különösen a Tito-vezette partizánmozgalommal harcban álló Mihajlovićot ajánlotta Kálla-yék bizalmába, nem tudván, hogy az angolok épp akkor „ejtették” és vonták meg tőle támogatásukat. A Benessel való kapcsolatfelvételt viszont határozottan tiltotta, meglehető-sen durva szavakkal jellemezve őt.

Belpolitikai téren Eckhardt négy dolgot tartott fontosnak: a törvény előtti egyenlőség visszaállítását, tehát a zsidótörvények hatálytalanítását s a polgári szabadságjogok helyre-állítását; a földreform azonnali végrehajtását saját korábbi, 1938. évi, eléggé mérsékelt el-képzelései alapján; a nemzeti önkormányzat kiépítését a községektől a kormányig; egy ma-gyar Beveridge-terv kidolgozását, különös tekintettel az ipari munkásság és a mezőgazda-sági dolgozók társadalombiztosítására és a háború áldozatairól való gondoskodásra.

A háborúból való kilépés és a belső reformok végrehajtása érdekében széles koalíciót kell létrehozni, amiben a két szélsőség, a „nácik” és a „bolsevikok” nem vehetnek részt, „de mindenki más előtt kinyitni az ajtót”, akár a kormánypárt józanabb elemei előtt is — hangzott Eckhardt figyelmeztetése. A kiscgazdapárt célkitűzéseit a következőkben foglalta össze: „Célunk csak egy lehet: törvényes eszközökkel, az egész nemzet javára végrehajtani Magyarország demokratikus átalakítását, megelőzve és kizárva így a külső beavatkozást s a belső forradalmat.”⁶⁴⁴

Eckhardt későbbi levelei és üzenetei ennek a koncepciónak a szellemében íródtak, azzal a különbséggel, hogy Olaszország fegyverletétele után egyre nyomatékosabban sür-

gette a cselekvést, a hitleri Németországgal való határozott szembefordulást. 1944. március 19-e után a kiszegapárt és egykori vezére között a kapcsolatok megszakadtak.

Bár Eckhardt nyitva hagyta a kérdést, hogy az angolász vagy a szovjet katonák érkeznek-e először Magyarországra, a kiszegapárti vezérkar a maga háború utáni tervei arra építette, hogy az országot az angol-amerikai csapatok szabadítják fel. Nem tudhatták, hogy 1943 decemberében Teheránban megszületett a döntés a második front megnyitásáról, s ezzel Churchill dédelgetett terve, a balkáni partraszállás hamarosan lekerült a napirendről. Arról sem lehetett tudomásuk, hogy az amerikai hadügyminisztérium 1944 elején utasításban adta ki: nem szabad bevetni amerikai szárazföldi csapatokat a Balkánon. Természetesen azt sem sejtették, hogy Roosevel 1944. május végén azt is eldöntötte: az amerikai csapatok nemhogy nem vesznek részt Közép- és Délkelet-Európa felszabadításában, de katonai megszállásukban sem működnek közre, tehát a háború után katonailag nem lesznek jelen a térségben. A kiszegapárti vezetők csak 1943 novemberétől, amikor a Vörös Hadsereg elhagyta Kijevet s közeledett a Kárpátokhoz, kezdtek foglalkozni azzal a gondolattal, hogy Magyarországot mégsem a nyugati szövetségesek, hanem a szovjet csapatok fogják felszabadítani, noha valamilyen csoda folytán szerették volna elkerülni ezt. 1944 januárjában Bajcsy-Zsilinszky is még felháborodottan tiltakozott annak lehetősége ellen, hogy a szovjet csapatok a Kárpátoknál esetleg átléphetik a magyar határt. „Ilyet magyar ember nem állíthat — jelentette ki kiszegapárti kollégája, Némethy Jenő előtt —, Sztálin sohasem fogja átlépni a Kárpátok gerincét. Én is ott leszek és inkább ott meghalok.”⁶⁴⁵ Magyarország szovjet megszállásával ténylegesen csak 1944 nyarától számoltak. Bajcsy-Zsilinszky meg volt győződve arról, hogy Magyarország nem fog a szovjet érdekszférába kerülni, de azzal tisztában volt, hogy Moszkva befolyása a háború után Kelet-Európában növekedni fog, s azzal számolni kell.

A kiszegapárti vezetők — Eckhardt figyelmeztetéseitől függetlenül is — pontosan tudták, hogy a német fasizmus katonai veresége után Európa-szerte, így Magyarországon is demokrácia lesz. 1943–1944-ben tett megnyilatkozásaik arról tanúskodnak, hogy szabad, független, demokratikus Magyarországot szerettek volna megteremteni. Ezt fejezte ki akkori legfőbb politikai jelszavuk is: „Függetlenség kifelé, szabadság befelé.” A Tildy által készített pártprogramban is szerepelt, de Bajcsy-Zsilinszky képviselte határozottan azt az álláspontot, hogy függetlenség visszaszerzésével egyidejűleg helyre kell állítani a történeti, a keresztény Magyarországot, a visszaszerzett területeket meg kell tartani, s ragaszkodni kell Magyarországnak vezető szerepéhez Közép- és Dél-kelet Európában.

A kiszegapártban abban egyetértés volt, hogy a háború után politikai téren rendszerváltásra lesz szükség, a konzervatív ellenforradalmi rendszert fel kell számolni, s a politikai berendezkedést demokratikus alapra kell helyezni. A demokrácia fogalmának értelmezése körül azonban már akkor is voltak nézeteltérések. Nagy Ferenc „nemzeti demokráciáról” vagy „keresztény nemzeti demokráciáról” beszélt, ami alatt az alkotmányos kormányzást, a többségi elv érvényesülését, az emberi szabadság és az állampolgári jogok biztosítását, a magántulajdon fenntartását és a nemzeti érdekek képviseletét értette.⁶⁴⁶ Tildy Zoltán ama „keresztény, krisztusi demokrácia” hívének vallotta magát, amelyben az igazságosság és a megértés uralkodik, a természetjog sértetlen, a politikai küzdelmeket „tisztá, nemes eszközökkel” vívják.⁶⁴⁷ Bajcsy-Zsilinszky maga is használt olyan fogalmakat, mint „tisztult keresztény szellemű demokrácia”, de annak tartalma meghatározásával adós maradt. A hagyományos keresztény állameszmének azonban nem volt tartós hatása sem Tildyre sem környezetének tagjaira, sem Bajcsy-Zsilinszkyre.

Az ország államformájáról azt gondolták, hogy az a háború után nem fog megváltozni, továbbra is a királyság marad, legfeljebb az uralkodó jogállását kell majd az alkotmányos királyság elveinek megfelelően szabályozni. Az államforma megváltoztatása, a köztársaság kikiáltása kiszegapárti körökben — Bajcsy-Zsilinszkyt is beleértve — nem merült fel. Ez nemcsak azzal függött össze, hogy a kérdésnek nem volt aktualitása, hanem azzal is, hogy a kiszegapárt tagsága is nagyon megosztott volt az államforma kérdésében. A Tiszántúlon paraszti körökben erősen éltek a Habsburg-ellenes hagyományok, míg a Dunántúlon a monarchia restaurálását elfogadták volna. A köztársasági eszme a birtokos parasztság kö-

rében ekkor még alig nyert teret. A szűkebb pártvezetésben Varga Béla legitimista volt, Tildy, Nagy Ferenc és Kovács Béla nem, s az államforma rendezését nem tartották fontosnak. Bajcsy-Zsilinszky, bár az alkotmányos monarchia mellett kötelezte el magát, a Habsburg restaurációt következetesen ellenezte.

A kormányzati rendszert illetően Tildyék fenn kívánták tartani a kétkamarás országgyűlést, de a választójog és a választási rendszer, valamint a felsőház demokratikus reformjával kiegészítve oly módon, hogy mind a képviselő-, mind a felsőházba jelentős számú parasztképviselő juthasson be. Erre vonatkozóan készültek is tervek, a német megszállás miatt azonban végleges kidolgozásukra nem került sor. Bajcsy-Zsilinszkyt a törvényhozás reformja szintén foglalkoztatta, alapjában véve demokratikus változtatásokat tervezett alsó és a felsőházban bevezetni. Ő is azt szerette volna, ha a parasztság, a munkásság, valamint a kispolgárság képviselői bekerülhetnének a felsőházba, ahol a parasztság csak szimbolikus, a munkásság, a kisiparos és kiskereskedő réteg semmiféle reprezentációval nem rendelkezett.⁶⁴⁸ Ezért javasolta, hogy a második kamara tagságának felét az említett társadalmi tételek érdekképviselői képviselői köréből válasszák. Ez azt jelentette, hogy elépzelhetőnek tartotta a szakszervezetek megbízottai is helyet kapjanak a felsőházban. De eltérően az FKGP hivatalos programjától a „bármiféle diktatúrát hirdető” pártokat fel kívánta oszlatni, hogy ily módon megakadályozza parlamentbe jutásukat. Ez a törekvése akkor a nyilas-szélsőjobboldali pártok ellen irányult, de azt is jelezte, hogy Bajcsy-Zsilinszky 1943-ban nem kívánta az illegális KMP-t sem legalizálni.

Az államszervezet átalakítását, a korszerűtlen közigazgatás megreformálását Tildyék nem kívánták napirendre tűzni. A helyi önkormányzatok megerősítése mellett csupán az adminisztráció csökkentését, a hivatalokban a munkafegyelem megszilárdítását s a politikamentesség megőrzését óhajtották. Elejét kívánták venni annak, hogy a közigazgatás a jövőben a választási küzdelmekbe beavatkozhasson. Bajcsy-Zsilinszky viszont a „Kossuth-párt” program tervezetében részletes közigazgatási programot fejtett ki. A vármegye-rendszeren nem állt szándékában változtatni, a vármegyét „ősi formájában és történelmi kereteiben és formáiban” fenn kívánta tartani, de szélesebb és önállóbb hatáskört szándékozott biztosítani számára és belső működését demokratizálni akarta. A virilizmust megszüntetendőnek tartotta.⁶⁴⁹

A kisgazdapárt vezető köreiben, beleértve Bajcsy-Zsilinszkyt is egyetértés volt a tekintetben, hogy a parlamentáris többpártrendszer fenntartják, bárhol is alakuljanak az események. A háború utáni kibontakozás és a kormánykoalíció alapjának a kisgazda-szociáldemokrata pártszövetséget tekintették. Ez egybeesett az angolszász orientációjú uralkodó körök, a konzervatív ellenzék, mindenekelőtt a Bethlen-Chorin-csoport elképzelésével. A legális munkáspárttal való politikai szövetség megkötését a „holnap Magyarországa” megteremtése érdekében Tildy kezdeményezte. 1943 augusztus elején hozták nyilvánosságra.⁶⁵⁰ Bajcsy-Zsilinszky Eckhart Tiborral összhangban kisgazda-szociáldemokrata pártszövetségből mind a kommunista pártot, mind a nyilas-szélsőjobboldali pártokat ki kívánta zárni, de a lehetséges szövetségesek körét is szűkebbre szabta volna, mint az Amerikába távozott pártvezér. Nemcsak a kormánypártok egyes csoportjait, de a keresztény néppártot sem vonta volna be, mert lojális magatartást tanúsított a háborút folytató Kállay-kormányhoz és a parlamentben minden törvényjavaslatot megszavazott. Sőt a konzervatív ellenzék olyan meghatározó személyiségével sem számolt, mint Keresztes Fischer Ferenc, aki Kállay-kormány belügyminisztere volt.⁶⁵¹ Amikor 1944 Bethlen-Chorin-csoport és a liberális ellenzék (Rassayék) a Demokratikus Polgári Szövetség létrehozásával meg kísérelték meg felbomlasztani a kisgazda-szociáldemokrata együttműködést, és az SZDP-t elszigetelni, Bajcsy-Zsilinszky volt az, aki ezt — Tildy támogatásával — megakadályozta.⁶⁵²

Tildy, az FKGP ügyvezető elnöke ebben az időszakban, különösen 1944-ben, balfele nyitottabb volt mint az egykori fajvédő politikus. Ő a német megszállás idején, 1944. májusában a szociáldemokraták és a legitimisták egyik csoportja mellett hajlandó volt a Béképárt képviselőivel is összefogni az ellenállási mozgalom közös irányítószerve, a Magyar Front létrehozása és működtetése érdekében. Bajcsy-Zsilinszkyhoz a Gestapo fogházába eljuttatták a Magyar Front első felhívásának tervezetét, aki fenntartásainak adott hangot

és kifejtette, hogy sem ő sem a párt más meghatározó személyiségei nem írták volna alá a dokumentumot, mivel azt a kommunisták készítették saját céljaik érdekében, s az aláíróknak a felhíváson lévő sorrendjével elismerték volna a Békepárt vezető szerepét a Magyar Frontban. ⁶⁵³ Mindez azt mutatja, hogy Bajcsy-Zsilinszky hajlandó volt ugyan kiállni az üldözött kommunisták mellett és közben járt érdekükben abból kiindulva, hogy ezt a háború után szovjet részről méltányolhatják, de jelentősebb politikai szerepet nem kívánt nekik adni. A pap-politikus 1944 szeptemberében hozzájárult ahhoz is, hogy a Nemzeti Parasztpárt részt vegyen a Magyar Front Intéző Bizottságában, noha az FKgP vezetői közül többen, így Pfeiffer Zoltán, Dessewffy Gyula ellenezték azt. ⁶⁵⁴ Bajcsy-Zsilinszky álláspontja nem ismert, valószínűleg nem adódott alkalom véleményének kikérésére.

A kisgazdapárt felső vezetése, — s ezzel Bajcsy-Zsilinszky Endre is egyet értett — a háború után helyre kívánta állítani az emberi és polgári szabadságjogokat, mindenekelőtt a sajtószabadságot, az egyesülési és gyülekezési jogot, el akarta törölni a kivételes törvényeket. Eckhardt levelének hatására, nagy hangsúlyt helyezett a törvény előtti egyenlőség és az állampolgári egyenjogúság biztosítására, amivel a nemzetiségek és a zsidóság helyzetén szándékozott enyhíteni.

A kisgazdapárt paraszti szárnya a háború után végrehajtandó társadalmi-gazdasági reformok közül a legfontosabbnak a feudális eredetű nagybirtokrendszer felszámolását tartotta. Korábban, a 30-as évek második felében a földreform végrehajtása volt a kisgazdapárt egyik legfőbb követelése, de a világháború kirobbanása után ez a kérdés is háttérbe szorult. Ahogy a politikai élet éledezni kezdett a kisgazdapárti vezetők voltak az elsők, akik újra, nyíltan és következetesen hangoztatni kezdték, hogy hozzá kell nyúlni a földbirtokviszonyokhoz. Tildy 1942 karácsonyán a Népszavának adott nyilatkozatában kijelentette: „A magam részéről nézve a legelső magyar szociális és egyben nemzeti problémának a földkérdés komoly és nyugodt megoldását tartom.” ⁶⁵⁵ Hasonlóképpen foglalt állás Nagy Ferenc, Kovács Béla, Varga Béla és Bajcsy-Zsilinszky Endre is. A földreform a Tildy által fogalmazott 1943. évi pártprogram egyik legfontosabb követelése volt, de részletes javaslatot nem tartalmazott. A háború alatt szándékosan nem dolgoztak ki konkrét földreform tervet, mert egyelőre nem akarták elkötelezni magukat az egyik vagy másik megoldás mellett. ⁶⁵⁶ Ezt valamelyest Bajcsy-Zsilinszky pótolta a maga programtervezetében, amely nagyon közel állt a parasztvezetők elgondolásaihoz, mind az ötszáz holdas birtokhatár, mind a juttatottak köre, mind a lebonyolítás és a megváltás tekintetében. ⁶⁵⁷ Ő azonban nemcsak a nincstelen és szegényparaszság egy részét szerette volna földhöz juttatni, hanem az úri középbirtokot is meg akarta menteni. S ez legalább annyira izgatta, mint az agrárszegénység életkörülményeinek jobbítása. ⁶⁵⁸ Úgy számította, hogy az akkori Magyarország területén az 500 kat. hold feletti birtokok kisajátításával 3,5 – 4 millió kat. hold földet lehetne igénybe venni, s ezzel a földmunkásság és a szegényparaszság egyharmadát, az eltartottakkal együtt mintegy másfél millió ember lehetne földhöz juttatni. Bajcsy-Zsilinszky földreform tervének, Eckhardt Tibor 1938-ban kidolgozott programtól eltérően, nem volt zsidóság ellenes éle, nem a zsidó származású földbirtokosok birtokait akarta igénybe venni, s ennyiben korrektebb, de mértékét tekintve meglehetősen mérsékelt elképzelésnek tekinthető.

A kisgazdapárt erőteljes agitációja a földreform mellett ennek ellenére még ellenzéki körökben is aggodalmakat keltett, különösen a legitimisták és a kereszténypártiak nehezelték miatta, akik között — mint ismeretes — sok arisztokrata és földbirtokos volt.

A nemzetgazdaság háború utáni átalakításával, az ipar és a mezőgazdaság fejlesztésével kapcsolatos kisgazdapárti elképzelések vázlatosak maradtak. A kisgazdapárti parasztpolitikusok elsősorban a mezőgazdaság modernizálására dolgoztak ki és publikáltak viszonylag részletes terveket, ⁶⁵⁹ az ipar és a kereskedelem fejlesztésére nem, azokhoz nem nagyon értettek. Nem tagadva az iparosítás szükségességét, a mezőgazdaság nagyobb arányú fejlesztésére helyezték a hangsúlyt. Különösen fontosnak tartották — dán példára — a mezőgazdasági termelési, fogyasztási és értékesítési szövetkezetek alulról, demokratikus alapon történő kiépítését. Arra nem gondoltak, hogy a háború után szükség lehet az állam nagymértékű beavatkozására a gazdasági életbe, hogy államosításokra kerülhet sor, sőt hogy valamiféle tervgazdálkodás is megvalósulhat. Tildyék ugyanakkor nem titkolták, hogy a

háború után a kisgazdapárt bele akar szólni majd gazdasági és gazdaságpolitikai kérdésekbe, s meg kívánja teremteni a külön paraszti érdekképviselőket. Ezzel szemben Bajcsy-Zsilinszkyt a gazdasági és gazdaságpolitikai kérdések jobban érdekelték, bár a közgazdasági ismeretei felületesek voltak. Ő számolt az állami beavatkozással a gazdasági életbe, de az állam szerepét a kormányzati döntések meghozatalára és érdekegyeztetésre kívánta korlátozni. Elfogadta, hogy a nagy beruházásokat igénylő, s a nemzetgazdaság egészének működése szempontjából fontos iparágak és szolgáltatások terén (bányászat, víz, gáz és áramellátás, vasúti közlekedés, stb.) szükség lehet államosításra, de óvott a nagyobb volumenű és radikálisabb lépésektől. Az öngazdátás jegyében kisebb vállalkozások, szövetkezetek fejlődésének előmozdítását sürgette. Intézkedéseket javasolt az ipar és a mezőgazdaság fejlesztésének összehangolására. Tildyektől eltérően a gyáripár védelmét, életképességének biztosítását valamivel fontosabbnak tartotta, mint a mezőgazdaság támogatását. Ugyankor azt akarta, hogy Németország térdre kényszerítése után Budapest legyen Közép-Európa gazdasági és ipari központja.

A kisgazdapárti parasztvezetőket — a földreform mellett — leginkább a szociális kérdések foglalkoztatták. Paraszti sorból származva, s a nép között élve pontosan ismerték az egyes paraszti rétegek helyzetét, életkörülményeit, közelről látták a földmunkásság és a szegényparasztság nyomorát, tudták, hogy a kis- és középparasztság jó része milyen gondokkal, nehézségekkel küzd. Tildy, Nagy Ferenc, Bajcsy-Zsilinszky, de még Varga Béla előtt is világos volt, hogy a háború után szociális téren szintén nagyarányú változtatásokra lesz szükség. Eckhardt figyelmeztetése e téren termékeny talajra talált. Elsősorban a földmunkásság és a parasztság számára kívántak szociális biztonságot teremteni, de ki akarták azt terjeszteni az ipari munkásságra, a kispolgárságra, egyes közalkalmazotti rétegekre, sőt a munkanélküliekre is. Munkaalkalmat és megélhetést szándékoztak biztosítani a haditermelés csökkentésével és a hadigazdálkodás felszámolásával munka nélkül maradóknak. Javítani kívántak a dolgozó emberek lakás- és életkörülményein, létminimum megállapítását tervezték. Támogatták az átfogó társadalombiztosítási rendszer bevezetését, különösen fontosnak tartva az öregségi ellátás javítását. Javasolták, hogy a szegény sorsú nőknek adjanak szülési és gyermeknevelési segítyt, családi pótlékot pedig mindenki kapjon, tehát pl. a földmunkások, gazdasági cselédek is. A kisgazdapárti politikusok számos indítványt tettek az orvosi ellátás javítására, kiszélesítésére. Javasolták többek között, hogy minden nincstelen ember számára ingyenes legyen az orvosi kezelés, a gyógyszerellátás és a kórházi ápolás, s építsenek szülőotthonokat. Mindezzel mérsékelni szerették volna a társadalmi egyenlőtlenségeket.⁶⁶⁰ A Tildy-Nagy Ferenc szárny és Bajcsy - Zsilinszky között szociálpolitikai téren alig voltak nézeteltérések.

A kisgazdapárti parasztvezetők — a sok bizonytalansági tényező ellenére — megpróbálták végiggondolni, miként fog alakulni Magyarország nemzetközi helyzete a háború után, s milyen külpolitikát folytathat. Sem Tildynél, sem Nagy Ferencnél vagy Kovács Bélánál nem merült fel hangsúlyozottan a történeti Magyarország visszaállításának vagy fenntartásának gondolata. Igaz, a Tildy által készített 1943. évi pártprogramban szerepel utalás az „ősi határookra”, de ez minden. Területi kérdésekről, Erdélyről, a nemzetiségi politikáról a háború utáni esetleges békekonferenciáról nem, vagy csak nagyon ritkán nyilatkoztak. E téren, valószínűleg tudatosan, átengedték a kezdeményezést Bajcsy-Zsilinszkynek. Helyeselték, hogy Magyarország jószomszédi kapcsolatokat építsen ki a környező országokkal, részt vegyen egy Duna-völgyi államszövetségben, rendezze viszonyát a nagyhatalmakkal, így a Szovjetunióval is, Magyarország közép-európai vezető szerepéről azonban nem kívántak lemondani. „Mondottuk már több helyen — hangoztatta Nagy Ferenc 1944 februárjában a Kis Újság hasábjain —, hogy a magyarság európai hivatása nem szűnik meg a háború után, de megváltozik. Nem az lesz a feladatunk, hogy szakadatlan harcot folytassunk a Kelet ellen [ti. a Szovjetunió ellen - V. I.], hanem, hogy a körülöttünk élő kis népek vezetői legyünk. Vezető helyet foglaljunk el abban a közösségben, amelynek keretén belül megértéssel és egymás segítségével élnek együtt a kis népek.”⁶⁶¹ Az 1944. március 8-i nagyválasztmány olyan értelemben foglalt állást, hogy Magyarországnak a szomszédos országokkal, így Romániával fennálló ellentéteit tárgyalások útján kell megoldania, mert ily módon meg-

előzheti a nagyhatalmak — akár Németország, akár a Szovjetunió — beavatkozását a térség problémáinak rendezésébe. Ezen az állásfoglaláson is érződik Eckhardt levelének hatása.

A kisgazdapárti vezérkarban, beleértve Bajcsy-Zsilinszkyt is, komoly félelem élt, hogy az első világháborúhoz hasonlóan, a második után is forradalmi megmozdulásokra kerül sor, az ország kormányozhatatlanná válik, s lehetetlen lesz a békés átmenet az új, demokratikusabb világba. Ezért a párt irányítói, saját kezdeményezésükre, de Eckhardt tanácsát is követve, a rend, a nyugalom fenntartására törekedtek. Szinte minden párthatározatban szerepelt, s Tildy többször is kijelentette: „Pártunk a fejlődés (az eddiginél természetesen gyorsabb ütemű fejlődés) elvét vallja magáénak és szemben áll minden forradalmi szellemmel. Ezért hangsúlyozza annyira erőteljesen a belső rend feltétlen biztosításának szükségességét. Rendet akarunk, mert ez a fejlődésnek, a reformoknak a biztos alapja. Rendetlenség és forradalmi kísérletek idején nemcsak a fejlődés áll meg, de széles néprétegek rendkívül káros visszaesése jelentkezik.”⁶⁶²

Összegzőképpen elmondható tehát: a Független Kisgazdapárt vezérkara arra készült, hogy a háború a náci Németország katonai vereségével, és a szövetséges nagyhatalmak győzelmével ér véget. Magyarországot, ha nem sikerül időben kiugrania a háborúból, az angol-amerikai csapatok szabadítják fel. Magyarország független, szabad, demokratikus államként szerveződik újjá, amely jó viszonyt tart fenn a környező kis államokkal. Többpárt-rendszerű parlamentáris demokrácia működik, az ország vezetésében részt vesznek a parasztság, a munkásság és az értelmiség képviselői. A kisgazdapárt kormányzó párt, az SZDP-vel együtt részt vesz a kormánykoalícióban, a parlament mindkét házában jelentős számú parasztképviselő lesz a parasztság minden rétegéből. A politikai vezető réteg — a nép fiaiból — felfrissül. A nagybirtokrendszer megszűnik. A mezőgazdaság lesz a nemzetgazdaság alapja, s gyors ütemben fejlődik. Általánossá válnak a paraszti termelő, értékesítő és fogyasztási szövetkezetek. Emelkedik a dolgozó osztályok, elsősorban a parasztság életszínvonala; a legsúlyosabb szociális problémák megoldódnak; a különböző társadalmi rétegek életmódja, életformája közeledik egymáshoz. A parasztság társadalmi tekintélyre, megbecsülésre tesz szert. Nagy Ferenc arról álmodott, hogy a háború után „megváltozik a falu külső képe is, rend, csín, tisztaság lesz mindenütt, köves út, mozi, a falu központját nem a kocsmá, hanem a kultúrház fogja képezni. Eltűnnek a faluból a divatos, sokszor ostoba slágerek, mélyül, szépül a népdal, mélyül a családi élet, lesz színe, melege, öröme, több lesz a kedélyességből, jókedvből, s kevesebb a gondból. A szervezett termelés, a szövetkezeti rendszer módosabbakká teszi a parasztokat, az adót nem ráerőszakolt tehernek, hanem szívesen tekintett állampolgári kötelességnek fogja fel.”⁶⁶³

Bajcsy-Zsilinszky viszont a magyar birodalom, a történeti Magyarország helyreállításáról ábrándozott, de nem feudális, hanem modern polgári berendezkedésű országot akart a régi határok között. Ha voltak is érintkezési pontok Tildyék elképzeléseivel összességében egy konzervatívabb Magyarországot képzelt el mint pártbeli politikus társai.

A fentiek alapján nem állja meg a helyét az a szakirodalomban is elterjedt álláspont, miszerint a Független Kisgazdapárt nem készült fel a háború utáni új helyzetre. Ha a párt vezetői, Bajcsy-Zsilinszkyt is beleértve, nem dolgoztak is ki mindenre kiterjedő részletes terveket, de néhány alapvető kérdésben végiggondolták, hogy mit akarnak. Őket is utolérte azonban a „látnokok vaksága”, hogy Hankiss Elemér szellemes kifejezését használjuk: a nemzetközi helyzet alakulását s a háború végét nem láthatták előre. A történelem kereke azonban nagyobb fordult, mint amire számítottak, de mint a felszabadulás utáni néhány év mutatja, egy ideig képesek voltak alkalmazkodni az új viszonyokhoz, a szovjet hadsereg jelenlétéhez s a Magyar Kommunista Párt vezető szerepéhez a demokratikus átalakulásban.

III.

ADATOK A FÜGGETLEN KISGAZDAPÁRT ANYAGI HELYZETÉRŐL ÉS GAZDÁLKODÁSÁRÓL (1945 –1948)

A párt gazdasági szakapparátusa

Pest felszabadulása után, 1945 januárjában a Független Kisgazdapárt a Skót Misszió Vörösmarty utcai épületében kezdte meg a tevékenységét, egy papírokkal beragasztott, sebtében kitakarított szobában. Tildy Zoltán családjával itt vészelte át a frontátvonulását, s január 22-én ide jött át rejtékhelyéről Nagy Ferenc is. A kisgazdapárti vezetők a régi gyakorlatnak megfelelően bérelni akartak párthelyiséget, saját pártház gondolata fel sem merült. Értesülvén arról, hogy az MKP saját céljaira önkényesen lefoglalta a Volksbund-házat és a kerületekben is igénybe vett épületeket, némi hezitálás után 1945 februárjában, Csicsery-Rónai István javaslatára, lefoglalták az Országos Kaszinó épületét, a Semmelweis és a Kossuth Lajos utca sarkán. Kiválasztásában szerepet játszott, hogy a város központjában lévén könnyen meg lehetett közelíteni a pályaudvarokról.⁶⁶⁴ A Budapesti Nemzeti Bizottság ötös bizottsága február 2-i ülésén az épületet kiutalta a párt számára.⁶⁶⁵ 1945 március végéig az országos és a budapesti központ itt működött, ekkor azonban Tildy rendelkezésre az országos központ átköltözött a Károlyi utca 22 alatti épületbe, ahol sikerült a pártnak néhány szobára szert tennie.

Az 1945 februárjában a fővárosban megalakult az FKgP ideiglenes országos pártvezetősége. A vezető posztokon személyi változás nem történt. Az országos ügyvezető elnök tisztségét továbbra is Tildy, az alelnökét Varga Béla töltötte be. Nagy Ferenc maradt az országos főtitkár, helyettese Kovács Béla. Az újonnan létrehozott budapesti szervezet elnöke Varga Béla, főtitkára Csornoky Viktor, Tildy veje lett.⁶⁶⁶ Felállítottak egy gazdasági bizottságot a Varga Béla környezetéhez tartozó Gergely József katolikus pap⁶⁶⁷ vezetésével, amely hamarosan gazdasági főosztállyá alakult át. A pénzügyek kezelésével kapcsolatban kifogások merülhettek fel, mert 1945 március végén Tildy Zoltán pártelnöki minőségében — átmenetileg — megszüntette a gazdasági főosztályt és visszaállította azt a korábbi, háború előtti gyakorlatot, mely szerint a „párt gazdasági természetű ügyeit” a párt pénztárosa Szintén György intézi a pártigazgató, Szentiványi Lajos és a párt főtitkárának, Nagy Ferencnek a tudtával. Gazdasági jellegű tárgyalásokon ők képviselik a pártot, de bárminemű döntésre csak párt elnöksége jogosult. A párt egyes osztályainak, csoportjainak bármilyen beszerzéshez, megrendeléshez, vagy anyagi jellegű kötelezettség-vállaláshoz írásban meg kell szerezniük a pártelnökség előzetes jóváhagyását. Tildy visszaállította az „ellenőr” tisztségét is, akinek az volt a feladata korábban, hogy a párt gazdasági jellegű ügyeit (és a pénztár könyveket) szemmel tartsa és észrevételeiről a pártvezetőséget tájékoztassa. „Ellenőrnek” régi ismerősét, Gordon Ferencet, kérte fel, aki több mint 20 éve a főváros legnépszerűbb nagyáruházának, a Corvin Áruház Rt-nek az igazgatója volt.⁶⁶⁸ A régi szisztéma azonban a gyorsan növekvő és egyre nagyobb taglétszámú párt számára már nem felelt meg, ráadásul személyi problémák is felmerültek.

Szintén György, a kisgazdapárt régi, háború előtti pénztárosa egyre nehezebben látta el feladatát. Korábban, nyugdíjba menetele és Pestre költözése előtt, vidéken, a kiskunfélegyházi gimnáziumban tanított, a pénzügyekhez nem nagyon értett. Ez idő tájt már a 60. évében járt. A sok munka mellett az is elkedvtelenítette, hogy várakozásával ellentétben a pártvezetőség a budapesti, „pótválasztáson” nem jelölte az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe. ⁶⁶⁹ Szentiványi Lajos pártigazgató, aki 1934 óta töltötte be ezt a pozíció, ekkor még a német koncentrációs tábor, Mauthausen foglya volt, s csak 1945 június végén vagy július elején tért vissza Budapestre.⁶⁷⁰ Ideiglenesen eleinte Pfeiffer Zoltán, majd áprilistól kezdve a Kovács Bélához közel álló s Baranyai megyei tejszövetkezeti elnökként gazdasági tapasztalatokkal is rendelkező Kis Tóth József helyettesítette.⁶⁷¹ Nagy Ferencet, az FKgP főtitkárát 1945 május 11-én újjáépítési miniszterré nevezték ki. Pártügyekkel egyre kevesebbet tudott

foglalkozni, ezért még ebben a hónapban Vörös Vincét bízta meg a főtitkári teendők ideiglenes ellátásával.⁶⁷² Kovács Béla főtitkárhelyettes a belügyminisztérium politikai államtitkárára volt, 1945 április közepéig Debrecenben tartózkodott, az Ideiglenes Kormány tagjaival egyidejűleg költözött fel Budapestre. Gordon Ferenc a gazdasági életben helyezkedett el, 1945 májusában Pesti Hazai Első Takarékpénztár Rt. ügyvezető igazgatója lett.⁶⁷³

Az átmenetiség, a szervezetlenség megszüntetésére lényegében csak azután került sor, hogy kisközpárt 1945 augusztus 20-i nagyválasztmányi — országos vezetőségi — ülésen újjáavasztották a pártvezetőséget. Tildy Zoltán lett a pártvezér, Nagy Ferenc az országos pártelnök, Varga Béla az ügyvezető alelnök és Kovács Béla párt főtitkára. Tizenegy tagú Politikai Bizottságot és Országos Intézőbizottságot választottak. Kovács, aki előre lépett a párt ranglistáján és a Politikai Bizottságba is bekerült, állami tisztségét nem adta fel, de átvette a pártapparátusának irányítását, átszervezéseket hajtott végre, új embereket állított a fontosabb pozíciókba. A hagyományokat követve kézbe vette a párt pénzügyeinek intézését és ellenőrzését, de nem kívánt a Tildy által preferált háború előtti gyakorlathoz visszatérni. Az „ellenőri” tisztséget eltörölték, s ezzel formálisan megszűnt az a lehetőség, hogy Gordon — és rajta keresztül Tildy — közvetlenül szemmel tarthassa a párt gazdálkodását. A pártigazgatói poszt megmaradt, de az előzetes tervektől eltérően, nem Balogh István miniszterelnökségi államtitkárt nevezték ki oda. Valószínűleg Nagy Ferencék akadályozták meg, hogy a kétes ügyeiről ismert pap-politikus kerüljön e fontos tisztségbe. Rövid időre Szentiványi Lajos tért vissza pártigazgató székébe. A pártközpontban újra felállították a gazdasági osztályt, amelynek vezetője Kriváchy Ödön lett, aki a háború alatt a párt Polgári Tagozatát létrehozó baloldali polgári értelmiségi körökhöz tartozott, s a budapesti pártközpontban a pártigazgatóságot vezette. 1945 augusztus 20-án beválasztották az FKgP Országos Intézőbizottságába. Őt azonban a nemzetgyűlési választások után Bécsbe nevezték ki ideiglenes ügyvivőnek, s megbízatása lejártá után nem tért vissza Magyarországra.⁶⁷⁴ Utóda Kis Tóth József lett, aki 1945 augusztus 20-án szintén bekerült az FKgP Országos Intézőbizottságába. Az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek tagja volt, a november 4-i nemzetgyűlési választásokon azonban Nagy Ferencék kormánypárti múltja miatt nem indították.⁶⁷⁵ A párt pénztárosává, Szintén György lemondása után, 1945 nyarán a fiatal, 25 éves, kereskedelmi érettségivel rendelkező Bejczy Sándort nevezték ki, aki új ember volt, 1945 február 2-án lépett be az FKgP-be, s korábban a budapesti pártközpontban a tagfelvételi csoportot vezette.⁶⁷⁶

Mindezek ellenére a gazdasági ügyek irányításában és intézésében lényegében 1947 őszéig megmaradt a szervezetlenség. A fontosabb pénzügyi kérdésekben a döntést a szűkebb pártvetőség, a Politikai Bizottság hozta, de a PB, a főtitkár, a pártigazgató és a gazdasági osztályvezető hatáskörét nem tisztázták egyértelműen, bár történtek kísérletek rá. Rendszeretlen maradt a párt érdekkörébe tartozó vállalatok, szövetkezetek irányításának és ellenőrzésének kérdése is. Ez részben azzal magyarázható, hogy az 1945. évi törvényhatósági és nemzetgyűlési választások, majd a kiéleződő pártpolitikai küzdelmek, koalíciós válságok és a gazdasági élet stabilizálása, utoljára, de nem utolsó sorban béketárgyalások s a békeszerződés aláírása maximálisan lekötötték a kisközpárti pártvetőség figyelmét és erejét. Másrészt azzal függött össze, hogy 1947 őszéig többszöri próbálkozás ellenére sem készült el a párt szervezeti szabályzata, „alkotmánya”, ahogy akkor nevezték.

Nehezítette a tervszerű gazdálkodás kialakítását az is, hogy továbbra is gyakoriak voltak a személyi változások és egymást követték a szervezeti átalakítások. Kovács Béla 1945 november 15-től a Tildy-kormányban a földművelésügyi tárcát kapta, tőle Varga Béla alelnök vette át a pártközpont és a pártszervezés irányítását. Az országos pártközpont még októberben a Károlyi utcából beköltözött a Semmelweis utcába, ahonnan december elején a budapesti szervezet áttette a székhelyét a Reáltanoda utca 8-ba. A pártközpontot átszervezték, három főosztályt alakítottak ki, az elnöki főosztályt, a főtitkárságot és a pártigazgatóságot. A gazdasági osztály az elnöki főosztály keretébe került. A pártigazgató a párt régi garnitúrájához tartozó Erőss János ügyvéd lett, aki 1945 januárjától október végéig Szabolcs vármegye főispánja volt.⁶⁷⁷ (Budapesti pártigazgatóvá a nemzetgyűlési választások után, 1945 november elején Földi Zoltánt nevezték ki ⁶⁷⁸)

Azt követően, hogy Tildy Zolán köztársasági elnökké választása után 1946. február 4-én Nagy Ferenc, az FKgP elnöke lett a miniszterelnök, s a nemzetgyűlés elnöki székében őt Varga Béla követte, a kisgazdapárt vezetősége visszahívta Kovács Bélát a kormányból. A kisgazdapárti politikus 1946. február 23-án mondott le földművelésügyi miniszteri posztjáról és átvette a párt irányítását. A pártigazgatói teendők ellátására Antall Józsefet kérte fel, aki a szintén régiek köréhez tartozott. Nem volt harcos egyéniség, de jó szervezőként ismerték, s a háború alatt a lengyel és más nemzetiségű menekültek érdekében kifejtett tevékenysége miatt megérdemelt tekintéllyel rendelkezett kisgazdapárti pártkörökben. 1946. július 20-án lemondott újjáépítési miniszteri tisztségéről, hogy minden erejét a pártbeli munkájának szentelhesse. Kovács Bélával jól megértették egymást és harmonikusan együtt tudtak dolgozni.

Az 1946 szeptemberi nagyválasztmányi ülés után Kovács Béla és Antall József ismét átszervezték a párt Országos Központját és annak adminisztrációját. Számos osztályt megszüntettek, s újakat állítottak fel, s szervezeti szempontból áttekinthetőbbé tették a pártközpontot. A gazdasági és személyzeti ügyek intézését összevonták, s a gazdasági hivatal Személyzeti és Gazdasági Osztállyá alakult át. A korábbi elvi, adminisztratív, élelmezési és gépkocsi osztály ide olvadt be. Ide tartozott ezentúl a párt pénztára is, de annak vezetője, Bejczy Sándor önállóságát megtartotta. A kialakult gyakorlatot figyelembe véve a főtitkár és a pártigazgató hatáskörét úgy határozták el, hogy Kovács Béla feladata volt a pártépítés és pártszervezés irányítása, míg Antall az adminisztrációt tartotta kézben. Új mozzanat, hogy most először meghatározták, hogy ki mely területeket, osztályokat, szervezeteket felügyeli. A Személyzeti és Gazdasági Osztály munkáját Antall kísérte közelebbről figyelemmel. ⁶⁷⁹

1947. február 26-án a Magyar Közösség un. köztársaság-ellenes összeesküvése kapcsán a szovjet hatóságok koholt vádak alapján letartóztatták és elhurcolták Kovács Bélát. 1947. február 19-én az FKgP Politikai Bizottsága a párton belüli csoportoktól, irányzatoktól külön álló, személyi politikát folytató Balogh István miniszterelnökségi államtitkárt bízta meg a főtitkári teendők ellátásával. Antall József megtartotta állását, de gazdasági ügyekben a közgazdász végzettséggel is rendelkező Szolnoki István likörgyáros, képviselő, a Kereskedelem- és Szövetkezetügyi Minisztérium volt politikai államtitkára segített neki, mint helyettes pártigazgató. ⁶⁸⁰ Balogh páter erőiesen kézbe vette párt ügyeinek intézését. Egyik legfontosabb feladatának azt tekintette, hogy az FKgP rossz gazdasági helyzetén javítson. ⁶⁸¹ Tanácsadóként és üzlettársként személyes ismerősét, Bauer Jenő bankárt és tőzsde szakembert, a Magyar Értékpapíkereskedők, Bank és Pénzváltóüzletek Országos Szövetsége ügyvezető elnökét vette maga mellé. ⁶⁸² Felelőtlen gazdálkodásával, költekezésével, kétes üzleti vállalkozásaival, éppen az ellenkezőjét érte el annak, amit akart, a párt néhány hónap alatt, mint alább látni fogjuk, súlyosan eladósodott. 1947 április végén, az FKgP PB jóváhagyásával, újból átszervezték a párt felső apparátusát és adminisztrációját. ⁶⁸³

Nagy Ferenc miniszterelnök 1947. június 2-i lemondásával és emigrációba kényszerítésével, vele egyidejűleg Varga Béla külföldre menekülésével, valamint Balogh páter pártból való kilépésével a Független Kisgazdapárt felső vezetése szétesett, nemcsak a polgári jobboldal, de a paraszti centrum is megroppant; a párt felbomlásának folyamata felgyorsult. Az FKgP élére új baloldali beállítottságú pártvezetés került. Dobi István lett a párt elnöke, Implom Ferenc a főtitkára, ügyvezető elnökké Z. Nagy Ferencet választották, aki azonban pár nap múlva lemondott. (Posztját nem töltötték be.) Pártigazgató Antall József maradt. A pártközpontot újra átalakították. Dobi átvette a vidéki szervezési, Implom a szakmai szervezési, Antall az adminisztratív, Z. Nagy a mezőgazdasági osztály vezetését. A párt gazdasági ügyeivel foglalkozó gazdaságpolitikai osztály élére Szolnoki István került. ⁶⁸⁴ Legmagasabb szinten Oltványi Imre feladata lett a gazdasági ügyek intézése. Őt azonban 1947 augusztus közepén svájci követté nevezték ki, utódjakként Varga Istvánt az ismert közgazdász, párt legtekintélyesebb gazdasági szakértője kérték fel, aki a Magyar Gazdaságkutató Intézet irányítása mellett 1946 júliusától államtitkári rangban az Anyag és Árhivatal elnöki pozícióját is betöltötte.

Új mozzanat volt, hogy a súlyos anyagi problémák kezelésére 1947 június végén gazdasági bizottságot állítottak fel a pártban, amelynek Implom Ferenc főtitkár, Pongrácz Tibor

pártfőügyész és gazdasági ügyeket intéző Szolnoki István mellett tagja lett Varga István, valamint Róth Pál az Első Pécsi Bőrgyár Rt. vezérigazgatója⁶⁸⁵, iparügyi államtitkár. Ortutay Gyula és Oltványi Imre jelenlétét valószínűleg politikai szempontok indokolták, hiszen mindketten a párt értelmiségi balszárnyához tartoztak.⁶⁸⁶

(A budapesti pártközpontban is létrehoztak egy gazdasági kérdésekkel foglalkozó különbizottságot „gazdasági és pénzügyi bizottság”, elnevezéssel, amelynek elnöke Frey Endre törvényhatósági bizottsági tag, a Magyar-Cseh Iparbank igazgatója lett.⁶⁸⁷)

A választási előkészületek, a választási kampány, majd választási kudarc utáni belső felfordulás, lekötötte a kisgazdapárti vezérkar figyelmét, s a rendteremtés, a párt szervezeti és anyagi talpra állítása elmaradt, bár a gazdasági bizottság tett erőfeszítéseket ilyen irányban. A hosszas belső viták és frakcióharcok után kidolgozott pártalkotmányt végül is az 1947. szeptemberi nagyválasztmány nem fogadta el.⁶⁸⁸

Az 1947. szeptember 11–12-i viharos nagyválasztmányi ülésen új összetételű pártvezetőséget választottak. Tildy Zoltán köztársasági elnök beavatkozásával és a munkáspártok erélyes fellépésével megakadályozták, hogy a választási kudarc okozta elkeseredést felhasználva a polgári jobboldal felülkerekedjen és a kisgazdapárt kilépjen a kormánykoalícióból. Dobi István maradt a párt elnöke, főtitkárrá azonban a politikai realitásokkal számoló Gyöngyösi János volt külügyminisztert választották. Az Elnöki Tanácsban, a Politikai Bizottságban, az Országos Intézőbizottságban és párt más vezetőszerveiben a baloldal és a jobboldal nagyjából egyformán képviseltette magát, 1948 tavaszától azonban az erőviszonyok a baloldal javára tolódtak el. Az áprilisi balatonkenesei nagyválasztmányi ülésen a tisztikart újjáalakították. Dobi István és Gyöngyösi János megtartották tisztségüket, de az ügyvezető alelnök Bognár József lett. A vezető szervekben, mindenekelőtt a Politikai Bizottságban baloldali politikusok kerültek többségbe. Antall József mellé második pártigazgatóként Dinnyés Lajos miniszterelnök legszűkebb baráti köréhez tartozó Ofner Alfréd vegyész-mérnököt, gyárost választották.

Az új kisgazdapárti pártvezetőség, az 1947-es választási vereség után egyik legsürgősebb feladatának a párt katasztrofális gazdasági helyzetének rendezését tekintette. Az párt gazdasági bizottságát átszervezték és hatáskörét bővítették. 1948 januárjában Ortutay és Oltványi kimaradtak, s bekerült a bizottságba Bencsik Gyula a párt alelnöke, Ofner Alfréd, valamint Antall József pártigazgató. ⁶⁸⁹ Bencsikre Tildyvel való jó viszonya mellett valószínűleg azért esett a választás, mert a párt Elnöki Tanácsa tanácsának 1947 októberi határozata értelmében ő felügyelte az adminisztratív osztállyal és a pártügyességgel együtt a gazdasági hivatalt is.⁶⁹⁰ Ofner Alfréd 1947 decemberében felállított, a párt érdekkörébe tartozó vállalatok üzleti tevékenységének felülvizsgálatával foglalkozó, Gazdasági Ellenőrző Bizottságot vezette.⁶⁹¹ 1948 márciusában újabb átszervezésre került sor. Bencsik, Implom és Róth Pál tagsága megszűnt, s helyüket Antl Ödön az FKgP Országos Kereskedő Csoportjának alelnöke és az Országos Zsidó Helyreállítási Alap Intézőbizottságának tagja, volt képviselő⁶⁹², Borsa Mihály, az Anyag és Árhivatal elnöke és a Dobi Istvánhoz közel álló Csala István, az FKgP PB tagja foglalták el. 1948 januárjában a gazdasági bizottság kebelében három tagú végrehajtó bizottságot állítottak fel. Ofner feladata volt a revízió, a párt és vállalatai gazdálkodásának ellenőrzése, Varga Istvánra bízták pártvállalatok üzleti tevékenységének irányítását igen széles felhatalmazással, míg Szolnoki a párt gazdasági hivatalát vezette 1948 áprilisáig, amikor politikai okok miatt lemondott és kilépett pártból.

A kisgazdapárt hozzáértő gazdasági szakembereinek, mint látni fogjuk, sikerült néhány hónap alatt az FKgP súlyos gazdasági helyzetét rendbe hozni, de rájuk hárult a párt önálló gazdasági tevékenységének felszámolása is.

A pártvagyon megalapozása

Levéltári források hiányában nagyon nehéz tisztázni, hogy a kisgazdapárt induláskor, 1945 tavaszán hogyan és honnan teremtette elő a működéshez szükséges tőkét és hogyan építette ki a szükséges infrastruktúrát. A kevés rendelkezésre álló adatból is az tűnik ki, hogy az induláskor minden anyagi feltétel hiányzott s a pártvezetést és a tagságot menta-

litásából adódóan távolról sem fogta el olyan mértékű gründolási láz, mint a munkáspártokat.

A pártházak, lakások

1945 nyarára-kora ősziére országsszerte kiépült a kisgazdapárt szervezeti hálózata és pártapparátusa. Megalakultak a vármegyei és a járási szervezetek is. Többnyire bérelték az irodahelységeket, saját székházuk nem volt. A községi pártszervezetek nagy része általában nem rendelkezett állandó párthelyiséggel. Az országos központ Semmelweis utcai négy emeletes épületének értékét, amelyet a BM 1946-ban a pártnak ajándékozott, 1947 őszen 250 ezer forintba becsülték. Emellett földszintjén hét üzlethelyiség, a felső emelteken lakások voltak.⁶⁹³ A lakbérből jelentős bevételre tett a párt. Mind az országos, mind a budapesti központ berendezéséhez — pártközi megállapodás alapján — az Elhagyott Javak Kormánybiztosságától kaptak bútorokat, szőnyegeket, képeket és más tárgyakat. A pártvezetők és a fizetett pártalkalmazottak ellátását, étkeztetését a pártnak magának kellett megszerveznie. E célból 1945 tavaszán a Semmelweis utcában külön csoportot szerveztek a már említett Gergely József katolikus pap vezetésével. A volt dzsentrí kaszinó éttermének bérleti jogát pályáztatás után 1945 márciusában Szirmay László kapta meg, s augusztusban kötöttek vele szerződést. Ő gondoskodott önköltséges alapon tisztviselők ebédléteséről.⁶⁹⁴

A Semmelweis utca 1 alatti székházzal együtt, egy 1948-ban készült összesítés szerint, a kisgazdapártnak 14 ingatlana volt, négy Budapesten, tíz vidéken. Ezekhez a párt adományozás útján jutott.⁶⁹⁵

A kisgazdapárt, eltérően az MKP-tól, saját tulajdonú lakásokkal nem rendelkezett. A fővárosba felkerült magas rangú politikusok, képviselők maguk kerestek és béreltek lakást. Rendszerint többen összefogva közösen vettek ki lakásokat. Később közülük többen kiutalások révén lakáshoz jutottak, amely azonban nem ment át tulajdonukba. Tildynek, aki 1927-től — néhány szeghalmi évet leszámítva — a fővárosban élt, Budán egy villában volt polgári kényelmet biztosító lakása.⁶⁹⁶ A háború után a Bun-család tulajdonában lévő Andrassy úti luxus lakásba költözött, köztársasági elnökként pedig az Esterházy-palotába lakója lett. Nagy Ferenc számára 1945 előtt a párt bérelt lakást. A háború után a Ráday utca elején kapott polgármesteri hivataltól szerény otthont.⁶⁹⁷ Miniszterelnökként viszont az Andrassy út 110 alatt bérelt 10 szobás ingatlant.⁶⁹⁸ Varga Béla, ha Balatonboglárról feljött a fővárosba, a jezsuitáknál, a Regnum Marianumban lakott. Kovács Bélának Csorba János polgármester biztosított lakást a fővárosba történő felköltözése után, amelyet eleinte — 1945 április-májusában — Vörös Vincével és Kis Tóth Józseffel osztott meg.⁶⁹⁹ Dobi István 1945-ben, már államminiszterként, Dancs Józsefnél talált átmeneti otthonra, akinek a XI. kerületi önkormányzat utalt ki a Ferenc körúton egy három szobás lakást.⁷⁰⁰

A kisgazdapárti pártvezetők, a koalíciós pártok irányító személyiségeihez hasonlóan, a lakások berendezéséhez az Elhagyott Javak Kormánybiztosságától kaptak berendezési tárgyakat, közöttük bútorokat, szőnyegeket, festményeket, sőt még porcelánkészleteket és evőeszközöket is.⁷⁰¹

A kisgazdapárt szállodákkal, motelekkel, nyaralókkal, oktatási célokra használható épületekkel nem rendelkezett.

A gépkocsik

Már az első időben komoly feszültséget okozott és hátráltatta pártszervezést, hogy elértően az MKP-tól, amelyet szovjet hadsereg e téren is segített, a kisgazdapárt kezdetben egyáltalán nem, és később is csak alig rendelkezett gépkocsikkal. Amíg a háború folyt az Ideiglenes Kormány tagjainak, pártvezetőknek a SZEK-től kellett igényelniük gépkocsit, üzemanyagot, ha valahova utazni akartak. Idővel a miniszterek, államtitkárok és más főemberek kaptak szolgálati kocsit, amelyet párt és magán célokra is használhattak. Dobi Istvánnak aki 1945 november 15-től a Tildy-kormány államminisztere volt, Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter adott egy rozoga, a háború előtt taxiként használt gépkocsit, ezen

járt hónapokig.⁷⁰² Később a gépkocsi helyzet valamelyest javult. Egy 1947 decemberi végi jelentés szerint az FKGP Országos Központja 21 autó (8 Renault és 13 Jeep) után fizetet luxusadót.⁷⁰³ A Renault- kat 1947 májusában Balogh páter főtitkársága alatt vásárolták hitelből a Mogúrt-tól.⁷⁰⁴ A budapesti pártközpontnak mindössze egy gépkocsija volt, a vármegyei szervezetekről nincs adat. A gépkocsik száma 1948 tavaszán- nyarán sem változott. Mivel a francia gyártmányú autókat az utak katasztrofális állapota miatt vidéken nem lehetett használni, motorkerékpárokat vásároltak és juttattak el a megyei szervezetekhez. Beszereztek még egy Citroen típusú zárt teherautót, amely hangosítóval, filmvetítővel és magnófelvételnél használatos lemezvágóval volt felszerelve, s amelyet a párt ifjúsági szervezete, a Független Ifjúság használt propaganda célokra. A szervezet megszűnése után a pártközpont kezelésébe került át. 1945-ben 10, 1948 nyarán, a leépítések után, 11 gépkocsivezetőt alkalmaztak.⁷⁰⁵

A nyomdák

A pártszervezés, a propaganda és a pártsajtó megindításához mindenekelőtt nyomdára volt szükség. A kisgazdapártnak korábban, 1945 előtt, nem volt saját sajtóvállalata és nyomdája. Nagy Ferencék egyik legelső lépése az volt, hogy — az MKP példáját követve — lefoglalták a Szálasi- rezsimet az utolsó pillanatig kiszolgáló, félhivatalos német nyelvű Pester Lloyd című lapot kiadó Pester Lloyd Társulat nyomdáját, amelyet Csorba János polgármester 1945 március végén hivatalosan is kiutalt a párt számára.⁷⁰⁶ Megpróbálták megszerezni a főváros legnagyobb és egyik legrégebbi nyomdáját, az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Vállalat Rt. könyvnyomdáját is, de nem jártak sikerrel. A párt aktivistái az épületre kitétek egy táblát, hogy „Lefoglalta a Független Kisgazdapárt”, de másnap a szovjet katonák eltávolították a táblát és igénybe vették a vállalatot, az *Új Szó*-nak, a Vörös Hadsereg lapjának az előállítására.⁷⁰⁷ Élére katonai parancsnokot neveztek ki Illés Béla, a lap szerkesztője személyében.

Időközben a SZEB és az Ideiglenes Kormány között megállapodás született, amelynek értelmében a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjai lehetőséget kaptak arra, hogy saját nyomdával rendelkezessenek, ahol lapjaikat és nyomtatványaikat előállíthatják.⁷⁰⁸ Valószínűleg pártközi megállapodás alapján a nagy nyomdákat szétosztották, s a Lloyd nyomdáját a kisgazdapárt kapta meg. A nyomda kezelésére Független Nyomda Kft. néven külön cég alakult, amelynek vezérigazgatója Mihályfi Ernő lett, akinek nagy szerepe volt az ügylet lebonyolításában. Az igazgatóságban és a felügyelő-bizottságban az FKGP vezetői vettek részt, közöttük Tildy Zoltán pártelnök. Köztársasági elnökké választása után Tildy részvényeit Mihályfi nevére írták át, aki így a kft főrészvényese a vezérigazgató lett. Erdei Ferenc belügyminiszter a Pester Lloyd Társulat vagyonát, tehát a nyomdát is, kft-nek ajándékozta, de a cégnek kellett a felszámolásra került társulat adósságait is átvállalnia, ami tetemes összegre rúgott.⁷⁰⁹ A Független Nyomda állította elő a Kis Újságot, és az 1945-ös választások idején az FKGP propaganda kiadványait és plakátjait. A nyomda állandó anyagi gondokkal küzdött. 1945 szeptemberében Mihályfi saját vagyonából kölcsönzött fél millió pengőt és több hónapig nem vette fel fizetését, hogy papírt tudjanak vásárolni, hasonlóképpen cselekedett Hallóssy Béla, Kis Újság felelősszerkesztője is.⁷¹⁰ Később párt hitelekkel segíteni tudott, s adósságait a nyomda 1946 végére nagyrészt rendezte. 1946 végén újabb problémák keletkeztek, mert párt nem tudott fizetni, sőt 1947 februárjától, Balogh páter főtitkárságától kezdődően több mint egy évig, 1948 március 31-ig az országos központ pénztára nem fizette a nyomdaszámlákat. Április 1-től Ofner Alfréd pártigazgató utasítására változott meg a helyzet.⁷¹¹

A kisgazdapárt 1945 tavaszán tett még egy kísérletet az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Vállalat Rt. megszerzésére. Azzal a javaslattal fordult az Ideiglenes Kormányhoz, hogy a vállalat élére nevezzenek ki kormánybiztost Dessesffy Gyula személyében, helyettese Tildy idősebb fia, Zoltán legyen, s vezérigazgatóként Mihályfi Ernő bízzák meg, aki 1939-40-ben a cég felügyelő-bizottságának tagja volt és jól ismerte a kiadó és a nyomda helyzetét és vezetőit.⁷¹² Az Athenaeum azonban azt követően, hogy a szovjet hatóságok visszaadták,

a pénzügyminisztérium tulajdonába került, gyakorlatilag államosították, s 1945 nyarán a koalíciós pártok vezérei, Rákosi Mátyás, Szakasits Árpád és Tildy Zoltán, valamint a Szakszervezeti Tanács részéről Kossa István írásban megállapodtak abban, hogy a vállaltot koalíciós alapon irányítják, az elnöki posztot a PM képviselőjével együtt felváltva töltik be, a vezérigazgató kommunista Palkó Sándor, helyettese a kisgazdapárti Rácz Endre lesz. ⁷¹³ Ráczot 1945. szeptember 4-én ki is nevezték. Ő református pap, újságíró volt, a központi egyházi lapnál, a *Református Életnél* dolgozott. Magas állását nemcsak annak köszönhette, hogy értett az újságcsináláshoz, hanem mindenekelőtt annak, hogy a német megszállás idején, 1944 májusától négy hónapig ő és felesége bujtatta Tildy Zoltánt budapesti lakáson. ⁷¹⁴ A kisgazdapárti pártkörökben egy kicsit úgy tekintették, hogy az Athenaeumnak az FKgP a „gazdája”, ami természetesen csak részben volt igaz. 1947 januárjában Kossa Istvánt az igazgatóság elnöki székében Vasady-Kovács Ferenc a PM kisgazdapárti adminisztratív államtitkára váltotta fel, aki közel állt a Tildy-családhoz és erőiesen igyekezett érvényt szerezni a pártérdekeinek a kiadvállalatnál. ⁷¹⁵ Befolyása csökkenése, vagy inkább az attól való félelem e téren is aktivizálta az MKP-t. Kihasználva Nagy Ferenc miniszterelnök lemondása és külföldön maradása okozta sokkot a kisgazdapártban, s az Athenaeum munkásai körében uralkodó elégtelenséget 1947 június közepén felmondtak Rácz Endrének ⁷¹⁶, majd októberben lemondatták az elnöki tisztségről Vasady-Kovácsot is.

Az MKP különböző praktikákkal megakadályozta azt is, hogy a pártközi megállapodás alapján az FKgP-nek odaítélt Centrum Kiadvállalat Rt egyébként romos nyomdaépületének maradványait, telkét, egy rotációs és négy szedőgépét, valamint az un. *Sárkány Nyomda Rt.* teljes üzemi felszerelését birtokba vehesse. Az MKP, az SZDP és az FKgP ugyanis 1946 november végén megállapodtak abban, hogy a koalíciós partnerek támogatják az MKP azon törekvését, hogy a Szikra Rt. birtokában, de az Elhagyott Javak Kormánybiztossága kezelésében lévő egykori „fasiszta” nyomdák és felszereléseik jogilag is a Szikra Rt. tulajdonába menjenek át. Cserében a kommunista pártvezetés megígérte, hogy támogatja az FKgP-nak a Centrum és a Sárkány nyomdára vonatkozó igényét. Időközben az Elhagyott Javak Kormánybiztossága jóváhagyta, hogy a párt *Sárkány nyomdát* bérbe vegye, majd 1947 februárjában engedélyezte, hogy a Centrum nyomdával együtt mindkettőt megvásárolhassa, de a kormány beleegyezését kérte. A vételárát 300 ezer forintban állapították meg, azzal, hogy az FKgP-nek annak törlesztését öt év múlva kell megkezdenie. Ehhez Balogh páter főtitkársága idején, 1947 április 10-én a Nagy-kormány hozzájárulását adta. A kisgazdapárt vezetősége megtette a szükséges lépéseket az Elhagyott Javak Kormánybiztosságánál és a Nemzeti Hitelintézet révén a vételárra vonatkozó javaslatát is eljuttatta, de nem kapott választ. Bár Rákosi személyesen is kötelezettséget vállalt, az MKP nem tartotta be a szavát, sőt pártközi megállapodásnak éppen az ellenkezője történt. A kormányhivatal *Sárkány nyomdát* 1948 januárjában az kommunista kézben lévő Igazság nyomdavállalatnak adta bérbe. ⁷¹⁷

A pártsajtó

A kisgazdapárti vezérkar tudatában volt annak, hogy pártszervezés, a pártpropaganda és a párttagsággal való kapcsolattartás érdekében mielőbb szüksége lesz újságokra, s különböző kiadványokra. A papír és pénzhiány miatt elfogadták az MKP helyi szovjet hatóságok által is támogatott ajánlatát, hogy Budapesten és a felszabadult vidéki városokban koalíciós alapon közösen jelentessenek meg lapokat. Természetesen nem mondtak le arról, hogy a pártnak saját lapjai legyenek. ⁷¹⁸ Még meg sem született a pártközi megállapodás a lapengedélyek szétosztásáról és az egyes pártok keretéről, már is hozzákezdtek az előkészületekhez.

A párt hivatalos lapja, a *Kis Újság* kiadására „Föld Népe” Lapkiadó Kft néven új lapkiadót hoztak létre ⁷¹⁹, amely hivatalosan 1945 augusztus 28-án alakult meg, de már áprilisban elkezdte működését. Hatan alapították, hárman — Tildy Zoltán, Mihályfi Ernő és Kriváchy Ödön — a Független Kisgazdapártot, hárman — Hallóssy Béla, Dessewffy Gyula és Futó Dezső — a Hallóssy-csoport képviselték. Az 50 ezer pengős törzstőkéből Tildy 20%-kal, a többiek egyenlően 16%-kal részesedtek. A kisgazdapárti politikusok törzs-

tőkéjük tulajdonjogát később írásban átruházták a pártra, amely ily módon 52%-kal többséget szerzett a cégben. Az alaptőkét egyébként Hallóssy magánvagyonából fedezte, mert a kisgazdapártnak ennyi készpénze sem volt.⁷²⁰ A társaság elnöke Tildy lett, mellé ügyvezetőként Futó Dezsőt és Hallóssy Bélát választották, az utóbbi töltötte be a cég ügyvezető igazgatói posztját is. Dessewffy ingyen átengedte az új kiadóvállalatnak a Kis Újság lapengedélyét. Tildy Zoltán köztársasági elnökké választása után 1946 februárjában lemondott elnöki és ügyvezetői tiszteréről is, és üzletrészét is átadta Mihályfinak.⁷²¹

A Kis Újság első száma 1945. március 31-én jelent meg. A szerkesztőség kisebb létszámú volt mint a háború előtt, 1947 végén 94-en dolgoztak ott; a lapot 26 szerkesztő készítette. A Független Nyomdában állították elő. Az 1945–46-os évekről nincsenek megbízható adatok, 1947-ben átlag napi 115 ezer, 1948 első felében 105 ezer példányban látott napvilágot. 1945–46-ban nemcsak a papírhány, hanem a nagymértékű infláció miatt is ráfizetéssel működött. A pénzügyi stabilizáció után, 1946 októberében a lap — a koalíciós pártok hivatalos lapjaihoz hasonlóan — 250 ezer forint állami hitelt kapott az Országos Földhitelintézet közreműködésével.⁷²² Anyagi helyzete konszolidálódott, 1947 végén tiszta nyeresége 188 ezer forintot tett ki. Azért csak ennyit, mert a képes mellékletre 847 ezer forintot ráfizetett. 1948 nyarától kezdve azonban a példányszám és a kedvezményes papírellátás csökkenés emiatt újra anyagi nehézségek keltek, s 1949 januárjában már nem tudta nyomda számláit fizetni.⁷²³

A másik — reggeli — napilapját, a *Hírlapot* a kisgazdapárt nem maga jelentette meg, hanem bérbe adta a Légrády Ottó újságíró, a *Pesti Hírlap* volt főszerkesztője és testvére Imre tulajdonában lévő Légrády Testvérek Rt.-nek. és a *Pesti Hírlap* Rt.-nek. Nagy Ferenc azonban párt szempontjából előnytelen szerződést kötött, mert az árusításból és az előfizetésből származó bevételnek csak 1%-át kérte, a hirdetésekbe befolyó jövedelemből semmire sem tartott igényt. A lap, amelynek első száma 1946 szeptember 1-én jelent, s párt paraszti szárnyának szócsöve volt, ily módon kevés hasznot hozott FKGP-nak. 1947 októberében azonban kölcsönös megállapodás alapján módosították a bérleti szerződést, az eladásból és előfizetésből származó részesedést 2%-ra emelték fel, s a párt a hirdetésekbe is kapott 1%-ot.⁷²⁴

A heti lapok közül a *Demokrácia* kiadására Csornoky Viktor és Tildy legidősebb fia, Zoltán alapítottak „Demokrácia” Lapkiadó Kft néven sajtóvállalatot. 1945 április 15-től több mint 10 hónapig ifj. Tildy Zoltán töltötte be a felelős szerkesztői tiszteket, 1947-ben az Egyesült Államokból történt hazatérése után néhány hónapig pedig Csornoky. A lap azonban ráfizetéses volt, 1947 nyarára 40 ezer forint adósságot halmozott fel. Mindössze 1000 Ft-ot fizetett be a pártkasszába. Csornoky felajánlotta: az FKGP vegye át alapot, de pártvezetőség nem ment bele. Végül eladták a Nemzeti Parasztpártnak.

Az *Igazság* című lap a háború előtt eredetileg az ellenzéki birtokos paraszti mozgalmakban részt vállaló, majd egyre inkább jobbra tolódó Csoór Lajos újságíró tulajdona volt. 1945 áprilisában az FKGP megállapodott vele, a szerződést Tildy és Nagy Ferenc írták alá, hogy átveszi nemcsak a tulajdonjogot és a lapengedélyt, hanem a több mint 150 ezres előfizetői névsorral együtt még a szerkesztőség — egyébként megkapott — bútorait, és más berendezési tárgyait is. Cserébe az FKGP vállalta 100 előfizető egy évi előfizetési díját utalja át havi részletekben Csoórnak élete végéig, vagy legalábbis addig, amíg a lap megjelenik.⁷²⁵ (Ez 1947-ben havi 3000 forintot tett ki.) A hetilap indulásához a tőkét Ullmann György, a Magyar Általános Hitelbank vezérigazgatója biztosította. Első száma 1945 június 23-án jelent meg, felelős szerkesztője Nagy Ferenc fia, ifj. Nagy Ferenc, főszerkesztője Parragi György lett. A központi hetilap vidéki kiadása 1946 márciusában látott először napvilágot. Stabil előfizetői ellenére az inflációs periódusban az *Igazság* is ráfizetéssel működött. 1947 május végén fővárosi kiadását megszüntették, s az új pártvetőség a vidéki kiadás felelős szerkesztőjévé 1947 júniusában Dobi István közeli barátját, a baloldali beállítottságú Dancs József újságírót nevezték ki.

Politika címmel az „O”-csoport, vagy más néven a Fórum-csoport indított színvonalas hetilapot, amelynek első száma 1947 április 5-én jelent meg. Felelős szerkesztője Katona

Jenő, főszerkesztője Oltványi Imre volt. A lap üzleti háttere ma már nehezen tisztázható. Az első perctől kezdve ráfizetéssel működött.

A *Szabad Száj*, a Ludas Matyi mellett a másik népszerű akkori vicclap lapengedélyével szintén az FKGP rendelkezett. Balogh páter főttkári minőségében az újságot 1947. április 1-től hat évre bérbe adta a „Mai Nap” Újságvállalat Rt.-nek, amelynek 1939 óta igazgatósági tagja, és egyik főreszvényese volt.⁷²⁶ A feltételek nem voltak túl kedvezőek, de a lap még így hasznot hozott a párt számára.

A kisgazdapárti pártvezetőség nagy figyelmet fordított a vidéki pártsajtó kiépítésre. A kiadóhivatalok zömmel 1945–46-ban alakultak meg, de még 1947-ben is bejegyezték néhányat a cégbíróságon. A vidéki sajtóorgánumokról pontos kimutatás nem áll rendelkezésre, adataink szerint ezek száma 1945 és 1949 között 50 körülire becsülhető.⁷²⁷ A nagyobb városokban és megyeszékhelyeken az FKGP napi lapokat adott ki, a kisebbekben hetilapokat jelentetett meg. A lapengedélyeket a párt nevére állították ki és a pártközpont ezeket az első években nem adta ki a kezéből. A lapalapítók és többnyire a tulajdonosok is, részben a megyei, városi és járási pártszervezetek, részben magán emberek, újságírók, ügyvédek, tehetősebb, vagyonosabb parasztemberek voltak. A *Miskolci Hírlap* például Pártay Tivadar saját erejéből, saját vagyonának kockáztatásával indította útjára 1945 májusában. Nagy Ferenc később írásban elismerte, hogy a lap tulajdonjoga a Pártay által létrehozott Miskolci Hírlap Kft.-é, de a lapengedélyt nem ruházta át, és kikötötte, hogy a lapnak követnie kell a párt politikai irányvonalát.⁷²⁸ A párt szegedi napilapját, a *Szegedi Kis Újságot* 1947 május végéig Balogh páter saját vállalkozásában dobta piacra. Voltak olyan pártlapok is, amelyeket régi tulajdonosaik indítottak meg újra. A *Debreceni Szigethy Gyula* régi cége, a Tiszántúli Könyv-és Lapkiadó Rt. adta ki, *Kecskeméti Lapokat* az Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Rt. és Homoki József újságíró jelentette meg. A vidéki lapok közül a pécsi *Független Néplap* volt az egyetlen, amelyet rossz gazdálkodás miatt az országos központ közvetlen kezelésbe vett.

A vidéki lapok a stabilizáció után általában rentábilisan működtek és el tudták tartani magukat. A nagyobbaknak még arra is jutott, hogy anyagilag támogassák az adott vármegyei vagy városi szervezetet. *Miskolci Hírlap* kiadóhivatala például 1947-ben nyolc hónap alatt mintegy 20 ezer forintot utalt át az FKGP felső-magyarországi regionális központjának.⁷²⁹ Ugyankor a pécsi *Független Néplap* mellett volt még két három újság, amely központi pénzügyi támogatásra szorult.

A kisgazdapárt bevételeire tett szert a koalíciós lapokból, illetve azoktól a sajtótermékektől, amelyeket a pártok közösen vettek haszonbérbe. A *Népsport* tiszta jövedelmét például a pártok felosztották egymást között, az FKGP 24% részesedést kapott. A pénz azonban nem folyt be a pártközpont pénztárához, hanem Ofner Alfréd, majd Barcs Sándor vették fel és a pártvezetőség pártcélokra fordította.

1947 őszeig kisgazdapárti pártsajtó központi politikai és szakmai irányítása, gazdálkodásának ellenőrzése nem volt megoldott. Balogh páter főttkársága alatt kísérletet tett egy lapkonszern létrehozására, de megvalósítására nem került sor. Az országgyűlési választások után, mint látni fogjuk e téren is változások történtek. A budapesti lapok az időközben felállított holding kezelésébe kerültek, míg a vidéki lapokkal az FKGP országos központjának sajtóosztálya 1947 november 1-től bérleti szerződést kötött. A befolyt összegekből sajtóalapot képeztek, ebből fedezték a sajtóosztály működését és a központi hírszolgálatot, amely a vidéki lapok látta el bel- és külpolitikai információkkal.

A pártvállalatok

A kisgazdapárti vezérkart és az aktivisták gárdáját, mint említettük, a vagyonszerzés és a cégalapítás lehetősége távolról sem hozta úgy lázba, mint a munkáspártiakat. Ebben nemcsak az játszott szerepet, hogy erre nem készültek fel, idegen volt polgári mentalitásuktól a vagyonszerzésnek az módja, ahogy azt két munkáspárt csinálta, s lassan ismerték fel a gazdasági-üzleti háttér megteremtésének fontosságát, hanem az is, hogy a lehetőségeik is korlátozottabbak voltak. Az FKGP a Vörös Hadseregtől közvetlen támogatást nem kapott.

Az Elhagyott Javak Kormánybiztosságánál, az SZDP-hez és az MKP-hez képest alig rendelkezett befolyással, annak ellenére, hogy az egyik kormánybiztos-helyettesi posztot az párt kapta meg. ⁷³⁰ Földes Imre és az egyetlen kisközpárti osztályvezető, az ipari osztályt irányító dr. Tóth Pál nem tudták a párt érdekeit megfelelően képviselni. Ráadásul a kormánybiztosság tényleges irányítását végző, és a végső döntéseket hozó, a kormánybiztos mellett működő Elnöki Tanács kisközpárti delegáltja és a minisztériumok kiküldöttei, akik között a kisközpártiak voltak többségben, hanyagul végezték és egyáltalán nem vették komolyan munkájukat. Egy 1946 februári belső feljegyzés készítője arról panaszkodott, hogy: „A kisközpárti tagok alig jelennek meg a két hetenként megtartandó ülésen, az előkészítő bizottsági üléseken pedig egyáltalán részt sem vesznek.” A folyó ügyekben az MKP-t képviselő Feri Sándor és Kádár Miklós szava dönt. Ennek az a következménye, hogy: „... amíg a másik két párt számos nagy értékű vállalat bérletéhez, valamint bérleten kívüli birtokához jutott, addig a kisközpártnak eddig jelentéktelen vállalatokkal kellett beérnie.” ⁷³¹ A helyzet lényegesen később sem változott, jöhet 1947 tavaszán az Elhagyott Javak Kormánybiztosságának Elnöki Tanácsában a párt képviselőjét Balogh páter vette át. ⁷³² Az FKGP néhány — egyébként jelentéktelen — ipari üzemet tudott csak megszerezni és bérbe venni. Így a reszelők és vágó szerszámok készítésével foglalkozó Csáky-féle Iparművek Rt.-t, amelyet azonnal tovább adott az éves tiszta nyereség 3%-áért egy vállalkozó testvérpárnak, valamint a győri Ganz György - féle mechanikai szövőgyárat. A „szerzemények” közé tartozott például a budafoki Stéhly-féle borpince is ⁷³³.

A mozik és filmvállalatok

Azt, hogy a zömmel gazdátlanra vált mozik jövedelmét párt célokra lehessen felhasználni, a munkáspártok kezdeményezték. Az MKP e téren is kihasználta helyzeti előnyét. Alighogy Pest felszabadult, nemcsak a szélsőjobb oldali Magyar Filmroda Rt. vagyonát és kezelésében lévő mozikat, hanem valamennyi „az ellenséges hatalmak” — a németek — tulajdonában lévő filmszínházat lefoglalta. Ez a koalíciós partnerek körében, így kisközpártban is, elégedetlenséget váltott ki, s előzetes pártközi megállapodást sürgettek. Ez valószínűleg megtörténhetett, mert 1945 február közepén a Budapesti Nemzeti Bizottság érvénytelenítette a háború előtti mozi engedélyeket. Úgy döntött, hogy az üzemképes mozikat a pártok vehetik kezelésbe és a tiszta bevételt pártcélokra használhatják fel. Utasította a Csorba János polgármestert, hogy a nemzeti bizottságban részt vevő pártok és a szabad szakszervezetek egyenként kapjanak 2-2 mozi engedélyt, de további engedélyeket egyelőre ne adjon ki. Az első filmszínház, amit a kisközpárt átvett a Fórum, a mai Puskin mozi volt. ⁷³⁴

A következő hónapokban a mozik birtoklásáért nyílt küzdelem bontakozott ki a pártok között, amelybe a kisközpárt alig tudott beleszólni és rendre hátrányba került. Korabeli sajtó jelentések szerint a fővárosban és környékén 1945 június elejéig a Erdei Ferenc belügyminiszter 93 mozi engedélyt adott ki, amelyből a két munkáspárt 26-26-ot, az FKGP és az NPP 11-11-et kapott. Addig a Budapesten a kisközpárt mindössze 4 mozi üzemeltetett, Budán egyetlen nagyobb filmszínháza sem volt. ⁷³⁵ 1945 május 28-án a munkáspártok kezdeményezésére, Erdei Ferenc részvételével, pártközi megbeszélések kezdődtek a fővárosi és a Pest környéki mozi engedélyek elosztása ügyében, amelyeken az FKGP-t Csorba János mint budapesti főtitkár képviselte. A június 18-i megállapodás szerint a budapesti mozik 70%-át, a Pest környékiek 65%-át az MKP, az SZDP és a szakszervezetek kapták, míg a fennmaradó 30, illetve 35%-ból a két ágárpárt és a demokratikus tömegszervezetek részesedtek. A Független Kisközpártnak 11 budapesti és 4 főváros környéki mozi jutott. Egyetértésre jutottak abban is, hogy a mozi engedélyeket a pártok vállalatok kapják meg. ⁷³⁶

Közben elkészült az Ideiglenes Kormány rendelettervezete a mozik működési engedélyezésének szabályozásáról, amelyet Erdei június 13-án terjesztett a minisztertanács elé. A szűkszavú jegyzőkönyvből az derül ki, hogy a kisközpártban távolról sem volt egyetértés a mozik dolgában. Amíg Tildy, Nagy Ferenc és a pártvezetőség helyeselte, hogy a filmszínházak jövedelmét a pártok saját szükségleteikre fordítsák, addig Vásáry István, aki a pén-

zügyminiszteri tárcát töltötte be, amellelt foglalt állást, hogy ne egyének, vagy pártok kapják a mozikat, hanem „állami közületek”, s a befolyó jövedelmet egészségügyi, kulturális és szociális célokra fordítsák. Miklós Béla miniszterelnök is osztotta véleményét. Bán és Gerő farizeuskodtak, s azzal érveltek, hogy a pártok a bevételből maguk is költhetnek kulturális vagy szociális célokra. A döntést, valószínűleg a pártközi tárgyalásokra tekintettel, elhalasztották. A rendeletet a kormány július 18-án fogadta el és július 31-én jelent meg a Magyar Közlönyben.⁷³⁷ A rendelet némi kompromisszumot tükrözött, lehetővé tette, hogy a egyének és tömegszervezetek mellett kulturális és szociális intézmények illetve egyesületek is kaphassanak moziengedélyeket. A kimondta azonban, hogy e célra kereskedelmi társaságokat kell alakítani, tekintettel arra, hogy a politikai pártok az akkori jogi felfogás szerint jogi személynek nem voltak tekinthetők.

A kisgazdapárti mozivállalat, a Kisgazda Mozóképüzemi Rt. (Kimort) megszervezésével Tildy Zoltán Jéhl Frigvest bízta meg, s ő lett később a vezérigazgató is. Azért élvezte a pártvezér bizalmát, mert annak ellenére, hogy amerikai állampolgár volt, 1944 október 15-e után feleségével ő k rejtegették Tildyt és karácsony előtt ő k kísérték a Skót Misszió épületébe, ahol aztán az ostromot átvészelte.⁷³⁸ Jó kapcsolatokkal rendelkező tehetséges ember lévén anyagilag is támogatta a Tildy-családot.⁷³⁹ A cég, egy héttel a kormányrendelet megjelenése előtt, 1945 július 24-én alakult meg 1 millió pengő alaptőkével; a budapesti cégbíróság 1945. augusztus 11-én jegyezte be.⁷⁴⁰ Az alakuló ülésen részt vett többek között Tildy, Nagy Ferenc, Gordon Ferenc és Csornoky Viktor is. A pártvezetőség döntése értelmében az igazgatóságban és a felügyelő bizottságban a párt vezető politikusai foglaltak helyett, s ő k jegyezték a részvényeket is. Az ötagú igazgatóságnak Tildy, Nagy Ferenc, Csornoky Viktor, Andaházy Kasnya Béla és Jéhl Frigyes lett a tagja. A Kimort száz százalékgig az FKgP tulajdonában volt, a részvényekkel is párt rendelkezett. Gazdálkodásának ellenőrzésével Gordon Ferencet bízták meg.⁷⁴¹ (Tildy és Nagy Ferenc köztársasági elnökké illetve miniszterelnökké választásuk után lemondtak igazgatósági tagságukról.)

A Kimort, bár munkáspártok hasonlójellegű cégeihez, a kommunista Magyar Filmipari Rt.-hez (Mafirt) és a szociáldemokrata Orient Filmipari Rt.-hez képest két-három hónapos késéssel alakult meg, hamarosan országos vállalattá vált. 1946 áprilisában a mozi engedélyek elosztásának második hullámában, amikor a vidéki filmszínházakra került a sor, párt javított pozícióján, s Rajk László belügyminiszter személyes döntése nyomán megkapta a vidéki városokban és nagyobb községekben működő mozik 38%-át, csak két százalékkal kevesebbet, mint amire igényt tartott. A két munkáspárt 24,5–24,5%-ban részesedett, míg a parasztpártnak megkellett elégednie 13%-kal.⁷⁴² Ez 58 mozit jelentett 56 helyiségben. Csak Debrecenben és Kaposvárott működött két kisgazdapárti filmszínház. A fővárosi és a környékbéli mozikkal együtt az FKgP 73 „mozgóképzémmel” rendelkezett. Az 1947-ben szétszított több száz falusi keskenyfilmes mozból a párt is részesedett, de ennek mértékéről nincs adat. A Kimort a néhány nagy budapesti mozit leszámítva, amelyeket közvetlen kezelésbe vett, a mozik többségét bérbe adta zömmel hozzáértő kis vállalkozóknak, akik általában tiszta bevételük 7%-át fizették be a cég számlájára.

Jéhl irányításával a vállalat jól működött, az inflációs periódusban is rendszeresen fizette a párt járandóságát. Ennek ellenére Kovács Béla és Jéhl között gyakran került sor személyes összeütközésekre, mert a vezérigazgató a Kimort működőképességét féltve és védve, igyekezett ellenállni az újabb és újabb követeléseknek.⁷⁴³ Balogh páter, főtitkársága idején, igyekezett a kezét rátenni a mozivállalatra, s a vezérigazgató fokozottabb ellenőrzésével egyben Tildy befolyását is csökkenteni a pártban. Követelte, hogy Jéhl adja át birtokában lévő, a pártot illető Kimort részvényeket, amire ő nem volt hajlandó. Erről 1947 április 2-án tájékoztatta az FKgP Politikai Bizottságát is, hozzáfűzve, hogy remény van a kérdés békés megoldására.⁷⁴⁴ Nem sokkal később azonban, kihasználva, hogy Borhegyi István a kisgazdapárt érdekkörébe tartozó Olimpia mozi vezetője 1947 január vagy február, majd április folyamán felhívta a pártvezetőség figyelmét a Kimortnál uralkodó állapotokra és a filmszínházak bérbeadása körüli állítólagos visszaélésekre, vizsgálatot indított.⁷⁴⁵ Jéhl, aki már március 28-án bizalmas levélben tájékoztatta Tildyt Balogh páterrel való vitájáról⁷⁴⁶, a köztársasági elnök segítségét kérte. A volt pártvezér személyesen is beavatkozott az

ügybe. Hogy a pénzügyi revízió mit derített ki, ma már nem lehet tudni, mert jegyzőkönyvek nem maradtak fenn. A tárgyalások eredményeként annyi történt, hogy Jéhl 1947 május elején lemondott állásáról és igazgatósági tagságáról, s hosszas rábeszélésre belegyezett: a cég nála lévő részvényeit elhelyezi a párt jogügyi osztályán.⁷⁴⁷ Rendőrségi feljelentést nem tettek ellene. Utóda Geiger Richard a háború előtti nagy filmvállalat, a Star Filmgyár Rt. volt vezérigazgatója lett.⁷⁴⁸ Az új baloldali pártvezetőség, hatalomra kerülése után alig több mint egy hónappal, 1947 július elején vizsgálatot indított Vincze József főkönyvelőként is működő cégvezető és Lakner Ernő műsorkötő igazgató ellen.⁷⁴⁹ A vizsgálat eredménye szintén nem ismert, de mindkettőjüket leváltották és eltávolították a cégtől.

1947 július 1-től a vállalat élére új, héttagú igazgatóság került az FKGP Gazdasági Bizottságának a jóváhagyásával. Valamennyien nemzetgyűlési képviselők voltak, Pongrácz Tibort kivéve politikai súllyal nem rendelkeztek.⁷⁵⁰ Az igazgatósági tagsággal járó tanième (havi 1000 Ft) valószínűleg megélhetésüket szolgálta. 1947 novemberétől az igazgatóság elnöki posztját Kóvágó József töltötte be, s az igazgatósági tagok számát is növelték. Időközben új felügyelő-bizottságot is választottak, a három tag egyike Bejczy Sándor, a párt pénztárosa lett.⁷⁵¹

1947 nyarán a párt mozi és filmvállalatait átszervezték át. A Kimort a továbbiakban is filmszínházak gazdasági és adminisztratív ügyeit intézte.

1947 júliusában a kisgazdapárt új filmgyártó vállalatot hozott létre Független Film Kft néven.⁷⁵² 1945 augusztusában Tildy idősebb Zoltán fia és veje, Csornoky Viktor valamint Gulácsy György és Rubletzky Géza 20 500 pengő alaptőkével már alapított egy filmgyártó szövetkezetet, amely filmeket akart gyártani. Ez azonban magánvállalkozás volt, s az inflációs periódusban tönkrement. A cég 1947 nyarán meg is szűnt. Mindössze egy forgatókönyv készült el, Tamási Áron „Forró lélek” című alkotása, amelyet aztán eladtak a parasztpárti Sarló Könyv- és Film Termelő, Értékesítő Szövetkezetnek, amely szintén foglalkozott filmgyártással.⁷⁵³

Induláskor Független Film Kft 50 ezer forintos törzstőkéjének 76%-a Kimort tulajdonában volt, tehát pártvállalatnak számított. Ügyvezető igazgatója Geiger Richárd, a Kimort vezérigazgatója lett. Székhelyét a párt Semmelweis utcai pártközpontban rendezte be. A kft vállalta át Kisgazda Heti Híradó előállítását. A filmhíradó gyártását 1946 szeptemberében a pártvezetőség megbízása alapján Kerényi Zoltán és Jenei Imre filmrendező, egyébként a pártközpont film osztályának vezetői, kezdték el önálló vállalkozásban, majd 1947 január 1-től átvette az FKGP Szakmai Szervezési Osztálya. 1946-ban 11, 1947 július elejéig 19 heti filmhíradó készült, amelyeket az Unió Film Kft hozott forgalomba és a párt mozijaiban vetítették, de néhol a parasztpárti mozik is műsorra tűzték.⁷⁵⁴ A híradó azonban ráfizetéses volt, ezért is került át az új céghez, amely szintén csak veszteséggel tudta előállítani és forgalmazni. 1948 március 12-ig újabb 36, tehát összesen 66 heti kisgazdapárti híradó készült, 1946 szeptemberétől eddig az időpontig 40 ezer forintot fizettek rá.⁷⁵⁵

A Független Film Kft az MKP és az SZDP filmvállalataival kötött megállapodás alapján a Kimort anyagi támogatásával és hitelek igénybevételével 1947-ben „Könnyű múzsa” címmel filmet is készített, amelyet Kerényi Zoltán rendezett. A BM részben taktikai okból, részben alacsony művészi színvonala miatt azonban nem engedte bemutatni. A cégnek emiatt 600 ezer forint adóssága halmozódott fel.⁷⁵⁶ Újabb filmek ezek után nem készültek.

A kisgazdapártnak annak ellenére, hogy az országban 73 filmszínházzal rendelkezett nem volt saját filmforgalmazással és filmkölcsonzással foglalkozó vállalata. 1947 szeptember elején a Haladás Filmművészeti Rt.-vel kezdtek tárgyalásokat. A cég 1945 május elején alakult, igazgatóságában Csornoky Viktor mellett helyett foglaltak a régi gárdához tartozó kisgazdapárti politikusok, Acsay László, Dessewffy Gyula és Pfeiffer Zoltán, de tagja volt többek között Jéhl Frigyes és Békeffi István író, kabarészerző is.⁷⁵⁷ Vezérigazgatója Smolka János lett. Nagy nehezen átvészelték az inflációt, de a filmiparban kis cég maradt. A párttól nem kapott érdemi anyagi és politikai támogatást, igazából nem tekintették pártvállalkozásnak. Profilja sem alakult ki igazán, de többek között filmforgalmazással is foglalkozott. Szolnoki István abban állapodott meg az részvénytársaság vezetőivel, hogy amerikai filmek

behozatalához szükséges tőke 70%-át a Kimort a vállalat rendelkezésére bocsátja, de a többit maguknak kell előteremteniük. A tiszta haszon 70%-át a Haladás Rt. a Kimortnak illetve az FKGP-nek juttatja. Hat amerikai filmet hoztak be 1947 végén, 1948 elején, de már két film bemutatása is olyan anyagi sikerrel járt, hogy fedezte a filmek behozatalának költségeit.⁷⁵⁸

A kisgazdapárti mozivállalat 1947-ben a nehézségek ellenére jól gazdálkodott, s az 1948 januári revizori jelentés szerint a párt számára felvett bank hitellel együtt összesen 2 254 470 Ft-ot fizetett be a pártkasszába. (A Bejczy Sándor által vezetett pénztárkönyvben ennél 19 450 Ft-tal több, összesen 2 273 920 Ft szerepelt.) Ehhez járult még az a 75 ezer Ft, amit a cég a külön kezelt választási pénztárhoz jutatott el.⁷⁵⁹

A pártszövetkezetek

A háború utáni „szövetkezet alapítási láz” a kisgazdapárt felső vezetését, aktivista gárdáját és tagságát alig ragadta magával, annak ellenére, hogy az FKGP programjában és propagandájában nagyhangsúlyt helyezett az új „népi” mezőgazdasági szövetkezetek létrehozására. A pártvezetőség 1945 tavaszától kezdve arra törekedett, hogy a régi nagy szövetkezeti központok (a Hangya, a Futura, az OKH) és azok hálózta, valamint a háborús pusztulás után megmaradt vagyona a „paraszság”, azaz az FKGP kezébe kerüljön. E tekintetben párton belülről nagy nyomás nehezedett a pártvezetőségre. A régi szövetkezeti hálózat fel-
etti ellenőrzés megszerzése természetesen ütközött a munkáspártok, elsősorban az SZDP törekvéseivel. 1945 nyarán a koalíciós pártoknak sikerült egyezsége jutniuk az érdekszférák elhatárolásában és a pozíciók elosztásában. Abban állapodtak meg, hogy az agrárszövetkezetek országos szerveiben a két parasztpárt 60%-os, a két munkáspárt 40%-os részesedés kap, míg a fogyasztási szövetkezeteknél az arány fordított ott, a munkáspártoké a 60%-os abszolút többség. Valószínűleg azt is tisztázták, hogy a két agrárpárt egymás közötti részesedése 40:20 arányban oszlik meg.⁷⁶⁰ A pártközi megállapodást a koalíciós partnerek 1947 nyaráig nagyjából betartották, bár az egyes intézményeknél a pozíciókért folyó harc egy pillanatig sem szünetelt.

A kommunisták kezdeményezésére a Hangya Szövetkezeti Központ megszüntetésével és a mezőgazdasági szövetkezetek összevonásával 1946 március 3-án kormányrendelettel létrehozott Mezőgazdasági Szövetkezeti Központ (MSZK) ügyvezető alelnöke a tekintélyes kisgazdapárti agrárszakember, Kerék Mihály lett, az igazgatóságba az FKGP öt tagot delegált, Horányi Tibort, Kis Tóth Józsefet, Z. Nagy Ferencet, Rácz Lajost és Szabó Árpádot.⁷⁶¹ A MSZK-t a kisgazdapárt saját érdekeltségének tartotta.⁷⁶² Az ugyanakkor alapított Fogyasztási Szövetkezetek Országos Központja (FSZOK) igazgatóságában az FKGP szintén öt tagot jelölt, de a szervezet gyakorlati irányításába nem volt beleszólása. 1947 július 1-jével a Dinnyés-kormány az addig külön álló szövetkezeti központok egyesítésével és a vagyon átruházással megalakította az szövetkezet mozgalom egységes centralizált szervezetét, a Magyar Országos Szövetkezeti Központot (MOSZK). Bár igazgatóságában a kisgazdapártnak nem sikerült megszereznie a többséget, a szervezetben jelentős pozíciókhoz jutott. Az igazgatóság elnöke — hivatalból — a kisgazdapárti földművelésügyi miniszter, Bárányos Károly, egyik alelnöke Kerék Mihály lett, s az igazgatóság valamint a felügyelő-bizottság tagjainak több mint 40%-át a párt delegálta. A három baloldali párt többségét MOSZK vezetésében a köztük lévő politikai ellentétek, az 1947-es választások, majd két munkáspárt fúziója körüli küzdelmek miatt 1948 nyaráig nehezen tudta érvényesíteni.

Azzal együtt, hogy a kisgazdapárti vezérkar a szövetkezeti mozgalom irányító szervezetben igyekezett kiépíteni és megszilárdítani hadállásait, maga is vállalkozásokba kezdett. Az FKGP és szatellit szervezetei, mindenekelőtt a Magyar Parasztszövetség és a Független Ifjúság 1945-46-ban, sőt még 1947-ben is több szövetkezetet alakítottak, hogy azok jövődelmének egy részét saját szükségleteikre fordítsák. Ezek számáról nincsenek megbízható adatok. 1947 májusában a szövetkezeti törvény életbelépése után merült csak fel a gondolat, hogy felmérjék, hány szövetkezet tartozik a párt és a parasztszövetség érdekkörébe.⁷⁶³

Voltak olyan szövetkezetek, amelyeket maga a pártvezetőség alapított. Ezek közé tartozott a Kisgazda Áruforgalmi Szövetkezet, amely 1945 július 19-én tartotta alakuló közgyűlését.⁷⁶⁴ Az első igazgatóságban helyet kapott Tildy Zoltán és még négyen a pártvezér környezetéből: Csornoky Viktor, Gordon Ferenc, Jéhl Frigyes és Kriváchy Ödön. Kovács Béla és Filó Samu a párt paraszti szárnyát képviselték, jelenlétük inkább azt volt hivatva demonstrálni, hogy a szövetkezet nem a Tildy-csoport, hanem a pártvetőség vállalkozása.

Számos szövetkeztet a vármegyei, a budapesti kerületi, és nem egy esetben a vidéki helyi szervezetek hoztak létre. A Baranya vármegyei kisgazdapárti politikusok szervezték meg a 1945 júliusában Pécsen az Alsódunántúli Kisgazdák Termelő-, Értékesítő-, és Fogyasztási Szövetkezetét, amelynek 1947 nyarán már 819 tagja volt, s összesen 1346 üzletrészt jegyeztek. Az igazgatóságnak tagja volt Nagy Ferenc és Kovács Béla mellett több kisgazdapárti képviselő, így Kis Tóth József, Koszér Nándor, Samu László és Vörös Vince.⁷⁶⁵ 1947 nyarán — Dinnyés Lajos miniszterelnöksége idején — a Pest vármegyei kisgazdapártiak két szövetkezetet is gründoltak. A Duna-Tisza melléki Kereskedők Beszerző és Elosztó Szövetkezte 1947 június 10-én tartotta alakuló ülését, szeptember 1-ével kezdte meg kereskedői tevékenységét. Az igazgatóságelnöke Kiss István képviselő, dálnoki Miklós Béla volt miniszterelnök veje lett.⁷⁶⁶ Duna-Tisza melléki Gazdák Beszerző és Értékesítő Szövetkezte valamivel később alakult, s csak 1947 novemberében kezdte meg működését, a csepeli nagyvásártelepen állított fel két standot. Az igazgatóság és felügyelő bizottság tagjai között Varga Gedeon kivételével, aki újra bekerült a parlamentbe, korábbi Pest vármegyei képviselők foglaltak helyet. Tagja volt az igazgatóságnak a vármegye kisgazdapárti főispánja, Pethő Lajos is.⁷⁶⁷ A vármegyei szervezet keretében létesült szövetkezeti társulás például Sopronban, Veszprémben és Makón, de másutt is.

Budapest V. kerületi vezetők alapították 1946 január 17-én a Kisgazdák és Városi Polgárok Termelő-, Beszerző és Fogyasztási Szövetkezetét. Az igazgatóság elnöki tisztét Balogh András kerületi elnök töltötte be.⁷⁶⁸ Hasonló jellegű beszerző és értékesítő szövetkezet működött 1945 nyarától a XII. kerületben, amelyet azonban a párttagság maga hozott létre.⁷⁶⁹ Más kerületekben is megpróbálkoztak szövetkezet alapítással.

A vidéki, különösen a falusi helyi szervezetek szövetkezeti kezdeményezésére vonatkozóan nagyon kevés adat áll rendelkezésre. Ezek valószínűleg a földművelőszövetkezeti mozgalomba kapcsolódtak be.

A kisgazdapárt érdekkörébe tartozó agrárszövetkezetek külön csoportját képezték azok a cégek, amelyek az FKGP támogatásával jöttek létre, de a pártnak bennük alig volt tulajdonrésze. Ezek közül az egyik legjelentősebb a Magyar Árubeszerzési és Fogyasztási Szövetkezet volt. 1946 november 27-én alakult meg 24 taggal, akik 242 üzletrészt jegyeztek. A háromtagú igazgatóság elnökévé Dobi Istvánt választották, a az ügyvezető igazgató a kisgazdapárti politikus régi ismerőse, Szabó Elek gabonakereskedő lett, akivel Győrben a háború előtt együtt dolgozott a Felső-dunántúli Mezőgazdasági Kamarában.⁷⁷⁰ A felügyelő-bizottság elnöki tisztét Kovács Ferenc, a párt szervezési osztályának egyik vezetője töltötte be. Az alapítók között — az FKGP képviselőjében — ott lehetett találni Antall József pártigazgatót, Bencze Imre képviselőt, pártfőügyészt, Borsa Mihályt miniszteri tanácsost.⁷⁷¹ Az 1947 július 31-i közgyűlésen az igazgatóság létszámát háromról hétre emelték, de Dobi a helyén maradt. A felügyelő-bizottság elnöke Czövek Jenő lett.⁷⁷² Hasonló típusú, de jóval jelentéktlenebb társaság volt az 1947 júliusában alakult Iparosok és Kereskedők Beszerző és Elosztó Szövetkezte, amelynek üzleti vállalkozásait a háttérből Samu László és Czövek Jenő irányították.⁷⁷³

A kisgazdapárthoz tartozó és annak politikai befolyása alatt álló Magyar Paraszt szövetség, annak ellenére, hogy a paraszti szövetkezés eszméjét és a dán példa követését jobban életben tartotta, mint a párt, viszonylag elég nagy késéssel látott hozzá saját szövetkezeti hálózata kiépítéséhez. Szövetkezte, Központi Paraszt szövetkezet néven 1946. november 3-án alakult meg 25 taggal, akik közül 16-an a helyi szervezeteket képviselték. Az igazgatóságnak Kovács Béla, Dávid László, Héder János, Kiss Sándor és Vörös Vince lettek a tagjai.⁷⁷⁴ Eleinte álszövetkezetként működött, tagszervezéssel és komolyabb üzleti tevé-

kenységgel nem foglalkozott. Ebben az is szerepe játszott, hogy Kovács Bélát és az igazgatóság tagjait — Vörös Vince kivételével — az un. köztársaság-ellenes összeesküvés kapcsán koholt vádak alapján letartóztatták.⁷⁷⁵ 1947. március 21-re rendkívüli közgyűlést hívtak össze, ahol a régi igazgatóságot és felügyelő-bizottságot felmentették és új összetételű testületeket választottak. A szervezetet nevét Magyar Parasztszervezetre keresztelték át. Az igazgatóság elnöke Vörös Vince, tagjai — előzetes konzultáció után — csaknem kivétel nélkül a kisgazdapárti parasztképviselők köréből kerültek ki.⁷⁷⁶ 1947. áprilisában Szolnoki István Dévény Istvánt delegálta a szervezethez, aki ügyvezető igazgatóként átvette annak irányítását, Július 18-án az időközben külföldre menekült Hajdú Németh helyett bekerült az igazgatóságba is.⁷⁷⁷ A kisgazdapárt megszilárdította ellenőrzését a Magyar Parasztszervezet felett, sőt Dobi István Nagy Ferenc emigrálása és a párt élén bekövetkező fordulat után azzal a tervvel foglalkozott, hogy ez a szervezet lehetne az a központ, amely a vidéket elláthatja árucikkkel. 1947. februárjában 69 helyi parasztszövetségi szervezeti társulást tartottak nyilván,⁷⁷⁸ ezek száma később emelkedett.

A párt ifjúsági szervezetének, a Független Ifjúságnak a szervezetet alapítási kísérlete kudarcba fulladt. Magvető Értékesítő, Beszerző és Fogyasztási Szervezet néven akart export-import céget alapítani, de sem a párttól, sem a bankoktól nem sikerült támogatást szereznie.⁷⁷⁹

A kisgazdapárt sportegyesületének, a Kinizsi Sportközpontnak az anyagi támogatását ígérte Kinizsi Termelő és Áruforgalmi Szervezet, amely 1946-ban alakult. Bár nem az FKGP hozta létre, azzal, hogy egy pártintézmény finanszírozását vállalta, hallgatólagosan a párt érdekkörébe tartozó cégnak tekintették. Az igazgatóságnak tagja volt Barcs Sándor és tőle függetlenül az FKGP gazdasági osztálya Dárdai Gábor fővárosi törvényhatósági tagot és Földes Imrét, az elhagyott javak kormánybiztosának kisgazdapárti helyettesét is delegálta az igazgatóságba. A társaság tipikus álszervezet volt, szervezeti tevékenységgel alig foglalkozott. Egyetlen „vagyon” a győri Ganz György - féle mechanikai szövőgyár, amelyet az Elhagyott Javak Kormánybiztosától bérelt a kisgazdapárt jóváhagyásával. Tőkehiány miatt azonban nem tudta jól hasznosítani a vállalatot. 1947. nyaráig a szervezetet vesztegességgel működött, s a sportegyesület támogatására vonatkozó ígérteit sem tudta betartani.

Meg kell említeni, hogy a kisgazdapárti politikusoknak, pártvetőknek, pártfunkcionáriusoknak, képviselőknek és családtagjaiknak, helyzeti előnyüket, kapcsolataikat kihasználva, voltak magán jellegű szervezeti vállalkozásaik is, amelyek nem tekinthetők pártvállalkozásnak, s az FKGP gazdasági szakértői sem tekintették annak. Ezek közé tartozott Tildy Zoltán fia és veje, Csornoky Viktor által 1945. augusztusában alapított már említett filmgyártó szervezet, vagy Tildy Zoltán László fiának viszonylag jól működő cége, a Dunavölgyi Vegyszer, Műszaki és Gyarmatárkereskedelmi és Képviseleti Kft.⁷⁸⁰

A fentiekén túlmenően a kisgazdapárt üzleti háttérében számos olyan kisebb nagyobb szervezet, társaság helyezkedett el, amelyek nem tartoztak közvetlenül a párt érdekeltsegeinek a körébe, de személyi kapcsolataik, politikai beállítottságuk miatt az FKGP felé orientálódtak, vagy attól reméltek különféle támogatást. Ide sorolható többek között az 1935-ben alakult, de 1946. októberében újjászervezett Hadviseltek Gazdasági Szervezete, amelynek ügyvitelében nem, de felügyelő bizottságában részt vettek kisgazdapárti politikusok. A párthoz való közeledésről tanúskodik, 1947. augusztusában az igazgatóság elnöke már Balla Antal volt tájékoztatóügyi miniszter, társelnöke pedig Bognár József, a főváros polgármestere.⁷⁸¹ Az egyébként jelentéktelen Tűzharcosok és Katonatisztek Termelő, Beszerző és Értékesítő Szervezete elnöki tisztét Bartha Albert honvédelmi miniszter töltötte be, s az igazgatóság tagjainak listáján olyan nevekkkel lehetett találkozni, mint Sulyok Dezső, vagy Ternay István nemzetgyűlési képviselő. A zömmel zuglói kisiparosokat tömörítő, azok nyersanyag ellátásával és termékeik értékesítésével foglalkozó 370 tagú Kisipari Munkavállalók Termelő és Értékesítő Szervezet munkáját ügyvezető igazgatóként Koszdandy István kisgazdapárti törvényhatósági tag irányította.

Arra is van példa, hogy a négy nagy koalíciós párt közösen hoztak létre szervezeti társulást. Az MKP 1945. nyarán a fekete kereskedelem és az spekuláció visszaszorítására, az ellátás javítására fogyasztási szervezetek létrehozását szorgalmazta.⁷⁸² Kezdeménye-

zésére alakult meg 1945 július 20-a körül az Általános Fogyasztási, Termelő és Értékesítő Szövetkezet.⁷⁸³ Igazgatóságában a kisgazdapártot Csornoky Viktor, Futó József, Gáspár Ervin és Kriváchy Ödön, budapesti pártközpont vezetői képviselték.⁷⁸⁴

A pártszövetkezetek közül a Kisgazda Áruforgalmi és Magyar Árubeszerzési Szövetkezet volt jelentősebb. A kettő közül az utóbbit érdemes egy kicsit részletesebben bemutatni, mert bepillantást lehet nyerni abba, miként is gazdálkodtak a kisgazdapárti szövetkezetek.

A Magyar Árubeszerzési és Fogyasztási Szövetkezet megalakulástól kezdve aktív gazdasági és szervezőtevékenységet fejtett ki. Taglétszáma 1947 első félévében lassan nőtt, mert a tagok felvételéről mindben esetben az igazgatóság döntött, az pedig mindössze kétszer ülésezett. 1947 április 1-én 128 tagja volt, akik 388 üzletrészt jegyeztek. A befizetett résztőke 36 ezer forintot tett ki. A tagok 80%-a textil, bőr- és terménykereskedő volt. Az FKGP-t 10-en képviselték, 101 üzletrésszel. Mivel minden tag csak egy szavazattal rendelkezett, a kisgazdapárt részesedése alig érte el a 8%-ot.⁷⁸⁵ A felvételi gyakorlat megváltoztatásával a szövetkezet taglétszáma 1947 második felében rohamosan emelkedett, november elejére elérte az 577 főt, akik 770 üzletrésszel rendelkeztek.⁷⁸⁶ A kisgazdapártot képviselő tagok létszámának változásáról nincs adat.

A szövetkezet kezdetben 12 alkalmazottal dolgozott, irodája az akkori IV, a mai V kerület Piarista köz 6 alatt volt. Elsősorban bőr és textil kereskedelemmel foglalkozott, a vidéki szövetkezeteket és a kiskereskedőket látta el. A kiutalások megszerzésében az FKGP gazdasági szakemberei és jogásza is közreműködtek. Az 1946 december 13-i igazgatósági ülésen jelentette például Zimányi István helyettes pártügysz, a felügyelő-bizottság tagja, hogy a kisgazdapárti vezetésű közellátásügyi minisztérium biztosította a szövetkezet számára a budapesti vágóhídon levágásra kerülő állatok bőrének 33%-át.⁷⁸⁷ (Később ez gyakorlatilag csak 20% lett.) A párt támogatásnak köszönhetően rövid idő alatt a cég jelentős üzleti sikereket ért el. 10 hónap alatt 6 millió Ft-ot meghaladó nagy forgalmat bonyolított le, s 1947 október 31-ig — revizori jelentés szerint — bruttó 1 387 878 Ft haszonra, s a kiadások levonása után 197 805 Ft tiszta nyereségre tett szert. Ennek ellenére az év végére mégis veszteséggé vált.⁷⁸⁸ Ebben jelentős szerepet játszott a kisgazdapártnak nyújtott jelentős pénzügyi támogatás.

A kisgazdapártnak juttatandó pénzügyi támogatás mértékét és mikéntjét előzetesen írásban nem szabályozták. Szolnoki István 1947 áprilisában szóban abban állapodott meg Szabó Elekkel, hogy a tiszta nyereség 70%-át átutalják a pártnak, míg 30% -ot a szövetkezet a saját működéséhez használhat fel.⁷⁸⁹ Az októberi mérleg szerint járó 138 463 Ft helyett, amely az év végéig tovább nőtt, a párt ennek többszörösét kapta. A központi pártkasszába 1947 február 5-től 1947 december végéig 278 ezer Ft-ot fizettek be. Az ellenőrző vizsgálatok kiderítették, hogy ezenkívül nyugta nélkül kb. 400 ezer Ft-ot adtak át a pártnak. Ebből az összegből 240 ezret az év folyamán nyugta nélkül kisebb-nagyobb tételben a „párthoz közel álló személyek” vettek fel. Dobi István pártelnök és Antall József pártigazgató bevonásával vizsgálatot indítottak annak tisztázására, hogy ki voltak ezek, de nincs nyoma annak, hogy bárkit is felelősségre vontak volna. A szövetkezet három igazgatója 60 ezer forintot használhatott fel költségtérítés címén, ami minden bizonnyal szintén pártcélokra ment. 100 ezer Ft sorsáról Szabó Elek nem tudott megnyugtató felvilágosítást adni.⁷⁹⁰

Terhelte a szövetkezetet az is, hogy az FKGP nyomására túlzott személyzetet tartott, amelynek a létszáma néhány hónap alatt 12 főről 35 főre emelkedett.⁷⁹¹ Fizette például a párt gazdasági osztálya több alkalmazottjának a munkabérét. Az állandó jogtanácsos mellett két ügyvédet alkalmaztak, közöttük párt főügyészét, Bencze Imrét és helyettesét, valamint érdekes módon Zsedényi Bélát, az Ideiglenes Nemzetgyűlés volt elnökét, aki szövetkezet alapító tagja volt, de nem tartozott szervezetileg párthoz.⁷⁹²

A Magyar Árubeszerzési és Fogyasztási Szövetkezet is hatalmas bankkölcsönöket vett fel és továbbította az FKGP-hez, amelyeket a párt saját belső szükségleteire használt fel. Ez 1947-ben 980 ezer Ft-ot tett ki. A kamatok egy részét szintén a szövetkezet fizette.⁷⁹³

A szövetkezet egy év alatt összesen mintegy 1 millió 650 ezer Ft-ot juttatott a Független Kisgazdapártnak.

A nyugta nélküli pártjuttatások elszámolásához hamisított számlákat és elismervényeket állítottak ki, amelyeket Róth Pál utasítására, aki havonta ellenőrizte a szövetkezet gazdálkodását és ügyvitelét, megsemmisítettek.⁷⁹⁴ Mindezek következtében a szövetkezet gazdálkodásáról, vagyon és pénzügykezeléséről az FKGP vezetősége és a párt gazdasági szakemberei nem tudtak reális képet alkotni. Harmathy János 1948 január 13-i revizori jelentésében az volt kénytelen megállapítani, hogy: „A pártjuttatások titkos elszámolása miatt kezdetben könyvelésüket, főként a költségtételeket, benyomásom szerint annyira deformálták, hogy a könyvek alapján helyes képet alkotni nem lehet”.⁷⁹⁵

A Bizalmi Bank Rt.

A kisközpárti pártvállalatok gazdálkodásának központi irányítására, ellenőrzésére és elszámoltatására létrehozott gazdasági csúcsszervezet, a Bizalmi Bank Rt. 1947 december 30-án tartotta alakuló ülést és 1948. február 2-án jegyezték be a cégbíróságon.⁷⁹⁶ A kommunisták hasonló jellegű cége, a Dunavölgyi Bank és Kereskedelmi Rt. már 1945 végétől működött.

Kisközpárti körökben már 1946 őszén felmerült, hogy a munkáspártokhoz hasonlóan az FKGP-nek is alapítania kellene egy pénzügyintézetet a párt gazdálkodásának rendbetételére. A Magyar Közösség ún. köztársaság-ellenes összeesküvése körüli pártharcok a pártvezetést e téren is cselekvőképtelenné tették. Nagy Ferenc miniszterelnök lemondása és emigrálása után a pártba visszatérő Gulácsy György lépett fel kezdeményezőleg. 1947. június 16-án levelet írt Dobi István pártelnöknek, amelyben rámutatott arra, hogy az FKGP nemcsak politikailag jutott válságos helyzetbe, de anyagilag is a csődszélén áll. Politikát csinálni, talpra állni, azonban csak rendezett anyag háttérrel lehet. Rendet kell teremteni a párt gazdálkodásában, a jövedelmet hozó pártvállalatokat szigorú ellenőrzés alá kell vonni. Azt javasolta, hogy „...sürgősen alapítandó lenne egy úgynevezett holding, mely mint jogi személy a párt különböző vállalkozásainak csúcsszerve lenne. Ezen holding három tagú igazgatósága párt három régi anyagilag független, politikailag teljesen megbízható és kiemelkedően tagjából kellene, hogy álljon, olyanokból, akiknek idejük is van ezekkel a dolgokkal behatóan foglalkozni. Ebbe a holdingba tartozna bele minden egyes olyan részvénytársaság, vagy szövetkezet, mint pl. a Kimort, a párt különböző lapvállalkozásai, szövetkezetei, valamint gazdasági jellegű vállalkozásai. Ezen felül alapítandó lenne egy bank, vagy kft (esetleg egy meglévő régebbi üres keret megszerzésével időmegtakarítás céljából), amely a Dunavölgyi Bank mintájára export és import üzemek lebonyolításával foglalkozna.....Természetes, hogy az elgondolás egyik alapfeltétele az, hogy minden vállalkozás, minden jövedelem a holdingot, illetve a holdingon keresztül magát a pártot illesse és szüntetessék meg az a lehetetlen állapot, hogy minimális fix összegekért adassanak bérbe a párt jogosítványai.”⁷⁹⁷ Minden jel szerint az FKGP Politikai Bizottsága megvitatta és elfogadta Gulácsy elképzeléseit, s azt a párt gazdasági bizottsága is jóváhagyta.

Bár a választási kampány lekötötte a pártvezetőség figyelmét, 1947 július folyamán megkezdődött a holding szervezése, amely augusztusban Bizalmi Bank és Kereskedelmi Rt. néven meg is alakult. A társaság négy alkalmazottal indult, két könyvszakértővel, egy üzleti titkárral és egy gépíróval. Munkájukat Varga István irányította. Szeptember végére nagyjából befejezték a pártvállalatok és a szövetkezetek vagyoni helyzetének az előzetes felmérését, a könyvelés és ügykezelés felülvizsgálatát. Hozzáálltak a cégekkel megkötendő szerződések előkészítéséhez. Tárgyalásokat kezdtek, hogy a vállalatok számára új üzleteket és hiteleket szereznek. Új szövetkezetek alapításához fogtak hozzá, s igyekeztek a párt gazdasági kapcsolatait bővíteni, szélesíteni.⁷⁹⁸ Az érdekeltségi körbe tartozó cégek ügyleteinek banki lebonyolításra a Magyar Jelzálog és Hitelbank Rt.-vel kezdtek tárgyalásokat, amely eddig is az FKGP legfőbb hitelezője volt, s igazgatóságának egyik tagját, Acsay Lászlót a párt delegálta.⁷⁹⁹

Az 1947-es országgyűlési választások után Bizalmi Bank és Kereskedelmi Rt. legalizálása gondot okozott. Politikailag meggyöngyült helyzetben s időhiány miatt kisközpárt gazdasági szakértői külön cég alapítására nem gondolhattak. A nagybankok novemberi ál-

lamosítása keltette közlékör sem kedvezett. Gulácsy ötlete alapján meglévő kisebb pénzintézetet kerestek, amelyet a párt átvehet. Több irányú tapogatódzás után a választás Bauer Jenő tulajdonában lévő 1922-ben alakult Trustee Bank Rt. nevű bankra esett, amely ekkor — 1947 végén — mindössze 18 ezer forint alaptőkével rendelkezett, s alig működött. Nem fenyegette az a veszély, hogy államosítják. A tárgyalások, amelyeket Varga István kezdett, majd Pongrácz Tibor pártfőügyész folytatott, végül Szolnoki István fejezett be, hosszasan elhúzódtak, mert előbb rendezni kellett Bauer párttal szembeni követeléseit. Végül sikerült megállapodni, s az FKgP ígéretet tett az adósság kifizetésére. A párt magas rangú funkcionáriusainkból alakult szindikátus (Antall József, Bencsik Gyula, Implom Ferenc, Ofner Alfréd, Pongrácz Tibor, Róth Pál, és Szolnoki István) 25 ezer forintért vásárolta meg az egész részvénytársaságot és a fennálló adó és illeték terhekből is 5 ezer forint erejéig átvállalt kifizetéseket.⁸⁰⁰ Az un. szindikátusi szerződést 1947 december 31-én írták alá.⁸⁰¹ Az előző nap megtartott közgyűlésen új igazgatóságot és felügyelő-bizottságot választottak. Az igazgatóság elnöke Nagy Bódog volt nemzetgyűlési képviselő, a párt katonai szakértője lett. A párt gazdasági bizottsága döntése értelmében pénzintézetet Bizalmi Bank Rt. névre kellett a cégbíróságnál átírtani.⁸⁰² A 600 db egyenként 30 Ft névértékű részvényből 500-at a Magyar Jelzálog és Hitelbank Rt.-nél helyezték letétbe.⁸⁰³

A kisgazdapárt gazdálkodása 1947-ben

A Független Kisgazdapártnak 1948 kora nyaráig nem volt kidolgozott és a pártvezetőség által elfogadott költségvetése. A párt gazdálkodásáról mindenre kiterjedő könyvelést nem csináltak, a párt vagyoni helyzetéről, hitelüzleteiről és tartozásairól nem készültek könyvvitelszerű feljegyzések. A megyei szervezetek önállóan gazdálkodtak, bevételeikről és kiadásaikról nem kellett beszámolniuk a pártközpontnak. Egyedül a központi pénztár készpénz forgalmáról vezetett Bejczy Sándor viszonylag precíz könyvelést és elszámolást. Ily módon csak az ő jelentéseiből lehet az FKgP bevételeiről és kiadásairól képet alkotni. Azok közül azonban csak az 1947–1948-as kimutatások maradtak fenn, a korábbiak nem. A kialakult gyakorlatnak megfelelően csak azokat az összegeket regisztrálták, amelyeket a központi pártkasszába be-, vagy onnan kifizettek. Azokat az összegeket, amelyeket a vállalatok és szövetkezetek, illetve a lapok közvetlenül a párt bankszámlájára fizettek be, vagy a pártvezetőség valamelyik tagja vette át a házi pénztár könyvei természetesen nem tartalmazták. Emellett a választások idején, 1945-ben és 1947-ben is, választási pénztárt állítottak fel, amelynek könyvelését Bejczy Sándor külön felfektetett pénztárkönyvben vezette. Van nyoma annak is, hogy a pártigazgatók is rendelkeztek külön alappal, amelyet saját belátásuk szerint használhattak fel pártcélokra.

A rendelkezésre álló — sajnos hiányos — források alapján arra lehet következtetni, hogy a stabilizáció után, 1946 augusztusától 1946 december végéig a párt kiegyensúlyozott gazdálkodást folytatott, a bevételek és a kiadások nagyjából összhangban voltak és adóssága sem volt számottevő. A bevételekre nincs adat, a kiadások az öt hónap alatt kb. 1 607 000 Ft-ot tettek ki, ami azt jelentette, hogy a központi pénztár havi átlagban 320 ezer forint körüli összeget fizetett ki. Összehasonlítául érdemes megemlíteni, hogy az MKP kiadásai ebben az időszakban meghaladták a havi 1 millió forintot.⁸⁰⁴ Az FKgP adóssága mindössze 180 ezer forintot tett ki, ami az 1946 szeptemberében Budapesten tartott országos parasztnapok és a debreceni kenyérrünnep megrendezésnek kiadásai miatt keletkezett.

1947 februárjától Balogh István főtitkárrá történt kinevezésével, mint utaltunk rá, a párt anyagi helyzete, gazdálkodása felborult. A párt megszokott szükségleteit meghaladó mértékben költenie kezdett. A Semmelweis utcai pártközpont épületét átalakították, festettek, új bútorokat, képeket vásároltak, növelték pártpropagandára fordított összegeket, sokat költöttek a hétvégi vidéki gyűléssorozat lebonyolítására, stb. 1947 januárja és május vége között a párt kiadásai az 1946 őszinek a csaknem a duplájára növekedtek, s elérték a 3 millió 70 ezer forintot. Mindezt csak hitelből lehetett fedezni, így a párt adóssága az 1946 végi 180 ezer forintról 2,2 millió fölé emelkedett. A Nagy Ferenc miniszterelnök lemondása, majd egy nappal azt követően (június 3-án) Balogh István pártból történt ki-

lépése után az új baloldali pártvezetőség, mint utaltunk rá lépéseket tett a párt pénzügyi helyzetének a rendezésre, de az országgyűlési választások miatt újabb hiteleket kellett felvenni, mintegy 2 millió forint összegben. 1947 december végére pártadósság — az időközbeni törlesztéseket leszámítva, részben becsült adatok alapján — 5 millió 370 ezer forintot tett ki, 4 millió 57 ezer forintot a bankkölcsönök, 1 millió 313 ezer forintot különféle rendezetlen párttartozások (pl. elmaradt adó, és járulék befizetések, stb.) tettek ki. Az FKGP eladósodása nem érte el az SZDP-ét, amely megközelítette a 7 millió forintot, de majd négyszerese volt a parasztpárténak. Hitelekkel mint látni fogjuk a pártközpont készpénzforgalmát sikerült egyensúlyban tartani. A központi pénztár bevétele 1947 január 1 és december 31-e között 5 690 454 forintot, kiadása 5 646 437 forintot tett ki.⁸⁰⁵ Ez azt jelenti, hogy 1947-ben havi átlagban a párt 470 ezer forintot költött, a második félévben természetesen kevesebbet mint az elsőben. Az MKP havi kiadása ekkor — 1947-ben — már 2 millió forint körül alakult.⁸⁰⁶

A kisgazdapárt bevételeinek és kiadásainak összetétele 1947-ben

A kisgazdapárt központi kasszájába Bejczy Sándor kimutatásai szerint 1947-ben 5 665 193 forint folyt be, s a kiadásokra 18 756 forinttal kevesebbet 5646 437 forintot fizettek ki.⁸⁰⁷ A pozitív egyenleg elfedte, hogy az összbevétel 43, 8%- a kölcsönökből származott. A központi pártkassza pénztárkönyve pontosan rögzítette azokat az összegeket, amelyeket főtítkársága alatt Balogh István és „házi” bankárja, Bauer Jenő kölcsönként a párt részére felvett és a pénztárba befizetett. Bauer 1947 március 31 és május 23-a, tehát két hónap alatt 744 ezer forintot folyósított, amihez jött még a május 24-én elhelyezett 25 ezer forint, azaz Bauer összesen 769 ezer forintot juttatott el Bejczy Sándor kezeihez. (Ezzel egyidejűleg 248 500 forintot közvetlenül Balogh páternek adott át. Emellett fizette a Kimortnál és egyes pártszövetkezeteknél a pártvezetőség által 1947 tavaszán elrendelt pénzügyi felülvizsgálat költségeit, ami 9280 forintot tett ki. Összesen tehát 1 026 780 forinttal tartozott neki a párt, amikor távozott⁸⁰⁸) Balogh páter 1947 február 21 és június 7-e között Szolnoki István útján befizetett a házi pénztárba 386 400 forintot⁸⁰⁹, amiből csak 137 900 forint eredt ma már tisztázhatatlan forrásokból, a többit minden bizonnyal Bauer hitellezte. A Kimort és a kisgazda áruforgalmi, valamint a magyar áruforgalmi szövetkezet útján a párt részére felvett hitelek 1 325 400-ra rúgtak. A hitelek összesen 2 480 800 forintot tették ki.

Ami a párt saját bevételeit illeti, eltérően a korabeli nagy nyugati tömegpártoktól, ahol pártbevételek döntő többsége a *tagdíjból* származott, a második világháború után a magyar pártok, így a Független Kisgazdapárt összbevételében a tagdíjakból befolyó összegek igen alacsonyak voltak. Az inflációs periódusban, 1946 augusztusáig az FKGP országos központja alig jutott jövedelemhez tagságától. A stabilizáció után sem változott meg lényegesen a helyzet 1946 szeptember 8-án az országos nagyválasztmány a havi tagdíj minimális mértékét 50 fillérben állapította meg és előírta, hogy a befolyó összeg fele az országos központot illeti meg, 10%-a megyei, 15%-a járási központé míg 25%-ának a helyi szervezetnél kell maradnia.⁸¹⁰ A vidéki szervezetek ez persze nem tartották be, és sok helyütt legfeljebb csak a bevétel 30%-át küldték fel a fővárosba, vagy azt sem. Az igazi gondot az jelentette, hogy a falusi párttagságnak mindössze 5–6%-a fizetett tagdíjat.⁸¹¹ Az országos központ 1947 május 1-től átmenetileg lemondott a neki járó tagdíjbevételről, hogy a helyi szervezeteket így módon is segítse, amelyek azon kívül semmilyen más jövedelemmel nem rendelkeztek.⁸¹² Érthető ennek után, hogy 1947-ben a központi pártkasszába mindössze 99 940 forint futott be tagdíjakból, ami az éves bevételnek csak 1,76%- át tette ki. Az MKP esetében a bevételeknek 8,67%-a származott a tagság befizetéseiből és önkéntes felajánlásából.⁸¹³ A SZDP-ben viszont, ahol pedig a tagdíjfizetésnek volt hagyománya, a tagdíjak részesedése a bevétel egészében nem érte el a 3–5%-ot. Az NPP taglétszáma ötöde volt a munkáspártokénak, a párttagság zömmel a társadalom legszegényebb rétegeiből került ki, így érthető, hogy a tagdíjból származó jövedelem elhanyagolható összeg volt. (1947-ben egész évben mindössze 848 forint érkezett, az összbevétel 0,01%-a, 1948-ban 267 forint.)⁸¹⁴

A kisgazdapárt, a koalíciós pártokhoz hasonlóan élt, azzal a gyakorlattal, hogy kötelezte a képviselőket, a párt tisztségviselőit és a párt jelölése alapján állami vagy gazdasági pozíciót betöltő tagjait, hogy jövedelmük egy meghatározott részét fizessék be a pártkasszába. A képviselői hozzájárulás mértéke pártonként eltérően alakult, tekintettel arra, hogy a képviselői létszám is különbözött. Az FKGP-nek 1945 és 1947 között 245 képviselője volt. A stabilizáció után a pártvezetőség utasítására Bejczy Sándor minden képviselőtől beszedte képviselői fizetése 20%-át.⁸¹⁵ 1947 áprilisában, Balogh páter főtitkársága idején az FKGP PB a képviselői fizetés „dézsmálását” megszüntette, mert begyűjtése sok fáradtsággal és kevés haszonnal járt.⁸¹⁶ Így nem csoda, hogy 1947-ben a képviselői hozzájárulás az összbevételeknek mindössze 0,64%-át tette ki. 1947 tavaszán a gazdasági vezetők, elsősorban Szolnoki István szorgalmazni kezdték, hogy a párt megbízásából jó állásokba, cégek igazgatóságába, felügyelő-bizottságába került pártfunkcionáriusok fizetésük, vagy osztalékuk 3200 forintot meghaladó részét adják le, de ezt senki nem hajtotta végre.⁸¹⁷ Az MKP esetében a maximált fizetés fölötti jövedelmet szigorúan elvonták az érintettektől. A szociáldemokrata pártban a képviselőknek havi jövedelmük egyharmadát kellett befizetniük. A Nemzeti Párt
rasztpártjánál 1946 második felében a képviselői hozzájárulások a bevételek 5,6%-ra rúgtak, 1947-ben azonban már csaknem felére estek vissza.

Ami az *adományokat* illeti, a kisgazdapárt is kapott párttagoktól és pártönkíüli magánszemélyektől, üzemeitől, érdekképviselésektől, különböző társadalmi szervezetektől, sőt még az egyházaktól is adományokat. Ezeket felderíteni azonban ma már nagyon nehéz. Annak semmi jele, hogy külföldről alkalmi pénzügyi támogatásban részesült volna. A központi pénztár könyvelésében nyoma maradt annak, hogy az FKGP 1947-ben a rum és líkőrgyárosoktól Szolnoki István közvetítésével 50 ezer, a malmosoktól 12 ezer, a párt mérnök tagozatától 14 ezer forintot vett át. Valószínű ide sorolható a Szolnoki István által befizetett 175 ezer, valamint Antall József pártigazgató révén kapott 226 400 forint is. Beszámítva Soós István, a pártközpont munkatársa által megbízásból juttatott 5 ezer forintot, az adományokból 1947-ben 482 400 forint jött össze, ami az összbevétel 8,51% -át tette ki.

A kisgazdapártnak saját bevétele a *pártvállalatoktól*, a mozi és filmvállalatok, a szövetkezetek és az újságok jövedelméből származott. A Kimort Bejczy Sándor kimutatása szerint 1947-ben 12 hónap alatt 2, 273 920 forintot fizetett be a pártkasszába, de ha leszámoljuk azt a 825 400 forintot, ami bankoktól pártcélokra kölcsönként vett fel, akkor a saját nettó üzleti hasznából 1 448 520 forintot jutott a pártnak. Ez az központi pénztár összbevételeinek 25,57%-át tette ki. A szövetkezetek, az általuk felvett hitelek leszámítva saját üzleti juttatásként 319 500 forintot, 5,64%-ot fizettek be, ami azért nem tükrözi a párt gazdálkodásában betöltött szerepüket. (Természetesen a központi pénztár könyvelésében nem lett nyoma annak, hogy a Kisgazda Áruforgalmi Szövetkezet 179 200 forintot Bauer Jenőnek adott át a tőle felvett kölcsön törlesztése képen⁸¹⁸.) A Kis Újság 70, a Hírlap 20, a Szabad Száj 18, a Demokrácia 1 ezer forinttal szerepelt Bejczy Sándor kimutatásában. Ez mindössze 109 ezer forintot, 1,92%-ot tett ki. (Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a Kis Újság 20, a Hírlap 60, a Szabad Száj 5 ezer forintot nem központi kasszába fizetett be, hanem az FKGP folyószámláján helyezték el, amely Balogh páter főtitkársága alatt a Nemzeti Hitel Intézetnél nyitottak.⁸¹⁹) A Nemzeti Hitel Intézet egyébként a pártkasszába 144 ezer forintot (2,54%) fizetett be, ami nem hitelnyújtás volt, hanem a kisgazdapárti számlán összegyűlt pénz, amit Balogh István pártból történt kilépése után adhattak át. Ez az összeg minden bizonnyal a párt saját jövedelméből halmozódott fel. A Bizalmi Bank Rt., mint említettük 72 213 forintot adott át a párt központnak, ami az összbevételhez képest szerény összegnek számított (1,27%). A pártvállalatok együttes részesedése 35,79%-ot tett ki.

A Semmelweis utca pártközpontban lévő lakások és üzlethelységek után a bérlők lakbérként 101 842 forintot fizettek, a gépkocsik eladásából s benzin visszatérítésből 102 662 forint jött be, a Jóvátételi Hivatal helyett elvégzett helyreállítási munkáért 30 ezer forint járt, s az egyéb kisebb bevételek 7 220 forintot tettek ki. Így a pártközpont 241 724 forint külön bevételre tett szert (4,26%).

A pártvállalatok befizetései és pártközpont különjövedelme elérte a pártkassza összbevételének csaknem 40%-át (39,39%).

I. A kisgazdapárt központi pénztára bevételeinek megoszlása 1947-ben százalékban

tagdíjak	1,76%
a képviselői hozzájárulás	0,64%
adományok	8,51%
pártvállalatok együttes részesedése	35,79%
pártközpont saját jövedelme	4,26%
kölcsönök	43,80%
egyebek	5,24%
összesen	100,00%

A kisgazdapárt 1947. évi kiadásairól is fennmaradt Bejczy Sándor korbéli kimutatása, amely 32 tételt tartalmaz. Ezeket azonban az áttekinthetőség kedvéért érdemes nagyobb egységekbe csoportosítani.⁸²⁰

A *személyi költségek*, ide értve a fizetéseket, a túlóra- és tiszteletdíjakat, a vidéki gyűléseken résztvevő képviselőknek járó költségmegtérítést, a társadalombiztosítási (OTI, MABI) és a kereseti adókat, az újságíró szövetségi és szanatóriumi díjakat, 1 608 266 forintot tettek ki, ami elérte az összkiadások 28, 48%-át. Ez jó 10%-kal kisebb volt annál, amit az MKP 1947-ben személyi kiadásokra fordított.⁸²¹ A magyarázat abban rejlik, hogy az FKGP apparátusa mértékét és létszámát tekintve kisebb volt, mint az MKP-é. A kisgazdapárti pártközpontban a létszámcsoökkentések következtében 1947 augusztusában már csak 131-en dolgoztak⁸²² és a fizetések is alacsonyabbak voltak. Ennek ellenére a kisgazdapártban a személyi költségek 79,68%-át a bérekre fordították.

Az *infrastrukturális kiadások* elsősorban Balogh páter főtárháza alatt alaposan megnöttek és ezek a házi pénztár mérlegében is nyomon követhetők. Az ilyen jellegű kifizetések együttesen 1 877 981 forintot (33,26%-ot) tettek ki. A pártközpont épületének átalakítására és karbantartására, valamint fenntartására, fűtésre, víz, villany és csatorna díjra, bútorok, képek beszerzésére, továbbá székházadóra és biztosításra Bejczy Sándor pénztárnok 702 410 forintot, a teljes kiadás 12,44%-át számlázta. Az adminisztrációs költségek, papír, irodaszerek, írógépek beszerzése, az utóbbiak javítása, nyomdászamlák, újságok, könyvek, posta és telefon költségek 605 520 forintot, az összkiadás 10,71%-át emésztették fel. Új gépkocsik vásárlására és a meglévők üzemeltetésére a párt 570 051 forintot, a teljes összeg 10,09% - át költötte, ami viszonylag alacsony tételnek számított nemcsak a munkáspártokhoz viszonyítva, de ahhoz képest is, hogy az FKGP milyen kevés autóval rendelkezett.

Az *infrastrukturális kiadások* belső megoszlása úgy alakult, hogy az összeg 37, 39%-át a pártközpont fenntartására fordították, az adminisztrációs költségek 32,23%-ot tettek ki, míg a fennmaradó 30,38%-ot a gépkocsik üzemeltetésre, javítására költötték.

A kisgazdapárt *politikai tevékenységre*, tehát pártpropagandára, pártszervezésre, beleértve a pártszervezetek anyagi támogatását és adományokra bevételeinek jelentős részét, 1 425 333 forintot, az összkiadás 25,24%-át fordította.

A pártpropagandára és a pártsajtó támogatására 456 332 forintot, a pénzalap 8,08%-át költötték. Az a 207 ezer forint, amit a sajtó szponzorálására kiadtak, mintegy 10 ezer forinttal volt több mint, amennyi a sajtóvállalatoktól befolyt. Ennek majd háromnegyed részét, 128 500 forintot a Lapterjesztő Vállalatnak utalták át a kisgazdapárti lapok terjesztésért, a többit a vidéki lapok kapták.

A pártszervezésre, a pártszervezetek és a szatellit szervezetek támogatására, népgyűlések, vezetői értekezletek tartására, közlekedési és kiszállási költségekre 902 292 forintot, az összkiadások 15,98%-át szánták. Ennek a pénznek a döntő többségét, mintegy 731 ezer forintot a pártszervezetek és a szatellit szervezetei kapták. A budapesti pártközpont 158 ezer forinttal finanszírozta, a 25 vármegyei központ közül azonban csak 11 jutott különböző nagyságú, 500 és 40 ezer forint közötti összeg. A városi szervezetek is különböző mértékű ellátmányban részesültek, a legtöbbet, 10 446 forintot a soproni, a legveszelebbet,

300 forintot a zalaegerszegi pártszervezet kapta. Érdekes módon a legnagyobb összeget, mintegy 210 ezer forintot a párt ifjúsági szervezete, Független Ifjúság vehette át. A Magyar Parasztszövetségnek szintén jelentős összeg, 106 ezer forintot utaltak át. A kisközpárti népi kollégiumokat összefogó Magyar Kollégium Egyesület 15 ezer forintot vehetett fel. A párt sport egyesülete, a Kinizsi Sport Egyesület száz forint híján 40 ezer forint támogatásban részesült. A pártközpont egyes osztályai közül a támogatott szervezetek listáján csak a filmesztálya szerepelt 19 500 forinttal.

Adományozás útján politikai megfontolásokból az FKGP szponzorált hozzá közel álló társadalmi szervezeteket és egyesületeket, kulturális rendezvényeket, sőt tanulmányi segítyt is nyújtott. Hogy az adományként szétosztott 66 709 forint (1,18%) pontosan hova, mely szervezetekhez került, arról nem maradtak fenn feljegyzések.

A politikai munkára fordított összegek belső szerkezete is az tanúsítja, hogy e források 63,3%-a a pártszervezés finanszírozására ment el, ami majdnem duplája volt annak, amit közvetlenül pártpropagandára és a pártsajtó támogatására fordítottak (32,02%). Az adományokra mindössze 4,68%-ot folyósítottak.

A kölcsönök visszafizetése 663 150 forintot (11,74%) emésztett fel, amelyből 250 ezret Bauer Jenő vett fel, míg a Magyar Külforgalmi Rt. 400 ezer forintot kapott vissza. A kisebb törlesztésekre 13 150 forint ment el.

II. A kisközpárt központi pénztára kiadásainak megoszlása 1947-ben százalékban

személyi kiadásokra	28,48%
infrastruktúra	33,26%
politikai tevékenység	25,24%
kölcsönök visszafizetése	11,74%
egyéb kiadások	1,28%
összesen	100,00%

A kisközpárt gazdálkodása 1948-ban

A gazdasági konszolidáció első jelei

Az 1947-es országgyűlési választások után megkezdődött a párt gazdasági helyzetének konszolidálása. Átszervezték és megerősítették a párt gazdasági szakapparátusát, a pártvezetőség nagyobb figyelmet fordított a gazdálkodással kapcsolatos kérésekre. A Bizalmi Bank Rt létrehozásával megteremtődtek a tervszerű, rendezett gazdálkodás feltételei. Azzal, hogy az FKGP minden pénzkialakítása és bevétele a Bizalmi Bankon keresztül történt, megszűnt a központi pénztáron kívüli pénzforgalom, a gazdálkodás áttekinthetőbbé és ellenőrizhetőbbé vált. Magának a pártvezetőségnek is nőtt a beleszólása a párt gazdasági ügyeibe, s a Gazdasági Bizottságon keresztül a Bizalmi Bank tevékenységét is jobban szemmel tarthatta.

A Bizalmi Bank Rt. 1948 január 1-jével kezdte meg legális működését. Az előzetesen megkötött megállapodások alapján a három filmvállalat és hat pártszövetkezet, valamint egy pénzügyintézet került érdekkörébe. Ezek a következők voltak:

1. Kisközpárt Mozgóképzem Rt.
2. Haladás Filmművészeti Rt.
3. Független Film Kft.
4. Kisközpárt Áruforgalmi és Fogyasztási Szövetkezet
5. Magyar Árubeszerzési és Fogyasztási Szövetkezet
6. Iparosok és Kereskedők Beszerző és Elosztó Szövetkezete
7. Kisközpárt és Városi Polgárok Beszerző és Értékesítő Szövetkezete (1948 februárja után Produktum Termelő, Beszerző és Értékesítő Szövetkezet)
8. Duna-Tisza menti Gazdák Beszerző és Értékesítő Szövetkezete
9. Duna-Tisza menti Kereskedők Beszerző és Értékesítő Szövetkezete
10. Magyar Jelzálog és Hitelbank Rt.

A kisgazdapárt gazdasági vezetői a veszteséges gazdálkodás miatt Hadviseltek Gazdasági Szövetkezetével és a Kinizsi Termelő és Áruforgalmi Szövetkezettel megszakították a kapcsolatokat. A kisebb szövetkezetek egy részével az érintkezést fenntartották, de tárgyalásokba nem bocsátkoztak velük. Néhány szövetkezettel tárgyaló asztalhoz ültek, de a megbeszélések nem vezettek eredményre. A Magyar Parasztszövetkezet önállósága fenntartása mellett döntött, az Alsódunántúli Kisgazdák Termelő-, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezete feltételeit viszont Varga Istvánék nem fogadták el. A pártérdekkörében maradt szövetkezetekkel megkötött szerződések általában 80–85%-os elvonásokat irányoztak elő a párt javára.

A Bizalmi Bank emellett átvette hét kisgazdapárti sajtó termék gazdálkodásának ellenőrzését és a lapengedélyek bérbeadás után járó elszámoltatását. A Kis Újság és a Hírlap mellett ezek között szerepelt a Szabad Száj és két hetilap, a Reggel és az Igazság, valamint Nimród című vadász lap és a Pesti Tőzsde. Később Népsporttól befolyó jövedelem felhasználását is ellenőrizte.

A kisgazdapárti holding az előbbieken felül saját vállalkozásként Spöttle testvérekkel, a budafoki Merino fort Sajtgyár — egy mindössze 11 főt foglalkoztató kisüzem — tulajdonosaival fele-fele alapon részvénytársaságot alapított a sajtgyár bérbevételére és közös működtetésére. Előzetes tárgyalásokat kezdtek Bauer Jenő cégével, a Kamilla Gyógynövény Kereskedelmi Kft-vel is. Emellett kisebb alkalmi üzleteket is kötöttek, komolyabb haszon nélkül. ⁸²³

Többhónapos tárgyalás után 1948 január 12-én Bizalmi Bank és Magyar Jelzálog és Hitelbank Rt megállapodtak abban, hogy a mind a Bizalmi Bank saját, mind érdekkörébe tartozó kisgazdapárti vállaltok bankári ügyeit a pénzügyintézet intézi, s az abból származó tiszta jövedelmének 90%-át köteles a Bizalmi Bankhoz, vagy az ügyletben érintett vállalkozáshoz átutalni. A holding, illetve a kisgazdapárt jogot kapott arra, hogy delegálhatja az igazgatóság és a felügyelő-bizottság tagjainak felét, és kinevezheti a részvénytársaság vezérigazgatóját és egy igazgatóját. Az FKGP 1948 január 19-én Antall Józsefet, Barcs Sándort és Róth Pált jelölte a bank igazgatóságába. ⁸²⁴ Utasították a vállalatokat, hogy pénzügyesleget a Jelzálogbanknál helyezték el, és a pénzügyintézetet vegyék igénybe hitelfelvételüknek. A nagymultú, egyébként francia érdekeltségű bank managementje nyilván azért ment bele ebbe a számára előnytelen megállapodásba, mert azt remélte, hogy az FKGP segítségével, amely tagja a kormánykoalíciónak, elkerülheti az államosítást. ⁸²⁵ Az üzleti kapcsolat azonban csak néhány hónapig tartott.

Mint „bizalmi kéz”, a Bizalmi Bank átvette és Magyar Jelzálog és Hitelbank Rt-nél helyezte letétbe a párt tulajdonában lévő értékpírokat. A Kimort 1500 darab 100, a Magyar Központi Híradó Rt. 26 drb 3000 és Bizalmi Bank Rt. 30 forint névértékű részvénye együttesen 246 ezer forintot ért. ⁸²⁶

A Bizalmi Bank Rt néhány hónap alatt érvényesíteni tudta azt az elvet és gyakorlatot, hogy az FKGP minden gazdasági jellegű bevétele hozzá a párt által vezetett számlájára folyjon be, és a pártközpont a Bizalmi Banktól hívja le a szükségleteinek megfelelő pénzeszségeket. Az első öt hónap alatt, 1947 augusztustól december 31-ig 384 ezer Ft-ot gyűjtött be, s ebből 72 213 Ft-ot fizetett be a központi pártkasszába. 1948 január 1-től a pártvállalatok befizetései tovább nőttek, s április 30-ig a pártszámláján 1 millió 660 ezer forintot tartottak nyilván. Ebből a holding átadott az FKGP-nek illetve a párt helyett kifizetett 1 millió 401 ezer Ft-ot, beleértve a Bizalmi Bank négy havi 54 ezer Ft-os rezsijét is. 1948 január 1 március 13-a, tehát alig több mint 2 hónap alatt az FKGP országos központja 394 ezer Ft-ot vett fel a Bizalmi Banktól, ez az összeg május 31-re 879 ezer Ft-ra rúgott.

A pártvállalatok államosítása

A Dinnyés-kormány 1948 március 25-i ülésén — a 100 főnél több munkást foglalkoztató üzemek államosításával kapcsolatos rendelet elfogadásával egyidejűleg — Gerő Ernő kezdeményezésére határozatot hozott a pártvállalatok köztulajdonba vételéről is. A lap- és filmvállalatok kivételt képeztek. ⁸²⁷ A kommunisták célja az volt, hogy a politikai pártok

gazdasági hátterének meggyengítésével azok működését is korlátozzák, s ezzel közelebb hozzák a többpártrendszerrel az egypártrendszerre való áttérést, noha az átmenet mikéntjéről ekkor még nem volt kialakult elképzelésük. Természetesen szerepet játszottak gazdaságpolitikai megfontolások is. A gazdaságirányítási rendszer átalakításnak, a tervgazdaság bevezetésének időszakában nem maradhattak fenn az üzleti alapon működő pártvállalatok, az MKP cégei sem. A gazdasági vállalkozások államosítása nehéz helyzetbe hozta a politikai erőket, így a Független Kisgazdapártot is.

Kisgazdapárti pártkörökben a kormány intézkedése nem okozott nagyobb megrázkódtatást. A két munkáspárt 1947 szeptemberében — a választások után — nyilvánosságra hozott közös kormányprogram-javaslatában már szerepelt az elképzelés, hogy meg kell szüntetni a pártok és a társadalmi szervezetek tulajdonában lévő vagy részvételükkel működő vállalatokat.⁸²⁸ Az időpontot nem természetesen tudták előre, de a döntés után igyekeztek gyorsan reagálni. Azt szerették volna elérni, hogy pártot az elkerülhetetlen érvágáson túl minél kisebb anyagi veszteségek érijék. Zokszó nélkül tudomásul vették, hogy a nyomdák, közöttük az FKGP „házi” nyomdája, a Független Nyomda Rt., köztulajdonba kerülnek. A pártszervezetek esetében viszont mód nyílt a kompromisszumra, s az FKGP vezetősége kereste a megegyezés lehetőségét az MKP-val, majd a két munkáspárt egyesülése után az MDP-vel. Egyidejűleg felszámolta saját üzleti vállalkozásait. A Bizalmi Bank visszalépett Spöttle Sajtgyárral alakítandó részvénytársaságban való részvételtől, s abbahagyta a tárgyalást Kamilla Gyógynövény Kereskedelmi Kft vezetőivel. Április 9-én Varga István felmondta a Magyar Jelzalog és Hitel Bankkal néhány hónappal korábban kötött megállapodást.⁸²⁹

Varga István 1948 április 12-én előterjesztéssel fordult Vas Zoltánhoz, a Gazdasági Főtanács főtitkárához, amelyben beszámolt a Bizalmi Bank és a megmaradt hat pártszervezet helyzetéről, a párt üzleti jellegű tárgyalásairól a különböző szervezetekkel és cégekkel, amelyek eredménytelenül végződtek. Közölte, hogy a párt Magyar Jelzalog és Hitel Bankkal megszakította a kapcsolatokat. Bejelentette, hogy a hatból két szervezetet, a Duna-Tisza menti Kereskedők Beszerző és Értékesítő Szervezetét, valamint az Iparosok és Kereskedők Beszerző és Elosztó Szervezetét megszünteti viszonyát a párttal, s önállóan kívánja folytatni gazdasági tevékenységét. Három gazdasági társulás a Kisgazda Áruforgalmi és Fogyasztási Szervezet, a Magyar Árubeszerzési és Fogyasztási Szervezet és a Produktum Polgárok Termelő, Beszerző és Értékesítő Szervezetét önként és saját erejéből felszámolja működését, míg a Duna-Tisza menti Gazdák Beszerző és Értékesítő Szervezetének államosítására lenne szükség. Kíváncsún tartotta, hogy a Bizalmi Bank, mint a párt vagyonkezelő szerve fennmaradjon-e tekintettel arra, hogy a sajtó- és filmvállalatok nem szűnnek meg, s a Kimort sorsáról sem született döntés. Kérte viszont, hogy rendezzék a pártszervezetek által felvett, mintegy 1,7 millió forint pártadósságot, a kereskedelmi eredetű tartozásokat és a felszámolással kapcsolatos költségeket. Varga felhívta Vas Zoltán figyelmét arra, hogy „...a szervezetekkel való kapcsolat megszüntetésének következményeképpen a párt gazdasági egyensúlya felborult és a hiány sürgős fedezése szükségesnek mutatkozik.”⁸³⁰

1948 április 26-án Csikós Nagy Béla miniszteri tanácsos, a GF főtitkárságának munkatársa fogadta Varga Istvánt. A pártszervezetekre vonatkozóan abban állapodtak meg, hogy három gazdasági társulás maradhat fenn, de meg kell szakítaniuk összeköttetését az FKGP-vel. A másik hármat, azokat a cégeket, amelyeket Varga szóba hozott, viszont meg kell szüntetni, de azok üzletkörét a párttól független kft-ék vagy részvénytársaságok átvehetik. A Duna-Tisza menti Gazdák Beszerző és Értékesítő Szervezetének vezetősége az felszámolás helyett az önállóság megőrzés mellett döntött, így államosítása lekerült a napirendről. Ennél fontosabb volt, hogy a Csikós Nagy bejegyeztet, a Magyar Külforgalmi Rt. a korábbi pártközi megállapodás alapján az importált textilnyersanyag (ausztrál gyapjú) értékesítése után a Magyar Árubeszerzési és Fogyasztási Szervezetnek részesedésként járó 2 millió forintból levonja a szervezetet 1 millió 60 ezer forintos tartozását, s a maradék 940 ezer forintot az kisgazdapárt rendelkezésére bocsátja a pártvállalatok likvidálási költségei fedezésére. Emellett ígéretet tett arra, hogy rendezik a pártszervezetek üzleti tar-

tozását, adó és illetmény hátralékait, s utasítják a Magyar Általános Hitelbankot, és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankot, hogy az FKGP-val, valamint a parasztszövetséggel szemben álló összesen 780 ezer forintos követelésüket valamely üzletben való részvétel címén írják le.⁸³¹ A megállapodást Vas Zoltán jóváhagyta, s a GF 1948 június 10-i ülésén hozzájárult ahhoz, hogy a Magyar Külforgalmi Rt. a kiscgazdapárti pártvállalatok likvidációjának megkönnyítése céljából 940 ezer forintot folyósítson a Bizalmi Bank Rt. számára. A pénzt a párt vagyongazdálkodó szervezete június 26-án kapta meg.

A három fennmaradó szövetkezet ügyében az FKGP Gazdasági Bizottsága 1948 június 17-én hozta meg a szükséges döntéseket. A kapcsolatokat közös megegyezéssel szüntették meg. A Bizalmi Bank még aznap 118 ezer forintot fizetett ki a korábbi és a május 31-ig az üzleti tevékenység visszaesés miatt felhalmozódott veszteségek rendezésére. Így azok tehermentesen váltak el a párttól, illetve a Bizalmi Banktól. A három másik szövetkezet felszámolása lassabban haladt. A Produktum Termelő, Beszerző és Értékesítő Szövetkezet 1948 május 22-én, Magyar Árubeszerzési és Fogyasztási Szövetkezet május 28-án, a Kiscgazda Áruforgalmi és Fogyasztási Szövetkezet július 12-i közgyűlésén mondta ki a megszűnését és jelölte ki a felszámoló biztosokat. A költségek felmérése is csak július közepére készült el. Összesen 1 millió 54 ezer forintot biztosítottak számukra, amelyből a magyar árubeszerzési szövetkezet 574 ezer, a kiscgazda áruforgalmi 380 ezer, a produktum termelő és beszerző szövetkezet 150 ezer forintot kapott. Maga a felszámolási eljárás különböző bürokratikus szabályok miatt csak 1949 tavaszán fejeződött be. A pártszövetkezetek likvidációs költsége együttesen 1 222 ezer forintot tett ki, a GF által folyósított 940 ezer forintot leszámolva a párt anyagi vesztesége csak 282 ezer forintra rúgott. Ez azonban ellensúlyozta, hogy visszakért a Bizalmi Bankhoz 560 ezer forint hitel és nőtt a párt hitelképessége.⁸³²

A fentiekkel egyidejűleg Ofner Alfréd pártigazgató további két fontos megállapodást kötött a Gazdasági Főtanáccsal. Az egyik értelmében a pártszövetkezetek államosításával az FKGP jövedelmében bekövetkezett hiányt pótlendő, a GF a párt havi bevételeit havonta kb. 600 ezer forintra kiegészíti. A másik szerint a kiscgazdapárt lemond követeléseiről és járandóságáról, így többek között a Centrum és Sárkány nyomda ellenértékéről, cserébe a GF 1 millió forint költséggel felújítja a kiscgazdapárt Semmelweis utcai székházát. Ofner erről 1948 május 21-én tájékoztatta az FKGP Gazdasági Bizottságát, amely a megállapodásokat jóváhagyta.⁸³³

1948 május közepén a Gazdasági Főtanács váratlanul napirendre tűzte a mozi és filmvállalatok államosításának kérdését is. Kiscgazda pártkörökben ez komoly aggodalmat keltett, részben azért, mert a pártszövetkezetekkel kapcsolatos tárgyalások során korábban nem került szóba, részben, mert mint láttuk, 1947-ben a párt bevételeinek mintegy negyed része a mozik jövedelméből származott. Vas Zoltánnal és Antal Györggyel, az április elsejével felállított Országos Filmhivatal kommunista elnökével folytatott előzetes megbeszélések alapján világossá vált a kiscgazdapárti politikusok számára, hogy a kormányzati szándék megmászhatatlan és az államosítást 1948 június 2-áig végre kell hajtani. Ez kénytelen-kelletlen tudomásul vették, s igyekeztek menteni, ami menthető. Mindenekelőtt azt szerették volna elérni, hogy a Kimort államosítását felhasználva a pártadósság további részéről szabaduljanak meg és a párthíradó készítésével foglalkozó Független Film Kft-ét és a filmforgalmazással foglalkozó és jövedelmet is termelő Haladás Filmművészeti Rt-ét megtarthassák.

Varga István, az FKGP megbízottja és Angyal György között a döntő megbeszélésre május 29-én került sor. Varga közölte, a kiscgazdapárt nem emel kifogást az ellen, hogy a Kimort és a kezelésében lévő mozik állami tulajdonba kerüljenek, s kész az Országos Filmhivatallal és a Mafirttal a technikai lebonyolítás részleteit illetően messzemenően együttműködni és minden információt megadni. Azt kérte azonban, hogy a mozik köztulajdonba vételét, valamennyi érintett párt és szervezet esetében egyidejűleg hajtsák végre. Bejelentette, hogy a párt mozi engedélyeinek eszmei értéke 4 millió forint, a párt ezt vitte be apportként a Kimortba, ezért a vállalt ennyivel tartozik az FKGP-nek. Antal a közlést tudomásul vette. (Valószínűleg erről a pénzügytechnikai lépésről már pár nappal korábban megszülethetett a megegyezés, mert Kóvágy József és Geiger Richard az előző nap arról értesítették az FKGP elnökségét, hogy a 4 millió forintot a Kimort üzleti könyveiben fel-

tüntették.⁸³⁴) Megállapodtak abban is, hogy a Független Film Kft-t és a Haladás Filmművészeti Rt.-t leválasztják a Kimortól és a párt követeléseire terhelik az FKGP átveszi azokat, de Vargának kötelezettséget kellett vállalnia arra, hogy a Haladás Rt. jövedelmét nem pártcélokra, hanem a filmgyártás támogatására fordítja. Angyal György beleegyezett abba, hogy a Kimort központi tisztviselői külön egy havi bért kapjanak a mozivállalat számlája terhére, mivel államosítás esetén nem járt végkielégítés. Ígéretet tett arra is, hogy a létrehozandó új állami vállalat a Kimort összes alkalmazottait átveszi. A kisközpárti megbízott azon „nyomatékos kívánságára”, hogy az FKGP mozi- és filmszakemberei közül néhányat vezető beosztásban, vagy fontosabb munkakörben alkalmazzanak, érdemben nem reagált. Varga tudomásul vette, hogy az Kimort államosításának végrehajtását 1948 június 2-ára tűzték ki, s készen mutatkoztak az együttműködésre. Angyal viszont elfogadta, hogy a három párttulajdonban lévő mozivállalatot egyidejűleg államosítsák.⁸³⁵ Vas Zoltán jóváhagyta a megállapodást, s ezt követően Angyal aláírta az arról készült feljegyzést.⁸³⁶

A kisközpárti pártvezetőség még aznap — május 29-én — felmentette állásából Kóvágó József elnököt és Dernői Kocsis László vezérigazgatót.⁸³⁷ Június 1-ére összehívták a Kimort rendkívüli közgyűlést, ahol az FKGP által delegált igazgatósági és felügyelőbizottsági tagok lemondtak, s új igazgatóságot választottak, amelyben már a filmhivatal jelöltjei 3:2 arányban többségben voltak.⁸³⁸ Ez az igazgatóság bonyolította le másnap az államosítás technikai részleteit. Ez azonban csak „hideg” államosítás volt, a Kimort átmenetileg az Országos Filmhivatal kezelésbe került, majd 1948 augusztus 19-én a kormány 28/1948 ME számú határozatával államosították.⁸³⁹

A mozik jövedelmének elvesztése komoly csapást mért a párt gazdasági helyzetére. Ugyanakkor kommunista részről, ha nem nagyvonalúan is, de komoly engedményeket is tettek. Cserébe azért a kisközpárt vezetősége szó nélkül belement moziparkja köztulajdonba vételébe, ügyes pénzügyi manőver révén 4 millió forintot juttattak a pártnak, ami lehetővé tette, hogy a Kimort leírja az FKGP pártcélokra korábban felvett 2 millió 585 ezer forintot kitevő adósságát, s 944 508 forintért átvegye a Kimortnak a Haladás Filmművészeti Rt.-nél, és 260 905 forintért a Független Film Kft.-nél lévő vagyonát. Emellett átutaltak a Bizalmi Bankhoz 190 ezer forintot az említett két filmes cég különválásának költségeire.⁸⁴⁰ A két filmes vállalat megtartását is sikerként lehetett elkönyvelni.

A kisközpárti filmszínházak államosítása az érintettek körében megdöbbenést keltett és nyugtalanságot váltott ki. A Kimort értesítette ugyan a mozik bérletét a történetekről, de azok előzetes, vagy utólagos beleegyezést sem cég, sem a párt nem kérte ki. Ez a szerződések egyoldalú felbontását jelentette, amiért kártérítés járt volna. Az Országos Filmhivatal emberei sokhelyütt váratlanul, előzetes bejelentés nélkül jelentek meg, s néhány óra alatt, nem egyszer a bérlet tiltakozása ellenére, átvették a filmszínházat, kinevezték az új vezetőt, s azonnal lefoglalták az aznapi bevételt. Emiatt egyes kisközpárti pártszervezetek, mint például a Csongrád városi tiltakoztak és az ügy kivizsgálását és a párt határozott kiállítását sürgették a volt bérlet mellett.⁸⁴¹

A pártvállalatok jelentős részének államosítása megváltoztatta a Bizalmi Bank szerepét is. Az önálló üzleti vállalkozásról többé nem lehetvén szó, tisztán vagyonkezelő szervezetté alakult át. 1948 június 30-i közgyűlésén a cég nevét Ellenőrző Bank Rt.-re változtatták. Az alaptőkét 150 ezer Ft-ra emelték és új igazgatóságot választottak, melynek elnöke Rubletzky Géza lett. Ügyvezető igazgatóvá Bakóczay Ákost nevezték ki. (Ofner pártigazgató júniustól a Magyar Nemzeti Bank 3. sz. fiókjánál nyitott az FKGP számára számlát.)

A kisközpárt bevételeinek és kiadásainak összetétele 1948-ban

A Független Kisközpárt központi pénztárának 1948. évi mérlegéről nem maradt fenn olyan alapos kimutatás, mint az előző évről. Különösen a bevételekről nehéz pontos képet alkotni, ami nyilvánvalóan a párt üzleti háttérének felszámolásával is magyarázható. 1948 május 31-ig, amíg párt saját jövedelem forrásokkal rendelkezett öt hónap alatt 2 322 271 forint bevételre tett szert, ami havi átlagban 464 ezer forintot tett ki. Augusztus 31-ig a párt bevételei 4 200 161 forintba emelkedtek, a havi átlag is elérte az 525 ezer forintot.

Ha figyelembe vesszük, hogy az őszi hónapokban, szeptemberben, októberben, novemberben a GF a párt bevételeit átlag havi 600 ezer forintra egészítette ki, akkor a párt bevétele november végére 6 millió forint körül alakulhatott.

Bejczy Sándornak az 1948 január 1 és augusztus 31-e közötti időszakra vonatkozó kimutatása azt tanúsítja, hogy a párt bevételei az előző évhez képest jelentősen átstruktúráldtak.⁸⁴²

A nyolc hónap alatt a pártközpont bevételei a *tagdíjakból* csak 36 147 forintra, az összbevétel 0,86%-ra rúgtak, annak is majd 80%-a az év első öt hónapjában folyt be. A tagdíjfizetés az előző évhez képest tovább csökkent, annak ellenére, hogy június folyamán újjászervezték a tagdíjbeszedést új tagkönyvek rendszeresítésével és tagdíjbélyegek bevezetésével. Ez szorosan összefüggött azzal, hogy az 1947 augusztusi választási vereség után a párt felbomlása felgyorsult, tagsága szétszéledt. A hanyatló zászló mellett kitartók továbbra sem fizettek tagdíjat. A *képviselői hozzájárulást* végleg megszüntették. arról nem is szólva, hogy a képviselők száma majd negyedére, 68 főre csökkent. Eltűntek az *adományozók* és ajándékozók is, hiszen az MDP megalakulása után látni lehetett már, hogy az FKGP-nek alig van politikai jövője.

A *pártvállalatok* befizetései az év első öt hónapjában 1 100 851 forintot, az öt hónap alatti összbevétel 47,40%-át tették ki. Ez több mint 10%-kal meghaladta az előző évi átlagot. A Bizalmi Bank Rt. 879 ezer, a Kimort 120 ezer forintot utalt át, a vidéki lapok befizetései nyomán a sajtóalapba 94 329 forint gyűlt össze (1947 november 10-től) és a párt sajtó osztálya által kiadott Kossuth Évkönyv is hozott párezer forintot a konyhára. A központi pénztárának megmaradtak a *saját jövedelem* forrásai. A lakbérékből, gépkocsik, autógumik és apróságok eladásából május végéig 131 330 forint halmozódott fel (5,65%).

A párt működéséhez szükséges összeg hiányzó részét a baloldali pártvezetés, szakítva a korábbi gyakorlattal, ezekben a hónapokban nem hitelekkel igyekezett előteremteni, hanem azt a helyzetet használta ki, hogy a miniszterelnöki posztot kiszagdapárti politikus, Dinnyés Lajos töltötte be. A kormányfő május végéig havi 200 ezer forinttal, összesen 1 millió 20 ezer forinttal támogatta a pártot, ami az öt havi összbevétel 43,92%-át biztosította. Ez tizednyi pontossággal megegyezett az előző évi bevétel szerkezetében a hitelek arányával. Dinnyés által jutott pénz nem tekinthető adománynak, hiszen nem magánvagyonából, hanem valamelyik fennhatósága alá tartozó rendelkezési alapról származott. Ez valójában burkolt állami támogatás volt.⁸⁴³

A pártvállalatok államosítását követően, 1948 június 1-től három hónapig még stabil bevételekkel rendelkezett a központi pártkassza. A felszámolásakor, júniusban a Kimorttól Bejczy Sándor 580 ezer forintot könyvelhetett el, július-augusztus folyamán Ofner Alfréd a felszámolt Bizalmi Bank folyószámlájáról vett ki és fizetett be a pénztárba, 596 illetve 523 ezer forintot. Ezek az összegek még saját bevételből származtak. 1948 szeptemberétől az egyre apadó saját források miatt a párt egyre inkább rászorult a Gazdasági Főtanács illetve az állam támogatására.

Ha a párt gazdálkodásában 1948 júniusában bekövetkezett fordulattól eltekintünk és a bevételek megoszlását az augusztus 31-ig eltelt nyolc hónapot figyelembe véve elemezzük, világosan látszik, amint az alábbi táblázat is mutatja, hogy az FKGP jövedelmei alapján véve saját bevételből származtak, tehát a párt gazdasági helyzete javult.

III. A kiszagdapárt központi pénztára bevételeinek megoszlása 1948-ban százalékban

	V. 31	VIII. 31
tagdíjak	1, 23%	0,86%
pártvállalatok	47,41%	40,07%
pártközpont saját jövedelme	5,65%	3,81%
állami támogatás (Dinnyés)	43,93%	24,28%
egyebek	1,78%	5,24%
összesen	100,00%	100,00%

A kisgazdapárt kiadásai 1948 május 1-ig 2 155 156, augusztus 31-ig 4 184 475 forintot tettek ki, s november végére 6 119 392 forintra emelkedtek. A mérleghiány május utolsó napjáig mindössze 167 115 forint volt, augusztus 31-ig 15 689 forint többlet mutatkozott, majd a következő három hónapban ismét hiány keletkezett, amely valószínűleg meghaladta a 100 ezer forintot. Az FKGP adóssága a pártvállalatok likvidálása során történt jóváírások következtében, mint láttuk, jelentősen mérséklődött. Amíg 1948 április elején a párt tartozásai még mindig 4 millió 315 ezer forintot tettek ki,⁸⁴⁴ addig azok 1948 május 31-re 815 435, augusztus elejére 212 ezer 363 forintra csökkentek le.⁸⁴⁵

IV. A Független Kisgazdapárt tartozásai forintban 1946 – 1948

1946. XII. 31.	180 000
1947. XII. 31.	5 370 000
1948. IV. 5.	4 315 000
1948. V. 31.	815 435
1948. VIII. 1.	212 363

A személyi kiadások 1948 november végére összességében majd 130 ezer forinttal túllépték az előző évi kifizetéseket, noha az összkiadásokon belüli arányuk egytized eltéréssel megegyezett az 1947. évvel. Ami a százalékos arányt illeti, az már augusztusban is hasonló volt. Az év első öt hónapjában viszont az illetményekre fordított összegek az összkiadás 32,32%-át tették ki, ami 3,84%-kal meghaladta az előző évi átlagát. Ezekben a tévégi, tavaszi hónapokban a párt az infrastruktúrához és a politikai tevékenységhez képest a személyi kiadásokra fordította a legnagyobb összegeket. Ha azonban csak a béreket nézzük, akkor az derül ki, hogy amíg 1947-ben a személyi költségek majd 80%-a a fizetésekre ment el, addig 1948 első öt hónapjában a bérek már csak 56%-ot, november végén 53%-ot tettek ki. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a pártközpont alkalmazottainak létszámát 1948 március végére — 1947 augusztusához képest — 40%-kal redukálták, ekkor mindössze 76-an dolgoztak a Semmelweis utcai épületben.⁸⁴⁶ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy az átszervezések nyomán a pártközpont létszáma augusztus végére néhány fővel emelkedett, s májusban 16, júniusban pedig már 26 vármegyében megyei szervező titkárokat alkalmaztak, akik központi forrásból fizetést kaptak.⁸⁴⁷ Azzal párhuzamosan, hogy a bérjellegű kifizetések csökkentek, többek között megnőtt a költségterítés címén kiutalt összeg nagysága, s nagy terhet jelentett, hogy a pártnak nemcsak illetmény adót kellett fizetnie, de rendeznie kellett az előző évről maradt adótartozását is.

Az infrastrukturális kiadások 1948-ban az előző évihez képest 4–5%-kal kisebbek voltak. November 31-ig 1 762 974 forintot fordítottak ilyen célra, ami az összkiadások 28, 81%-át tette ki. Belső megoszlásuk azt mutatja, hogy a kisgazdapárti pártközpont fenntartásával és működtetésével kapcsolatos kiadások az 1947 év végi 37,39%-ról 1948 november végére az infrastrukturális kiadásoknak alig 20%-ára estek vissza. Az adminisztrációs költségek viszont 32,23%-ról 46,69%-ra emelkedtek, noha arányuk az év folyamán lassan csökkent. A motorizációval, az autók fenntartásával, javításával, gépkocsik és kerékpárok vásárlásával kapcsolatos kiadások 1948-ban az előző évihez képest alig változtak. Ilyen célokra november végéig 602 289 forintot áldoztak, ami az összkiadás 9,84%-át, az infrastrukturális kiadásoknak pedig 34,16%-át az tette ki.

V. Az infrastrukturális kiadások belső megoszlása 1948-ban százalékban

	V. 31-ig	VIII.31-ig	XI.31-ig
székház	26,71%	21,96%	19,15%
admin.	49,24%	48,08%	46,69%
autó	24,05%	29,96%	34,16%
összesen	100,00%	100,00%	100,00%

A *politikai tevékenységre* fordított pénzösszeg 1948-ban az előző évhez képest meglepő módon, ha csak kis mértékben is, de fokozatosan emelkedett. November végéig 1 880 533 forintot, az összkiadások 30,74%-át költötték ilyen célokra. Ennek alig több mint 20%-a, 390 045 forint ment el pártpropagandára és a sajtó támogatásra, adományokra keveset, 51 122 forintot juttattak (2,72%), a pénz több mint kétharmadát, 1 439 366 forintot pártszervezésre, gyűlések, értekezletek, az áprilisi és az októberi nagyválasztmányi ülés megrendezésre, útiköltségre és kiszállásra, valamint a vidéki pártszervezetek támogatására fordítottak. Az utóbbiak dotálása az év folyamán fokozatosan emelkedett. Az első öt hónapban a havi átlag 43 ezer, a következő három hónapban 103 ezer, november végéig majd 120 ezer forintot tett ki. A vidéki pártszervezetek — 10 vármegyei szervezet — összesen 885 452 forintot kaptak.⁸⁴⁸ A *politikai tevékenységre fordított pénzforrások* május végétől mintegy 5% pontos emelkedése mutatja, hogy a gazdasági helyzet konszolidálódásával a párt szervezetileg kezdett magához térni, és aktivitása megélénkült. Mindez természetesen csak átmeneti jelenség volt, hiszen az MDP 1948 júniusi megalakulásával napirendre került a parlamentáris többpártrendszer felszámolása.

VI. A *politikai tevékenységgel kapcsolatos kiadások belső megoszlása*
1948-ban százalékban

	V. 31-ig	VIII.31-ig	XI.31-ig
prp., sajtó	23,53%	20,69%	20,74%
pártszerv.	71,10%	76,30%	76,54%
adomány	5,37%	3,01%	2,72%
összesen	100,00%	100,00%	100,00%

A pártadósságok rendezése után a központi pénztár 1948 november végéig 202 500 forintot (3,31%) biztosított *kölcsönök visszafizetése*, arányát tekintve az év első öt hónapjában viszonylag többit. A javuló pénzügyi helyzet jele az is, hogy a párt már maga is tudott pénzt *kölcsönözni*, ha keveset is, mindössze 84 ezer forintot (1,18%). Az is új mozzanat, hogy az FKGP *befektetőként* is megjelent. Mivel a nyomdákat államosították, megvásárolta miskolci és a szentesi nyomdát 95 829 forintért. (1,56%). A 284 590 forintot (6,80%) kitevő *egyéb kiadások* közül, amelyek zömmel technikai jellegű ki- és befizetéseket tartalmaznak, a reprezentációs költségeket emelnénk ki. Ezek 1948-ban 11 hónap alatt mindössze 74 301 forintot, az összkiadások mindössze 1,21%-át tették ki. Ugyan duplája volt az 1947. évének (34 169 Ft, 0,6%), de a munkáspártok hasonló kiadásaihoz képest alacsonynak tekinthető.

VII. A *kisgazdapárt központi pénztára kiadásainak megoszlása* 1948-ban százalékban

	V. 31-ig	VIII.31-ig	XI.31-ig
szem. kiad.	32,32%	28,31%	28,38%
infrastr.	28,54%	28,38%	28,81%
pol.tev.	28,06%	30,39%	30,74%
törleszt.	5,68%	4,12%	3,31%
kölcs.ad.	0,63%	1,05%	1,18%
befekt.		0,95%	1,56%
egyéb	4,77%	6,80%	6,02%
össz.	100,00%	100,00%	100,00%

A *kisgazdapárt tulajdonában lévő vállalatok és szervezetek államosítása*, noha súlyos csapás jelentett, a Gazdasági Főtanács támogatása következtében nem rendítette meg végzetesen a párt pénzügyi helyzetét, éppen ellenkezőleg: a párt 1948 nyarára anyagilag több-

kevésbé konszolidálódott. Ez lehetővé tette, hogy a nyári, kora őszi hónapokban megkezdődjön a szétesett FKGP újjászervezése. A vármegyei és helyenként a járási szervező titkárok beállításával pártapparátus valamelyest stabilizálódott, a központi irányítás megerősödött. A vármegyei és a fővárosi szervezetek többségénél tisztújítást hajtottak végre. Megkezdődött a tisztogatás. 1948 augusztus elejéig 16 vármegyéből 287 tagot zártak ki, zömmel tehetősebb közép- és gazdagparasztokat, valamint polgári származású értelmiségieket. A baloldali pártvezetés irányításával mind az országos központ mind a vidéki pártszervezetek aktivizálódtak. A pártnapok látogatottsága hosszú idő után újra nőni kezdett. Az MDP-vel egyeztetve országos kampányt indítottak az iskolák államosítása és a beszolgáltatás teljesítése mellett. Az 1948 október 28–29-i második balatonkenesei értekezleten, amelyen jelentős számban ismertebb parasztvezetők is részt vettek, a baloldali pártvezetőség jelentős sikert ért el. A tanácskozás, ha bizonyos fenntartásokkal is, de elfogadta a szocializmus programját. Tudomásul vette, hogy a politikai rendszer átalakul, az MDP vezető szerepe minden területen meghatározó lesz, a politikai pártok jelentősége csökkenni fog, de abban reménykedtek, hogy a kisgazdapártra még hosszabb ideig szükség lesz. A mezőgazdaság kollektivizálásának gondolatát a jelenlévők kénytelen-kelletlen magukévá tették azzal, hogy annak végrehajtását bízzák az érintettek, az önkéntesség betartását és az átmeneti formák bevezetését fontosnak tartották, s ragaszkodtak ahhoz, hogy a szervezeteken belül a magántulajdon fennmaradjon. Támogatták a konzervatív politikai katolicizmus elleni harcot, de egyházüldözést nem akartak. A kulákkérdésben óvatosan bírálták az MDP politikáját, amely megítélésük szerint megosztja a paraszti társadalmat és rontja a falu hangulatát.

A Független Kisgazdapárt talpra állása és politikai fordulata megkésett. Az 1948 novemberi KV- ülés után az MDP felgyorsította a többpártrendszer felszámolását és hozzákezdett a korábbi koalíciós partnerek hatalomból való teljes kiszorításához és felszámolásához. Rákosi, ahelyett, hogy üdvözölte volna a kisgazdapárt baloldali vonalváltását, megrotta azért Dobi Istvánt. Gerő november végén a kisgazdapárttal kapcsolatban a következőket írta Rákosinak: „Szerintem hibát követtünk el, amikor túlságosan megbíztunk az ottani vezetők lojalitásában és az sem volthelyes, hogy aránylag igen nagyanyagi eszközöket bocsátottunk rendelkezésükre. Azt hiszem, hogy az anyagi támogatás mértékét fokozatosan csökkenteni kell és határozottan irányt kell venni a kisgazdapárt politikai és szervezeti tevékenységének csökkentésére.”⁸⁴⁹ Ez a gyakorlatban már korábban elkezdődött. Augusztus 3-án vejének, Csornoky Viktornak állítólagos kémkedési ügyét felhasználva lemondatták Tildy Zoltánt a köztársasági elnöki tisztségről. December elején Dinnyés Lajos miniszterelnöknek kellett lemondania, Nyárády Miklós pénzügyminiszter szökése miatt. Utóda Dobi István lett, aki teljesen alkalmatlan volt erre feladatra. A balatonkenesei értekezlet után a párt tevékenysége visszaesett. Egyrészt azért, mert a pártvezetőség az MDP nyomására tudatosan korlátozta a pártműködését, leállították a pártnapok és gyűlések tartását, abba hagyták a kampányok szervezését, a pártszervezést felfüggesztették, másrészt azért, mert a párttagság nagy része az FKGP új irányvonalát nem fogadta el, s reményt veszve visszavonult, otthagya a hanyatló zászlót.

A kisgazdapárt alapító tagja lett a Magyar Függetlenségi Népfrontnak, amely 1949. február 1-én alakult meg. Belegyezett abba, hogy májusi országgyűlési választásokon a pártok közös listán induljanak és közösen állítsanak jelöltet. A párt a választási kampányban gyakorlatilag nem vett részt, mindössze egy választási plakátot csináltatott.⁸⁵⁰ A párt 62 mandátumot kapott, kb. 20 képviselőt leszámítva, a többiek új embernek számítottak a politikai életben. Valamennyiüket az MDP előzetesen lekáderezte.

1949 júniusig, amíg fel nem számolták, a Gazdasági Főtanács támogatta anyagilag az FKGP-t, s a költségvetési hiányt saját bevételeiből több-kevésbé fedezni tudta. Ezt követően az állami támogatás minimálisra csökkent, ráadásul párt film- és sajtó vállalatát is államosították. Az őszi folyamán a funkcióját veszített vagyonkezelő céget, Ellenőrző Bank Rt.-ét is megszüntették. A kisgazdapárt hosszú időre eltűnt a közéletből, bár formálisan nem oszlatták fel.

IV.

A FÜGGETLEN KISGAZDAPÁRT ÉS AZ 1945 ŐSZI BUDAPESTI TÖRVÉNYHATÓSÁGI ÉS A NEMZETGYÜLÉSI VÁLASZTÁSOK

A parlamenti választások megrendezését a nemzetközi és hazai politikai helyzet alakulása 1945 kora őszén egyre inkább elkerülhetetlenné tette. A nagyhatalmak potsdami értekezlete — a számos kérdésben kialakított közös álláspont és megegyezés ellenére — csak átmeneti enyhülést hozott a nemzetközi kapcsolatokban, a nyugati hatalmak és a Szovjetunió érdekellentéteinek a náci Németország katonai leverése után kibontakozó differenciálódása a nyári hónapokban tovább folytatódott. Augusztus közepén a katonai akciók a Távol-Keleten is befejeződtek; a szovjet hadsereg mandzsúriai offenzívája, majd az atombomba bevetése Hirosimára a fasiszta Japánt is kapitulációra kényszerítette. Ezzel ismét lekerült a napirendről egy olyan kérdés, amely korábban az összekötő kapocs szerepét játszotta. A világpolitikai problémák közül változatlanul az egyik legjelentősebb Kelet- és Délkelet-Európa sorsa volt. A Szovjetunió kelet-európai befolyásának növekedése a másik oldalon egyre fokozódó türelmetlenséget váltott ki, amelynek jelei augusztus folyamán világosan megmutatkoztak. Az augusztus 9-én tartott sajtóértekezletén H. Truman, az Egyesült Államok elnöke, szükségesnek tartotta megismételni azt a régi amerikai álláspontot, amely szerint az Egyesült Államok nem ismeri el a befolyási övezetek létezését, s nem támogatja egyes államok erre vonatkozó igényét.⁸⁵¹

Anglia szintén kifejezést adott nyugalanságának. Annak ellenére, hogy a júliusi parlamenti választásokon a Munkáspárt jutott hatalomra, Anglia kelet-európai politikája nem változott. E. Bevin, az új brit külügyminiszter, augusztus 20-i bemutatkozó beszédében feltűnően durva és megalapozatlan támadást intézett a legyőzött kis államok, Bulgária, Magyarország és Románia ellen. Kijelentette, hogy ezek az országok "az egyik totális államformát a másikkal cserélték fel", itt nincs demokrácia, ezen államok kormányai nem képviselik a nép többségének véleményét. Megismételte azt a korábbi angolszász követelést, amely szerint a nyugati hatalmak mindaddig nem ismerik el őket diplomáciailag, amíg választások útján át nem alakítják kormányaikat.⁸⁵² Mind a román P. Groza-, mind a bolgár K. Georgiev-kormány baloldali irányvonalat vittek, komoly szerepet játszottak a hazájuk demokratikus átépítéséért vívott harcban, külpolitikailag egyértelműen szovjetbarát magatartást tanúsítottak, s messzemenően együttműködtek a szovjet vezetés alatt álló Szövetséges Ellenőrző Bizottsággal. Magyarországon a júliusi kormányátalakítással szintén a demokratikus erők pozíciói erősödtek, s a magyar-szovjet kapcsolatok is teljesen zavartalannak mutatkoztak. Persze, valójában nem is az volt a kérdés, hogy az brit külügyminiszter tévedett-e avagy nem a délkelet-európai kis államok politikai rendszerének megítélésében, fellépésének politikai értelme minden kétséget kizárt: a szabad választások megrendezésétől azt várták, hogy ezekben az országokban a törvényhozó és végrehajtó hatalomban megerősödnek a nyugati orientációjú polgári csoportok, s így segítségükkel korlátozni tudják a Szovjetunió növekvő befolyását.

A nagyhatalmak jaltai konferenciája előírta, hogy a náci Németország volt szövetségeseinek országaiban a háború befejezésével demokratikus választásokat kell tartani. Bulgáriában került volna sor először a jaltai egyezmény alkalmazására. Az augusztusra tervezett parlamenti választások azonban elmaradtak. Az angolszász nagyhatalmak a nyugatbarát jobboldali ellenzéki csoportok (N. Petkov és környezete) érdekében beavatkoztak a választási előkészületekbe, s emiatt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság javaslatára a Hazafias Front kormánya a választásokat elhalasztotta. A nemzetközi megállapodások értelmében Magyarországon is választásokat kellett tartani. A bolgár események miatt megrendezésük nemcsak a szovjet külpolitika, hanem Magyarország számára is fontos volt. A magyar kormánynak bizonyítania kellett, hogy szilárdan a demokrácia talaján áll, s a magyar társadalomban a demokratikus átalakulásnak komoly bázisa van.

A parlamenti választások megtartását ugyanakkor a belső viszonyok is sürgették. Az ország súlyosodó gazdasági helyzete, az erősödő infláció az állam életében meglevő ideigle-

nesség felszámolását, a népi demokratikus rendszer megszilárdítását s általában a politikai viszonyok konszolidációját követelte. Ugyanakkor feloldásra várt az a belső politikai feszültség is, amely abból adódott, hogy a júliusi kormányalakítással a kormányzati hatalom valamelyest balra tolódott, s ezzel egyidejűleg a volt uralkodó osztályok maradványai, az állami bürokrácia, a közép- és gazdagparaszság, valamint a középrétegek egyéb csoportjainak aktivizálódásával az erőviszonyokban ellenkező irányú változások kezdődtek. A választások lehetőséget nyújtottak a politikai és kormányzati hatalom újraelosztására, ezért kiemelkedő politikai jelentőségre tettek szert.

A magyar politikai életben a parlamenti választások megrendezését a Magyar Kommunista Párt kezdeményezte. A párt vezető szervei május óta több alkalommal is behatóan foglalkoztak a választások megtartásának lehetőségeivel, s végül úgy döntöttek, hogy a választásokat az őszi hónapokban kell megtartani. Ebben a döntésben az előbb jelzett kül- és belpolitikai tényezők mellett szerepet játszott az a megfontolás is, hogy az 1945. évi nyári rossz termés növelni fogja az egyébként is súlyos közellátási nehézségeket, s az infláció és egyéb gazdasági bajok a tömegek elégedetlenségét táplálják majd, s ez nem lesz kedvező a baloldali erők számára. A kommunistáknak az volt az elképzelése, hogy a választásokat két szakaszban bonyolítják le, s a nemzetgyűlési választásokat megelőzően a fővárosban megtartják a községi választásokat. A budapesti törvényhatósági választásokat a főpróbának szánták, miután az MKP legálisan választási küzdelemben még nem vett részt. Emellett azt remélték, hogy a Szociáldemokrata Párttal összefogva Budapesten abszolút többségre tehetnek szert, s ezzel maguk és az egész munkásmozgalom számára kedvezően befolyásolhatják az országos választások kimenetelét is.⁸⁵³ Rákosi Mátyás, az MKP főtitkára augusztus 20-án bejelentette, hogy a párt szükségesnek tartja a parlamenti választások mielőbbi megtartását.⁸⁵⁴

Az MKP állásfoglalásával a választási előkészületek döntő szakaszba léptek. Augusztus 22-én Erdei Ferenc belügyminiszter a Minisztertanács elé terjesztette a budapesti községi választásokról szóló rendelet tervezetét, amelyet vezetésével kommunista és szociáldemokrata szakemberek dolgoztak ki. A minisztertanács azonban ezt az FKGP és más pártok tiltakozása nyomán nem tárgyalta, hanem egy pártközi értekezlet elé utalta. Tildyék egyébként azt is követelték, hogy a választásokról ne rendeleti úton, hanem törvényalkotással intézkedjenek. A választójogi rendelet előzetes pártközi megbeszélését a SZEB elnöke, K. J. Vorosilov marsall is helyeselte.⁸⁵⁵

A választások őszi megrendezésének gondolatával az általános, titkos, nőkre is kiterjedő választójog alapján a többi demokratikus pártok egyetértettek, így elfogadtatása különösebb nehézségekbe nem ütközött. Egyetlen kérdés volt csupán — bár politikai szempontból kétségtelenül kulcskérdés —, amely vitát váltott ki, az, hogy kiknek adjanak választójogot, ill. kiket zárjanak ki abból. Az augusztus 26–27-én tartott ún. "választójogi" pártközi tárgyalásoknak is ez a kérdés állt a középpontjában.

A Magyar Kommunista Párt a legszélesebb körű választójog megadása mellett szállt síkra, s csak arra törekedett, hogy a Horthy-rendszer kormány- és szélsőjobboldali pártjainak és szervezeteinek vezetői ne választhassanak, de tagjaik ellen nem kívánt retorzióval élni. Az MKP-t itt az a politikai megfontolás vezette, hogy ha a választójoggal rendelkezők körének erőteljesebb leszűkítése mellett lép fel, akkor olyan látszat keletkezhet, mintha a kommunisták eleve ki akarnák zárni a politikai életből várható ellenfeleiket, úgy tünne, mintha erőszakolt, nem demokratikus választást kívánnának. Ezt pedig — miután a közvélemény egy részében egyébként is erős volt a kommunistaellenes hangulat — mindenképpen el akarták kerülni.⁸⁵⁶ Az MKP a választójogosultak körének további bővítése érdekében azt javasolta, hogy a választási korhatárt az eredetileg tervezett 21 évről 20 évre szállítsák le. (A párttagság korösszetétele a korábbi közvélemény-kutató jelentések szerint erősen a fiatalság felé tolódott el, a párt joggal számított ezen rétegek fokozottabb támogatására.)⁸⁵⁷

A választói jogosultság kiszélesítése mellett foglalt állást a Független Kisgazdapárt is. Az ellenforradalmi korszak kormány- és szélsőjobboldali pártjainak a választási agitációkból való kizárását a kisgazdapárti vezetők maguk is helyesnek tartották, sőt, a volt nyilasok,

imrédysták és más reakciós fasiszta elemek választójogtól való megfosztásának gondolata sem állt távol tőlük, az ezen túlmenő korlátozásokat azonban nem támogatták. A kisgazdapártiak a "nemzeti", ill. a "polgári egységfront" kialakítása érdekében a legszélesebb körű választójogot kívánták, lehetőség szerint mindenki szavazatát igyekeztek megszerezni, aki nem volt túlságosan kompromittálva a régi rendszerben. Ez a törekvésük azonban, nemegyszer szándékuk ellenére, szükségszerűen teret biztosított a konzervatív, reakciós elemek számára a politikai jogok gyakorlására. A kisgazdapárti körök voltak azok, akik nyomására a rendőri felügyelet alá helyezettek nem veszítették el választójogukat. Ők követelték, hogy módosítsák azt a pontot, amely szerint az 1945. július 1. után nyugatról hazaérkezettek nem kaptak volna választójogot, arra hivatkozva, hogy így a náci haláltáborokban sínylődött, a nemzeti ellenállási mozgalomban részt vett személyek sem élhetnek politikai jogaikkal. Ezt sikerült is keresztülvinniük, ami azzal az eredménnyel járt, hogy az összes nyugatos katonatiszt elmenekült, majd visszatért tisztviselő szabadon rendelkezhetett állampolgári jogával. ugyanakkor, ismét csak azért, hogy minél több szavazót menthessenek meg, a kisgazdapárti politikusok erőiesen felléptek a rendelettervezet jogi-fogalmazási pontatlanságai ellen. Az eredeti szövegezés szerint a szavazatszedő bizottságoknak bizonyítékok alapján bárkit módjuk lett volna kizárni. Tildyék követelésére kimondták, hogy a szavazatszedő bizottságnak nincs joga felülvizsgálni senki választójogosultságát. Hasonlóképpen módosították azt a pontot, amely a már összeállított választói névjegyzékből való törlés lehetőségét biztosította volna. Kisgazdapárti követelésre került a rendelettervezetbe, hogy a választások felülvizsgálata az eredetileg elgondolt társadalmi szerv, a "választási tanács" helyett, az igazságszolgáltatási intézmények hatáskörébe tartozik. Ez utóbbi javaslatok mögött nem nehéz felismerni a szándékot: megakadályozni az esetleges választási visszaéléseket.⁸⁵⁸

A Függetlenségi Front tagjai közül a választójogi vitában a Szociáldemokrata Párt foglalta el a legbaloldalibb álláspontot. A szociáldemokraták a választójoggal rendelkezők körének megállapításában komoly fenntartással éltek. Ők, mint később nyilvánosságra is hozták, a választójog radikális korlátozását kívánták, nemcsak a nyilas-fasiszta és más szélsőjobboldali pártok tagjait, hanem az 1919 utáni ellenforradalmi kormánypártok, a Bethlen-féle Egységes Párt, a NEP és a MÉP vezetőit is (a helyi vezetőségi tagokig terjedően) távol kívánták tartani az első szabad demokratikus választásoktól.⁸⁵⁹ Az SZDP vezetői azonban állásfoglalásukkal magukra maradtak, s kénytelenek voltak elfogadni a többi párt elképzelését.

A pártközi tárgyaláson elfogadott s így közösnek tekinthető rendelettervezet kompromisszum eredménye volt. A kisgazdapárti körök — nem minden alap nélkül — mégis a maguk sikerének tekintették. Nekik minden lényeges követelésüket sikerült érvényesíteniük, s a munkáspártoknak kellett engedményeket tenniük.⁸⁶⁰ Amíg az SZDP túlzottan radikális álláspontra helyezkedett, az MKP — megítélésünk szerint — a szükségesnél nagyobb engedményeket tett. A koalíciós partnerek által átdolgozott rendelet augusztus 29-én, majd 31-én ismét minisztertanács elé került, amely az apró stiláris észrevételektől eltekintve, lényegében változatlanul elfogadta. Az augusztus 29-i minisztertanácscon egyedül gr. Teleki Géza próbálkozott meg azzal, hogy a választások szükségességét és időszerűségét kétségbe vonja, álláspontjával azonban teljesen elszigetelődött.⁸⁶¹ A budapesti községi választásokról intézkedő kormányrendelet (7460/1945. sz.) hamarosan megjelent.⁸⁶²

Az országos választásokról az előzetes pártközi megállapodások értelmében nem rendeleti úton, hanem törvényes úton intézkedtek. A választójogi törvényjavaslat csaknem teljesen azonos volt a budapesti községi választásokról szóló rendelettel. Elfogadására és törvénybe iktatására az ideiglenes nemzetgyűlés szeptemberi ülészakán került sor.⁸⁶³ A választásokról szóló 1945. évi VIII. tc., amely valóban a legdemokratikusabb volt mindazoknál, amelyet a magyar közjog addig ismert, kimondta, hogy minden 20 éven felüli magyar állampolgár választójoggal rendelkezik. Kivételt képeznek — elmebetegektől és köztörvényes bűnözőktől eltekintve — azok, akik háborús vagy népellenes bűnöket követtek el. Ezek a fegyverszüneti szerződés által betiltott egykori kormány- és szélsőjobboldali pártok vezető tisztviselői voltak vagy azok, akiket az igazoló bizottság, illetve a népbíróság jogerősen

elítelt. A törvény lehetővé tette, hogy az Országos Nemzeti Bizottság engedélyével az MNFF tagjain kívül más pártok is indulhassanak. Előírta, hogy a budapesti törvényhatósági választásokat október 7-én, a nemzetgyűlési választásokat november 4-én kell megtartani. A választójogi törvényjavaslat elfogadásával a magyar politikai élet középpontjába két hónapra a választási harc került.

A budapesti törvényhatósági választások

A kisgazdapártban a kétfordulós választási rendszer, a budapesti községi választások előrebocsátása nem talált osztatlan elismerésre, de miután mindenképpen választani akartak, nem emeltek kifogást ellene. Abban többé-kevésbé nem kételkedtek, hogy vidéken különösebb nehézség nélkül megszerzik az abszolút többséget, Budapesten azonban távolról sem voltak olyan biztosak önmagukban. Jóllehet egyes kisgazdapárti politikusok, mint pl. Balogh István a fővárosban is abszolút többség megszerzését jósolták, s nem kevesen bíztak a 40%-os relatív fölény elérésében is,⁸⁶⁴ a pártvezetőség borúlátóbban értékelte a lehetőségeket. Jellemző, hogy Tildy Zoltán, a párt vezére, a nyilvánosság előtt nem nyilatkozott a párt választási esélyeiről. Míg mások, mint pl. Nagy Ferenc, ha állást foglaltak, annak a meggyőződésüknek adtak hangot, hogy még ezt a relatív többséget sem szerzik meg. "Budapesten előfordulhat olyan eredmény is — mondotta a centrum vezetője —, hogy mi, kisgazdák, nem leszünk többségben a többi párttal szemben. Erről vidéki közvéleményünket már felvilágosítottuk."⁸⁶⁵ Miből származott ez az önbizalomhiány? Mindenekelőtt abból, hogy a kisgazda pártvezetés saját kárára alaposan félreértette a választások előtt kialakult politikai helyzetet, s nem számolt a korábbi középosztály és a városi polgári-kispolgári rétegek gyors aktivizálódásával.

1945 nyárutóján Magyarországon a politikai hangulat — legalábbis a felszínen — a munkáspártok növekvő népszerűségéről tanúskodott. Gyűléseik hatalmas és lelkes tömegek részvételével zajlottak le. Az ország újjáépítése érdekében kifejtett erőfeszítéseik mellett olyan sikereket is magukénak vallhattak, mint pl. a nagy belső feszültséget okozó hadifogyókérdés rendezésének kezdeményezése. Az MKP közbenjárására a Szovjetunió — még a békeszerződés megkötése előtt — hozzájárult a szovjetellenes háború alatt fogságba esett katonák és polgári személyek egy részének a hazaengedéséhez.⁸⁶⁶ A két munkáspárt között a kapcsolat zavartalannak mutatkozott, az SZDP némi ingadozás után, beleegyezett abba, hogy a két munkáspárt együttesen vegyen részt a budapesti törvényhatósági választásokon.⁸⁶⁷ A választási szövetség nyilvánosságra hozatala nagy feltűnést keltett, s erősítette azt a látszatot, hogy a munkáspártok a fővárosban nagy fölényrel nyerik meg a választási küzdelmet. Ezt a vélekedést a korabeli közvélemény-kutatások is alátámasztották. Egy szeptember elején készült felmérés szerint a megkérdezettek 48%-a a munkásegységfront, 16%-a az FKGP győzelmét várta.⁸⁶⁸

Az MKP és az SZDP fokozódó együttműködése, az általános hangulat, a választások várható kimenetele zavart és nyugtalanságot okozott a kisgazdapárti körökben. Akkor még nem lehetett tudni, hogy lent a társadalmi élet mély vizeiben mások a viszonyok. Idegeségükhöz az is hozzájárult, hogy a párt fennállása óta Budapesten még nem vett részt választáson, s nem tudhatták, hogy a budapesti polgárság hogyan fogadja őket. Az FKGP noha szervezetei igen gyors ütemben épültek ki a fővárosban, mint említettük, a munkáspártokhoz képest szervezeti szempontból nem jelenthetett komoly erőt. A kisgazdapárti vezérkar jól tudta, hogy a munkásegységlista győzelme politikailag sok vonatkozásban új helyzetet teremtené a hatalom birtoklásáért folyó harcban, s nyilvánvalóan hatással lenne az országos választások kimenetelére is. Ismét megerősödött abbéli félelmük, hogy a munkáspárti többség Budapesten meggyorsíthatja a népi demokratikus átalakulás menetét, közelebb hozhatja a munkásosztály hatalomátvételét. Azt azonban már ekkor többé-kevésbé sejtették, hogy a szovjet típusú proletárdiktatúra körülményei között az FKGP nem maradhat fenn, vagy ha meg is őrizné a létét, jelentéktelenné zsugorodna. Mindebből adódóan a budapesti törvényhatósági választások a kisgazdapárti pártvezetés számára különleges politikai jelentőségre tettek szert.

A választási előkészületek az augusztus 20-i nagyválasztmányi ülés után újból lendületet vettek. "Minden időt a választásokra kell fordítani" – hangzott a pártvezetőség nevében Tildy utasítása.⁸⁶⁹ A politikai és személyi ellentéteket félretették, minden pártbeli frakció összefogott a tisztes választási eredmény elérése érdekében. A pártapparátus átszervezésére vonatkozó tervek megvalósítását elhalasztották. A pártvezetőség igyekezett minden rendelkezésre álló erőt és anyagi eszközt mozgósítani, s fellépett a belső ellentéteket élező törekvések ellen.⁸⁷⁰ A budapesti pártközpontban a választási kampány irányítására, a titkárságot kiegészítve, egy 40 tagú "stábot" hoztak létre.⁸⁷¹ Hozzákezdtek a törvényhatósági jelölő listák összeállításához. A jövőendő városatyák kiválasztásánál arra törekedtek, hogy lehetőleg minden társadalmi réteg képviselve legyen.

Különösen nagy gondot fordítottak a felső pártszervek a választói névjegyzék elkészítésére és ellenőrzésére. A választójoggal rendelkezők jegyzékbe vétele az ún. összeíró bizottságok hatáskörébe tartozott (s ezek a szervek voltak illetékesek a választói jogosultság eldöntésére is), mellettük azonban nagy szerep jutott a háztömbmegbízottaknak, gyakorlatilag a munka dandárja rájuk hárult. A házmegbízottak nagy része Budapesten a munkáspártokhoz tartozott. Ők és az összeíró bizottságok más baloldali tagjai, osztályösztonéiket követve léptek fel a reakciós, a múlt rendszerben kompromittált elemek politikai jogainak megfosztásáért, nemegyszer a rendelet és a szocialista pártok álláspontja szabta határokon túl is.⁸⁷² Az FKGP viszont a rendelet szigorú betartása mellett szállt síkra. Így a választói névjegyzék elkészítése a politikai küzdelem egyik területévé vált. Az FKGP számára minden egyes szavazat fontos volt, s igyekeztek minél több választót megmenteni. A budapesti központ például felszólította a tagságot, hogyha valakit kizárnak a hivatalos névjegyzékből, azonnal közölje, mert ilyen esetben a pártközpont maga jár el az érintettek választójogának visszaszerzése érdekében. Sőt, ha a helyi kigazdapárti szervek megtudják, hogy valakit nem vettek fel az összeírólapra, meg sem várva az illető jelentkezését, ők maguk kérték, jelentse kizárásának okait.⁸⁷³ A kigazdapárti sajtó szerint a választások időszakában — az országos választásokat is beleértve — a kigazdapárt 60–100 000 esetben járt el a választási névjegyzék elleni "vétségek" miatt.⁸⁷⁴ Ezt a számot ugyan túlzottnak tartjuk, de jól jelzi a névjegyzékek körüli politikai összecsapások méreteit.

A kigazdapárti pártvezetés a választói névjegyzék körüli összeütközéseket az általános feszült hangulatban túlértékelté, s abban a "hatósági erőszak" megnyilvánulását és a munkáspártok további térnyerését látta. A *Kis Újság* már augusztus utolsó hónapjában, akkor, amikor még szinte el sem kezdődött a névjegyzékek összeállítása, "Felelőtlen összeírási kísérletek" címmel arról tudósított, hogy szerinte visszaélések történnek, mert egyes helyeken a házmegbízottak adatokat gyűjtöttek a lakók pártállásáról.⁸⁷⁵ Néhány nap múlva a lap a házmegbízottakat támadta meg, s közölte, hogy Tildy pártközi értekezlet összehívását sürgette az egész házmegbízotti intézmény felülvizsgálatára.⁸⁷⁶ Miután ez sem sikerült, s a következő napokban az FKGP úgy látta, hogy helyzete tovább romlik, határozottabb fellépésre szánta el magát.

A kigazdapárt e kezdeményezését a belpolitikai viszonyok mellett külpolitikai tényezők is motiválták. Egyrészt a nevezetes Bevin-nyilatkozat, amelyről a kigazda körök helyesen olvasták ki azt, hogy Anglia a kelet-európai országokban nem nézi jó szemmel a radikális demokratikus átalakulást, és a Szovjetunió erősödő befolyását, tehát a polgári politika számára a lehetőségek nagyobbak, mint azt esetleg gondolnák. Másrészt komoly hatást váltott ki az egykori kigazdapárti vezérnek, Eckhardt Tibornak az Egyesült Államokból érkező levele. Ebben a levélben Eckhardt éles jobboldali kritikát gyakorolt a hazai politikai viszonyok felett, bírálta a Kigazdapárt demokratikus vonalvezetését a baloldal javára tett engedményekért. Egyben politikai tanácsokkal látta el híveit, különösen a rendőrség feletti ellenőrzés megszerzésének fontosságára hívta fel a figyelmüket. A nyugati hatalmak növekvő érdeklődésére és várható támogatására is hivatkozva kitartásra, a Szovjetunió befolyásának visszaszorítására, a kommunista párt törekvéseivel szemben való "keményebb" ellenállásra ösztönözte őket.⁸⁷⁷

Bár Tildy Zoltán és a szűkebb pártvezetőség — részben Eckhardt Tibor az Egyesült Államokból küldött tanácsát követve — szeptember elején többször is fontolóra vette, hogy

esetleg távol marad a választásoktól, s latolgatta szándéka megvalósíthatóságának mikéntjét, valójában távolról sem gondolta komolyan a visszalépést.⁸⁷⁸ Nemcsak azért nem, mert a nyugati hatalmak, elsősorban az Egyesült Államok közvetlen anyagi és politikai támogatásának megszerzésére tett kísérletek kudarcot vallottak,⁸⁷⁹ hanem főként azért, mert világosan látták, hogy ez a cselekedet politikai öngyilkosság lenne, a Szovjetunió bizalmának elvesztését eredményezné, s a Függetlenségi Front felbomlásához vezetne. Tildy Zoltán az általa képviselt demokratikus törekvések szellemében a párt nehézségeit és „sérelemit” a többi pártokkal közösen kívánt megoldani. Az FKgP vezére még a választások időpontjának nyilvánosságra hozatalát megelőzően javaslattal fordult Rákosi Mátyáshoz, az MKP főtitkárához, hogy a választások előtt a három nagy párt vezetői üljenek össze, és kíséreljenek meg olyan megállapodásokat kötni, amelyekkel elejét vehetnék a demokratikus erők közötti viszony elmérgesedésének. Ennek az elgondolásnak volt egy kimondatlan taktikai célja is: ha a koalíciós partnerek a választások előtt közös megállapodásokat kötnek, tehát gyakorlatilag együtt vesznek részt a választási kampányban, akkor a baloldal várható budapesti többsége nem csupán a munkáspártok, hanem az egész koalíció sikere lesz, vagy politikailag legalábbis ilyen értelemben lehet feltüntetni. S ha a Függetlenségi Fronton belüli erőviszonyok lényegesebben nem változnak meg, akkor a budapesti községi választások nem gyakorolnak számottevő hatást az országos választások kimenetelére. A pártban hozzá is kezdtek egy ilyen „egységterv” kidolgozásához, amely az egymás támogatásának feltételeit tartalmazta volna. A kisgazdapártiak azt tervezték, hogy az együttműködést a „munkás-paraszt egység” megnyilvánulásaként népszerűsítik.⁸⁸⁰ Az MKP azonban bizalmatlanul fogadta Tildy Zoltán kezdeményezését, nem látván világosan a szándékait, s várakozó álláspontra helyezkedett.

Az FKgP látványos fellépésére a nemzetgyűlés szeptember 12-i ülésén, a választójogi törvényjavaslat vitájában került sor. Itt Tildy a párt nevében a nyilvánosság előtt megismételtette a koalíció továbbvitelére és a demokratikus pártok közös munkálkodásának megszilárdítására vonatkozó javaslatait. A munkáspárti baloldallal való együttműködési készség kifejezésére juttatásával egyidejűleg azonban felújította azt a kisgazdapárti fenyegetést, miszerint ha a demokratikus rendőrség nem biztosítja a választások tisztaságát, akkor az FKgP nem vesz részt a választásokon. Ezen túl két követelést is előterjesztett. Egyrészt sürgette, hogy pártközi megállapodás útján módosítsák a 138 000/1945 ME. sz. internálási rendeletet, amely elsősorban fasisztákra, háborús és népellenes bűntetteket elkövetőkre vonatkozott, de amely — a kisgazdapárti felfogás szerint — fogalmi pontatlanságai és tág értelmezési lehetősége miatt mások, a kisgazdapárt helyi parasztszervezetének a letartóztatására is jogalapot nyújtott. Másrészt követelte, hogy az Ideiglenes Kormány a rendőrség felett ellenőrzést gyakorló szervek egyikét adja át az FKgP-nek.⁸⁸¹ A Tildy által előterjesztett igényekhez a „bizonyító anyagot” az egyre inkább jobboldali befolyás alá kerülő *Kis Újság* szállította. A párt hivatalos orgánumának aznapki számának első oldalán közlemény jelent meg, amely arról tájékoztató, hogy az FKgP-nak nagyszámú olyan adat van a birtokában, amelyek a „választási névjegyzék összeállításával kapcsolatosan megfélemlítésről, választási visszaélésekről, a titkosság előzetes kijátszásáról szólnak”. A cikk ezekért a visszaélésekért nyíltan a kommunistákat, elsősorban az MKP-hoz tartozó házmegbízottakat tette felelőssé.⁸⁸²

A Kommunista Párt és a baloldali pártok ilyen körülmények között az FKgP agitációjában nem az együttműködési készség erősödését, hanem a fenyegetődzést, a párt növekvő jobbratolódását látták. A *Szabad Nép* határozottan visszautasította a *Kis Újság* által mondottakat, s magabiztosan jelentette ki: „A munkáspártok lenyűgöző győzelme előre veti árnyékát és a reakció riadtan nyúl a legpiszkosabb eszközökhöz, mert a választások hitelességének megtámadásával nemcsak a munkáspártokat, hanem — és elsősorban — Magyarországot is megtámadja.”⁸⁸³

A kisgazdapárt szűkebb vezetősége, mint jeleztük, munkáspárti győzelemre számított a budapesti községi választásokon. Ezt csak a legszélesebb polgári-paraszti egységfront megteremtésével lehetett ellensúlyozni. A kisgazdapártiak választási taktikája éppen ezt tűzte ki célul. A „polgári egységfront” kialakítása, szemben a munkásosztállyal, nem jelentett új felismerést a pártban, hiszen a felszabadulás óta ennek figyelembevételével politizáltak,

most azonban különös hangsúlyt kapott. Hogy a választási vereséget elkerülje, a kisgazdapárti vezetés — a kialakult erőviszonyok logikájából adódóan — egyre inkább a jobboldali rétegekkel való összefogás felé sodródott. Ez megmutatkozott már a választójogi rendelet, illetve a törvényjavaslat vitájában követett magatartásban, és különösen kifejezésre jutott az internálási rendelet megváltoztatásáért indított akciójában.

A „nemzeti”, ill. „polgári egységfront” megteremtését a kisgazdapárti vezetők változtatlanul két síkon kívánták megvalósítani, egyrészt szervezetenként, másrészt politikailag. Az FKGP monopolhelyzetét és szervezeti egységét továbbra is fenn akarták tartani, s ezért felléptek az önálló polgári pártalakítási törekvések ellen. Sulyok Dezső például, amikor 1945 szeptemberében Mindszenty József hercegprímás tárgyalásokat folytatott vele egy katolikus politikai párt megalakításáról, azzal érvelt a terv ellenében, hogy „nem tartja időszerűnek a Demokrata Néppárt mostani szervezkedését, mert jelenleg az csak a polgári arcvonal egységét bontja meg”. „A polgári egységet feltétlenül elébe helyezem a gyors szervezkedésnek, és éppen ezért kérem a püspök urat, engedjen érvelésemnek, és tekintse a kérdést olyannak, mint ami most nem időszerű” — mondotta.⁸⁸⁴ Emellett közvetlen kapcsolatokat építettek ki olyan kisebb politikai csoportosulásokkal, amelyek kívül szorultak az MNFF-on s jobbra álltak az FKGP-től, és igyekeztek őket a párt támogatására megnyerni. Varga Béla pl. 1945 augusztusában a hazai katolicizmus „balszárnyát” alkotó, de a magyar munkásmozgalomban negatív szerepet játszó keresztényszocialista mozgalom vezetőivel megállapodott arról, hogy a BESZKART-nál levő keresztényszocialisták belépnek az FKGP-ba, és a választásokon a pártot fogják támogatni, s ennek fejében az FKGP mandátumot biztosít számukra.⁸⁸⁵ Hasonló jellegű tárgyalásokra került sor más jobboldali csoportokkal is. Emellett a kisgazdapárti körök egyéb politikai szövetségeseiket is kerestek.

Új mozzanat, hogy minden eddiginél nagyobb mértékben vonták be a választási előkészületekbe az egyházakat, s komoly feladatokat bízott rájuk. A klerikális körökkel az FKGP kapcsolatai a felszabadulás után szorosabbra fűződtek, nemcsak személyi vonatkozásban, hanem úgy is, hogy a katolikus egyház, főleg a Dunántúlon, közvetlen segítséget nyújtott a párt szervező munkájában. A kisgazdák elsősorban személyi támogatást vártak az egyházaktól, azt kérték, hogy papokat jelölhessenek a parlamentbe és a fővárosi törvényhatósági bizottságba: „... nem közömbös pártunknak sem — írta az ún. Hám-Saláta-csoport egyik tagja Esztergomba —, hogy bátor szószólói lesznek a városatyák soraiban, akik gátlói lesznek majd minden olyan törekvésnek, amely nem egyeztethető össze a pártunk által erőteljesen képviselt polgári gondolattal”.⁸⁸⁶ Mindszenty és környezete maga is felismerte, hogy az adott politikai helyzetben a katolikus egyháznak feltétlenül az FKGP-t kell támogatnia. Megegyezést kötöttek Varga Bélával, hogy közreműködésével jelölik a „megbízható legitimistákat”, s hozzájárulnak a politikai szerepet vállalni akaró papok kéréséhez. A reakciós klérus azonban nemcsak személyi és szervezeti téren nyújtott segítséget, hanem közvetlenül is részt vett a választási agitációs és propaganda-hadjáratban. A papok aktívan agitáltak a kisgazdapárti lista mellett, felhasználva a szószéket és más fórumokat, nemegyszer magát a gyóntatószéket is.⁸⁸⁷ Mindszenty anyagilag is segítette a kisgazdapártot.⁸⁸⁸

A kisgazdapárt a felekezeti egység létrehozása érdekében nemcsak a katolikus főpapi köröket igyekezett megnyerni, hanem a református és evangélikus egyházat is. Bereczky Albert magas rangú református egyházi személyiség, kultuszállamtitkár (Tildy rokona) a budapesti közszéki választások előtt levelet intézett az ország összes református és evangélikus lelképásztorához, amelyben közvetett formában felszólította őket, hogy támogassák a kisgazdapártot.⁸⁸⁹

A polgári egységfront megteremtését szolgálta a párt választási agitációs és propaganda-hadjárat is, amelynek elsődleges célja az volt, hogy a „tétovázó polgárt” mozgásba hozza. „Munkás egység helyett demokratikus polgár egység szükséges” — adta ki a jelszót Nagy Ferenc a választási kampány kezdetén. „Nem plakátragasztás és aszfalt-mázolás kell — hangoztatta —, hanem a polgári öntudat felébresztése. És most választ adhat a polgárság arra a vádra is, hogy ő gyáva, tunya és tehetetlen”, és hozzáfűzte, „most sok forog kockán, most nem lehet sorsára bízni a tétovázó polgárt”.⁸⁹⁰

A polgári rétegek társadalmi közérzete és politikai felfogása, ideértve a nagyburzsoáziát, az állami bürokráciát, az értelmiség különböző csoportjait, a városi kispolgárságot, sőt a földbirtokos osztályok maradványait is, a demokratikus átalakulás egy éve alatt viszonylag kevésbé módosult. A letűnt arisztokrácia maradványai és a felbomló „úri középosztály”, amelyek az ország modern kori történetében a társadalmi haladás fő ellenségei, a konzervativizmus és a szélsőjobboldali törekvések fő hordozói voltak, hagyományaiknál, beidegződéseiknél fogva az első perctől kezdve szemben álltak a demokráciával, s többnyire passzivitásba vonultak. Bár a nagyburzsoázia körében is megindult bizonyos mozgolódás, a nagy többség egyelőre várakozó álláspontra helyezkedett, annak ellenére, hogy az ország újjáépítése s a termelés helyreállítása érdekében állt. A nagytőke egyébként támogatta a fasizmus maradványainak felszámolását, a háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonását, a zsidótörvények eltörlését és a nyilas-imrédysta pártok és csoportok félreállítását, sőt a földreform ellen sem emelt szót. A középrétegek egy részében vitathatatlanul megindult a „liberalizálódási” folyamat, a Horthy-rendszerrel való elszakadás és a népi demokráciához való közeledés, annak támogatása és igénylése, s megkezdődött az értelmiség elválása az „úri középosztály”-tól. Egészében azonban mégis az volt a jellemző rájuk, hogy az elmúlt rendszerben gyökerező érzéseik, gondolkodásmódjuk, politikai felfogásuk csak lassan, alig észrevehetően változott. Egy vékony baloldali, a munkáspártokban elhelyezkedő, illetve polgári demokrata vagy polgári radikális beállítottságú rétegtől eltekintve, a társadalmi csoportok nehezen tudtak eligazodni az új politikai viszonyok között, nem értették, hogy mi zajlik körülöttük, ellenségesen vagy éppen közömbösen álltak szemben az új demokratikus rendszerrel. Nem hittek a demokratikus átalakulás tartósságában, átmenetinek tekintették, amely után ismét visszatér a hagyományos osztályrend, a régi, vagy ahhoz hasonló konzervatív ellenforradalmi rendszer. Az 1944. őszi fordulat jellege s az azt követő békés politikai fejlődés eltakarta szemük elől azt, hogy Magyarországon egy teljesen új politikai fejlődés, gyökeres átalakulás bontakozott ki.⁸⁹¹ Az első hónapok után kétségtelenül mérséklődött a munkásosztály azonnali hatalomátvételétől való félelem, amely korábban szinte megbénította a polgári-kispolgári rétegeket, de valójában nem múlt el, s a választások alatt új erőre kapott. Ebben szerepet játszott a szovjet hadsereg jelenléte, a Magyar Kommunista Párt aktív közéleti tevékenysége, jelentős politikai és társadalmi sikerei, az ország újjáépítésében kifejtett hatalmas munkája, valamint az a krónikus külpolitikai tájékozatlanság, amely a magyar középrétegek magatartását mindig is jellemezte. A polgári-kispolgári rétegek a negyedszázados horthysta propaganda hatása alatt jóformán semmit sem tudtak a szocialista társadalmi rendszerről, vagy ha rendelkeztek is információkkal, azok teljesen hamisak és félrevezetőek voltak. A szocializmus gondolatából csak annyit értettek meg, hogy az a magántulajdon felszámolását hozza magával. Éppen ezért a közgondolkodásban a magántulajdonhoz, a kistulajdonhoz való ragaszkodás szükségszerűen magával hozta — egyebek mellett — a proletárdiktatúrától való félelmet is. Nem szűnt meg a kommunista párttól való idegenkedés sem, sőt ellenkezőleg, bizonyos mértékig erősödött. A kommunista politika, taktika és harci módszerek szokatlan újat jelentettek nemcsak a konzervatívabb, hanem a valamelyes liberálisabb polgári rétegek szemében is. Olyasmit, amihez az ellenforradalmi rendszerben nem szokhattak hozzá.⁸⁹² A Magyar Kommunista Párt igyekezett meggyőzni a polgári rétegeket arról, hogy nem tekinti közvetlen feladatának a proletariátus diktatúrájának kikiáltását, a kapitalizmus felszámolását, ellenkezőleg, a magántulajdon alapján áll, a tőkés vállalkozás szabadságának álláspontján van. Ezek a megnyilatkozások megnyugtatóan hatottak ugyan, de a bizalmatlanságot nem tudták feloldani.

Annak ellenére, hogy Magyarországon a „tiszta” polgári demokrácia valójában sohasem fejlődött ki, s a polgári demokrácia erői mindig is gyengék voltak, a köztudatban a polgári életforma bizonyos külsőségei kialakultak, és azt széles körök magukénak érezték. „A valóságban azonban a polgári életforma szeretete az öltözködéstől a könyvekig és a mérsékelt, többé-kevésbé humanizált kifejezésformákig, nemcsak a többnyire rossz keresetű szabadfoglalkozásúak és az állami és magántisztviselők tulajdona volt, hanem sokkal szélesebb tömegeké, iparosoké, borbélyoké, pincéreké, vasúti és más »kisembereké«. Amenny-

nyiben ezek nem tartoznak a marxista pártba, polgárnak számítottak és magukat is annak tartották" – írta Szekfű Gyula.⁸⁹³

Alig néhány hónappal a háború befejezése után, a háborús katasztrófa és következményei szinte az egész magyar társadalomban éreztették hatásukat. A közellátási nehézségek a súlyos élelmezési helyzet miatt fokozódtak, az infláció erősödött. Az életkörülmények romlása, a háborús kifáradás a néptömegek politikai magatartására is hatott, s rendkívül erőteljesen jelentkezett a békevágy, a nyugalomra, a rendre, a biztonságra törekvés. A korabeli közvélemény-kutató elemzések is azt tanúsították, hogy az „égető anyagi gondok közepette a megkérdoztetek tekintélyes hányada a lelki megnyugvás biztosítását mondotta a legfontosabbnak. Békességet akarnak, a fegyverek elcsendesedését, megértést, egyéni nyugalmat. Az acsarkodás letörését, a bizonytalanság feloldását. Ne higgyük, hogy légüres térben mozognak.”⁸⁹⁴

A kisgazdapárt választási taktikájának és propagandájának kidolgozói természetesen kitűnően ismerték a polgári rétegek politikai véleményét, érzéseit és hangulatát, s tudatosan építettek rájuk. A kisgazdapárti kortesek, akik a két háború közötti választásokon komoly tapasztalatokra tettek szert, tudták, hogy mit és hogyan kell mondani a pesti polgárnak.

A kisgazdapárti vezetők a választások politikai jelentőségét tudatosan eltűlozták; úgy állították be, hogy nem konkrét politikai lépésekről van szó, nem azok felől kell majd dönteni, hanem általános, nagy elvi kérdésekről, mindenekelőtt az ország politikai továbbfejlődésének irányáról, a magyar nép jövőndő sorsáról.⁸⁹⁵ Igyekeztek a köztudatban elhitetni, hogy a választásokon fog eldőlni az, hogy Magyarország a szocializmus vagy a polgári demokrácia útján halad-e? „Beszéljünk nyíltan és őszintén — szólított fel pl. Varga Béla —, Budapesten ma két eszme ütközik egymásba. Egyik a polgári gondolat, a másik a marxista gondolat. Egyik párt sem mondott le igazi programjáról, bár a kormányprogramban meg egyeztek. Most az a kérdés, hogy az egyoldalú osztályuralommal szemben meg tudjuk-e védeni az igazi demokráciát. Az igazi demokrácia alapja a magántulajdon, míg a másik oldal a kollektív gazdasági rendet kívánja... Teljes szabadságot akarunk mindenki felé, terrortól mentes életet, jogot és rendet akarunk.”⁸⁹⁶ Más alkalommal arra utalt, hogy „... a polgárságnak a választásoknál nyilatkoznia kell, akar polgári demokratikus életformát, vagy pedig azt akarja, amit a munkáspártok által kiadott füzet nyíltan mond: proletárdiktatúrát”.⁸⁹⁷

A Független Kisgazdapárt a maga részéről a polgári demokrácia s a polgári életforma megvalósításáért szállt síkra, bár részletes választási programot nem adott. Egyes csoportok a „keresztény magyar demokráciát”-ról szónokoltak, mások a „nemzeti demokráciát” kívánták megvalósítani, megint mások, főleg a nyugati orientációjú kisgazdakörök, az angol-szász mintájú polgári demokrácia mellett kötelezték el magukat.⁸⁹⁸ Közös volt azonban, hogy egységesen álltak ki a magántulajdon rendszerének fenntartása mellett; hirdették a tőkés vállalkozás szabadságát s az egész gazdasági élet fellendítésének szükségességét; széles néptömegek számára biztos megélhetést ígértek. A rend, a nyugalom, a jog és vagyonbiztonság s a vallásszabadság megvalósítása mellett szálltak síkra. Ugyanakkor azonban a kisgazdapárti kortesek támadták a fiatal magyar demokrácia társadalmi és politikai berendezkedését, eredményeit. Bírálták az egyik legnagyobb horderejű demokratikus intézkedést, a feudális eredetű nagybirtokrendszer felszámolását, noha a fővárosban a földreform kritikája az egész választási kampányban másodlagos szerepet játszott. Általában a földreform végrehajtásának mikéntje, a telekkönyvezés vontatottsága képezte a bírálat tárgyát. A földosztás helyességét, történelmi indokoltóságát senki sem vonta kétségbe. Jellemző Sulyok Dezső állásfoglalása, aki ugyan kifogásolta a földosztás gyors végrehajtását, de ugyanakkor egyetértését fejezte ki avval, hogy megtörtént.⁸⁹⁹ A másik támadási terület a kommunisták befolyása alatt álló rendőrség munkája volt; itt elsősorban az internáló táborok felosztását szorgalmazták. Különösen a jobboldalhoz tartozó szónokok léptek fel élesen. Egyikük pl. egészen odáig elment, hogy kijelentette: „A Független Kisgazda Párt a tiszta demokráciáért küzd, nem helyesli a mai állapotokat. Nem tűrhetők tovább az internáló táborok. Az ilyen demokrácia rosszabb a régi diktatúránál.”⁹⁰⁰

A kisgazdapárti propaganda demagóg módon igyekezett kihasználni és a maga javára kamatoztatni a főváros súlyos közellátási helyzetét. Annak ellenére, hogy az FKgP is részt

vett az ország életének irányításában, s a kisgazdapárti főispánok távolról sem tettek meg minden a beszolgáltatás végrehajtásáért, mégis úgy viselkedett, mintha nem lenne illetékes a közellátás gondjaiban. „Miért kell megint sorba állnunk?” címmel kiadtak egy röpiratot, amelyben az élelmiszer-elosztás fogyatékoságáért az MKP-t, személy szerint Vas Zoltán kommunista polgármestert tették felelőssé. Felelőtlenül azt ígérték, hogy majd a kisgazdapárt fogja megoldani ezeket a gondokat.⁹⁰¹ Kortes célokból külön élelmiszer-akciót is szerveztek.⁹⁰²

Az FKgP számára a legfontosabb „szövetséges ellenfél” a Magyar Kommunista Párt volt, ezért a választási agitáció és propaganda is főként a magyar munkásmozgalom radikális szárnya ellen irányult. A kisgazdapártiak kitűnően kihasználták az MKP-nek azt a taktikai hibáját, hogy túlhangsúlyozta a demokratikus átalakulásban betöltött szerepét, s így a magyar demokrácia minden belső nehézségeiért a felelősséget ráhárították. Emellett még egy egyszerű, de csaknem kivédhetetlen fogást is alkalmaztak: amikor csak lehetett, igyekeztek rámutatni az MKP stratégiai célkitűzéseire: „Kétségtelen tény, hogy a kommunista pártnak egy célja van — hangoztatta pl. Sulyok Dezső —, a munkáshatalom megteremtése az országban. Taktikára azért van szükség, hogy elrejtse az igazi célt és lépésről lépésre törjön ennek megvalósítása felé.”⁹⁰³

A „leleplezés” finom, elegáns formáját nemegyszer éles kirohanások, durva szitkozódások és rágalmozások kísérték. „Az MKP antidemokratikus alapon áll, ezért reakciós” – hirdette egy hónappal korábbi véleményét meghazudtolva Csornoky Viktor.⁹⁰⁴ Varga Béla az ellen rohant ki, hogy a kommunisták tömegmegmozdulásokat, tüntetéseket, felvonulásokat szerveztek. „A mai szabadsággal mi elégedetlenek vagyunk — szónokolt egy népgyűlésen —, s itt Budapesten ma sok ezren terror alatt nyögnek. Nézzük meg azokat az embereket, akiket ma az utcára hajtottak. Hogy lóg az orruk, milyen csüggedten mennek, mennyire látszik, hogy nem oda tartoznak. A legnagyobb hazaárulás, ha valaki a saját embertársait terrorizálja. Mi nem szólítottuk kaszára, kapára a népünket, mert tudjuk azt, hogy ha a magyar a magyarra emeli a kezét, az hazaárulás.”⁹⁰⁵

A kisgazdapárt a választási agitáció során feltűnő rokonszenvet tanúsított a másik munkáspárt, a Szociáldemokrata Párt iránt. A pesti választási kampányban az SZDP-t általában nem bírálták, sőt dicsérték politikai józanságát, s igyekeztek a messzemenő megértésükről biztosítani. A kisgazdapárti képviselőjelöltek és pártfunkcionáriusok számos esetben kifejezésre juttatták hűségüket az 1943-ban megkötött háború- és németellenes szövetséghez, de minden alkalommal külön hangsúlyozták, hogy ezt a pártszövetséget az SZDP jobbszárnyával kötötték meg. A választási kampány idején a Kis Újság heteken keresztül az FKgP és az SZDP háború alatti együttműködésére utaló idézeteket közölt. Mindez arra irányult, hogy a két párt a felszabadulás óta hűvös s a júliusi válság óta tovább romlott viszonyát rendezzék, s megkíséreljék az SZDP-t maguk mellé állítani és leszakítani az MKP oldaláról, ezzel a munkásegységfrontot fellazítani. Az SZDP iránt tanúsított érdeklődésnek volt egy olyan oka is, hogy kifejezetten számítottak a párt jobboldali, kommunistaellenes elemeinek szavazataira, s egy a szociáldemokrácia ellen indított támadással nem akarták ezeket elriasztani, sőt nemegyszer nyíltan támogatást kértek tőlük.⁹⁰⁶

A kisgazdapárti népgyűlések szónokai és a pártsajtó külpolitikai téren az ország függetlenségének megerősítéséért szálltak síkra. Ezzel egyidejűleg azonban bírálták a Szovjetunióval való együttműködést hirdető és az együttműködést megvalósítani kész koalíciós külpolitikát. Annak ellenére, hogy a fegyverszüneti egyezmény tiltotta a szövetséges nagyhatalmak bármelyike ellen a nyilvános agitációt, a Gyulai László irányította kisgazda propaganda ezzel is megpróbálkozott. Kiadtak egy röpiratot, amely felszólította a választókat, hogy ha azt kívánják, hogy a Vörös Hadsereg sokáig Magyarországon maradjon, akkor szavazzanak a kommunista pártra. A röpirat alá az MKP aláírását hamisították. A provokatív hangvételű dokumentumot Rákosi átadta Tildynek, aki ígéretet tett betiltására, de ennek ellenére tovább terjesztették.⁹⁰⁷ A külpolitikai állásfoglalásokban igen gyakran aláhúzták a nyugati hatalmakkal való jó kapcsolatok kiépítésének szükségességét is.

A városi kispolgárság, valamint értelmiség megnyerése érdekében alaposan és körültekintően kidolgozott választási propaganda-hadjárat igyekezett az egyes rétegekhez köz-

vetlenül is hozzáférközni. Külön röpiratokat adtak ki pl. a pedagógusoknak, a kisiparosoknak és az egyetemi hallgatóknak címezve. Az egyetemi ifjúság számára kiadott röpirat pl. a nyelvi határok elismerése alapján a kelet-európai népek megbékélését, az osztályharc „kiküszöbölését”, a kultúrában uralkodó német szellemiség felszámolását s a parasztság társadalmi és kulturális felemelkedésének biztosítását kívánta. Emellett követelte, hogy a munkás- és parasztfiatalok a korábbiaknál lényegesen nagyobb arányban nyerjenek felvételt az egyetemekre.⁹⁰⁸ Különösen nagy gondot fordítottak a nők megnyerésére. Számos népgyűlést szerveztek, készítettek kizárólag a nőkhez szóló röpiratokat is. A vallás tiszteletben tartását, a keresztény erkölcs és a család védelmét ígérték, állást foglaltak az akkor elfogadott progresszív jellegű családjogi rendelkezés, a válás engedélyezése ellen, fenntartásuknak adtak hangot a családon kívüli gyermeknevelés és a családi pótlék bevezetésével szemben. Szerintük a demokrácia a szabadabb társadalmi élet, a „családi életközösség fellazítása felé halad”, ezért az asszonyokat „védő” törvények megalkotását sürgették.⁹⁰⁹ A nők felélességtudatára, vallásos, hazafias és kommunistaellenes érzelmeikre hatva, igyekeztek mozgósítani, kilendíteni őket passzivitásukból. „Magyar Nő! Aki hiszel Istenben, Hazában, aki cselekedni akarsz Magyarország feltámadásáért, szavazz a kigazda pártra” – hív fel egy röpirat. „... Tehozzád szólunk, aki elég okos vagy, hogy tudd, ki az, akinek hitvallása piros-fehér-zöld szín, nem pedig a választás idejére szóló álarc... Tehozzád szólunk, aki ismersz felelősséget és tudod: ma a nők döntenek el a választást és vele a jövő sorsát. Rajtunk múlik, hogy az ország, melyben majd gyermekeink élnek, magyar legyen és szabad!”⁹¹⁰ A nők körében kifejtett igen aktív és erőteljes agitáció nem is maradt hatás nélkül. Hangvétele a kigazdapárt egész koncepciójától több vonatkozásban eltért; sokkal jobboldalibb, kommunistaellenesebb volt.

Meg kell említenünk, hogy a kigazdapárti választási propaganda nagy következetességgel igyekezett a választók hazafias és nemzeti érzéseit kihasználni. A szónokok állandóan hangot adtak „magyarságuknak”, kiemelték a demokrácia „magyar” jellegét, kifejezésre juttatták a magyar nép hagyományaihoz való ragaszkodásukat. Plakátjaikat, röpirataikat piros-fehér-zöld csíkokkal átütve jelentették meg. Népgyűléseiken és egyéb megnyilatkozásaik alkalmával nemzeti színű zászlókkal vonultak fel. Jelszavaik között gyakran szerepeltek a nemzeti jelmondatok. A nemzeti érzésekre való apellálás igen gyakran nacionalista állásfoglalást tükrözött. Helyenként — főleg a kigazda jobboldalhoz tartozó szónokok részéről — irredenta kijelentések is elhangzottak.⁹¹¹

A kigazdapárt választási hadjáratát tehát igen erőteljes jobboldali hangvétel, éles kommunistaellenesség, a feléledő nacionalizmus s a kívülállás látszatát keltő ellenzékiesség jellemezte. Szerves folytatása volt ez a pártban augusztus elején megindult, majd átmenetileg lecsitult jobboldali propaganda-hadjáratnak. A politikai helyzet félreértése — a munkáspártok budapesti győzelmétől való félelem — túlságosan nagy engedmények megtételére készítette a kigazdapárti pártvezetést, túl széles kaput nyitott jobbfelé, a konzervatív rétegek megnyerése érdekében. Ez természetesen a nagyobb önállóságot és önállóbb arculatot követelő polgári jobboldalnak kedvezett, de bizonyos vonatkozásban a paraszti centrum is kitűnően kihasználta, és a maga javára kamatoztatta. Az egész kampány a polgári jobbszárny és részben Nagy Ferencék növekvő befolyását tükrözte. Így alakult ki a kettősség: a párt hivatalos politikai vonala, amelyet Tildy Zoltán pártvezér határozott meg, a demokratikus erők összefogását, a kommunistákkal való együttműködést vitte tovább, míg a pártnak a választási küzdelemben tanúsított magatartása és agitációs érvei éppen az ellenkezőjét fejezték ki. Nincs okunk feltételezni, hogy tudatos munkamegosztásról lett volna szó. Tildy később maga is elismerte politikai felelősségét a tekintetben, hogy nem ellenőrizte és nem vizsgálta felül a választási hadjáratot és a törvényhatósági jelölő listát.⁹¹²

Az FKGP nagy lendületű bekapcsolódása a választási küzdelembe, közéleti magatartásának kettőssége — a lojalitás és a politikai fenyegetőzés ügyes kombinációja s a jobboldali kommunistaellenes hangvételű propaganda-hadjárat — váratlanul érte a baloldali pártokat. Az MKP bizonyos mértékig maga is pontatlanul mérte fel a választások előtti politikai hangulatot, s túlságosan bízott a munkásegység-lista könnyű győzelmében. A kommunista választási taktika és propaganda nem vette kellően figyelembe a városi középrétegek han-

gulatát, politikai beállítottságát. A párt választási programja, az ország újjáépítésének hároméves terve több vonatkozásban is — mint pl. a gazdagok fokozottabb megadóztatása, az ipar állami ellenőrzése stb. — túlment a Függetlenségi Front 1944 őszi programján, s olyan elgondolásokat tartalmazott, amelyek akkor nem találtak megértésre és támogatásra a kispolgárság és az értelmiség soraiban.⁹¹³ A kommunisták változatlanul az FKgP egyre intenzívebben szervezkedő jobbszárnyát tekintették legfőbb politikai ellenfelüknek, de el-lentétben a nyári hónapokkal, a Nagy Ferenc–Kovács Béla vezette paraszti centrum ellen is felléptek. Mindez nem jelentett a kispártok elleni frontális támadást, hiszen Tildyt és a párt balszárnyát szövetségesüknek fogadták el, mivel ekkor még nem derült fény a Tildy-szárny gyengeségére. Az MKP taktikai vonalát a másik két baloldali párt is támogatta, bár magatartásuk között voltak eltérések.

Az SZDP a választási kampányban kisebb aktivitással vett részt, mint a másik munkáspárt. Külön választási programot nem dolgozott ki, hanem a párt XXXIV. kongresszusán, augusztusban elfogadott munkatervét népszerűsítette, amely a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet hosszabb periódusával számolva széles körű gazdasági, politikai, kulturális reformokat jelentett be. Ezek a magyar társadalom demokratikus átépítését, az ország helyreállítását, a múlt maradványainak felszámolását célozták. Törekvéseinek lényegét a "Ma a demokráciáért, holnap a szocializmusért" jelszava foglalta össze.⁹¹⁴ A kommunistákkal kötött választási szövetség a Szociáldemokrata Pártban gyorsan polarizálta az erőket, s ez az FKgP-hoz való viszony tekintetében is kifejezésre jutott. A szociáldemokrata baloldal, Szakasits Árpáddal az élen, a munkásegység híve volt, az MKP-vel kívánt együtt haladni, s miután a pártvezetésben is érvényesíteni tudta akarátát, az SZDP hivatalosan is elutasította az FKgP-vel való kétoldalú együttműködését, és nyíltan elhatárolta magát annak polgári köreitől.⁹¹⁵ Az SZDP jobboldali elemei, akik elutasították a munkásegység-listát, mert a párt önálló hatalmi törekvéseinek feladását látták benne, az FKgP irányában is megértőnek mutatkoztak. A párt hivatalos magatartásával szemben a választási kampány befejező szakaszában a kispártok mellett agitáltak, sőt több helyen előre kijelentették, hogy rájuk adják majd le voksukat.⁹¹⁶

A Nemzeti Parasztpárt és az FKgP közötti viszony a júliusi kormányátalakítás után alig javult, s a választások idejére ismét feszültté vált. Veres Péterék is abból indultak ki, hogy az FKgP társadalmi összetételét tekintve már nem egységes, s arra törekedtek, hogy a kispártot és az agrárszegénységet elhódítsák tőlük. Ezért élesen szembefordultak a párt polgári jobbszárnyával, keményen bírálták a kispárti politikát, és szembeállították vele saját következetesen baloldali parasztpolitikájukat.⁹¹⁷ A parasztpártban szintén megoszlottak a vélemények az FKgP-vel kialakítandó viszony jellegét illetően: a jobboldali parasztpárti körök a két szervezet közötti kapcsolatok javításán munkálkodtak. Az NPP a fővárosban nagyon gyenge volt, így komolyan nem szólhatott bele a választási küzdelembe.⁹¹⁸

A jobboldali hangvételű kispárti választási kampány a munkáspártok alsó szervezeteinek körében elkeseredett visszhangot váltott ki. A baloldali érzelmű munkások, főleg a fiatalok, nem nézték jó szemmel ezt az agitációt. Helyi kezdeményezésre nem egy alkalommal megzavarták a kispárti gyűléseket, néhány esetben tömegverekedésre is sor került. A legnagyobb visszhangot a szeptember 16-i városházi gyűlés félbeszakítása váltotta ki, ahol egy tömegverekedés során a kispárti Kóvágy József alpolgármestert is "inzuлтálták". Ezek az események kispárti oldalon nagy port vertek fel, a *Kis Újság* a fellépő munkásokat felfegyverzett terroristáknak nevezte, a gyűlések megzavarását "a nyilas korszakra emlékeztető brutalitásnak" titulálta.⁹¹⁹ Az FKgP azonnal tájékoztatta a külföldi sajtót, s a vezetőségi tagok számára fegyverviselési engedélyt kért a Minisztertanácstól.⁹²⁰ A demokratikus pártok közötti ellentéteket feleslegesen zavaró akciókat az MKP Központi Vezetősége is elítélte.⁹²¹

A választási harc ismét kiélezte a demokratikus pártok közötti ellentéteket. A politikai feszültség a választások időpontjainak közeledésével nőtt, s már-már a koalíció létét fenyegette. A belső feszültség mérséklésére s a választások normális megtartásának biztosítása érdekében a két vezető párt közvetlen tárgyalásokat kezdeményezett. Az MKP és az FKgP Politikai Bizottságai szeptember 26-i közös ülésükön megtárgyalták a kialakult politikai

helyzetet. A tárgyaló felek egyetértettek abban, hogy a demokratikus pártok együttműködésének fenntartására feltétlenül szükség van, s helyeselték olyan nyilatkozat kiadását, amely a Függetlenségi Front valamennyi pártjának aláírásával állást foglal a koalíció mellett, kifejezésre juttatja a közös kormányzati felelősséget, és felvázolja a kormánypolitika főbb elemeit. Ugyanakkor megállapodtak abban, hogy mindkét részből megszüntetik a sajátóban és a népgyűléseken a kölcsönös támadásokat, s az agitáció és a propaganda terén való együttműködés biztosítására 3–3 tagú bizottságot küldenek ki. Az FKgP vállalta, hogy intézkedéseket tesz a pártsajtó, elsősorban a Kis Újság megrendszabályozására, hogy az mind a kül-, mind a belpolitikai kérdésekben a párt hivatalos vonalát kövesse. Mindkét fél kötelezte magát, hogy belső utasítást ad ki, amely szerint a demokratikus erők szabad szervezkedését biztosítják.

A két párt vezető szerveinek megállapodása kompromisszum jellegű volt, mindkét részből tettek engedményeket.⁹²² Ugyanis az MKP tartott attól, hogy a Tildyék által a választási „visszaesések” és a „hatósági erőszak” körül csapott láрма Bulgáriához hasonlóan, Magyarország esetében is a nyugati hatalmak beavatkozását vonhatja maga után, s el kell halasztani a választásokat. A választások elhalasztása viszont — s ezt a kommunisták jól tudják — egyet jelentett volna a baloldal taktikai vereségével, s egyben újabb nemzetközi bonyodalmakat okozott volna.⁹²³ Az MKP tehát engedményt volt kénytelen tenni, ami azt jelentette, hogy bizonyos mértékig korlátozódott a kisgazdapárt elleni akciószabadsága.

A határozat átmenetileg kedvezően hatott a politikai helyzetre, a választási küzdelem heve valamelyest csökkent, a Kis Újság beszüntette a munkáspártok elleni támadásait. A kisgazdapárt további, inkább formális, politikai gesztusokat tett. Nagy Ferenc a nyilvánosság előtt egyetértését fejezte ki az MKP hároméves újjáépítési tervével.⁹²⁴ Tildy nyugalomra és rendre intette pártjának tagjait.⁹²⁵ Ezen túlmenően azonban a megállapodások végrehajtására nem került sor. Az FKgP gyorsan változtatott eddigi kortes módszerein, noha a választási agitációja távolról sem volt olyan látványos külsőségekben, mint a munkáspártoké, s viszonylag kevésbé vett részt a plakát- és röpiratháborúban, kevesebb tömeggyűlést is rendezett, az utolsó héten minden nyilvános agitációt felfüggesztett, s áttért a házi agitációra, a személyes meggyőzés közvetlen alkalmazására.⁹²⁶ Az agitáció és propaganda érvei azonban nem változtak.

A budapesti törvényhatósági választások eredménye és visszhangja

Az alaposan és körültekintően kidolgozott választási kampány — az adott viszonyok között — meghozta az FKgP számára a sikert. Az október 7-én megtartott törvényhatósági választásokon a kisgazdapárt megszerezte az érvényes szavazatok abszolút többségét. Budapesten a leadott 587 629 szavazat közül a kisgazdapárt 295 187-et, a szavazatok 50,54%-át kapta, míg a két munkáspárt választási szövetsége, a Dolgozók Egységfrontja a szavazatok 42,7%-át szerezte meg (249 711-et).⁹²⁷ Abszolút értékét tekintve a két fő erő részesedési aránya közel állt egymáshoz, a kisgazdapárt és a Dolgozók Egységfrontja közötti különbség mindössze 45 476 szavazat (7,78%). A munkáspártok tehát távolról sem szenvedtek katasztrofális vereséget, a kisgazdapárti győzelem távolról sem volt olyan fölényes. Sajnos, a korabeli statisztikai felmérések csak a szavazók nemek szerinti megoszlására terjedtek ki, a társadalmi hovatartozandóságra nem. A szavazatok nemek szerinti tagozódása azt mutatja, hogy az FKgP azon várakozása, miszerint a nők szavazatait ők szerzik meg, teljesült. A férfi szavazók 46,02%-a a munkásegységlistára, 46,77%-a az FKgP-re adta le voksát. Ha viszont ezt a pártok választási átlagához viszonyítjuk, akkor kiderül, hogy a férfiak a DEF-t átlagon felül, az FKgP-t átlagon alul támogatták. A női szavazatok esetében éppen fordítva alakult a helyzet: a női szavazatok 53,07%-a a kisgazdapártra, 40,57%-a a DEF-re esett, azaz a nők a kisgazdákat átlagon felül, a marxista pártokat átlagon alul támogatták.

Noha adatok hiányában közvetlenül nem tudunk képet alkotni az egyes társadalmi rétegek szavazatainak pártok szerinti megoszlásáról, közvetve — a fővárosi kerületek szavazatainak arányából — mégis bizonyos eligazítást nyerhetünk.

Eltekintve a kisebb pártok szavazataitól, a munkásegységlistára és az FKgP-re leadott szavazatok megoszlását az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat. A budapesti kerületek szavazatainak pártok szerinti megoszlása az 1945. október 7-i községi választáson⁹²⁸

Kerületek	A budapesti kerületek összes szavazatainak pártokra eső %-a	
	Független Kisgazdapárt	Dolgozók Egységfrontja MKP-SZDP
I. ker. (Vár)	77,60	17,97
II. ker. (Viziváros)	72,44	21,37
III. ker. (Óbuda)	52,62	41,22
IV. ker. (Belváros)	64,85	25,36
V. ker. (Lipótváros)	38,12	47,63
VI. ker. (Terézváros)	38,16	51,88
VII. ker. (Erzsébetváros)	36,63	55,38
VIII. ker. (Józsefváros)	53,85	41,25
IX. ker. (Ferencváros)	54,35	41,02
X. ker. (Kőbánya)	47,44	48,85
XI. ker. (Lágymányos, Kelenföld)	69,51	25,33
XII. ker. (Rózsadomb, Hűvösvölgy)	74,22	20,00
XIII. ker. (Angyalföld)	32,74	63,97
XIV. ker. (Zugló)	56,41	38,64

A táblázatból kitűnik, hogy a kisgazdapárt az I. kerületben, a Várban és környékén, a szavazatok több mint kétharmadát szerezte meg, s a kétharmados arányt szorosan megközelítő eredményt ért el a XII. kerületben, a budai villanegyedben és a II. kerületben, a Vizivárosban. 50,54%-os fővárosi átlagán felül szerepelt a XI. kerületben, Lágymányos és Kelenföld vidékén, a IV. kerületben, a Belvárosban, a XV. kerületben, Zuglóban, a IX. kerületben, Ferencvárosban, a VIII. kerületben, Józsefvárosban és a III. kerületben, Óbudán. Tizennégy kerületből kilencben az FKgP legyőzte a munkáspártokat. A leggyengébb eredményt a párt Angyalföldön (XIII. ker.) érte el, de feltűnő a lipótvárosi (V. ker.) rossz szereplése is, ahol igen erős és tevékeny kisgazdapárti szervezet működött. A két munkáspárt a legjobb eredményt a XIII. kerületben, Angyalföldön, a munkások lakta környezetben aratta, ahol szavazatainak száma átlagának másfélszerese volt. Sikerült a Dolgozók Egységlistájának felülkerekednie a FKgP-on a VII., a VI. és az V. kerületekben. E városrészekben jobbra szintén munkások, kispolgárok, tisztviselők, általában kisemberek éltek. A legnagyobb különbség az erőviszonyokban a Várban és környékén alakult ki (77,6–17,97% az FKgP javára), míg kb. hasonló arányban részesedtek a szavazatokból Kőbányán (48,8–47,4 a DEF javára). A női és férfi szavazatok megoszlásában a kerületek szintjén a már jelzett tendencia érvényesült kisebb helyi módosulásokkal: a férfiak — az V. kerület kivételével — az egységlistát támogatták a kerületi súlyarányukon felül, a nők viszont mindenütt átlagukat meghaladóan az FKgP-t, de leginkább Kőbányán.

A táblázat azt is tanúsítja, hogy a Duna választóvonalat jelentett a szavazatok megoszlásában: a budai kerületekben nagy fölénnyel az FKgP győzött, míg a pesti oldalon a munkáspártok voltak erősebbek. Ha azonban a kerületeket úgy csoportosítjuk, hogy különválasztjuk főként a nagypolgárság és az „úri középosztály” felső rétegei által lakott belső kerületeket (I–II–IV, V–XI. és XII. ker.), valamint a munkásosztály és a kispolgárság nagyobb arányát tükröző külső kerületeket, akkor a pártok társadalmi háttérének különbözősége még inkább kiugrik. A belső városrészekben a leadott össz-szavazatoknak 61%-a a kisgazdapártra esett, a munkáslistára 30%-a, a külső kerületekben viszont a munkáslista kapta a többséget: 48%-ot, míg az FKgP valamivel kevesebbet, 45%-ot. A Dolgozók Egységfrontjának külkerületi átlaga magasabb, mint a budapesti átlag, de a belkerületi szavazatok aránya nem éri el a külső kerületek átlagának 2/3-át sem. Evvel ellenkezőleg a kisgazdapárt a belső kerületekben jóval a budapesti átlaga fölött jutott szavazatokhoz, míg a külkerületi szavazatnyerése alig volt több, mint a belkerületi átlagának háromnegyede.

A társadalmi rétegek pártok szerinti elhelyezkedése még világosabban jelenik meg a budapesti községi választásokkal egy időben megrendezett Pest környéki törvényhatósági választások eredményeinek tükrében, ahol a lakosság társadalmi megoszlása egyöntetűbb volt. A Pest környéki helységeiben a választásokon 292 622 szavazó vett részt. Itt az abszolút többséget a munkáspártok szerezték meg; a szavazatok 55,60%-át, míg az FKgP 48,18%-ot kapott. A férfiszavazatok 60,88%-a a munkáslistára, 36,93%-a a FKgP-ra esett. A nők 51,60%-a a DEF-ot, 46,15%-a a kisgazdákat támogatta. A szavazatok százalékos megoszlása azonban nem egyformán alakult az ipari és a nem ipari övezetekben. A Budapest környéki ipari övezetekben a szavazatok megoszlását a 2. táblázat mutatja.

A Budapest környéki ipari övezetben az FKgP — Albertfalvát kivéve — mindenütt vereséget szenvedett, és lemaradt a munkáspártokhoz képest. Az egységlista sikerét még inkább kiemeli, hogy az annak ellenére következett be, hogy az FKgP a peremvárosok többségében, Budafokon, Kispesten, Pestlőrincen, Rákospalotán, Újpesten, Nagytétényben Pest környéki átlagán felül szerepelt, s az ipari övezet 10 helysége közül csak háromban — Csepelen, Soroksárott és Pesterzsébeten — szerepelt az átlag alatt.

2. táblázat. A szavazatok pártok szerinti megoszlása a Budapest környéki ipari övezetben 1945. október 7-én⁹²⁹

Peremvárosok	A peremvárosok össz-szavazatainak egyes pártokra eső aránya %-a	
	FKgP	DEP
Albertfalva	52,62	43,91
Budafok	48,63	51,37
Csepel	24,13	75,87
Kispest	44,33	53,21
Nagytétény	43,29	54,68
Pesterzsébet	32,52	64,56
Pestlőrinc	47,10	51,59
Rákospalota	42,79	52,51
Soroksár	28,05	70,70
Újpest	44,54	52,06

3. táblázat. A szavazatok pártok szerinti megoszlása a Budapest környéki nem ipari jellegű területeken 1945. október 7-én⁹³⁰

Peremvárosok	A peremvárosok össz-szavazatainak egyes pártokra eső aránya %-a	
	FKgP	DEP
Békásmegyer	47,65	52,35
Budatétény	54,89	45,11
Mátyásföld	58,37	41,63
Pesthidegkút	59,51	32,17
Pestimre	26,55	73,45
Pestújhely	51,59	48,41
Rákosszaba	47,55	48,40
Rákoshegy	55,44	45,56
Rákoskeresztúr	51,95	43,54
Rákosliget	59,92	40,08
Rákosszentmihály	54,05	45,95
Sashalom	46,75	53,25

A munkáspártok választási győzelme e területen nem véletlen, hiszen itt a gyáripar koncentráltasága magas fokú volt, itt élt a budapesti üzemek munkásságának majd egyharmada, zömmel nehéziparban foglalkoztatott dolgozó.⁹³¹ Csepelen, Soroksárott, Pesterzsébeten, a magyar munkásmozgalom fellegráisaiban — a Dolgozók Egységfrontja szinte lesöpörte a kisgazdapártot. Az FKgP csak ott kapott átlagon felüli szavazatokat, ahol — mint pl. Kispesten és Lőrincen — a kispolgárság, az értelmiség és az állami bürokrácia alsó csoportjai nagyobb számban éltek.

A Budapest környéki nem ipari jellegű településeken a szavazatok százalékos megoszlását a 3. táblázat mutatja.

A táblázatokból kitűnik, hogy ezekben a községekben zömükben (12 közül 8-ban) az FKgP megszerezte az abszolút többséget. Mindössze egy helység van, ahol a Pest környéki átlagán alul szerepelt; ez a munkások lakta Pestimre. A kisgazdapárt sikereinek titka jórészt szintén a lakosság szociális összetételében keresendő. Ez a vidék, a kispolgárság, az értelmiség és az állami alkalmazottak alsó és részben középső rétegeinek lakhelye vagy éppen víkendtelepe (mint pl. Mátyásföld) volt. E helységekben üzemek, iparvállalatok elenyésző számban működtek, ebből adódóan a munkások létszáma az összlakosságon belül sem képviselt nagy súlyt.

Érdeemes egy pillantást vetni összegzésként a budapesti és a Pest környéki összesített adatokra (l. 4. táblázat).

4. táblázat. A budapesti és a Budapest környéki összetett szavazatok összehasonlítása⁹³²

	Az összes szavazatok pártok szerinti megoszlása		Az összes férfi szavazatok egy pártra eső %-a		Az összes női szavazatok egy pártra eső %-a	
	Bp-en	Bp. környékén	Bp-en	Bp. környékén	Bp-en	Bp. környékén
Dolgozók Egységfrontja	42,76	55,60	46,02	60,88	40,57	51,60
Független Kisgazdapárt	50,54	42,18	46,77	36,93	51,07	46,15

A választási statisztika tehát azt mutatja, hogy a kisgazdapárt elsősorban a nagypolgárság, a volt „úri középosztály”, az állami alkalmazottak egyes rétegei, az értelmiség, valamint a kispolgárság által sűrűbben lakott negyedekben, peremvárosokban érte el sikereit, tehát ezek támogatását sikerült megszereznie. Rá kell azonban arra is mutatnunk, hogy a párt egyes munkásrétegekbe — mint a csepeli, az erzsébeti és a soroksári választási eredmények mutatják, ha nem is a nagyipari munkások, de a kisipari munkásság közé — is behatolt. Erről tanúskodik az a tény is, hogy a fővárosi kerületekben nem egy helyen a munkásegységlistára százalékosan kevesebb szavazat jutott, mint amekkora a munkásság aránya a kerület összlakosságán belül volt.⁹³³ Mindez egyben azt jelentette, hogy az FKgP választási táborra nemcsak társadalmilag, hanem politikailag is sokszínű képet mutatott: a nyilasoktól és a Wolf-párt „kemény” táborától kezdve, a volt kormánypártiakon át, a „liberális” polgári körök egy részéig mindenki ide csatlakozott, aki szemben állt a Magyar Kommunista Párttal és a radikális társadalmi haladással. Körük bővült a politikailag semleges vagy éppen közömbös réteg képviselőivel, valamint azokkal az értelmiségiekkel, kispolgárokkal, akik az FKgP-ban a demokrácia letéteményesét látták.

A budapesti választási eredmények óriási meglepetést keltettek. A baloldali pártok, elsősorban a kommunista párt, megdöbbenéssel vették tudomásul, hogy a munkáspártok valóságos befolyása más, mint gondolták; a demokratikus hagyományok csenevész volta, az ellenforradalmi rendszer ideológiai hatása és a konzervativizmus formájában megjelenő polgári biztonság utáni vágy olyan erőt jelentett, amelynek igazi súlyát nem is sejtették. Az MKP azonnal reagált az erőviszonyokban beállt változásokra, s levonva a választási eredmények tanulságait, támadásba lendült. Helyesen ismerte fel, hogy az FKgP osztályjellege megváltozott, a párt nemcsak a parasztság, hanem polgári erők fő gyülekezőhelyévé is vált. Ezért változtatott addigi taktikai magatartásán, és teljes erejével a „szövetséges ellenfél” ellen fordult.⁹³⁴

A szavazatok abszolút többségének megszerzése a Függetlenségi Front másik oldalán is meglepetést keltett: „Meg kell itt mondanunk, hogy a kisgazdapárt szűkebb körű vezetősége sem remélt ilyen győzelmet...” – vallotta be Nagy Ferenc lapja, az *Igazság*.⁹³⁵ A nagyobb függetlenséget és önállóbb kisgazdapárti politikát sürgető jobb- és szélsőjobboldali csoportok örömmámorban úsztak, s már a választások utolsó óráiban ünnepelni kezdtek. Az FKgP VIII. kerületi székházában hangszórót állítottak fel, s azon keresztül hirdették: a munkásság marxista csöcselék, amellyel le kell számolni.⁹³⁶ Másnap a kisebb jobboldali

csoportok tüntetéseket szerveztek. Bán Antal, az SZDP egyik — akkor baloldali — vezetője maga tanúsította, hogy a választást követő napon a kisgazdapárti tömegek marxista csőcseléknek hívták a munkásokat, és fasiszta módon tartották üdvözlésre kezüket.⁹³⁷ A Kis Újság „döntő győzelemként” értékelte a párt sikerét, s abban a tiszta, demokratikus választás diadalát üdvözlölte. Annak ellenére, hogy a választások idején állandóan a munkáspártok és a közigazgatás beavatkozásától rettegetek, kénytelenek voltak elismerni, hogy: „A választás igazi demokratikus választás volt. Ha magán viselte a kezdet nehézségeit, ha voltak is kisebb-nagyobb kilengések, a választás teljesen tiszta és demokratikus őszinte volt.”⁹³⁸

A budapesti községi választások eredménye vidéken is nagy visszhangot váltott ki. A jobbszárny vidéki bázisát alkotó városi kisgazdapárti szervezetek szintén nagy lelkesedéssel vettek tudomást a pesti eseményekről. A „debreceni klikk” egyik vezéralakja, Lévai Zoltán ügyvéd, nem titkolt elégtétellel írt a helyi kisgazdalap hasábjain: „A marxizmus és a polgári gondolat mérkőzéséből a magyar nemzeti demokrácia került ki győztesen. Mélyszégyen megnyugvással és őszinte örömmel fogadjuk az ország fővárosának meg fellebbezhetetlen ítéletét, amely keresztülhúzza a szocialista-kommunista egységlitát erőltető vezetőknek azt a számítását, hogy a fővárosi választás eredményével a vidéket elbűvöljék, és az országos választást »a jól bevált munkásegység győzelmével« döntő módon befolyásolják. Az ügyesen kiesztelt haditerv nem sikerült, a fegyver visszafelé sült el.”⁹³⁹ Hasonlóképpen foglalt állást a pécsi városi szervezet elnöke, Peer Viktor is,⁹⁴⁰ aki ugyan továbbra is szoros személyi kapcsolatot tartott fenn a centrum vezetőivel, de már a választások idején egyre inkább jobbra tolódott.

Falusi kisgazdapárti körökben a fővárosi siker a megnyugvás és a biztonság érzésével egyidejűleg helyenként a régi úrgyűlöletet is felébresztette. Főleg a Tiszántúlon, de másutt is, a szegényparaszság, sőt a demokratikus birtokos parasztság körében is nemtetszést váltott ki, hogy a budapesti szervezetekben feltűnni látták régi ellenségeiket, a bankárokat és a nagybirtokosokat, az egykori magas rangú közhivatalnokokat s a politizálásból élő ügyvédek. Füzesgyarmaton (Békés m.) pl. az FKGP helyi elnöke és vezetősége felkereste az MKP Békés megyei titkárát, és kifejezte rosszallását amiatt, hogy az ország központjában „aszfaltbetyárok” sorakoztak fel az FKGP zászlaja alá, és megkérdezte, hogy az MKP támogatni fogja-e a parasztokat, ha ezektől meg akarják szabadítani a pártot. A Békés megyei Vésztőn 8 szegényparaszt kilépett az FKGP-ből, és átment az MKP-ba.⁹⁴¹ Mindezek azonban elszigetelt, egyedi jelenségek voltak.

Az első napok örömteli hangulata azonban hamar lelohadt, gyorsan kiderült, hogy a választások a párt szempontjából túl jól sikerültek. Amíg a budapesti választások előtt a baloldali erők győzelmétől való félelem idegesítette a kisgazdapárti vezetőket, addig az abszolút többség megszerzésének várható következményei és a magyar demokrácia jobb- és szélsőjobboldali erői támogatásának lelepleződése keltett nyugtalanságot. A szűkebb pártvezetés, elsősorban Tildy Zoltán, megelégedett volna egy 40–50%-os relatív többséggel, mert így bizonyíthatta volna, hogy az FKGP a legerősebb politikai szervezet a magyar közéletben, s nem kellett volna a többségi lét minden következményét vállalnia.⁹⁴² A nyilvánosság előtt igyekeztek úgy viselkedni, mintha valójában mi sem történt volna. Ismét hangoztatni kezdték a demokratikus erők összefogásának szükségességét, kifejezésre juttatták lojalitásukat a koalíció iránt, nem tagadták a közügyekben való felelősségüket, s védték a kormányt. „Ne kutassuk, ki a felelős — írta a *Kis Újság* békéltető hangon —, bizonyára hibák történtek itt is, ott is, ez nem mehet másképpen az ország súlyos helyzetében.”⁹⁴³ Ugyanakkor azonban olyan kényes kérdések megoldásától, mint pl. Budapest közellátása, változatlanul igyekeztek távol tartani magukat. Függetlenül attól, hogy korábban ők támadták a leghangosabban Budapest élelmiszer-ellátásának fogyatékoságait, most feltűnő sietséggel igyekeztek támogatásukról biztosítani Vas Zoltán, a főváros kommunista polgármesterét.

A nemzetgyűlési választások

A kisgazdapárt választási kampánya vidéken már szeptember elején kezdetét vette. Az előkészületeket Kovács Béla, a demokratikus birtokos paraszti szárny egyik vezetője

irányította, aki lemondott a belügyminisztériumi államtitkárságról, és visszatért a pártköz-pontba. A pártszervezetek korábban általában önálló pártéletet nem vagy csak formálisan éltek, a választások azonban kilendítették őket a passzivitásból. Az országos vezetőség szeptember 1-jén körlevélben szólította fel a helyi szervezeteket, hogy kezdjenek neki a választási felkészülésnek.⁹⁴⁴ Megindult a korteskedés; vasárnaponként szinte mindenütt tartottak összejöveteleket. Egyes helyeken a párt országos vezetőinek részvételével hatalmas, több tízezres népgyűléseket rendeztek. Fő harci eszközük azonban a házi agitáció volt; agitátor-gárdák járták a falusi házakat, és igyekeztek meggyőzni az embereket az FKgP támogatásának fontosságáról.

Összehívták a megyei nagyválasztmányokat, és hozzáálltak a képviselőjelölő listák összeállításához, amely azonban kiélezte a megyei és járási vezetőségekben a demokratikus paraszti szárny és a polgári rétegek hangadói közötti ellentéteket. Igen jelentős politikai kérdés volt, hogy kik legyenek a képviselőjelöltek, a személyek közötti harc — igaz, sok esetben nagyon áttételesen — politikai és elvi nézeteltéréseket takart. A parasztok nemcsak saját jelöltjeiket kívánták felvételni a listára, hanem tiltakoztak az ellen is, hogy rájuk akarják erőltetni azokat régi jobboldali politikusokat, akiknek korábban nem sok közük volt a falu népéhez. Heves megyében pl. nagy felháborodást keltett, hogy a vármegyei választmány határozatával szemben olyan emberek kerültek a képviselői névjegyzékre, mint Kovács László, a Selypi Cukorgyár Rt. igazgatója, volt földbirtokos vagy Hetényi Dezső, aki Magyarország német megszállása után és a nyilas uralom idején is alispán maradt. A salgótarjáni járási kiskgazdaszervezet elnökének levele elkeseredetten panaszkolta Nagy Ferencnek, hogy „1. A pártban olyan erők érvényesülnek, amelyek a kiskgazda, a földműves jelleget teljesen háttérbe szorítják, 2. Mi hittünk az őszinte népi politikában, és most érvényesülni látjuk a »politikai úri huncutságot«. 3. Nagy párt lettünk, nem lehet többé vezéreinkkel beszélni, mert csak az előszobáig jutunk.” Kifogásolta még, hogy Hevesben „az egész vármegye akarataival, 100 és 100 kiskgazdapárti választmányi tag határozatával szemben, rt-vezérigazgatók akarata érvényesül a pártban”. A képviselői jelölések körüli visszaállásokra utalva határozottan kijelentette, hogy „a nógrádi magyar kiskgazda nem fogja tűrni, hogy törtető akarnokok, műparasztok, cselédnyúzók, rt-igazgatók üljenek újból a nyakába... Mi becsületesen, tisztán akarunk küzdeni a magyar faluért.”⁹⁴⁵ Vas megyében a vezetést kézben tartó jobboldali csoport, amelynek élén dr. Boros Imre, az FKgP megyei díszelnöke, és dr. Csopor Sándor, volt kormánypárti ügyvédek állottak, egyrészt olyan régi kormánypárti embereket jelölt, akikkel a felszabadulás előtt még ők is szembefordultak, másrészt olyan zömmel ismeretlen, a politikai élettől mindig is távol maradó személyeket támogatott, mint pl. dr. Czeizel Jánost, a szombathelyi kórház főorvosát, miközben a régi, a kiskgazdamozgalomban részt vett embereket háttérbe szorították.⁹⁴⁶ A képviselői lajstrom megyszerte nagy felháborodást váltott ki. A parasztság néhány esetben felemelte a szavát: „Alulírottak, Kemenespálfalvai Kiskgazda Párt, tiltakozunk az ellen — hangzott a községi vezetőség és 33 párttag aláírásával kiadott felhívás —, hogy bennünket az elkövetkezendő választások után összeülő nemzetgyűlésen a velünk közösséget nem vállaló és a paraszti élethez még csak nem is konyító úri képviselők képviseljének. Van a celldömölki járásban erre rátermett, valóságos kiskgazda. Annál is inkább tiltakozunk a régi úri képviselők ellen, mert a múltban már elég részünk volt a becsapásokból és a félrevezetésekben. Kérjük ezért az illetékeseket a nyilvánosság előtt, hogy hassanak oda: csak valóságos kiskgazda képviselőjelöltek kerülhessenek be ténylegesen az országházba.”⁹⁴⁷ Győr-Sopron-Moson megyében Csejkey (Meixner) Ernő pártelnök a szeptember 24-i nagyválasztmányon, a vármegyei tagok hozzájárulása nélkül, két olyan jelöltet is felvett a megválasztandók jegyzékére, akiket korábban a megyei kiskgazdamozgalom egyáltalán nem ismert. Kun Aladár megyei pártigazgató, aki a párt balszárnyához tartozónak vallotta magát, tiltakozott az eljárás ellen, arra hivatkozva, hogy amíg a pártelnök saját jelöltjeit igyekezett elhelyezni, addig helybeli régi párttagokat mellőzte. Kun Aladár azonban magára maradt, s Csejkey (Meixner) nyomására, aki maga mögött tudhatta a befolyásos győri városi kiskgazdaszervezetet, a megyei pártelnökség leváltotta, majd kizárt a pártból.⁹⁴⁸

A képviselőjelölő listák összeállítása körüli harcok, bár kiélezték a párt paraszti és polgári szárnya közötti ellentéteket, komolyabb összeütközéshez nem vezettek. Ez azért sem következett be, mert Nagy Ferencék mindenütt igyekeztek elérni, és ez sikerült is, hogy a jelölteknek legalább a fele parasztember legyen. (Ugyanakkor tudatosan háttérbe szorították a munkáspártokkal szoros kapcsolatot tartó baloldali értelmiségieket.)⁹⁴⁹ Az összes kisgazdapárti képviselőjelölt között 406 parasztember volt, többségük kis- és középparaszt, de szerepelt közöttük jó néhány nagygazda is, azok, akik többnyire részt vettek a háború előtti ellenzéki parasztmozgalmakban. Mellettük azonban más társadalmi rétegekből származók is jelöltségeket kaptak, így 66 kisiparos, 25 pap, 24 újságíró, 8 egyetemi tanár és számos közhivatalnok.⁹⁵⁰ Budapesten a városi jellegnek megfelelően a 136 jelölt között mindössze két paraszt és két munkásember szerepelt, míg a többséget a tőkés, ill. a tőkés érdekképviselők vezetői (18–20 fő), az értelmiségiek (mintegy 50 fő), az állami és magánalkalmazottak (25–30 fő), a kisiparosok és kiskereskedők (20 fő) tették ki.⁹⁵¹

Az FKGP választási taktikája az országos választásokon néhány, az objektív helyzet adta módosulásoktól eltekintve, nem változott. A polgári egység megvalósításának jelszavát felváltotta a nemzeti egység kialakításának követelése. Politikai téren a fő ellenség a Magyar Kommunista Párt maradt, az SZDP iránti lojalitás azonban vidéken mérséklődött, a Dunántúlon jóformán eltűnt. „A kisgazda párt a legszélesebb agitációt folytatja a Szociáldemokrata Párt ellen, amelyet meg kell állapítanunk — a vármegye területén a tömegek a legnagyobb szimpátiával fogadnak” — jelentette egy szociáldemokrata pártinstruktor Tolna megyéből. Hasonló volt a helyzet Zalában is.⁹⁵² A vidéki kisgazdapárti sajtó nyíltan támadta a munkásegység-listát, elsősorban attól való félelmében, hogy a két munkáspárt választási szövetsége az országos választásokon is létrejön.⁹⁵³

Változatlanul igen nagy segítséget kapott a párt az egyházaktól. Vidéken a katolikus alsó papság csaknem mindenhol a kisgazdákat támogatta. „A papok mindenütt, de legfőképpen Zalaszentgróton nyíltan kiálltak a kisgazdapárt mellé — közli egy szociáldemokrata jelentés Zala vármegyéből —, a templomi szószéken választói beszédet mondtak, és a választói gyűlésen a kezdetet a Boldogasszony Anyánk c. egyházi ének szolgáltatta, és utána egy szent beszéd.”⁹⁵⁴ Heves vármegyében az egyház szintén aktívan agitált, de elsősorban ifjúsági szervezeteit és az iskolát használta fel erre.⁹⁵⁵ Ugyanez volt a helyzet Veszprém megyében is.

A kisgazdapárt az országos választási küzdelemben a parasztság egészének megnyerését tűzte ki célul, a „falu dolgozóinak egységéért” szállt síkra. Így az agitációban a földkérdés került a középpontba. A földreform ügyét, amely a parasztság legelevenebb problémája volt, az FKGP vezérkara tudatosan használta fel a maga céljaira. Hivatalos exponálásra, még a budapesti választások előtt, a szeptember 26-i kecskeméti nagygyűlésen került sor. Míg a kisgazdapárt birtokos paraszti szárnya korábban a 100 hold alatti gazdag-paraszti birtokok megvédéséért harcolt, most megváltoztatta taktikáját, s a föld birtoklásának jogi biztosítását s az ezzel kapcsolatos adminisztratív teendők gyors és szakszerű elvégzését szorgalmazta. Balogh István ennek ürügyén pl. igen éles támadást indított az Országos Földbirtokrendező Tanács és a kommunista földművelésügyi miniszter ellen.⁹⁵⁶ A párt azonban nemcsak a régi közép- és gazdagparaszti birtokok védelmét ígérte, hanem igen nagy nyomatékkal hangsúlyozta, hogy az új gazdák érdekeinek képviselését is vállalja: „A kisgazdapárt a magántulajdon elvén áll. Azt akarja, hogy a föld továbbra is magántulajdona legyen a parasztembernek. Az új gazdák magántulajdonát éppen olyan tiszta becsületességgel veszi védelmébe, mint a régi gazdákét” — hangoztatta Nagy Ferenc lapja.⁹⁵⁷ A földmagántulajdon védelmében a párt kifejezésre juttatta, hogy határozottan szembeszáll mind a kollektív gazdaságok létrehozására irányuló elképzelésekkel, mind a feudális eredetű nagybirtokrendszer visszaállítását célzó törekvésekkel. Érdekes jelenség, hogy az FKGP felvetette a földreform folytatásának gondolatát is.⁹⁵⁸ A földosztás folytatása, ill. „bizonyos átrendezése” a juttatásból kimaradt vagy csak kismértékben részesedett földmunkás és szegény-paraszti rétegeknek szólt. A párt ezzel kapcsolatban a telepítéseket és tagosítások végrehajtását ígérte.⁹⁵⁹

A földreform-agitáció tehát nem azt jelentette, hogy az FKgP a földreform eredményeinek megsemmisítését kívánta volna, amint azt a munkáspártok a választási küzdelemben ellentámadásként igyekeztek feltüntetni. Függetlenül attól, hogy ezt egyes jobboldali kisgazdapárti csoportok szívesen látták volna-e,⁹⁶⁰ erről szó sem volt. A nagybirtokrendszer restaurálására sem Tildy-ék, sem Nagy Ferencék nem gondoltak, ez ellentmondott volna egész politikai magatartásuknak. Nagy Ferenc világosan elhatárolta magát az ilyen leképzelésektől: „Feltevés minden állítás, amely szerint kisgazdapárti győzelem esetén a földreform törvényereje megszűnik, és a kisbirtokból újra nagybirtok lesz.”⁹⁶¹ Az FKgP a parasztság közép- és felső rétegeit biztosan maga mögött érezte, az újjgazdák, a földmunkásság és a szegényparasztság körében viszont kisebb befolyással rendelkezett. Ez az oka annak, hogy a párt most eme rétegek felé fordult, s ebből adódott, hogy a földreform kérdése külön kiemelt hangsúlyt kapott. Ugyanakkor a párt fellépett a parasztságon belüli osztályellentétek mérséklése érdekében, igyekezett összebékíteni a falu módosabb, ill. nincstelen és szegényparaszti rétegeit.⁹⁶²

A „falusi egységhez” az FKgP hozzáértette a falusi kispolgárságot is. A kisgazda sajtó, a kovácsoktól a szabóig, szót emelt szinte minden vidéki iparos réteg érdekének védelmében.⁹⁶³

A vidéki választási agitáció és propaganda abban is különbözött a fővárositól, hogy a gazdagparasztság, az állami bürokrácia, a városi értelmiség és a kispolgárság jobb- és szélsőjobboldali elemeinek további aktivizálódásával szélsőségesebb, durvább volt, s benne a rémhíreknek, a suttogó propagandának sokkal nagyobb szerep jutott.⁹⁶⁴ Szabolcs vármegyében elterjedt az a jelszó, hogy: „Ne irtsátok ki a fákat, nem lesz mire aggatni a kommunistákat!” Fehérgyarmaton a rendőrség gyalázkodó plakátok kiragasztásán érte a református pap leányát. Nyíradonyban letartóztattak három diákot, akik egy debreceni piarista tanuló ösztönzésére plakátokat ragasztottak ki a következő szöveggel: „Szélasinak kenyeret, Rákosinak kötelet.”⁹⁶⁵ Szegeden Balogh István választógyűlésén egy diákokból és tisztviselőkből szervezett csoport állandóan közbekiabált: „Le a kommunistákkal!”, „Le a materializmussal!”, „Le az oroszokkal, le a szerbekkel, vissza Bácskát!” Az alföldi nagyvárosban az FKgP félhivatalosan azt terjesztette, hogy ha győz, akkor a szovjet csapatoknak el kell hagyniuk az országot.⁹⁶⁶ Az egész Dunántúlon elterjedt az a rémhír, hogy „az amerikai hadsereg már itt van az osztrák határon. Fel fogják váltani a magyarországi szovjet csapatokat és tovább itt más párt nem működhetik, csak a kisgazdapárt”.⁹⁶⁷ Az erős konzervatív-klerikális hagyományokkal rendelkező Veszprém vármegyében igen nagy sikert aratott az a híresztelés, hogy az FKgP angol-amerikai segítséggel vissza fogja állítani a választás után a királyságot, és Mindszentyt is azért nevezték ki hercegprímásnak, mert legitimista, és támogatására szükség van.⁹⁶⁸

A kisgazdapárti agitáció s a budapesti választások eredménye a népi demokrácia baloldalán, a munkáspártok, elsősorban a kommunista párt soraiban határozott ellenérzést váltott ki. A választási harc esetenként a tömegek közvetlen összeütközéséhez vezetett. Szolnokon a helyi kommunistákat megakadályozták az FKgP népgyűlésének megtartását, pedig Nagy Ferenc, Gyöngyösi János és Vásáry István lettek volna a szónokok. A rendőrség tétlenül nézte az eseményeket. Gyöngyösi János külügyminiszter felszólította a város rendőrkapitányát, hogy biztosítsa a gyűlés megtartásának feltételeit, aki azonban arra hivatkozva, hogy demokrácia van, és mindenkinek jogában áll szabadon cselekedni, a kérésnek nem tett eleget. A Békés megyei Dobozon, ahol erős, de szektáns kommunista szervezet működött, az összeütközések során Szabó Árpád, az FKgP egyik demokratikus gondolkodású alapító tagja és Bereczky Gábor vármegyei ügyvezető alelnök megsérültek. Esztergomban még súlyosabb események történtek: a választási összecsapásokban egy embert lelőttek, egy ember súlyosan, többen könnyebben megsérültek. A kisgazdapárti tagok ablakait városszerte betörték. Kiskőrösön Vásáry Istvánt, aki egy népgyűlésen beszélt, azzal vádolva, hogy a Szovjetuniót gyalázza, feljelentették a szovjet parancsnokságon. A kisgazdapárti politikus ellen emelt vád azonban alaptalan volt, és így hamarosan szabadlábra helyezték. Szegeden a baloldaliak nem engedték, hogy az FKgP megbízottja felszólaljon egy szovjet emlékűnnepélyen, és elhelyezze a párt koszorúját.⁹⁶⁹

A munkások és a szegényparasztnak nemegyszer ösztönös, máskor szervezett, de mindenképpen elkeseredettséget és kiábrándultságot tükröző reagálásai az FKGP által kezdeményezett, ill. zászlaja alatt folyó jobboldali, demokráciaellenes propaganda-hadjáratra, függetlenül attól, hogy egyedi jelenségek voltak, s nem fejlődtek a párt elleni általános támadássá, kiscgazdapárti körökben nagy riadalmat keltettek. Tildy és a szűkebb vezetés az MKP élesen támadó hangját s a választási kampány különböző kilengéseit úgy értékelte, mint amelyek azt mutatják, hogy a Függetlenségi Front tagjai közötti együttműködés nem komoly, a munkáspártoknál a deklaratív megnyilatkozások ellenére hiányzik gyakorlatilag az ilyen szándék. Amíg a politikai célkitűzéseket és a demokratikus erők közötti erőviszonyokat közösen nem tisztázzák, az együttműködés normális biztosítására nincs lehetőség – ez volt a kiscgazda pártvezetés álláspontja. A kiscgazdapárt irányítói a budapesti választások után azt hitték, hogy a baloldal nem fogja támogatni a koalíció megújítására s új alapokra való helyezésére irányuló erőfeszítéseiket, ezért ismét saját helyzetüknek erősítésére tettek lépéseket.

A minisztertanács október 13-i ülésén Tildyék a koalíciós partnerek megkérdezése nélkül előterjesztést tettek, amelyben követelték a belügyminisztérium politikai államtitkári posztjának átadását, s bejelentették, hogy erre a funkcióra Erőss Jánost, Szabolcs megye főispánja kinevezését javasolják.⁹⁷⁰ Erőss előterjesztése azonban saját szempontjukból is súlyos taktikai hibának bizonyult. A polgári politikust az MKP és az SZDP már régóta támadta, mert személyében a vármegyei koalíciós együttműködés legfőbb gátját látták, aki a régi népellenes bürokrácia és végrehajtó hatalom (csendőrség) visszaállítására irányuló erőfeszítéseivel aktívan segítette a helyi jobboldali erőket,⁹⁷¹ s leváltását a kommunisták már a szeptember 26-i kétoldalú megbeszélésen is követelték. Így természetesen a munkáspártok óvást emeltek a kiscgazdapárti javaslat ellen. Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök támogatta a kiscgazdák igényét. Két nap múlva, október 15-én az FKGP a minisztertanács elé vitte a választási harc során a pártot ért „sérlemeket”. A kérdést a kiscgazda baloldalhoz számító Gyöngyösi János külügyminiszter referálta, aki külön kiemelte, hogy az új demokratikus rendőrség nem állt hivatása magaslatán. Ezzel egyidejűleg követeléseket terjesztett elő, és sürgette néhány vidéki — a kecskeméti, nyíregyházi és soproni — rendőrkapitány leváltását.⁹⁷² Döntés azonban nem született, mert közben más síkra terelődtek a tárgyalások.

A választási küzdelem elhatalmasodása s ezzel párhuzamosan a Függetlenségi Fronton belüli feszültség növekedése felkeltette a szovjet diplomácia és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság figyelmét is. A belpolitikai helyzet esetleges felborulása újabb nemzetközi bonyodalmakhoz vezetett volna, s a biztonságra törekvő szovjet külpolitika ezt igyekezett elkerülni. Ezért a demokratikus pártok vezetői között a belső feszültség csökkentésére Vorosilov marsall kezdeményezésére és részvételével október 16-án tárgyalások kezdődtek. A SZEB elnöke azt javasolta, hogy az MNFF pártjai, jugoszláv példára, az országos választásokon közösen induljanak, együttes jelölő listát állítsanak. Felmerült az elképzelés, hogy függetlenül a választási eredményektől, a vezető politikai körök a nemzetgyűlési mandátumokban való részesedés mértékét előzőleg eldöntik, s annak megfelelően a kormányt még november 4-e előtt átalakítják.⁹⁷³

A nyugati hatalmak, a kiscgazda pártkörök információi nyomán, gyorsan tudomást szereztek a közös lista tervéről, és azonnal határozottan tiltakoztak ellene. Ők már az augusztusban aláírt, de csak néhány hónappal később ratifikált szovjet-magyar árucseres egyezményt is kifogásolták, s most nagy lármát csaptak a közös lista körül. Anglia október 18-án szóbeli jegyzéket nyújtott át a magyar kormánynak, amelyben tiltakozott a kollektív választási lajstrom gondolata ellen, s kilátásba helyezte, hogy ha az megvalósul, megfontolás tárgyává teszi Magyarország diplomáciai elismerését és a magyar kérdésekben való állásfoglalást. Hasonló értelemben nyilatkozott Franciaország képviselője is, míg az Egyesült Államok kormánya tartózkodóbban viselkedett.⁹⁷⁴

A közös képviselőjelöltek állításának terve a hazai közvélemény előtt sem volt népszerű,⁹⁷⁵ s e tekintetben a demokratikus pártok felfogása is erősen eltért egymástól. A Magyar Kommunista Párt, amely következetesen képviselte a nemzeti összefogás politikáját, természetesen támogatta a választási szövetség gondolatát. Annál is inkább, mert úgy

vélte, hogy ennek segítségével meg lehet akadályozni is az FKGP jobbratolódását, vagy legalább világosabban el lehet határolni a jobboldali polgári rétegektől, s esetleg mérsékelni lehet választási győzelmének mértékét.⁹⁷⁶ A munkásosztály tradicionális szervezete ezzel szemben vonakodva fogadta a koalíciós jelölőlista tervét. Az SZDP-t már az MKP-val a munkásegységfront szellemében kötött választási szövetség is nehéz helyzetbe hozta; a párton belül kiéleződtek az ellentétek, s a szociáldemokrácia számos szavazatot veszített. Az SZDP vezetősége még október 7-e előtt felmérte, hogy miként reagálna a párttagság, ha az országos választásokon is együttesen indulna a két munkáspárt. Az országnak szinte minden tájáról egyértelműen elutasító válasz érkezett. A budapesti közszéki választások után, miután már az MKP sem szorgalmazta a munkáspárti listakapcsolást, mert felismerte, hogy a baloldal szempontjából még mindig jobb, ha a szociáldemokraták erősödnek meg, mint a kisgazdapártiak – az SZDP önálló indulás mellett döntött. A Függetlenségi Front tagjai által alakítandó választási blokkban való részvétel az SZDP vezetősége számára a korábbiakhoz hasonló politikai veszélyeket rejtett magában. A párt csak az esetben lett volna hajlandó fontolóra venni csatlakozását, ha a mandátumok előzetes elosztásánál az MKP-val azonos vagy valamivel nagyobb arányban részesedhet. Ezt az igényt azonban mind a kommunisták, mind a kisgazdák elutasították.

Az NPP helyeselte a választási szövetség gondolatát, a nemzetgyűlésben való 12%-os részesedés garantálására vonatkozó követelése azonban nehezen volt teljesíthető.⁹⁷⁷ A kisebb pártok, elsősorban a polgári demokrácia elveit hirdető Polgári Demokrata Párt, amelyet a pártközi tárgyalásokba nem vontak be, a választásokon való együttes részvétel ellen voltak.

A választási szövetség terve ismét kisebb válságot okozott az FKGP-ban. Tildy és a szűkebb pártvezetőség hajlandónak mutatkozott elfogadni a mandátumok előzetes szétosztásakor biztosított 45, illetve 47,5%-ot.⁹⁷⁸ Ők, mint jeleztük, bizalmatlanok voltak az MKP koalíciós magatartását illetően, félték, hogy ha a munkáspártok felmondják az együttműködést, akkor egyedül kell átvenniük a kormányzatot, amit – tekintettel az ország súlyos gazdasági helyzetére – mindenképpen el akartak kerülni. Ha viszont közösen vesznek részt a választási kampányban, az MKP és az SZDP baloldala nem emelhet kifogást a koalíciós együttműködés ellen. A választási együttműködésben a belpolitikai béke s a Szovjetunió bizalmának biztosítását látták. A koalíciós jelölő lista ügyét a pártvezetés azonban nem vitte ki a tömegek közé, a kisgazdapárti vezetők a nyilvánosság előtt nem foglaltak állást. Egyedül a SZEK-ben jó kapcsolatban álló Balogh István szólalt meg, aki nevezetesen október 21-i bajai beszédében nyíltan kiállt a munkáspártokkal való közös indulás mellett, kikötötte azonban, hogy az FKGP-nak a hatalmi osztozkodásban meg kell kapnia az 51–52%-ot.⁹⁷⁹ A pártvezetőség tartózkodó magatartása ellenére a listakapcsolás terve még a pap-politikus állásfoglalás előtt kitudódott. A kisgazdapárti párttagság körében óriási volt a felzúdulás, úgy érezték, hogy a pártvezetőség veszélyezteti a párt választási győzelmét, s elárulja a paraszti-polgári érdekeket. A Semmelweis utcai pártközpontba vidékről tiltakozó táviratok ezrei érkeztek. A jobbszárny, amely a budapesti választások eredményében saját politikai vonalának igazolását és az önállóbb, függetlenebb, határozottabb polgári politika helyességét látta, kihasználva a tömeghangulatot, támadásba lendült. A Vásáry testvérek és híveik követelték, hogy hívják össze a párt legmagasabb politikai szervét, az országos választmányt, és az döntson véglegesen a választáson való részvétel mikéntjéről.⁹⁸⁰ Nagy Ferenc és hívei, noha ők sem nem lelkesedtek a közös listáért, mégis Tildyék mellé álltak. A választási kampány kiéleződése, a vidéki politikai hangulat elmérgesedése őket is aggasztotta. Ezért, Tildytől függetlenül és az ő tudta nélkül, tárgyalásokat próbáltak kezdeményezni a kommunista párt vezetőivel a vidéki agitáció mérséklésére. A pártvezér háta mögött felajánlott külön együttműködésre azonban nem került sor.⁹⁸¹

A megválasztandók kölcsönös jelölésének ügyét végül is a nagyhatalmak állásfoglalása döntötte el. A SZEK október 20-i ülésén O. Edgecumbe tábornok, az angol misszió vezetője a nyugati hatalmak nevében tiltakozott Vorosilov marsallnál a tervezett választási szövetség ellen.⁹⁸² A Szovjetunió a szeptemberi londoni külügyminiszteri értekezlet kudarca után, nem akart újabb nemzetközi vitába bonyolódni, s engedett a nyugati hatalmak követelésé-

inek. A SZEB nem járult hozzá a demokratikus pártok választáslista-kapcsolatához, s így az lekerült a napirendről. A magyar politikai közélet a döntést megnyugvással fogadta.

Noha a demokratikus pártok szorosabb választási együttműködésére nem került sor, a koalíciós partnerek az ország súlyos gazdasági és politikai helyzetére való tekintettel megállapodtak abban, hogy a Függetlenségi Frontot változatlanul fenntartják, s választási programnyilatkozatot adnak ki, amelyben leszögezik közös politikai célkitűzéseiket. Megegyezésre jutottak arra vonatkozóan, hogy a kormányzati hatalomban való részesedést addig nem állapítják meg, amíg a választásokat meg nem tartják. Elhatározták, hogy ezentúl minden lényeges kérdésben pártközi értekezlet dönt, és mérséklék a pártok propagandatevékenységét. Elvetették az NPP arra vonatkozó javaslatát, hogy a választásokat halasszák el.⁹⁸³ A politikai program, amelyet a megalakítandó új koalíciós kormány munkatervéről szántak, valóban a legfontosabb feladatokat tartalmazta. A legsürgősebb tennivalónak a közellátás, az élelmezési és a fűtési nehézségek megoldását, a spekuláció és a feketekereskedelem felszámolását jelölte meg. Ugyancsak nagyon fontosnak tartotta a pénz rontásának, az infláció elhatalmasodásának megakadályozását. A program felvetette — a súlyos szénhiányra való tekintettel — a föld kincseinek, a bányáknak, valamint az erőműtelepeknek az államosítását. Politikai kérdések közül a reakció elleni harcot, a közigazgatás konzervatív elemektől való megtisztítását, a rend és fegyelem biztosítását s a központi állami irányítás megszilárdítását állította előtérbe. Előírta, hogy minél előbb gondoskodni kell az újjazdák földjének telekkönyvi bejegyzéséről.⁹⁸⁴

Az FKgP Politikai Bizottsága a pártközi megállapodásokat október 23-án a jobboldal nyomásra összehívott nagyválasztmány elé terjesztette. Tildy tájékoztatta a résztvevőket a korábbi tárgyalásokról. Óriási ováció közepette jelentette be, hogy a párt külön indul a választásokon, azt azonban elhallgatta, hogy a pártvezetőség korábban beleegyezett a közös listába. A pártvezér kérte a választási programnyilatkozat, valamint a demokratikus erőkkel való együttműködés folytatásának elfogadását. A koalíció fenntartása mellett felsorakoztak a demokratikus birtokos paraszti szárny vezetői, Nagy Ferenc, Kovács Béla, sőt még Varga Béla is. A jobboldali ellenzék azonban — eltérően az augusztusi nagyválasztmánytól — most már erőiesen hallatta szavát. Hangadóvá az egyre inkább jobbfelé tolódó Sulyok Dezső vált, aki keményen bírálta a pártvezetőség magatartását, amiért az hajlandó volt beleegyezni a közös listába. Kifogásolta a Politikai Bizottság, a párt operatív szervének összetételét, mondván, hogy az azokból áll, akiket Tildy saját belátása szerint behív. Követelte, hogy ezentúl a pártközi tárgyalásokon Tildy ne egyedül vegyen részt, hanem a pártvezetés más tagjaival közösen. Emellett javasolta, hogy igyekezzenek szorosabbá tenni az együttműködést a „nem marxista” pártokkal.⁹⁸⁵ A nagyválasztmány azonban a pártvezetőség álláspontját fogadta el, és egyhangúan megszavazta a közös választási programnyilatkozatot, valamint a koalíciós együttműködés továbbvitelét.⁹⁸⁶ E határozat, ha sok vonatkozásban a politikai kényszerűség és a súlyos téltől való félelem szülte is, jelentős esemény az FKgP életében. Világosan mutatja, hogy a párt és a tömegeinek nagy részét alkotó birtokos parasztság változatlanul az újjáépítés, a demokratikus átalakulás mellett áll, s attól nem lehet eltéríteni.

A kisgazdapárti körökben a nagyválasztmány állásfoglalása és a tárgyalások eredményének „ratifikálása” látható megkönnyebbülést hozott. A pártsajtó, elsősorban a Kis Újság, napokig a határozat méltatásával foglalkozott, s a párt „rugalmasságát”, „mértéktartását”, „fegyelmettségét” ecsetelte. A baloldal elleni nyílt támadások eltűntek, szinte feltűnő buzgósággal lelkesedtek a koalícióért. Örültek, hogy a munkáspártok vállalták az FKgP-val való együtt haladást, s úgy érezték, hogy ezzel gyakorlatilag elhárultak az akadályok a választások megrendezése előtt.⁹⁸⁷

A Függetlenségi Front választási programja október 25-én került nyilvánosságra, későn ahhoz, hogy komolyabb hatással legyen a választási küzdelemre. A koalíciós tárgyalások ugyan mérsékeltek a hivatalos agitációt, de mind a vidéken, mind a fővárosban változatlanul folyt a jobb- és szélsőjobboldali uszítás.

A demokratikus erők összefogásának erősödése, amely 1945 őszén a magyar belpolitika egyik pozitív momentuma volt, a koalíción kívüli konzervatív jobboldal, elsősorban az egyház vezetőinek körében nemtetszést keltett.

A klerikális körök nem nézték jó szemmel a kormánykoalíció megszilárdulását, s vé-
dencük, az FKgP magatartását, ezért azzal a céllal, hogy a Függetlenségi Fronton kívül
elhelyezkedő jobboldali erők irányítását átvegyék, önálló akcióra szánták el magukat. Még
a választási szövetséggel kapcsolatos tárgyalások idején, éppen a közös lista elleni tiltako-
zásul Mindszenty kiadta nevezetes október 18-i körlevelét,⁹⁸⁸ melyben köntörfalazás nélkül
támadott olyan demokratikus vívmányokat, mint a földreform vagy a köznevelés demok-
ratizálódása, s nyíltan felszólította a választókat, hogy ne szavazzanak a baloldal jelöltjeire.
A körlevelet a közvélemény progresszív része felháborodással fogadta; az FKgP vezetősége
maga is elítélte.⁹⁸⁹ Ez Esztergom és a kiscsúszok korábbi harmonikus kapcsolatán — lega-
lábbis felső szinten — nyomot hagyott. Egyes, nem jelentős klerikális csoportok elfordultak
az FKgP-től, és más partnert kerestek. Választásuk a városi kis- és középpolgárság egy
részének régi konzervatív liberális csoportokkal szövetkező politikai képviselőit, a Polgári
Demokrata Pártra esett.

A PDP jogilag még tagja volt a Függetlenségi Frontnak, gyakorlatilag azonban 1945
nyarától kezdve nem vett részt a koalícióban, miniszteri tárcával — gr. Teleki Gézának a
pártelnökségről való lemondása után — nem rendelkezett. Ez a párt volt az egyetlen, amely
nem tiltakozott Mindszenty körlevele ellen. Slachtaék, a Keresztény Női Tábor, a Pálffy-féle
Néppárt, Tobler János keresztényszocialista csoportja a PDP listáján indult.⁹⁹⁰ Jelöltjeiről
joggal írta a kiváló polgári radikális publicista, Zsolt Béla: „Anélkül, hogy a párt szuverén
jogaiba akarnánk beavatkozni, meg kell állapítanunk, hogy a nagy múltú demokratikus
Vázsonyi-párt és a liberális Rassay-párt utódai mellett a Wolf-párt, a MÉP, sőt az Ébredő
Magyarok Egyesületének egyénileg talán elfogadható tagjai és szerepelnek. Az ún. kereszt-
tény politika prominenseiről, elsősorban Slachta Margitról minden jót el lehet mondani,
csak egyet nem, hogy a haladó baloldali polgárságot képviselné.”⁹⁹¹ A PDP azonban nem
váltotta be a klerikális csoportok részéről hozzá fűzött reményeket, a nagy pártokhoz képest
teljesen elhanyagolható tömegbefolyásra tett csupán szert.

A november 4-én megtartott parlamenti választások már nem keltettek olyan feltű-
nést, mint az októberi budapesti választások. Többé-kevésbé a várt eredményt hozták. A
leadott 4 730 409 érvényes szavazat közül az abszolút többséget, 2 697 503 szavazatot, az
össz-szavazatok 57,03%-át a Független Kisgazdapárt szerezte meg. Az SZDP 823 314 sza-
vazatot (17,41%), az MKP 802 122 szavazatot (16,95%) kapott. Szép sikert aratott a Nemzeti
Parasztpárt, amelyre 325 284-en (6,87%) adták le voksukat, míg a kisebb polgári pártok
közül a PDP 76 424 (1,62%), az MRP 5762 (0,12%) szavazatot vallhatott magáénak. Ennek
megfelelően 409 mandátumból 245-öt az FKgP, 70-et az MKP, 69-et az SZDP, 23-at az NPP
és 2-t a PDP kapott. 12 mandátumot a koalíciós partnerek közös megállapodás alapján
neves közéleti személyiségek; írók, tudósok, művészek között osztottak szét.

A négy jelentősebb demokratikus párt szavazatai megyénként az 5. táblázat szerint
oszlottak meg.⁹⁹²

5. táblázat. Az 1945-ös nemzetgyűlési választások eredményei

	Független Kisgazdapárt		Magyar Kommunista Párt		Szociáldemokrata Párt		Nemzeti Parasztpárt	
	szavazat	%	szavazat	%	szavazat	%	szavazat	%
AIföld								
Bács-Bodrog	43610	60,14	13865	19,12	6729	9,30	6434	8,90
Békés	76791	39,90	50454	26,30	41205	21,40	21705	11,30
Bihar	49897	53,14	19519	21,00	7532	8,38	14904	16,50
Csanád	40957	42,90	27763	29,40	18667	19,60	8972	6,30
Csongrád	103061	53,60	34877	18,40	39746	20,80	10339	5,40
Hajdú	74653	46,30	24429	15,45	30602	19,70	28052	17,70
Pest-Pilis-Solt	338180	62,13	81085	14,80	85437	15,70	33631	6,17
Szabolcs	121083	62,72	18690	9,85	21678	11,76	28359	14,83
Szatmár-Bereg	58222	72,40	6119	7,60	4533	5,6	10974	13,60
Jász-Kiskun-Szolnok	115795	51,20	51909	23,00	30886	13,70	23833	10,50

	Független Kisgazdapárt		Magyar Kommunista Párt		Szociáldemokrata Párt		Nemzeti Parasztpárt	
	szavazat	%	szavazat	%	szavazat	%	szavazat	%
Dunántúl								
Baranya	97329	61,45	26029	16,50	27446	17,34	6132	3,88
Féjér	90578	62,50	17675	12,50	23279	16,30	9338	6,50
Győr-Moson	52087	48,44	15874	14,82	31915	29,70	6655	6,20
Komárom-Esztergom	41290	41,00	29129	28,65	25572	25,21	3833	3,79
Somogy	155898	75,35	12174	5,86	21879	10,58	13118	6,36
Sopron	64665	70,19	10487	11,38	9991	10,80	5733	6,22
Tolna	87268	65,54	14072	10,56	16226	12,14	13675	10,27
Vas	106686	72,60	13576	9,20	19292	13,10	7511	5,10
Veszprém	85122	65,54	16598	12,77	16945	13,06	9767	7,52
Zala	144527	74,71	13941	7,42	22179	11,69	9943	5,26
Észak-Magyarország								
Abaúj-Torna	36664	72,24	4159	8,77	4254	8,97	1921	4,05
Borsod-Gömör	100347	48,19	47900	23,01	45572	21,89	11204	5,38
Heves	96406	56,20	30274	17,60	24057	14,00	17395	10,10
Nógrád-Hont	65939	53,30	32754	27,20	15763	12,20	7683	6,20
Zemplén	46305	66,35	8913	13,17	8621	12,62	4674	6,82
Nagy-Buda-pest	404533	47,51	178867	21,08	223808	26,26	12523	1,47
Összesen	2697503	57,03	802122	16,95	823314	17,41	325284	5,26

Az Alföldön a pártok közötti erőviszonyok igen vegyes képet mutatnak. A kisgazdapárt eredményei itt a legszórtaabbak. Ugyan 10 vármegyéből 7-ben megszerezte az abszolút többséget, azonban a 10 közül csak 4-ben szerepelt az országos átlaga fölött. A vidékenkénti konkrét elemzés még nagyobb eltéréseket is mutat. Az egész Alföldet tekintve a párt a két legelmaradottabb megyében szerepelt legjobban; Szabolcsban 62,7%, Szatmár-Beregben 72,4%-os eredményt ért el. A munkáspártok mindkét helyen az országos átlaguk alatt szerepeltek. Érdekes viszont, hogy itt az NPP is nagy sikert aratott, az országos átlagánál kétszer több szavazatot szerzett. Ugyanakkor a Viharsarokban (Békés, Csanád, Csongrád megyék) éppen ellenkezőleg történt. E területeken az FKGP az országos átlaga alatti eredményt ért el; Békés vármegyében kapta országosan a legalacsonyabb szavazatmennyiséget. Itt az MKP és az SZDP alaposan az országos átlaga fölé emelkedett, sőt az MKP Csanádban éri el országosan a legnagyobb sikerét. Ismét feltűnő, hogy az NPP a Viharsarokban saját átlaga alatt szerepelt. Az eredmények nem véletlenek; az agrárszegénység az országos átlagot meghaladó arányban élt a Viharsarokban, s határozottan a munkáspártokat támogatta. Az FKGP az országos átlaga fölött szerepelt a Duna-Tisza közén, Bács-Bodrog és Pest vármegyékben. Ez a vidék viszont mindig is a tehetősebb, jobb módú paraszti rétegek lakóhelye volt.

A Dunántúl választási eredményei világosan mutatják, hogy ez a terület a kisgazdapárt igazi fellelővára. Itt — a 10 megyéből kettőt kivéve — az országos átlagát meghaladó eredményt vallhatott magáénak. Az MKP Komárom-Esztergom megyétől s a bányavidékektől eltekintve, mindenütt mélyen országos eredményei alatt szerepelt, az SZDP Komárom-Esztergomot és Győr-Mosont, valamint Baranyát nem számítva, nem érte el az országos átlagát. A Nemzeti Parasztpárt e vidéken relatíve jobban szerepelt, mint a szocialista pártok; Veszprém és Tolnában túlszárnyalta az országos átlagát, s a másik négy megyében is majdnem megközelítette azt. A területi eltérések itt is sokat mondanak. Nyugat- és Dél-Dunántúlon az FKGP jóformán mindenütt elérte vagy nagyon megközelítette a kétharmados többséget. A munkáspártok — az MKP mélyebben, az SZDP valamivel kevésbé — alatta maradtak az országos eredményeinek. Az MKP Somogyban kapta országosan a legkevesebb szavazatot. Itt az NPP is elmaradt az országos átlagától. A Kis-Alföldön és a bányavidékeken viszont a szocialista pártok szerepeltek jól. Komárom-Esztergomban az MKP országosan a második legjobb eredményt hozta, s az SZDP legnagyobb sikerét Győr-Moson vármegyében aratta. Az iparvidékeken az NPP számottevő eredményt nem ért el.

A kisgazdapárt Észak-Magyarországon is a legelmaradottabb vidékeken futott be elsősorban, míg az ipari övezetek a marxista pártok bázisát jelentették. Az északi hegyvidék csücskében az FKGP messze túlszárnyalta átlagát, Abaúj-Torna vármegyében kétharmados

többségénél jobb százalékaránnyal országosan a legnagyobb sikerét aratta. Itt baloldali pártok az abszolút értéket tekintve szinte alig jutottak szavazatokhoz. A többi megyében az FKgP nem érte el országos átlagát, bár csak Borsodban nem sikerült többséget szereznie. Az MKP ezeken az iparilag fejlettebb területeken jóval saját átlagos eredményei fölé emelkedett; Nógrádban országosan a második legjobb arányát érte el. Az SZDP Észak-Magyarországon mindössze Borsodban tudta meghaladni országos eredményét. Az NPP csupán Hevesben volt képes jelentősebb számú szavazatra szert tenni, egyébként nagyon gyengén szerepelt.

A nők-férfiak szavazatai arányára most nem térünk ki. Itt az alapvető tendencia azt, hogy ti. a nők nagyobb arányban támogatták az FKgP-t, mint a férfiak. Ez, a kisebb helyi sajátosságoktól eltekintve, az országos választásokon sem változott. Hasonlóképpen nem részletezzük a választási eredményeket a választókerületek, ill. egyes községek szerint sem, mert a már jelzett országrészenkénti eltérések helyi vonatkozásban nagyjából változatlanul érvényesültek. A Dunántúlon pl. az FKgP a községek döntő többségében a szavazatok 80–85%-át is megszerezte. Nem indokolt külön elemezni a budapesti eredményeket sem, mert lényeges elmozdulás a törvényhatósági választásokhoz képest nem történt. Mindemellett a választási statisztikák azt mutatják, hogy az FKgP Budapest mellett más városokban is megvetette lábát. A 13 törvényhatósági jogú városból 8-ban szerezte meg a többséget, különösen jól szerepelt Kecskeméten (72,6%), Sopronban (65,0%), Baján (62,9%) és Szegeden (62,2%). A kisebb, ún. megyei városoknál 45 közül 27-ben szintén a kisgazdák kapták az abszolút többséget, egyes helyeken feltűnően nagy fölényrel. Így pl. Balassagyarmaton (81,6%), Szekszárdon (78,7%), Mohácson (74,4%), Jászberényben (70,0%), Nyíregyházán (68,6%), Zalaegerszegen (63,6%), Veszprémben (62,6%), Egerben (62,6%) és még sok más helyen.

A választási eredmények tehát azt tanúsítják, hogy az FKgP a kiemelkedően jó eredményeket az elmaradottabb agrárvidékeken ért el, de megnyerte a többséget a fejlettebb, polgárosodott mezőgazdasági területeken is. A munkáspártok elsősorban az ipari és bányakörzetekben, valamint az agrárszegénység által sűrűbben lakott területeken tudtak jelentősebb eredményeket elérni.

1945 őszén a kisgazdapárt fennállása óta a legnagyobb választási sikerét könyvelhette el, s az abszolút győzelem megszerzése társadalmilag és politikailag is új helyzetet teremtett. A választások eredménye azt bizonyította, hogy befejeződött az FKgP tömegpárttá válása, átalakulása olyan politikai szervezetté, amely a legellentétesebb érdekű társadalmi osztályokat és rétegeket tömöríti magába. Az FKgP mamutpárttá fejlődése szükségszerűen magával hozta osztályjellegének megváltoztatását is. Találón jegyezte meg erről a parasztpárti Bibó István: „... a kisgazdapárt, amely egy esztendővel ezelőtt egy komoly és világos társadalmi bázissal bíró, szolid elvi alapokon álló, radikálisnak nem nevezhető, de a megbízhatóság atmoszféráját árasztó, fontolva haladó demokratikus párt volt, ma kezd veszedelmesen hasonlítani a magyar történelemben oly ismerős mamut kormányzó pártokhoz, Bethlen István Egységes Pártjához, Gömbös Gyula NEP-jéhez és Teleki-Kállay MÉP-jéhez. Földbirtokosok, tisztviselők, nagykapitalisták, politikus ügyvédek és polgárosodott kisgazdák ülnek itt együtt az elvi alapok lehetőleg minél kisebb tisztázása mellett, mindennel és mindenkivel, akinek a kormányhoz s a meglevő dolgok tisztázásához valami köze van, vagy szeretne abban a meggyőződésben lenni, hogy ha ők nem segítenek kormányozni az országot, akkor valami megváltozhatatlan veszedelem zúdul erre a szerencsétlen országra.”⁹⁹³

Az FKgP struktúrája 1945 őszén hasonlítani látszott az ellenforradalmi kormánypártok felépítéséhez, gyakorlatilag azonban teljesen újszerű tömegpárt volt. Míg ugyanis a hagyományos kormánypártok alapja a nagytőke és nagybirtok politikai szövetsége volt, amelyhez időnként az „úri középosztály” egyes rétegei is csatlakoztak, addig az FKgP-nek széles, demokratikus paraszti bázisa maradt. A kisgazdapárt a felszabadulás előtt, mint utaltunk rá, különösen a 30-as évek második felében, a parasztság különböző rétegeinek „egységes” politikai szervezetét képezte, tagjai egyes vidékeken — a helyi társadalmi és politikai feltételeknek megfelelően — hol földmunkásokból, szegényparasztokból, hol gazdagparasztokból kerültek ki. A párt zömét, hangadó rétegét azonban a középparasztság

alkotta. (Az 50 hold feletti tőkés parasztság általában, helyenkénti különbségekkel, a mindenkori kormánypárt mögött állt.) A felszabadulás utáni kibontakozó demokratikus átalakulás és a földreform a hagyományos kisgazda réteget érintetlenül hagyta, így a párt vidéki bázisa lényegében nem változott. A gyarapodást egyrészt azoknak a földhöz jutott nincsteleneknek és szegényparasztoknak a csatlakozása okozta, akik a pártban tulajdonosi mivoltuk védelmezőjét látták, másrészt azoknak a jobboldali gazdagparaszi csoportoknak a felzárkózása, amelyek a paraszti demokrácia felé fordultak. Az FKgP-nek ehhez a kispolgári demokratikus törzshöz csatlakoztak, illetve erre igyekeztek ráépülni a magyar uralkodó osztályok maradványai. A kisgazdapárt azonban a felszabadulás előtt sem volt tisztán paraszti jellegű, noha alapjában véve ez a vonása dominált, akkor is bizonyos mértékig és az előbbinek alárendelve hordozott egy „gyűjtő”-párthoz hasonló vonásokat. Ellenzéki szerepéből adódóan, időről időre soraiban tudhatta a nagybirtok egyes nem befolyásos, nem meghatározó szerepet játszó ellenzéki csoportjait, a nagyburzsoázia egyes, szintén nem elhatároló jelentőségű, főleg nyugatbarát csoportjait. A párt tőkés kapcsolatai a háború alatt erősödtek, sőt a GYOSZ-szal is kiépültek. Az állami bürokrácia, az értelmiség és a városi, elsősorban a fővárosi kispolgárság körében befolyásra korábban sohasem tett szert. A felszabadulás utáni tömegbázisváltás úgy ment végbe, hogy az FKgP maga mögött tudhatta a fináncióke hangadóvá vált, konzervatív liberális nyugatbarát csoportjait. Emellett megszerezte az „úri középosztály” maradványainak, elsősorban az állami bürokráciának, valamint a polgári értelmiségnek a támogatását, s jelentős mértékben megnőtt a befolyása a városi kispolgárság körében.

Az FKgP a felszabadulás után az egyik legjelentősebb kormánypárttá vált, de társadalmi összetételét, politikai arculatát tekintve lényegesen más lett, mint a régi kormánypártok. Ezt egyébként a párton belüli politikai áramlatok viszonya is igazolta. A választásokkal többé-kevésbé befejezettnek tekinthető a párton belüli irányzatok kialakulása. Döntő momentum, hogy kialakult az FKgP polgári jobbszárnya, amely a nagyburzsoázia, a volt földbirtokos rétegek, az állami bürokrácia, a tőkés gazdagparasztság s a polgári értelmiség egy részének támogatását élvezte. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy a párton belüli erőviszonyok, augusztushoz viszonyítva, alapvetően megváltoztak volna. Kétségtelen azonban, hogy Tildy és az értelmiségi balszárny befolyása tovább csökkent, de a pártvezér még érvényesíteni tudta akaratát. A polgári jobboldal az októberi nagyválasztmányon világosan éreztette jelenlétét, s elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy támadásba lendüljön Tildy és a párt koalíciós politikai irányvonala ellen. A párt birtokos paraszti centruma tovább erősödött; a képviselőknek több mint a fele parasztemberekből állt, Nagy Ferencék vidéki népszerűsége növekedett.

Minek köszönhetette a kisgazdapárt a fölényes választási győzelmét? Mindenekelőtt annak, hogy a burzsoázia, helyes osztályöszönnel, a munkásosztállyal szemben nem az erők megosztására, hanem az erők összefogására törekedett. Ebben igen nagy szerepet játszott — a politikai helyzet alapos félreértéseként — a munkásosztály azonnali hatalomátvételétől való félelem. „Igen, a választások előtt volt egy kohéziós erő: a proletárdiktatúrától való félelem, amely az ország nem marxista közvéleményét egységbe tömörítette. A külpolitikailag tájékozatlan magyar közvélemény egy része kétségtelenül félt ettől a veszélytől, és úgy vélte, hogy a védekezés legjobb módja a parlamenti többség biztosítása” — ismerte el később Gáspár Ervin, az FKgP egyik baloldali értelmiségi vezetője.⁹⁹⁴ Az integrálódási pont, a gyűjtőhely a kisgazdapárt lett, mert más jelentős polgári párt nem létezett. A fegyverszüneti szerződés betiltotta a régi kormány- és szélsőjobboldali pártokat, a magyar parlamenti demokrácia korlátozott volta, a „váltógazdaság” hiánya miatt az uralkodó osztályok „másik”, liberálisnak és ellenzékinak tekinthető német és háború ellenes politikai szervezettel nem rendelkeztek. Szerepet játszott még az is, hogy a felszabadulás után a vezető demokratikus pártok újabb politikai szervezetek beindítását nem engedélyezték. A kisgazdapárt azért vált alkalmassá erre a „gyűjtő”-párt szerepre, mert az ellenforradalmi rendszerben, főként a 30-as évek második felében, kettős funkciót töltött be. Egyfelől pótolta — ha csak kismértékben is — egy „liberális” politikai szervezet hiányát, fellepett a burzsoázia nyugatbarát, függetlenségi szárnyának érdekeiért, másfelől megmaradt alapvetően

demokratikus paraszti pártnak, és ha óvatos és mérsékelt formában is, de hangot adott a birtokos parasztság érdekeinek, sőt nemegyszer az agrárszegénység kívánságainak is. Az FKgP a felszabadulás előtt ellenzéki pártnak számított, és a pártvezetőség ingadozása, óvatossága ellenére a birtokos paraszti körökben népszerű volt. A felszabadulás után, az első időszakban, alapvetően mint a paraszti érdekek szószólója jelent meg. A kisgazdapárt országos választási győzelmét főként a paraszttömegeknek köszönhetette, amelyek saját politikai képviselőiknek tekintették, demokratikus pártnak, amely nemcsak a régi rendszer felszámolását ígéri, de védelmet nyújt az esetleges forradalmi átalakulás ellen, és megvédi tulajdonukat.

A Függetlenségi Front paraszti-polgári szárnya tehát azért is került ki győztesen a választási összecsapásból, mert vezetői felismerték, hogy csak úgy tudnak fennmaradni és a hatalomért vívott harcban lépést tartani a munkásosztállyal, ha — bizonyos mértékig a politikai beállítottságtól függetlenül — összefogják a tulajdonos rétegeket, s ez a törekvésük az érintettek körében megértésre talált. A kisgazdapárti pártvezetés tömegkapcsolatai előbbek, elevenebbek voltak, a pártbürokrácia nem alakult ki, amely a vezetőség és a tömegek között lefoghatta volna a közvetlen érintkezést. A hazai viszonyoknak, a tömegek politikai érettségének jobban megfelelő választási taktikát és agitációt dolgozott ki, s azt ügyesen hajtotta végre. A jelentős választási tapasztalatokkal rendelkező kortes gárda a választások alatt egyetlen komolyabb hibát sem követett el. A kisgazdapárt egyrészt teljesen általános kérdéseket vetett fel — kapitalizmus vagy szocializmus, demokrácia vagy diktatúra —, másrészt a hétköznapi problémákra — közellátás, sorban állás stb. — sokkal nagyobb figyelmet fordított. Ezzel szemben az MKP fontos politikai kérdéseket (a reakció elleni harc, az újjáépítés, az infláció megállítása stb.) állított előtérbe, olyanokat, amelyek jelentőségét a néptömegek történeti okok miatt nem ismerték fel azonnal. A „magyar tömegek nem olyan érettek politikailag — ismerte el az MKP —, hogy a szélesebb látókörű politikai érdekelte volna őket. A magyar tömegeket kevésbé érdekli a kommunista párt hároméves programja, az ország felépítésének a kérdése, mint az, hogy miért nincs aznap kenyér. Mi érettebbeknek gondoltuk a választókat, és a nagy vonal mellett elhanyagoltuk a napi kérdéseket, amelyek elsősorban a nőket jobban érdeklik.”⁹⁹⁵

A FÜGGETLEN KISGAZDAPÁRT ÉS AZ 1947-ES ORSZÁGGYÜLÉSI VÁLASZTÁSOK

A kisgazdapárt belső válságának elmélyülése

Nagy Ferenc miniszterelnök és néhány hívének kényszerű távozása után 1947. június elején a kisgazdapárt élére új vezetőség került. Dobi István elnöki megbízását a képviselő-csoport is megerősítette. A párt új főtitkárává Balogh István helyett, aki június 3-án lemondott, a baloldali gondolkodású — bár a politikai életben viszonylag kevésbé ismert — Implom Ferencet nevezték ki. Ügyvezető alelnök a jó kommunista kapcsolatokkal rendelkező Z. Nagy Ferenc, alelnök Filó Sámuel, főtitkárhelyettesek a baloldali értelmiségi Gáspár Ervin és a Dobi István környezetéhez tartozó Rácz Lajos lettek. A Politikai Bizottságba új tagokként Filó Sámuel, Mátéffy Géza, Eckhardt Tibor volt személyi titkára és Katona Jenő kerültek be.⁹⁹⁶ A nemzetgyűlés elnöki székébe, Varga Béla helyére Szabó Árpádot választották meg, akit viszont a képviselő-testület élén Baráth Endre követett.⁹⁹⁷ Az országos vezetőség átalakításával egyidejűleg újjászervezték a budapesti pártközpontot, a kerületi szervezetek és a városházi frakció tisztikarát, a fontosabb pozíciókba többnyire baloldali politikusok kerültek.⁹⁹⁸ A pártajtó irányítása is átalakult: Dobi István lett a Kis Újság főszerkesztője, s a Hírlap szerkesztését Katona Jenő vette át.⁹⁹⁹

A személyi változások világosan mutatják a párt élén végbement fordulat jellegét: a vezetést a radikális szegény- és kisparasztok képviselői, valamint a demokratikus átalakulást támogató polgári értelmiségiek ragadták magukhoz. Az új, baloldali pártvezetőség az elsők között hozott határozatában kimondta: „... a pártot teljesen meg kell tisztítani a haladást és a koalíciós együttműködést gátló reakciós elemektől.”¹⁰⁰⁰ Ennek végrehajtására Implom Ferenc vezetésével hattagú bizottságot állítottak fel.¹⁰⁰¹ A régi vezetőséggel való szakítás dokumentálására — némi zúgolódástól kísérve — június 3-án kizárták a pártból Nagy Ferencet és Varga Bélát.¹⁰⁰²

Az új baloldali pártvezetőség elődjétől hatalmas csőtömeget örökölt, s tengernyi nehézséggel kellett megküzdenie. Nagy Ferenc és Varga Béla távozása, majd kizárásuk, hatalmas megrázkódtatást okozott a párt híveinek körében, s a politikai sokk ismét visszavetette a kisgazdapárti mozgalomnak április-május folyamán lassan megindult helyrerázódását. A pártapparátus megbénult, a helyi és központi szervek közötti amúgy is laza kapcsolat csaknem megszakadt, a falusi szervezetekben egyébként is dőcögő pártélet jóformán megszűnt. Noha a szervezeti bomlás azonnal nem következett be, ismét szaporodni kezdett a kilépők száma. A párt női szervezete gyakorlatilag nem működött, a vezetők közötti személyi torzskodások lehetetlenné tették a munkát. A Független Ifjúság reorganizációja elmaradt. A Magyar Parasztszövetség 1947 tavaszán, Kiss Sándornak, a szövetség igazgatójának és baráti körének az un. köztársaság-ellenes összeesküvés kapcsán történt letartóztatása után, alig hallatott magáról. Mindezt még súlyosbította a párt katasztrofális gazdasági helyzete. 1947 első felében a korábbi évek viszonylag rendezett — bár nem gondtalan — pénzgazdálkodásával szemben a párt adósságai fantasztikus méreteken megnöttek. Balogh István — öt hónap alatt — 3 070 000 Ft-ot költött el, a tartozások az 1946. évi 180 ezer forintról 1947 júniusára 2,2 millió forint fölé emelkedtek. Ezt csak hitelekkel lehetett fedezni. Az FKgP vállalatai a rossz gazdálkodás miatt ebben az időben alig fizettek be valamit a pártkasszába, s az országos központ nem rendelkezett biztos anyagi bázissal, készpénze egyáltalán nem volt.¹⁰⁰³

Az új kisgazdapárti felső vezetés számára alapvető feladat az volt, hogy rendkívül súlyos helyzetben meghatározza, milyen politikát akar folytatni, és tisztázza a demokratikus átalakuláshoz, a kormánykoalícióhoz, valamint a polgári ellenzékhez fűződő viszonyát. A párt új politikai vonalának kialakítása azonban nagymértékben függött attól, hogy Dobi

István és politikai elvbarátai hol helyezkednek el a pártpolitikai struktúrában, s sikerül-e úrrá lenniük a vezetés nélkül maradt, bomlásnak induló kiskgazdapárti táboron.

Nagy Ferenc és környezetének erőszakos eltávolításával sajátos módon megteremtődtek az FKGP és a Baloldali Blokk pártjai közötti viszony rendezésének a feltételei. A kommunista sajtó hangja egy csapásra megváltozott, a korábbi éles kritikát jóindulatú, figyelmes tanácsadás váltotta fel. Kállai Gyula nyílt levelében üdvözölte a kiskgazdapárti baloldalt, s felelevenítette a népfrontpolitika hőskorát, a háború alatti nemzeti ellenállási mozgalom időszakát, s annak a reményének adott kifejezést, hogy ismét olyan szívéllyessé és eredményessé válnak a két párt kapcsolatai, mint akkor.¹⁰⁰⁴ A kommunista párt igyekezett politikai segítséget nyújtani Dobiéknak, és biztosította őket támogatásáról. Felhívta figyelmüket arra, hogy a társadalmi haladás és a parasztság érdekében szakítaniuk kell a korábbi vezetők politikájával, a legfontosabb gazdasági és politikai kérdésekben világos és egyértelmű magatartást kell tanúsítaniuk. Továbbra is elkerülhetetlennek tartotta a pártnak a koalíció és a kommunistaellenes elemektől való megtisztítását és demokratikus alapon, a parasztság osztályszervezeteként való újjászervezését. Annak a felfogásának adott hangot, hogy e feladatokat az FKGP vezetőségének magának kell megoldania, külső segítség nélkül.¹⁰⁰⁵ Hasonlóképpen foglalt állást a Nemzeti Parasztpárt, amely az általános paraszti érdekek védelmére kétoldalú együttműködés kialakítására tett külön javaslatot, valamint — érezhetően tartózkodóbb formában — a Szociáldemokrata Párt is.¹⁰⁰⁶

A kormánykoalíció baloldali tagjai, ha bizonyos fenntartásokkal és hangsúlybeli különbségekkel is, de támogatták az FKGP új összetételű vezetőségét, s mellé álltak. A polgári ellenzék azonban másként viselkedett. E politikai csoportok, amelyek élesen szembefordultak a Függetlenségi Fronttal, s a Dinnyés-kormány programját, főként a 3 éves terv bevezetését és a nagybankok államosítását mereven elutasították, az ország további balrafordítását, a szocializmusba való átnövést feltartóztatandó valamennyi polgári réteg összefogását, egy táborba gyűjtését kívánták.¹⁰⁰⁷ E taktikai koncepció a kiskgazdapártnak fontos szerepet szánt. A jobboldali politikusok úgy látták, hogy a polgári demokrácia megmentésére — az elszenvedett vereségek ellenére is — változatlanul a kiskgazdapárt a legalkalmasabb, s a hatalmi viszonyok átalakítására a párt parlamenti többsége az egyetlen alkotmányos eszköz. Ezért maguk is nagy figyelemmel kísérték az FKGP-ben zajló eseményeket, s igyekeztek tanácsokat adni. Sürgették az új pártprogram kidolgozását, a korábbi taktika és stratégia megváltoztatását, bátor fellépésre, a kockázatok vállalására ösztönözték hajdani elvbarátaikat. Ugyanakkor attól sem riadtak vissza, hogy az új vezetőség háta mögött közvetlenül beavatkozzanak a pártéletbe. Sem Sulyok Dezső, sem Pfeiffer Zoltán környezete nem nézte jó szemmel az FKGP élén lezajlott baloldali őrsváltást, s ahol csak tudtak, ártottak a Dobi-Implom vezette Politikai Bizottságnak, s különösen a Fórum-csoport ellen folytattak kíméletlen hadjáratot.

De nem volt könnyű az új baloldali pártvezetőség helyzete magában a kiskgazdapártban sem. A párton belüli helyzet alakulása szempontjából változatlanul döntő súllyal esett latba Tildy Zoltán köztársasági elnök állásfoglalása. Ő ekkor még nem szakított a „finn út”, a parlamentáris demokrácia polgári jellegű konszolidálásának programjával, még nem jutott el a szocializmus — még ha formális — vállalásáig, de a baloldali fejlődésnek nem volt ellensége. Változatlanul kitartott régebbi taktikai elgondolásai mellett, sőt még inkább meggyőződésévé vált, hogy sem az ország szovjetbarát külpolitikai orientációja, sem a munkáspártokhoz való viszony kérdésében nem szabad módosítani a párt politikáját. Az 1947. májusi eseményekből azt a következtetést vonta le, hogy: „A jövő csak a demokratikus irányzat kiteljesülése lehet. Balra kell menni, de az egész népet magunkkal kell vinni.”¹⁰⁰⁸

A köztársasági elnök támogatta az új, megváltozott összetételű Politikai Bizottságot. Az volt a véleménye, hogy a parasztság érdekében a párt fenntartására feltétlen szükség van, s úgy értékelte a helyzetet, hogy a kiskgazda mozgalom (viszonylagos) önállóságának megőrzésére van reális lehetőség. Bírálta a régi pártvezetés munkastílusát, politikai módszereit, s az új vezetőknek világos politikai program kidolgozását és a teendők mindenki számára érthető meghatározását javasolta. A legsürgősebb feladatnak a párt újjászervezését s a konzervatív polgári elemektől való megtisztítását tartotta. Helytállásra, a kötelezettségek

vállalására buzdította az új tisztségviselőket: „népünket nem hagyhatjuk el, összekötöttük sorsunkat velük” – mondotta.¹⁰⁰⁹ Tildy később a nyilvánosság előtt marasztalta el Nagy Ferenc és Varga Béla magatartását, s elhatárolta magát tőlük.¹⁰¹⁰

Nagy Ferencék távozásával nemcsak a korábbi szűkebb pártvezetés esett szét, hanem a régebbi politikai áramlatok is felbomlottak, megváltozott egymáshoz és a pártvezetőséghez való viszonyuk. A Pfeiffer Zoltán -Dessewffy Gyula vezette jobbszárny, amelyet már 1947 kora tavaszán kemény csapások értek, június-július folyamán gyakorlatilag széthullott; számosan kiléptek a pártból, vagy visszavonultak a politikából s nem kevesen az országot is elhagyták.¹⁰¹¹ A demokratikus paraszti centrum súlyos válságba került, egysége, amelyet a politikai polarizáció már korábban megingatott, végleg megbomlott, s csaknem teljesen széteset. Egyedül a baloldali értelmiségiek csoportja állta a közéleti viharokat. A pártbeli politikai áramlatok felbomlásával egyidejűleg megkezdődött az erők átcsoportosulása; új irányzatok alakultak ki, a vezető réteg politikailag átrétegződött.

A kisgazdapárt balszárnyának magvát, a korábbiakhoz hasonlóan, a városi értelmiségieket tömörítő ún. Fórum-kör alkotta, amely a párt egyik legbefolyásosabb csoportja lett.¹⁰¹² Az Ortutay Gyula -Oltványi Imre vezette frakció ekkor még megmaradt a nagytőke gazdasági és politikai hatalmát erősen korlátozó ún. „népi” demokrácia platformján. A kialakult helyzetet s a fejlődés perspektíváját úgy ítélte meg, hogy a szocializmusba való átmenet még nem időszerű, továbbra is a társadalom demokratizálásának folytatása, a horthysta múlt maradványainak felszámolása s a szociális kérdések megoldása a legfontosabb feladat. Úgy vélte, hogy a polgári pártoknak és csoportoknak a hatalomból való kiszorítására hosszabb ideig nem kerül sor. Ortutayék nem tartották szükségesnek korábbi politikai irányvonaluk felülvizsgálatát; külpolitikai téren változatlanul a Szovjetunióval és a környező népekkel való megbékélés útját keresték, belpolitikában továbbra is együtt kívántak működni a munkáspártokkal, mindenekelőtt a kommunista párttal. A kisgazdapárt értelmiségi balszárnya (kissé elhamarkodottan s nem eléggé taktikusan) nyíltan kiállt a kommunista mozgalommal való összefogás mellett, s Kállai Gyula említett levelére válaszolva, a nyilvánosság előtt is elfogadta az együttműködésre szólító felhívást.¹⁰¹³

A Fórum-csoport szilárdan támogatta az új pártvezetőséget, s mindent megtett Dobi István helyzetének megszilárdítása érdekében. Arra törekedett, hogy az FKGP új elnöke vezette képviselőcsoport körül alakuljon ki a párt új irányító központja.¹⁰¹⁴ Dinnyessel már távolról sem volt ilyen jó a viszony, a „dabasi kisgazda” 1946. eleji pártbeli szereplése s a miniszterelnökség körüli harcok nem felejtődtek el egyhamar. A bizalmatlanság kölcsönös volt: a miniszterelnök maga sem szimpatizált Ortutayékkal, s nem törekedett a kapcsolatok normalizálására. A fórumisták továbbra is élvezték Tildy Zoltán köztársasági elnök bizalmát, ami nagyon komoly politikai előnyt jelentett számukra.

A kisgazdapárt balszárnya jelentősen megerősödött azáltal, hogy Dobi István és környezete, a kb. 20–30 tagú parasztképviselőkből álló csoport (Dancs József, Guba Mihály, Györgyi Lajos, Patonay Elek, Rácz Lajos, Vaszkó Mihály, Z. Nagy Ferenc, stb.), amely baloldali parasztpolitikusokból s a széthulló centrum józanabb tagjaiból alakult, csatlakozott az értelmiségiekhez, ha utóbbiak vezetését egyértelműen nem is fogadta el, s nemegyszer kritikával kísérte magatartásukat. A radikálisabb gondolkodású parasztpártvezetők támogatták az új pártvezetőséget, helyeselték a koalíció fenntartását s a munkáspártokkal való együttműködést, de azt kívánták, hogy a párt politikájában a paraszti érdekek jobban domborodjanak ki.

A konzervatív polgári jobboldal maradványaiból és a paraszti centrum egy részéből új jobbszárny alakult ki, amely a párt alkotmányának (szervezeti szabályzatának) tiszteletben tartása jelszavával szervezkedett. (Tagjai innen kapták az „alkotmányvédők” elnevezést.) Ennek gerincét egy 50–60 tagú, javarészt módosabb parasztképviselőkből és polgári értelmiségiekből álló csoport alkotta, amelynek élén B. Szabó István állt. E frakció a Nagy Ferenc-féle pártvezetés irányvonalát kívánta továbbvinni, az 1930-as békési programban körvonalazott mérsékelt paraszti-kispolgári demokrácia platformján szerette volna konszolidálni a fennálló viszonyokat.¹⁰¹⁵ Ellenezte az ország szocialista irányú balratolódását, helytelenítette a kapitalista tulajdonviszonyok felszámolását. Fenntartásokkal élt a 3 éves

gazdasági tervvel szemben, s nem támogatta a vezető tőkés hitelintézetek államosítását. Külpolitikai téren a nyugati hatalmakkal való kapcsolatok ápolását sürgette. B. Szabóék maguk is fenn kívánták tartani a pártot, de oly módon, hogy abban a módosabb parasztságnak nagyobb befolyása legyen. Közvetlen politikai céljukat egyrészt az képezte, hogy megbuktassák az új vezetőséget, átvegyék a párt irányítását, s lazítsanak a Baloldali Blokkal egyre szorosabbá váló együttműködésen, másrészt azt akarták, hogy a jobboldali fordulat után — Pfeiffer Zoltánék visszavételével — újjászervezzék a pártot. (Addig is, amíg erre sor kerülhet, szoros kapcsolatot építettek ki és tartottak fenn a pártból 1947 tavaszán kiszorított jobboldali politikusokkal.)

B. Szabóék a személyi változásokhoz ugyan hozzájárultak, de az első pillanattól kezdve kifejezésre juttatták bizalmatlanságukat az új pártvezetőség iránt. Nagy Ferenc lemondása után nyomban felvetették, hogy a párt élére állítsanak öttagú parasztdirektóriumot, amely ellenőrizné, illetve irányítaná a párt vezetőit. Emellett sürgették, hogy minél előbb hívják össze a párt legmagasabb fórumát, a nagyválasztmányt; követelték, hogy dolgozzanak ki új szervezeti szabályzatot (terminológiájukkal „pártalkotmányt”), és hatálytalanítsák a baloldali erők nyomására 1947 tavaszán történt kizárásokat.¹⁰¹⁶

A kisgazdapárt értelmiségi-szegényparaszti balszárnya és polgári jobbszárnya között egy jelentős, 80–100 tagú „középmezőny” helyezkedett el, amely különböző kisebb-nagyobb csoportokból tevődött össze. A Pest vármegyei képviselők (10–15-en) Dinnyés Lajos mögött álltak, általában támogatták az új pártvezetőséget, de a Fórum-csoporttal nem fértek össze; többségükben jobboldaliaknak számítottak. Június folyamán Gálik János békéscsabai nyomdászmeister vezetésével, zömében vidéki parasztképviselőkkel 20–25 tagú politikai társaság alakult, amely ugyan nem tartozott B. Szabó frakciójához, de arrafelé húzott.¹⁰¹⁷ A középmezőny többi tagja hol ide, hol oda sodródott. Az el nem kötelezettekre egészében azonban az volt a jellemző, hogy inkább az „alkotmányvédők” bázisát képezték, mint a baloldalt.

A kisgazdapártban végbemenő polarizáció s a politikai erők átcsoportosulása azt mutatja, hogy a Dobi-Implom vezette Politikai Bizottság kisebbségben maradt a képviselőcsoportban. Éppen ezért, szinte az első perctől kezdve, kénytelen volt engedményeket tenni az „alkotmányvédelem” jelszavával szervezkedők javára. Június 3-án a parlamenti frakció olyan értelmű határozatot hozott, hogy a párt országos vezető testületét legkésőbb június 21-ig összehívják, s az első napirendi pont a pártalkotmányt módosító tervezet tárgyalása, a második pedig a pártvezetőség újjáválasztása lesz. E javaslatokat ugyan Rácz Lajos, Dobi István közeli híve terjesztette elő, ez azonban nem változtat azon, hogy a határozat a jobboldal győzelmét jelentette.¹⁰¹⁸ B. Szabóék egyelőre visszavonták a parasztdirektórium tervét, s cserébe a Politikai Bizottság hozzájárult ahhoz, hogy a fegyelmi bizottság a nagyválasztmány összehívásáig nem ülésezik, tehát a tisztogatáshoz nem kezdenek hozzá.¹⁰¹⁹ A pártvezetőség kívánságára június 9-én Dobi és B. Szabó személyesen tisztázták a nézeteltéréseket. A megbeszélés eredményeképpen a békési nagygazda — átmenetileg — változtatott magatartásán, s az összes fontos politikai kérdésekben koalíciós álláspontot foglalt el. Ígéretet tett, támogatja az új vezetőket, és ilyen értelemben igyekszik befolyásolni a környezetét. Ellenértékül Dobiék megvédték az MKP támadásával szemben, s leszerelték a félreállítására induló akciókat.¹⁰²⁰

A közéletben és a pártban elfoglalt helyzete, s az örökölt csődtömeg eléggé egyértelműen behatárolta a baloldali kisgazdapárti körök cselekvési lehetőségének mezejét. Teljesen nyilvánvalóvá vált számukra, hogy a „népi” demokráciától visszafelé sem külpolitikai okok, sem a belpolitikai helyzet miatt nem mehetnek — egyetlen támaszukat, a Baloldali Blokk bizalmát nem tehetik kockára. Ugyanakkor a szocializmus irányába sem fordulhatnak, mert a paraszti tömegek nem támogatnák őket, társadalmi bázisukat azonnal elvesztenék. Ezért a Dobi István vezette szűkebb pártvezetőség kénytelen volt olyan politikai vonalat kialakítani, amely mind a Baloldali Blokknak, mind az „alkotmányvédők” kisgazdapárti jobboldalnak taktikai engedményt tett, s nem szakított teljesen a Nagy Ferenc-i konszolidációs politikával. Távolabbi célként változatlanul paraszti-kispolgári demokrácia megvalósítása mellett kötelezte el magát, bár annak Dobi környezete által vallott modellje demokratikusabb volt, s következetesebb tökeellenes vonásokkal rendelkezett, mint akár Nagy Ferenc koráb-

bi, akár B. Szabó ez idő tájt hangoztatott elképzelése. Továbbra is kiállt a magántulajdon fenntartása mellett, de elsősorban a dolgozó kisemberek tulajdonának oltalmát ígérte, s elutasította a nagytőke védelmét. Hirdette, hogy a szabad kistőkés vállalkozásnak, az áru-termelés és pénzgazdálkodás polgári formáinak nem szabad teljesen eltűnniük. Dobiék nem adták fel teljesen a különböző, részben egymással szemben álló társadalmi osztályokat és rétegeket tömörítő „gyűjtőpárt” koncepcióját, annak ellenére sem, hogy az FKGP-t elsősorban a parasztság osztályszervezetének tekintették. Új mozzanat volt a kisgazdapárti politikában a korábbi kettős külpolitikai orientáció felszámolása, a szovjet-magyar kapcsolatok ápolásának előtérbe állítása, a munkáspártokhoz, valamint a Nemzeti Parasztpárthoz való viszony rendezése, s nem utolsósorban a polgári ellenzékétől való világos elhatárolódás. Mindez azt jelentette, hogy a kisgazdapárt hivatalos politikájában nagyon jelentős változások kezdődtek, de gyökeres fordulat nem játszódott le.¹⁰²¹

A kisgazdapárti szűkebb vezetőségnek komoly harcokat kellett folytatnia politikai elképzelései megvalósítása érdekében, de a belső ellentétek miatt csak nagy nehézségek árán tudta érvényesíteni akaratát. Az FKGP Politikai Bizottsága támogatta a Dinnyés-kormányt, és egyetértett programjával. Dobi István június 5-én mondott rádióbeszédében bejelentette, hogy a kisgazdapárt — szakítva a régi pártvezetőség halogató taktikájával — helyesli a 3 éves terv bevezetését s a bankok államosítását, és hozzájárul a Tervhivatal, valamint a Terv Tanács felállításához.¹⁰²² A parlamenti frakció június 9-i értekezlete — egyes jobboldali politikusok kétségbeesett igyekezete ellenére, anélkül, hogy érdemi vitát nyitott volna fellette, a politikai kényszerűség s a belső kompromisszumok hatására — elfogadta a Dinnyés-kormány munkatervét, és hozzájárult a vezető pénzintézetek, a tőkés gazdálkodás irányító szervei államosításához.¹⁰²³ Az FKGP 1947. június 10-én hivatalos politikai nyilatkozatot tett a nemzetgyűlésen, amelyben állást foglalt az aktuális közéleti kérdésekben, s többek között élesen elítélte a Magyar Közösség un. köztársaság-ellenes összeesküvését, s pálcát tört a párt korábbi vezetői felett: Nagy Ferencet összeesküvőnek bélyegezte, Varga Bélát osztályárulónak nevezte. Ennek ellenére elutasította azt a baloldali követelést, hogy a volt kisgazdapárti miniszterelnök büntetőjogi felelősségre vonása kérdésében állást foglaljon, de a köztársaság-ellenes összeesküvésért — a korábbi pártállásponttal ellentétben — vállalta a politikai felelősség ódiumát. A deklaráció a képviselőcsoportban hatalmas felindulást okozott, amely félre nem érthetően kifejezésre juttatta a pártvezetőség iránti bizalmatlanságot. Dobi István megpróbálta lecsillapítani a képviselőket, de törekvéseit nem koronázta siker.¹⁰²⁴

Újabb erőpróbára került sor a 3 éves terv törvénybe iktatásakor. Dinnyés 1947. június 27-én terjesztette be a nemzetgyűlés elé a tervgazdálkodás bevezetésére vonatkozó törvényjavaslatot, és megtárgyalására a sürgősség kimondását kérte. A Függetlenségi Front polgári ellenzéke azonban — időhúzás céljából — ellenindítványt tett. Mikor szavazásra került sor, a kormány előterjesztése ugyan megkapta a kétharmados többséget (102:47), de a baloldali politikai körökben nagy visszatetszést szült, hogy a kisgazdapárti képviselők egy csoportja a szabadság párti és a pártonkívüli képviselőkkel együtt a kormány ellen szavazott, míg mások a szavazás előtt sietve elhagyták az üléstermet. A kétharmados többséget is csak másodsorra, az elnöklő Kossa István határozott felszólítására sikerült biztosítani.¹⁰²⁵ A kisgazdapárti jobboldal akciói ezzel nem értek véget. A munkáspártok a 3 éves gazdasági program végrehajtásához a kormány számára külön felhatalmazást kívántak biztosítani, amivel az FKGP nagy része nem értett egyet. A kisgazdapárti törvényhozók távol maradtak a parlament gazdasági és jogi bizottságainak június 30-i közös üléséről (a 42 politikus közül mindössze 3 jelent meg), ahol a felhatalmazási törvényjavaslat felett kellett döntenie. Az FKGP Politikai Bizottsága ilyen előzmények után arra számított, hogy a parlamenti csoport nem fogja elfogadni törvényjavaslatot, ezért arra készült, hogy felveti a bizalmi kérdést, és egyenkénti szavazást kér. Erre azonban nem került sor, mert B. Szabóék a munkáspártok figyelmeztetésére visszavonultak, s a képviselők megszavazták a törvényjavaslatokat.¹⁰²⁶

A Dobi-Implom-féle pártvezetés külpolitikai kérdésekben is igyekezett követni a kormánykoalíció vonalát. A kisgazdapárt a Nagy Ferenc ügyében történt szovjet-amerikai jegyzékváltással kapcsolatban — az 1947. márciusi magatartásától eltérően — nyilatkozatot tett,

amelyben visszautasította a nyugati nagyhatalmak álláspontját, s joggal hangsúlyozta, hogy a Dinnyés-kormány megalakulása az alkotmányos keretek között zajlott le, s az FKGP-nek a kormányzati hatalomban való részesedése nem változott.¹⁰²⁷ Noha a kisgazdapárti körök is szimpatizáltak azzal a gondolattal, hogy Magyarország vegyen részt a Marshall-segély ügyében összehívandó párizsi értekezleten, de amikor a Szovjetunió lemondta részvételét — Magyarország külpolitikai érdekeit figyelembe véve —, elutasították az amerikai nagytőke gazdasági expanzióját elősegítő pénzügyi támogatás elfogadását.

A kisgazdapárt irányítóinak tehát nagy erőfeszítések árán sikerült érvényre szerezniük koalíciós politika folytatásának. A párton belüli helyzet a B. Szabó vezette „alkotmányvédőkkel” kötött megállapodások ellenére alig javult, sőt, mint láttuk, az ellentétek tovább növekedtek, ezért Dobiéknak újabb személyi és szervezeti engedményeket kellett tenniük. Rácz Lajos, az FKGP helyettes főtitkára a pártvezetőséggel szemben kialakult bizalmatlanság s meggyéjének vele való elégedetlensége miatt kénytelen volt lemondani tisztségéről és a PB tagságáról. Hasonlóképpen távozni kényszerült Gáspár Ervin, a másik helyettes főtitkár is.¹⁰²⁸ A tisztogató végrehajtására tett újabb kísérletek ismét kudarcba fulladtak; a fegyelmi bizottság csak két jelentéktelen jobboldali politikust mert kizárni, Dubay Istvánt, Vócsa Ferencet és Pásztor Tamást felmentette a vádak alól.¹⁰²⁹ A pártvezetőségnek csak annyit sikerült elérnie, hogy keresztülvitte a nagyválasztmány összehívásának elhalasztását, de kénytelen volt beleegyezni abba, hogy június 21-ét követő három héten belül az értekezletet megtartják.¹⁰³⁰

Július elején azonban napirendre kerültek a választási előkészületek, s ez tovább mélyítette a párton belüli ellentéteket.

A választási blokk megalakítása és a választójogi törvényjavaslat elfogadása

Az 1947 tavaszi események, különösen a május végi fordulat, jelentős hatást gyakoroltak a politikai életre s a néptömegek magatartására. A felszabadulás után kialakult párt-politikai struktúra, amely a szabadság párt zászlóbontásával már 1946 őszén megbomlott, a Pfeiffer vezette pártonkívüliek csoportjának létrejöttével tovább oszlott. A Függetlenségi Fronton belüli erőviszonyok megváltoztak. A baloldali szervezetek társadalmi-politikai befolyása, ha nem is egyforma mértékben, de megnőtt. Igaz: kapcsolatuk valamelyest lazult, a szerepét betöltő Baloldali Blokkot többé nem hívták össze. A nemzetgyűlés politikai összetételében is eltolódások következtek be, az FKGP elvesztette abszolút többségét.¹⁰³¹ A törvényhozás munkája egyre nagyobb nehézségekkel és állandó politikai botrányok közepette folyt. A politikai és kormányzati hatalom belső ellentmondásossága bizonyos mértékig változatlanul fennállt: amíg a Dinnyés-kabinet a koalícióban az FKGP balszárnyának a támogatásával többségben volt, addig a parlamentben az FKGP „alkotmányvédő” jobbszárnya Sulyok szabadság pártjával, Pfeiffer Zoltán pártonkívüli csoportjával és más kisebb csoportosulásokkal együtt viszonylagos többséggel rendelkezett. Tehát formálisan előállhatott egy olyan helyzet, hogy a konzervatív polgári ellenzék a kisgazdapárt nagy részének támogatásával leszavazza a kormányt és a munkaspártok képviselőit. (A 418 parlamenti képviselőből 160-an tartoztak a baloldali pártokhoz, s ha az FKGP balszárnyát is, kb. 30–40 főt, ideszámítjuk, a parlamenti erők megoszlása: kb. 218:200, a jobboldal javára.)

A hagyományos kisgazdapárti vezető réteg megbomlása nem zárta le a „népi” demokrácia politikai válságát, nem hozott létre új erőegyensúlyt, hanem egy újabb kritikus szakaszt nyitott meg, a hatalomért vívott harc döntő periódusát. Az 1947. május végi fejlemények — ideértve Dobiék uralomra jutását is — csak a kormánykoalíció felső szintjén jelentettek fordulatot, a néptömegek és a középrétegek körében alig. Az ország közhangulata 1947 tavaszán-kora nyarán kétségkívül változott, a politikai ellentétek nagyobbak lettek, a polarizáció növekedett. mindez elkerülhetetlenül szükségessé tette, hogy a demokratikus pártok — még a parlamenti ciklus lejárta előtt — a néptömegekhez forduljanak törekvéseik támogatása érdekében, s új választásokat követeljenek.

A baloldali pártok a választások kiírását illetően egyetértettek.¹⁰³² Abban is közös volt a felfogásuk, hogy a 3 éves terv végrehajtásához és más radikális intézkedésekhez meg

kell teremteni az alkotmányos alapot és a megfelelő politikai erőviszonyokat. Nemcsak konszolidálni kell az elért politikai eredményeket, hanem tovább kell szélesíteni a demokratikus erők tömegbefolyását, s egyúttal újabb csapást kell mérni a volt uralkodó osztály maradványaira, azok ideológiai-politikai befolyását tovább kell korlátozni. A tekintetben sem volt nézeteltérés közöttük, hogy mindez a belpolitika hagyományos kereteinek széttörését, a kisgazdapárt társadalmi-politikai helyzetének átalakítását teszi szükségessé. Az általános elgondolásokon túlmenően az egyes baloldali pártok közvetlen célkitűzései azonban eltértek egymástól.

A Magyar Kommunista Párt a gyakorlati politikájában 1947. április-május folyamán elkezdődött fordulattal összhangban a választásokat a politikai hatalom kérdésének eldöntéséhez szükséges „kedvező körülmények stratégiai előkészítése” második lépcsőfokának tekintette. A kommunista vezetés azt akarta elérni, hogy a koalíció, munkássegységfront fenntartásával egyidejűleg az MKP legyen a munkásosztály vezető politikai szervezete s egyben a magyar közélet második legnagyobb pártja (akkor az FKGP visszaesésének mértéke még nem látszott), tömegbefolyása és népszerűsége egyaránt növekedjék.¹⁰³³ A választások megrendezése, tehát a politikai harc területének kijelölése, az adott helyzetből logikusan adódott, s visszatérést jelentett az alkotmányos-politikai eszközökhöz.

A Szociáldemokrata Párt a választások kérdésében közvetlen társadalmi-politikai helyzetéből indult ki, s célkitűzéseit is a mindennapi érdekei határozták meg. A munkásosztály tradicionális pártja, amely ekkor már többé-kevésbé világosan látta, hogy előbb-utóbb a két szocialista pártnak is meg kell mérköznie egymással, 1947 tavaszán-nyarán igyekezett saját hadállásait és tömegbefolyását növelni, s többek között széles körű pártépítési kampányba kezdett. A szociáldemokrata vezetők a választásokon azt akarták elérni, hogy az SZDP legyen a munkásosztály vezető politikai szervezete, s az FKGP után a közélet legnagyobb politikai pártja, sőt esetleg azt is előzze meg.¹⁰³⁴ A választásoktól nemcsak a koalíción, hanem a munkásmozgalmon belüli erőviszonyok tisztázását is várták; azt remélték, hogy egy választási győzelemmel a tarsolyukban követelésekkel léphetnek fel, s növelhetik hatalmi befolyásukat. Terveiket arra alapozták, hogy az 1947 tavaszán lezajlott politikai harcok s a 3 éves terv napirendre kerülése hatására a városi és falusi kispolgárság, az értelmiség, az állami bürokrácia körében kibontakozó politikai átrétegződés következtében a párt — főleg Budapesten és néhány vidéki nagyvárosban — megerősödött, a közhangulat kezdett feléje fordulni. Június-július folyamán azonban még nem lehetett látni pontosan, hogy milyen mértékű a szociáldemokrata mozgalom térnyerése. A vezető politikusok — közöttük Szakasits Árpád is — valójában illúziókban ringatták magukat, túlértékelték erejüket és befolyásukat, lehetőségeik ténylegesen korlátozottabbak voltak, mint hitték.

A Nemzeti Parasztpárt, amely 1947 április-májusában politikailag és szervezetileg valamelyest megerősödött, tevékenysége fellendült, tömegbefolyása növekedett, szintén komoly tervekkel indult. Elő akarta segíteni az FKGP szervezeti bomlását, s felelevenítve régi vágyát: nagy párttá akart válni, amelynek a korábbiaknál komolyabb szava lehet a politikai életben. Azt remélte, hogy mandátumai számának gyarapodásával egyenes arányban nő majd az ország irányításában való részvétele.¹⁰³⁵

A Független Kisgazdapártban a választások kérdése körül ismét rendkívül éles harc bontakozott ki. Az értelmiségi-szegényparaszti baloldal helyeselte és támogatta a választások kiírását. Függetlenül attól, hogy sejtette: a kisgazdapárti mozgalom veszíteni fog, mégis úgy vélte, hogy a továbbhaladáshoz, a belső megújuláshoz a néptömegek véleménye nélkülözhetetlen, s abban reménykedett, hogy a választásokon való részvétel megnyithatja a felemelkedés útját. A B. Szabóék vezette „alkotmányvédők” ezzel szemben a leghatározottabban elleneztek a választások kiírását, mert attól tartottak, hogy az politikai halálukat jelenti. A kisgazdapárt állásfoglalása így váratott magára.

A nyugatbarát polgári politikai csoportjai körében a választások gondolata nem örvendett nagy népszerűségnek; tudták, hogy az adott körülmények, mindenekelőtt a baloldal hatalmi túlsúlya és tömegbefolyása, kedvezőtlenek számukra, s ezért szerették volna a politikai erőpróba megrendezését elhalasztani. Amellett kardoskodtak, hogy a népképviselői szervek újjáválasztását a békeszerződés életbe lépte (1947. szeptember 15.) után tartsák

meg, de akkor is csak abban az esetben, ha a szovjet csapatok már elhagyták Magyarországot.¹⁰³⁶

Az országgyűlési választások megrendezésének módját illetően mind a koalícióban, mind a Baloldali Blokk pártjai körében jelentős nézeteltérések keletkeztek. A kommunisták — részben szovjet tanácsra — azt javasolták, hogy romániai példára az egymás közötti feszültséget és a versenyszellemet csökkentendő s a jobboldali erők elleni egységes fellépést biztosítandó, a demokratikus pártok kart karba öltve induljanak a választásokon, s ne csupán formális szövetséget kössenek, hanem közös jelölteket állítsanak. Ezzel egyidejűleg a kisgazdapárt társadalmi bázisát alkotó osztályok és rétegek politikai és szervezeti megosztása érdekében támogassák új pártok indulását. Az MKP vezetői június elején — félhivatalosan — közölték elképzeléseiket a pártvezérekkel, s 22-én nyilvánosságra hozták a választási blokk tervét.¹⁰³⁷ Néhány nappal később azonban, szövetséges társai reakcióinak láttán a párt módosítani volt kénytelen álláspontját, s a hozzájuk küldött június 26-i levelében már azt az elgondolást fejtette ki, hogy a szövetkező politikai erők megtartanák szervezeti önállóságukat, s külön lajstromot állítanak fel.¹⁰³⁸

A kisgazdapárt a választási szövetség dolgában a nyilvánosság előtt nem mondott véleményt. A pártvezetőség kezdetben hajlandóságot mutatott arra, hogy elfogadja az MKP-nak a választásokkal kapcsolatos eredeti elképzeléseit, beleértve a képviselőjelöltek közös ajánlását is.¹⁰³⁹ Sőt a Fórum-csoport azt a gondolatot is felvetette, hogy a párt egésze vagy baloldala külön tagozatként lépjen be a Baloldali Blokkba. A demokratikus erőkkel való szorosabb összefogás mindkét formája, de különösen a marxista pártok és az NPP szövetségéhez való csatlakozás hatalmas felzúdulást okozott az Országos Központban, lényegében az egész képviselő-testület ellene foglalt állást. A jobboldali vezetők kijelentették, hogy ha a Politikai Bizottság kezdeményezésére a párt egy része szervezetileg csatlakozik a Baloldali Blokkhoz, akkor a párttagság fenntartásával — a szabadságpártiakkal és a pártönkívűliekkel összefogva — Polgári Blokkot alakítanak.¹⁰⁴⁰ A pártvezetőség ismét kénytelen volt visszavonulni, s felülvizsgálta korábbi álláspontját. Az FKgP Politikai Bizottsága koalíciós partnereinek átnyújtott memorandumában visszatért ahhoz a korábbi javaslatához, hogy a Baloldali Blokkot, noha ténylegesen már nem működött, oszlassák fel, és állítsák helyre a Függetlenségi Front régi formáját — amelyben az FKgP egyenrangú félként foglalhatna helyet —, s az alkossa a közös választási frontot a polgári jobboldal ellen. Mindezt oly módon, hogy mindegyik résztvevő megtartaná szervezeti önállóságát, s a szavazatok arányában részesedne a mandátumokból. Ezzel egyidejűleg sajtókampányt indított az FKgP függetlenségének és önállóságának fenntartása mellett.¹⁰⁴¹

A parlamenti frakció június 24-i ülése azonban nem tudott határozni a választások és a választási blokk dolgában, a döntést július 2-re halasztották. Az FKgP Politikai bizottsága — időhúzás céljából — felajánlotta az MKP-nak: kezdjenek pártközi tárgyalásokat a választási szövetség létrehozásáról. Hogy a párton belüli helyzet teljesen fel ne boruljon, a bal- és a jobboldal között kompromisszum született: Ortutay Gyula és környezete lemondott a Baloldali Blokkal kapcsolatos terveiről, s a pártvezetőség hozzájárult az országos nagyválasztmány összehívásához. B. Szabó és csoportja viszont visszavonta a polgári blokk megalakítására vonatkozó javaslatait. Július 2-án a képviselőcsoport elhatározta, hogy a nagyválasztmány régóta esedékes értekezletét 18-án megtartják.¹⁰⁴² A kompromisszum B. Szabóéknak kedvezett, hiszen elérték alapvető céljukat. Ezzel szemben a választások megtartása veszélybe került: ha Dobiékat megbuktatják, s az új kisgazdapárti vezetés nem egyezik bele a választások kiírásába, a népképviselői szervek megújítását el kell halasztani, vagy újabb politikai harcot kell indítani elfogadtatásáért. A demokratikus erők választási összefogásának megalakítása ezzel elodázódott.

A pártszövetség megkötése a választási rendszer kialakításának egyik jelentős részét képezte, de sokkal fontosabb volt, s a Függetlenségi Frontban részt vevő politikai szervezeteket is jobban foglalkoztatta az a kérdés, hogy a nemzetgyűlés újjáalakítása hogyan, milyen választójog alapján történjék. Abban egyetértette, hogy új választójogi törvényre nincs szükség, az 1945. évi VIII. tc. alapján véve megfelel a demokratikus erők és a

mögöttük álló társadalmi rétegek érdekeinek, a szavazók körének megállapítása tekintetében azonban komoly összeütközésekre került sor.

A Magyar Kommunista Párt az 1945-ös választások s a demokratikus átalakulás kétéves politikai tapasztalatain okulva, ugyanakkor messze eltúlozva egy esetleges horthysta restauráció veszélyét, az aktív és passzív választójoggal rendelkezők körének szűkítésére törekedett: ki kívánta zárni a politikai jogok gyakorlásából mindazon társadalmi csoportokat, amelyek egy konzervatív jobboldali fordulat társadalmi bázisát alkothatnák. Ennek következtében az a választójogi törvénytervezet, amelyet a kommunista vezetés alatt álló belügyminisztérium készített, az 1945. évi VIII. tc.-hez képest számos lényeges módosítást tartalmazott. Az új intézkedések szerint nemcsak azok nem választhatnak, akik az ellenforradalmi rendszer idején a nyilas-fasiszta szervezetek tagjai, az egykori kormánypártok vagy jobboldali egyesületek vezető tisztségviselői, képviselői, illetve képviselőjelöltjei voltak, hanem azok sem, akik e szervezeteknek akár országos, akár helyi választmányában részt vettek. Hasonlóképpen nem rendelkeznek választójoggal, többek között, a politikai okokból B-listázottak, az internáltak s a nyugdíjrendezés során nyugdíjvesztésre ítélték. A választathatóságból kizárták az egykori jobb- és szélsőjobboldali pártok képviselőit, s azokat, akik a „fajvédő” titkos szervezet, a Magyar Közösség tagjai voltak, vagy kitelepítésre ítéltettek. Az MKP a konzervatív polgári erők közéleti szereplését nemcsak a választójog szűkítésével igyekezett korlátozni, hanem egyéb adminisztratív akadályokat is fel kívánt állítani. Ezek közül a legjelentősebb a törvénytervezetnek az a pontja volt, amely az új pártok indulását és a képviselők fellépését bizonyos számú előzetes ajánlás megszerzéséhez kötötte. Az ajánlás bevetésével azt akarták megakadályozni, hogy nehogy túl nagy számban jelenjenek meg a kommunistaellenes jobboldali csoportok a közélet küzdőterén, s ezzel a politikai mezőny ne aprózódjon túlságosan szét. Ezzel egyidejűleg az MKP igyekezett a választójogi rendszerbe olyan biztosítékokat is beépíteni, amelyek túl szoros eredmény vagy nem jelentős jobboldali fölény esetén a kormánykoalíció számára olyan előnyöket nyújtanak, amelyekkel az esetleges hátrányos helyzetet a maguk javára fordíthatják. A törvénytervezet kimondta, hogy ha a választási szövetségre lépett pártok szavazatai elérik az országban leadott összes szavazatok 60%-át, akkor az országos lajstromon szétosztandó mandátumok 80%-át a koalíció tagjai kapják, ha viszont országosan 70%-ot sikerül elérniük, akkor megkapják valamennyi, az országos listán szétosztható mandátumot.¹⁰⁴³

A kommunistáknak az 1945. évi VIII. tc. kiegészítésére vonatkozó javaslatait sem az FKgP Politikai Bizottsága, sem az „alkotmányvédők” befolyása alatt álló képviselőcsoport nem fogadta el, s abban állapodtak meg, hogy a törvénytervezetet mindkét szerv megtárgyalja, és igyekeznek közös álláspontot kialakítani. A parlamenti frakció egy bizottságot küldött ki azzal a feladattal, hogy az új jogalkotással összefüggésben felmerült észrevételeket foglalja össze, és ha kell, új tervezetet dolgozzon ki. B. Szabóék a választások elodázása érdekében a választójogi törvény jelentős módosítását, s ha az nem sikerül, elfogadásának megakadályozását akarták elérni, s ennek érdekében nagy nyomást gyakoroltak a pártvezetőségre.

A kisközpárt politikai bizottságának és képviselőcsoportjának külön-külön kidolgozott álláspontja — jelentéktelen árnyalati különbségektől eltekintve — alig tért el egymástól. A vezető kisközpárti körök elsősorban azt kifogásolták, hogy a törvényjavaslat ki kívánja zárni a volt kormánypártok, főleg a MÉP helyi választmányi tagjait a politikai szabadságjogok gyakorlásából. Ugyanis azok a tehetősebb paraszti rétegek, az állami bürokrácia alsóbb csoportjai s a falusi értelmiség egy része, amelyekből a felszabadulás előtt a MÉP vidéki választmányi tagjai kikerültek, a háború után csaknem kizárólag a kisközpártban helyezkedtek el, számos községben a helyi szervezet vezetését is kezükbe ragadták, vagy ha ez nem sikerült, befolyásuk tartósan érződött. E társadalmi rétegek kiszorítása a politikai életből azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy az FKgP vidéki vezető garnitúrája megtizedelődik, szervezetei bomlásnak indulnak, nem is szólva arról, hogy az országos vezetőség közülük sokat jelölni akart. Dobiék azt javasolták, hogy a betiltott reakció szervezeteknek csak központi és vármegyei választmányi tagjait zárják ki, s a helyieket — ahol a módosított parasztság inkább érintve volt — ne. A pártvezetőség módosítani kívánta az internáltakra

vonatkozó intézkedéseket is. A törvényjavaslat értelmében elvesztették volna a választójogukat azok a kisgazdapárti parasztvezetők, akik 1945 tavaszán, a kezdeti időszakban valamilyen módon összeütközésbe kerültek a demokratikus rendőrséggel. Bár ezek száma nem volt jelentős, de mivel épp azon helyi aktivisták közül kerültek ki, akikre számítottak, az FKgP PB azt indítványozta, hogy csak azoknak ne adjanak szavazati jogot, akiket 1946. március 23., a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló törvény életbe léptetése után internáltak. A polgári bürokrácia még mindig jelentős befolyásáról tanúskodik, hogy a párt sikraszállt azokért a tisztviselőkért, akiket 1945-ben feltétel nélkül igazoltak, függetlenül attól, hogy később B-listára kerültek, vagy ún. „nyugatosok” voltak. Dobiék felvették, hogy a törvényjavaslat tegye lehetővé, hogy ne csak a MÉP-nek, hanem Gömbös pártjának, a NEP-nek egykori képviselői is választhatók legyenek, ill. csak olyan korlátozásokat tartsanak fenn, amelyek az 1946-os összeférhetetlenségi törvény előír. (E javaslat értelmében Sulyokék ismét mandátumhoz juthattak volna.) A kisgazda vezetők támadták a választási bíróság törvényjavaslatban körvonalazott rendszerét; követelték, hogy az elnöknek ne legyen szavazati joga, nehogy hatáskörével visszaélve megrövidítse a választók névjegyzékét. Átvették a jobboldali ellenzék ama követelését, hogy a mentelmi jogot terjesszék ki az új nemzetgyűlés összeültéig, hogy ezáltal a szabad agitáció biztosítva legyen kormánykoalícióval szemben álló polgári politikusok számára. Tiltakoztak az ajánlási rendszer és a „választási prémium” bevezetése ellen is. A kisgazdapárt tehát nem kívánt változtatni az 1945-ös választójogon, meg akarta menteni azokat a középosztálybeli és gazdagparaszti rétegeket, amelyeknek képviselőit az MKP ki kívánta zárni a közéletből. Dobiék ezzel azonban — akaratlanul — az egész polgári jobboldal érdekeit is védték.¹⁰⁴⁴

A kormánykoalíció egységes választójogi álláspontjának kidolgozása elég vontatottan haladt. A július 8-i pártközi értekezlet gyakorlatilag eredménytelenül végződött. Dobi Istvánék azt kérték, hogy 48 órával halasszák el a tárgyalások megkezdését, mert az FKgP még nem készült el a maga álláspontjának kidolgozásával. A 10-i megbeszéléseken Pongrácz Tibor pártfőügyész ismertette ugyan a képviselőcsoport véleményét, de a kisgazdapárti küldöttség felhatalmazása híján a koalíciós partnereknek konkrét tárgyalásokba nem sikerült bocsátkozniuk. Az érdemi eszmecserére csak 12-én került sor, azután, hogy átadták az FKgP PB feljegyzéseit, amely körvonalazta a kisgazdák választójogi elképzeléseit.

A tanácskozások rendkívül feszült légkörben folytak. A két munkáspárt együttesen lépett fel a koalíciós partnerével szemben. Rákosi Mátyás támadta a kisgazdapárti vezetőket, javaslataikat „felháborító”-nak és „elfogadhatatlan”-nak minősítette, fasiszták tudatos mentésével s a munkások politikai jogainak szándékos megrövidítésével vádolta őket. A megváltozott politikai erőviszonyok között, lényegesen gyengébb pozícióban, az FKgP már nem tudta érvényesíteni akaratát, s a megszeppent kisgazdapárti megbízottak szinte valamennyi kérdésben meghátráltak. A MÉP választmányi tagok kizárásának nagy vihart kavart ügyében a baloldali erők álláspontja győzött, a kisgazdák csupán annyit értek el, hogy indokolt esetben az Országos Nemzeti Bizottság megadja a választójogot olyan volt választmányi tagoknak, akiknek demokratikus magatartásához kétség nem fér. Az internáltakat illetően is az eredeti szövegezés maradt meg, azzal a kiegészítéssel, hogy az, akiről kiderül, hogy letartóztatásának nem volt politikai oka, megtarthatja választójogát. Az immunitás kiterjesztéséről a szocialista pártok hallani sem akartak. A prémium-rendszer az FKgP számára is előnyös volt, így azt végül is magukévá tették; a B-listások kizárásában és más kisebb jelentőségű kérdésekben Dobiék beadták a derekukat. A törvényjavaslat néhány pontja még így is függőben maradt, s ezeket Tildy elé utalták.¹⁰⁴⁵

Tildy Zoltán köztársasági elnök, aki Rákosi Mátyás szerint a „legnagyobb felháborodással” értesült az FKgP Politikai Bizottságának a választási törvényjavaslat ellen emelt kifogásairól, szembefordult a kisgazdapárti vezetők követeléseivel, és a munkáspártok álláspontját támogatta. Tildy közreműködésével a koalíciós partnerek megállapodtak abban, hogy a régi kormánypártok képviselői nem juthatnak be az új nemzetgyűlésbe, tehát Sulyokék nem kaphatnak mandátumot. Közös nevezőre jutottak az ajánlási rendszert illetően, s úgy határoztak, hogy a választói korhatárt az addigi 20 évről nem emelik fel.¹⁰⁴⁶

A választójogi törvényjavaslat, 1945-höz hasonlóan, kompromisszum eredménye volt, de a két évvel korábbiakhoz képest most a kisgazdapárt tette a nagyobb engedményeket. Az MKP keresztül tudta vinni akaratát, és egyetlen lényeges kérdésben sem kellett meghátrálnia. A Minisztertanács az 1945.VIII. tc. novelláris kiegészítését 1947. június 15-én kisebb stiláris módosításokkal elfogadta, s másnap Rajk László belügyminiszter a parlament elé terjesztette.

Az államfőnél folytatott tanácskozáson, a választójogi törvényjavaslat mellett, további fontos megállapodások születtek. A kisgazdapárti pártvezetőség, miután súlyos vereséget szenvedett a választójogi vitákban, nem halasztgathatta tovább állásfoglalását a választási blokk kérdésében, és igent mondott az MKP javaslatára. Kisebb nézeteltérések alakultak ki a választások időpontjának kijelölésénél: az MKP augusztus 24-én akarta a szavazást megejteni (azért viszonylag ilyen korán, hogy minél kevesebb idő jusson a jobboldali erők szervezkedésére), az SZDP és az FKgP viszont szeptember végén szerettek volna választani. Végül is augusztus 31-ben állapodtak meg.¹⁰⁴⁷ E döntésekkel a választások előkészítésének szakasza lezárult, visszavonhatatlanná vált: a politikai pártok a nép „ítélőszéke” elé állnak.

A nemzetgyűlési választások előkészítésével kapcsolatos pártközi tárgyalások előrehaladása s a nagyválasztmány közelgő ülése újabb lendületet adott a kisgazdapárton belül szervezkedő jobboldali köröknek. Miután a választójogi törvényjavaslatot nem sikerült előzetesen saját követeléseik elfogadtatásával módosítani, a B. Szabó vezette „alkotmányvédő” csoport elhatározta, hogy megkísérli megbuktatni a Dobi-Implom irányította pártvezetőséget, hogy félreállításával megakadályozza az új jogszabály elfogadását.¹⁰⁴⁸ Amennyiben ez nem sikerül (amivel azért számolt), úgy döntött, hogy kilép a pártból, s Sulyokékkal és Pfeifferékkel karöltve, egy nagy jobboldali politikai szervezetet hoz létre. Ezen elgondolások realizálása első lépéseként — a pártvezetőség megkerdezése nélkül, s így felmondva a korábbi kompromisszumokat — B. Szabóék Szigetvárra nagygyűlést hirdettek meg, s mozgósítani kezdték rá a mérsékeltbebb beállítottságú kisgazdapárti és a pártunkívüli politikusokat. Itt akarták kibontani az ellenzékiiség zászlaját, és demonstrálni szembenállásukat nemcsak a kisgazdapárt vezetőségével, hanem lényegében az egész Baloldali Blokkal.

A július 13-i szigetvári kivonulás azonban a munkáspártoknak és az FKgP baloldalának fellépése következtében távolról sem sikerült olyan jól, mint ahogy azt a polgári opposíció, illetve a jobboldali kisgazda körök várták. A beharangozott 100 képviselőből mindössze 12-en jelentek meg, közöttük olyan nem különösebben jelentős politikusok, mint Bartha Albert volt honvédelmi miniszter és Hompola Mihály, az Igazságügyminisztérium három hét után lemondott politikai államtitkára. B. Szabó nagy beszédet mondott, amelyben beismerte, hogy az „alkotmányvédő” csoport célja: megakadályozni, hogy a párt irányítása tartósan a baloldaliak kezébe kerüljön. Nem tagadta, hogy a „békési program” alapján vissza kívánják állítani a kisgazdapárt régi politikai vonalát. Azt sem kenderőzte, hogy a július 18-i nagyválasztmányon a Dobi-féle Politikai Bizottság helyett új pártvezetőséget kívánnak választani. A politikus bírálta a fennálló közéleti viszonyokat, de összefüggő programot nem adott. A Magyar Közösség összeesküvésének megtörténtét kétségbe vonta. Helytelenítette, hogy a községi választások megrendezését levették a napirendről, s megkérdőjelezte a nemzetgyűlési választások kiírásának szükségességét. Támadta a 3 éves terv finanszírozási alapelveit, megismételte azt a régi kisgazdapárti érvet, hogy a tervgazdálkodás pénzügyi feltételeit külföldi kölcsönnel kellett volna biztosítani és nem vagyondézsmaával. Kifogásolta az alacsony mezőgazdasági árakat, s igyekezett elhárítani a felelősséget az FKgP-ról a fakultatív hitoktatás felvetéséért. Külpolitikai vonatkozásban szót emelt a nyugati hatalmakkal való szorosabb kapcsolatok ápolása mellett.

A nagygyűlés után B. Szabó és környezete tanácskozássra ült össze, s — a korabeli sajtójelentések szerint — 14 pontból álló programtervezetet állított össze, amely zömében a pártvezetőség újjáválasztására vonatkozott. Az új tisztségviselők közül a „polgári elemeket” (a Fórum-csoport tagjait) ki kívánták zárni, s azt akarták, hogy a megválasztott „népi” vezetőség azonnal hatálytalanítsa azokat az 1947 tavasza óta hozott kizárásokat, amelyek a fegyelmi bizottság megkerülésével történtek. A kívánságok között Sulyok Dezső és Pfeifer Zoltán pártba történő visszavétele is szerepelt. A nagygyűlésre állítólag leutazott Dobi István

és Tildy Zoltán is, de nem sikerült B. Szabóék befolyásolniuk, akik kitartottak elhatározásaik mellett.¹⁰⁴⁹

A szigetvári zászlóbontás kudarca nagy feltűnést keltett a politikai életben. B. Szabóék maguk is elégedetlenek lehettek, mert már másnap, július 14-én tárgyalásokat kezdtek a Pfeiffer vezette pártonkívüli képviselőkörével egy új jobboldali politikai szervezet megalakításáról.¹⁰⁵⁰

B. Szabó és környezetének fellépésével egyidejűleg országszerte folytak az előkészületek a közelgő nagyválasztmányi ülésre. Június végén-július elején sorra tartották megbeszéléseiket a megyei pártvezetőségek, amelyek többé-kevésbé hasonló követeléseket fogalmaztak meg.¹⁰⁵¹

A polgári jobboldal széles körű szervezkedése arra készítette Dobiékat, hogy a legmagasabb pártfórum összehívásába ne menjenek bele. Nem kétséges, hogy tekintettel a vidéki szervezetekben eluralkodó kommunistaellenes hangulatra, egy jobboldali puccsot, vagy ami még valószínűbb, a párt kettészakadását nem tudták volna megakadályozni. Ugyanakkor azzal is tisztában voltak, hogy az elhatalmasodó belső hatalmi harc végzetes kimenetelű lehet, s a párt a választások után nyomtalanul eltűnhet a közélet színpadáról. Nem is szólva arról, hogy a munkáspártok egy jobboldali vezetésű kiscsapatát nem fogadnának el partnerként, s így felbomlana a Függetlenségi Front. Ezért a Politikai Bizottság július 14-én a Tildy Zoltán köztársasági elnöknel Balatonlellén tartott tanácskozáson úgy határozott, hogy az országos vezetőség ülését elhalasztják.¹⁰⁵²

A párt vezető testülete értekezletének elnapolása kitűnő lépésnek bizonyult. B. Szabóék igyekezete, hogy a pártvezetőséget megbuktassák, kudarcot vallott, s nyilvánvalóvá vált, hogy ezzel a választások megakadályozásának lehetősége is csökkent. A Politikai Bizottság döntése a jobboldalon pánikot keltett, az „alkotmányvédők” tábora megzavarodott. B. Szabó István és hívei semmiképpen sem akartak belenyugodni abba, hogy a választmányi ülés elmarad, ezért elhatározták, hogy Hódmezővásárhelyre összehívják a környező megyékben élő országos választmányi tagokat, és velük új (jobboldali) vezetőséget választanak. (B. Szabó ilyen értelmű megbízást adott Keresztes Tamás kiscsapatának képviselőnek.)¹⁰⁵³ Július 16-án B. Szabóék megbeszélést tartottak a parlament egyik üléstermében, ahol — a *Népszava* szerint — meglepően sok kiscsapat-törvényhozó foglalt helyet. A napirenden az „ellenválasztmányi ülés” előkészítése és a koalíciós partnerek által már elfogadott választójogi törvényjavaslat megtárgyalása szerepelt. Az „alkotmányvédők” gyűlésén megjelent a Politikai Bizottság három baloldali tagja (Bognár József, Oltványi Imre és Mihályfi Ernő), akik közölték: a pártvezetőség nem fogja jelölni, sőt adott esetben kizárja azokat, akik nem tartják be a párthatározatokat, s a választójogi törvényre vonatkozó pártközi megegyezést. Erre a hírre az elégedetlenkedők magatartásában gyors fordulat következett be, noha eredetileg a választójogi törvényjavaslat azonnali bizottsági tárgyalását sem akarták megszavazni. Keresztes nem utazott le Hódmezővásárhelyre, s a tervezett hódmezővásárhelyi gyűlés el is maradt.¹⁰⁵⁴

A jobboldal leszerelése után került sor az FKgP képviselőcsoportjának ülésére, amelynek döntenie kellett a választójogi törvényjavaslat sorsáról. Az értekezleten megjelent és beszédet mondott Tildy Zoltán köztársasági elnök is. Bejelentette, hogy a nagyválasztmány elhalasztását — a választásokra való tekintettel — maga is helyesnek tartja, s kérte a nemzetgyűlési frakciót, hogy ezt a döntést fogadja el. Kategorikusan kijelentette, hogy a nemzetgyűlést mindenképpen feloszlatják, függetlenül attól, hogy megszavazza a választójogi törvényjavaslatot, vagy sem, és hozzáfűzte: a választásokra is feltétlenül sor kerül. Befejezésül Tildy a párt belső egysége helyreállításának fontosságára hívta fel a figyelmet.

A törvényjavaslat vitájában sokan felszóltak. Többen ismét kifogásolták az ajánlási rendszert, szóvá tették a B-listások kizárását és az internáltak szavazati jogának elvonását. Mások helyeselték, elfogadhatónak találták az ajánlások rendszerét (pl. Tildy, Erőss János). Szinte minden felszólaló érintette a párt belső helyzetét. Általánossá vált az a nézet, hogy a pártegységet helyre kell állítani, a Fórum-kör és az „alkotmányvédők” ellentéteit félre kell tenni, s minden erőt a választási előkészületekre kell összpontosítani. Nemcsak Oltványi Imre, az értelmiségi baloldal egyik vezetője érvelt az összefogás szükségessége mellett,

de a régi jobboldal olyan nevezetes egyénisége is, mint pl. Pásztor Tamás. A hangulat megváltozása, az ellenzéki szellem lelohadása B. Szabót magát is arra készítette, hogy hűségnyilatkozatot tegyen az új pártvezetőség mellett. Képmutatónan cáfolta azt a híresztelést, miszerint ő a párt vezetését akarná megkaparintani. „Megnyugtatom az egybegyűlteket, hogy én erre nem törtem és nem is török erre” – jelentette ki. A képviselőcsoport hozzájárult a nagyválasztmány elhalasztásához, s elfogadta a választásokról szóló törvényjavaslatot.¹⁰⁵⁵

A képviselő-testület magatartásának változása lehetőséget nyújtott a belső ellentétek elsimítására. Másnap, július 17-én, Tildy külön is fogadta B. Szabó Istvánt, s a tárgyalások eredményeként a két tábor között megegyezés született. Az „alkotmányvédők” végleg lemondtak a hódmezővásárhelyi „ellen”-választmányi ülés megszervezéséről, s megígérték, hogy a nemzetgyűlésben megszavazzák a választójogi törvényjavaslatot. Cserébe a pártvezetőség hozzájárult ahhoz, hogy a Politikai Bizottságot kiegészítsék 5 „alkotmányvédő” csoportbeli képviselővel, s garantálta, hogy a választásoknál az országos központ tiszteletben tartja a vidéki szervezetek jelöléseit.¹⁰⁵⁶ A kompromisszum kétségtelenül a pártvezetőség sikerét jelentette, ami abban is megnyilvánult, hogy B. Szabó tábora gyorsan olvadni kezdett, követőinek jó része otthagytta, s ő maga elszigetelődött. Olyan politikailag szürkébb csoportosulás, mint pl. a Gálik János és környezete, a pártvezetőséghez csatlakozott.¹⁰⁵⁷

A parlamenti frakció július 21-i ülése jóváhagyta e megállapodásokat, s demonstrálta a pártegység helyreállítását. A Politikai Bizottság még aznap kooptálta az öt jobboldali képviselőt.¹⁰⁵⁸

A kisgazdapárt hozzájárulása után a nemzetgyűlés a választásokról szóló törvényjavaslatot a konzervatív jobboldali ellenzék elkeseredett utóvédharcai ellenére hamarosan törvényerőre emelte; a kisgazdák belenyugodva az elkerülhetetlenbe, maguk is mellette szavaztak. Július 25-én a nemzetgyűlést feloszlatták.¹⁰⁵⁹

A választási kampány

1947. július végére hosszas tanácskozások után nagyjából kialakult a választásokon induló politikai csoportosulások mezej. A politikai és személyi ellentétek miatt az ellenzéki polgári szervezetek választási blokkját nem sikerült megalakítani; Sulyok Dezső Magyar Szabadság Pártja, kül- és belpolitikai tényezők hatására, június 22-én önként kimondta feloszlását, s nem kívánt részt venni a választásokon.¹⁰⁶⁰ Az egyes jobboldali frakciók hozzákezdtek az önálló szervezkedéshez, külön politikai platformot alakítottak ki, és független választási agitációt folytattak.

A Magyar Függetlenségi Párt zászlaja alatt a magyar demokrácia konzervatív-jobboldali és szélsőjobboldali figurái gyülekeztek, javarészt olyanok, akik előzőleg a kisgazdapárt polgári szárnyán helyezkedtek el, s ez már önmagában meghatározta a párt politikai orientációját.¹⁰⁶¹ A párt programja politikailag zavaros és eklektikus volt, s megpróbálta integrálni a legkülönbözőbb társadalmi osztályok és rétegek érdekeit. Középpontjában a „polgári gondolat és életforma” megvalósításának ígérete állt. A polgári demokráciát azonban összekötötte az „evangéliumon alapuló szocializmus”, a „krisztusi szocializmus”, a politikai katolicizmus szülte, bizonyos szociális reformokat sürgető, de alapjában korszerűtlen elméletével. A program leszögezte, hogy a párt a magántulajdon elvén áll; bírálta a 3 éves tervet, s elutasította az államosítások folytatását. Polgári jómódot, társadalmi kiegyenlítődést, a különböző társadalmi rétegek anyagi helyzetének nivellálását ígérte. Átvette a birtokos parasztság szinte valamennyi korábbi gazdasági és politikai követelését, így a földreform revízióját, az agrárrolló mérséklését, a községi választások megrendezését, stb.¹⁰⁶²

A Magyar Függetlenségi Párt a Függetlenségi Frontot, mindenekelőtt az MKP-t és az SZDP-t, a munkásosztály politikai szervezeteit tekintette fő ellenfelének, s elsősorban ellenük indította támadásait. Azzal az ígérennyel lépett fel, hogy a szabadság párt örökébe lépve átvegye a nyugati orientációjú polgári erők vezetőjének szerepét. A jobboldali csoportok tömörítésére irányuló próbálkozásai azonban rendre kudarcot vallottak, így mindenkivel szemben harcolni kényszerült. A kommunista- és „népi” demokrácia-ellenes propagandája — miután megfelelő apparátussal s tömegkommunikációs eszközökkel alig rendelkezett —

nem volt különösebben látványos, de annál intenzívebb, s komoly vetélytársat jelentett számos megyében mind a szocialista erők, mind a Független Kisgazdapárt számára.

A *Demokrata Néppárt* az 1945-ös választásoktól eltérően — főként egyházi tanácsra — az önálló indulás mellett döntött. A városi és falusi kispolgárság, az értelmiség katolikus beállítottságú rétegei, valamint a parasztság széles táborának támogatására számított, programja is e rétegekhez szólt. Az általa hirdetett „evangéliumi szocializmus” valójában nem volt más, mint a kispolgári demokrácia katolikus eszmények szerint kiépített változata, erősen teokratikus alapon álló politikai berendezkedés. A keresztény szocialista jelszavak, a humanitás hangoztatása, a kispolgári tulajdon fenntartásának ígérete, a szociális demagógia nem is maradt hatás nélkül.¹⁰⁶³ Barankovicsék a hazai politikai katolicizmusnak mérsékeltébb változatát képviselték, mint a katolikus egyház, bizonyos társadalmi reformok támogatása azonban nem változtatott konzervatív álláspontjukon.

A *Demokrata Néppárt* vezetői nagy politikai ábrándokat kergettek; a nyugati katolikus tömegpártok példáján felbuzdulva valódi tömegmozgalmat akartak létrehozni, olyan hatalmas politikai szervezetet, amely idővel — esetleg egyedül is — kormányképes lesz. A koalíciót átmeneti politikai formának tekintették, s nem titkolták: ha hatalomra jutnak, a munkáspártok képviselőit kiszorítják a minisztertanácsból.¹⁰⁶⁴ Szinte kérkedve hirdették, hogy ellenzékiek, hogy szemben állnak a Függetlenségi Fronttal, s céljaik különböznek a népi demokráciától. Legfőbb ellenfelüket a kommunista pártban jelölték meg, s mint „világnézeti párt” a marxizmus — a munkásosztály tudományos világnézete — ellen is harcot hirdettek. A jobboldali ellenzéken belül is fenntartották különállásukat, a polgári blokkhoz nem csatlakoztak, nem akarták elfogadni mások vezetését. Ennek ellenére bizonyos együttműködés kialakult Balogh István és környezetével, de a fúzióra vagy pártszövetség megkötésére közöttük nem került sor. A választási küzdelem idején rendeződött viszonyuk a katolikus egyházzal, a felső papság semlegessége ellenére az alsó papság, sőt egyes helyeken a püspöki kar tagjai is, aktívan segítették őket.

Barankovicsék megjelenése — mint látni fogjuk — pusztító vihként hatott az FKGP házatáján. A *Demokrata Néppárt* átemelte magához a kisgazdák katolikus vonalát. A néppártiak választási kampányának irányítója az az Eszterhás György lett, aki korábban Varga Béla közvetlen környezetéhez tartozott, s az FKGP Országos Központjában magas funkciót töltött be. A vidéki szervezés vezetői csaknem kizárólag egykori kisgazdapárti képviselők közül kerültek ki. A párt helyi aktivistáit a régi KALOT-tagok és legényegyleti vezetők adták. A *Demokrata Néppárt* szervezkedése elsősorban a Nyugat- és Dél-Dunántúlra terjedt ki, de megjelentek Hevesben és Nógrádban is.¹⁰⁶⁵

A polgári jobboldal harmadik jelentősebb politikai frakcióját a *Magyar Független Demokrata Párt* alkotta. Balogh István abból indult ki, hogy gyorsan polarizálódó politikai erőviszonyok között: „Szükség van polgári középpártra.” Ennek megfelelően igyekezett maga köré gyűjteni azokat a közéleti személyiségeket, akik már korábban is egy középpárt létrehozásának szükségességét vallották.¹⁰⁶⁶ A „középpártiak” programjának és választási agitációjának középpontjában szintén a polgári demokrácia, a kapitalista társadalmi viszonyok s a magántulajdon megvédésének szándéka állt. Hirdették a tőkés vállalkozás szabadságát, szót emeltek a további államosítások ellen. Támogatták ugyan a 3 éves tervet, de csak annyiban, amennyiben a tervgazdálkodás bevezetése nem feszíti szét a tőkés termelési viszonyok kereteit. A gazdasági jellegű követeléseik elsősorban a kistulajdonosok helyzetének megerősítését célozták. Az agrárpolitikai téren általában frázisokat hangoztattak, bár az új gazdák számára támogatást ígértek. Az értelmiségiekkel kapcsolatban azok életszínvonalának emelését és politikai szabadságának biztosítását emlegették. Szerepelt a programban egy sor polgári demokratikus követelés is, így az egyház és állam viszonyának rendezése, a szabad vallásgyakorlás, az egyházi iskolák és más intézmények fenntartása, a Vatikánnal való diplomáciai kapcsolatok felvétele, az oktatásügy reformja, valamint a közgazdaságban az önkormányzatok kiépítése. Külpolitikai téren az ország függetlenségének fenntartása mellett szálltak síkra, mind a nyugati hatalmakkal, mind — talán egy árnyalattal melegebben — a Szovjetunióval való kapcsolatok ápolását szorgalmazták, s nem feladtek meg a környező népekkel való megbékélésről sem.¹⁰⁶⁷ Az FMDP programja azt

tanúsítja, hogy Balogh páternek és elvbarátainak semmilyen pozitív elképzelésük nem volt, az a törekvés tartotta össze csupán őket, hogy megakadályozzák a demokrácia további balra tolódását.¹⁰⁶⁸

Ilyen általános és eklektikus programmal s politikailag rendkívül vegyes vezérkarral nagyon nehéz volt tömegeket szerezni. A középpárttá fejlődés igénye még inkább súlyosbította ezt a tényt. A Független Magyar Demokrata Párt a koalíciónak nem mert és nem akart hadat üzenni, inkább lojális ellenzék kívánt lenni. Nyíltan nem támadta a kommunista pártot, és nem igyekezett megnyergelni a vidéki kommunistaellenes hangulatot sem (bár gyűlésein nemegyszer ilyen szólamok is elhangzottak). Az MKP — kisebb taktikai fellépésektől eltekintve — szintén nem bírálta Baloghékat. A másik munkáspárt viszont, amely az FMDP színre lépését egy ellene irányuló akciónak tekintette, firtatni kezdte a volt államtitkár viselt dolgait, és éles sajtótámadást indított ellene. A Nemzeti Parasztpárt Kovács Imre befogadása miatt neheztelt a volt miniszterelnökségi államtitkára, és állandó kritikával kísérte szereplésüket. A Független Magyar Demokrata Párt szavakban Pfeiffer irányította MFP-t nevezte fő ellenfelének, de a legtöbb összecsapásra közte és a Polgári Demokrata Párt között került sor, mert mindkét politikai csoportosulás lényegében ugyanazon társadalmi réteg, a városi és falusi kispolgárság megnyeréséért hadakozott. Az FMDP természetesen rontotta a kispolgárpárt választási kilátásait is.

A demokratikus pártok választási blokkja, amely a Függetlenségi Front felújítását jelentette, 1947. július 29-én alakult meg. Még aznap nyilatkozatot adott ki, amelyben bejelentette, hogy az FKGP, az MKP, az SZDP és az NPP — önállóságuk fenntartásával és külön jelölőlisták állításával — az országgyűlési választásokra való tekintettel választási szövetséget kötöttek. A Függetlenségi Front pártjai közös harcot hirdettek „a régi rend, a nagytőke és a nagybirtok uralmának visszaállítására törekvő reakció ellen, bármilyen könnyűben jelentkezzék is a politikai életben”. Változatlanul fontosnak tartották a köztársaság-ellenes összeesküvés maradványainak teljes bűnügyi és politikai felszámolását. Emellett megállapodtak abban, hogy együttesen megvédik a népi demokrácia addig elért vívmányait, a földreformot, az üzemi bizottságokat, a bányák és energiatelepek, valamint a nyersanyagforrások államosítását, s nem engednek hozzányúltni az állami kezelésbe vett nehézipari üzemekhez. Valamennyien magukévá tették, hogy a legsürgősebb feladat a 3 éves gazdasági terv végrehajtása, s a dolgozó osztályok életszínvonalának felemelése, anyagi és szellemi jólétének biztosítása. A munkáspártok támogatták a parasztság követeléseit; a helyi önkormányzatok fejlesztése, a közigazgatás demokratikus reformja, a kis- és középparasztság érdekeinek megfelelő és annak befolyását biztosító mezőgazdasági érdekképviselő megvalósítása bekerült a közös választási programba. A koalíciós partnerek ünnepélyesen vállalták a politikai szabadságjognak s a vallás szabad gyakorlásának biztosítását, hitet tettek az ország függetlenségének és önállóságának megőrzése mellett, ígérték a kismemberek tulajdonának védelmét. A választási blokk fő célja az egymás ellen folyó agitáció és propaganda-hadjárat korlátozása volt, ezért a *Nyilatkozat* külön is felhívott a megállapodások betartására. Végezetül a Függetlenségi Front pártjai bejelentették, hogy a kormánykoalíciót a választások után is fenntartják.¹⁰⁶⁹

A választási tömörülés programja tükrözte az adott helyzet ellentmondásait. Politikai tartalmát tekintve általános demokratikus program volt, gazdaságilag azonban jóval több; a tervgazdálkodás bevezetése, a nagybankok államosítása már a tőkés gazdálkodás kereteinek áttörését jelentette. Ez az ellentmondásossága azonban nem került felszínre. A szocialista erők jelentős engedményeket tettek a dolgozó parasztság, a kispolgárság, valamint az értelmiség javára, akik akkor még zömmel polgári demokratikus talajon álltak. Egy „tisztá” szocialista választási program politikai feltételei — elsősorban a kispolgárság megartása miatt — ekkor még bizonyos mértékig hiányoztak.

A hatalmon levő pártok megállapodása kétségkívül mérsékelte az egymás elleni ideológiai-politikai küzdelmet, bár nem tudott kialakítani egységes frontot a jobboldali ellenzéki pártok ellen. A közös célok vállalása azonban nem halványította el az egyes baloldali politikai irányzatok saját arculatát, s korántsem küszöbölte ki a közöttük levő — s lassan növekvő — ellentéteket. A széthullás szélén álló Független Kispolgárpárt már nem jelentett

számottevő politikai tényezőt, legfeljebb arra vigyáztak, hogy ne túl gyorsan bomolják fel, nehogy ezáltal a konzervatív polgári ellenzék túl gyorsan megerősödjék. A magyar demokrácia baloldalának táborában, de lényegében az egész közéletben most már a két munkáspárt egymáshoz való viszonya vált alapvetővé.

Nem kétséges, hogy a magyar politikai életben a választások előtt a kisgazdapárt volt a legnehezebb helyzetben. A kisgazda körök jól tudták, hogy a pártok versenyfutásában nem számíthatnak előkelő helyezésre, ennek ellenére igyekeztek optimizmust kelteni, magabiztos és bizakodó kijelentéseket tettek. Implom Ferenc főtitkár például kijelentette: „Természetesen a kisgazdapárt győzelmét várjuk!”, ehhez Dobi István hozzáfűzte, hogy 35–40%-ra számíthatnak.¹⁰⁷⁰ A választási előkészületek azonban vontatottan haladtak, hiányzott már az a lelkesedés és lendület, amely 1945-ben a kisgazdapárti vezető és aktivista réteg magatartását jellemezte. Az előkészületeket, valamint az agitációt és propaganda-hadjáratot irányító ún. választási bizottság június 26-án alakult meg, elnöke Antall József pártigazgató lett, tagjai között szinte valamennyi politikai áramlat, ill. csoportosulás képviseltette magát. A választási hadjárat vezetésével Pongrácz Aladár miniszterelnökségi államtitkárt bízták meg.¹⁰⁷¹

A választásokra való felkészülés, elsősorban a képviselői jelölőlisták összeállítása, ismét súlyos válságot robbantott ki a kisgazdapárton belül. A baloldali pártvezetőség számára létkérdés volt, hogy hogyan alakul az új képviselőcsoport összetétele, ettől függött, hogy sikerül-e a felső vezetés megosztottságát felszámolni — s ezzel megteremteni a párt újjászervezésének alapját — vagy nem, s akkor a párt múlhatatlanul eltűnik a politikai élet színpadáról.

A pártvezetőség, mint említettük, a választójogi törvényjavaslat megszavazása fejében hozzájárult ahhoz, hogy a képviselői ajánlások alulról történjenek, a vidéki szervezetek maguk válasszák ki a nekik tetsző embereket, s ígéretet tett azok tiszteletben tartására, bár fenntartotta maga számára a jogot, hogy politikai szempontok figyelembevételével esetenként változtatásokat eszközöljön. A párttagság vidéken tisztában volt a párt társadalmi-politikai összetételével, s nem akarta, hogy mint 1945-ben, ismét olyan képviselői legyenek, akiknek semmi közük a faluhoz. Ez a demokratikus igény azonban a politikai polarizáció előrehaladása, a kis- és középparasztság egy részének jobbratulódása következtében visszájára fordult. Hamarosan kiderült ugyanis, hogy komoly taktikai ballépés volt a vidéki pártszervezetek számára széles körű beleszólást engedni a nemzetgyűlésbe küldendő személyek kiválasztásába. A falusi kisgazdapárti tömegek általában népszerű parasztemberek fellépését támogatták, azokat, akik zömükben jobboldali, kommunistaellenes beállítottságúak voltak. A megyei lajstromok — függetlenül attól, hogy nem fejezték ki teljesen a közhangulatot, mert a belső klikkharcok módosították a listára felvett helyezésüket és összetételüket — általában úgy alakultak, hogy a javasoltak nagy része politikailag szemben állt a Dobi-Implom-féle pártvezetőséggel; vagy közvetlenül az „alkotmányvédőkhöz” tartozott, vagy azokkal szimpatizált. Számos vidéken szándékosan nem jelölték a baloldali politikusokat. Nem került fel így a megyei listára Rácz Lajos (Békés vm.), Dancs József (Komárom vm.), Gulácsy György (Szatmár vm.) és Z. Nagy Ferenc (Szolnok vm.).¹⁰⁷² A parasztságon belüli ellentétek növekedésére utal, hogy több választókerületben a megválasztásra ajánlottak összeállításánál a pártszervezetek tudatosan mellőzték a szegényparasztokat. Dobi István az FKgP Politikai Bizottságának ülésén volt kénytelen szóvá tenni e jelenséget.¹⁰⁷³ Az viszont már a parasztság egészének bizonyos mértékű befelé fordultságára s kiábrándultságára utal, hogy egyes vidékeken — főleg a Tiszántúlon — ismét felébredt a „nadrágosok”, az értelmiségiek elleni régi ellenszenv is.¹⁰⁷⁴

A kisgazdapárt szűkebb vezetősége természetesen igyekezett megakadályozni, hogy számára balul üssenek ki a képviselői jelölések, s az „alkotmányvédőket”, a munkáspártokkal való szoros együttműködést ellenző hangadókat ki akarta szorítani a párt fórumairól. Kiszivárogtatta, hogy számos jobboldali politikust, közöttük B. Szabó Istvánt, nem fog felvenni a párt hivatalos listájára. A mandátumok elosztása körüli bonyodalmak ismét mozgásba hozták a kisgazdapárti jobboldalt. B. Szabó közölte: ha Dobiék nem javasolják, akkor a Békés vármegyei pártszervezettel együtt kilép a pártból. Politikai körökben azt várták,

hogy a parasztpolitikus, aki a megelőző napokban több alkalommal is tárgyalásokat folytatott Balogh páterrel és Pfeiffer Zoltánnal, bejelenti kilépését és a Magyar Függetlenségi Párthoz való csatlakozását. Erre azonban nem került sor. Dobi István, az FKgP elnöke leutazott Békésre, s az augusztus 2–3-ára összehívott megyei nagyválasztmány értekezletén drámai fordulatban bővelkedő összecsapások közepette sikerült a nagygazdák szószólója ellen fordítani a hangulatot, s megvédelmeznie a pártvezetőség koalíciós politikáját. B. Szabó maga is visszavonult, s letagadta, hogy ki akart volna lépni.¹⁰⁷⁵ Néhány nap múlva, augusztus 8-án azonban ultimátumot intézett a Politikai Bizottsághoz: döntse el, jelöli-e avagy sem, amennyiben nem, átmegy a Magyar Függetlenségi Párthoz.

A B. Szabó-ügy ismét megingatta a jobb- és a baloldal között kötött kompromisszumot. Az egykori békési gazda a régi kisgazdapárti jobbszárny utolsó képviselőnek egyike volt, aki vidéken nagy népszerűségnek örvendett, a vele való szakítás követelményeit alaposan mérlegelni kellett. A képviselő-testület jelentős része mellett állt, s azzal fenyegetőzött, hogy B. Szabó kizárása esetén követi vezérét. A baloldali értelmiségiek és a Dobi István vezette parasztképviselők viszont azért harcoltak, hogy ne kapjon megbízást. A Politikai Bizottság végül is a sarkára állt, elutasította B. Szabó ultimátumát, és lemondta jelölését. Az „alkotmányvédők” vezére augusztus 13-án kilépett az FKgP-ből és Pfeiffer Zoltán pártjához csatlakozott.¹⁰⁷⁶ Ebben a döntésben nemcsak az értelmiségi-szegényparaszti baloldal nyomása játszott közre, hanem az a felismerés is, hogy a munkáspártok által számos esetben élesen támadott jobboldali politikus megtartása akadályozta volna a párt belső helyzetének konszolidálódását, s nehezítette volna a koalíciós együttműködést. Ugyanakkor Dobiék azt is felismerték, hogy útját kell állni az ellenzéki beállítottságú jelöltek áramlásának, mert különben ismét a Baloldali Blokk állandó támadásának céltáblája lesznek. B. Szabó távozásával nemcsak a jobbszárny sorsa pecsételődött meg, hanem megkezdődött a párt felbomlásának zárófejezete is.

A pártvezetőség erőyes kézzel nyúlt bele a jelölőlisták összeállításába, s a névsorokat sok helyütt megváltoztatták. Számos, az országos politikában nem ismert, de a birtokos paraszti mozgalomban régóta részt vevő, az ellenforradalmi rendszer alatt szerzett ellenzéki érdemekkel rendelkező parasztember került a mandátumra javasoltak közé, többségükben szegény- és középparasztok. Orvosolták a baloldali kisgazdák sérelmeit is, bár nem olyan mértékben, mint várták. Emiatt ismét kiéleződött a Fórum-csoport és Dinnyés Lajos miniszterelnök között a korábban sem harmonikus viszony.¹⁰⁷⁷

A demokratikus pártok közül a kisgazdapárt választási listája készült el a legnehezebben, csaknem a legutolsó pillanatban. Az Országos Központ 598 jelöltet állított, közülük 347 (58%) parasztember volt. A legtöbb falusi vezető előterjesztésére a dunántúli megyékben és Észak-Magyarországon került sor. Mellettük, többek között, 34 kereskedő, 24 kisiparos, 39 közalkalmazott, 17 magánalkalmazott, 22 pap, ill. tanító, 9 munkás neve szerepelt a jegyzéken. A kisgazdapárti jelölőlistát a párt vezetői: Dobi István, Dinnyés Lajos, Implom Ferenc, Ortutay Gyula vezették. Az országos lajstromon baloldali kisgazdák foglalták el a helyek többségét. Ott volt a fórum-csoport szinte valamennyi tagja, azok, akiket Nagy Ferencék 1945 őszén szándékosan mellőztek, valamint a Dobi István környezetéhez tartozók, akiket akkor a jobboldali megyei vezetők kihagytak. Rajtuk kívül azonban a maradék kisgazdapárti jobboldal néhány vezető egyénisége is lehetőséget kapott a mandátum megszerzésére.¹⁰⁷⁸

A kisgazdapárt a választási kampány kezdetén megpróbálta megismételni 1945-ös választási taktikáját. Agitációjának középpontjában a független, szabad, demokratikus, de polgári berendezkedésű Magyarország programja állt. A kisgazdapárti vezérkar kitartott amellett, hogy a demokrácia polgári jellegű konszolidálása van a napirenden, s nem a szocializmus felé való haladás. A magyar nép jövőjét a kapitalista termelési viszonyok fenntartásával, a polgári demokrácia keretei között képzelték el. A polgári életformát azonban már másként fogták fel, mint két évvel korábban, nem úgy értelmezték, mint amely — a nagybirtokrendszer eltakarítását kivéve — érintetlenül hagyja a hagyományos osztályrendet, biztosítja a vagyonos osztályok társadalmi-gazdasági-politikai kiváltságait. A polgári életforma alatt a kismagántulajdon védelmét, az egyéni kezdeményezés szabadságát, az alsóbb osztályok

társadalmi-politikai felemelését, magas életszínvonalat, általános kulturáltságot és a civilizált életmódot értették.¹⁰⁷⁹

A kisgazdapárti vezetők megpróbálták pártjukat úgy beállítani, mint amely — a történetek ellenére — egyedül képes a polgári demokrácia s a polgári érdekek képviselőjére, s azt hangoztatták, hogy e szerepre sem az ellenzéki csoportok, sem a munkáspártok nem alkalmasak. „A kisgazdapárt soha nem tagadta, vagy leplezte, hogy polgári párt — írta a *Kis Újság*. —... A mi sajátos és külön feladatunk éppen az, hogy a demokráciában biztosítsuk a polgárság és a polgári életfelfogású parasztság méltó helyét és életfeltételeit.”¹⁰⁸⁰ Dobi István maga is arról beszélt, hogy: „Tudjuk, hogy a parasztságnak és a dolgozó értelmiségnek józan gondolkodással elképzelhető egyetlen egészséges politikai érdekképviselője a polgári irányzatú demokratikus fejlődés egyetlen biztosítója a kisgazdapárt... Amit mi a koalícióban ilyen irányban el tudunk végezni, azt semmiféle ellenzéki párt el nem végezheti, a marxista alapon álló pártok pedig nem vehetik el és nem is veszik át a polgári gondolat képviselőjét.”¹⁰⁸¹ Változatlanul hirdették, hogy a kisgazdapárt nem „osztálypárt”, hanem az egyetemes magyarság pártja, amelyben a társadalom szinte valamennyi osztálya és rétege megtalálhatja helyét.

Az 1945-ös taktika felelevenítése — a polgári demokrácia talaján valamennyi tulajdonos réteg összefogása — a baloldali pártok körében kedvezőtlen fogadtatásra talált. A kommunista párt július végén — augusztus elején több alkalommal tiltakozott amiatt, hogy az FKGP — a választási blokk megállapodásai ellenére — a kapitalista társadalmi rend mellett száll síkra, s igyekszik magát az egyetlen számba jöhető polgári pártként feltüntetni. Az MKP bíráló szavai, amelyekhez azonnal csatlakozott Dinnyés Lajos miniszterelnök is, megzavarták a kisgazdapárti választási kampányt, s az egységesnek induló agitáció- és propaganda-hadjárat megbomlott.¹⁰⁸² Az MKP tiltakozása után a polgári életforma védelmének nyílt hirdetése háttérbe szorult, de nem tűnt el teljesen. A korábbiaknál nagyobb hangsúllyal álltak ki a régi ellenforradalmi rendszerrel szemben a „népi” demokrácia mellett, s vállalták a munkás-paraszt szövetség eszméjét. A 3 éves terv és a vezető pénzüzetek államosításának támogatása azonban alárendelt szerepet játszott választási agitációjában. Ugyanakkor a hivatalos választási propaganda igyekezett az FKGP-t továbbra is a „rend”, a „békeesség” pártjának feltüntetni, olyan politikai tényezőnek beállítani, amely nemhogy nem akar forradalmat, az osztályküzdelmek fellángolását, hanem egyenesen szemben áll azokkal.¹⁰⁸³ A megnyugtatóssal egyidejűleg változatlanul hatni próbáltak a néptömegek nemzeti érzéseire is.

A pártvezetőségnek politikai téren is bonyolult feladatot kellett megoldania. A választási szövetség megkötése vidéken, a birtokos parasztság, a falusi kispolgárság, valamint a helyi értelmiség körében zavart okozott, és sok félreértésre adott alkalmat. Számosan elégedetlenkedtek emiatt, s nem akarták elhinni, hogy az FKGP nem „paktált le” a kommunistákkal.¹⁰⁸⁴ A kisgazdapárti felső vezetés igyekezett messzemenően lojális magatartást tanúsítani koalíciós partnereivel szemben, de a paraszti-polgári érdekek összeegyeztetésére irányuló erőfeszítései s az egész választási kampány jobboldali szimptomái sűrűlődték okoztak az MKP és az FKGP június-júliusban javulni látszó viszonyában. Ha az országos politikában a kisgazdapárti agitáció és propaganda kommunistaellenessége tompább is volt, annál gyakrabban hallatszottak vidéken — főleg a jobboldali képviselők szájából — gyűlölködő megjegyzések. Az FKGP és az SZDP között — kisebb kölcsönös oldalvágásoktól eltekintve — komolyabb összeütközések nem került sor. A Nemzeti Parasztpárt közvetlenül nem támadta Dobiékat, inkább a régi kisgazda politika hibáit igyekezett leleplezni, s ily módon befolyásolni az ingadozó kisgazdapárti szegény- és kisparaszti tömegeket. A kisgazda pártkörök láthatóan kerülték az összeütközési lehetőségeket, nem, vagy csak elvétve reflektáltak a bírálatokra.¹⁰⁸⁵

Az FKGP hivatalosan ellenfeleinek nyilvánította a választásokon részt vevő, különböző politikai színvetű polgári ellenzéki pártokat, de a gyakorlatban távolról sem vette komolyan az ellenük folytatandó harcot.¹⁰⁸⁶ Dacára annak, hogy Dobiék világosan látták: a nagypolgárság érdekeit képviselő Pfeiffer Zoltán vezette Magyar Függetlenségi Párt képezi számukra az egyik legveszélyesebb ellenfelet, alig tettek ellene valamit. Sőt azzal, hogy meg-

próbálták meggyőzni őket arról, hogy ne bontsák meg a politikai egységfrontot, gyakorlatilag önmagukat fegyverezték le. A politikai katolicizmus párttá szerveződését az FKgP megértéssel fogadta. Annak ellenére, hogy főleg a Dunántúlon a Demokrata Néppárt emberei voltak a legfőbb vetélytársaik, a kisgazdapárti sajtó általában hallgatott róluk. Kezdetben elviselhetően alakult a viszony a Balogh-féle Független Magyar Demokrata Párttal, kölcsönösen udvarias nyilatkozatok hangzottak el, s kisebb megegyezéseket is kötöttek. Később elmérgesedett a helyzet, s ebben kezdeményező szerepet Balogh István és alvezérei játszottak. Parragiék ugyanis rendkívül durva sajtóhadjáratot indítottak Ortutay Gyula, Mihályfi Ernő, Katona Jenő, az FKgP értelmiségi balszárnyának vezetői ellen. Ennek háttérében többek között személyes sértődöttségük húzódtott meg – Ortutayékat tették felelőssé politikai kudarcaikért. Az értelmiségi balszárny, feleslegesen, átvette Baloghék módszereit, s csúnya személyeskedő sajtóháború kezdődött.

A Független Kisgazdapárt választási taktikája és propagandája tehát súlyos belső ellentmondásokkal rendelkezett. Egyfelől megpróbálta megismételni az egyszer már bevált 1945-ös taktikát, a polgári demokrácia védelmében a paraszti-polgári érdekek összeegyeztetését, másfelől többé-kevésbé vinni kényszerült a demokratikus pártok választási blokkjának a szocializmus felé mutató programját. Ennek az ellentmondásosságnak az oka a párt társadalmi-politikai helyzetének bonyolultságában rejlett. Az FKgP nem szakíthatott gyökeresen a múlttal, mert elszakadó tömegei zömmel jobbfelé fordultak, s ahhoz, hogy megkísérelje megtartani e társadalmi rétegeket, ideológiában és propagandában is utánuk kellett mennie. De a politikai helyzet — szembekerülése a munkáspártokkal — lehetetlenné tette, hogy ezen taktikai elképzeléseit megvalósítsa.

A jobboldali hangulatoknak engedelmeyeket tevő választási agitáció és propaganda nem menthette meg a pártot. A képviselői megbízások miatt a párton belül tovább mélyülő válság, különösen B. Szabó és környezetének kilépése, majd a vármegyei lajstromok felülvizsgálása felborította a párton belüli helyzetet, s a vidéki szervezetek sorra elfordultak tőle. Mindezt tetézték, hogy nem egy községben a választási névjegyzékből a helyi kisgazdapárti vezetőket is törölték. A névjegyzék összeállításának felülvizsgálatát nem sikerült elérniük. A kisebb-nagyobb atrocitások miatt azok a vidéki csoportok is passzivitásba vonultak, amelyek nem hagyták el a lehanyatló zászlót.

A kisgazdapárt komolyabb méretű bomlása lényegében a választási küzdelem kibontakozásával egyidejűleg, csak 1947. augusztus elején kezdődött meg. A számára legsúlyosabb helyzet a Nyugat-Dunántúlon alakult ki. Győr-Moson megyében — komoly egyházi támogatással — a keresztényszocialista nézeteiket hirdető Demokrata Néppárt szervezkedett a legnagyobb intenzitással, s megjelenése szétszórta a kisgazda pártszervezeteket. Augusztus 6-án Pécsi József, a vármegye korábban egyik legnépszerűbb paraszt képviselője átlépett Barankovicsékhoz, s hasonlóképpen cselekedett e vidék másik nagy tekintélyű parasztvezetője, Kiss Sándor is. Példájukat számos egyszerű párttag, nem egy helyen az egész falusi szervezet követte. (Újhalmon pl. a teljes pártvezetés átalált.)¹⁰⁸⁷ A kisgazdapárt csaknem teljesen izolálódott; a vármegyei vezetőség egyre inkább elkeseredett és kiábrándult, s joggal, teljes pesszimizmussal ítélte meg a párt esélyeit; a választási agitációban alig vett részt.¹⁰⁸⁸ Az FKgP számára, ha kisebb mértékben is, a Balogh-párt szervezkedése (Parragi korábban e környéknek volt parlamenti képviselője) és Peyer Károly megjelenése is konkurenciát jelentet. Sopron vármegye, ahol az FKgP megyei vezetése már 1947 tavaszán felbomlott, s a kisgazdapárti mozgalom teljes válságba jutott, s a DNP egyik fellegrárát alkotta. Vas vármegyében Belső Gyula képviselő, akinek megtartásáért az FKgP vezetősége lépéseket tett (mert az volt róla a vélemény, hogy nélküle nem lehet a választásokon eredményesen részt venni), ígérete ellenére átlépett a Demokrata Néppártba. Hasonlóképpen cselekedett Vörös Lajos, a vármegyei parasztszövetség elnöke is. A bomlás itt is megindult, a helyi vezetők és a szervezetek sorra mentek át Barankovicsékhoz; különösen nagy csapást jelentett az FKgP helyzetére augusztus közepén a szombathelyi városi pártszervezet átállása. Azok a kisgazdapárti vezetők, akik megmaradtak, jórészt szintén demokrata néppártiakkal szimpatizáltak, ill. velük működtek együtt. Egyedül Erőss Kálmán volt képviselő próbálta a pártot — eredménytelenül — rendbe szedni.¹⁰⁸⁹ A felbomlás képét mutatták a Zala vár-

megyei kisgazda szervezetek is. Dr. Pócza Lajos vármegyei főtktár, Tasler Lajos pacasai járási elnök és számos vezetőségi tag a katolikus párthoz távozott. Oda csatlakozott Kovács Ferenc, volt kisgazdapárti képviselő, az egyik népszerű zalai gazdaember. Kilépett a pártból a tatolcai járás egész elnöksége és Brand Sándor egykori megyei pátelnök, aki a PDP zászlaja alá állt.¹⁰⁹⁰

Dél-Dunántúlon a kisgazdapárt helyzete egy árnyalattal jobb volt, bár a bomlás itt is megkezdődött. Barankovics és Pfeiffer korteseinek megjelenése Somogyban is megrendítette a párt helyzetét, s sok helyi vezető lépett át hozzájuk. A megyei központ a választási harc idején alig tevékenykedett, a vezető nélkül maradt szervezetek visszahúzódtak. Baranyában a kisgazdapárt megyei vezetésében — amely korábban a Nagy Ferenc irányította centrum mögött állt — a politikai események s a választási harc következtében szintén a legteljesebb zűrzavar uralkodott. „A kisgazdapárt embereihez most érkezett le a kisgazdapárt válsága — számol be egy augusztus közepén keltezett parasztpárti jelentés — és teljes a tájékozatlanság, kiábrándultság és zavart kelt a kisgazdapárt szervezeteiben és vidéki vezetői között.”¹⁰⁹¹ Nagy feltűnést keltett, és tovább fokozta a zavarodottságot, hogy Peer Viktor átlépett a Demokrata Néppártba. Távozását főleg azok a vidékek érezték meg (pl. a szentlőrinci és siklósi járás), ahol az FKGP korábban szilárdan állt.¹⁰⁹² A kommunistaellenes hangulatkeltés még olyan kisgazdapárti szervezeteket is megingatott, amelyeknek majd két évtizedes múltjuk volt. Így pl. felbomlott a vajszoói szervezet, amely az egyik legrégebb és legerősebb helyi csoport volt a megyében. Az FKGP hegemoniájának csökkenését mutatja az is, hogy sok helyen a parasztpárttal szemben megváltozott a hangulat, a vidéki pártszervezetek az NPP felé tekintettek, s nem egy közsgben, mint pl. Magyarbolyban, Csebényben átlépések is történtek.¹⁰⁹³ Fejér, Tolna, Veszprém és Komárom-Esztergom megyékben a kisgazdapárt szervezeteit az ellenzéki pártoknak nem sikerült megbontaniuk, jóllehet a párt belső válsága, népszerűségének rohamos csökkenése e területeken is éreztette hatását.

Észak-Magyarországon Nógrád vármegye volt az, ahol a kisgazdapárti szervezetek, annak ellenére, hogy korábban országos viszonylatban talán a leggyengébben álltak, valamivel élénkebben mozogtak, mint a dunántúliak; népgyűléseket szerveztek, plakátokkal, röpcédulákkal árasztották el a megyét.¹⁰⁹⁴ Borsod-Abaúj-Zemplénben azonban csak augusztus 20-án tartottak először kampányszerűen összejöveteleket, de nem nagy sikerrel. Dinnyés Lajos miniszterelnök gyűlésén, amelyet mint felső-magyarországi seregszemlét reklámoztak, kevesen, alig 500–1000-en vettek részt, s csak egy részük volt parasztember. A rosszul sikerült demonstráció elkésérítette a helyi kisgazdapárti vezetőket, s passzivitásba vonultak. Ezzel szemben a jobboldali ellenzéki pártok széles körű agitációt fejtettek ki.¹⁰⁹⁵ Abaújban Pfeiffer, Borsodban Pfeiffer Zoltán és részben Balogh István, Zemplénben, Hevesben, Nógrádban Barankovics István hírei bomlasztották a kisgazdapárt taborát. Heves vármegyében Nagy Lajos képviselő, a Magyar Parasztszövetség elnöke, aki köztisztletben álló gazdaember volt, átlépett a Demokrata Néppártba.¹⁰⁹⁶ Zemplénben a helyi pártszervezetek a választási harc idején sok helyütt, mint pl. Sajószentpéteren, feloszlottak. Mindössze két járás maradt a megyében — az edelényi és a putnoki —, ahol úgy-ahogy tartani tudták magukat. Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében a választás napjára az FKGP gyakorlatilag széthullott.¹⁰⁹⁷

A kisgazdapárt viszonylag a legjobb helyzetben az Alföldön volt. Itt, ahol a birtokos paraszti mozgalom mindig is szilárd bázissal rendelkezett, a pártszervezetek többnyire meg tudtak állni a saját lábukon. Bihar, Csanád, Hajdú, Szabolcs-Szatmár, Szolnok vármegyeiben a párt szervezeti hálózata nem indult bomlásnak; a problematikus gócek Csongrádban és részben Békés megyében, B. Szabó környezetének szűkebb hazájában keletkeztek. Az „alkotmányvédők” volt vezére ellenőrzése alatt tartotta Békést, Gyulát és Békéscsabát. Keresztes Tamás és Oláh Sándor hódmezővásárhelyi képviselők Pfeifferhez csatlakoztak, s az ő példájukat követte a volt bajai kisgazdapárti elnök is.¹⁰⁹⁸ Debrecenben egyes helyi kisgazdapárti vezetők megpróbálkoztak egy jobboldali puccsal, és mind a városi, mind a megyei szervezetet, valamint a *Debrecen* c. lapot át akarták vinni Pfeifferékhez, a függetlenségi párthoz, de az akció időben lelepleződött.¹⁰⁹⁹ A kisgazdapárt tevékenysége, tömegbefolyása általában e területeken is visszaesett, bár távolról sem annyira, mint a Dunán-

túlon. A kisgazda szervezetek megpróbálták ellensúlyozni a jobboldali elemek agitációját, s versenyre keltek velük a kommunisták szapulásában, a demokrácia bírálatában. Nem egy helyen, mint pl. Szabolcsban, Csanádban élesen támadták a Nemzeti Parasztpártot és vezetőit, felújították a „kolhozmesét”. A Baloldali Blokk ellen úgy érveltek, hogy kétségbe vonták szükségességét, mivel a választások után a baloldali pártok úgyszólván egyesülnek. Szabolcsban viszont más volt a propaganda fő irányvonala, ott arról beszéltek, hogy ha a szovjet csapatok kivonulnak, az FKGP új választásokat fog követelni.¹¹⁰⁰

Megkezdődött a bomlás az FKGP fővárosi szervezetében is. 1947 tavaszára a budapesti pártközpont már elvesztette politikai jelentőségét, Nagy Ferencék távozása után újjászervezésére csak a legfelsőbb szinten került sor. A pártélet megállt, sorra adták fel pozícióikat a közigazgatásban is. Különösen nagy visszhangot váltott ki Pásztor Tamásnak, az FKGP II. kerületi elnökének augusztus 2-i kilépése, aki tudván, hogy az új pártvezetőség nem fogja jelölni, másutt próbált mandátum után nézni. Példáját hamarosan az FKGP II. kerületi főtítkára, majd egy sor szürke párttag is követte.¹¹⁰¹ A széthullás folyamata hamarosan áterjedt más kerületekre is.

A Független Kisgazdapárt teljesen szétzilált állapotban érkezett el a választások napjához, augusztus 31-éhez.

A választási eredmények értékelése

Az 1947. évi választások kiemelkedően nagy szerepet játszottak a politikai hatalom eldöntéséért vívott harcban. Az egyik legfontosabb eredményük az volt, hogy lezárták a Független Kisgazdapárt széthullásának folyamatát, megváltoztatták a pártpolitikai struktúrát, s új társadalmi-politikai erőviszonyokat alakítottak ki. A pártok szavazatainak arányát, az 1945. évi választásokkal összehasonlítva, az 5. táblázat mutatja.

5. táblázat. Az 1945. és az 1947. évi választások szavazatainak pártok szerinti megoszlása¹¹⁰²

	1945						1947					
	férfi szavazatok		női szavazatok		összes szavazatok		férfi szavazatok		női szavazatok		összes szavazatok	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
MKP	392 747	49,1	409 355	51,0	802 122	17,0	569 295	51,2	543 755	48,8	1 113 050	22,3
DNP							330 565	40,3	489 888	59,7	820 453	16,4
FKGP	1 112 077	41,3	1 585 426	53,4	2 697 503	57,0	359 009	46,7	410 754	53,3	769 763	15,4
SZDP	383 900	46,6	439 324	56,8	823 314	17,4	374 268	50,3	370 373	49,7	744 641	14,9
MFP							280 067	41,8	390 480	58,2	670 547	13,4
NPP	154 590	47,5	170 686	52,5	325 284	6,9	208 148	50,1	207 317	49,9	415 465	8,3
FMDP							119 238	45,8	141 182	54,2	260 420	5,2
MRP	2530	43,9	3232	56,1	5762	0,1	36 528	43,4	47 641	56,6	84 169	1,7
KNT							18 717	27,0	50 819	73,0	69 536	1,4
PDP	33 941	44,42	42 483		76 424	1,6	22 938	45,6	27 356	54,5	50 294	1,0
Együtt	2 079 900	43,95	2 650 509	56,05	4 730 409	100,00	2 318 773	46,4	2 679 565	53,6	4 998 338	100,00

A választások legszembeötlőbb eredménye a Független Kisgazdapárt nagyarányú veresége. Az a politikai szervezet, amely 1945-ben több mint 2,6 millió szavazatot (57,0%-ot) szerzett, most csupán 769 763-at (15,4%-ot) kapott; országosan 1 927 740 szavazatot, két év előtti választótáborának kb. 71,6%-át veszítette el. Ilyen óriási választási vereséget Magyarország újkori történetében egyetlen politikai párt sem szenvedett. Az a politikai alakulat, amely 1945-ben tömegbefolyását, népszerűségét tekintve magasan vezetett partnerei előtt, most a pártok ranglistáján a harmadik helyre került. Igaz, a kisgazdák választási kudarca előrevetette árnyékát, ilyen mértékű visszaesésre azonban senki sem számított. Az FKGP társadalmi háttere jelentősen megváltozott. A volt uralkodó osztályok maradványai, a polgári értelmiség, az állami bürokrácia, a gazdagparaszság és a kispolgárság egyes csoportjai a Magyar Függetlenségi Párthoz csatlakoztak. A katolikus középrétegek, a birtokos parasztság és kispolgárság klerikális beállítottságú része a Demokrata Néppárt zászlaja alá állt. Egyes kispolgári és tulajdonos paraszti körök Balogh István Független Magyar

Demokrata Pártját pártolták. A kis- és középparasztság egy vékony rétege, főleg a Tiszántúlon, balfelé fordult, a Nemzeti Parasztpártnál és néhol az MKP-nál keresett támogatást. Az FKgP hagyományos törzsét, a zömmel 10–15 kat. holdas birtokos parasztságot tartotta meg, de mellette maradt a falusi értelmiség és az 50 kh. feletti módos parasztság néhány, a háború előtt ellenzéki tradíciókat továbbvivő csoportja is. Ezzel megszűnt a pártban a paraszti és polgári rétegek blokkja.

A választási szövetség pártjai ugyan nem teljesítették be a demokratikus közélet előzetes várakozását (az augusztus elején készült közvélemény-kutató felmérés a koalíciós partnerek országosan 77–80%-os győzelmét jósolta),¹¹⁰³ de így is fölényesen nyerték a választási küzdelmet: együttesen 3 042 919 szavazatot, az összes szavazatok 60,9%-át kapták. A polgári ellenzéki pártok viszont, alaposan rácăfólva az előzetes feltételezésekre, váratlanul jelentősen előretörték, 20–23% helyett 36,2%-ot, 1 820 596 szavazatot gyűjtöttek össze.

A kisgazdapárt szétesésével megváltozott a koalíció struktúrája; amíg korábban az egyik oldalon az FKgP és vele szemben a másik oldalon a Baloldali Blokk állt, s többé-kevésbé egyensúlyban voltak egymással, most ez a sok vonatkozásban formális egyensúly megszűnt. A baloldali pártok a „szövetséges ellenfél” fölé kerültek, s így a politikai helyzet meghatározó, domináns elemévé váltak. Ugyanakkor megváltoztak az erőviszonyok a „népi” demokrácia balszárnyán is. Függetlenül attól, hogy a Baloldali Blokk lendülete a választási hadjárat utolsó heteiben valamelyest megtört, 1945-höz képest így is 322 436 szavazóval növelte híveinek táborát, részesedése az összes szavazatból 42,2-ről 45,5%-ra emelkedett. A *Magyar Kommunista Párt* lett a magyar demokrácia és a munkásosztály legerősebb pártja, 310 828 szavazattal kapott többet, mint 1945-ben. Az MKP alapjában megmaradt a munkásosztály politikai szervezetének; az ipari munkásság körében relatív többségre tett szert, a bányavidéken az abszolút többséget is megszerezte. Növekedett a párt befolyása az úgazdák, a szegény- és kisparasztság, valamint a középparasztság körében, sőt átkerült betörnie a városi polgári értelmiség és kispolgárság soraiba is. A *Nemzeti Parasztpárt* — az FKgP terhére — szintén kiszélesítette híveinek körét: 90 181 szavazattal kapott többet, mint 1945-ben. Főként a Tiszántúlon tört előre, a Dunántúlon azonban alig tudott versenyezni a jobboldali pártokkal. Társadalmi bázisa változatlanul a leghomogénebb volt, a ráeső szavazatokból még 50 000-et sem tett ki az értelmiségi, ill. kispolgári elemek szavazatainak száma. A *Szociáldemokrata Párt*, amely két évvel korábban egy hajszálnyival megelőzte a másik munkáspártot, most 78 000 szavazatot veszített. A párt megőrizte befolyását a munkásosztály, elsősorban a nagyüzemi munkásság körében, de vidéken az agrárp-roletariátus, a szegényparasztság és a falusi kispolgárság körében veszített tekintélyéből. A Tiszántúlon, Szatmárt kivéve, összesen több mint 60 000 szavazatot adott le más pártoknak, de sokat veszített Borsodban is. A Dunántúlon megőrizte korábbi — nem túl szilárd — hadállásait, de gyengültek pozíciói a városi kispolgári és értelmiségi rétegek körében is.

Az MKP és az NPP politikai megerősödése a „népi” demokrácia baloldalán zajló politikai átrétegződés tendenciáját is mutatja: a baloldali radikális irányzat nyert teret. Ez azonban sajátos módon mégsem eredményezte a baloldali pártok összefogásának a megszilárdulását. Sőt, a valóságban a választási eredmények a népi demokrácia balszárnya egységének — csaknem végzetessé váló — megbomlását vonták maguk után.

A Függetlenségi Fronttal szemben álló polgári ellenzék tábora szintén nem volt egységes, sem társadalmi bázisát, sem politikai arculatát tekintve. A korabeli politikai körökben nagy meglepetést keltett, hogy a magyar demokrácia jobboldalának vezető pártja a politikai katolicizmus érdekképviselője, a *Demokrata Néppárt* (16,4%) lett, annak ellenére, hogy az előzetes előrejelzések szerint esélytelenül indult. E politikai tömörülés, amint az FKgP széthullásából is látható, a Nyugat-Dunántúlon, Észak-Magyarországon, Nógrádban, Hevesben, valamint Szabolcsban, tehát az ország elmaradottabb vidékein érte el legjobb eredményeit. A Demokrata Néppárt társadalmi bázisát az erős egyházi befolyás alatt álló paraszti rétegek (összes szavazatainak 75,8%-a paraszti szavazat volt), valamint a kisvárosi kispolgári és értelmiségi csoportok képezték.

A *Magyar Függetlenségi Párt*, amely komolyabb előzmények nélkül s számos hátránnyal indult, szintén feltűnő sikert aratott. Legjobban Nagy-Budapesten, valamint Pest me-

gyében szerepelt, összes szavazatainak 50%-át itt kapta. Komoly befolyásra tett szert a nagyvárosokban, ahol — az öt legnagyobb város adatai alapján — megelőzte az MKP-t, és jelentősen elhúzott az SZDP mellett. A párt városi, sőt fővárosi jellege világosan bizonyítja, hogy elsősorban ez a politikai csoportosulás lett a polgárság politikai képviselője. A nagyburzsoázia és az „úri középosztály” maradványai, az egykori tisztviselők, katonatisztek, a különböző értelmiségi rétegek képviselői, városi kispolgárok, kisiparosok és kereskedők adták le rá szavazatukat. De sikerült behatolniuk — elsősorban a borsodi iparvidéken — az ipari munkásság soraiba is. Ugyanakkor Pfeifferék nem lebecsülendő paraszti szavazatokra is szert tettek, elsősorban a Viharsarokban, Csongrádban és Csanádban, a Duna-Tisza közének déli részén, valamint Észak-Magyarországon, a Mátra és a Bükk hegységek aljában. (AZ MFP a Dunántúlon alig vett részt a választási kampányban, 10 megyéből mindössze 4-ben állított képviselőjelöltet, Így itt nagyon kevés szavazatot kapott.) A történeti irodalom már rámutatott arra, hogy noha a földreform után a gazdagparaszság létszáma zsugorodott, e társadalmi réteg mintegy kétharmada — a korábbiaknál nagyobb koncentrációban — továbbra is az Alföldön, főleg Biharban, Csongrádban, Pest és Szolnok vármegyében helyezkedett el.¹¹⁰⁴ Nyilván nem véletlen, hogy az MFP épp azokban a vármegyékben aratta jelentősebb győzelmeit, ahol a falusi burzsoázia erősebb és befolyásosabb volt.

A „polgári középpárt” programjával széles körű választási kampányt folytató Független Magyar Demokrata Párt kudarcot vallott; 260 420 szavazattal a pártok ranglistáján a hetedik helyet foglalta el, holott kezdetben — helyzeti előnyét kihasználva — megelőzte a többi jobboldali frakciót. A párt paraszti szavazóinak részesedése elérte a kb. 70%-ot, ami azt jelentette, hogy Budapestet figyelmen kívül hagyva, ahol PDP tömegének egy szerényebb részét sikerült elhódítani, nem tudott gyökeret verni a polgári rétegekben, inkább parasztpárt jellegű maradt, közép- és gazdagparaszti támogatással.

A választási eredmények értelmezéséhez át kell tekintenünk azokat az okokat és folyamatokat, amelyek ezen eredményeket kialakították. A Független Kisgazdapárt hatalmas választási vereségének általános tényezőit úgy véljük, nem kell külön kifejtünk, az eddig elmondottak alapján világosak. Csupán arra utalnánk, hogy a kisgazdapárti birtokos paraszti mozgalom lehanyaglásának, politikai kudarcának forrása — egyebek mellett — abban keresendő, hogy megpróbálta átvenni a polgári érdekek képviselőjét is. A burzsoáziával való összefogás szükségszerűen vezetett el a radikális változást kívánó erőkkel való szembeforduláshoz, saját erejéből e szövetséggel nem tudott szakítani. A közvetlen okok közül a jobboldali pártok konkurenciáját, az egyházi támogatás elvesztését s különösen a vezető és aktivista réteg belső meghasonlottságát kell kiemelnünk. A pártnak Dinnyés Lajos és Dobi István mellett ismert, népszerű vezetői alig maradtak. A választási kudarcban szerepet játszott a pártvezetés ingadozó politikája, az ellentmondásos propaganda és agitáció, s az, hogy nem mertek szakítani az 1945-ös választási taktikával, ismét megpróbálkoztak a polgári érdekek vállalásával, ahelyett hogy a pártot mint a dolgozó parasztság politikai képviselőjét népszerűsítették volna. A belső torzskodás, a hatalmi harc szintén rontotta a párt kilátásait. A kisgazdapárt nem kerülhette el választási vereséget, de azt, valamint visszavesítésének mértékét — taktikai lépésekkel — azonban mérsékelhette volna. De az egyre inkább a polgári ellenzék oldalára tolódó tömegek megtartására már képtelennek bizonyult, bal felé, az újjazdák, a szegényparaszság és az agrárproletariátus felé már nem fordulhattott, azok körében hitelét veszítette. A kisgazdapárt zömmel azokat a kis- és középparaszti rétegeket tartotta meg, amelyek benne változatlanul a paraszti demokrácia letéteményesét, a birtokos parasztság érdekeinek képviselőjét látták.

Ha a baloldal egészét nézzük, az alig több, mint 4%-os szavazatnyereség nem tűnik jelentősnek, nem sikerült frontáttörést végrehajtani, s megszerezni az abszolút többséget. A látszat ellenére a 320 000 választó megnyerése nem lebecsülendő eredmény. A magyar politikai életet a felszabadulás után mély polarizáció jellemezte, a „népi” demokrácia mind bal-, mind jobboldalának egyaránt viszonylag szilárd társadalmi bázisa volt. A munkásosztály és a szegényparaszság pártjai nagy erőt képeztek, jelentős tömegbefolyással rendelkeztek, amelyet a középrétegek múltja, politikai kultúrája, beállítottsága miatt csak nagyon lassan lehetett növelni. Jellemző, hogy a közvélemény-kutató felmérések szerint szinte va-

lamennyi társadalmi réteg körében (ha nem is teljesen egyforma mértékben) a kommunista vezetők voltak a legnépszerűbbek és a legismertebbek, a szociáldemokraták és a kisgazdák csak követték őket. A politikailag tudatos közvélemény a városokban mégis inkább az SZDP mérsékeltebb programjával szimpatizált, s vidéken az FKgP agrárius színezetű politikáját támogatta.¹¹⁰⁵

Mindazonáltal, ha a középrétegek körében felgyorsuló polarizáció a baloldal számára látszólag kedvezőtlenebb volt, az „átállás”, a munkásosztályhoz való közeledés lassabban bontakozott ki, mégis ez a tendencia jelentette a jövőt. Igaz, hogy nagy paraszti tömegek fordultak jobbra, de az a tény, hogy az MKP elsősorban paraszti szavazatokat nyert el, s az NPP maga is gyarapodott, arra mutat, hogy a paraszti demokrácia híveinek táborán belül is, megerősödtek a baloldali tendenciák.

A konzervatív ellenzéki pártok meglepő arányú választási sikere maga is sokoldalú vizsgálódást igényel.

A tőkés-földbirtokos osztályok és az úri középosztály maradványai, egyes gazdagparaszti, polgári, értelmiségi és kispolgári csoportok, amelyek a felszabadulás első percétől kezdve szemben álltak a demokratikus rendszerrel, vagy legalább is fenntartásaik voltak, változatlanul alig érezték közösséget az új demokratikus politikai berendezkedéssel, a társadalmi-politikai változások felettük és nélkülük zajlottak le. Továbbra is a letűnt ellenforradalmi rendszer valamelyest demokratizált változatának hívei maradtak, s azt várták, hogy visszatér régi világ, amelyben megkülönböztetett helyük és szerepük volt. Elleneztek a demokratikus változásokat, szembefordultak a munkáspártokkal, tartottak a kommunizáltaktól agítottak ellenük. Elvetették az államosításokat és a 3 éves tervet. A fennálló viszonyok tagadása, a perspektívtalanság kétségbeesett, akciókba sodorta őket, s olyan hangulatot alakított ki körükben, amelyben a gyűlölködés, a vad ellenzékiesség egyre terjedő irracionálisizmussal és csodavárással párosult. Ugyanakkor a polgárság azon része, amely a háború előtt sem szimpatizált az ellenforradalmi rendszerrel, s a felszabadulás után egyre inkább a polgári demokrácia felé fordult — sőt szimpatizált a „népi” demokráciával —, még mindig nem hitte el, hogy a demokratikus rendszer tartós lesz, és képes megszilárdítani helyzetét, még mindig azt hitte, hogy a hagyományos osztályrend, a régi polgári életforma és erkölcsi-politikai értékrendszer nem változik meg gyökeresen. A polgári rétegek zavartottsága, rossz közérzete, félelmei az átmeneti társadalmi-politikai helyzet adekvát kifejeződései voltak, s ebben nem kis szerepet játszott az is, hogy — főleg a nagypolgári értelmiségi körök — áldozatul estek az angolszász hatalmak szovjetellenes és háborús propagandájának. A realitásokkal szemben úgy hitték, hogy a kapitalista restaurációra még sor kerülhet, s várták a nagy fordulatot, amely valamilyen csoda folytán megváltoztatja a nekik nem tetsző politikai viszonyokat.

E magatartásnak köszönhatték Pfeifferék és Barankovicsék és a kisebb jobboldali frakciók választási sikereiket. Ugyanakkor az, hogy helyenként be tudtak hatolni a földreform után is jelentős számú nincstelen és szegényparasztság, valamint az ipari munkásság kevésbé öntudatos rétegébe, abban mindenekelőtt a gazdasági helyzete játszott szerepet. Az életszínvonal csak lassan emelkedett, a háború utáni nyomorúságot nem lehetett máról holnapra felszámolni. A Tiszántúlon, éppen a Viharsarokban, jelentős volt a munkanélküliek száma. Természetesen még éltek a régi ideológiai sztereotípiák, a kommunista- és szovjetellenesség is. A jobboldali ellenzék gyorsan megtalálta azt a hangot, amellyel a kevésbé öntudatos, jobb életet kívánó tömegek egy részét maga mellé állíhatta. A politikai helyzet mellett ez az elégedetlensége volt az a belső hajtóerő, amely arra készítette a munkáspártokat, hogy továbblépjenek a modernizáció nem kapitalista útján.

VI.

A FÜGGETLEN KISGAZDAPÁRT ÚJJÁSZERVEZŐDÉSE 1956-BAN

Az 1949-es választások után a Független Kisgazdapárt fokozatosan felhagyott minden politikai tevékenységgel, a pártélet gyakorlatilag megszűnt. Gyűléseket, képviselői beszámolókat nem tarthatott. Augusztusban a még megmaradt kisgazdapárti lapokat, közöttük a Kis Újságot államosították. A párt állami finanszírozása lassan a minimumra csökkent. A Semmelweis utcai pártközpontot fel kellett adnia, előbb a Bajza utcába költözött, majd 1951-ben a II. kerületben, a Rózsadombon, a Zárda utcában (ma Rómer Flóris utca) kapott egy kis villában néhány helyiséget.¹¹⁰⁶ A pártot nem tiltották be, a Zárda utcai épületen az 50-es években végig ki volt függesztve a "Független Kisgazdapárt" felirat, s a pesti telefon-könyvben meg lehetett találni a párt telefonszámát. A pártirodán Aranyosi Béláné, az FKgP köztisztviselőben álló régi titkárnője fogadta a véletlenül odavetődőket, s igyekezett segíteni ügyes-bajos dolgaikban, váltakozó sikerrel. Néha vidéki képviselők is belátogattak oda, gondosan vigyázva, hogy a társalgás során politikáról véletlenül se essék szó.¹¹⁰⁷

A párt vezető rétege mind országos, mind helyi szinten teljesen felmorzsolódott az 50-es évek elejére. A párt élén álló „négyes fogat” már 1947-ben széthullott. Mint ismeretes Kovács Bélát, a párt főtákarát 1947. február 25-én az MKP vezetőinek közbenjárására a szovjet hatóságok koholt vádak alapján letartóztatták, és a Szovjetunióba hurcolták. Nagy Ferenc svájci tartózkodása alatt, 1947. június 2-án lemondott miniszterelnöki tisztségéről és emigrálni kényszerült. Vele egy időben elhagyta az országot Varga Béla is. Tildy Zoltánt, veje, Csorányi Viktor kémkedési ügyét felhasználva, 1948. augusztus 3-án lemondatták és házi őrizet alá helyezték.

A párt polgári jobboldalához és paraszti centrumához tartozó politikusok, diplomaták, újságírók egy része 1947–1948 folyamán emigrált. Közéjük tartozott például Auer Pál párizsi magyar követ, Bartha Albert volt honvédelmi miniszter, Desseffy Gyula, a Kis Újság egykori főszerkesztője, képviselő, Gordon Ferenc pénzügyminiszter, Jékelyi László, Tildy egykori kabinetfőnöke, Belső Gyula, Hám Tibor, Pfeiffer Zoltán, Saláta Kálmán képviselők és sokan mások.¹¹⁰⁸

Az itthon maradottak közül többen a politikai perek áldozatául estek. 1947-ben a Magyar Közösség ügynevezett köztársaság ellenes összeesküvése kapcsán őrizetbe vették Mistéthy Endre újjáépítési, majd építés- és közmunkaügyi minisztert, s bevitték a rendőrségre hat fiatal, Nagy Ferenc környezetéhez tartozó képviselőt. Konceptiók perek során Mistéthy 6, Jaczkó Pált 5 évi kényszerszolgálatra ítélték, Gyulai László öt év börtönt kapott, a többieket kisebb börtönbüntetéssel sújtották.¹¹⁰⁹ Pásztor Tamás ügyvédet, Budapest II. kerületi elnököt, volt kisgazdapárti, majd Pfeiffer-párti képviselőt 1948 szeptember 22-én vették őrizetbe és a fővárosi katonai törvényszék hűtlenség alaptalan vádjával életfogytiglani fegyházra ítélték.¹¹¹⁰ Az 1950-es évek elejének letartóztatási hullámai is számos kisgazdapárti politikust érintettek, sajnos létszámukra összefoglaló adatok nem állnak rendelkezésre. Kóvágy Józsefet, Budapest 1945–1947 közötti kisgazdapárti polgármesterét 1950. május 23-án tartóztatták le, és még ezen év november 27-én életfogytiglani börtönre ítélték. Vele egy perben ítélték 15 év fegyházra Padányi Gulyás Béla képviselőt, az FKgP Külügyi Bizottságának volt elnökét és Rubletzky Géza képviselőt, 1948-tól az FKgP nagybudapesti szervezetének elnökét, az Állami Hirdető Nemzeti Vállalat vezérigazgatóját. Ő egyébként baloldali beállítottságú volt és 1953. január 19-én a fegyházban belehalt a kínzások okozta sérüléseibe. Potoczky Kálmánt, aki a kisgazdapárti központban a propaganda, majd 1947–1949-ben a szervezési osztályt vezette, 1950. május 22-én vették őrizetbe és a katonai bíróság kémkedés alaptalan vádjával 15 év fegyházra ítélté.¹¹¹¹ Vidovics Ferenc nemzetgyűlési képviselőre, aki 1945–1946-ban Somogy vármegye főispánja volt, 1951. május 24-én — össz-büntetésül, amelynek egy része minden alapot nélkülözött — a budapesti megyei bíróság 20 év börtönbüntetést szabott ki. Ő már 1948. május 5-től az ÁVO „vendégszeretétét”

élvezte. Futó Dezső volt kisgazdapárti újságíró, az idő tájt segéd munkást 1952. március végén vitte el három ÁVH-s. Augusztus 18-án 10 perces, rekord gyorsaságú tárgyaláson a Legfelsőbb Bíróság jóváhagyta az első fokon rá kiszabott 10 év börtönt.¹¹¹² Mellettük letartóztatták, elítélték és éveket töltöttek börtönben többek között Adorján József¹¹¹³, Dobó Gyula, Gróh József, Gyulai József, Hódy György, Vócsa Ferenc stb. képviselők. Ismereteink szerint a kisgazdapárti politikusok közül csak Csornoky Viktort ítélték halálra és végezték ki 1948. december 7-én.

A kisgazdapárti politikusok, helyi vezetők és aktivisták közül sokakat internáltak, illetve kitelepítettek. Őket illetően sincsenek összefoglaló, számszerű adatok. Többen kerültek például a leghírhedtebb munkatáborba, Recskre, közöttük Pártay Tivadar, B. Rácz István. Nem keveseket, mint ellenséges elemeket, évekig rendőri ellenőrzés alatt tartottak. A vidéki vezetők, volt parasztképviselők közül csomóan kerültek kuláklistára. Állandó atrocitások érték őket, jogtalanul büntetéseket szabtak ki rájuk, elkobozták földjüket, vagy a helyi tévesz betagosította azokat. A tehetősebb kisgazdapárti parasztnak, természetesen nemcsak nekik, elvették lakását, másokat költöztettek be. Egy sereg jól gazdálkodó parasztember, nem bírva a zaklatásokat, ellenszolgáltatás nélkül felajánlotta földjét az államnak; elhagyta a mezőgazdaságot, a városba költözött, s az iparban, a kereskedelembe, vagy a szolgáltató szférában helyezkedett el, többnyire fizikai munkásként. A kisgazdapárti kispárosok, kiskereskedők, kisvállalkozók közül sokan az 1949-es államosítások idején veszítették el egzisztenciájukat. Az értelmiségiek, alkalmazottak nagy hányada az ötvenes évek éberségi kampánya nyomán került az utcára. A kisgazdapártban korábban szerepet vállaló ügyvédek eltiltották hivatásuk gyakorlásától.

A kisgazdapárti balszárny vezetői és hívei ki — meggyőződésből, ki karrierizmusból, ki pusztán csak tehetetlenségéből vagy megélhetési okokból — beilleszkedtek a Rákosi-rendszerbe. Az ismertebb politikusok közül Dobi István 1948. december 10-től miniszterelnök, majd 1952. augusztus 14-től az Elnöki Tanács elnöke tisztét töltötte be. Magas funkciója ellenére minimális politikai befolyással rendelkezett, tekintélye alig volt. Származásából, életútjából is adódott, hogy hitt a szocializmusban, de a sztálini modell negatív vonásaival, a terrorral, az elnyomással, az emberek oktalan üldözésével nem értett egyet. Kiszolgált a Rákosi-féle pártvezetést, cserébe semmibe vették és megfigyelés alatt tartották. A kisgazdapárt elnökének tekintette magát, noha ez akkortájt kimerült abban, hogy 1954-től kezdve minden újévkor a Zárda utcában fogadta régi barátai üdvözlését. Bognár József, 1948–49-ben a párt ügyvezető elnöke, mindvégig miniszteri posztokat töltött be. Mihályfi Ernő 1949-től, létrehozásától az Elnöki Tanács tagja volt (haláláig). 1949–51-ben a Kulturális Kapcsolatok Intézetének elnöki pozícióját foglalta el, majd népművelési miniszterhelyettes lett. 1955. május 18-án a Hazafias Népfront főtitkárává választották. Ortutay Gyula 1950-től a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának elnöke, egyetemi tanár, akadémiai levelező tag, 1953-ig országgyűlési képviselő volt. Barcs Sándor 1950-től vezérigazgatóként az MTI-t vezette, 1953-ban újra képviselővé választották. Pesta László, a párt utolsó pártigazgatója a Fővárosi Tanács elnökhelyetteseként tevékenykedett.

1953 nyarától kezdve, Nagy Imre miniszterelnöksége alatt mérséklődött a politikai elnyomás, megnyíltak az internáló-táborok, visszatérhettek a kitelepítettek. A kisgazdapárti politikusok, aktivisták között Budapesten és vidéken lassan újjáalakultak a régi személyes kapcsolatok és új ismeretségek, munkahelyi barátságok kötődtek. 1954 és 1956 között a fővárosban több kisgazdapárti csoportosulás, asztaltársaság alakult ki. A Pártay-csoporthoz tartozott Adorján József, Mátéffy Géza, B. Szabó István, Szemes József, Törő József volt képviselők, Győr Zoltán, Horváth Dénes és néhány más újságíró. Rendszerint nyilvános helyen találkoztak, presszóban, éttermekben, 1956-ban pedig a Soproni Haladás Tsz Budapest V. kerületi Havas utcai borozójába tették át székhelyüket.¹¹¹⁴ A New York Kávéházba jártak Bencsik Gyula, Czövek Jenő, Dancs József, Samu László képviselők, de gyakran megfordult itt vasárnap délelőttönként Szemes József, Győr Zoltán és sokan mások. Egyszer-egyszer B. Szabó, sőt még Z. Nagy Ferenc is ellátogatott oda.¹¹¹⁵ A Pilvax-kör két oszlopos tagja Csorba János és Németh Imre volt, de rajtuk kívül más kisgazdapártiak is jártak ide.¹¹¹⁶ A Gellért Szállóban találkoztak egymással Almágy Pál, Szolnoki István, Zsom

Miklós és más egykori kisgazdapárti képviselők.¹¹¹⁷ Az Éva presszóban (ma Ádám söröző) kisgazdapárti újságírók jöttek össze, közöttük Föld Aurél, Klamár Gyula, Horváth Dénes.¹¹¹⁸ Dinnyés Lajos volt miniszterelnök művészek körében érezte jól magát, ő a Brazil presszóba járt az Opera mellé, ahol gyakran találkozott Harangozó Gyulával, Székely Mihállyal, Svéd Sándorral, Komáromi Lászlóval, s újságíró barátaival.¹¹¹⁹ E csoportok nem voltak zártak, egyesek, mint például Pártay Tivadar több asztaltársaságba is el-elment.

A baloldaliak a kisgazdapárti székházba, a Zárda utcába jártak fel továbbra is, amelynek látogatottsága csak 1956 tavaszán, az SZKP XX. kongresszusa után kezdett nőni. A hétfői összejövetelekre viszonylag rendszeresen eljárt többekkel együtt Dernői Kocsis László, Ortutay Gyula, Pesta László, Varga István volt államtitkár, a párt közgazdasági szakértője, néha Oltványi Imre és Barcs Sándor is. Gyakran megfordult ott Szemes József.¹¹²⁰

A széleskörű kapcsolatrendszer, amely 1956 nyaráig alapvetően baráti jellegű volt, még ha a találkozások alkalmával esett is szó politikáról, később, 1956 őszén nagyon fontossá lett, többek között ez tette lehetővé a kisgazdapárt gyors újjászervezését.

A különböző kisgazdapárti csoportok tagjai 1956 tavaszán, nyarán növekvő érdeklődéssel figyelték az MDP-n belüli pártellenzék Rákosi menesztéséért és a politikai önkényuralom felszámolásáért folytatott küzdelmét. Olvasták az újságokat, gyűjtötték a híreket. Ha a Petőfi Kör összejöveteleire, néhány kivételtől eltekintve, nem jártak is el, tudták, mi történt ott. Érzékelték a növekvő politikai feszültséget, tisztában voltak vele, hogy mielőbb változásoknak kell történniük a politikában. Rákosi Mátyásnak, az MDP főtitkárának leváltását 1956 júliusában jó jelnek tekintették, utódjául Gerő megválasztásának viszont már nem örültek. Igazában egy dolog érdekelte a kisgazdapárti köröket: a párt milyen szerepet kaphat a jövőben, újra szabadon működhet-e, visszatérhet-e a közéletbe. Kialakult politikai elképzeléseik e tekintetben nem voltak, s hiányoztak azok az országosan ismert vezetők is, aki az FKGP-t megfelelő tekintéllyel és politikai súllyal képviselik. A helyzet azonban hamarosan megváltozott.

Kovács Bélát, akit a szovjet hatóságok 1955 november elején átadtak a magyar kormánynak, de Rákosiék nem engedték szabadon, Dobi István és Bognár József többszöri közbenjárására¹¹²¹ 1956. április 2-án ítélete felfüggesztésével szabadlábra helyezték és hazatérhetett családjához. Tildy Zoltán házi őrizetét 1956. május 1-én szüntették meg. Ha a rehabilitáció során utolsóként is, de egymás után nyerték vissza szabadságukat a bebörtönözött kisgazdapárti politikusok. Potoczky Kálmán május 25-én, Futó Dezső július 4-én, majd szeptember folyamán Kővágó József, Padányi Gulyás Béla és Vidovics Ferenc. Értelemszerűen Kovács Béla és Tildy lettek azok a vezetők, akik köré különböző kisgazdapárti csoportok tagjai felsorakoztak.

Kovács Béla kiszabadulását a korabeli sajtó nem hozta nyilvánosságra, de hamarosan elterjedt a híre. Levélben és személyesen nagyon sokan keresték fel. Pártay Tivadar és B. Szabó május végén utaztak le hozzá Baranyába. A beszélgetés során a kölcsönös élménybeszámoló után politikai kérdéseket is érintettek. A kisgazdapárt újjászervezését illetően Kovács Béla úgy foglalt állást, hogy arra egyelőre nem lát lehetőséget, de úgy vélte, a pártnak és egyes vezetőinek szerepe lehet a közeljövőben. Azt tanácsolta, várják meg, amíg a kormányzat kezdeményez e téren. Felvetette, hogy esetleg új néven kellene a pártot reorganizálni, mert a tömegek szemében kompromittálódott. Nagy Ferencről és Tildyről előtérbe nyilatkozott, mert szerinte 1947-ben nem álltak ki mellette, és nem akadályozták meg elhurcolását. Felmerült, hogy a kisgazdapártiaknak a Hazafias Népfront keretei között kellene lehetőséget keresniük a politikai tevékenységhez. Ezt nem ellenezte. Szóba került a termelőszövetkezeti mozgalom is. Pártayék meglepetésére Kovács Béla elismerően nyilatkozott a téveszkekről, s csak az erőszakos szervezést, az önkéntesség hiányát kifogásolta. Nagy Imre sorsáról és a pártellenzék tevékenységéről voltak értesülései; annak a véleményének adott hangot, hogy Nagy Imre előbb-utóbb vissza fog kerülni a pártba és szerephez fog jutni. Egészségi állapotára hivatkozva (magas vérnyomással küszködött) azt mondta vendéginek, hogy legalább egy évig nem akar bekapcsolódni a politikai életbe.¹¹²²

Kovács az elkövetkező hónapokban valóban nagyon passzív magatartást tanúsított félt, állítólag figyelmeztették is, hogy nem rehabilitálták, hanem csak felfüggesztették íté-

letét.¹¹²³ Óvatossága inkább politikai természetű volt, várta, hogy miként alakul a belpolitikai helyzet. Kapcsolatokat nem keresett, de Dobival, Bognárral többször találkozott Pesten. Megszervezték találkozáját Tildyvel, ami a régi dolgok miatt rosszul sikerült.¹¹²⁴ A pártellenzékekkel, Nagy Imrével és környezetével sem került összeköttetésbe.

Tildy Zoltánt házi őrizetének feloldása után az elsőként Dernői Kocsis László újságíró kereste fel, majd másnap Dobi Istvánnal, az Elnöki Tanács elnökével tért vissza. Hamarosan Bognár József és Ortutay Gyula is látogatást tett, s néhány nap elteltével sora tűntek fel a régi barátok, ismerősök. Ha fizikailag nem is, de szellemileg és lelkileg jó állapotban találták. Bognár és Ortutay megkezdték szélesebb körű, alaposabb tájékoztatását a kül- és belpolitikai helyzetről, s a közéletbe való visszatérésének előkészítését.¹¹²⁵ Bognár többek között felhívta Tildy figyelmét arra, hogy a politikai események abba az irányba haladnak, hogy a volt koalíciós pártok, így a kisgazdapárt is újra szerepet kaphatnak.¹¹²⁶ Nyolc évi elszigeteltség után, nem túl jó egészségi állapotban egyenlőre a politikába nem kívánt visszatérni. Arra gondolt, hogy inkább valamiféle társadalmi tevékenységet vállal.

Június elején felvetette a kormány részéről személyes ügyeiben vele tárgyaló Erdei Ferencnek, hogy készséggel vállalna valamilyen funkciót a békemozgalmában.¹¹²⁷ Ajánlata a pártvezetés csak Rákosi bukása után tért vissza. Addigra kialakult, hogy Tildynek legjobban a népfrontmozgalomban lehetne hasznát venni. Hegedüs András miniszterelnök és Gerő Ernő, az MDP első titkára fogadták és tárgyaltak vele ez ügyben. Az MDP PB 1956. augusztus 31-én határozatot hozott, hogy Központi Vezetőség a népfront az októberben összeülő országos tanácskozásának javasolja, vonják be Szakasits Árpádot és Tildy Zoltánt az Országos Tanácsba, s válasszák meg mindkettőjüket a Hazafias Népfront Országos Tanácsa elnöksége tagjaiként.¹¹²⁸

Tildy 1956. augusztus végén Szentiványi Lajos volt kisgazdapárti politikus temetésén jelent meg először a nyilvánosság előtt¹¹²⁹, majd szeptember-október folyamán egyre gyakrabban lehetett róla hírt hallani. Október 7-én interjút adott a Magyar Nemzetnek. Október 17-én részt vett a Petőfi Kör által a közgazdaságtudományi egyetemen a „Kertmagyarország” címmel rendezett, a mezőgazdaság kérdéseivel foglalkozó vitán, ahol a szövetkezeti gazdálkodás mellett foglalt állást.¹¹³⁰ Október 18–19-én Dobi társaságában Baranyába utazott, ahol egy termelőszövetkezetet és Pécssett, Komlón, illetve Dunaújvárosban ipari létesítményeket látogatott meg. Tapasztalatairól elismerően nyilatkozott.¹¹³¹ Október 19-én Kaposvárott részt vett Márkus István „Somogyi összegzés” című tanulmányának vitáján, ahol meglepte az éles hangnem, a kormányellenes hangulat, Nagy Imre visszatérésének követelése és a szövetkezeti mozgalom kemény bírálata. Felszólalásában mérséklethez, józanságra, megfontoltságra intette a jelenlévőket.¹¹³² A jugoszláv út előtt Hegedüs miniszterelnöknek felhívta a figyelmét az országban fokozódó feszültségre, a kormány és a párt növekvő népszerűtlenségére, a bizalmi válság jeleire. Nem kapott megnyugtató választ. Annak viszont örült: a szovjet vezetők meghívták, látogasson el a Szovjetunióba.

A különböző kisgazdapárti csoportokban szeptember-október folyamán élénk vita folyt arról, hogy részt vegyenek-e a népfront munkájában. A Pártay-csoportban, s más kisgazdapárti körökben is az általános vélemény alakult ki, hogy az előnyös lenne számukra, mert legális keretet adna a politikai tevékenységhez. Pártay erről tárgyalt is Dávid Ferencsel, a HNF osztályvezetőjével, és átadott egy listát a bevonandó kisgazdapárti politikusokról, akik között B. Rácz István, Csorba János és Szolnoki István is szerepelt.¹¹³³ Pártay továbbra is Kovács Bélával tartotta a kapcsolatot, akinek figyelmeztetése ellenére igyekezett összeköttetést keresni az MDP belső ellenzéke, elsősorban a Nagy Imre és környezete felé. Viszonylag jó személyes viszonya alakult ki Vásárhelyi Miklóssal, többször találkoztak, kölcsönösen kicserélték információikat. Vásárhelyi 1956. augusztusában megszervezte, hogy Pártay, ha rövid időre is, de találkozzon Nagy Imrével.¹¹³⁴

A nyár folyamán a kisgazdapárt tagjai, aktivistái nemcsak a fővárosban, de másutt is kezdtek egymással kapcsolatot keresni, összejárni, intenzívebben foglalkozni politikai kérdésekkel. Ez történt például Kaposvárott, Pécssett, Nyíregyházán, Szolnokon. Lupkovics György ügyvéd, volt Szabolcs-Szatmár megyei pártelnök szeptemberben „Pártonkívüliek

véleménye „ címmel hozzákezdett egy politikai program kidolgozásához, amely még az MDP KV júliusi határozataihoz kapcsolódott.¹¹³⁵

Mindezek ellenére az 1956. október 23-i tüntetések és tömegmegmozdulások, majd a fegyveres felkelés kirobbanása a kisgazdapárti politikusokat teljesen váratlanul és felkészületlenül érték.

1956. október 23.

Tildy Zoltán délután lakásán (XII. ker. Budakeszi u. 46.) az öt felkereső Bencsik Gyulától és Z. Nagy Ferencről értesült arról, hogy a városban tüntetés van. 4–5 óra körül Zoltán fia társaságában hazaérkező felesége megerősítette a hírt. Másnap reggel a telefonon jelentkező Dernői Kocsis Lászlótól tudta meg, hogy a városban zavargások vannak és fegyveres összetűzésekre került sor. Tanácsára lemondott arról a tervéről, hogy horgászni menjen. Tildyt megdöbbenítették és megrendítették a hírek, de nem gondolta, hogy valamit tennie kellene.¹¹³⁶

Kővágó József, aki két nappal korábban érkezett fel a Balaton mellől, október 23-án délután kiment feleségével Pesterzsébetre egy régi barátjához, aki vacsorára hívta meg. Fogalmuk sem volt arról, hogy mi zajlik a városban. A család hazaérkező egyetemista leányától hallott először a Parlament előtti tömeggyűlésről, s arról, hogy Nagy Imrét lehurrogták, amikor „elvtársak” megszólítással fordult a tüntetőkhöz. Az éjszaka folyamán Szentiványi József ügyvéd barátjával és többekkel, akiket még 1944-ből, az ellenállási mozgalom időszakából ismert, végigjárták a belvárost. Beszélgettek az emberekkel, látták a fegyveres felkelőket, hallották a lövöldözést. Kővágó vegyes érzelmekkel fogadta a történeteket. Első reakciója az volt, hogy a Rákosi-rendszerrel elégedetlen kommunisták, fiatalok mozdultak meg és vonultak ki az utcára, másnap személyes tapasztalatai alapján már úgy vélte, általános felkelés, forradalom robbant ki.¹¹³⁷

Pártay Tivadar és B. Szabó István 23-án reggel bementek dolgozni a csepeli szabad kikötőbe, ahol a Hungarotex számára ládákat szögeltek össze. Semmit nem tudtak az egyetemisták által meghirdetett tüntetésről. Pártay előbb eljött munkahelyéről, mert a Szabad Nép székházába kellett mennie újságírói rehabilitációjával kapcsolatban. A portástól értesült, hogy a városban tüntetés zajlik. Elindult a Rákóczi úton és az Astoriánál megállt, s végignézte az egyetemista fiatalok felvonulását, akik nemzeti mellett vörös zászlót is vittek. A tüntetésbe nem kapcsolódott be, hanem 5–6 óra körül elment szokásos találkozó helyükre a Havas utcai soproni borkimérésbe.¹¹³⁸ B. Szabó és kollégái fél 4–4 óra körül nagy meglepetéssel értesültek izgatottságát nehezen leplezni tudó munkahelyi főnököktől, hogy Pesten tüntetések vannak. A villamosok Csepelről még közlekedtek, így akadály nélkül hazaért Veres Pálné utcai lakására. Este feljött érte Győr Zoltán és elmentek a Havas utcába, ahol már ott volt Pártay mellett Horváth Dénes újságíró, Szemes József és Mátéffy Géza, és több egykori kisgazdapárti tag. Horváth magával hozott egy röplapot, amely a műszaki egyetemisták előző éjszaka elfogadott 14 pontját tartalmazta, közöttük szabad választások megrendezését, a többpártrendszer visszaállítását s a szovjet csapatok kivonását. A jelenlévők ezekkel a követelésekkel általában egyetértettek.¹¹³⁹ Meghallgatták Gerő beszédét, amelyet elhibázottnak tartottak.¹¹⁴⁰ „Arra az álláspontra jutottunk — vallotta később a kihallgatások során Pártay — hogy ki kell várni az események alakulását.”¹¹⁴¹ Arra a hírre, hogy a Magyar Rádiónál tüntetések vannak, fél 9 körül mégis felkerekedtek. „Amikor a Múzeum kerthoz értünk, hatalmas tömeget láttunk — mondotta kihallgatásakor B. Szabó — Két teherautó égett, amelyet a felkelők gyújtottak fel. Több villamos állt, ablakaik részben ki voltak törve. Nézelődtünk és közeledtünk a rádió épületéhez, közben a tömeg elsodort bennünket egymástól. A rádió védői ekkor könnyfakasztó gránátokat használtak. Pártayval még egy rövid időre összetalálkoztam, majd véglegesen elvesztettük egymást. A Múzeum kertbe bejutottam, ahol egy idő múlva riasztólövéseket hallottam. Amíg ott álltam, sebesülést nem láttam. A rádió épületéhez közel nem jutottam el. Még kapuzárás előtt lakásomra értem. Úgy értesültem később, hogy a tűzharc csak azt követően kezdődött el”¹¹⁴² Pártay csak éjfél után vetődött haza feleségével, aki végig vele volt, addig az utcákat

járták. B. Szabó igazából nem látta át, mi történt az előző nap, mert 24-reggel, mint minden hétköznapi munkába indult. Csak a villamos megállóban tudta meg, hogy az egész városban leállt az élet, s harcok folynak. Hazament és napokig csak rövid időre mozdult ki, a rádiót hallgatta.¹¹⁴³

Futó Dezső egész nap az utcán volt. Mint vérbeli újságíró igyekezett ott lenni, ahol történik valami. Késő délután felment a Magyar Nemzet szerkesztőségébe, hogy tájékoztassa Losonczy Gézát a diáktüntetésről, s a városban uralkodó hangulatról. Azt mondták neki, hogy Losonczy a rádióba ment, ezért utána indult. Az épületbe nem jutott be, de ott maradt a környéken. Felhívta az utcáról nyilvános telefonon Marton Endrét, az AP tudósítóját s neki számolt be élményeiről. Este tíz után a Szentkirály utca és a Bródy Sándor utca kereszteződéséről nem messze állt, amikor az első éles lövések a tüntetőket érték. Felírta az egyik kapualjban holtan fekvő két fiatalember adatait, és lediktálta Martonnak, aki világgá röptette hírt: Budapesten fegyveres felkelés robbant ki, és már halottak is vannak. Futó egyébként látta, hogy a Kőfaragó utcában — nem messze a rádióépületétől — gépkocsiról fegyvert osztogattak a járőrkelőknek. Egész hajnalig talpon volt.¹¹⁴⁴

Az egykori kisgazdapárti politikusok közül másokról is tudunk, akik október 23-án kimentek az utcára. Csorba János például egy barátjával a Bem-szobornál, autóból nézte végig a diákok felvonulását.¹¹⁴⁵ Feltehetően az FKGP volt tagjai közül nem kevesen ott voltak a tüntetők között, a Petőfi-szobornál, a Bem-téren, majd a Parlament előtt. A kisgazdapártiaknak a népfelkelés kirobbantásában nem volt szerepük, csak nézői voltak az eseményeknek.

Tildy Zoltán és Kovács Béla bekerülése a Nagy Imre-kormányba

Nagy Imre miniszterelnökké történt kinevezése után már október 24-25-én megkezdődtek az előzetes, nem hivatalos jellegű konzultációk az új kormány összetételét illetően. Ezeken a megbeszéléseken Dobi István és Bognár József felvetették Gerő Ernőnek és Nagy Imrének, majd Gerő leváltása után Kádár Jánosnak, hogy az új kormányba be kellene vonni Tildy Zoltánt és Kovács Bélát. A javaslatot Gerő és Kádár szimpátiával fogadták, Nagy azonban Tildyt illetően érzékelhetően tartózkodóan viselkedett, de nem mondott nemet.¹¹⁴⁶ Különböző kormánylistákat állítottak össze. Az egyik előzetes változat szerint csak Kovács Béla „elvtárs” került volna be a kormányba földművelési miniszterként, a másik tervezet szerint viszont csak Tildy Zoltán lett volna a kormány tagja, mint államminiszter és Matolcsi János maradt volna a Földművelésügyi Minisztérium élén. Természetesen fennmaradt olyan lista is, amelyen mindkettőjük neve szerepel.¹¹⁴⁷

Az MDP vezető szervei október 26-án tárgyaltak az új kormány összetételéről. A szűkebb pártvezetés számára ekkora már világossá vált, hogy a széthullóban lévő párt számára csak egy alternatíva létezik: vagy elutasítja a demokratikus tömegmozgalom által felvetett követeléseket, nem változtat a kormány összetételén és a szovjet hadseregre támaszkodva erőszakkal felszámolja a fegyveres felkelést, vagy engedményeket tesz, a kormányt átalakítják, a magukat kompromittált sztálinista minisztereket kihagyják és új embereket vonnak be a kormányzásba pártönkívüli értelmiségiek, szakemberek és a volt ellenzéki politikusok köréből, s inkább tárgyalások, mint a fegyveres harc útján próbálnak kiutat találni a kialakult helyzetből. Tudatában voltak annak, hogy az első megoldás esetén a harcok folytatódnak, újabb áldozatok lesznek, az MDP és a kormány azt a minimális tekintélyét és befolyását is elveszti, amellyel e napokban még rendelkezett, a kormányzat és a tömegek közötti szakadék elmélyül.¹¹⁴⁸

A szűkebb pártvezetés számára a kisgazdapárti politikusok elfogadhatóak voltak, Kádár és Nagy Imre — még a felszabadulás utáni évekből — személyesen ismerték őket, mint láttuk mindketten már október 23-a előtt is készek voltak bizonyos együttműködésre. A felkelés kirobbanása után lojálisan viselkedtek. Tildy október 24-én Kállai Gyula — akkor a KV Kulturális Osztályának vezetője — kérésére rádiónyilatkozatot adott, amelyben finoman értésre adta, hogy nem vett részt és nem vesz részt az eseményekben, s nincs felelős beosztásban, de kiállt Nagy Imre és az általa felállítandó kormány mellett, nyugalomra, a

rend és a belső béke helyreállítására, s burkoltan a fegyveres harcok abbahagyására szólított fel. A beszéd, amely 12 óra 22 perckor hangzott el és többször megismételték, nem váltott ki visszhangot.¹¹⁴⁹ Kovács Béla, aki betegen feküdt a pécsi klinikán, nem adott nyilatkozatot. Nem támogatta, de nem is támadta Nagy Imrét és az új pártvezetőséget. Az Akadémiai utcai pártközpontban úgy gondolták, hogy bevonása a kormányba megnyugtathatja a parasztságot. Politikai hasznot reméltek abból, hogy a Rákosi-féle pártvezetés koholt vádak alapján elhurcoltatta és éveket töltött szovjet börtönökben.

Az MDP PB október 26-án hajnalban ülésezett, itt elfogadták a kormánylistát, amelyen Tildy Zoltán és Kovács Béla neve is szerepelt.¹¹⁵⁰ A délelőttre összehívott KV-ülésen Nagy Imre terjesztette elő a PB javaslatát. Személyi kérdésekről nem bontakozott ki komoly vita. Viszonylag könnyen született egyetértés abban, hogy a leginkább kompromittált sztálinista minisztereket ki kell hagyni, s részben a korábbi pártellenzék soraiból, részben a párton kívülről új embereket kell bevonni. Kovács Béla személyét egyedül Szalai Béla kifogásolta. Többek között kijelentette: „Kovács Béla jelölése komoly veszély a falu szocialista átalakítása szempontjából.” Helyette a Nagy Imre környezetéhez tartozó Donáth Ferencet ajánlotta, amit Kádár János nem fogadott el.¹¹⁵¹ Tildy érdemben nem került szóba, mert az a téves információ hangzott el róla a KV-ülésen, hogy nem vállalja az államminiszteri tisztséget.¹¹⁵² Tildyvel ekkor még nem beszéltek a vele kapcsolatos tervekről, tehát nem mondhatott nemet. A tévedés valószínűleg arra vezethető vissza, hogy 24-én reggel, amikor a rádiónyilatkozatot kérte tőle, Kállai Gyula hívta, menjen be az Akadémia utcába, a pártközpontba. A kisgazdapárti politikus ezt elutasította.¹¹⁵³ A vita később személyi kérdésekről áttérte a kormányprogram tervezetére. A Központi Vezetőség jóváhagyta Nagy Imre előterjesztését az új kormány összetételére.

A kormánylista a következő nap, 27-én reggel tartott PB-ülésen ismét szóba került; a tanácskozáson részt vett a negyedik napja Magyarországon tartózkodó Mikoján és Szuszlov is. Az előző napi tanácskozásokon nem voltak ott, de a KV-ülés ideje alatt, 26-án délelőtt, találkoztak Nagy Imrével, majd a KV-ülés befejezése után, a délután folyamán Kádár Jánossal. A szovjet vezetők, akik sérelmezték, hogy a kormányalakítással kapcsolatos tárgyalásokról a magyar pártvezetéstől nem kaptak előzetesen hivatalos tájékoztatást, Nagy Imrének aggodalmukat fejezték ki polgári politikusok bevonása miatt a kormányba, s Kovács Bélára külön is rákérdeztek. A magyar politikusoknak azonban sikerült eloszlatni aggodalmaikat. Egyrészt azzal érveltek, hogy a párt és a kormány kényszerhelyzetben van, új politikát kell folytatni, a hatalom és a rendszer megőrzése, a néptömegek megnyerése érdekében engedményeket kell tenni. Másrészt arra mutattak rá, hogy az új kormányban a kulcspozíciók továbbra is az MDP kezében maradtak. Nagy Imre határozottan kiállt Kovács Béla mellett. Mikojánék aznap este azt táviratozták Moszkvába, hogy: „A kialakult körülmények között elfogadhatónak és célszerűnek tarjuk, hogy a kormányba bekerüljön bizonyos számú befolyásos kispolgári demokrata politikus a kormány társadalmi támogatottságának kiszélesítése céljából.”¹¹⁵⁴

Az október 27-i politikai bizottsági ülésen jóváhagyták az előző nap elfogadott kormánylistát. Úgy tűnik, szovjet részről senki ellen nem emeltek kifogást, már csak azért sem, mert a fontos pozíciókba (az első miniszterelnök-helyettes, a hadügy-, belügy- és külügyminisztérium) bizalmasaik, vagy velük rokonszenvezők kerültek. Itt újra szóba került Tildy Zoltán kinevezése. Feltehetően Dobi István és Bognár József kezességet vállaltak azért, hogy nem zárkozik el kormányzati pozíciótól. Nagy Imre — Mikojánék beszámolója szerint — a kisgazdapárti politikus mellőzését javasolta, arra hivatkozva (amiben volt igazság), hogy Tildy és Kovács Béla rossz viszonyban vannak egymással. A PB azonban nem fogadta el miniszterelnök érveit és hozzájárult a korábbi köztársasági elnök államminiszterré történő kinevezéséhez. Nincs jele annak, hogy a szovjet vezetők ezzel ne értettek volna egyet. Mikoján és Szuszlov azt jelentették az SZKP KB-nak, hogy „nekünk az a benyomásunk, hogy a kormány egészében véve megbízható, és társadalmi rang tekintetében eléggé tekintélyes.”¹¹⁵⁵

Október 27-én délelőtt 11 óra 18 perckor ismertette a rádió az új kormány tagjainak névsorát.¹¹⁵⁶ Egyedül Kovács Bélánál tüntették fel az egykori pártállást, azt, hogy a Füg-

getlen Kisgazdapárt főtitkára volt. Tildy esetében ezt nem tették meg. A 25 tagú kormányból csak 12-en számítottak új embernek, többen a miniszterelnök szélesebb környezetéhez tartoztak, de a hozzá szorosabban kötődő hívei közül senki sem kapott miniszteri tárcát. A régi, Rákosi-féle pártvezetés legnépszerűtlenebb tagjai letűntek a politikai élet színpadáról, de maradtak néhányan, akik a korábbi vezetést reprezentálták, vagy legalábbis a közvélemény oda sorolta őket. A nemzeti kormány megalakulását — az MTI másnapi jelentése szerint — vidéken „nagy általánosságban jól fogadták”.¹¹⁵⁷

Tildy 27-én a PB-ülés után Budakeszi úti lakásán keresték, de nem találták, mert időközben beköltözött Zoltán fiához a XII. kerületi Tóth Lőrinc utcába. Mivel a lakásban a telefon 27-én egész nap rossz volt, csak másnap, 28-án délelőtt tudták elérni. Ezt megelőzően Dernői Kocsis László újságíró, a kisgazdapárt régi szürke eminenciása kereste fel még 27-én délelőtt Dobi István megbízásából, nem hivatalos jelleggel, még a nemzeti kormány megalakulásának rádióbeli bejelentése előtt. Tájékoztatta a történeletről, tőle tudta meg, hogy Dobi és Bognár József közbenjárására vették számításba és ők vállaltak kezes-séget azért, hogy elfogadja a tisztséget. Ő maga is azt ajánlotta Tildynek, hogy ne utasítsa vissza a felkérést. A beszélgetést be kellett fejezniük, mert a rádióban ismertetni kezdték a közleményt az új kormány összetételéről. Tildy ily módon a rádióból tudta meg hivatalosan, hogy bekerült a kormányba.¹¹⁵⁸ 28-án délelőtt hívta fel őt Dobi István. A kisgazdapárti politikus eleinte nemcsak az illendőség miatt szabadkozott; kinevezése meglepte és megdöbbentette. Rábeszélésre ugyan, de végül is igent mondott. Ha voltak is aggodalmai, jól esett neki, hogy a hosszú mellőzés, évekig tartó házi őrizet után hívták és számítottak rá. Politikai rehabilitációnak érezhette. Papi hivatásánál fogva nagyfokú felelősségérzet, fejlett kötelességtudás jellemezte. Zoltán fia szerint, aki hallotta apja beszélgetését Dobival, a következőt mondta az államfőnek: „Pista, nem szívesen vállalom, de nem tudom nem vállalni.”¹¹⁵⁹ Emberileg érthető, hogy az adott zavaros helyzetben nem sokat gondolkodott, s fel sem merült benne, hogy előre tisztázza a feltételeket és azt, hogy mit várnak tőle. Úgy gondolta, valamit segíthet a válságból való kilábalásban. Dernői Kocsissal még az előző délelőtt folyamán megbeszélték a részleteket, s megállapodtak abban, hogy kocsit küldenek érte. Az ellen íjedten tiltakozott, hogy tank jöjjön. Ebéd után megérkezett a kocsis és egy katonatiszt kíséretében bement a Parlamentbe.¹¹⁶⁰

Tildy megérkezése után azonnal a minisztertanács üléstermébe ment, ahol már gyülekeztek a kormány tagjai az eskütételre és a kormány első ülésére. Barátságos légkör fogadta. A jelenlévők többségét még a koalíciós évekből ismerte, az új minisztereket, akikkel korábban nem találkozott, mint például Nezvált, vagy Janzát, bemutatták neki. A többiekkel együtt letette a hivatali esküt. Nagy Imre maga mellé ültette. Megszavazta a kormánynyilatkozatot, részt vett a vitában. A másnapi, 29-i minisztertanácson, amelynek jegyzőkönyve nem maradt fenn, felosztották a miniszterelnöki és államminiszteri felügyeleti jogkört. Tildy felügyelte a népművelési és az oktatásügyi minisztériumot, valamint az Allami Egyházügyi Hivatalt.¹¹⁶¹

Az első nap még nem tudott részt venni a kormányzati munkában. 30-án költözött be Mekis József volt miniszterelnök-helyettes dolgozószobájába. Hamarosan kialakult saját stábja. Titkárságát Hámosi Zoltán volt kisgazdapárti újságíró vezette, bár hivatalosan nem kérték fel. Aznap bejött hozzá felesége, aki azután mindvégig vele maradt. 31-étől a titkárságon segédkezett kisebbik fia, László is.¹¹⁶² Gyakran kikérte Bognár József és Erdei Ferenc tanácsát különböző kérdésekben, ők mindvégig mellette voltak.¹¹⁶³

Dobi István valószínűleg a Központi Vezetőség október 26-i ülése után telefonált Pécsre Kovács Bélának, s közölte vele, hogy Nagy Imre nemzeti kormányt alakít és földművelésügyi miniszterként őt is számításba vették.¹¹⁶⁴ A kisgazdapárti politikus vállalta, hogy belép a kormányba és átveszi a tárca irányítását. Döntésében, amely nem lehetett könnyű tekintettel rossz egészségi állapotára, minden bizonnyal szintén szerepet játszott, hogy a miniszteri kinevezés teljes politikai rehabilitációját jelentette. Amikor 27-én meghallotta a rádióban a kormánylistát, s látta, hogy az MDP megtartotta a tárcák többségét és a kormánynak tagja maradt néhány régi vágású sztálinista is, akik kiszolgálták a Rákosi-féle önkényuralmat, felháborodott, s másnap, 28-án megírta lemondó levelét azzal, hogy az új kormány

összetételével nem ért egyet. A kormánylistával való elégedetlenségével függött össze, hogy egészségi állapotára való hivatkozással nem teljesítette Nagy Imre kérését, hogy azonnal induljon Pestre.¹¹⁶⁵ Az érte küldött repülő nélküle tért vissza a fővárosba. Környezetének tagjai — Koszér Nándor, Kertész Endre stb. — azonban lebeszéltek arról, hogy lemondólevelét elküldje. 30-án, a kisgazdapárt Baranya megyei szervezetének pécsi alakuló ülésén nyilvánosságra hozza miniszteri kinevezésének körülményeit, amelyet a pesti sajtó is ismertetett. Kovács Béla elismerte, hogy a nemzeti kormánnyal nincs kapcsolata. „Valójában nem tudom ma sem, hogy mit akar a kormány” — jelentette ki. Bevallotta, hogy nem tudja, a felkelés győzelme után milyen irányba indul el a fejlődés, milyen feltételek mellett kapcsolódhat be az országos politikába. Afelől nem hagyott kétséget, hogy a maga részéről alapvető feltételnek tekinti a „paraszság szabad szervezkedését”, tehát a Független Kisgazdapárt és a Magyar Parasztszövetség újjáalakítását. Kovács Béla politikai programot nem adott, de azt leszögezte, hogy a párt fő célja a semleges, „tisztá, demokratikus Magyarország” megteremtése kell hogy legyen. Bejelentette, hamarosan a fővárosba utazik, hogy a kormány tagjaival és a kisgazdapárt vezetőivel tárgyaljon.¹¹⁶⁶ Erre - orvosai hozzájárulásával - október 31-én került sor. Czövek Jenő és Samu László volt kisgazdapárti képviselők, régi baranyai barátai jöttek le érte Pécsre. Vörös Vince utazott még vele, biztonságáról a Gödöllői Agrártudományi Egyetem fegyveres diákjai gondoskodtak, akik egy busszal kísérték. Miniszteri eskütételére a felgyorsult események miatt nem került sor¹¹⁶⁷, minisztériumába sem járt be.

Kovács Béla kinevezésének volt egy furcsa, a zavaros viszonyokkal magyarázható kísérő jelensége. 26-án éjszaka a fővárosban megjelent egy röpirat, amely Nagy Imrét árulónak bélyegezte, őt tevéen felelőssé a szovjet csapatok beavatkozása miatt. Azt sürgette, hogy Kovács Béla vezetésével alakuljon egy bizottság a szabad és titkos választások lebonyolítására és a Vörös Hadsereg mielőbb hagyja el Magyarországot. 27-én délelőtt 10 órára nagygyűlésre hívta az embereket a Blaha Lujza-térre, a Nemzeti Színház elé.¹¹⁶⁸ A röplapot 26-án Zuglóban, Újpesten és Rákospalotán terjesztették. A Váci úton teherautóról szórták szét és a teherautón lévők Kovács Bélát éltették és az kiabálták, hogy Kovács Béla vezetésével alakuljon bizottság a választások megrendezésére. A röplapot a Dob utca és a Kőrút sarkán is osztogatták. azzal, hogy ott Kovács Béla földművelésügyi miniszter fog beszélni 27-ére hívott fel mellette. A röplap szövegét Csikesz Józsefné, az MDP Budapesti Pártbizottságának titkára telefonon beolvasta az MDP központi ügyeletének. Vadas Sára — Vas Zoltán volt felesége — Farkas Erzsébettel, Gerő feleségével is ismertette telefonon a röpiratban foglaltakat.¹¹⁶⁹

Farkas!

A röpiratok eredeti példánya még nem került elő, s tisztázatlan az is, hogy kik készítették és terjesztették. Tekintettel az e napokban utcára került nagyszámú röpiratra, az ilyen felhívásnak nem volt különösebb jelentősége, a nemzeti kormányra politikai veszélyt alig jelenthetett. Ennek ellenére a magyar vezetők, mindenbizonnyal Gerő kezdeményezésére a röpcédula tartalmáról 27-én délelőtt a pártközpontban tájékoztatták Mikojánt és Szuszlovot, akik Moszkvába küldött táviratukban is említést tettek róla.¹¹⁷⁰ Abból azonban az derül ki, hogy a 26-i röpiratban megfogalmazott követelések időközben kiszíneződtek, a szovjet megbízottak már azt jelentették, hogy a felhívás Kovács Béla miniszterelnökséget követeli és tüntetésekre hív fel mellette. Mindebben a taktikai megfontolás az lehetett, hogy felhívják Mikojánék figyelmét arra, hogy az egyelőre áttekinthetetlen politikai erőviszonyok annyira jobbra tolódhatnak, hogy az országnak kisgazdapárti miniszterelnöke lehet, tehát a szovjeteknek Nagy Imrét, az új magyar pártvezetést és kormányt kell támogatniuk. Mikojánék ezt nyilvánvalóan e nélkül is tudták.

Az ekkor még működő pártközpont megpróbált ellenlépést tenni. A rádióban 27-én az esti tíz órás hírekben nyilvánosságra hozták, hogy az MDP Baranya megyei pártbizottságának első titkára, Farkas László, nyilatkozatot kért Kovács Bélától, aki állítólag a következőket mondta: „Tudomásomra jutott, hogy egyes körök az én miniszterelnökségemet vetették fel. Ez a hír meglepetés számomra, mivel Nagy Imre és Kádár János a barátaim, az MDP nevében egy nemzeti kormány felállítására tesznek kísérletet, amelyben a nemzeti törekvés jut kifejezésre. Ezzel én korábban is egyetértettem”¹¹⁷¹ Az MDP központi ügye-

letének iratai között megmaradt a Farkas László által feljuttatott Kovács Béla nyilatkozat teljes szövege, amely a következőképpen fejeződik be, s amely a rádióban már nem hangzott el: „Betegségem gátol abban, hogy kormányalakításra vállalkozzam, de amennyiben a helyzet erre kényszerítene, úgy csak a Magyar Dolgozók Pártjával egy koalíciós kormány alakítását tartom lehetségesnek”¹¹⁷² Ismerte a kisgazdapárti politikus gondolkodását, beállítottságát elképzelhetetlen, hogy kizárólag az MDP-vel szándékozott volna koalícióra lépni, ha a helyzet úgy alakul. Ez azt mutatja, hogy a nyilatkozat nem Kovács Bélától származott, vagy ha mégis adott nyilatkozatot, akkor azt minden bizonnyal a pécsi megyei pártbizottságon átfogalmazták. Erre utal az is, hogy a pártközpont ügyelete (Hajdu Tibor) szerint Farkas László azt üzenté, hogy ha a szöveget „aggályosnak látnák”, elég lenne tartalmilag ismertetni a nyilatkozatot, nem kellene szó szerint idézni.¹¹⁷³

A Független Kisgazdapárt újjáalakuló gyűlése és az Ideiglenes Intéző Bizottságának megválasztása.

A különböző kisgazdapárti csoportok október 23-a után néhány napig várakozó álláspontra helyezkedtek. Nemcsak a helyzet tisztázatlansága miatt, hanem azért is, mert folytak az utcai harcok, s kijárási tilalom volt. Az MDP KV október 26-i nyilatkozatából, amely kilátásba helyezte a „legszélesebb nemzeti alapon” nyugvó kormány létrehozását,¹¹⁷⁴ arra következtettek, hogy hamarosan napirendre kerül a többpártrendszer visszaállításának ügye.¹¹⁷⁵ Tildy és Kovács Béla bekerülését a kormányba szíten ilyen irányba tett lépésként értékelték.

Pártay Tivadar kezdeményezésére a kisgazdapárti politikusok egy csoportja már 25-én összejött Győr Zoltán lakásán, hogy megbeszélje: mi a teendő az új helyzetben. Ott volt többek között a házigazda és a főszervező mellett Csorba János, Kiss Sándor, Horváth Dénes, Mátéffy Géza, B. Rácz István, B. Szabó István és Szemes József. Abban egyetértettek, hogy amint lehetőség adódik rá, fel kell újítani a párt teljes körű politikai tevékenységét, nem maradhat csak egy politikai klub, de egyelőre várni kell még a politikai porondra lépéssel. Valamennyien osztották azt a véleményt, hogy a párt eredeti paraszti jellegét kell helyreállítani, meg kell akadályozni a polgári-kispolgári rétegek beáramlását, nehogy a párt polgári vezetés alá kerüljön és belsőleg ismét megosztottá váljon. Atekinetben azonban vita alakult ki, hogy a zászlóbontáskor a párt több mint negyedszázados múltjára, a jogfolytonosságra hivatkozzanak-e, amint az idősebbek, Pártay és B. Szabó szerették volna, vagy egyszerűen csak jelentsék be, hogy a párt, mivel nem tiltották be, ma is létezik, csak eddig nem működhetett, amint azt a fiatalabbak, Kiss Sándor és B. Rácz szorgalmazták. Döntésre nem jutottak. Óvatosságukat mutatja, hogy a Művészeti Szövetség memorandumát, amelyet Nagy Imréhez kívántak eljuttatni, s amely szintén szóba került közöttük, a kifejezett kérés ellenére nem írták alá a kisgazdapárt nevében arra hivatkozva, hogy a párt hivatalosan még nem alakult újjá.¹¹⁷⁶

Kővágó József október 27-én meglepetéssel és nem titkolt örömmel értesült a rádióból arról, hogy Nagy Imre kormányába bekerült Tildy és Kovács Béla. Ezt az első lépésnek tartotta afelé, hogy a kormány a népmozgalom élére kerüljön és befolyásra tegyen szert a tömegek körében. „Ezen a napon különösen sok telefonhívást kaptam.— emlékezett vissza később — kisgazdapártiak arra buzdítottak, hogy meg kell újra alakítani a pártot. Voltak, akik azt mondták, hogy „tisztá ember maradtál. Neked, B. Szabó Istvánnak, Csorba Jánosnak és hasonlóknak kell kézbe venni a párt újjászervezését. Éreztem, hogy bizalom árad felém. Örültem neki, de úgy gondoltam, hogy a párt szervezése csak akkor kezdődhet meg komolyan, ha Kovács Béla, itt lesz és hajlandó lesz a párt élére állni”¹¹⁷⁷ Felhívta Kővágót még aznap Dobi István és Tildy Zoltán is, hogy szeretnének vele beszélni. 28-án Budapest egykori polgármestere bement a Parlamentbe. A beszélgetés az államfővel hűvös légkörben zajlott le, érdemi eszmecsere nélkül. A találkozó Tildyvel emberibb volt. Hat éve nem találkoztak. A kormány előtt álló teendőket illetően egyetértettek, de a párt dolgában eltért a véleményük. Kővágó az FKgP mielőbbi újjászervezését sürgette, míg Tildy szerette volna

későbbre halasztani a zászlóbontást, érezvén a veszélyt, hogy az újjáalakuló pártban elveszítheti befolyását. Annak sem örült, hogy régi híve Kovács Bélát tekinti a párt jövődöbeli vezetőjének és nem őt.¹¹⁷⁸ Kővágó a következő napokban is bejárt a Parlamentbe, többekkel tárgyalt, így Bognár Józseffel is.¹¹⁷⁹ Állítása szerint továbbra is szorgalmazta, hogy a kormány mielőbb engedélyezze a pártok működését és Kovács Bélát hívassák fel Pestre.¹¹⁸⁰

A nemzeti kormány megalakulásának hírére a volt kisgazdapárti baloldalhoz tartozó politikusok is mozgolódni kezdtek. Pesta László, mint pártigazgató október 29-én felkérte Varga Istvánt, hogy állítson össze egy 30 fős listát az FKgP legtekintélyesebb tagjaiból, és másnap délelőtt 11 órára hívja össze őket a Városházára, hogy megbeszéljék a teendőket és megalakítsanak valamiféle bizottságot a párt újjászervezésére. A neves közigazdász többekkel beszélt, közöttük Csorbával, Németh Imrével, Szemessel és Oltványi Imrével, akinek azonban komoly fenntartásai voltak. Csak azzal a feltétellel volt hajlandó elmenni, ha a megbeszélésen ott lesz Tildy Zoltán és Kovács Béla is. Erre ígéretet kapott. A tervezett összejövetelről tájékoztatták Dobit és valószínűleg Tildyt is. Az Elnöki Tanács elnöke fanyalogva fogadta a hírt.¹¹⁸¹

Pártay Tivadar, mint látni fogjuk, október 29-én elvbarátaival „megszállta” a Magyar Nemzet szerkesztőségét. Mintegy húszan jöttek össze, közöttük Adorján József, Balogh György, Győr Zoltán, Kiss Sándor, Mátéffy Géza, B. Rácz István és Szolnoki István, valamint Óvári-Ós József, Kemény András, Szilágyi István és Huba László újságírók. A jelenlévők körében izgatott hangulat uralkodott, a vezető szerepet Pártay vitte. A párt újjáalakításáról folyt a vita. Teljes volt az egyetértés abban, hogy részt kívánnak venni a párt munkájában, tekintettel arra, hogy évekig kiszorítottak a közéletből. Különböző elképzelések merültek fel. Többek között azt tervezték, hogy a Nagy-kormányhoz kellene fordulni, engedélyezze a pártok működését és tisztázza, milyen szerepet szán az új helyzetben a kisgazdapártnak. Balogh György, aki ekkor kapcsolódott be a pártalakítást célzó tárgyalásokba, azt javasolta, hogy a tárgyalásokat a párt hivatalos helyiségében a Zárda utcában folytassák, nehogy az ilyen jellegű összejöveteleket összeesküvésnek lehessen később minősíteni. A Zárda utcába történő átvonulás gondolatát azonban a jelenlévők ellenérzéssel fogadták, mert oda általában a volt baloldaliak jártak fel. Ekkor mondta valaki, hogy Pesta Lászlóék másnapra értekezletet hívtak össze a Zárda utcába, ami nem volt pontos értesülés. Ennek hatására határozta el, hogy maguk is elmennek oda. Balogh György, aki formailag még mindig a párt főtítkárhelyettese volt, hiszen az utolsó legális nagyválasztmányi ülésen, 1947 szeptemberében választották meg, bejelentette, hogy másnap reggelre a Zárda utcába összehívja a Budapesten tartózkodó kisgazdapárti politikusokat és pártfunkcionáriusokat, hogy a párt újjáalakítását illetően közös álláspontot alakítsanak ki.¹¹⁸²

Balogh György hazament és felhívta Dobi Istvánt, akit ő továbbra is a párt elnökének tekintett. Tájékoztatta a történetekről és a párt alkotmányára hivatkozva kérte, járuljon hozzá, hogy másnapra összehívassa a párt tagjait a Zárda utcába. Azzal érvelt, hogy a régi baloldali pártvezetésnek kell magához ragadnia a vezetést, ki kell fogni a szelet a sérelmei miatt joggal elégedetlenkedő jobboldali csoportok vitorlájából, mert különben a színre lépő párt jobboldali vezetés alá kerül. Az Elnöki Tanács elnöke nem válaszolt rögtön, csak egy félóra múlva, amikor Balogh visszahívta. Feltehetően konzultált valakivel, talán Tildyvel. Noha még nem született meg az MDP és a kormány döntése a többpártrendszer visszaállításáról, hozzájárult a párttanácskozás megtartásához. Csak az volt a kérése, hogy „detronizálásra”, az ő és a régi baloldali pártvezetés leváltására ne kerüljön sor.¹¹⁸³

Balogh telefonon igyekezett mindenkit elérni, akit csak lehetett. Beszélt többek között Németh Imrével, a Fővárosi Tanács osztályvezetőjével, aki 1948–49-ben a nagy-budapesti pártszervezet ügyvezető alelnöke volt. Arra kérte, próbálja elhívni a legutolsó tisztújításkor, 1948-ban megválasztott kerületi elnököket, nemcsak azért, hogy az összejövetel „törvényességét” erősítse, hanem azért is, mert úgy gondolta, politikailag mérsékeltebbek lesznek. Németh azonban csak Csorba Jánossal, Frey Endrével és Csobányi Zoltánnal tudott kapcsolatba lépni.¹¹⁸⁴ Pártay telefonon maga is mozgósította híveit, s ők újabb embereknek adták tovább az összejövetel híreit. B. Szabót, akinek nem volt telefonja, a tőle nem messze lakó Adorján értesítette, akivel 30-n reggel véletlenül találkozott az utcán.¹¹⁸⁵ Szolnokit

azonnap reggel a munkahelyén érték el.¹¹⁸⁶ Szemesért, aki betegeskedett Balogh György autót küldött, s útközben felvették a korábban az un. O csoporthoz (Oltványi Imre és Ortutay Gyula köréhez) tartozó Németh József volt belügyi államtitkárt.¹¹⁸⁷

1956. október 30-án reggel a többoldalú szervezés eredményeként mintegy 60–80-an jöttek össze a Zárda utcai székházban. A résztvevők többsége egykori képviselő, kerületi vezető, különböző szintű pártfunkcionárius volt, s nem kevesen voltak olyanok is, akik csak véletlenül tévedtek be az épületbe. Feltűntek olyanok is, akik 1947–48-ban átléptek az ellenzéki pártokhoz, Pfeiffer Magyar Függetlenségi Pártjához, vagy Barankovics Demokrata Néppártjához. Sok volt az új arc. Jellemző hogy a régi bútoradarabnak számító Pártay és B. Szabó sem ismerte a jelenlévők nagy többségét. Az ismertebb kisgazdapárti politikusok közül megjelent többek között Balogh György, Csorba János, Jármay Gyula, Kővágó József, Mátéffy Géza, Németh Imre, Németh József, Pártay Tivadar, B. Rácz István, Szemes József, Szolnoki István és Zsarnai Kálmán. A gyűlés levezető elnökévé Csorba Jánost választották meg. Sokan felszólaltak. Uralkodóvá vált az a vélemény, hogy az új helyzetben a kisgazdapárt nem maradhat tétlen, újra működni kell, újra a politikai porondra kell lépnie, mégpedig 1945-ös hatalmának és erejének megfelelően. Abban is egyetértés alakult ki, hogy létre kell hozni egy ideiglenes ügyvezető szervet, amely addig, amíg a nagyválasztmány össze nem tud jönni és vezetőséget nem tud választani, irányítja a párt újjászervezését, tárgyalásokat folytat a kormánnyal és más politikai erőkkel. A hangulat fokozatosan jobbratolódott. Éles támadások hangzottak el a korábbi pártvezetők, közöttük Bognár József, Ortutay Gyula s különösen Dobi és Tildy ellen. A legélesebben B. Rácz, Szolnoki, Jármay és Danér Lajos református pap keltek ki Dobi és Tildy ellen. Főként azt rótták fel bűnükül, hogy nem képviselték a párt érdekeit elég következetesen, s együttműködtek a kommunistákkal. Többen kizárásukat követelték. Kővágó, Pártay és Szemes azonban megvédték őket és azzal vették elejét a vita eldurvulásának, hogy elfogadtatták: Tildy és Dobi sorsáról majd a nagyválasztmány döntsön. A régi vezetők közül csak Kovács Béla élvezett egyértelmű bizalmat, a jelenlévők zöme őt tekintette a párt vezetőjének. Kővágó is mellette állt ki, többek között azért is, hogy a régi pártvezetők, Tildy és Dobi korábbi politikai szerepéről ne folyjon tovább a vita. Néhányan azonban Kovácsot is bírálták, részben azért, mert a párt megkérdezése nélkül lépett be a nemzeti kormányba, részben azért, mert még mindig nem mozdult ki Pécsről. A személyi kérdéseket végül is sikerült félretenni, s elkerülték azt a politikai botrányt, hogy az ország hivatalban lévő elnökét és a nemzeti kormány frissen kinevezett államminiszterét kizárják korábbi pártjukból.

Balogh Györgynek nem sikerült Dobinak tett azon ígéretét beváltania, hogy ne kerüljön sor tisztújításra. A felforrósodó hangulat ezt nem tette lehetővé. Kővágó kezdeményezte, hogy válasszanak titkos szavazással hétagú ideiglenes intézőbizottságot, s javaslatot tett a szavazatszedő bizottság személyi összetételére is. Ezt elfogadták. A Csorba János vezette szavazatszedő bizottság tagjai Kővágó, Pártay és B. Rácz lettek. Pártay előterjesztésére beleegyeztek abba is, hogy Kovács Béla kivételével a jelenlévők közül válasszák meg az ideiglenes vezetőség tagjait. A jelöltek személyéről éles vita folyt, s elég nehezen alakult ki a névsor. Cédulákat osztottak szét, amelyekre végül is nem hét, hanem nyolc név került fel. A szavazatokat Bejczy Sándor gondnok lakásán számolták össze; a legtöbb voksot, 74-et Pártay Tivadar kapta, Kővágóra 73-an adták le szavazatukat. A szavazatok száma alapján a további sorrend a következőképpen alakult: Adorján lett a harmadik, Csorba János a negyedik, B. Rácz az ötödik, B. Szabó a hatodik. Hetedik-nyolcadikként a névsor végén Szemes József és Németh Imre foglalt helyet. Az intézőbizottságba a Magyar Parasztszövetség képviselőjében a helyszínen kooptálták a távol lévő Kiss Sándort, hogy az IIB-nek az újjáalakítandó paraszti társadalmi szervezettel is legyen szervezeti kapcsolata. Kovács Bélát nem választották be az új vezetőtestületbe, őt továbbra is a párt legitim főtitkárának tekintették. Hallgatólagosan korára, politikai és pártbeli múltjára való tekintettel B. Szabót fogadták el az IIB elnökének. Gyakorlatilag azonban Csorba János látta el az elnöki funkciót, ő elnökölt a testületi üléseken, s többnyire ő szerepelt a nyilvánosság előtt is.

Az értekezlet alatt történt egy később sokat emlegetett közjáték. A Széna téri fegyveres csoport épp arra portyázó három tagja, közöttük Szabó János parancsnok is megjelent az

épületben és magyarázatot kértek, mi folyik ott. Sikerült meggyőzni őket, hogy kisgazdapárti politikai összejövetelről van szó, s mivel „Szabó bácsi”, valaha tagja volt a kisgazdapártnak, a fegyveresek nagyobb incidens nélkül távoztak.

Az intéző bizottsági tagok közös jellemző vonása volt, hogy 1948 előtt a kisgazdapárt polgári jobbszárnyához, vagy a Nagy Ferenc és Kovács Béla vezette paraszti centrumához tartoztak, s az 50-es években üldöztetést szenvedtek, börtönbe kerültek, vagy megjárták az internálótáborokat, Csorba János és Németh Imre kivételével képviselők voltak. Valamennyien a fővárosban éltek. A korábbi baloldaliak, a Rákosi-rendszerben hivatalos vállalkozók, vagy a rendszerhez lojális kisgazdapárti politikusok közül senkit sem választottak be. Az alakuló ülés megszervezésében kulcsszerepet játszó Balogh György sem került be, megbánódva hamarosan el is hagyta az összejövetelt. Pártay és környezete sem állt ki mellette arra hivatkozva, hogy túlságosan elkötelezte magát Dobi mellett.

A városházi összejövetel, amelyet délután háromra halasztottak, teljes kudarcba fulladt. Csak heten jöttek el, Csorba János, Dárdai Gábor, Németh Imre, Oltványi Imre, Rácz Jenő, Szemes József és Varga István. Pesta az utolsó percben kimentette magát, édesanyja hirtelen rosszullétére hivatkozva. Valószínűleg Pongrácz Kálmánnak, a Fővárosi Tanács elnökének volt igaza, aki azt mondta, hogy Pesta megijedt és „meglógott.” Természetesen sem Kovács Béla, aki még Pécsen volt, sem Tildy nem jelent meg. Dárdai tájékoztatta a Zárda utcai eseményekről Oltványit, aki ezek után nem látta értelmét a megbeszélésnek, s egyébként sem akart politikai szerepet vállalni, részben egészsége (látása nagyon megromlott), részben amiatt sem, mert tartott attól, hogy a szovjetek előbb-utóbb újra beavatkoznak. Varga és Csorba kérésére azonban még maradt. Varga előterjesztette Rácz Jenővel elkészített programtervezetét, amely a kisgazdapárt majdani követeléseit foglalta össze. Nem váltott ki nagy érdeklődést. Csorba javaslatára abbamaradtak, hogy Varga és Németh Imre „véglegesítik” szöveget és Csorba a Zárda utcában megválasztott intézőbizottság eléterjeszti.¹¹⁸⁸

A kisgazdapárti összejövetelen politikai nyilatkozat nem született, hiszen politikai kérdésekről kevés szó esett. Két embert megbíztak, hogy menjenek el Semmelweis utcába és foglalják le a párt régi székházát, amelyben akkor a Magyar-Szovjet Társaság működött. Kővágó vezetésével egy delegációt indítottak a Parlamentbe, hogy közöljék a párt újjáalakulását. Bejelentették, az IIB első ülését 31-én reggel a Semmelweis utcában tartja.¹¹⁸⁹ Az október 30-i alakuló ülés Dobi István pártelnök beleegyezésével, tehát szabályosan ült össze, s az is a pártalkotmány keretei között maradt, hogy nem pártvezetőséget (elnököt, főtitkárt stb.) választottak, hanem egy ideiglenes vezető testületet. A rendkívüli körülmények között ez mégis azt jelentette, hogy a régi, az 1947–48-ban hatalomra került baloldali pártvezetést leváltották, és a párt élére új vezetőség került.

Amikor B. Rácz István 30-án délután megjelent a Semmelweis utcában, hogy az IIB határozatának érvényt szerezzen, Futó Dezsőt és Cseh Zoltánné titkárnőt találta ott, akik Tildy Zoltántól származó írásbeli felhatalmazást mutattak fel, amely szerint az FKGP szervezésével lettek megbízva, s közölték vele, hogy a kisgazdapárt nevében a régi székházat lefoglalták. Futó el is helyezett a bejáraton egy papírlapot, azzal a felirattal, hogy az épület a Független Kisgazdapárt tulajdona. B. Rácz ellentmondást nem tűrően rájuk mordult, mondván, hogy az intézőbizottság megalakulása után Tildynek nincs joga a párt nevében intézkedni, megbízólevelet elvette, s a papírlapot a bejáratról letépte.¹¹⁹⁰ Az épületet a kisgazdapártnak nem kellett fegyverrel visszafoglalni, mert üres volt, csak egy portás tartózkodott ott. Pártay közbenjárásra Erdei Ferenc hivatalosan is kiutalta az MSZT székházát a kisgazdapártnak.¹¹⁹¹

A Kossuth Rádió 30-án este 7 órakor adta hírül: a Független Kisgazdapárt országos központja régi helyén, a Semmelweis utca 1. alatt megkezdte működését.¹¹⁹² Ez csak másnap reggeltől volt igaz.

A kisgazdapárt vezető szerveinek újjáalakítása

Tildy Zoltán az egypártrendszer felszámolásáról szóló minisztertanácsi határozat értelmében, amelyet előzetesen az MDP Elnöksége is jóváhagyott, 30-án koradélután a rádi-

óban bejelentette, hogy a Független Kisgazdapárt újra szabadon szervezkedhet és felszólította pártja vezetőit, hogy „...Pesten és vidéken azonnal vegyék kézbe a párt újjászervezését. Hívják most már szabadon a magyarokat a maguk pártjába, a magyar földművelőket, mindazokat, akik együttéreznek velünk, alkossuk meg sürgősen a párt szilárd szervezetét, hogy ezek is hozzájárulhassanak az ország jövőjének biztosításához.” S hozzátette: „Várom azokat a testvéreimet, akikkel hosszú éveken keresztül együtt küzdöttünk és sokszor együtt szenvedtünk. Jöjjenek és segítsenek!”¹¹⁹³ Hogy a többpártrendszerhez való visszatérést a korábbi köztársasági elnök Nagy Imrével, Kádár Jánossal és Erdei Ferencsel egyidejűleg jelentette be, az közös előzetes megállapodás eredménye volt, s logikus következménye annak, hogy a kormány tag Tildy volt a legismertebb kisgazdapárti politikus, aki maga is erősen kötődött pártjához, míg a különböző szervezkedő kisgazdapárti csoportokkal a kormányzatnak alig vagy egyáltalán nem volt ekkor még kapcsolata. Párton belüli népszerűtlensége ellenére Tildy rádiófelhívása nagy visszhangot váltott ki, bár nem kevesen kifogásolták, hogy miért éppen ő lépett a nyilvánosság elé a Független Kisgazdapárt nevében.¹¹⁹⁴

Arra a hírre, hogy a párt újra szervezkedik, 31-én délelőtt nagy tömeg gyűlt össze a Semmelweis utcai pártközpontban. A városban a fegyveres harcok elcsitultak, miután a szovjet csapatok átmenetileg kivonultak Budapestről. A népvándorlás így napokon keresztül tarthatott. Az épületben mozogni, megbeszélést, értekezletet tartani csak nagy nehézségek árán lehetett. A megjelentek nagy többsége régi párttag volt, de feltűnt sok érdeklődő, a párthoz csatlakozni kívánó új ember is.¹¹⁹⁵ A régi képviselők, politikusok közül is többen megjelentek, így másokkal együtt Czövek Jenő, Filó Samu¹¹⁹⁶, Mátéffy Géza, Némethy Jenő, Samu László¹¹⁹⁷, Z. Nagy Ferenc. Utóbbi, az országgyűlés mezőgazdasági bizottságának elnökét, baloldali múltja miatt azonban Csorba János kiutasította az épületből.¹¹⁹⁸ Pártay viszont Némethy Jenőt küldte el, mert a politikus, akit 1946 márciusában a munkáspártok nyomására kizártak az FKGP-ből, a Szabadságpártban vállalt szerepet, majd 1947 nyarán a Pfeiffer-féle Magyar Függetlenségi Párthoz csatlakozott.

A Független Kisgazdapárt Ideiglenes Intéző Bizottsága 31-én délelőtt tartotta első ülését a Semmelweis utcában. Az IIB tagjai csak nehezen találtak olyan helyiséget, ahol az asztalhoz tudtak ülni. Az első összejövetelen szétszortották a reszortokat, döntöttek szervezeti kérdésekről és a pártapparátus felállításáról. Csorba János és B. Szabó István a folyó ügyekkel foglalkoztak. Az utóbbinál volt a párt pecsétje, neki és Csorbának volt felhatalmazása a különböző megbízólevelek kiadására és aláírására. B. Szabó fogadta és tárgyalt a pártközpontba érkező pesti és vidéki kisgazdapárti képviselőkkel, megyei és helyi pártemberekkel. Kővágó tartotta a kapcsolatot az IIB és a kormány között. Pártay Tivadar kapta a sajtóügyek gondozását, B. Rác István irányította a vidéki pártszervezkedést, Németh Imre a közigazgatást felügyelte és a fővárosi pártélet beindítását kapta feladatul.

Kővágó József javaslatára határoztak az országos pártközpont egyes osztályainak felállításáról, első lépésként politikai, szervezési, káder, gazdasági, közigazgatási, külügyi, sajtó és propaganda, női és ifjúsági, valamint a karhatalommal kapcsolatot tartó rendészeti osztály létrehozását tartották fontosnak. A személyi kérdésekben igen éles vita robbant ki. Kővágó előterjesztette saját javaslatát az osztályvezetőkre, mire Kiss Sándor ellenjavaslatot tett és egy előre elkészített listából felolvasta saját jelöltjeit. Pártay, aki a jelöltek többségét nem ismerte, arra hivatkozva, hogy a kisgazdapárt parasztpárt, a párt paraszti jellegét meg kell őrizni, mindkét listát opponálta. Emiatt éles szóváltásra került sor közte és Kővágó között. Végül kialakult bizonyos egyetértés. A kulturális osztály vezetésére Nagy Miklós volt kultuszminisztériumi államtitkár, Tildy közeli ismerőse, az ipari osztály irányítására Vasady Kovács Ferenc egykori pénzügyminisztériumi államtitkár kapott megbízást.¹¹⁹⁹ A külügyi osztály élére Padányi Gulyás Béla¹²⁰⁰, a gazdasági osztály élére Sztárai Zoltán került. A káder osztály irányítására Kiss Sándor Zimányi Tibort kérte fel.¹²⁰¹ Potoczky Kálmán, aki Kővágó bizalmasának számított, kinevezése ellenére a sajtó osztály vezetését nem vehette át, mert Pártay megakadályozta, arra hivatkozva, hogy a sajtóügyek irányítását egyedül is el tudja látni.

A titkárság tagjainak kiválasztásakor is összecsapásokra került sor. Kővágó a titkárság vezetésével régi barátját, Szentiványi József ügyvédet szerette volna megbízatni. Ezt Pártay

mereven ellenezte, s Balogh Györgyöt ajánlotta. Az intézőbizottság engedett Pártaynak, s Balogh mellett döntött. A titkárság másik két tagja Szentiványi József és Győr Zoltán lettek.

A pártorséget Szabó László irányította, amely csak néhány fegyveresből állt; a pártközpont mellett a BM Pannonia utcai garázsát is őrizték, ahol a az FKgP által lefoglalt gépkocsikat tartották. ¹²⁰²

A Független Kisgazdapárt országos tisztikara csak Kovács Béla Budapestre érkezése után alakult ki. „Még aznap este [november 1-én — V.I.] bementem a Semmelweis utcai párhelyiségbe — emlékezett vissza később Kovács Béla — Megjegyezni kívánom, hogy alig akartak beengedni. Igen rossz benyomásokat szereztem, mikor láttam a helyiség előtt rengeteg autót, és bent a helyiségben a csupa idegen arcot. Én csak az FKgP Intézőbizottságának tagjait ismertem.” ¹²⁰³ A népszerű politikus nem akarta elfoglalni régi posztját, a párt főtitkári tisztét. Érzelmileg továbbra is csak nehezen tudta magát túltenni azon, hogy a párt 1947-ben veszni hagyta. Az IIB tagjai végül is meggyőzték arról, hogy neki kell átvennie a párt irányítását. ¹²⁰⁴ A intézőbizottság november 3-i, Szentiványi lakásán tartott esti ülésén Kővágó József javaslatára a Független Kisgazdapárt elnökévé Kovács Bélát választotta meg. Ő azt kérte, hogy a párt működőképességének fenntartása érdekében nyomban válasszanak főtitkárt és e tisztségre Kővágó Józsefet ajánlotta. Kővágó, aki Budapest főpolgármestere szeretett volna lenni, tehermentesítésére főtitkárhelyettes megválasztását kezdeményezte, s Pártayt hoztas zóba. Kovács Béla viszont Vidovics Ferencet látta volna szívesen ebben a funkcióban. Mindhármukat megválasztották, így a párt főtitkára Kővágó József, első helyettese és a párt sajtófőnöke Pártay Tivadar, második helyettese Vidovics Ferenc lett. Pártigazgatónak az frissen megválasztott pártelnök előterjesztésére ismét Antall Józsefet, helyettesének Szolnoki Istvánt nevezték ki. ¹²⁰⁵ Vidovicsot, aki egyébként nem tartózkodott Pesten, kooptálták az IIB-be. Az új pártvezetőséget a részt vevők ideiglenes jellegűnek tekintették, amely nagyválasztmány összehívásáig látja el hivatalát.

Az FKgP Országos Ideiglenes Intéző Bizottsága október 31 -e november 4-e között naponta ülésezett s jobbra-mint látni fogjuk- adminisztratív kérdésekkel és a pártszervezéssel foglakozott. A Balogh György vezette titkárság szintén folyamatosan működött. A titkárok az IIB ülésein nem vettek részt. ¹²⁰⁶ A tervezett tíz osztály közül csak a külügyi, a gazdasági, a karhatalmi és a sport osztály alakult meg, ¹²⁰⁷ érdemi tevékenységre azonban nem jutott idejük. A pártapparátus kiépítése megkezdődött, de csak néhány tisztviselőt vettek fel.

A gazdasági ügyek felelőse ugyan Sztárai Zoltán volt, a gyakorlatban azonban a helyettesévé kinevezett Szolnoki István foglalkozott pénzügyi kérdésekkel, aki 1947-48-ban is hasonló feladatot látott el az FKgP országos központjában. Sztárai a vidékről felhozott élelmiszer szétosztásával törődött. A párt pénztárosa Szolnoki felkérésére ismét az a Bejczy Sándor lett, aki 1945 és 1952 között is kezelte a párt pénzét. B. Rácz, aki az IIB-ben a legkövetkezetesebben állt szemben régi baloldali pártvezetéssel, Szolnokinál kifogásolta Bejczy reaktiválását, arra hivatkozva, hogy „dobista”, s jó viszonyban áll a párt volt elnökével. Szolnoki azzal megvédte meg, hogy a pénztárosság nem politikai, hanem adminisztratív funkció. ¹²⁰⁸

A Független Kisgazdapárt hagyományos szervezeti elveinek, a területi és szakmai szervezkedés kombinációjának megfelelően megkezdte az egyes társadalmi rétegek foglalkozások szerinti tömörítését, illetve a régi tagozatok felélesztését. Négy nap alatt újjáalakult a műszaki értelmiségi, az orvos, a pedagógus, a képző- és iparművészeti, a vasutas, a rendőri és közigazgatási, a kereskedő csoport illetve szervezet. ¹²⁰⁹ Az FKgP Orvosegészségügyi Csoportjának megbízott vezetője ismét az a dr. Reök Iván főorvos, egykori képviselő, 1949-ben a párt Politikai Bizottságának tagja lett, aki korábban is vezette az orvos csoportot. ¹²¹⁰

Újjáalakult november 2-án a Független Ifjúság, a kisgazdapárt ifjúsági szervezete. Az FKgP Női Szervezet irányítását ismét átvette a korábbi vezető, Szilágyi Sándorné, Berky Erzsébet. ¹²¹¹ A Magyar Parasztszövetség újjászervezésének megkezdését Kiss Sándor, a szervezet 1945 utáni igazgatója október 31-én jelentette be a Kossuth Rádióban. ¹²¹²

A Nagy-kormány november 2-án döntött az újjáalakuló koalíciós pártok állami finanszírozásáról, s e célra igénybe vette az ekkor már megszűnt MDP-nek a Magyar Nemzeti Banknál kezelt elkülönített pénzügyi alapját. Bognár József kapott megbízást, hogy tegyen javaslatot az alap felosztására.¹²¹³ Tildy Zoltán azonban már két nappal korábban kiutalt ebből a Független Kisgazdapárt számára 300 ezer forintot, amit az IIB felhatalmazásával Pártay Tivadar vett fel a Nemzeti Bankban Szolnoki István és Sztáray Zoltán jelenlétében. Pártay az összegből 100 ezer forintot a helyszínen átadott Szolnokinak az FKgP kiadásainak fedezésére, a többit megtartotta a sajtóügyek finanszírozására. A pénzt a Magyar Nemzet szerkesztőségének pánccsaszékrényében helyezte el.¹²¹⁴ Az FKgP még egy alkalommal, november 3-án kapott pénzt. Az IIB Csorba és B. Szabó által aláírt megbízólevelével Bejczy Sándor vett fel a Nemzeti Bankban újabb 300 ezer forintot, aminek a kiutalásáról Bognár József intézkedett.¹²¹⁵ Bejczy ebből — Szolnoki utasítására — még aznap kifizetéseket eszközölt. Kifizették tisztviselők és a gépkocsivezetők bérét (személyenként 400 forintot), kölcsönadtak 30 ezer forintot a Magyar Parasztszövetségnek, hogy munkához láthasson.¹²¹⁶ November 4-én 108 ezer forint maradt a pénztárban, amit a szovjet intervenció után néhány nappal Bejczy érintetlenül megtalált.¹²¹⁷

A pártlap megteremtése

A kisgazdapárti politikusok egyik legfontosabb feladatuknak a központi pártlap újraindítását tekintették. A jelek szerint már korábban elhatározták, hogy amint lehet visszaszerzik a pártlapokat, mindenekelőtt a Kis Újságot (1945–1949), a Hírlapot (1946–1949), az Igazságot (1945–1947), a Reggelt (1946–1947), Pártay meg akarta szerezni a Magyar Nemzetet is, amely 1945 után nem tartozott a FKgP érdekeltségi körébe.

Tildy Zoltán felhívására már október 30-án délután számos korábban mellőzött kisgazdapárti újságíró jelent meg a Parlamentben, közöttük Futó Dezső is. Az egykori államfő rövid időre fogadta a kisgazdapárti újságírók delegációját, Futót, Kertész Róbertet és Klamár Gyulát. Tildy Futó Dezsőt bízta meg a Kis Újság szerkesztésével felelős szerkesztőként, Hámori Zoltán feladata lett a lappal kapcsolatos adminisztratív ügyek intézése és ellenőrzése.¹²¹⁸ A főszerkesztő személyéről nem született döntés. A Kis Újság egykori munkatársa gyakorlatilag szabad kezet kapott. Ő válogatta ki a lap munkatársait és állította fel a szerkesztőséget. Futó előzetes beleegyezés nélkül — nem beszélhetett vele, mert még Pécsen tartózkodott — Kovács Bélát tüntette fel főszerkesztőként. (Kovács a fővárosba érkezése után elvállalta a lap főszerkesztését.) Futó nevezte ki a lap két főmunkatársát, Klamár Gyulát és Maron Ferencet. A 18 újságíró döntő többsége korábban is a Kis Újságnál dolgozott. A lapindításhoz Pártay, ekkor már mint az FKgP sajtófőnöke, adott 30 ezer forintot. A lapot az „Október 23”, a korábbi „Vörös Csillag” nyomdában állították elő, amelynek főmunkatársa 31-én telefonált a Parlamentbe és felajánlotta szabad kapacitását a Kis Újság kinyomtatására. Futó és a szerkesztőség még aznap odaköltözött, s ott készítették a lapot. A kiadással kapcsolatos teendőket Hallóssy Béla, a lap háború előtti tulajdonosa intézte. A Kis Újság november 1-én került az utcára. Összesen három száma jelent meg. A november 4-i száma a szovjet intervenció miatt a nyomdában maradt. A példányszámról nincs adat.¹²¹⁹

A Kis Újság szerkesztésébe, politikai irányvonalának kialakításába, tartalmi kérdésekbe noha a kisgazdapárt központi napilapjaként jelent meg, sem az FKgP Ideiglenes Intéző Bizottsága, sem Kovács Béla, sem Tildy Zoltán nem szóltak bele. A lap Futó Dezső és a vele dolgozó újságírógárda véleményét tükrözte mind külpolitikai, mind belpolitikai kérdésekben. Egyetlen eset fordult elő, amikor Tildy magához kérte Futót és kemény hangon neheztelésének adott hangot. A Kis Újság első számának „Tiszta párt, tiszta újság, tiszta út” c. belső vezércikkében Futó a korábbi baloldali vezetőség tagjainak eltávolítását követelte. „...a kisgazdapárt jelenlegi élvonalában olyanok is előmerészkednek, akiknek semmi keresnivalójuk nincs a mi sorainkban. Ők azok, akik a sorok élére akarnak szökkenni, akik átmenteni akarják silány személyüket, akik halásznak a zavarosban és a parlamenti bőr karosszékek mélyében elterpeszkedve tartják tanácskozásukat. Ebből elég volt”. Tildy azt hitte, hogy Futó Dobi István ellen rohant ki, s meg akarta őt védeni.¹²²⁰

Pártay Tivadar és hívei, valamint a kisgazdapárti újságírók egy csoportja október 29-én önhatalmúlag „megszállták” a Magyar Nemzet szerkesztőségét.¹²²¹ Pártay, mint utaltunk rá, meg akarta szerezni a Független Kisgazdapárt számára az újságot. A kisgazdapárti politikus, később a rendőrségen tett vallomása szerint, Vásárhelyi Miklós üzenetére ment be aznap a szerkesztőségbe, ahol Vásárhelyi és Losonczy Géza fogadták.¹²²² Közölte velük: amint újjáalakul, a kisgazdapárt átveszi a lapot. Ekkorra valamelyest rendeződött a helyzet a szerkesztőségben, amely 23-a után szétesett. Parragi György főszerkesztőt és Komor Imre felelős szerkesztőt leváltották. Losonczy Géza lett a felelős szerkesztő, s az ő javaslatára Vásárhelyi Miklós, Pethő Tibor, Novobáczky Sándor és az egykori parasztpárti Nánási László mellett a szerkesztőbizottság tagja lett főmunkatársként Pártay Tivadar is.¹²²³ Losonczyék ezt közölték vele. Pártay elfoglalta Parragi főszerkesztői szobáját és barátaival berendezkedett ott. (Ez alkalommal azonban, mint fentebb említettük, főként a kisgazdapárt újjáalakításáról tárgyaltak.) A kisgazdapártiak megjelenésével megkezdődött a harc a Magyar Nemzetért.

Az FKgP intézőbizottságának október 31-én kora délután Tildynél tett látogatásakor Pártay mint sajtófőnök, szóba hozta a pártlap ügyét is. Többek között felvetette, hogy jó lenne, ha a párt megkaphatná a Magyar Nemzetet. Az egykori kisgazda pártvezér nem adott határozott választ, de azt megígérte, hogy megbeszéli a kérdést a kormány tagjaival. Pártay későbbi állításával ellentétben, mivel döntés még nem született, nem adta hozzájárulását ahhoz, hogy a lap impresszumán fel lehessen tüntetni az új tulajdonost, a Független Kisgazdapártot.¹²²⁴

Pártay még aznap hivatalosan is közölte Pethő Tiborral és a régi munkatársakkal, hogy a kisgazdapárt átveszi a lapot, s a régi szerkesztőségből csak 5–6 embert tartanak meg. (Nagy Imrével történt megállapodásra hivatkozott, ami nem volt igaz.) Ezt Pethőék nem akarták elfogadni. Abban állapodtak meg, hogy amíg a helyzet nem tisztázódik, „koalíciós” alapon irányítják a lapot. Pethő, két nyugdíjast kivéve, felvette a Pártayék által kiválasztott újságírókat, mintegy 25 főt. Közülük többen, Huba László, Kemény András, Nagyrévi György, Szokoly Endre 1948-ban a kisgazdapárt sajtó osztályán dolgoztak, mások, Fodor Tibor, Gárdonyi Jenő, Horváth László különböző kisgazdapárti sajtóorgánumoknál ténykedtek. A pártapparátus és a pártlapok felszámolásakor veszítették el állásukat. A régi szerkesztőségből is megmaradtak több mint húszan, senkit nem bocsátottak el. Pártay sem akart tisztogatást, de ahhoz ragaszkodott, hogy a lapban a kisgazdapártot bíráló cikkek ne jelenjenek meg. Kemény Andrást, aki koholt vádak alapján évekig börtönben ült, kinevezték a belpolitikai, Wesselényi Miklóst a külpolitikai rovat vezetőjévé.¹²²⁵ Kemény a lap november 1-jei vezércikkében bejelentette: „A Magyar Nemzet szerkesztőségi gárdáját átalakítottuk s a kisgazdapárt régi, harcos újságírói kerültek ismét az íróasztalokhoz, azok a magyar újságírók, akik legtöbbször kezéből az önkényuralom kiűtötte az újságíró fegyverét, a tollat. A Magyar Nemzet új munkatársainak nagy része megjárta az internálótáborok s a börtönök kálváriáját, de vannak olyanok is, akik követ törtek, maltert hordtak, s a legnehezebb fizikai munkát is vállalták, de nem adták el szent hitüket, meggyőződésüket, a magyar újságíró becsületét! Inkább vállalták a megaláztatások, és megpróbáltatások végtelen sorát, de nem álltak oda üvölni a farkasokkal. Ez a bátor és a forradalom tüzeiben kipróbált magyar újságírógárda állt a Magyar Nemzet szerkesztőségének élére, hogy a kisgazdapárt régi lapját visszavezesse ismét a magyar útra.”¹²²⁶

A Magyar Nemzet régi gárdája nem nyugodott abba bele, hogy a kisgazdapárt megkaparintsa a lapot, különösen azután, hogy két a meghatározó személyisége révén Nagy-csoportnak és a kormánynak komoly befolyása volt rá. Pethő Tibor Novobáczky Sándor társaságában november 1-jén bement a parlamentbe és tárgyaltak Losonczy Gézával és Vásárhelyi Miklóssal, akit aznap nevezték ki a kormány sajtófőnökévé.¹²²⁷ Ismertették a legújabb fejleményeket, mindenekelőtt azt, hogy Pártay fel akarja tüntetni az impresszumban, hogy a lap a kisgazdapárté. Ekkor már megszületett a szűkebb kabinet döntése, amely felhatalmazta Losonczyt, hogy „...szerezze vissza a Magyar Nemzetet a kisgazdapárttól, és kormánylapként jelentesse meg. Ezt Tildy Zoltán külön is támogassa.”¹²²⁸ Pethőék ezt megnyugvással fogadták. Losonczy kora este tiltakozott Pártay eljárása ellen Tildynél, aki

bosszankodva hallotta a hírt, s azzal védekezett, hogy kisgazdapárti politikusnak ilyen utasítást nem adott. Felhatalmazta Hámori Zoltánt, titkársága vezetőjét, közölje Pártayval: Losonczy engedélye nélkül nem változtathat a lap impresszumán. Ő megpróbált kibújni azzal, hogy a lapot már nyomják. Az egykori kisgazdapárti pártvezér azonban keményen fellépett, megüzente Hámorival, hogy „maszek fellépéséért” felelősségre fogja vonni Pártayt. 2-án a Magyar Nemzet változatlan impresszummal jelent meg.¹²²⁹ Pártay és a kisgazdapárti pártvezetőség vereséget szenvedett, Tildy a Magyar Nemzet ügyében a kormány álláspontjához tartotta magát, s nem pártérdekek szerint cselekedett.

Pártay belenyugodott a döntésbe. Annál is inkább, mert november 1-jén vagy 2-án Vásárhelyitől ígéretet kapott, hogy a kisgazdapárt esetleg átveheti a Hétfői Hírlapot, amely 23-a után már nem jelent meg. Pártay 3-án bejelentette Pethő Tibornak: még ma megkapják a lapengedélyt a Hétfői Hírlapra, s nem ragaszkodnak a Magyar Nemzethez. A lapengedélyt kiadására azonban már nem került sor.¹²³⁰

A párt szervezeti kiépülése

A Független Kisgazdapárt új vezetősége, mint utaltunk rá, egyik legfontosabb feladatának a párt újjászervezését tekintette arra számítva, hogy előbb-utóbb sor kerülhet a szabad választásokra. Gyorsan felállítottak egy stábot. Mozgósították a régi embereket, felhívták vidékről többek között Bihari Nagy Lajost, Györgyi Lajost, Futó Józsefet, Implom Ferencet, Vaszko Mihályt.¹²³¹ Igyekeztek a fővárosban is mindenkit elérni, akit csak lehetett.¹²³² Pongrácz Tibor ügyvéd újra kézbe vette a Pest megyei szervezést. Vidékre központi megbízottakat küldtek. Az FKGP Országos Ideiglenes Intézőbizottsága 1956. november 2-án felhívást adott ki, amelyben ígéretet tett, hogy a párt hamarosan nyilvánosságra hozza programját, és felszólította a régi párttagokat, öntevékenyen kezdjenek hozzá a párt újjászervezéséhez.¹²³³

A Független Kisgazdapárt a leggyorsabban az események központjában, Budapesten állt talpra. Az első kerületi pártszervezet Pásztor Tamás kezdeményezésére és elnöklétével október 28-án, tehát még az egypártrendszer felszámoló minisztertanácsi döntés előtt megalakult.¹²³⁴ 30-án megtartotta zászlóbontó nagygyűlését, amelyen Pásztor Tamás kerületi elnök és Szolnoki István mondtak beszédeket.¹²³⁵ Tildy rádiófelhívása után, október 30-án és 31-én, két nap alatt 13 kerületben alakultak meg a kerületi pártszervezetek. November 4-éig Budapest 22 kerületéből 17-ben formálisan már működött a kisgazdapárt. A párt térhódítása a belső kerületekben volt a leggyorsabb, míg a zömmel munkások lakta külső kerületekben, Cinkotán, Mátyásföldön, Rákosszemélynél, Sashalmon (XVI. ker.), Rákosszabán (XVII. ker.), Lőrincen (XVII. ker.), Pesterzsébeten (XX. ker.) és Budafokon (XXII. ker.) nem jöttek létre kisgazdapárti kerületi szervezetek, vagy nem kerültek elő eddigi adatok létezésükről. (Csepel kivétel, mert ott november 1-jén megalakult a párt.¹²³⁶) Kísérlet történt a kerületi pártszervezetek egységes irányítására, de a nagy-budapesti pártközpont újjászervezésére nem jutott idő.

November 2-án vagy 3-án a Városházán megalakult egy héttagú szervező bizottság a kisgazdapárt újjáalakítására, amelynek tagja lett Varga István pénzügyi osztályvezető, az FKGP képviselője a Fővárosi Nemzeti Bizottságban, aki korábban az MDP tagja volt. A Városháza minden osztályára kinevezték a párt szervezőjét.¹²³⁷

Az FKGP fővárosi kerületi vezetőségének személyi összetételéről nem áll rendelkezésre felmérés, így nehéz ellenőrizni, mennyiben valósult meg Balogh György törekvése, hogy a kerületek élére mérsékelt beállítottságú politikusok kerüljenek. Volt kerület, mint például a X., ahol ismét Benkő András lett a pártelnök¹²³⁸, aki 1945 és 1947 között már betöltötte ez a posztot, s akit kommunista és koalícióellenes magatartása miatt, 1947 februárjában kizártak a pártból, majd a Pfeiffer-vezette ellenzéki Magyar Függetlenségi Párthoz csatlakozott. Másutt, mint például a XIII. kerületben a párt balszárnyához tartozó Frey Endre lett a pártelnök, aki Zárda utcai alakuló ülésen is ott volt, s aki megválasztása után Tildyvel keresett kapcsolatot.¹²³⁹

A fővárosi kerületi szervezetek fennállásuk néhány napja alatt főként szervezési kérdésekkel voltak elfoglalva. Párthelységeket igyekeztek szerezni, többnyire sikerrel. Tagtoborzó kampányba kezdtek; röplapokat adtak ki, volt olyan kerület, például az V és a VII, amely többet is; népgyűléseket szerveztek; képviseltették magukat a kerületi nemzeti bizottságokban, forradalmi bizottságokban. Többre nem jutott idő.

A Független Kisgazdapárt a négy vidéki megyei jogú nagyvárosban, Debrecenben, Miskolcon, Pécsen és Szegeden is szervezkedni kezdett. Miskolcon a Független Kisgazdapárt megyei és városi szervezete már október 29-én megalakult, s megválasztotta vezetőit és az ideiglenes intézőbizottság tagjait. Kezdeményezői Németh Imre, a párt megyei törvényhatósági bizottsági tagja, 1953-tól országgyűlési képviselő és Tóth Dezső, a város háború utáni kisgazdapárti polgármestere voltak. A megyei pártelnök Holló Imre sajópetri 7 holdas kisparaszt lett, szervező titkára Németh Imre. A városi szervezetet dr. Dienes István ügyvéd irányította, míg ügyvezető alelnökként Tóth Dezső tevékenykedett. Némethet, aki a koalíciós időkben együttműködött a kommunistákkal és a Rákosi-korszakban képviselő volt, „kriptokommunistának” tekintették és sem a megyei kisgazdapártiak, sem az országos központ nem fogadta el partnerként.¹²⁴⁰ A párt, bár intenzív szervező munkába kezdett, felhívásokat adott ki, igyekezett a helyi csoportokat összehozni, ¹²⁴¹ nem tudott működő szervezetet létrehozni. „Ennek nem voltak meg sem az objektív (infrastrukturális), sem a szubjektív (elegendő számú és megfelelő szervező) feltételei, de a politikai feltételei sem.— emlékezik vissza Földvári Rudolf. — Ugyanis a Megyei Munkástanács nem tartotta időszerűnek a pártosodást a forradalom tényleges konszolidációja előtt, ezért nem is támogatta azok szerzését, bár ezt kérték a pártokat szervezni akaró személyek.” Az FKGP emiatt a Borsod megyei és a miskolci eseményekben semmilyen szerepet sem játszott.¹²⁴²

Pécsen Koszár Nándor volt államtitkár és Kertész Endre, Baranya megye korábbi főispánja, ekkor már két napja a Baranya Megyei Munkások Nemzeti Tanácsának elnöke, indították el a kisgazdapárt megyei és városi szervezetének újjáalakítását. Az alakuló értekezletre október 30-án délelőtt a megyei tanács épületében több mint százán gyűltek össze Pécsről és a környékbeli falvakból. Itt jelent meg először Kovács Béla a nyilvánosság előtt és mondta el később híressé vált beszédét, amelyre már utaltunk. A megyei szervezet elnökévé Varga Pál mohácsi egyéni gazdát választották, akit sok atrocitás ért az ötvenes években, ügyvezető alelnök Kertész Endre, főtitkár Ostyánszki Mihály lett.¹²⁴³ A pécsi városi szervezet létrehozására nem jutott idő.

Szegeden a kisgazdapárt szervezkedése nehezen indult. Az eseményektől távol maradó régi kisgazdapárti vezetők csak Tildy október 30-i beszéde után mozdultak meg. 31-én a városi tanács egyik szobájában 30–40 -en jöttek össze, közöttük olyanok is, akik korábban nem voltak benne a pártban. Török Ferenc fuvaros, a helyi szervezet 1945–1947 közötti, majd később kizárt elnöke vezette a tanácskozást. Viharos, veszekedésekkel tarkított ülésen választották meg a tisztviselőket és az IB tagjait. A főtitkár Hunya Benedek volt ügyvéd lett, aki 1947-ben átlépett a Barankovics-féle Demokrata Néppártba. Gyakorlatilag ő irányította az FKGP helyi szervezetét. Az IB-be Török és Hunya mellett többek között bekerült dr. Bittó Endre volt kisgazdapárti rendőr százados, Horváth Márton kőműves kisiparos, Katona Lajos munkás, aki politikai pályáját a keresztényszocialista mozgalomban kezdte, Szűcs Sándor egykori papír-nagykereskedő, a párt régi mecénása, Temesi Ferenc tanító, a párt helyi pedagógus csoportjának korábbi vezetője, és dr. Vass Béla, aki 1947–1948-ban a párt nagy-szegedi szervezetének titkári posztján tevékenykedett. Bittót, Horváthot és Vast koholt vádak alapján már 1948-ban letartóztatták és éveket töltöttek börtönben. Párthelyiséget foglaltak le a maguk számára, tagtoborzó kampányt indítottak. Már az első nap megkezdték a pártszervezetek létrehozását. Az alsó- és felsővárosi kerületi szervezeteket meg is alakították. Kísérletet tettek saját pártlap indítására. Szemben álltak az október 27-én a munkástanácsok küldötteiből megválasztott városi Forradalmi Nemzeti Bizottsággal, amely nem támogatta a politikai pártok működését, arra hivatkozva, hogy nem szabad szétforgácsolni a demokratikus és forradalmi erőket, amíg a szovjet csapatok el nem hagyják az ország területét, sőt az MDP is felszólította, függessze fel tevékenységét. ¹²⁴⁴

Debrecenben Biky Gábor református lelkész, egyébként a református egyházon belüli megújulási mozgalom tagja, kezdeményezésére szintén október 31-én alakult meg az FKgP.¹²⁴⁵ Őt választották az előkészítő bizottság elnökévé, a szervező bizottság titkára Busy Bálint lett, s az öttagú szervező bizottságba bekerült Szendrey Sándor, az FKgP egyik alapító tagja, az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője, 1945 és 1947 között Debrecen helyettes polgármestere, aki korábban ácsmester, ez idő tájt a városi kertészet szerszámraktárosa volt. Ő világháború után a Tildyvel és Nagy Ferencsel szemben álló Vásáry-csoporthoz tartozott. Biky Gábor tartotta a kapcsolatot Kovács Béla levéltárossal, a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány elnökségi tagjával, aki korábban szintén tagja volt a kisgazdapártnak. Ő azonban, ellentétben a korabeli sajtójelentésekkel ¹²⁴⁶, a pártmunkában nem vett részt, mert nem tartotta időszerűnek a pártok szervezkedését. Későbbi visszaemlékezésében elmondotta: „Október végén, november elején több párt jelezte megalakulási szándékát. Kértek helyiséget és részt az MDP vagyonából. Mi azt zároltuk és betiltottuk a pártoskodást, mondván, most mindennél fontosabb a nemzeti egység. Úgyhogy, Debrecenben tulajdonképpen csak a pártalapítási szándék jelentkezett, de gyakorlatilag nem működtek az 1945 utáni koalíciós pártok.” ¹²⁴⁷

A megyei — középszintű — pártszervezetek az ország 19 megyéjéből ellenőrizhető adatok szerint 13-ban alakultak meg, Baranyában, Bács-Kiskun megyében., Borsodban, Fejér és Győr-Soporon megyében, Hevesben, Somogyban, Szabolcs-Szatmár, Szolnok, Tolna, Vas, Veszprém és Zala megyékben. Valószínűleg a többiekben is történtek lépések a megyei központok felállítására. Borsod mellett Tolna megyében is már október 28-án összeült az ideiglenes pártvezetőség, amelynek élére ismét Taksonyi János került, s tagja lett Peer Viktor katolikus pap és Szakály Ferenc újságíró. ¹²⁴⁸ Egerben október 29-én a Heves megyei alakuló összejövetelen több mint kétszázan vettek részt. A már jelzett többi megyében is zömmel 30-án és 31-én nyitották meg a megyei párhelyiségeket. A járási pártszervezetek feltámasztására elvételre került sor. Az 58 járási jogú város mintegy felében bontott zászlót a kisgazdapárt november 4-ig, így többek között Békéscsabán, Cegléden, Gyöngyösön, Hajdúböszörményben, Kalocsán, Kecskeméten, Nagykanizsán, Veszprémben, Nyíregyházán, Székesfehérváron, Szolnokon, Szombathelyen, Tatabányán és Zalaegerszegen.

Az október 23-át követő demokratikus tömegmozgalom néhány nap múlva a falvakra is áttért. Sok helyütt tüntetésekre, tömegdemonstrációra került sor, s ez a politikai pártok helyi embereit is megmozdította. Az első kisgazdapárti falusi helyi csoport 30 fővel a Fejér megyei Enyingen október 26-án alakult meg. ¹²⁴⁹ Azzal a feltételezéssel szemben, hogy a legtöbb községi pártszervezet ott jött létre, ahol a kisgazdapárti mozgalomnak mély gyökei, erős hagyományai voltak, a rendelkezésre álló adatok alapján azt kell mondani, hogy ez a tétel csak részben igaz. A legtöbb helyi szervezet Szabolcs-Szatmár megyében alakult meg. A Németh Péterné Dikán Nóra által publikált hatalmas iratanyag azt tanúsítja, hogy a kisgazdapárt néhány nap alatt szinte az egész megyében kiépült, vagy legalábbis megkezdődött a helyi pártcsoportok szervezése. ¹²⁵⁰ Ez nem meglepetés. Az viszont érdekes, bár nem meglepő, hogy ezt követően a legtöbb pártalakítási kísérletre a Budapest körüli agglomerációs övezetben, Pest, Fejér, Bács-Kiskun és Szolnok megyében került sor. Például Fejér megyében 104 község közül a rendelkezésre álló — hozzá kell tenni nem ellenőrzött — adatok szerint mintegy 20 helységben (például Adonyban, Tabajdon, Polgárdiban) megalkult az FKgP helyi szervezete, és mintegy 30 faluban elkezdték a szervezést. A kettő együtt majdnem eléri a megye összes helységének a felét. ¹²⁵¹ Mindez, úgy vélem elsősorban Budapest közelségével, a fővárosi események kisugárzó hatásával magyarázható. A kisgazdapárt viszonylag gyors Heves megyei térhódítása valószínűleg a katolikus egyház továbbélő befolyására vezethető vissza. Tolnában, Baranyában, Somogyban, ahol a kisgazdamozgalom korábban, sőt 1945 előtt is erős volt, az FKgP nem tudott kiterjedt szervezeti hálózatot kiépíteni. Nyugat-Dunántúlon, Vasban, Zalában sem szerepelt jobban a párt. Győr-Sopronban a kereszténypártok lettek az igazi vetélytársai a falusi nép bizalmának megszerzéséért folyó küzdelemben. A fentiekhez azonban hozzá kell tenni, hogy a szovjet invázióig maradt néhány rövid napban a falusi szervezetek döntő többsége a megalakulás után gyakorlatilag

nem működött, vagy legfeljebb tagtoborzással foglalkozott. Alig akadt olyan pártszervezet, amelyben rögtön élénk pártélet zajlott volna.

Sajnos a pártszervezetek taglétszáma, társadalmi összetételére vonatkozóan alig állnak rendelkezésünkre adatok. A kisgazdapárt tagságának többsége hagyományos támogatóinak táborából, az egyénileg gazdálkodó kis- és középparasztság, valamint a sok sérelmet szenvedett gazdagparasztság köréből került ki. Úgy tűnik, szövetségesekre lelt a téesszparasztság körében is. Társadalmi bázisának másik rétegét a szintén sokat nyomorgatott városi és falusi kispolgárság alkotta. Újra felé fordultak a Rákosi-rendszerben magukat rosszul érző régi polgári értelmiségi, alkalmazotti csoportok. Amíg a felszabadulás után a párt nem volt képes behatolni a munkásság soraiba, most pártfogókra talált a mezőgazdaságból elmenekült, az iparban és a szolgáltatási szférában elhelyezkedett, ipari munkássá még igazán nem vált egykori falusi emberek körében is.

Programalkotási kísérletek

B. Szabó István október 31-én este a vele készített rádióinterjúban kijelentette, hogy „A mai intéző bizottsági ülés programot fogadott el. A kisgazdapárt tulajdonképpen a 30-as programjából indul ki, s célja az egész magyar népnek a felemelése, tekintet nélkül a társadalmi állásokra, mert a kisgazdapárt sohasem volt osztálypárt, a kisgazdapártban mindenki megtalálta és megtalálja a jövőben is azt a helyet, melyet az ország építésében vállalni kíván.”¹²⁵² A kisgazdapárti politikus nem volt teljesen korrekt, a szűkebb pártvezetés nem fogadhatott el semmilyen programot. A rádiónyilatkozat egyébként alkalmilag született. Benedek Pál riporter, aki személyesen ismerte Németh Imrét, 31-én délelőtt jelent meg a Semmelweis utcában, s ő kérte, hogy a párt valamelyik paraszti származású vezetője nyilatkozzon az FKGP terveiről s programjáról. A nyilatkozat elkészítésében Németh és Adorján János működtek közre. B. Szabó nem azért hivatkozott az 1930-as békési programra, mert vissza akarta állítani a régi 1945 előtti társadalmi-politikai rendet, amely ellen, mint ellenzéki politikus harcolt, hanem csupán azt kívánta jelezni, hogy egy több mint negyedszázados múlttal rendelkező politikai szervezet alakult újjá.¹²⁵³ B. Szabó rádióbeszédét egyébként a kisgazdapártban sokan kifogásolták, mert a békési programot elavultnak tartották.¹²⁵⁴

1956. október 30. és november 4. között a kisgazdapártban nem készült átfogó politikai program. Nemcsak időhiány miatt, s azért, mert meg akarták várni Kovács Béla megérkezését, hanem amiatt sem, mert a párt főtítkárának illetve elnökének az volt a véleménye, hogy az FKGP-nek a háború után eltelt 12 év változásait is figyelembe vevő új programot kell kidolgoznia.¹²⁵⁵ Arról nem is szólva, hogy a belpolitikai helyzet zavaros, áttekinthetetlen volt, s a várható fejleményeket sem lehetett kiszámítani. Ez nem jelenti azt, hogy a párt intézőbizottsága tagjainak és más meghatározó személyiségeinek, ideértve Tildyt, Kovács Bélát, Kóvágót, B. Szabót, a közgazdász Varga Istvánt, valamint vidéken élő kisgazdapárti vezetőknek ne lett volna egyéni véleményük, elképzelésük. Az újjáalakuló megyei, városi, fővárosi kerületi szervezetek sorra fogalmaztak meg különböző egymástól eléggé eltérő programtervezeteket. Varga István és Németh Imre 30-án éjszaka elvégezték a már említett programtervezet átdolgozását, amit 31-én át is adtak Csorbának.¹²⁵⁶ Nincs nyoma annak, hogy az IIB a tervezetet megvitatta volna, ugyanakkor tény, hogy Csorba János néhány pontját egy interjúban nyilvánosságra is hozta.¹²⁵⁷

A kisgazdapárt október 28-a után aktivizálódott a politikai életben, azután, hogy a Nagy-csoport kezdeményezésre az MDP felső vezetése átértékelte az október 23-i felkelést és az azt követő tömegmozgalmat. Az FKGP vezetői, aktivistái, sőt az egyszerű párttagok is átvették az új értékelést, s a történeteket különböző jelzőkkel ellátva nemzeti demokratikus forradalomnak nevezték. Külpolitikai kérdésekben a pártban teljes volt a nézetazonosság. Mindenki egyetértett azzal, hogy helyre kell állítani Magyarországot teljes nemzeti függetlenségét, ki kell lépni a Varsói Szerződésből, s el kell érni, hogy a szovjet csapatok kivonuljanak az ország területéről. Azt látták volna szívesen, ha Magyarország az osztrák típusú, tehát a nagyhatalmak által garantált semlegességhez hasonló nemzetközi státusba kerül-

hetne. El akarták érni, hogy megszűnjön a szovjet beavatkozás a magyar gazdasági, politikai és kulturális életbe ¹²⁵⁸, de Tildy, s különösen Kovács Béla rendkívül fontosnak tartották a Szovjetunióval való jó viszony fenntartását. Természetesen helyeselték a nyugati nagyhatalmakkal való viszony normalizálását is.

A kisgazdapárt paraszti szárnyához és polgári jobboldalához tartozó politikusok zöme szembenállt a Rákosi-rendszerrel, a proletárdiktatúra szovjet mintát követő magyar modelljével. A politikai diktatúra minden intézményét szerették volna felszámolni, és egy demokratikus politikai rendszert, a parlamentáris demokrácia valamely formáját szerették volna megteremteni. A pártok, a különböző érdekképviselők (pl. a Magyar Parasztszövetség) és a szakszervezetek szabad szervezkedését, szabad választásokat, koalíciós kormányzást sürgettek. Vissza kívánták állítani a köztársasági államformát a népköztársaság helyett. Az Elnöki Tanács megszüntetésén gondolkodtak. Varga Istvánék felvetették a „pártirányítástól független, egyszerű, demokratikus közigazgatás megteremtése érdekében” a tanácsrendszer felváltását a hagyományos önkormányzati rendszerrel, de ez nem kapott nyilvánosságot. Helyre kívánták állítani a politikai szabadságjogokat. Helyeselték volna új, „magyar”, tehát nem szovjet mintát követő alkotmány kidolgozását. A koalíciós kormányzás mikéntjét illetően már jelentkeztek az eltérések.

Az IIB tagjai, Kóvágó, B. Szabó, Kiss Sándor, Csorba, a Pártayhoz közel állók, az 1945-ös ún. „széles koalícióhoz” akartak visszatérni, amelyben minden fontosabb politikai irányzat képviseltetve van, de amelyben a kommunisták kisebbségben vannak, s a parlamenti és kormányzati többség a kisgazdapárté. Tildy szíve mélyén ezzel rokonszenvezett, de azt nem akarta, hogy az FKgP IIB szerezhessen döntő befolyást a kormányban. Kovács Béla, noha a pártérdekeket nem hagyta figyelmen kívül, inkább olyan koalícióval rokonszenvezett, amely a pártok egyenrangúságán, közös felelősségén, együttműködésén alapul. A kommunista párt vezető szerepének fenntartását természetesen sem ő, sem Tildy nem helyeselte.

Tildy az új parlamenti választásokig a kabinetrendszert fenn kívánta tartani, s államminisztersége az első percétől kezdve erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a Nagy-kormány a polgári kormányzás gyakorlatához térjen vissza. Azt szerette volna, hogy a kormány legyen a végrehajtó hatalom feje, a döntések ott szülessenek, ne az MDP-ben. Kíváncsún tartotta a kormány tekintélyének, a miniszterek felelősségének növelését, hogy dönteni tudjanak. Az volt a véleménye, hogy a kormánynak kell kézbe vennie az ország irányítását, s a demokratikus tömegmozgalom, a néphangulat leszerelésével az ország életét visszaállítani a normális kerékvágásba.

A tulajdon viszonyok terén a az FKgP nem akart gyökeres fordulatot. Ha nem is nevezte szocialista vívmányoknak, de a nagyüzemek, a bankok, a nagykereskedelem, az erdők állami tulajdonát fenn kívánta tartani és a földet nagybirtokosoknak nem engedte volna vissza adni. Bázisából következett, hogy a legkövetkezősebben képviselte azt az álláspontot, hogy a földet a dolgozó parasztságnak vissza kell juttatni. Ez implicite azt jelentette, hogy a termelőszövetkezeteket fel kell számolni, vagy legalább is csökkenteni kell számukat. A kisgazdapárt nyíltan nem követelte a termelőszövetkezetek feloszlását, a gyakorlatban azonban vidéken sok helyütt folyt a „közös”, vagyis széthordása. Hogy mi legyen a felső birtokhatár, abban a párton belül azért megoszlottak a vélemények. Adorján és B. Szabó — korábban tehetősebb gazdák — ezt a határt 50 kat. holdnál húzták volna meg, míg a többségi vélemény szerint 20–25 kat. holdig kellene visszaadni a földet egykori tulajdonosaiknak, tehát a kis- és középparaszti gazdaságokat helyreállítani. Felmerült, hogy a tagosítások során elszenvedett veszteségekért az érintettek kapjanak kártérítést az államtól. Emellett szerepelt a kisgazdapárti elképzelések között a kisboltok, műhelyek, valamint a kisüzemek magántulajdonba adása öt-hat alkalmazottal bezárólag. Persze olyan hangok is hallatszottak, hogy a 100 alkalmazottig vissza kellene juttatni a közepes méretű üzemeket és gyárakat. Az „esztelen házállamosítások” felülvizsgálatának Csorba János volt az egyik élharcosa. A részleteket illetően e tárgyban is eltértek a vélemények. Azt sokan támogatták a pártnak, hogy az elkobzott, kisajátított öröklakásokat és családi házakat 6–10

szobásokig adják vissza jogos tulajdonosaiknak, de nem kevesen gondolták úgy, hogy a bérházakat meg kellene tartani állami tulajdonban.

A kisgazdapárti vezetők gazdasági, gazdaságpolitikai kérdésekkel az októberi események alatt alig foglalkoztak. Kővágó november 1-jén vagy 2-án saját kérésükre felhatalmazást adott Varga Istvánnak és Rácz Jenőnek egy gazdasági újjáépítési program kidolgozására, de abból a szovjet invázió miatt nem lett semmi. ¹²⁵⁹ A fő követelés a kisipar és a kiskereskedelem helyreállítása, a kötelező beszolgáltatás megszüntetése, az egyéni parasztgazdaságok támogatása és a külkereskedelmi szerződések felülvizsgálata volt. Az FKgP támogatta a népmozgalom által felvetett szociális kérdések megoldását, a nyugdíjrendszer felülvizsgálatát, a bérek rendezését, de mindez nem kapott hangsúlyt a kisgazdapárti követelések között.

Az egyház, a szabad vallás oktatás sem esett kívül a kisgazdapárti politikusok, helyi aktivisták látókörén. Sokszor és sok helyütt elhangzott követelés volt, hogy Mindszenty hercegprímás kerüljön vissza korábbi székébe, és költözhessen Esztergomba.

Az FKgP a demokratikus nemzeti felkelés időszakában nem akart rendszerváltást, teljes polgári restaurációt. A legvilágosabban ezt Kovács Béla fogalmazta meg: „A régi világról ne álmódjon senki. — mondotta az október 30-i pécsi nagygyűlésen — A grófok, bankárok és kapitalisták világa végérvényesen lejárt. Nem kisgazda az, aki ma 1939-ben, vagy 1945-ben gondolkodik.” ¹²⁶⁰ Természetesen voltak olyan konzervatív kisgazdapárti csoportok, szervezetek, amelyek megmaradva az 1945-ös platformon, a polgári demokrácia, a magántulajdon primátusa, a vállalkozás szabadsága mellett kötelezték el magukat. ¹²⁶¹ A liberális elveken nyugvó politikai demokrácia megtartása, ugyanakkor állami tulajdon dominanciájával a szocialista gazdálkodás folytatása azt mutatja, hogy Kovács Béla, Tildy és más kisgazdapárti vezetők valamiféle harmadikutas megoldás felé képelték el az ország továbbhaladását a népfelkelés győzelme, a szovjet hadsereg kivonulása után.

A kisgazdapárt politikai elhelyezkedése és törekvései

Az új kisgazdapárti vezetésnek mindenekelőtt a Nagy-kormányhoz való viszonyát kellett tisztáznia, aminek alfája és ómegája a Tildyvel való kapcsolat rendezése volt. Az egykori pártvezér október 31-én délelőtt valószínűleg Kővágótól, aki felkereste őt ¹²⁶², már értesült a Zárda utcában történetekről, a személyét érintő támadásokról, s arról, hogy nem került be az ideiglenes intézőbizottságba. ¹²⁶³ Ez érzékenyen érintette és el is határozta, hogy a párt életébe nem kapcsolódik be, de politikailag, saját kormányzati pozíciójának megtartása és megerősítése szempontjából szüksége volt arra, hogy valamilyen módon és mértékben megszerezze a párt támogatását. Ezért még aznap (31-én) délután magához kérte az FKgP IIB tagjait formálisan ismerkedés céljából, de valójában azért, hogy felmérje, milyen támogatottságra számíthat.

Az intézőbizottság tagjai valamennyien megjelentek a parlamentben. Tildy Szemest kivéve mindenkit személyesen ismert. Ennek megvoltak az előnyei és a hátrányai is. A volt köztársasági elnök korábban, a koalíciós években elsősorban Pártayval és Csorbával jött ki nehezen, s B. Rácz radikális antikommunizmusa is zavarta. Az évekre visszanyúló személyi ellentétek, kiegyenlítetlen számlák, kölcsönös meg nem értés és jóindulat hiánya persze feszültté tette a hangulatot, s hangos szóváltásokhoz vezetett, de a rendkívüli helyzet végül is minden érdekeltet jobb belátásra bírta. Tildy beszámolt a politikai helyzetről, amelyet veszélyesnek tartott, de bizakodóan beszélt a Nagy Imrével való együttműködésről, s annak a reményének adott hangot, hogy jól működő kormánykoalíció alakulhat ki. Ismertette Mikojánnal folytatott tárgyalásai eredményét, s a tárgyalások ténye már önmagában is nagy meglepetést okozott a kisgazdapárti politikusok körében. „Az volt a véleménye Tildynek-mondotta később a rendőrségi kihallgatások során B. Szabó-sikerült őt [Mikojánt-V.I.] meggyőzni, hogy a lezajlott fordulat nem irányul a Szovjetunió ellen, és továbbra is fenn akarjuk tartani a jó viszonyt. Tildy szerint Mikoján azt válaszolta, hogy tolmácsolja kormányára felé az általa elmondottakat” ¹²⁶⁴. A megbeszélés során elsősorban a kisgazdapárt-

párt újjászervezésével kapcsolatos gyakorlati kérdések kerültek szóba. Tildy nyomatékosan sürgette a párt mielőbbi talpra állítását, s anyagi és sajtóügyekben segítséget ígért, amit, mint láttuk, részben be is tartott. Az IIB tagjai tájékoztatták Tildyt a különböző kisgazdapárti követelésekről, így a Varsói Szerződés felbontásáról, a szovjet csapatok kivonásáról, de mindenekelőtt azt szorgalmazták, hogy alakuljon új koalíciós kormány, abban az FKGP az 1945-ös koalíciónak megfelelő, tehát többségi részesedést kapjon, az IIB tagjait is vonják be a kormányba, s egyidejűleg az Elnöki Tanácsot szüntessék meg. Tildy az utóbbi követeléseket nem pártfogolta. Noha a koalíciós kormány felállításának gondolata nem állt távol tőle, tisztában volt azzal, hogy az FKGP IIB hatalmi aspirációi megnehezítenék az együttműködést Nagy Imrével és csoportjával. A miniszterelnök helyeselte államminisztere elutasító magatartását, amikor Tildy beszámolt neki a kisgazdapárt hatalmi igényéről. Az Elnöki Tanács megszüntetése esetében volt államfő azonnal felismerte a taktikai célt: Dobi Istvánt kiszorítani a hatalomból. Ezt nemcsak Dobi miatt nem akarta, de valószínűleg a régi reflexek miatt sem, nevezetesen, hogy nem szabad feladni egyetlen megszerzett pozíciót sem.¹²⁶⁵

Pestre érkezése után rendeződött Kovács Béla, Tildy Zoltán és Dobi István személyes kapcsolata is. November 1-jén este Kovács Béla bement a Parlament be. A párt egykori vezetőjét kissé sértette, hogy a párt volt főtitkára először a kormányfőt kereste fel. A beszélgetés során, amelyen részt vett Kővágy József és Bognár József is, Kovács Béla és Tildy viszonya hűvös maradt, de személyes ellentéteiket, elfogultságukat félre tudták tenni, s miután kül- és belpolitikai kérdésekben, a politikai rendszer demokratizálásban többé-kevésbé egyetértettek, együtt tudtak dolgozni.¹²⁶⁶

Kisgazdapárti körökben Nagy Imre miniszterelnöki tevékenységének első szakasza nem keltett jó benyomást, de október 28. után a tűzszünet elrendelése, a szovjet csapatok kivonása Budapestről, s különösen a Varsói Szerződés felmondása és a semlegesség deklarálása egyértelműen kedvező visszhangot váltott ki. Kovács Béla november 1-jei késő esti nyilatkozatában teljes támogatásáról biztosította a Nagy Imre-kormányt: „Két-három órája kapcsolódtam a nemzeti kormány munkájába. A mai történelmi helyzetben szükségesnek tartom, késedelem nélkül elmondani népünknek azt a megállapításomat, hogy kormányunk teljes felelősséggel, helyesen, jól képviseli hazánk érdekeit. Örömmel állapíthatom meg, hogy a kormány minden emberileg lehetséges erőfeszítést megtett és megtesz nemzetközi kapcsolataink rendezésére, további kiépítésére, meglévő baráti kapcsolataink fenntartására, és megerősítése érdekében.” A helyzet normalizálódását elősegítendő hozzátette: „Hogy az előttünk álló nehéz külpolitikai feladatot megoldhassuk, ahhoz idebent erős, öntudatos nemzeti egységre, rendre és nyugalomra van szükségünk. És szükség van rá, létérdekünk, hogy amint a parasztság a szántóföldön dolgozik a jövő évi kenyérünkért, éppen úgy ipari munkásságunk is késedelem nélkül, azonnal, kezdje meg a termelőmunkát az egész országban.”¹²⁶⁷

A Független Kisgazdapárt Országos Ideiglenes Intézőbizottsága november 2-án felhívást tett közzé, amelyben patetikus hangon felszólította az ország lakosságát és Budapest népét, hogy szünjék meg az utcai önbíráskodás, az ÁVH-sok válogatás nélküli üldözése, gyilkolása, mert ez anarchiához vezet, az ítélkezést bízzák a bíróságokra. Szorgalmazta a rend, a nyugalom, a biztonság megteremtését. Kiállt a sztrájkok beszüntetése mellett.¹²⁶⁸ Csorba János az intézőbizottság egyik vezetőjeként szintén azt hangoztatta a Magyar Nemzetnek adott nyilatkozatában, hogy „Amilyen végtelenül felemelő volt a magyar ifjúság páratlanul hősi küzdelme, olyan *lehangoló most a csöndesség, a céltalan sztrájk*.....A hosszú nyúló és ma már értelmetlen sztrájk nem szolgálja a nemzet érdekeit.”¹²⁶⁹

Miközben a kisgazdapárt vezetői támogatásukról biztosították a Nagy-kormányt és sikraszálltak a helyzet, a népmozgalom által elért eredmények konszolidálása mellett, továbbra is sietteték, hogy a kommunista többségű kormány helyett alakuljon koalíciós kormány. Csorba János a Magyar Nemzetnek adott november 1-jei, már említett interjújában a következőket mondta: „Az utóbbi időben történt bátor kormányzati intézkedések, a Varsói Szerződés felmondása, a semlegesség kinyilvánítása, az ENSZ-hez való fordulás után az ország egységesen áll Nagy Imre külpolitikája mögött. Ha azonban a kormány olyan férfiakból állna, akik az elmúlt tíz év szerencsétlen politikájában nem vettek részt, s akikben

a tömegek bízna, akkor a nyugalmi helyzet már helyreállt volna. Nagy Imrének nem szabad késlekednie és a *legsürgősebben életre kell hívnia egy olyan koalíciós kormányt*, amely megfelel az ország belső politikai viszonyainak. Minden késlekedés súlyos felelősséggel jár.”¹²⁷⁰

Valószínűleg a Független Kisgazdapárt által gyakorolt politikai nyomásnak is volt szerepe abban, hogy a pártok legalizálása után Nagy Imre és csoportja további engedményként beleegyezett a kormány koalíciós alapon történő átalakításába.

A szűkebb kormány november 2-án délelőtt tartott ülésén, amelyen mindössze négyen vettek részt (Nagy, Tildy, Erdei és Losonczy), a következő döntés született: „Miután mind sürgetőbben merül fel a kormány átalakításának kérdése, a Kabinet úgy határoz, hogy ne új miniszteri kinevezések történjenek, hanem egyrészt a Kabinetet kell új erőkkel kiegészíteni, elsősorban a felkelők részvételével, másrészt a minisztériumok élére egyelőre nem állít minisztereket, hanem miniszteri megbízással hozzáértő államtitkárok vezessék a minisztériumokat.”¹²⁷¹ A határozat tehát nem az egész kormány átszervezéséről intézkedett, hanem csak a kabinet, a kormányon belüli szűkebb irányító testület átalakításáról, kiegészítéséről a pártok képviselőivel. A minisztériumok, államtitkári vezetéssel, megmaradtak volna kommunista kézben. Ez lényegesen kevesebb volt annál mint, amit a kisgazdapártiak követeltek, nem jelentett teljes kormány rekonstrukciót, Tildy azonban ebbe beleegyezett.

A kormányülés után Tildy magához kérte az FKGP IIB tagjai közül Adorján Józsefet, Kiss Sándort, Kővágó Józsefet, Németh Imrét és B. Szabó Istvánt. Csorba Jánost, Pártay Tivadart, B. Rácz Istvánt, akiktől tartott, s akikkel nem volt jóban, valamint Szemes Józsefet, akit nem ismert, nem hívta meg. Kezdeményezésére egy idő után Kovács Béla is bekapcsolódott a tárgyalás menetébe. Az egykori államfő azonnal a tárgyra tért, közölte: a kormány koalíciós alapon átalakult, amelyben a kommunista párt (az MSZMP), az SZDP, a Petőfi Párt és a Független Kisgazdapárt képviseltetik magukat. Három-három kommunista, szociáldemokrata és kisgazdapárti, egy parasztpárti valamint egy pártonkívüli miniszter lesz, mindenki más lemond. Tildy kérte, hogy a kisgazdapárt delegáljon a kormányba egy harmadik tagot. Magán véleményként B. Szabót ajánlotta, azzal érvelve, hogy politikai szempontból az lenne jó, ha egy parasztember kerülne a kormányba. Az egykori békési nagygazda évek óta nem gazdálkodott; valójában arról volt szó, a nemzeti kormány államminisztere bízott abban, hogy számíthat a naiv, emberileg tisztességes, a régi gárdához tartozó politikus lojalitására. Tildy szavait döbrent csend követte, majd kemény vita robbant ki. Kővágó arra hivatkozva, hogy a miniszteri posztok pártok szerinti aránya nem tükrözi a nem kommunista tömegek elvárásait, amiről természetesen nem lehetett reális képe, s elutasította az államminiszter által előterjesztett tervet, és azt javasolta, hogy az 1945-ös Tildy-kormányhoz hasonló összetételű kormány alakuljon, amelyben a tárcák egyik fele a kisgazdapárté és a pártonkívülieké, míg a másik fele a kommunistáké és a szociáldemokratáké. Kiss Sándor is azt szorgalmazta, hogy az FKGP kapja tárcák többségét és harmadik miniszterként B. Szabó helyett a szuverénebb egyéniségű, de Tildyvel jó viszonyt fenntartó Kővágót nevezzék ki. Tildy a kisgazdapárti többségű koalíciós kormány megalakításának gondolatát azzal vetette el, hogy az súlyos külpolitikai bonyodalmakhoz vezetne, s növelné a szovjet vezetők bizalmatlanságát. Kovács Bélának is hasonló volt a véleménye. Utalt arra is, hogy az általa elmondottakat egyeztetette Nagy Imrével, Kővágó követelésének teljesítése a megállapodás felrúgását jelentené. Kővágó próbált ugyan azzal visszavágni, hogy a szovjet párt- és kormányköröket a tervezett összetételű Nagy-kormány sem fogja megnyugtatni és visszatartani az esetleges beavatkozástól, de végül ő is és a többi kisgazdapárti politikus is elfogadta a szűkebb kormány összetételére vonatkozó elgondolást. Az új kisgazdapárti miniszter személyének kérdésében az döntött, hogy Kővágó, akit előző nap választott meg a Fővárosi Nemzeti Bizottság újra Budapest polgármesterévé, nem akart belépni a kormányba, s társainak sikerült eloszlatnia B. Szabó félelmét, hogy gazdagparaszti múltja miatt a koalíciós partnerek kifogást emelnek ellene.¹²⁷²

Tildynek Kovács Béla segítségével sikerült keresztül vinnie akaratát, de közte és az kisgazdapárti IIB között feszültebb lett a viszony, ami a kormányfőnek is feltűnt.¹²⁷³ Tildy

bejelentette Nagynak, hogy kire esett a választás a kormány új tagjaként, amit a miniszterelnök tudomásul vett. B. Szabó bent is maradt a Parlamentben.

A koalíciós kormány, pontosabban a pártok képviselőivel bővített Kabinet november 3-án alakult meg. Az új kormánytagok, közöttük B. Szabó az idő hiánya miatt miniszteri esküt nem tettek az Elnöki Tanács előtt. Kinevezési okmányt sem állítottak ki számukra. A kisgazdapárti politikai reszortfeladatot nem kapott. Egyetlen minisztertanácson vett részt, november 3-án délelőtt, amely valójában nem volt szabályos kormányülés, hanem csak kötetlen beszélgetés. Nem szólalt fel, semmilyen döntésben nem vett részt.¹²⁷⁴

Az újabb konfliktus megkerülhetetlenné tette, hogy az FKgP IIB tegyen valamit Tildy és a párt viszonyának rendezése terén. Dernői Kocsis László, a párt szürke eminenciása, aki október 30. óta állandóan a parlamentben tartózkodott, külön is felhívta Kóvágó figyelmét arra, hogy a párt támogatása híján romlik Tildy pozíciója a kormányon belül, s erre már a Nagy Imre és környezete is felfigyelt. November 2-án, valószínűleg a Tildyvel folytatott tárgyalások után Kóvágó kezdeményezésére az intézőbizottság határozatot hozott, amelyben támogatásáról és együttműködési készségéről biztosította a nemzeti kormányt és egykori pártvezérét. A határozatot írásban Kóvágó adta át Tildynek, aki a Zárda utcai előzmények, a parlamenti viták, s a Pártayval való hadakozás után örült a gesztusnak.¹²⁷⁵ Tekintettel a dolog fontosságára 3-án délelőtt a rádióban beolvasták a Független Kisgazdapárt Ideiglenes Intézőbizottságának a nyilatkozatát, amelyből az derült ki, hogy a párt, logikusan, nemcsak Tildy, de a Nagy-kormány másik két minisztere, Kovács Béla és B. Szabó mellett is kiállt, s mindhármukat támogatásáról biztosította.¹²⁷⁶

November 3-án késő este az FKgP IIB, Kovács Béla részvételével Szentiványi József lakásán tartott ülésén, egyebek mellett megvitatta a kormányalakítási tárgyalásokat. Bár résztvevők továbbra is elégedetlenek voltak és kevesellették a kormánypozíciók számát, jóváhagyták B. Szabó kinevezését.¹²⁷⁷

A demokratikus pártokhoz fűződő viszony s az új hatalmi szervezetben való részvétel

A Független Kisgazdapártnak országos szinten az újjáalakult pártokkal alig alakult ki kapcsolata, s amint láttuk, a kormány átalakítását illetően sem folytak szabályos pártközi megbeszélések. Tildy Zoltán — beosztásánál fogva — naponta többször is tárgyalt Nagy Imrével, Kádár Jánossal, amíg el nem hagyta Budapestet, és más kommunista vezetőkkel, de ezeknek nem volt pártközi jellege és egyik fél sem tekintette annak. Tildy ugyan október 30-án jelen volt Nagy Imre és a szociáldemokrata vezetők, Kéthly Anna és Kelemen Gyula találkozáján, amely a szobájában zajlott le, de tárgyalás kormány és az MSZDP közötti viszony rendezését s nem a pártok közötti érintkezés felvételét célozta. Sem Tildy, sem Kovács Béla sem más kisgazdapárti vezető külön nem találkozott a szociáldemokratákkal. Csak a Petőfi Párttal kezdődtek el — nem hivatalosan — előzetes megbeszélések a szorosabb együttműködésről, illetve a parasztegység jegyében a két párt egyesüléséről. A cél az volt, hogy a háború utáni évek számukra keserű tapasztalatai alapján, elkerüljék a parasztság politikai megosztottságának megismétlődését. Ezt Kiss Sándor a Magyar Parasztszövetség újjáalakulásáról szólva október 31-én a Kossuth Rádióban bejelentette.¹²⁷⁸ Mindkét pártban voltak hívei a fúciónak, különösen vidéken. A kormány koalíciós alapon történő átalakításával kapcsolatos tárgyalásokon, a pozíciók elosztásakor azonban feszültség keletkezett a két párt között, mivel Tildy megakadályozta, hogy a Petőfi Párt az FKgP-hez hasonlóan három tárcához jusson. A volt ellenzéki pártok közül a Magyar Szabadságpárttal történt meg a személyes jellegű kapcsolat felvétel.

Vidéken — megyei és helyi szinten — azonban sok tekintetben más volt helyzet, ott erősebb volt a politikai szándék a koalíciós pártok együttműködésének megteremtésére. Már pártok hivatalos zászlóbontása előtt, a népfront illetve az MDP kezdeményezésére lezajlottak az első olyan megbeszélések, amelyekre a volt koalíciós partnerek képviselőit is meghívták. Az MDP felgyorsuló széthullása miatt tényleges együttműködésre nem kerülhetett sor. Az október 30-i fordulat, majd a régi és az új pártok zászlóbontása és az MSZMP megalakulása után nyomban megkezdődtek a pártközi megbeszélések, eleinte technikai

kérdésekről, az MDP vagyonának szétoztásáról, pártirodák kiutalásáról, de egy-két megyében, mint például Fejér és Heves megyében már kezdtek kirajzolódni a pártok összefogásának politikai keretei is. Egerben például november 2-án a pártok megállapodtak abban, hogy részt vesznek a tanácsokat helyettesítő forradalmi bizottságokban és munkástanácsokban, elősegítik egy megyei államigazgatási szervezet létrehozását, amelyben szintén jelen kívánnak lenni. Támogatják a termelés beindítását. Állást foglaltak a sztrájkok folytatása ellen. Megegyeztek, hogy a pártok közötti feszültségek kialakulását elkerülendő korlátozzák a pártszervezést, és az új tagok toborzását.¹²⁷⁹ Ugyanakkor arra is van példa, hogy az FKgP, az SZDP és a Petőfi Párt a Kereszténydemokrata Párttal ült tárgyaló asztalhoz. Ez történt például Sopronban.¹²⁸⁰

A kiskgazdapárt tagjai, főként az ismertebb politikusok, volt képviselők, már október 23-át követő napoktól kezdve országsszerte részt vettek a tanácsok szerepét átvevő különböző elnevezésű nemzeti és forradalmi bizottságokban, illetve azok szűkebb vezetőségében. Vezető szerepet azonban elvértve játszottak. Kivételt képezett Baranya megye, ahol a Baranya megyei Munkások Tanácsának elnöke Kertész Endre, a megye volt kiskgazdapárti főispánja lett. Az üzemi bizottságokba egykori kiskgazdapártiak alig kerültek be.

A fegyveres felkelők és a nemzetőrségek tagjai között is csak ritkán lehetett találni kiskgazdapártit. Az FKgP vezetőségének nem volt kapcsolata a felkelő csoportokkal. Dudás József, aki 1944-ben részt vett a német ellenes ellenállási mozgalomban, 1945-ben belépett kiskgazdapártba, s a párt jelöltjeként bekerült a fővárosi törvényhatósági bizottságba, egy alkalommal, Budapestre érkezése után, felkereste Kovács Bélát, Semmelweis utcai székházban, de csak alig negyed órát tárgyaltak. Ennek részleteit ma már nehéz kideríteni, de semmi jele nincs annak, hogy bármiféle együttműködésről szó lett volna.¹²⁸¹ Megjelent a pártszékházban Szabó János, a Széna téri fegyveresek parancsnoka is, de kitessékelték.¹²⁸² A Független Kiskgazdapárt hagyományainál fogva nem helyeselte a fegyveres harcot, ellene volt mindenfajta erőszakos összecsapásnak, durvaságnak.

Egyházak

A rendelkezésre álló néhány nap nem volt elég ahhoz, hogy a kiskgazdapárt rendezze a viszonyát az egyházakkal. Az egyházi ügyek Tildy reszortjához tartoztak, így ő tartotta a kapcsolatot Mindszentyvel és a református egyház vezetőivel. A volt kiskgazdapárti pártvezér, a kormány megbízásából, november 1-én Maléter Pál kíséretében felkereste Mindszentyt a primási palotában,¹²⁸³ s a négyszemközti megbeszélésen azt kérte, hogy tervezett rádió beszédében álljon ki a békesség és a rend helyreállítása és a munka felvétele mellett. A kabinet azon kívánságát, hogy a főpap tegyen nyilatkozatot a Nagy-kormány mellett, nem terjesztette elő. Ugyanakkor azt tanácsolta Mindszentynek, hogy mielőbb térjen vissza Esztergomba, mert szeretne volna a fővárosból eltávolítani.¹²⁸⁴ Mindszenty kezdeményezésére Kovács Béla is találkozott a hercegprimással, aki arra akarta rávenni, hogy vegyen részt egy katolikus párt létrehozásában. A kiskgazdapárti politikus ezt az ajánlatot visszautasította.¹²⁸⁵ Bár tervezték, újabb találkozóra nem került sor. Mindszenty november 3-i rádióbeszéde kiskgazdapárti körökben rossz visszhangot váltott ki, noha Tildy kéréseinek eleget tett. Mindezek ellenére vidéken a katolikus papok, amint a református lelkészek is, segítették a kiskgazdapárt ujjászervezését.

November 4-én hajnalban, amikor a szovjet invázió megkezdődött a kiskgazdapárti politikusok közül Tildy Zoltán és felesége, valamint B. Szabó István tartózkodott a Parlament épületében. Rajtuk kívül természetesen mások is ott voltak, így Dobi István, Rónai Sándor, Bibó István, s egy időre feltűnt Mindszenty József hercegprimás is. Kovács Bélát is kerestették, de nem tudták elérni. Barátaival az amerikai követségre ment, de nem kapott menedékjogot. Tildy beszélt Nagy Imrével, nem kifogásolta, hogy a kormányfő elmondja nevezetes rádióbeszédét, s hozzájárult az Írószövetség nyilatkozatának beolvasásához is. A

miniszterelnök azonban néhány hívével hamarosan elhagyta az épületet és jugoszláv követségre menekült, anélkül, hogy ezt Tildyvel és az ott maradottakkal közölte volna, akik azt hitték később, hogy a kormányfő a szovjet követségre távozott. Közben az MTI révén meglepetéssel értesültek arról, hogy Kádár János vezetésével új kormány alakult. A kisgazdapárti politikus, amikor közölték vele, hogy a szovjet páncélosok körülvették a parlament épületét, a vérontás elkerülése végett utasítást adott a kormányőrségnek az ellenállás beszüntetésére. ¹²⁸⁶

1956 november 4-e, a második szovjet katonai beavatkozás után a Független Kisgazdapárt abbahagyta legális tevékenységét. A pártvezetőség és a tagság nagy része elítélte a nemzeti felkelés leverését. Tildy, aki teljesen visszavonult, a nyilvánosság előtt nem jelent meg, nem nyilatkozott, s fia lakásából alig mozdult ki, november közepén eljuttatott az osztrák követségre egy rövid feljegyzést, amelyben arra mutatott rá, hogy a Nagy Imre kormánya törvényesen alakult meg és november 4-én nem mondott le. Tehát a szovjet katonai beavatkozás egy törvényes kormány ellen irányult. ¹²⁸⁷

Az FKgP Ideiglenes Intézőbizottsága rendszertelenül ugyan, de 1957 március végéig még működött. 1956 november közepén az intézőbizottság a párt élére egy háromtagú Elnöki Tanácsot választott a kormánnyal és a demokratikus pártokkal folytatandó tárgyalásokra. Elnöke Kovács Béla lett, aki ragaszkodott hozzá, hogy ebbe a testületbe, Kóvágó József mellé Tildy is bekerüljön. A kisgazdapárti politikusok látták, tapasztalták a Kádár-kormány teljes elszigeteltségét és népszerűtlenségét. Úgy ítélték meg mégis, hogy a szovjet invázió ellenére van lehetőség a politikai kibontakozásra, Kádár Jánossal és a szovjet kormánnyal való tárgyalásokra. Abban reménykedtek, hogy a kisgazdapárt még szerephez juthat.

Kádár és környezete Tildy Zoltánnal, a Nagy-kormány államminiszterével nem kívánt tárgyalni, inkább Kovács Bélával vette fel a kapcsolatot. A párt egykori főtitkára november folyamán két alkalommal is megbeszélést folytatott Kádár Jánossal a katasztrofális helyzet politikai megoldásáról, de feltételeit, a többpártrendszer fenntartást, a szabad választások megrendezését és a szovjet csapatok kivonását a nagy nemzetközi nyomás alatt álló Kádár-kormány nem vállalhatta. ¹²⁸⁸ A kisgazdapárti politikusok első hetekben élénk kapcsolatot tartottak a még viszonylag aktívan működő demokratikus pártok vezetőivel és aktivistáival. Részt vettek a demokratikus pártok december 8-i közös, az indiai követséghez, és segítségével a szovjet kormányhoz eljuttatott nyilatkozata kidolgozásában. A közös fellépést nem zavarta meg, hogy Tildy, akit a fővárosból haza utazó Kovács Béla felhatalmazott, hogy távollétében nevében is tárgyalhat, kisgazdapárt nevében először kézjeggyel látta el, majd másnap visszavonta aláírását. Az egykori államfő, aki nem akarta rontani esélyeit, ha Kádárék, vagy esetleg a szovjetek mégis tárgyaló asztalhoz invitálják.

Az 1956 decemberi KB ülés után, ahol az októberi eseményeket átértékelték és „ellenforradalom”-má „minősítették, az MSZMP politikája is megváltozott, előtérbe került a megtorlás és a restauráció. A többpártrendszer visszaállítása lekerült a napirendről. A demokratikus ellenzéki erők, közöttük a kisgazdapárt is, hamarosan teljesen beszüntették működésüket. Kovács Béla 1957 január elején lemondott pártelnöki tisztéről. 1957 áprilisában megkezdődött az októberi eseményekben szerepet játszó kisgazdapárti politikusok letartóztatása.

JEGYZETEK

¹ Magyarország 1921–1941. Zsitvay Tibor emlékiratai. Szerk. és a bev. tanulmányt írta Sipos Péter. Palatinus-Ráday Gyűjtemény. Bp., 1999. 154. o. (A továbbiakban: Zsitvay Tibor emlékiratai. 1999.)

² Borsányi Gyögy: Válság és választás– 1931. In: Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998. Szerk.: Földes György és Hubai László. Második, bővített, átdolgozott kiadás. Napvilág Kiadó. Bp., 1999. 130, 134. o.

³ Lásd részletesebben: Az 1929–1933. évi világgazdasági válság hatása Magyarországon. Szerk.: Incze Miklós. Akadémiai Kiadó. Bp., 1955. 128–363. o. (A továbbiakban: Az 1929–1933. évi világgazdasági válság Magyarországon. 1955.; Magyarország története. 1918–1919, 1919–1945. Főszerk.: Ránki György. Akadémiai Kiadó. Bp., 1976. 601–604. o. (A továbbiakban: Magyarország története. 1918–1945.); Gunst Péter: Magyarország gazdaságtörténete. 1914–1989. Gunst Péter: Magyarország gazdaságtörténete, 1914–1989. Tankönyvkiadó. Bp., 1996. 28–36. o. (A továbbiakban: Gunst: Magyarország gazdaságtörténete, 1914–1989.)

⁴ Nagy József: A kisgazda csoport működése az Egységes Pártban. In: Parasztkérdés. 1890–1930. Juhász Antal, Sipos József. Szeged. 1985. 250–262. o. (A továbbiakban: Nagy J.: A kisgazda csoport működése. 1985.)

⁵ Lásd bővebben: Gunst Péter: A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között. MTA Történettudományi Intézet. Bp., 1987. 12–26. o. (A továbbiakban: Gunst: A paraszti társadalom Magyarországon. 1987.)

⁶ Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000. I. k. A választások története és politikai geográfiája. Napvilág Kiadó. Bp., 2001. 50–52. o. (A továbbiakban: Hubai: Választási atlasz. I. k.)

⁷ Kónya Sándor: Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra megteremtésére. Akadémiai Kiadó. Bp., 95–124. o.

⁸ Hubai: Választási atlasz. I. k. 54–60. o.

⁹ Lásd: Eckhardt Tibor programja. A Független Kisgazda melléklete. Brossura.

¹⁰ Dokumentumok a Független Kisgazdapárt és a Nemzeti Radikális Párt 1936. évi fúziójának történetéhez. Közli Bernáth István és Vida István. Új Forrás, 1983. december 3–20. o.

¹¹ Salamon Konrád: A harmadik út kísérlete. Eötvös Kiadó. Bp., 1989. 37–61. o.

¹² Hubai: Választási atlasz. I. k. 61–68. o.

¹³ Lásd bővebben: Bajcsy-Zsilinszky Endre és a Kisgazdapárt. In: Bajcsy-Zsilinszky Endre 1886–1986. Tudományos tanácskozási szünetésének centenáriuma alkalmából. Szerk.: Pintér István. Kiad.: Hazafias Népfront és a TIT. Bp., 1986. 49–62. o.

¹⁴ A Független Kisgazdapárt politikája 1944–1947. Akadémiai Kiadó. Bp., 1976. 9–24. o.

¹⁵ Szárszó 1943. Előzményei, jegyzőkönyve és utóélete. Kossuth. Bp., 1983. 323–324. o.

¹⁶ Hubai László választási atlaszában némileg más adatokat közöl. Lásd: Hubai: Választási atlasz. I. k. 71–74.

¹⁷ A Föld, 1929. június 8; Földmunkás és szegényparaszt mozgalmak Magyarországon 1848–1948. Szerk.: Pölöskei Ferenc és Szakács Kálmán. II. k. Mezőgazdasági és Erdészeti Dolgozók Szakszervezete. Bp., 1962. 828. o. (A továbbiakban: Földmunkás és szegényparaszt mozgalmak 1848–1948.); Magyarország története. 1918–1919, 1919–1945. Főszerk.: Ránki György. Akadémiai Kiadó. Bp., 1976. 601. o. (A továbbiakban: Magyarország története. 1918–1945.)

¹⁸ Magyarország története. 1918–1945. 601–604. o.

¹⁹ Nagy József: A kisgazda csoport működése az Egységes Pártban. In: Parasztkérdés. 1890–1930. Juhász Antal, Sipos József. Szeged. 1985. 250–251. o. (A továbbiakban: Nagy J.: A kisgazda csoport működése. 1985.)

²⁰ Nagy J.: A kisgazda csoport működése. 1985. 234. o.

²¹ Borgulya Pál kisgazda, malmos hosszú évek óta a szarvasi kisgazdamozgalom egyik vezetője volt, 1920–1922-ben képviselő kisgazdapárti programmal.

²² Nagy J.: A kisgazda csoport működése. 1985. 238–239., 250. o.

²³ Pesti Hírlap, 1929. november 29; Magyarföld, 1929. december 8.

²⁴ Lásd bővebben: Gunst: A paraszti társadalom Magyarországon. 1987.)

²⁵ Dobi István emlékirataiban ezt maga is elismerte: "Azoknak a parasztoknak, akik körül egy-egy faluban kialakult a kisgazdapárti mozgalom, inkább terjedelmesebb, mint kisebb birtokuk volt. Jó gazdák, jó állattenyésztők, van tekintélyük, valamilyen oknál fogva kisebb nagyobb mértékben népszerűek, és mint említettem, bátrak. Ha rájuk reccsen a jegyző, kihúzzák magukat, akár hátat is fordítanak neki, akassza fel magát, mondják és tovább csinálják dolgukat a maguk fele után. Ha a pap kegyes szavakkal lelkiüdvösségük veszedelmére figyelmezteti őket, megmondják neki, hogy majd csak eligazítják a dolgot istennel, aki lehetséges, hogy kormánypárti, de nem egészen biztos." (Dobi István: Vallomás és történelem. Kossuth. Bp., 1962. 23. o. –A továbbiakban: Dobi: Vallomás és történelem. 1962.) Hasonlóan írta le a jelenséget B. Nagy Lajos is kéziratban fennmaradt visszaemlékezésében. (B. Nagy Lajos: A Független Kisgazdapárt elindulása és első küzdelmes éveinek ismertetése. I. rész. 89. o. Kézirat. Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Dokumentációs Gyűjtemény. – A továbbiakban: B. Nagy: A Független Kisgazdapárt elindulása. I. k.)

²⁶ Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000. I. k. A választások története és politikai geográfiája. Napvilág kiadó. Bp., 2001. 44–45. o. (A továbbiakban: Hubai: Választási atlasz. 2001. I. k.)

²⁷ Gergely: Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Vince kiadó. Bp., 181–182. o. (A továbbiakban: Gergely: Gömbös Gyula. 2001.); Hubai: Választási atlasz. 2001. I. k. 40–45. o.

²⁸ Politikatörténeti Intézet Archivuma (A továbbiakban: PIL) 285.f. 4. cs. 5. d. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Csizmadia Lajoshoz. 1928. január 12.

²⁹ A Revíziós Liga elnökségét és végrehajtó bizottságát 1927. augusztus 11-én választották meg. Elnöke Herczeg Ferenc író, ügyvezető igazgatója Fall Endre lett. (Pesti Hírlap, 1927. augusztus 12.)

³⁰ Magyarság, 1927. december 18., 20.

³¹ Lásd részletesebben: Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre 1886–1944. A küldetéses ember. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1992. 89–99. o. (A továbbiakban: Vigh: Bajcsy-Zsilinszky Endre. 1992.)

³² Feja Géza: Bajcsy Zsilinszky Endre. Új forrás, 1981. 6. sz. 12. o.; OSZK Kézirattár. F 261. Nagy Ferenc levele Vörös Vincéhez. 1977. július 26.

³³ Budaváry László szerint a Magyar Nemzeti Pártnak 1923. június 3-án alakult meg, több mint egy évvel a másik fajvédő párt, a Gömbös, Eckhardt, Bajcsy-Zsilinszky által létrehozott Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt előtt. (Nemzeti Élet, 1929. december 1.) Lásd még: MOL K 149. Vörös Könyv 22. 1930. október 14-i jelentés.

³⁴ 1927 januárjában a Magyar Nemzeti Párt tagtoborzó felhívást adott ki. Budaváry lapja ezt a következőképpen kommentálta. Jól tudja érzni ma már minden tisztán látó magyar, hogy ami Olaszországban a fasiszta párt, az Magyarországon a Nemzeti Párt. (Nemzeti Élet, 1927. január 23.)

³⁵ Nemzeti Élet, 1928. augusztus 12.

³⁶ "Nézzünk szembe a nemzetgyilkos rémmel, mely fojtogató karjait halálos öleléssel tárja felénk — írta lapjában Budaváry — Alakítsuk meg a magyar Heimwhert, a magyar fasiszták, a magyar horogkeresztesek szervezetét. Üzenjünk hadat a bolsevizmusnak és a Moszkvát szolgáló szociáldemokráciának! Itt a tizenkettedik óra, nem tétovázhatunk tovább." (Nemzeti Élet, 1930. szeptember 28.)

³⁷ Nemzeti Élet, 1930. december 25.

³⁸ Gergely: Gömbös Gyula. 2001. 191. o.

³⁹ Pesti Napló, 1928. október 14.

⁴⁰ Nemzeti Élet, 1930. január 19, április 20.

⁴¹ Nemzeti Élet, 1930. július 13, augusztus 3, november 1. A Nemzeti Néppárt elnöki tisztét Budaváry töltötte be.

⁴² Temesváry mellett vitéz Marsovsky György MABI segédtitkár, vitéz Bánsági György dr. orvos, vitéz Gálócsy Zsigmond kohómérnök, Olcsváry Ödön építész, építési vállalkozó, Szász Béla tisztviselő és Bell Miklós 1922 és 1926 között képviselők voltak.

⁴³ Reggeli Újság, 1930. szeptember 22; MOL K 149. Vörös Könyv 22. 1930. szeptember 24-i jelentés.

⁴⁴ MOL K 149. Vörös Könyv 22. 1930. augusztus 11-i jelentés. Az említettek mellett ott volt Perley Lajos, Illek Ferenc, Szabó Gyula és Matéffy Géza. — Raad Árpád, az Erdélyből menekült katonatiszt, az ÉME alapító tagja, a Duna-Tisza közén a Prónay vezette különítményesek egyik legvérengzőbb alakja volt.

⁴⁵ Kecskeméti Hírlap, 1930. augusztus 16, Előőr, 1930. augusztus 16, Kecskemét és Vidéke, 1930. augusztus 17.

⁴⁶ L. Nagy Zsuzsa: Bethlen liberális ellenzéke (Liberális polgári pártok 1919–1931.9 Akadémiai kiadó, Bp., 1980. 166–203. o. (A továbbiakban: L. Nagy: Bethlen liberális ellenzéke. 1980.)

⁴⁷ OSZK Kézirattár. 184/309. Rassay levele Juhász Nagy Sándorhoz. 1930. április 29.

⁴⁸ Makói Friss Újság, 1930. január 19; Magyar Nemzet, 1976. február 13. — 1935-ben 145 kh. földje volt, amit bérbe adott.

⁴⁹ Magyarság, 1930. január 10.

⁵⁰ MOL K 149. BM VII. res. 1930–7-sz.n.(6).

⁵¹ Az Est, 1930. október 21.

⁵² Pesti Hírlap, 1930. május 23.

⁵³ Az Alföld, 1930. szeptember 21.

⁵⁴ Az Alföld, 1930. szeptember 28.

⁵⁵ MOL K 149. BM VII. res. 1930–7–6661. Az 1930. november 10-i jelentés.

⁵⁶ Debreceni Független Újság, 1927. január 18.

⁵⁷ Horváth Mihály emellett a Kecskeméti Gazdasági Gőzmalom és Gőzfürdő Rt. igazgatóságának elnöki tisztét is betöltötte. (Kecskeméti Lapok, 1930. január 5.) 1930 márciusában a TEBE budapesti körzetének alelnökévé is megválasztották. (Kecskeméti Lapok, 1930. március 25)

⁵⁸ Debreceni Polgár, 1930. november 14. A társasághoz tartozott többek között Gál Sándor volt képviselőházi elnök, Benkő Gábor egykori képviselő, és P. Ábrahám Dezső.

⁵⁹ Juhász Nagy Sándor 1930 májusában Rassayhoz írt levelében panaszkodott, hogy Hegymegi magatartása miatt zavarok vannak Debrecenben ellenzéki oldalon. Állandóan piszkálja, bosszantja az embereket és folyamatosan kellemetlenkedik mindenkivel. (OSZK Kézirattár. F 184/410. Juhász Nagy levele Rassayhoz. 1930. május 4.) — Hegymegi részletes életrajzát lásd: Az 1945. évi november 29-re Budapestre összehívott Nemzetgyűlés almanachja. 1945. november 29–1947. július 25. Főszerk.: Vida István. Magyar Országgyűlés. Bp., 1999. 211–223. o. (A továbbiakban: Történeti almanach II. 1945–1947.)

⁶⁰ Veres Géza levele Vida Istvánhoz. 2000. szeptember 8. (A szerző birtokában.)

⁶¹ Tóth Gábor: Ellenzéki politikai mozgalmak a Tiszántúlon a harmincas években 1929–1939. Akadémiai Kiadó. Bp., 1982. 46. o. (A továbbiakban: Tóth G.: Ellenzéki politikai mozgalmak a Tiszántúlon. 1982.)

⁶² Választási atlasz. 2001. I. k. 42–44. o.

⁶³ Varga Lajos: Garami Ernő. Politikai életrajz. Napvilág Kiadó. Bp., 1996. 316–324. o. (A továbbiakban: Varga L.: Garami Ernő. 1996.); A magyar szociáldemokrácia kézikönyve. Főszerk.: Varga Lajos. Napvilág kiadó. Bp., 1999. 135–136., 486. o. A továbbiakban: A magyar szociáldemokrácia kézikönyve. 1999.; Böhm Vilmos: válogatott politikai levelei 1914–1949. Sajtó alá rendezte és jegyeztelte: Szabó Éva és Szűcs László. Napvilág kiadó. Bp., 1997. 119. o.

⁶⁴ "Fodrozódnak a vizek. — írta Népszava — Széljárás indult. A csendes és fáradt, magyar politikában, az alélt közvéleményben megszólaltak a hangok. Innen is, onnan is. Lentről, a mélyből és fentről a magasból. Harcok jelei bontakoznak ki az őszől. Nagyon itt van az ideje. A viták már izzanak és mintha valamennyi társadalmi osztályt a mozgósítás lázas izgalma fogná el. Nem véletlenek játéka ez. A hangok elidulása és a

mérkőzésekre való készülődés szükségszerű. Az ország kétségbeejtő helyzetben van. A szegénység iszapja mindjobban elborít mindent. Válsággal küzd a mezőgazdaság, lélekzet fogytán az ipar, tehetetlen vergődésben a kereskedelem. Az ipari és mezőgazdasági proletaritátus reménytelen kétségbeeséssel várja a legborzasztóbb telet, az értelmiségi rétegek egyre sebesebben zuhannak az általánossá vált szegénység örvénylő mélységébe, és csak a magyar társadalom legfelsőbb rétegei élnek az optimizmus rózsaszínű ködében.” (Népszava, 1929. október 1.)

⁶⁵ Az MSZDP agrárprogramja megtalálható: Magyarországi pártprogramok. 1919–1944. Szerk.: Gergely Jenő, Glatz Ferenc, Pölöskei Ferenc, Kossuth. Bp., 1991. 194–206. o. (A továbbiakban: Magyarországi pártprogramok 1919–1944. 1991.); Tóth G.: Ellenzéki politikai mozgalmak a Tiszántúlon. 1982. 23–35. o.

⁶⁶ Tóth G.: Ellenzéki politikai mozgalmak a Tiszántúlon. 1982. 89. o.

⁶⁷ Magyarország, 1926. február 26. — A korbelti sajtó a pártot Magyar Agrárpártként is említette.

⁶⁸ Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Hiteles kiadás. Athenaeum. Bp., 1927–1931. I. k. 219. o. (A továbbiakban: Ogy. N. 1927–1931.)

⁶⁹ Magyarország, 1926. február 26.

⁷⁰ Vakár P. Artúr levele Bethlen Istvánhoz. 1926. október 5. előtt. In: Bethlen István titkos iratai. Az iratokat sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Szinai Miklós és Szűcs László. Kossuth. Bp., 1972. 249. o. (A továbbiakban: Bethlen titkos iratai. 1972.)

⁷¹ Hubai: Választási atlasz. 2001. I. 39–44. o.; Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000. II. k. A választókerületi adattár. Napvilág kiadó. Bp., 2001. 58–73. o. (A továbbiakban: Hubai: Választási atlasz. 2001. II. k.)

⁷² Gazdacímár. 1925. 466. o.

⁷³ Pártay Tivadar közlése szerint Gaal többször kijelentette, hogy “nem Habsburg párti” (Pártay Tivadar. 1986)

⁷⁴ Igazság, 1931. február 28.

⁷⁵ Dobi: Vallomás és történelem, 1962. II. k. 17. o.

⁷⁶ Független Kisgazda, 1937. december 27.

⁷⁷ Beniczky Ödön belügyminiszterrel 1922-ben lezajlott párbaj miatt három nap börtönre ítélték, amit 1926 áprilisában leült. Az Agrárpárt is fogdában tartotta pártértekezletét, Farkas Tibor, Forster Elek és Reischl Richard részvételével. (Pesti Napló, 1926. április 28.)

⁷⁸ Magyarország, 1926. február 20. — Grosszman Vilmos kereskedő nem hagyta magát és visszaütött. Gaal elismerte hogy ő ütött először.

⁷⁹ A nemzetgyűlés elnöke volt. Kilenc évtized a 20. századból. (Varga Béla vallomásai életútjáról, 1991-ben.) Írta és Összeállította Kapronczay Károly. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. Bp. 1998. 16. o. (A továbbiakban: Kapronczay: Varga Béla vallomásai, 1991.)

⁸⁰ Ogy. N. 1931–1935. I. k. 219–200. o.

⁸¹ Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőház naplója. Hiteles kiadás. Athenaeum. Bp., 1930. XIV. k. 210. o. (A továbbiakban: Ogy. N. 1927–1931. XIV. k.)

⁸² Pesti Hírlap, 1929. november 28.

⁸³ Ogy. N. 1927–1931. XXVII. k. 50., 86–92., 214–217. o.

⁸⁴ Gaal többek között kijelentette: “a titkos választójogra szükség van. Főként a függő elemek érdekében kell követelni a titkos választójogot, a független gazdakelet semmiféle hatalmi eszközzel nem lehet kényszeríteni arra, hogy meggyőződése ellen szavazzon. (Pesti Hírlap, 1930. május 31.)

⁸⁵ Bethlen titkos iratai. 1972. 379. o.

⁸⁶ Esti Kurír, 1930. június 28.

⁸⁷ Ogy. N. 1927–1931. XXX. k. 104–117. o.

⁸⁸ A párt ezt a nevet 1930 augusztusában vette fel (A Föld, 1930. augusztus 23)

⁸⁹ Strum-féle országgyűlési almanach. Szerk.: Haeßler István. MTI Politikai szerkesztőség. MTI. Bp., 1935. (továbbiakban: Strum-féle almanach.); MOL K 149. BM VII. res. 1930–3–3745. 1930. augusztus 21-i jelentés. — Csoór szerint a lapnak 1927 elején már 6 ezer előfizetője volt (A föld, 1927. május 28.), egy év múlva pedig kb. 30 ezer. (A föld, 1929. május 18.)

⁹⁰ Hubai: Választási atlasz. 2001. I. k. 42–43. o.

⁹¹ Kábel Endre Losoncon kezdte egyházi pályáját, innen Brünnebe került tábort lelkésznek. 1907-ben költözött a Felvidékre Balatonendrédre. 1919 őszén a Nagytádi-párt vezérőlbizottságának tagja volt.

⁹² A Föld, 1927. április 23, május 28.

⁹³ Kiss János 1879-ben született Erdőcsokonyán, hat elemit végzett. 1918-tól önállóan gazdálkodott. 1920-tól községi bíró, majd képviselőtestületi, 1921-től vármegyei törvényhatósági bizottsági tag. 1926-tól az Olvasó Kör elnöke. Elnöke volt a helyi Hangya szövetkezetnek is. Nagytádi Szabót gyerekkorától ismerte, hiszen egy falúból származtak; bizonyíthatóan már 1906-tól együttműködött vele. (Király István levele Vida Istvánhoz. Kaposújlak, 2000. január 20. — Ez után is köszönetet mondok Király Istvánnak, aki a Kiss Jánosra vonatkozó adatokat a rendelkezésemre bocsátotta.)

⁹⁴ Mózes Sándor 1893-ban Nagyszebenben született. Jogi tanulmányait Kolozsvárott kezdte, de 1920-ban Budapesten fejezte be. 1924-ben szerzett ügyvédi és bírói oklevelet. ebben az évben költözött Kiskőrösre.

⁹⁵ MOL K 149. BM VII. res. 1930–7–3550. A kiskőrösi járás főszolgabírójának jelentése. 1930. február 15.

⁹⁶ Kisgazdák Lapja, 1927. április 3.

⁹⁷ Herczeg eredetileg csak 22 régi politikai barátjának küldött meghívólevelet. (A föld, 1927. június 4.). Részt vett az értekezleten az egykori képviselők közül többek között Szabó G. János, K. Schiffert József és Henczer István, megjelent a Nagytádi Gazdapártjának egyik alapító tagja, Sértő-Radics István mezőberényi református lelkész, és több kisgazda. (Kisgazdák Lapja, 1927. április 3.)

- ⁹⁸ Pesti Hírlap, 1927. március 27.
- ⁹⁹ A föld, 1927. június 11.
- ¹⁰⁰ Paur György a Veszprém vármegyei Gazdasági Egyesület titkára volt, majd a fővárosba költözött. 1909-ben a Magyar Lobogó szerkesztőségében dolgozott, a Nagyatádi Szabó körül titkári teendőket látott el. (A föld, 1930. szeptember 27.)
- ¹⁰¹ Kiskőrösi Hírlap, 1930. január 15, február 19.
- ¹⁰² Az elnöki tanács tagjai Szabó Gy. János, Borgulya Pál és Bartolf Márton lettek. A vezérő bizottságba Berkes Józsefet, Finta Lajost, Futó Istvánt, Kájel Endrét, V. Kiss Jánost, Környey Istvánt, Kresnyák Pált, Kulcsár Lajost, Nagy Lajos szentantalfai ev. esperest, Pogács Györgyöt, F. Sal Józsefet, ifj. Szendrey Józsefet és Sértő Radics István ref. lekösz választották be. Az elnökség és az elnöki tanács tagjai hivatalból helyet kaptak a VB-ben, amelyben 17 helyet üresen hagytak. (A Föld, 1927. augusztus 7)
- ¹⁰³ A föld, 1930. január 18.
- ¹⁰⁴ Csoór két évvel később kénytelen volt elismerni, hogy: " Sajnos az 1927. évi kísérlet nem vezetett érdemleges eredményhez, aminek oka elsősorban abban rejlett, hogy még nem volt olyan általános az óhaj a halaszthatatlan reformokra, mint ma" (A Föld, 1929. június 29.)
- ¹⁰⁵ A Föld, 1929. november 30.
- ¹⁰⁶ Kiskőrösi Hírlap, 1930. január 11; A föld, 1930. január 18.
- ¹⁰⁷ A Független Kisgazda, Földműves és Kisiparos Nagyatádi Párt " Földművelők, kisiparosok" című két oldalas nyomtatványa. (A szerző archívumában.)
- ¹⁰⁸ Kiskőrösi Hírlap, 1930. február 5.
- ¹⁰⁹ A Föld táborából Csoór és Herczeg mellett ott volt többek között Kovács István (Csákberény), Lázár Imre (Páhi, Pest vm), Mózes Sándor (Kiskőrös), Puliusz István (Kecskemét). (A föld, 1930. március 29.)
- ¹¹⁰ A föld, 1930. március 29.
- ¹¹¹ MOL K 149. BM VII. res. 1930-7-6661. Az 1930. október 10-i jelentés a parasztmozgalmakról.
- ¹¹² Kiskőrösi Hírlap, 1930. március 29.
- ¹¹³ A föld, 1930. február 8. Tamás Károly: Beszélgetés Herczeg Sándorral.
- ¹¹⁴ Magyarföld, 1930. június 8., A Föld, 1930. június 14.
- ¹¹⁵ Kiskőrösi Hírlap, 1930. augusztus 23.
- ¹¹⁶ A Föld, 1930. augusztus 23, Kiskőrösi Hírlap, 1930. augusztus 23.
- ¹¹⁷ A Föld, 1930. szeptember 13.
- ¹¹⁸ Pesti Hírlap, 1930. augusztus 27; Kisgazdák Lapja, 1930. augusztus 31.
- ¹¹⁹ A föld, 1930. szeptember 30.
- ¹²⁰ Csoórék akciója az országos politikában is kiváltott némi visszhangot. Patácsi Dénes, az Egységes Párt kisgazda frakciójának tagja külön nyilatkozott is, mondván: " 'A Nagyatádi-párt' vasárnapi gyűlésére vonatkozólag azt mondhatom, hogy ilyenpártot sem mi, sem a vidék nem ismer. Azt legalább határozottan állíthatom, hogy Baranyában ennek az állítólagos pártnak semmiféle szervezete sincs... Az un. 'Nagyatádi -párt' intézőbizottságának tagjai közül Baranyában egy nevet sem ismer senki. " (A Föld, 1930. augusztus 30.)
- ¹²¹ MOL K 149. BM VII. res. 1930-7-sz. n., valamint A Föld, 1930. szeptember 13, 20, 27.
- ¹²² MOL K 149. BM VII. res. 1930-7-6661. Az 1930. október 10-i jelentés a parasztmozgalmakról.
- ¹²³ MOL K 149. BM VII. res. 1930-7-sz. n. IV
- ¹²⁴ u. o.
- ¹²⁵ Lásd részletesebben: Bárány Ferenc: Az álmunkáspártok kísérlete a viharsarki agrárszegénység " nemzeti alapon" történő megszervezésére a Horthy- korszak első évtizedében. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből. Szerk.: Farkas József. Kiadja a Csongrád megyei Levéltár. Szeged, 1979 178-186. o. (A továbbiakban: Bárány F.: Az álmunkáspártok kísérlete. 1979).
- ¹²⁶ Drózd Győző levele Bethlen Istvánhoz. 1926. december 17. In: Bethlen István titkos iratai. Az iratokat sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Szinai Miklós és Szűcs László. Kossuth. Bp., 1972. 259-260. o.
- ¹²⁷ Idézi: Sebestény Sándor: A Bartha Miklós Társaság. 1925-1933. Kossuth kiadó. Budapest, 1981. 120. o. (Sebestény: A Bartha Miklós Társaság. 1981.)
- ¹²⁸ Sebestény: A Bartha Miklós Társaság. 1981. 106. o.
- ¹²⁹ Korabeli rendőrségi jelentések szerint Kodolányi 1929-től állt kapcsolatban aParasztinternacionáléval.(Sebestény: A Bartha Miklós Társaság. 1981. 223. o.)
- ¹³⁰ MOL K 149. BM VII. res. 1929-7-7350. A BM 1929. október 3-i körlevele a főispánoknak és a rendőrség kerületi főkapitányainak. — Dénes Nemzeti Agrárpárt elnevezést is használta pártja megjelölésére.
- ¹³¹ MOL K 149. BM VII. res. 1929-7- sz. n. 1929 október 12-i jelentés
- ¹³² Bárány F.: Az álmunkáspártok kísérlete. 1979. 183. o.
- ¹³³ Ezek a következők voltak: a Békésmegyei Kisgazdák Egyesülete, a Békés megyei Ellenzéki Pártszövetség, a makói 48-as Függetlenségi Olvasókör, Kiskundorozsmai Gazdakör, a Mózes Sándor befolyása alatt álló Kiskőrösi Gazdakör, valamint a Borgulya Pál vezette Szarvasi Kisgazdák és Földművesek Pártköre. (MOL K 149. BM VII. res. 1930-7-6661. Az 1930. október 10-i jelentés a parasztmozgalmakról.)
- ¹³⁴ u.o.
- ¹³⁵ MOL K 149. BM VII. res. 1930-7-6661. Az 1930. november 10-i jelentés a parasztmozgalmakról.
- ¹³⁶ Kisgazda, 1929. szeptember 8; Magyar Nap, 1929. szeptember 15.
- ¹³⁷ Budapesti Hírlap, 1929. szeptember 29.
- ¹³⁸ Esti Kurír, 1929. október 13. A Budapesti Hírlap másnap, nyilván ismerve Bethlen véleményét, elhatárolta magát Baltazártól. " Aki ma a királykérdést akarja felvetni, az harcot akar. Aki az államformához nyúl, az a felfordulás magát veti el. Aki az állam mai pénzügyi helyzetében gyors és radikális földosztást akar, az a

magántulajdonon érinthetlenségébe vetett és oly nehezen helyreállított bizalmat borítja el, aki ugyan e körülmények között az egyházi vagyont akarja szekuralizálni, a felekezeti harc veszedelmét oldja el láncáról. (Budapesti Hírlap, 1929. október 13.)

¹³⁹ Pesti Hírlap, 1929. október 16.

¹⁴⁰ Nagy J.: A kisgazda csoport működése. 1985. 253–254., 258. o.; Debrecen története 1919–1944. 4. k. Szerk.: Tokody Gyula. Debrecen 1986. 232. o. (A továbbiakban: Debrecen története 1919–1944. 4. k. 1986.); Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Osiris. Bp., 1991. 225–226. o. (A továbbiakban: Romsics: Bethlen István. 1991.)

¹⁴¹ Somogyi Vörös Újság, 1919. április 21.

¹⁴² OSZK Kézirattár. F 261. Nagy Ferenc levele Vörös Vincéhez. 1978. november 15.

¹⁴³ Hit és Szolgálat, 1926. május, 1927. január.

¹⁴⁴ Magyar Nép első száma 1929. augusztus 8-án jelent meg.

¹⁴⁵ Fővárosi Levéltár. VII. 5c. 5981/32. A Tildy Zoltán által Köpeczy József ellen indított sajtóper főtárgyalásának jkv.-e. 1933. 1933. április 11.

¹⁴⁶ Magyarföld, 1929. november 3.

¹⁴⁷ Dancs József: Beszélgetések Nagy Ferencel. 2–3. o. Kézirat. Saját archívum.

¹⁴⁸ Vörös Vince: Emlékeim Nagy Ferencről. In: Nagy Ferenc miniszterelnök. Visszaemlékezések, tanulmányok, cikkek. Összeáll. és a bevezetőt írta Csicsery—Rónay István. Ezerkilencszáznegyvenöt Alapítvány és Occidental Press. Bp., 1995. 12. o.

¹⁴⁹ Nagy Ferenc, ifj.: Aranykalászkok. Falusi Színmű dalokkal. Kókai Lajos Könyvkereskedése és Kiadója. Bp., 1928. 27. o.

¹⁵⁰ Kisgazdák Lapja, 1927. október 30.

¹⁵¹ Kisgazdák Lapja, 1928. február 12.

¹⁵² Kisgazdák Lapja, 1928. május 24.

¹⁵³ Kisgazdák Lapja, 1929. június 9.

¹⁵⁴ Pesti Hírlap, 1929. január 4. Rothermere és a királykérdés. című cikk.

¹⁵⁵ OSZK Kézirattár. F 261. Nagy Ferenc levele Vörös Vincéhez. 1978. november 15.

¹⁵⁶ Cikkeként 50 pengőt kapott.

¹⁵⁷ Nagy Ferenc többek között a következőket írta Patacsi Dénesnek: "...mint vármegyei alelnöknek becsületbeli kötelességem, hogy kormánypartí legyek. Mint a lap munkatársától viszont a Pesti Hírlap elvárjam, hogy az ő szája íze szerint írjak. Ezt a két színűséget az én becsületes felfogásommal nem tudom soká folytatni. Fel kell hagynom az egyikkel. És pedig, ha Dénes bátyámtól nem karok elszakadni, akkor a Pesti Hírlapot kell otthagynom. Dénes bátyám választásától függ, hogy miként lesz. Engedje meg kedves bátyám, hogy a következőket kérjem: A kormány által szubvencionált napilap a Budapesti Hírlap. Ebbe szeretnék írni. Magam nem akarok ajánlkozni, mert az ilyen hivatalos munkatársakkal könnyen beszélnek. Kérem tehát kedves bátyámat, hogy beszéljen a miniszterelnökkel, vagy rosszabb esetben a sajtófőnökkel, hogy utasítsák a Budapesti Hírlap szerkesztőségét, hogy engem a szerkesztőség hívjon meg munkatársának. Egyéb feltételem nincs, minthogy úgy honoráljanak, ahogy eddig a Pesti Hírlapban, mégpedig cikkeként 50 pengő és közöljenek le havonta legalább 5 cikket tőlem. Ez volt a Pesti Hírlapnál is és többet itt sem fogadnák el, már csak azért sem, mert nem akarom azt a látszatot kelteni, hogy a több pénzért jöttem át a Budapesti Hírlaphoz.....A Budapesti Hírlap szintén nem igen kifogásolható, mert a Pesti Hírlapnál kifejtett munkám nemcsak országos hírnevet, de tehetségemet is kimutatta. - A miniszterelnök úr Dénes Bátyám jóindulatából szintén ismeri nevemet, s így remélem nem lesz akadálya a dolognak. Herczeg Ferenc mellett én lennék a legnagyobb reklám a Budapesti Hírlapnak. (Kisgazdák Lapja, 1930. december 7.)

¹⁵⁸ Kisgazdák Lapja, 1928. augusztus 12.

¹⁵⁹ Pesti Hírlap, 1929. február 20.

¹⁶⁰ Pesti Hírlap, 1929. február 6.

¹⁶¹ Pesti Hírlap, 1929. június 25.

¹⁶² Pesti Hírlap, 1929. december 10.

¹⁶³ Független Kisgazda, 1936. december 13. Nagy Ferenc: Tildy Zoltán. A szeghalmi választás alkalmából. c. cikk; OSZK Kézirattár. F 261. Nagy Ferenc levele Vörös Vincéhez. 1978. november 15.

¹⁶⁴ Mezőberény története. I. k. Szerk.: Szabó Ferenc. Mezőberény Nagyközség Tanácsának Kiadása. Mezőberény. 1973. 311–353. o. (A továbbiakban: Mezőberény története. I.)

¹⁶⁵ Mezőberény története. I. 263. o.

¹⁶⁶ Mezőberény története. I. 342. o.

¹⁶⁷ MOL K 149. BM VII res. 1930–7–3182. Moldoványi békési főszolgabíró jelentése a főispánnak. 1930. február 4.

¹⁶⁸ B. Nagy Lajos közlése.

¹⁶⁹ J. Bartolf Mihály levele Kiss Józsefhez. Mezőberény, 1930. március 6. (MTA TI Arch. Kiss József iratai.)

¹⁷⁰ Életrajzt lásd: Vida István - Vörös Vince: A Független Kisgazdapárt képviselői 1944–1949. Életrajzi Lexikon. Bp., ELTE Szociológia és Szociálpolitikai Intézet- ELTE Politológiai Tanszék. 1991. 177–178. o. (A továbbiakban: Vida I.-Vörös V.: Életrajzi Lexikon.), valamint Alföldi Függetlenség, 1929. november 10.

¹⁷¹ Életrajzt lásd: A Nemzetgyűlés Almanachja. 1945–1947. 160–61. o. valamint Alföldi Függetlenség, 1929. november 10.

¹⁷² J. Bartolf Mihály levele Kiss Józsefhez. Mezőberény, 1930. január 17. (MTA TI Arch. Kiss József iratai.) - Z. Nagy Ferenc azt írta később emlékiratában, hogy ő is részt vett a mezőberényi program vitájában. (Z. Nagy Ferenc: Ahogy én láttam...Gondolat. Bp., 1965. 68. o. - A továbbiakban: Z. Nagy F.: Ahogy én láttam. 1965.)

¹⁷³ Nagy F.: Az FKGP története. I. rész.

- ¹⁷⁴ J. Bartolf Mihály levele Kiss Józsefhez. Mezőberény, 1930. március 6. (MTA TI Arch. Kiss József iratai.)
- ¹⁷⁵ Alföldi Függetlenség, 1930. augusztus 3.
- ¹⁷⁶ Czimadia Lajos életrajzát lásd: A Nemzetgyűlés almanachja. 1945–1947. 91–92. o.
- ¹⁷⁷ Nagy Lajos megkülönböztetésül először a "bojti", majd később a "bihari" előnevet használta. 1930-ban még ugyan nem tette a neve elé "B" betűt, de mi, hogy másokkal ne lehessen összekeverni, B. Nagy Lajosként említjük. Életrajzát lásd: A Nemzetgyűlés almanachja. 1945–1947. 61–62. o.
- ¹⁷⁸ B. Nagy: A Független Kisgazdapárt elindulása. I. rész. 9. o.
- ¹⁷⁹ B. Nagy Lajos feljegyzése Vida István számára. Dátum nélkül. Saját archívum.
- ¹⁸⁰ A Reggel, 1931. január 19., Új Barázda, 1931. január 24. Szabó Pál nyilatkozata Bíró Imre Boldizsárnak, az új Barázda tudósítójának.
- ¹⁸¹ Czine Mihály: Szabó Pál alkotásai és vallomása tükrében. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1971. 112–113. o.
- ¹⁸² Lásd: Szabó Pál: Páriák. Előőrs, 1929. február 16, valamint Szabó Pál: Nyugtalan élet. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1958. 151. o. (A továbbiakban: Szabó P.: Nyugtalan élet.)
- ¹⁸³ B. Nagy L.: A Független Kisgazdapárt elindulása. 47. o. – B. Nagy emlékiratában azt írta, hogy az FKgP első közégi szervezte 1929 novemberében alakult meg Bojton. (uo. 3. o.) Ennek azonban ellent mond, hogy a Mezőberénybe küldött csatlakozásról szóló nyilatkozatot, amely egyébként nem maradt fenn, saját bevallása szerint mint olvasóköri elnök írta alá.
- ¹⁸⁴ Bertalan Ágnes: Szabó Pál szivárványai. Bp., 1977. 72. o.
- ¹⁸⁵ A következők tartoztak ide: Tóth Sándor (Nagykerek), Sinyi István (Kismarja), M. Szabó Pál (Hencida)
- ¹⁸⁶ MTA TI Arch. Kiss József iratai. Bélteki levele Kiss Józsefhez. 1930. január 27; OSZK Kézirattár. F 184/65. Bélteki Lajos levele Juhász Nagy Sándorhoz. 1923. november 3.
- ¹⁸⁷ Pesti Hírlap, 1929. december 10.
- ¹⁸⁸ Bélteki Lajos édesanyja - Hegymegi Kiss Irma - Hegymegi Kiss Pál nagynénje volt. (Debreceni Polgár, 1930. szeptember 25.)
- ¹⁸⁹ OSZK Kézirattár. F 184/65. Bélteki Lajos levele Juhász Nagy Sándorhoz. 1917. július 18.
- ¹⁹⁰ U.o.
- ¹⁹¹ Haefler-féle országgyűlési almanach. 1939–1944. 154–155. o.
- ¹⁹² Hajdúböszörmény és Vidéke, 1930. szeptember 6. — Kálmán Ferenc életrajzát lásd: A Nemzetgyűlés Almanachja. 1945–1947. 269–270. o.
- ¹⁹³ Hajdúböszörmény, 1929. november 9.
- ¹⁹⁴ Magyarföld, 1930. május, 25. június 22.
- ¹⁹⁵ Gödény Lajos 1897-ben született. 1945-ben földjét a földreform során felosztották. Nyíregyházára költözött. A háború után vagyonát aranyba fektette, az ötvenes években egyházkerületi tevékenységét folytatva, bíróság elé állították és elítélték. 1962-ben halt meg. (Szabolcs vármegye. Szerk.: Dienes István. Bp., 1939. 119. o.; Özv. Vokály Györgyné levele Vida Istvánhoz. 1981. Saját archívum.)
- ¹⁹⁶ A Nyíregyházi Városi Polgári és Kisgazdapárt programja. Összeállította dr. Nánássy Imre ügyvéd, a párt főtitkára. Nyíregyháza. 1930.
- ¹⁹⁷ Nagy F.: Az FKgP története. I. rész.
- ¹⁹⁸ Kecskeméti Lapok, 1930. március 25.
- ¹⁹⁹ Sándor Kecskemét gazdasági életében is fontos pozíciókat töltött be, 1930-ban a Kecskeméti Magyar Bank Rt. igazgatóságának elnöke volt. Életrajzát lásd: Péterné Fehér Mária, Szabó Tamás, Székelyné, Kőrösi Ilona: Kecskemét életrajzi lexikona. Kecskemét, 1992. 216–217. o. (A továbbiakban: Kecskemét életrajzi lexikona. 1992.)
- ²⁰⁰ Kecskeméti Lapok, 1930. március 25.
- ²⁰¹ A Függetlenségi Párt 1930. március 23-án megválasztott tizenegy tiszteletbeli elnökei közül Burdács Rezső ny. királyi járásbíró, ügyvéd, a Kecskeméti Magyar Bank Rt. alapítója, majd ügyésze, 1930-ban igazgatósági tagja volt. Farkas Ignác gyógyszerész, Francsek József fűszerkereskedő, a kecskeméti Gyufagyár megalapítója, majd igazgatója, Hankovszky Zsigmond szőlő- és gyümölcsnemesítő, Papp György ny. rendőrfőkapitány, Széll János földbirtokos, a Kecskeméti Magyar Bank Rt. igazgatósági tagja szőlő- és gyümölcsstermesztéssel is foglalkoztak, szőlőbirtokuk meghaladta az 5. kat. holdat. Gömör Sándor, Koncz Mihály és Lestár Albert ügyvédek voltak. (Kecskemét életrajzi lexikona. 1992. 51., 83., 96. o. 109–110., 201. o.; Kecskemét törvényhatósági jogú város teljes polgári név és címtára az 1930–1931. évről. II. teljesen átdolgozott kiadás. Szerk.: Bodócs Gyula, dr. Sajátkiadás. Kecskemét, 1931.)
- ²⁰² Balázs György: Paraszt és polgárpártok, politikai szervezetek a két világháború között (1919–1944). Kézirat. 44–60. o.
- ²⁰³ U.o.; Pesti Napló, 1930. október 7, Alföldi Újság, 1930. október 5, 12, 18, 28.
- ²⁰⁴ MTA TI Arch. Kiss József iratai. Juhász János levele Kiss Józsefhez. 1930. február 14.
- ²⁰⁵ Életrajzát lásd: Zalai Életrajzi Kislexikon. Kiadja a Zala Megyei Önkormányzat Közgyűlése. Zalaegerszeg. 1994. Zala Megyei Levéltár. Kéziratok Gyűjteménye. XXXII/8. 3. d. (A továbbiakban: ZML XXXII/8. 3. d.)
- ²⁰⁶ Magyarföld, 1930. augusztus 3.
- ²⁰⁷ Életrajzát lásd: A Nemzetgyűlés Almanachja. 1945–1947. 178. o.
- ²⁰⁸ Magyarföld, 1930. szeptember 28.
- ²⁰⁹ Kiss József 1887 október 7-én született a Tolna vármegyei Lápafőhöz tartozó Barnahát Puztán. Középiskoláit Szekszárdon, a tanítóképzőt Pápan és Léván végezte. 1908-ban Sáregresre (Fejér vm.) majd Nagyigmándra (Komárom vm.) került. A Tanácsköztársaság idején itt a helyi munkástanács elnöke volt. Ezért 1919-ben bíróság elé állították, elvesztette állását és két évig nem taníthatott. 1921-ben költözött Felsőnyékre, és itt tanított 1948-ig, amikor nyugdíjba ment. (Saját kezű életrajza. 1948. február 21. MTA TI Arch. Kiss József

iratai., valamint a Felsőnyéki Községi Tanács VB elnökének levele a szerzőhöz. 1968. február 9. A szerző archívumában.)

²¹⁰ MOL K 26. 1931-XXII-924. A veszprémi rendőrkapitányság jelentése. Dátum nélkül, valószínűleg 1931 január 17-e előtt. Közli: Iratok az ellenforradalom történetéhez. 1919-1945. V. k. A magyar ellenforradalmi rendszer belpolitikája 1927 január 1-1931. augusztus 24. 464-465. o. (A továbbiakban: Iratok az ellenforradalom történetéhez. V. Belpolitika. 1927-1931.)

²¹¹ Az Alföldi Függetlenség a résztvevők számát 2000 főre taksálta, ami valószínűleg alapos túlzás. (Alföldi Függetlenség, 1930. február 2.)

²¹² Független Kisgazda, 1936. december 13. Nagy Ferenc: Tildy Zoltán. A szeghalmi választás alkalmából. c. cikk.

²¹³ Nagyatádi Szabó István. Kiadja a Nagyatádi Szabó István Emlékbizottság. Bp., 1935. 58. o. (A továbbiakban: Nagyatádi Emlékkönyv. 1935.)

²¹⁴ Az értekezleten részt vevő Kiss József által összeállított listája. (MTA TI Arch. Kiss József iratai.)

²¹⁵ MTA TI Arch. Kiss József iratai. Szijj Bálint levele Kiss Józsefhez. Nagyigmánd. 1930. január 3.

²¹⁶ MTA TI Arch. Kiss József iratai. Mohácsy Lajos levele Kiss Józsefhez. Marcaligergely, 1930. január 15.

²¹⁷ Gaal Gaston levele Kiss Józsefhez. Balatonboglár. 1930. január 14. közli Tildy Zoltán. A felelősség embere. Egy megkapó Gaal Gaston emlék. In: A Független Kisgazda Nagy Képes Naptára az 1938. évre. Szerk.: Szakács Andor. III. évf.

²¹⁸ Alföld, 1930. január 25; A Föld, 1930. január 25.

²¹⁹ Sass József levele Kis Józsefhez. Osztopán, 1930. február 2. (MTA TI Arch. Kiss József iratai)

²²⁰ A Felsőnyéken 1930. január 23-án tartott országos kisgazdagylás programtervezete. Nyomtatvány. (MTA TI Arch. Kiss József iratai)

²²¹ u.o. Filó Sámuel felszólalása. 143. o.

²²² Pesti Hírlap, 1930. január 21.

²²³ A Független Kisgazdapárt Tudománypolitikai Intézetének Kisgazda Levéltára. (A továbbiakban: FKGP Lev.) 1. doboz. 5. őrző egység. A második balatonkenesei értekezlet gyorsírói jkv-e. 1948. október 26-29. Filó Sámuel felszólalása. 143. o.

²²⁴ u.o. Filó Sámuel felszólalása. 144. o.

²²⁵ Alföld, 1930. január 25.

²²⁶ MOL K 149. BM VII. res. 1930-7-3182. Moldoványi békési főszozolgabíró jelentése a főispánnak. 1930. február 4.

²²⁷ Kiss József: Mit akarunk hát. A föld. 1930. február 8.

²²⁸ Sass fél évvel később megírta egy újság cikkben, hogy Felsőnyéken meghajolt Nagy Ferenc érvei előtt, de véleményét nem adta fel. "Bár tudtam határozottan, és a mai napig is szentül állítom, hogy új életképes Magyarországot csak a nép bizalmából összeállított, demokratikusan gondolkozó kormányzat tud megteremteni." -szögezte le. (Magyarföld, 1930. június 29.)

²²⁹ Pesti Hírlap, 1930. január 24.

²³⁰ Pesti Hírlap, 1930. január 21, 22, 23, 24.

²³¹ Pesti Hírlap, 1930. január 24.

²³² Az enyingi nyomda számlája. Enying, 1930. január 23. Az 58 pengősköltséget Kiss József fizette ki. A programnak 500 példányban készült egy két oldalas változata is, ami eddig még nem került elő. (MTA TI Arch. Kiss József iratai.)

²³³ A mezőberényiek közül többek között a következők vettek részt a megbeszéléseken: Bartolf Márton, Barta János, Beinschrott Ádám, Fabók Ferenc ev. lelkész, Filó Sámuel, Molnár Sándor, Papp András, Rau József gyógyszerész, Rück József, Sértő Radics István ref. lelkész, Nagyatádi egykori munkatársa, Schultz Mihály és testvére, Szabó Árpád, Tóth János, Turschányi István, dr. Valentiny Károly, Winter József, és Wolf Pál. (Magyarföld, 1930. február 2.); Alföldi Függetlenség, 1930. február 2.

²³⁴ Nagy F.: Az FKGP története. I. rész.

²³⁵ Alföldi Függetlenség, 1930. február 9.

²³⁶ MOL K 149. BM VII. res. 1930-7-3550. A kiskőrösi járás főszozolgabírójának jelentése. 1930. február 15; Kiskőrösi Hírlap, 1930. február 5.

²³⁷ Kiskőrösi Hírlap, 1930. február 5.

²³⁸ Kiskőrösi Hírlap, 1930. február 5, 12.

²³⁹ MOL K. 651. f. 13/2 2.ö.e. Az 1930. február 5-i jelentés a jelentés kisgazdamozgalmakról.

²⁴⁰ J. Bartolf Márton Kiss Józsefhez írt 1930 február 13-i levelében már jelezte, hogy március 23-ára Budapestre találkozót szerveznek. (MTA TI Arch. Kiss József iratai)

²⁴¹ J. Bartolf Márton levele Kiss Józsefhez. Mezőberény, 1930. március 6. (MTA TI Arch. Kiss József iratai)

²⁴² A névsort lásd: J. Bartolf Márton levele Kiss Józsefhez. Mezőberény, 1930. március 6. (MTA TI Arch. Kiss József iratai.)

²⁴³ u.o.

²⁴⁴ OSZK Kézirattár. F 261. Nagy Ferenc levele Vörös Vincéhez. 1978. november 15.

²⁴⁵ A Föld, 1930. március 1. Schultz József cikke.

²⁴⁶ Nagy Lajos levele Kiss Józsefhez. Bojt. 1930. augusztus 28. (MTA TI Arch. Kiss József iratai.)

²⁴⁷ Nagy F.: Az FKGP története. I. rész; Pártunk harca a demokráciáért. (A Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt története. Szerk.: dr. Dömötör László és Szilágyi István a párt sajtó osztályának ellenőrzésével. Magyar Írás. Bp., [1947.] (A továbbiakban: Pártunk harca.)

²⁴⁸ PIL 285. f. 4. cs. 5. d. B. Nagy Lajos levele Csizmadia Lajoshoz. 1930. május 21.

- 249 OSZK Kézirattár. F 261. Nagy Ferenc levele Vörös Vincéhez. 1977. február.
- 250 B. Nagy L.: A Független Kisgazdapárt elindulása. 49. o.
- 251 Nagy Lajos levele Kiss Józsefhez. Bojt. 1930. augusztus 28. (MTA TI Arch. Kiss József iratai.)
- 252 Nagy F.: Az FKGP története. I. rész.
- 253 B. Nagy L.: A Független Kisgazdapárt elindulása. 49. o.
- 254 Pesti Újság, 1930. március 30.
- 255 u. o.
- 256 Magyarföld, 1930. március 30. A Nagy Ferenc által előterjesztett határozati javaslatot érdekes módon a pécsi kormánypárti Kisgazdák Lapja is leközölte. (Kisgazdák Lapja, 1930. április 6.)
- 257 A Föld, 1930. március 29, április 6.
- 258 Zsitvay Tibor emlékiratai. 153. o.
- 259 Mózes Sándor, a Csoór-féle Nagyatádi- párt ügyésze például szót kért, de az elnöklő Patacsi Dénes nem teljesítette kérését. (Kiskörösi Hírlap, 1930. május 24.)
- 260 Kisgazdák Lapja, 1930. június 29.
- 261 Nagy Ferenc a Kisgazdák Lapja szerint az mondotta, hogy " Ha ez a válasz nem lesz kielégítő, levonjuk ennek a konzekvenciáját és ebben a megyében nem lesz több kormánypárti képviselő." (Kisgazdák Lapja, 1930. május 25)
- 262 Nagy F.: Az FKGP története. I. rész.
- 263 Mayer érvelése árulkodó: " A titkos választójog benne van a kormány programjában - mondotta. - és meg is fogja valósítani. A falú bizonyos tekintetben megbízhatóbb, mint a város, de mindenkinek meg kell várnia, míg e pont megvalósítására sor kerül. " (Kisgazdák Lapja, 1930. május 25.)
- 264 Kisgazdák Lapja, 1930. július 27.
- 265 Később emlékiratában erről B. Nagy a következőképpen számolt be: " Én többször belekezdtem a mondan-dómba, a főispán mindig csemetett, az urak tüntettek. Hangosabb lett a csengő is, én is. A heves szócsatában a főispán teljesen kikelt formájából. Ordított, hogy a megyeházán nem tűr lázítást.... Én közbevettem, hogy a főispán viselkedése a lázítás. Fenygetett, hogy megvonja a szót. Azt válaszoltam, hogy felesleges, mert itt úgy sem tartom érdemesnek, hogy beszéljek. " (B. Nagy L.: A Független Kisgazdapárt elindulása. 38-39. o.)
- 266 B. Nagy L.: A Független Kisgazdapárt elindulása. 38-39.o; Szabó P: Nyugtalan élet. 191. o; A Politika-történeti Intézet Levéltára (a továbbiakban: PIL) 285. f. 4. cs. 5. d. Csizmadia Lajos levéltervezete Kállai Gyulához. 1938. április 22.
- 267 Előőrs, 1930. május 24; Magyarföld, 1930. május 25.
- 268 Szabó P: Nyugtalan élet. 190.o.
- 269 A bihari kiáltvány megjelenése után a csendőrség nyomozni kezdett B. Nagy Lajos után, 1930. május 30-án a nagykerékei csendőr őrsparancsnok hivatva és kihallgatta. (PIL 285. f. 4. cs. 5. d. B. Nagy Lajos levele Csizmadiához, Sinyi Istvánhoz és Szabó Pálhoz. 1930. május 31.)
- 270 PIL 285. f. 4. cs. 5. d. B. Nagy Lajos levele Csizmadiához. 1930. jún. 5.
- 271 Magyarföld, 1930. június 8.
- 272 u. o.
- 273 Lásd Vass Sándor " A bihar megyei kisgazdák mozgalma " c. cikkét a Magyarföld 1930. június 15- i számában.
- 274 PIL 285. f. 4. cs. 5. d. Csizmadia Lajos levéltervezete Kállai Gyulához. 1938. április 22; Magyarföld, 1930. június 15.
- 275 Körtvélyesi Géza és Nyiri Imre életrajzát lásd: Bihar vármegye. Magyar Városok és Vármegyék Monográ-fiája. Szerk.: Nadányi Zoltán.Bp., 1938. II. rész. Sinyire: B. Nagy L.: A Független Kisgazdapárt elindulása. 19. o.
- 276 B. Nagy L.: A Független Kisgazdapárt elindulása. 52. o.
- 277 Bajcsy Zsilinszky és Csizmadia levelezését ezzel kapcsolatban lásd: Vida István: Bajcsy-Zsilinszky Endre és a Bihar megyei Független Kisgazdapárt megalakulása. Békési Élet, 1986. 3. sz. 295-310. o.
- 278 Előőrs, 1930. június 14. A kiemelés eredeti.
- 279 Előőrs, 1930. június 22.
- 280 Előőrs, 1930. június 7. Szabó Pál egyébként azért, hogy nincs a magyar politikai életben megfelelő ellenzi erő, nemcsak a Bethlen-kormány hibáztatta, hanem " az idegen vérral fertőzött lipótvárosi szellemű közép-sz-tályt" is.
- 281 PIL 285. f. 4. cs. 5. d. Zsilinszky levele Csizmadiához. 1930. június 20.
- 282 u. o. Zsilinszky levele Csizmadiához. 1930. június 6.
- 283 B. Nagy L.: A Független Kisgazdapárt elindulása. 50-51. o
- 284 PIL 285. f. 4. cs. 5. d. Bélteky levele Csizmadiához. 1930. június 22.
- 285 B. Nagy L.: A Független Kisgazdapárt elindulása. 64. o.
- 286 Előőrs, 1930. július 5.
- 287 PIL 285. f. 4. cs. 5. d. Csizmadia Lajos levéltervezete Kállai Gyulához. 1938. április 22.
- 288 B. Nagy L.: A Független Kisgazdapárt elindulása. 59. o.
- 289 PIL 285. f. 4. cs. 6. d. Csizmadia Lajos megnyitó beszédének vázlata. 1930. jún. 29.
- 290 Magyarság, 1930. július 1.
- 291 Magyarföld, 1930. július 6; Alföldi Függetlenség, 1930. július 6;
- 292 B. Nagy L.: A Független Kisgazdapárt elindulása. 49-51. o.
- 293 A lap következőképpen kommentálta a történeteket: "A bihar megyei kisgazdák és földművesek független kisgazdapártot alakítanak. Nem kormánypártit és nem ellenzékit, hanem függetlent, amely minden jó ügyet pártol és mindennel szemben áll, akár a kormány, akár az ellenzék részéről jön, ami a földművelő nép és a

nemzet érdekével nem azonos. Úgy érezzük, a bihariak eltalálták a helyes utat, ami bizonyára követni fog a többi vármegye kigazda és fölművelő közönsége is." (Magyarföld, 1930. június 29.)

²⁹⁴ Pesti Hírlap, 1930. július 1; Magyar Jövő, 1930. július 1; Reggeli Újság, 1930. június 30; Debreceni Újság-Hajdúföld, 1930. július 1.

²⁹⁵ Kigazdák Lapja, 1930. július 4-6.

²⁹⁶ Magyar Falu, 1930. július 13.

²⁹⁷ Kis Újság, 1930. július 6.

²⁹⁸ Magyarföld, 1930. augusztus 24. – Nagy Ferenc a nyilvánosság előtt nem foglat állást, de ő is ellenérzéssel fogadta az MSZDP agrárprogramját. Ezzel kapcsolatban a következőket írta Fábián Dánielnek: "Őn kifogásolja, hogy nem fogadtam allelujával a szocialisták agrárprogramját. Kijelentem, hogy azt kizárólag hazafias szempontból nem tartom kívánatosnak. Ha a Magyarországi Szociáldemokrata Párt olyan szörnyű vizsgát nem tett volna 1918–1920-ban; ha — mint az angol vagy a német munkáspárt — hazafias állásponton harcolna a jogiért, akkor részemről csak üdvözlés várt volna erre a programadásra. S amikor szocialistáink nemzeti alapra helyezkednek, rögtön más lesz róluk alkotott véleményem." (OSZK Kézirattár. Fond 71/24. Nagy Ferenc levele Fábián Dánielhez. 1930. augusztus 24.) — Ez úton is köszönetet mondok Bernáth Istvánnak, aki erre a levélre a figyelmemet felhívta.)

²⁹⁹ Magyarföld, 1930. szeptember 14.

³⁰⁰ Magyarföld, 1930. augusztus 17.

³⁰¹ Magyarföld, 1930. szeptember 7. — A lap többek között leszögezte: "Politikai kérdéseket utcán megoldani nem lehet, s éppen ezért a politikát az utcára vinni nem szabad."

³⁰² ZML XXXII/8. 3. d. J. Bartolf Márton levele Huhn Gyulához. 1930. július 15.

³⁰³ OSZK Kézirattár. 184/65. Bélyek levele Juhász Nagy Sándorhoz. 1930. október 24.

³⁰⁴ B. Nagy L.: A Független Kigazdapárt elindulása. 67. o.

³⁰⁵ PIL 285. f. 4. cs. 5. d. B. Nagy Lajos levele Csizmadiahoz. 1930. szeptember 4; u.o. Vass Sándor levele. 1930. szeptember 5; u.o. Szabó Pál levele Csizmadiahoz. 1930. szeptember [?]; PIL 285. f. 4. cs. 6. d. Csizmadia levele B. Nagy Lajoshoz. 1930. szeptember 21-e előtt.

³⁰⁶ B. Nagy L.: A Független Kigazdapárt elindulása. 58. o.

³⁰⁷ PIL 285. f. 4. cs. 5. d. Csizmadia

³⁰⁸ A bihariakhoz tartozó Sinyi István a következőt írta a lap hasábjain: "Az olyan tisztességes politikust, pedig mint például Gaal Gastont ki dacára annak, hogy ezerholdas, a kis emberek érdekében sokszor felszólal a parlamentben, körül kell öveznie a nép szeretetének." (Magyarföld, 1930. augusztus 17.)

³⁰⁹ Magyarföld, 1930. augusztus 31.

³¹⁰ Bélyek Lajos szeptember elején elújságolta Csizmadia Lajosnak, hogy "Zsilinszkyvel a derecskei gyűlés óta levelezünk, s úgy látom megértjük egymást. De Zsirkayval nem." (Bélyek Lajos levele Csizmadiahoz. 1930. szeptember 11. PIL 285. f. 4. cs. 6. d.)

³¹¹ PIL 285. f. 4. cs. 5. d. Bajcsy-Zsilinszky levele Csizmadiahoz. 1930. július 15.

³¹² B. Nagy L.: A Független Kigazdapárt elindulása. 74. o.

³¹³ A cikk megjelent az Előőr 1930. szeptember 20-számában "Vigasztaló szó Baranyából" címmel.

³¹⁴ PIL 285. f. 4. cs. 5. d. Bajcsy-Zsilinszky levele Csizmadiahoz. 1930. szeptember 18.

³¹⁵ Idézi B. Nagy L.: A Független Kigazdapárt elindulása. 56. o.

³¹⁶ Pesti Hírlap, 1930. október 7, Előőr, 1930. október 11, Magyarföld, 1930. október 12.

³¹⁷ PIL 285. f. 4. cs. 5. d. Bajcsy-Zsilinszky levele Csizmadiahoz. 1930. október 9.

³¹⁸ u.o.

³¹⁹ Kigazdák Lapja, 1930. szeptember 28.

³²⁰ u.o.

³²¹ Magyarföld, 1930. október 19.

³²² MOL XX-5-h. 75. d. V-150 008. B. Szabó István 1957. május 31-i kihallgatásának a jegyzőkönyve.

³²³ Az alföld, 1930. szeptember 28, Magyarföld, 1930. szeptember 28.

³²⁴ B. Nagy Lajos közlése.

³²⁵ Megtalálható: Budapest Főváros Levéltára. X-1.

³²⁶ OSZK Kézirattár. F 261 Nagy Ferenc levele Vörös Vincéhez. 1978. november 15.

³²⁷ Debreceni Független Újság, 1930. október 16. – Nagy Vincéket a pártvezetőség nevében Megyeri Sándor békési pártelnök hívta meg.

³²⁸ Magyarföld, 1930. szeptember 21.

³²⁹ A hat alelnök a következő lett: Megyeri Sándor békési, Kresnyák Pál szarvasi, Arecski György békéscsabai, Asztalos András tótkomlói, Filó Sámuel mezőberényi, Pikó Béla gyomai választókerület. (Kiskőrösi Hírlap, 1930. október 18.) Rajtuk kívül Góg András, és Gönczy Béla református lelkész (Vésztő) került be az alelnöki karba. (Magyarföld, 1930. október 19.)

³³⁰ A Függetlenségi Párt vezetősége 1930. október 26-án egyhangúan jóváhagyta a csatlakozást a Független Kigazdapárthoz azzal, hogy a párt megtartja eredeti nevét és szervezeti kereteit, s a Kigazdapárt helyi szervezeteként fog tovább működni. (Kecskeméti Lapok, 1930. október 26.)

³³¹ Kecskeméti Lapok, 1930. október 14; Pesti Hírlap, 1930. október 14.

³³² Kiskőrösi Hírlap, 1930. október 18.

³³³ Az Est, 1930. október 14.

³³⁴ Magyarföld, 1930. október 19.

³³⁵ ZML XXXII/8. 3. d. Vass Sándor levele Huhn Gyulához. 1930. szeptember 25.

³³⁶ Tildy megjegyzéseit lásd: Gyulai Állami Levéltár. Tildy Zoltán szeghalmi református lelkész iratai.

- ³³⁷ A békési programot 1967-ben a Történelmi Szemle közölte le először (1. sz. 67–100. o.). Az elemzésnél erre támaszkodtunk. A program újabb közlése: Magyarországi pártprogramok. 1919–1944. 213–222. o.
- ³³⁸ Az Országos Kisgazda és Földmíves Párt programja megtalálható: Magyarországi pártprogramok. 1919–1944. 34–40. o. A dokumentumot a Budapesti Újság október 21-i száma kezdte közölni, de a lap megszűnte után csupán háromnegyed része jelent meg.
- ³³⁹ Nagy Ferenc levele Vida Istvánhoz. 1974. június 4. –A szerző birtokában.
- ³⁴⁰ OSZK Kézirattár. F 261 Nagy Ferenc levele Vörös Vincéhez. 1978. november 15.
- ³⁴¹ OSZK Aprónyomtatványtár. Vegyes aprónyomtatványok. 1930. Pártok. 329. sz. A röpiratnak Vass Sándor volt a felelős kiadója és a Sylvester Nyomdában nyomták.
- ³⁴² Népszava, 1930. október 14.
- ³⁴³ Az Alföld, 1930. október 16.
- ³⁴⁴ B. Nagy L.: A Független Kisgazdapárt elindulása. I. k. 58. o.
- ³⁴⁵ Az FKGP első intézőbizottsága tagjainak névsora nem maradt fenn. Tildy, Nagy, Vass nyilvánvalóan tagok lettek, de bekerült a testületbe Csizmadia Lajos is. (PIL 285. f. 4. cs. 5. d. Vass levele Csizmadiához. 1930. december 15.)
- ³⁴⁶ PIL 285. f. 4. cs. 5. d. Pártközlemény. 1930. október 24.
- ³⁴⁷ Pesti Hírlap, 1930. október 17; Kiskőrösi Hírlap, 1930. október 18.
- ³⁴⁸ Az lehozta ugyan Béltekiék felhívását, de sietett leszögezni, hogy a lapnak a készülő debreceni megmozduláshoz nincs semmi köze. (Előőrs, 1930. október 4) A Magyarföld csak egy ismertetést közölt a felhívásról (Magyarföld, 1930. október 5.)
- ³⁴⁹ Hegymegi levélben, majd személyesen is meghívta Eckhardt Tibort hogy jöjjön le Debrecenbe, de őt mint a Magyar Revíziós Liga elnökét kérte erre. Eckhardt részvételére külföldi (római) útja miatt nem került sor. (Debreceni Polgár, 1930. október 12, 19)
- ³⁵⁰ A Föld, 1930. október 21.
- ³⁵¹ Bélteki Juhász Nagy Sándorhoz írt levelében pár nappal később beismerte. (OSZK Kézirattár. F 184/65 Bélteki levele Juhász Nagy Sándorhoz. 1931. október 24.); Az Est, 1930. október 21.
- ³⁵² Az Alföld, 1930. október 22.
- ³⁵³ Debreceni Polgár, 1930. október 24.
- ³⁵⁴ Magyarság, 1930. október 21. – A kiemelések eredetiek.
- ³⁵⁵ Alföldi Friss Újság, 1930. október 19.
- ³⁵⁶ Pesti Hírlap, 1930. október 21.
- ³⁵⁷ Makkay többek között a következőket mondta: " Azt követelem, hogy ezt a kormányzati rendszert, amely minden képezetet felül múló pénzpocsékolást elkövette, állítsák félre. A most összeülő országgyűlés szavazza meg az általános, titkos választójogot, aztán írják ki az új választásokat. (Előőrs, 1930. október 25.). Lásd még: Szabó Pál: Nyugtalan élet. 214–215. o., valamint Szabó Pál közlése.
- ³⁵⁸ Debreceni Polgár, 1930. október 21.
- ³⁵⁹ Debreceni Független Újság, 1930. október 21.
- ³⁶⁰ Debreceni Polgár, 1930. december 13. — A gyűlés utáni banketten elmondott rövid beszédében ehhez még hozzátette: " Elég volt már Kossuthból!" (Debreceni Polgár, 1931. február 22.)
- ³⁶¹ OSZK Kézirattár. F 184/65 Bélteki levele Juhász Nagy Sándorhoz. 1931. október 24; Debreceni Polgár, 1930. október 29.
- ³⁶² " A debreceni gyűlésbe Hegymegi Kiss Pál az utolsó pillanatban belekontárkodott, s így ez nem volt teljesen a mi gyűlésünk. — írta Vass Sándor október 21-én Huhn Gyulának Bazitára, aki nem tudott Debrecenbe elmenni. — De teljes fölénnyel vezettünk rajta. Az eredmény a mi oldalunkon volt " (ZML XXXII/8. 3. d. Vass Sándor levele Huhn Gyulának. 1930. október 21.)
- ³⁶³ Előőrs, 1930. október 25.
- ³⁶⁴ Debreceni Független Újság, 1930. október 22.
- ³⁶⁵ Debreceni Polgár, 1930. november 23.
- ³⁶⁶ B. Nagy Lajos felháborodottan írta Szabó Pálnak: " Meg kell mondjam, hogy Bélteki Lajos nem egyenes úton próbál járni, de erre már akkor rájöttünk, amikor megkezdte a csalfa játékot, és lesz rá gondunk, hogy ne fejezze be." (PIL 285. f. 4. cs. 5. d. B. Nagy levele Szabó Pálhoz. 1930. november 26.) A bojti tanító 1930. november 28-án írt egy éles hangú levelet Béltekiynek és fejére olvasta, hogy át akarja játszani a pártot Hegymegyének. (PIL 285. f. 4. cs. 5. d. B. Nagy levele Béltekiyhez.)
- ³⁶⁷ Lásd: Mai Nap, 1930. November 5.
- ³⁶⁸ PIL 285. f. 4. cs. 5. d. Bélteki levele Csizmadiához. Dátum nélkül. [1930. november.]
- ³⁶⁹ Debreceni Polgár, 1930. november 8.
- ³⁷⁰ MOL k 149. BMVII.res. 1930–7–7905. 1930. december 2-i körrendelet. — Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy Scitovszky Béla belügyminiszter a volt fajvédő Zsirkay János által szervezett gyűlések engedélyezésének megtagadására adott utasítást.
- ³⁷¹ Nagy F.: Az FKGP története. I. rész.
- ³⁷² PIL 285.f. 4. cs. 5. d. Tildyék levele az FKGP vezetőségének tagjaihoz. Dátum nélkül. [1930. november.]
- ³⁷³ Pesti Hírlap, 1930. november 7.
- ³⁷⁴ Debreceni Polgár, 1930. november 8.
- ³⁷⁵ " Rejtélyessé és érthetatlenné teszi előttünk ezt a betiltási végzést az a körülmény, — írta a lap — hogy míg egy teljesen hazafias szellemű, erősen nemzeti érzésű, konzervatív parasztlapot, mely nagy gondot fordított a vallási szellem ápolására is, nem engedélyeznek, ugyanakkor a nemzetközi szociáldemokrácia és a baloldali

radikalizmus lapjai a legféltlenebb izgatásra és nemzetgyalázásra szabadságot kapnak. (Magyarország, 1930. november 5.)

³⁷⁶ ZML XXXII/8. 3. d. Vass Sándor levele; Nagy F.: Az FKGP története. I. rész.

³⁷⁷ Lásd részletesebben: *Sebestény Sándor*: Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja 1930–1936. Tankönyvkiadó. Bp., 1988. 40–42. o. (A továbbiakban: *Sebestény S.*: Bajcsy-Zsilinszky Nemzeti Radikális Pártja 1930–1936.); *Vigh K.*: Bajcsy-Zsilinszky. 100–111. o.

³⁷⁸ Előőrs, 1930. november 8.

³⁷⁹ *Talapssy Tibor*: A reggel még várat marára. Gondolat. Bp., 1981. 22. o. (A továbbiakban: *Talapssy T.*: A reggel még várat marára.)

³⁸⁰ PIL 285. f. 4. cs. 6. d. B. Nagy levele Csizmadiához. 1930. november 3.

³⁸¹ OSZK Kézirattár. Tildy Zoltán levele Szabó Pálhoz. 1930. november 8.

³⁸² Kecskeméti Lapok, 1930. november 23; Magyarország, 1930. december 13.

³⁸³ A Föld, 1930. október 25. A tíz tagú bizottságnak tagja lett még az említetteken kívül: Borsos István, Schlitt Gyula, Szabó Imre és B. Ványi Gábor.

³⁸⁴ A program újabb közlése: Magyarországi pártprogramok. 1919–1944. 209–213. o.

³⁸⁵ Csóór október elején arról panaszkodott, hogy A Föld előfizetőinek 64%-a 1930-ban nem fizette ki az előfizetési díjat. (A Föld, 1930. október 4.)

³⁸⁶ MTA TI Arch. Kiss József iratai. Nagy Ferenc levele Kiss Józsefhez. 1930. november 4.

³⁸⁷ Pesti Hírlap, 1930. november 11; Esti Kurir, 1930. november 11; Nagy F.: Az FKGP története. I. rész. - A korbéli sajtó egy része azt írta, hogy az FKGP tagja volt, ez azonban ekkor még nem felelt meg a valóságnak és Mojzes is cáfolta. (Lásd: Esti Kurir, 1930. december 11)

³⁸⁸ MTA TI Arch. Kiss József iratai. Bartolf Mihály ügyvezető elnök és Schultz Mihály jegyző levele Csizmadiához. Dátum nélkül. (1930. november 20-a előtt.) — Czeglédy 1918 decemberében az Országos Földműves Párt alapító tagja volt, 1919 novemberében az egyesüléskor került a Nagyatádi-pártba, amelynek konzervatív-agrárius szárnyához tartozott

³⁸⁹ Magyarország, 1930. december 10.

³⁹⁰ Az Est, 1930. december 10.

³⁹¹ FKGP Lev. 1. d. 7. 6. e. A Független Kisgazdapárt és az Országos Nagyatádi Párt 1930. november 20-i értekezletének jkv.-e. Lásd még Bélteki Lajos beszámolóját: Debreceni Polgár, 1930. november 23.

³⁹² FKGP Lev. 1. d. 7. 6. e. A Független Kisgazdapárt és az Országos Nagyatádi Párt 1930. december 8-i értekezletének jkv.-e

³⁹³ Debreceni Polgár, 1930. november 23. Bélteki Lajos nyilatkozata.

³⁹⁴ FKGP Lev. 1. d. 7. 6. e. A Független Kisgazdapárt és az Országos Nagyatádi Párt 1930. december 8-i értekezletének jkv.-e

³⁹⁵ Vass 1931 decemberében az FKGP addigi pályafutásáról írt újságcikkében úgy fogalmazott, hogy "a békési gyűléssel egyidőben" kapták a megbízást. (Független Kisgazda, 1931. december 25.) Z. Nagy Ferenc emlékiratában határozottan azt állítja, hogy Békésen megválasztott pártvezetőség első ülésén határozta el, hogy felveszik a kapcsolatot Gaállal. (Lásd: Z. Nagy F.: Ahogy én láttam. 75. o.

³⁹⁶ PIL 285. f. 4. cs. 5. d. Tildy levele Csizmadiához. D. n. A levél 1930. október 25-én érkezett.

³⁹⁷ uo.

³⁹⁸ Nagy F.: Az FKGP története. I. rész.

³⁹⁹ Nagy Ferenc az által egykorúan írt párttörténetben megerősíti, hogy az első tárgyalásra az Országos Kaszinóban került sor, de bizottság tagjai között Mátéffy Gézát és Szentantalfai Nagy Lajost említi, akik ekkor még nem voltak tagjai az FKGP-nek, viszont Csizmadia nevét nem említi, nyilvánvalóan szándékosan.

⁴⁰⁰ PIL 285. f. 4. cs. 5. d. Csizmadia levele Kállai Gyulához. 1938. április 22.

⁴⁰¹ Tildy azt írta Szabó Pálnak, hogy: „Gaál Gastonnal szilárd és kemény megállapodásunk: a párt határozott ellenzékiességéből egyetlen lépést sem enged.” (OSZK Tildylevele Szabó Pálhoz. D. n.)

⁴⁰² A székesfehérvári Gazdakör 1930. október 12-én tartott összejövetelt. Itt Lits Ferenc, a városi törvényhatósági bizottság örökös tagja indítványozta, hogy az értekezők fejezzék ki bizalmatlanságát az Egységes Párt kisgazdafrakciójának tagjaival szemben, mert nem képviseli kellő eréllyel a kisgazda társadalom, a birtokos parasztság érdekeit. A javaslatot minden bizonnyal nem szavazták meg, de azt elhatározták, hogy december 6-ára vagy 7-re országos gazdaggyűlést hívnak össze. (Pest Napló, 1930. október 14.) A székesfehérvári gazdák küldöttsége az október 19-i debreceni gyűlésen is részt vettek, ahol megismerkedtek az FKGP vezetőivel és meghívták őket a székesfehérvári gyűlésre. Gaál Gaston felkérése saját kezdeményezésük volt.

⁴⁰³ Magyarország, 1930. december 10; Nagy F.: Az FKGP története. I. rész.

⁴⁰⁴ Magyarország, 1930. december 10.

⁴⁰⁵ Pesti Napló, 1937. augusztus 15. Dernői Kocsis László: "A szeghalmi pap útja" című cikke.

⁴⁰⁶ PIL 285. f. 4. cs. 5. d. Bajcsy-Zsilinszky levele Tildyhez.

⁴⁰⁷ PIL 285. f. 4. cs. 5. d. Vass levele Csizmadiához. 1931. január 20.

⁴⁰⁸ Tildy Zoltán levele Szabó Pálhoz. 1930. december 10.

⁴⁰⁹ Magyarország, 1930. december 10; Újság, 1930. december 11; Független Kisgazda, 1931. december 25; PIL 285. f. 4. cs. 5. d. Csizmadia levele Kállai Gyulához. 1938. április 22.

⁴¹⁰ Pesti Hírlap, 1930. december 11.

⁴¹¹ Újság, 1930. december 11.

⁴¹² Hivatalosan, Gaál és a parlamenti csoport jóváhagyásával december 23-án a Magyarország hozta nyilvánosságra. Újra közli: Magyarországi pártprogramok. 1919–1944. 220–222. o.

⁴¹³ Tildy Zoltán: Gaál Gaston 1868–1932. A Független Kisgazdapárt első vezérének életrajza. In: A Független Kisgazda nagy képes naptára az 1936. évre. Szerk.: Szakács Andor. I. évf. (A továbbiakban: Tildy Z.: Gaál Gaston)

⁴¹⁴ MOL K149. 651. f. Vörös Könyv. 22. k. 1930. december 11-i jelentés.

⁴¹⁵ MOL K 429. 3. cs. Adatgyűjtemény. 1930. II. Kozma 1930. december 31-i feljegyzése.

⁴¹⁶ OSZK Kéziratár. F 261. Nagy Ferenc levele Vörös Vincéhez. 1976. december 3.

⁴¹⁷ Magyarság, 1930. december 2; Nagy F.: Az FKGP története. I. rész.

⁴¹⁸ FKGP Lev. 1. d. 7. ó. e. A Független Kisgazdapárt és az Országos Nagyatádi Párt 1930. december 8-i értekezletének jkv-e.

⁴¹⁹ uo.

⁴²⁰ Magyarság, 1930. december 13.

⁴²¹ Czövek Jenő - Nagy Ferenc közeli barátja és harcostársa 1930. december 23-án a következőket írta B. Nagy Lajosnak: "Te én nem ismerem a Gaál Gaston -féle fuzionálást. Mit akartok az ezer holdassal. Nem alkudtatok el a programból?" Később megváltozott a véleménye, Gaált nagyra tartotta és a magyar parasztok Gandhijának tartotta. (B. Nagy L.: A Független Kisgazdapárt elindulása. 87–88. o.)

⁴²² B. Nagy L.: A Független Kisgazdapárt elindulása. 147.o.

⁴²³ Magyarország, 1930. december 23; Pesti Hírlap, 1931. január 23. Nagy Ferenc: "A független kisgazdák programja" c. cikke.

⁴²⁴ Magyarország, 1930. december 23. Eredeti kiemelés.

⁴²⁵ Békéscsaba egy 1937-ben Juhász Nagy Sándorhoz írt levelében bevallotta, hogy kezdetől fogva bizalmatlan volt Eckhardtval szemben, s attól tartott, hogy "egyszer csak nagy pálfordulást csinál." (OSZK Kéziratár 184/65. Békéscsaba levele Juhász Nagy Sándorhoz. 1937. október 12.)

⁴²⁶ Nagy F.: Az FKGP története. I. rész.

⁴²⁷ Újság, 1930. december 17.

⁴²⁸ Az Est, 1930. december 23.

⁴²⁹ Pesti Napló, 1930. december 23. A jól tájékozott Magyarország is az írta, hogy "Aggályosnak tartják azonban a kormánypártot a Gaál Gaston -Szijj Bálint-féle program 9. pontját, amely a szabadságjogok kiterjesztésére vonatkoznak. A kormánypártot még mindig nem látják elérkezettnek az időt a kivételes hatalom alapján álló rendelkezések megszüntetésére, óvatosságot hirdetnek minden előrehaladással szemben, amely pedig Bethlen István gróf miniszterelnök évekkel ezelőtt tett határozott ígéreteinek megvalósulását jelentené." (Magyarország, 1930. december 23.)

⁴³⁰ "Amikor tehát az új párt programjában igazán nincsen semmi új — írta a Nemzeti Újság —, akkor viszont szinte megdöbbentő, hogy a program minden olyan pontja, amelyben a párt érdekképviselési jellegén túl kibontakozni kíván, tulajdonképpen nem más, mint Baltazár ismeretes pontjainak átszövése, és áthangolása. Akárhogy nézzük ezt a programot csak azt olvassuk ki belőle, hogy ezek az októberi Baltazár - pontok, csupán kihagyták belőle a szekularizációt, valamint a trónkérdést csak egy általános formulával érintették, ami jogosan kelti azt a gyanút, mintha az új párt révén Baltazár és politikája óhajta így kerülő úton ügyes taktikával párthoz jutni és pártpolitikai szervezetet létesíteni." (Nemzeti Újság, 1930. december 12.)

⁴³¹ Pesti Napló, 1930. december 12., Esti Kurír, 1930. december 13.

⁴³² Népszava, 1930. december 28. - A kiemelés eredeti.

⁴³³ Debreceni Polgár, 1930. december 20.

⁴³⁴ Magyar Hírlap, 1930. december 11.

⁴³⁵ MOL K 429. Kozma iratok. 3. cs. Adatgyűjtemény. 1930. II. Mecsér levele Kozmához. 1930. december 17. A kiemelés eredeti.

⁴³⁶ uo. Kozma levele Mecsérhez. 1930. december 22.

⁴³⁷ Lásd részletesebben: *Sebestény Sándor*: Bajcsy -Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja 1930–1936. Tankönyvkiadó. Bp., 1988. 40–42. o. (A továbbiakban: *Sebestény S.*: Bajcsy -Zsilinszky Nemzeti Radikális Pártja 1930–1936.); *Vigh K.*: Bajcsy-Zsilinszky. 100–111. o.

⁴³⁸ Előőrs, 1930. november 8; Kritika, 1983. 1. sz. 22.o. Zsilinszky levele Tildyhez. 1930. december 10.

⁴³⁹ *Talapssy Tibor*: A reggel még várat marára. Gondolat. Bp., 1981. 22. o. (A továbbiakban: *Talapssy T.*: A reggel még várat marára.)

⁴⁴⁰ PIL 285. f. 4. cs. 6. d. B. Nagy levele Csizmadiához. 1930. november 3.

⁴⁴¹ PIL 285. f. 4. cs. 5. d. Bajcsy -Zsilinszky levele Tildyhez. 1930. december 10. In: *Kritika*, 1981. 3. sz. 21. o.

⁴⁴² uo.

⁴⁴³ uo.

⁴⁴⁴ uo. Tildy levele Bajcsy-Zsilinszkyhez. 1930. december 11. In: *Kritika*, 1981. 3. sz. 22–23. o.

⁴⁴⁵ OSZK Kéziratár. F 137/281.

⁴⁴⁶ B. Nagy L.: A Független Kisgazdapárt elindulása. 71–81. o.; PIL 285. f. 4. cs. 5. d. B. Nagy levele Csizmadiához. 1930. december 29.

⁴⁴⁷ A Bihar megyei pártválasztmány 1931. január 11-i értekezletének jegyzőkönyvét közli: A Biharvármegyei Független Kisgazdapárt Értesítője. 1931. február. (Egy példánya megtalálható: PIL 285. f. 4. cs. 7. d.); Pesti Hírlap, 1931. január 13.

⁴⁴⁸ PIL 285. f. 4. cs. 6. d. Csizmadia kézzel írt levele Vass Sándorhoz, az FKGP pártigazgatójához. 1931. január 12.

⁴⁴⁹ A Biharvármegyei Független Kisgazdapárt Értesítője. 1931. február. A Bihar megyei pártválasztmány 1931. január 25-i értekezletének jegyzőkönyve.

⁴⁵⁰ Makai János (Sarkad), aki korábban is Zsilinszky híve volt, szintén kilépett a Kisgazdapártból. Tildyhez írt levelében, amelyet az Előőrsléközölt, a Gaál-féle Agrárpárttal kötött fúziós megállapodást az ellenzéki parasztmozgalom elárulásának minősítette és leszögezte, hogy a bihari parasztság továbbra is a szabadkirály választás álláspontján van. (Előőr, 1931. január 10.)

⁴⁵¹ Magyarország, 1931. január 11.

⁴⁵² B. Nagy L.: A Független Kisgazdapárt elindulása. 104. o.

⁴⁵³ Szijj Bálint, Tildy, J. Bartolf Márton és Vass Sándor 1930. december 30-án közös nyilatkozatban cáfolták a rágalmakat (Esti Kurír, 1930. december 30.). Lásd még: Reggeli Újság, 1930. december 29.

⁴⁵⁴ Kisgazdák Lapja, 1930. december 7

⁴⁵⁵ Magyarság, 1931. január 16.

⁴⁵⁶ Esti Kurír, 1930. december 13.

⁴⁵⁷ Debreceni Polgár, 1931. február 13.

⁴⁵⁸ Magyarország, 1930. december 14.

⁴⁵⁹ Debreceni Polgár, 1931. január 22.

⁴⁶⁰ A kisgazdapárti pártvezér a Bethlennel folytatott eszmecsere után a következőket nyilatkozta: "Annyit mondhatok, hogy az országot érdeklő aktuális politikai kérdésekről tanácskoztunk a miniszterelnök úrral és beszélgetésünk tengelye az új Független Kisgazdapárt megalakítása és a pártoknak egymással szemben való jövőbeli viszonya volt." (Debreceni Polgár, 1931. január 17.)

⁴⁶¹ Magyarország, 1931. január 15, Pesti Hírlap, 1931. január 16, 8 órai Újság, 1931. január 17,

⁴⁶² Farkas Tibor 1931. január végén már nem vett részt a legitimisták kaposvári nagygyűlésén. (Magyarország, 1931. január 29.)

⁴⁶³ Az országos választmány ülésével kapcsolatos sajtóbeszámolókat lásd: Pesti Hírlap, 1931. január 15, 16, Magyarország, 1931. január 17, Magyarság, 1931. január 16, Magyar Hírlap, 1931. január 16. — Vass Sándor a távolmaradt Huhn Gyulának a következőket írta a választmányi ülésről: "Azt reméltem, hogy feljössz 15-ére. Sajnáljuk, hogy nem lehetett köztünk. Igen komoly, tartalmas választmányi gyűlés volt, s reméljük, hogy ezután már a szervezkedés is komolytempóban megindul. Igyekezünk anyagi alapot előteremteni, s központi irodát, és párhelységet is felállítani." (ZML XXXII/8. 3. d. Vass Sándor levele Huhn Gyulához. 1931. január 17.)

⁴⁶⁴ ZML XXXII/8. 3. d. Vass Sándor levele Huhn Gyulához. 1931. január 17. A pártértésítőből eddig egyetlen példány sem került elő.

⁴⁶⁵ A nemzetgyűlés elnöke volt. Kilenc évtized a 20. századból. (Varga Béla vallomásai életútjáról, 1991-ben) Írta és összeállította Kapronczay Károly. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 1998. 14,84–85. A nemzetgyűlés elnöke volt. Kilenc évtized a 20. századból. (Varga Béla vallomásai életútjáról, 1991-ben) Írta és összeállította Kapronczay Károly. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 1998. 119 o.

⁴⁶⁶ Bélteki Lajos Juhász Nagy Sándorhoz intézett levelében azt írta, hogy ha a Magyarország lesz az FKgP hivatalos lapja, akkor nem lép ki a pártból. (OSZK Kézirattár. 184/65. Bélteki 1931. január 13-i levele.)

⁴⁶⁷ Tildy felkérő levelét lásd: MTA TI Arch. Kiss József iratai. Tildy Zoltán levele Kiss Józsefhez. 1931. február 1.

⁴⁶⁸ MTA TI Arch. Kiss József iratai. Tildy Zoltán levele Kiss Józsefhez. 1931. február 1.

⁴⁶⁹ PIL 285. f. 4. cs. 5. d. Vass Sándor levele Csizmadiahoz. 1930. december 15.

⁴⁷⁰ MOL K149. 651. f. Vörös Könyv. 22. k. 1930. november 10-i jelentés.

⁴⁷¹ Magyarország, 1931. február, 4., 7., 8; Pesti Napló, 1931. február 13.

⁴⁷² Magyarság, 1931. február 12; Debreceni Polgár, 1931. február 13. — A kormányzat részéről ez a taktika részben sikeresnek bizonyult, mert Eckhardték a jobboldali fiatalság tüntető felvonulását el kellett, hogy halasz-
szák.

⁴⁷³ Reggeli Újság, 1931. január 16, Pesti Hírlap, 1931. február 17, Pesti Napló, 1931. február 17.

⁴⁷⁴ A 16 tagú szentesi delegációt Bálint József vezette, amelyben a Szentesi Kisgazda Pártkör mellett két 48-as népkör és négy tanyasi olvasóköri ellenzéki érzelmű tagjai vettek részt. (Balázs Gy.: Paraszt és polgár pártok. 1919–1944. 59. o.)

⁴⁷⁵ A korabeli rendőri jelentés is kiemelte, hogy a közönség: "Nem volt végig paraszt, avagy kisgazda, ellenben volt elég sok kaputos, sőt fővárosi kisember is" (MOL K 149. BM VII. res. 1931–7. sz. n. 1931. február 16-i jelentés.)

⁴⁷⁶ MOL K 149. BM VII. res. 1931–7. sz. n. 1931. február 16-i jelentés.

⁴⁷⁷ A kisgazdapárti politikus a következőket mondta: "Ne engedjenek éket verni a földnélküli munkás és a földbirtokos gazda közé, mert csak idő kérdése, hogy józan okos telepítéssel és pénzügyi megalapozással egybekötött földbirtok-politika segítségével földhöz jussanak azok is, akik akiknek most földjük nincs. Azonban nem állunk meg a földhöz juttatásnál. Hitelhez is kell juttatni őket. Ezen a téren az áldozatokat azoktól a köröktől várjuk, akik még nem áldoztak erre a célra még egy fityinget sem." (Magyarország, 1931. február 17.)

⁴⁷⁸ Magyarország, 1931. február 17.

⁴⁷⁹ Kiss László részt vett a szélsőjobboldali Magyar Szabadság Párt 1930. augusztus 10-i kecskeméti alakuló ülésén, ahol felszólalásában kijelentette, hogy nem bízik a Bethlen-kormányban, mert az zsidóbarát. (Kecskeméti Lapok, 1930. augusztus 12.)

⁴⁸⁰ uo.

⁴⁸¹ Magyar Hírlap, 1931. február 17. — A "rendbontókat" a rendezők eltávolították a teremből.

⁴⁸² uo.

⁴⁸³ MOL K 149. BM VII. res. 1931–7. sz. n. 1931. február 16-i jelentés.

⁴⁸⁴ OSZK Kézirattár. 185/65. Bélteki 1931. február 21-i levele Juhász Nagy Sándornak.

⁴⁸⁵ 1931. január elején Békéscsaba levélben tájékoztatta J. Bartótfi Mihályt, hogy lemond alelnöki tisztségéről és visszavonul a politikából. (OSZK Kézirattár. 185/65. Békéscsaba 1931. január 13-i levele Juhász Nagy Sándornak.)

⁴⁸⁶ Vasárhelyi Reggeli Újság, 1930. február 17.

⁴⁸⁷ A Magyarországi c. lap tudósítása szerint a parlament folyosóján képviselők nyíltan beszéltek arról, hogy júniusban választások lesznek, és már az előkészítő megbeszélések is megkezdődtek. (Magyarország, 1931. május 3.)

⁴⁸⁸ Pesti Hírlap, 1931. június 7.

⁴⁸⁹ Magyarország, 1931. június 18. A kiemelés eredeti. -VI.

⁴⁹⁰ Magyarország, 1931. június 2.

⁴⁹¹ MOL K 149. BM VII. res. 1931-7-sz.

⁴⁹² Magyarország, 1931. április 29.

⁴⁹³ Magyarország, 1931. március 19.

⁴⁹⁴ B. Nagy: A Független Kisgazdapárt elindulása. I. k. 11-12. o.

⁴⁹⁵ Magyarország, 1931. május 9.

⁴⁹⁶ Magyarország, 1931. május 5, 6, 8, 9, 18.

⁴⁹⁷ Ogy. N. 1927-1931. XXXVI. k. 396-400, 418-419. o.

⁴⁹⁸ B. Nagy: A Független Kisgazdapárt elindulása. I. k. 143. o. Nagy Ferenc a Független Kisgazda képes naplójában 1936-ban írt párttörténetben határozottan azt állította, hogy Bethlen gróf ajánlatot tett a választási paktum megkötésére. (Nagy F.: Az FKGP története. I. rész.)

⁴⁹⁹ Pesti Hírlap, 1931. június 22, 23, június 6; Magyarország, 1931. május 23.

⁵⁰⁰ A kisgazdapárt állásfoglalása a következőket tartalmazta. "A miniszterelnök úr és Gaál Gaston közt lefolyt megbeszélés során kizárólag pártunk programjának megvalósítása ügyében folyt tárgyalás. A miniszterelnök úr részéről számos kérdésben elvi hajlandóság mutatkozott a Független Kisgazdapárt célkitűzéseinek megvalósítása tekintetében. Tárgyi biztosítékokat azonban a párt nem kapott, miután a megbeszélés minden eredmény nélkül befejeződött, s az elvi kérdésekben kétségtelően megállapítható közeledés csupán azt a reményt nyújtja pártunknak, hogy a közeli választások kedvezőbb légkörben fognak lezajlani. A tárgyaláson választási paktumról szó sem volt." (Magyarország, 1931. május 24.)

⁵⁰¹ Eckhardt a Magyar Jövőnek adott nyilatkozatában Gaál Gastonról nem tett említést, és igyekezett magát előtérbe állítani: "Két órán át tárgyaltam a miniszterelnök úrral. — jelentette ki. — Megállapítható, hogy barátságos atmoszféra alakult ki, amelyből arra lehet következtetni, hogy a választásokon sem fognak az ellentétek túlságosan kiéleződni." (Magyar Jövő, 1931. május 23.)

⁵⁰² Magyarország, 1931. május 24. - Eredeti kiemelés. (VI.)

⁵⁰³ Kun és Horváth 1931. május 12-én, Mózes május 30-án jelentette be csatlakozását. (Magyarország, 1931. május 13., 31.)

⁵⁰⁴ Gaál Gaston néhány héttel később a parlamentben ezzel kapcsolatban a következőket mondotta: "Ami már most a jelöltek kérdéséről illet, nyíltan megmondom, az első naptól fogva, amikor megindult a politikai agitáció az országban, minden kerületnek, amely hozzám fordult, megírtam, hogy a pártunk központi jelöltjei nincsenek; nekünk hivatalos jelöltjeink nincsenek, mi egyáltalán le sem megyünk egy kerületbe pártot csinálni, hanem ha a kerületben magában érezzük annak szükségességét, hogy ott a párt mozogjon, akkor tessék a pártot megalakítani, tessék maguknak szuverén jogon valakit jelöltül kijelölni. Ha azt azután lege artis bejelentik a pártközpontnak, a pártközpont természetesen tudomásul veszi... Aki ilyen kéréssel fordul hozzánk, annak mindenképp azt a hivatalos választ adtuk, hogy hivatalos jelöltünk nincs, nekünk az hivatalos jelöltünk, akit a kerület a maga részéről jelölt és a jelöltként támogat." (Ogy. N. 1931-1935. I. 118.o.)

⁵⁰⁵ Közéjük tartozott többek mellett Dinnyés Lajos, aki aláírt ajánlási ívekkel jelent meg fővárosi központban, és Némethy (Patzner) Jenő intézte el, hogy rákerüljön a párt jelöltjeinek listájára. (Némethy: kézirat 11-12. o.)

⁵⁰⁶ Magyarország, 1931. június 7; Kis Újság, 1931. június 7.

⁵⁰⁷ Nem szerepelt a kisgazdapárt által június 8-án, illetve 23-án nyilvánosságra hozott a listán, de a korabeli sajtó szerint indulni készült, sőt az ajánlásokat is gyűjteni kezdte Borgulya Pál (Szarvas, Békés vm.), Boronyák János (Zalaegerszeg, Zala vm.), Gulyás Imre ügyvéd (Hajdúnánás, Hajdú vm.), Lóska György gazdálkodó (Hajdúnánás, vm.), dr. Nagy László ügyvéd (Kiskunfélegyháza, Pest vm.). Ajánlást azonban június 20-ig nem adtak be. (Kis Újság, 1931. június 14.)

⁵⁰⁸ Ez a korabeli sajtónak is feltűnt. Bajcsy-Zsilinszky is azonnal felfigyelt rá: "A Kis Újság közöl egy csomó független kisgazda jelöltet: ilyen vásári társaságot igazán nehéz volt összeszedni. Gaál Gaston és Eckhardt Tibor mellett nincs egy félig-meddig jelentékeny emberük." -írta 1931. június 9-én Csizmadia Lajosnak. (PIL 285. f. 4. cs.)

⁵⁰⁹ Magyarország, 1931. május 10.

⁵¹⁰ OSZK Kézirattár. F 184/65. Békéscsaba Lajos levele Juhász Nagysándorhoz. 1931. május 8.

⁵¹¹ Hubai: Választási atlasz. 1920-2000. II. k. 81. o.

⁵¹² Magyarország, 1931. július 3. - Foster Elek 1932 nyárutóján meghalt. Halálhírért az FKGP 1932. szeptemberi értekezletén jelentették be. (Független Kisgazda, 1932. szeptember 18.)

⁵¹³ Reischl kilépésének hátterében az állt, hogy a Farkas Tibor interpellációt akart benyújtani Örfy Imre szekszárdi kormánypárti képviselő földvásárlása miatt, aki megvette Festetics Tasziló herceg 780 kat. holdas birtokát, de ahelyett, hogy felparcellázta volna szegény- és kisparasztiak között, ahogy eredetileg tervezte, a vételár kiegyenlítése előtt bérbe adta Reischl fiatalabb testérének. Ez a kisgazdapárt által hirdetett birtokpolitikai elképzelésekkel ütközött. Farkas álláspontját a pártvezetőség körében sokan helyeselték. Tildy és Vass, minden bizonnyal Gaál Gaston egyetértésével, próbálták a nézeteltéréseket elsimítani, s visszahívni a pártba, de ez nem

sikerült. (Magyarország, 1931. március 15, 17; Előőr, 1931. március 22.) Reischl 1931. június 17-én lépett vissza. (Magyarország, 1931. június 19.)

⁵¹⁴ A kisgazdapárt például Rubinek István, az Egységes Párt pártigazgatója ellen nem indított senkit.

⁵¹⁵ Magyarország, 1931. június 6.

⁵¹⁶ Magyarország, 1931. június 16.

⁵¹⁷ B. Nagy: A Független Kisgazdapárt elindulása. I. k. 107. o. - A visszalépésben valószínűleg az is szerepet játszott, hogy Szentlélek Hajdó, noha megszerezte az ajánlásokat, programbeszéde elmondására nem kapott engedélyt. (Pesti Napló, 1931. június 23.)

⁵¹⁸ Pesti Napló, 1931. június 18.

⁵¹⁹ Pesti Napló, 1931. június 25

⁵²⁰ Rajta kívül a következők tartoztak ide: Bernáth György vendéglős (Kaposmérő, Somogy vm.), a Balatonfüreden élő Stolpe (Sós) Lénárd (Mór, Fejér vm.), Ábel Mátvás kisgazda (Vál, Fejér vm.), Kégl Ferenc kisbirtokos, megyei törvényhatósági tag (Lovasberény, Fejér vm.). Bernáthot kivéve a többiek eredetileg szerepeltek a párt jelölő listáján. (MOL K 149. BM VII. res. 1931-2-5468.)

⁵²¹ Magyarország, 1931. július 12.

⁵²² Albrecht Ferenc ügyvéd említette Hegymegi Kiss Pálhoz írt 1931 augusztus 12-i levelében, hogy a nyírbátori kerületben 15 ezer pengő kellett volna a választáshoz, neki hat ezer pengője maradt, amikor visszalépett. (Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Dokumentációs Gyűjtemény. Albrecht Ferenc ügyvéd iratai. — A továbbiakban: MNM ÚDGY. Albrecht Ferenc iratai.) A korabeli lapok becslése szerint egy mandátum megszerzése mind az egyéni, mind a listás kerületekben kb. 25–30 ezer pengőre volt szükség. (Reggeli Újság, 1931. május 18.)

⁵²³ Ez történt például B. Nagy Lajossal is, aki Biharban a kismarjai kerületben indult. (Lásd: B. Nagy: A Független Kisgazdapárt elindulása. I. k. 20. o.)

⁵²⁴ OSZK Kéziratár: F 137/281. Tildy Zoltánné levele Szabó Pálhoz. Dátum nélkül [1931]

⁵²⁵ A Szijj Bálint és Gaal Gaston vezetése alatt álló Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Agrárpárt üzenete a magyar választópolgárokhoz, és közöttük különösképpen a párt tagjaihoz. Bp., Sylvester Rt. [1931]. A kiadásért felelős dr. Sauerborn Károly.

⁵²⁶ OSZK Aprónyomtatvány Tár. Pártok: 1930. 329. ifj. Berzeviczy Albert: A Független Kisgazdapárt bukása. Bp., [én.] (A továbbiakban: Berzeviczy: A kisgazdapárt bukása.)

⁵²⁷ "A lap eddigi jellege megszűnik—jelentette be 1931 június 12-i számában a Független Magyarság —, s máától kezdve a Gaal Gaston -féle párt politikai célkitűzéseit vallja és hirdeti. A lap továbbra is megmarad a polgári álláspont alapján, de mától kezdve a lap az ellenzéki mentalitás álláspontjára helyezkedik. (Független Magyarság, 1931. június 12.)

⁵²⁸ Független Magyarság, 1931. június 13; Esti Kurír, 1931. június 19.

⁵²⁹ Csonka Bácska, 1931. június 5., 6., 13., 18. — A lap 1931. július 4-én megszűnt.

⁵³⁰ Kálmán Ferenc Hajdúböszörményben a Magyar Nemzeti Párt, Nánássy Imre Nyíregyházán a Nyíregyházi Városi Polgári és Kisgazdapárt jelöltjeként lépett fel. (MOL K 149. BM VII. res. 1931-2-5540.) Ulain párton kívülként vette fel a küzdelmet a barcsi kerületben kormánypárti ellenfelével szemben.

⁵³¹ Magyar Jövő, 1931. június 3; Magyarság, 1931. június 4. - Az egyébként jelentéktelen jobboldali koalíció két szervezetből állt: a Nemzeti Keresztény Ellenzéki Pártból és az Iparosok Nemzeti Szövetségéből állt. Elnöke Csik József törvényhatósági tag, keresztényellenzéki pártocská vezetője volt.

⁵³² Magyar Jövő, 1931. június 30.

⁵³³ Magyar Jövő, 1931. június 26.

⁵³⁴ Reggeli Újság, 1931 június 15.

⁵³⁵ Gaal Gaston a következőket mondta: " Nem vagyok hajlandó igazolni magamat. Én, mint magyar állampolgár, mindaddig, amíg a büntetőtörvényeket át nem hágom, azt látogatom meg ebben az országban, akit akarok. Vegyék tudomásul az urak, hogy akkor, amikor magánlakásba jönnek igazoltatás céljából, büntetőtörvénykönyvbe ütköző cselekményt követnek el. " (Magyarország, 1931. június 20.)

⁵³⁶ A csendőrség nyomozó osztályának június 17-i un. esemény jelentése a történeteket tévesen Tarnazsádányba helyezte. (MOL K 149. BM VII. res. 1931-2-7574.)

⁵³⁷ MOL K 149. BM VII. res. 1931-2-6042.

⁵³⁸ Magyarország, 1931. június 17.

⁵³⁹ Magyarország, 1931. június 14, 17.

⁵⁴⁰ Magyar Jövő, 1931. június 18.

⁵⁴¹ Magyarország, 1931. június 18.

⁵⁴² MOL K 149. BM VII. res. 1931-2-5540.

⁵⁴³ Magyarország, 1931. június 14.

⁵⁴⁴ MOL K 149. BM VII. res. 1931-2-6018. - A hatvani főszolgabíró jelentése szerint Ecseden a csendőrség beavatkozása miatt tüntetésre került sor.

⁵⁴⁵ Némethy Jenő: A kisgazdapárt útja. Első rész. A Független Kisgazdapárt útja a háború végéig. 1930–1944. 9. o. (A továbbiakban: Némethy: A kisgazdapárt útja I. k.

⁵⁴⁶ Pesti Hírlap, 1931. június 27; Magyarország, 1931. június 28..

⁵⁴⁷ Pesti Hírlap, 1931. június 30.

⁵⁴⁸ Magyarország, 1931. június 11.

⁵⁴⁹ Pesti Hírlap, 1931. július 1.

⁵⁵⁰ Magyarország, 1931. június 8; Esti Kurír, 1931. június 11.

⁵⁵¹ Magyarország, 1931. június 13.

- ⁵⁵² Magyarország, 1931. június 23.
- ⁵⁵³ A névsort lásd: Magyarország, 1931. június 23 – Az öttevényi kerületben két kisgazdapárti induló adta be az ajánlást, innen van, hogy választókerületek és a jelöltek száma nem azonos.
- ⁵⁵⁴ Magyarország, 1931. június 23.; Előőr, 1931. július 5.
- ⁵⁵⁵ Rajtuk kívül nem nyújtott be ajánlást Deutch Kálmán (Szalánta, Baranya vm.), Kulin István kamrai felügyelő, földbirtokos (Garbócbogdány, Abauj vm.), Asztalos András kisgazda (Tótkomlós, Békés vm.), Balogh Kálmán (Nagyszalonta, Bihar vm.), Hebroin József (Feled, Borsod vm.), Rigó Vilmos (Somorja, Győr-Moson), Drobilitz Ernő (Magyaróvár, Győr-Moson), Paulovics Béla (Lovasberény, Fejér vm.), Balla István kisgazda (Heves, Heves vm.), Daday László (Tiszafüred, Heves vm.), Huszár Elemér (Rétság, Nógrád), Imre Gergely (Pásztó, Heves vm.), Kertész István (Dunavecse, Pest vm.), Bernáth György vendéglős (Kaposmérő, Somogy vm.), Veresmarthy József (Ónod, Borsod vm.), Végh Artur (Kaposmérő, Somogy), Rácz Ferenc tanító (Igal, Somogy vm.), Bessenyei Szabó Zsigmond (Gáva, Szabolcs vm.), Nagy István ügyvéd (Enying, Veszprém vm.).
- ⁵⁵⁶ Huhn Gyula ajánlását a választási biztos azzal utasította el, hogy Huhn egyik megbízottja, aki az ajánlást ívet az irodájába bevitte, nem szerepel a választási névjegyzékben, másik megbízottjának — egyébként az ügyvédjének — neve a megbízólevélben gépelési hiba miatt elíródott. (ZML XXXII/8. 3. d. A zalaszentgróti választókerület választási biztosának nyilatkozata. 1931. június 20.)
- ⁵⁵⁷ Rajtuk kívül nem adott be pótlólag ajánlásokat Kulcsár Béla (Kiskunmajsa, Pest vm.), Gulyás István ügyvéd (Hajdúnánás, Hajdú vm.), ifj. Tóth János (Szentlőrinc, Baranya vm.), Ugray Ferenc egyéni jelölt (Mezőtúr, Szolnok vm.) (Magyarország, 1931. június 25; Pesti Napló, 1931. június 21., 24., 27.)
- ⁵⁵⁸ Magyarország, 1931. június 6; Magyar Jövő, 1931. június 26; Népszava, 1931. június 27.
- ⁵⁵⁹ A rendőrkerületi főkapitány a belügyminiszternek küldött 1931. június 10-i meglehetősen elfogult jelentésében azt írta, hogy Milotay környezetében nyomott a hangulat, mert a helyi stábjában — a kisgazdapárt nagykörűsi vezetőségében — egyetlen "úri ember" sincs, s a tekintélyesebb gazdák közül is csak a "mindenkori elégedetlenek és rovott múltúak" szerepelnek. Milotay körözötte tartja vissza a „jobb elemeket”, hogy hozz csatlakozzanak, s rá szavazzanak. Annak a véleményének adott hangot, hogy "Nem volna kívánatos, hogy Milotaynak ez a környezete megváltozzék." (MOL K 149. BM VII. res. 1931-2-5474.)
- ⁵⁶⁰ Gergely Istvánt kormánypárti ügyvédként tartotta számon a korbéli sajtó. (Népszava, 1931. június 28.) A Pesti Napló egy nappal a választások előtt a Pest megyei főispáni hivatalra hivatkozva azt jelentette, hogy Gergely az FKGP jelöltje, s valóban az utolsó percig szerepelt a kisgazdapárt előzetes hivatalos jelöltjei között. (Pesti Napló, 1931. június 27., Magyarország, 1931. június 28.)
- ⁵⁶¹ Az Est, 1931. június 13; Pesti Napló, 1931. június 21; Magyarország, 1931. június 28.
- ⁵⁶² Az említetteken kívül a szavazáson már nem vett részt vitéz Horváth Lajos (Szalánta, Baranya vm.), vitéz Gomba Kálmán (Mezőkeresztes, Borsod vm.), Szűcs Ferenc vendéglős (Sajószentpéteri, Borsod vm.), Farkas Ferenc (Battonya, Csanád vm.) Soos Sándor (Szentcsanak, Csongrád vm.), Ábel Mihály kisgazda (Vál, Fejér vm.), vitéz Varga Béla (Hatvan, Heves vm.), Tornósy György (Körmend, Vas vm.), Varga Lajos tokaji ügyvéd (Gáva, Szabolcs vm.), Kulcsár Béla (Kiskunfélegyháza, Pest vm.). (Magyarország, 1931. június 25.)
- ⁵⁶³ Lásd: Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920-2000. II. k. Választókerületi adattár. Napvilág Kiadó. Bp., 2001. 74-81. o. (A továbbiakban: Hubai: Választási atlasz. II. k.) — Hubai Dinich Ödönt(Ráckeve, Pest vm.) tévesen az FKGP jelöltjei közé sorolja, ő azonban csak 1931 októberében lépett be a pártba. A titkos szavazású kerületekben a három kisgazdapárti listán 12-en szerepeltek, közülük azonban az összesítésnél, a korabeli gyakorlattól eltérően, a listavezetők mellett a második helyeztet is figyelembe vettük, beleértve Milotayt is, aki nem volt párttag.
- ⁵⁶⁴ Magyarország, 1931. június 13.
- ⁵⁶⁵ gr. Serényi Lászlónak és feleségnek közösen 1 025 kat. hold földje volt,
- ⁵⁶⁶ A Berg-családra lásd: Gudenus János József: A magyar főnemesség XX. századi genealógiája. I. A-J. Natura. 1990. 156-158. o. Bárány Tibor és testvérei Sopron vármegyében 848 kat. holddal rendelkeztek, amelyből 622. kat old szántó, 161 kat. hold erdő volt. (Gazdacímár, 1925. 493. o.)
- ⁵⁶⁷ Az edényi választókerület 39 községe közül 30-ban a kisgazdapárti bizalmiakat nem fogadták, nem tehettek be a lábukat a szavazóhelységbe. (Magyar Jövő, 1931. július 2.)
- ⁵⁶⁸ Magyarország, 1931. július 4.
- ⁵⁶⁹ Magyarország, 1931. július 8., 11.
- ⁵⁷⁰ Magyarország, 1931. június 30.
- ⁵⁷¹ Pesti Napló, 1931. július 1., Sopronmegyei Népművelő, 1931. július 5., 13. — A helyi sajtó megírta, hogy Berg kortes célokra bort, élelmiszert vásároltatott, de 1500 pengőt meghaladó számlákat nem fizette ki távoztakor. (Sopronmegyei Népművelő, 1931. július., 13.)
- ⁵⁷² Magyarország, 1931. július 4.
- ⁵⁷³ Magyarország, 1931. július 8.
- ⁵⁷⁴ Pesti Hírlap, 1931. július 4.
- ⁵⁷⁵ Ogy. Napló. 1931-1935. I. k. 324-325. o.
- ⁵⁷⁶ MOL K 149. BM VII. res. 1931-2-8046. Hadházy jelentése Keresztes Fischer Ferenc belügyminiszterhez. 1931. október 18. — Bár ma már nehezen tisztázható, de Eckhardt azt az értesülését tette közzé, hogy Kálmán Ferencnek azért kellett elbukni, mert Baltázár Dezső püspök és Hadházy Zsigmond főispán megállapodtak egymással: Hajdúszoboszlón Hadházy Ferenc, a főispán rokona, Hajdúböszörményben Uzonyi György, a református püspök veje lesz a képviselő. (Ogy. N. 1931-1935. I. k. 325. o.)
- ⁵⁷⁷ Hubai: Választási atlasz. II. k. 89. o.
- ⁵⁷⁸ Hubai: Választási atlasz. I. k. 52. o.
- ⁵⁷⁹ A másik jelölt, Schmidt Márton egyéni jelöltként indult. (Hubai: Választási atlasz. II. k. 77. o.)

⁵⁸⁰ Szakács 432 vokssal győzött. Ellenfele Dobránszky Béla 4829 (47,81%), ő maga 5261 (52,19) szavazatot kapott. (Hubai: Választási atlasz. II. k. 89. o.) — Az Előrs információi szerint Gaal Gaston nem helyeselte, hogy a párt kiállt Szakács mellett, mert októbristának tartotta. (Előrs, 1931. július 19.) Lásd még: Magyar Jövő, 1931. július 7.

⁵⁸¹ A továbbiakban: Hubai: Választási atlasz. I. k. 52. o.

⁵⁸² Hubai: Választási atlasz. I. k. 50–52. o. — Más források szerint 68 egyhangú mandátum született.

⁵⁸³ Hubai adatai alapján készített számításomkor figyelembe vettem Eckhardt Tibor miskolci és Ulain Ferenc választási eredményét is, hiszem mindketten kisgazdapártiak voltak, viszont Dinich Ödön által szerzett voksokat mellőztem.

⁵⁸⁴ Hubai: Választási atlasz. I. k. 52. o.

⁵⁸⁵ Magyar Jövő, 1931. június 21; MOL K 149. BM VII. res. 1931–2-27364.

⁵⁸⁶ Magyarország, 1931. augusztus 24.

⁵⁸⁷ B. Nagy: A Független Kisgazdapárt elindulása. II. k. 18–19. o.

⁵⁸⁸ Bárány Bergől a Soproni Hírlap megírta, hogy "Bergnek a magyar községekben egyáltalán nincs talaja, csak a német községekben." (Soproni Hírlap, 1931. június 17.) A bajai kormánypárti lap, a Független Magyarság azzal vádolta az FKGP-t, a német kisebbség körében a gazdák "germán nacionalista" érzéseinek szításával igyekszik bázist kiépíteni. (Független Magyarság, 1931. június 19.)

⁵⁸⁹ B. Nagy Lajos említ emlékiratában, hogy Biharban "A románok minden faluban a kormánypárt mellett szavaznak." (B. Nagy: A Független Kisgazdapárt elindulása. I. k. 22. o.)

⁵⁹⁰ Magyarország, 1931. június 20.

⁵⁹¹ Magyarország, 1931. július 12.

⁵⁹² Tildy: Gaal Gaston. 1936.

⁵⁹³ Ogy. N. 1931–1935. I. k. 19. o.

⁵⁹⁴ Ogy. N. 1931–1935. II. k. 123–126. o.

⁵⁹⁵ Magyarország, 1931. július 11.

⁵⁹⁶ Magyarország, 1931. július 24.

⁵⁹⁷ Magyarország, 1931. augusztus 23; Független Kisgazda, 1932. január 17.

⁵⁹⁸ Ezt a szervezési stratégiát Gaál Gaston a következőképpen fogalmazta meg 1932. február 14-én a siklósi pártvacsorán: "Célunk az, hogy az Egységes Párt helyébe, amely nincs meg, hazafias, kormányképes magyar pártot szervezzünk." (Független Kisgazda, 1932. február 21.)

⁵⁹⁹ Az első szervező gyűlést szeptember 20-án Kiskörösnön, a másodikat 27-én Pécsen tartották volna, majd október 4-én Nagyigmánd, 11-én Baja következett volna. (Magyarország, 1931. szeptember 4; ZML XXXII/8. 3. d. Tildy levele Huhn Gyulához. 1931. szeptember 16.)

⁶⁰⁰ Független Kisgazda, 1931. szeptember 27.

⁶⁰¹ Tóth G.: Ellenzéki mozgalmak a Tiszántúlon. 1929–1939. 139–140. o.

⁶⁰² Magyarország, 1932. január 6.

⁶⁰³ Debreceni Polgár, 1931. november 6.

⁶⁰⁴ Debreceni Polgár, 1931. november 1.

⁶⁰⁵ Lásd részletesebben: Tóth G.: Ellenzéki mozgalmak a Tiszántúlon. 1929–1939. 142–143. o.

⁶⁰⁶ Debreceni Polgár, 1931. november 13.

⁶⁰⁷ Független Kisgazda, 1932. február 7., március 20.

⁶⁰⁸ Független Kisgazda, 1931. augusztus 31, szeptember 13; MOL K 149. BM VII. Res. 1931–4 –sz n.

⁶⁰⁹ Független Kisgazda, 1932. február 14,

⁶¹⁰ Független Kisgazda, 1932. május 15.

⁶¹¹ Független Kisgazda, 1932. január 17. — A belépési nyilatkozatot 212-en írták alá, község választópolgárainak 90 százaléka.

⁶¹² Független Kisgazda, 1932., január 3.

⁶¹³ MOL K 149. BM VIII. res 1933–7–2172. A Baranya megyei főispán 1933. március 16-i jelentése.

⁶¹⁴ Magyarország, 1932. január 14; Független Kisgazda, 1932. január 17.

⁶¹⁵ Független Kisgazda, 1932. június 12.

⁶¹⁶ Független Kisgazda, 1932. június 21, decembert 11.

⁶¹⁷ MOL K 149. (651 f. 13/27 ó. e.) A Magyar kir. rendőrség budapesti főkapitányságának államvédelmi osztálya. XXXVI. sz. politikai referátum. Szervezett tömegmozgalmak Magyarországon. Budapest. 1933. Karácsony. 156–161. o. (Vörös Könyv 27.) (A továbbiakban: MOL K 149. (651 f. 13/27 ó. e.) Szervezett tömegmozgalmak. 1933.)

⁶¹⁸ Magyarország évkönyve. 1934. Szerk.: Bényi László és Kun Andor. [Bp, é.n.]. 40–41. o.

⁶¹⁹ Független Kisgazda, 1933. január 15; MOL K 149. (651 f. 13/27 ó. e.) Szervezett tömegmozgalmak. 1933.)

⁶²⁰ A kisgazdapárti adatszolgáltatás megbízhatatlanságát jelzi, hogy Tildy 1932 szeptemberében csak 624 helyi szervezet létezéséről tett említést (A Reggel, 1932. szeptember 12)

⁶²¹ Lásd még: Tóth G.: Ellenzéki mozgalmak a Tiszántúlon. 1929–1939. 159–168. o.

⁶²² Független Kisgazda Földmunkás és Polgári Agrárpárt szervezeti szabályzata. Sylvester Rt. Budapest, [1931.] (A továbbiakban: Az FKGP szervezeti szabályzata. 1931.) Később több alkalommal is közzéttek. Lásd: Független Kisgazda, 1934. május 20, 1935. szeptember 5, 22, október 13, november 3.

⁶²³ Az 1931-es pártalkotmány annyi alelnök megválasztását tette lehetővé, ahány vármegyei szervezet alakult. Ez a gyakorlatban nem valósult meg.

⁶²⁴ A pártalkotmány ezzel kapcsolatban a következőket tartalmazta: "A párt politikai akcióinak irányát a pártprogram határain belül a párt vezére szabja meg, ő dönt a politikai élet hullámvázában közlő minden olyan kérdésben, amely a párt elvi álláspontját érinti" (Az FKGP szervezeti szabályzata. 1931.)

⁶²⁵ Független Kisgazda, 1932. december 13, Nagy E: Az FKGP története. II. rész.

⁶²⁶ Független Kisgazda, 1935. szeptember 1.

⁶²⁷ Független Kisgazda, 1935. szeptember 1.

⁶²⁸ A Független Kisgazda nagy képes naptára. 1936.

⁶²⁹ A szervezeti szabályzat megfogalmazása szerint: "Az országos főtitkár szervezési ügyekben az ügyvezető alelnök munkatársa, aki különösen gyűlések előkészítésében és rendezésében áll a párt szolgálatára" (Az FKGP szervezeti szabályzata. 1931.)

⁶³⁰ Független Kisgazda, 1932. szeptember 11.

⁶³¹ A 15 tagú bizottság először a következő összetételben alakult meg: hivatalból tag volt Gaál Gaston, Szijj Bálint és Tildy Zoltán, választott tag Eckhart Tibor, Farkas Tibor, Hegymegi Kiss Pál, gr. Hunyady Ferenc, Láng Lénárd, Neuberger Mihály, Némethy Vilmos, Rakovszky Tibor, Turcsányi Egon, Ulain Ferenc képviselők, valamint a pártvezetőség részéről j. Bartolf Márton és Szabó Pál. A bizottság elnöke Oltványi (Ártinger) Imrelett. (Független Kisgazda, 1932. szeptember 11.)

⁶³² Független Kisgazda, 1932. december 13.

⁶³³ Független Kisgazda, 1934. január 26.

⁶³⁴ Független Kisgazda, 1934. május 20.

⁶³⁵ Független Kisgazda, 1932. december 13.

⁶³⁶ Hegymegi Kiss Pál és Szakács Andor 1931 novemberében (Reggeli Újság, 1931. november 9., Debreceni Újság, 1931. november 13.), a legitimistákból álló Hunyady-csoport 1932 július elején (Független Kisgazda, 1932. július 3.), Kasnya Andaházy 1932. július 24-én (Független Kisgazda, 1932. július 25.), Klein Antal és Erdélyi Aladár 1932. szeptember 11-

⁶³⁷ Lásd bővebben: Vida István: A Független Kisgazdapárt politikája 1944–1947. Bp., Akadémiai Kiadó, 1976. 9–10. o. (A továbbiakban Vida I.: A Független Kisgazdapárt politikája); Pongrácz Tibor levele Vida Istvánnak. 1981. július. (A szerző birtokában)

⁶³⁸ Kis Újság, 1991. február 8; Klein Imre — Klein Antal fia — levele Pfeiffer Zoltánhoz. 1976. augusztus 8. (Columbia University, New York. Rare Book and Manuscript Library. Pfeiffer's Collection. Bos 8.)

⁶³⁹ Vida I.: A Független Kisgazdapárt politikája. 10–16. o.

⁶⁴⁰ Megtalálható: Bp., Kossuth, 1991. 552–559. o. (A továbbiakban

⁶⁴¹ A programot közli: Tilkovszky Lornád: Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla. Bp., Kossuth, 1986. 207–237. o. (A továbbiakban Tilkovszky L.: Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla.)

⁶⁴² Dobi István többek között a következőket mondta: „A dolgozó parasztság felemelkedésének útját pedig a demokráciában és a szocializmusban látom. Ezt nem annak hatása alatt teszem, amit itt egy hát alatt hallottam, és nem is a világpolitika hatása alatt, hanem azért, mert a szabadságot mint olyant, nagyon jól el tudom képzelni az életben. A szocializmust azért jelöltem meg, mert a szociális igazságok kiterjesztése — minden kétséget kizáróan — bensőséges lehetőséget ad minden dolgozó embernek, megszüntet minden kiváltságot, amit eddig egyesek élveztek és a munkát teszi a becsületes élet alapjává.” (Szárszó 1943. Előzményei, jegyzőkönyve és utóélete. Dokumentumok. Bp., Kossuth, 1983. 324. o.)

⁶⁴³ A madridi követségtől Mauthausenig. Andorka Rudolf naplója. Bp., Kossuth, 1978. 253. o.

⁶⁴⁴ Zalaegerszegi Állami Levéltár. Hálás köszönettel tartozom Kapiller Imre levéltárosnak, aki ezt a fontos dokumentumot még publikálás előtt rendelkezésemre bocsátotta.

⁶⁴⁵ Némethy Jenő: A kisgazdapárt útja. I. rész. 85–86. o. Nemzeti Múzeum. Gyűjtemények.

⁶⁴⁶ „Természetes, hogy sohasem gondol a parasztság a demokráciának olyan mértékű elfajulására, ahol a nemzeti gondolat, a magántulajdon, a népi erkölcs kerül veszélybe — az ilyen törekvésekkel mindenkinél jobban szembe fog állani —, de amíg a demokrácia alatt az emberi szabadságot, a polgárjogok biztosítását, a többségi elvet, s az alkotmányos kormányzást értjük, addig a parasztságot ezzel az igazi tiszta nemzeti demokráciával nem lehet szembeállítani — mondotta Nagy Ferenc egy nyilatkozatában. [Kiemelés tőlem. V. I.] (Független Magyar Újság, 1943. február 18.) Néhány hónappal később viszont a következőket jelentette ki: „Alapeszméink; a tiszta, keresztény, nemzeti demokrácia. A nemzet vezetéséből nem maradhat ki az ipari munkásság sem; magunknak kell akarnunk, hogy a nemzet testébe tartozó rétegnek tudja magát. Számítunk a középosztályra is, amely természetes vezetője lehet a nemzeti társadalomnak.” [Kiemelés tőle – V. I.] (Kis Újság, 1943. október 26.)

⁶⁴⁷ „Nyugodtan elfogadhatjuk a krisztusi, keresztény demokrácia megjelölést is — írta Tildy a Kis Újság hasábjain — annak egész belső tartalmával, mert hiszen ez azt jelenti, hogy ilyen demokráciában a természetjog sértetlen lesz, s abban minden politikai praktikán túl az igazságosság, a megértés uralkodik, s a gyűlölködő, ádáz harcok helyett tiszta, nemes erkölcsökkel megújírt küzdelmek lesznek.” [Kiemelés tőlem – V. I.] (Kis Újság, 1943. szeptember 26.)

⁶⁴⁸ L. Püski Levente: Társadalmi érdekképvislet és konzervativizmus. A felsőház felépítése a Horthy-korszakban. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996. 55, 58. o.

⁶⁴⁹ Tilkovszky L.: Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla. 217–219. o.

⁶⁵⁰ Független Magyarország, 1943. augusztus 9.

⁶⁵¹ Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre. A küldetéses ember. Bp., Szépirodalmi. 1992. 223. o.

⁶⁵² Lásd bővebben: L. Nagy Zsuzsa: Liberális pártmozgalmak 1931–1945. Bp., Akadémiai Kiadó, 1986. 170–177. o., valamint Vida István: Bajcsy-Zsilinszky Endre és a kisgazdapárt. In: Bajcsy-Zsilinszky Endre 1886–1996. Tudományos tanácskozás centenáriuma alkalmából. Bp., 1986. június 3. Bp. 1986. 49–62. o.

⁶⁵³ Pintér István: Magyar antifasizmus és ellenállás. Bp., Kossuth. 1975. 291. o.

- 654 uo. 379. o.
- 655 Népszava, 1942. december 25.
- 656 Ezt ahábotú alatt Nagy Ferenc közölte Barcs Sándorral. (Barcs Sándor levele Vida Istvánhoz. 1999. június 26. – a Szerző birtokában.)
- 657 Lásd: Tilkovszky L.: Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla. 224–227. o.
- 658 A Kossuth -párt programjában ezzel kapcsolatban a következő olvasható: "Nem kétséges, hogy a törpebirtokosoknak és a nincstelen mezei proletároknak egy részét, talán egy harmadást lehet csak földhöz juttatni – mindenkinek kijáró házhely mértékénn túl – különösen, ha a középbirtokot meg akarjuk menteni, ami nagy nemzeti érdek" (Tilkovszky L.: Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla. 224. o.)
- 659 Lásd pl.: Tildy Zoltán: Mezőgazdasági reform. Független Magyar Újság, 1943. április 15.; Antalffy Gyula: A magyar mezőgazdaság jövője. Kis Újság, 1943. december 25.; Uő.: Minőségi termelés. Független Magyar Újság, 1944. március 2.
- 660 Lásd a párt 1943. évi programját. (Magyaroszági pártprogramok 1919–1944. 552–559.)
- 661 Kis Újság, 1944. február 20.
- 662 Független Magyar Újság, 1944. február 10.
- 663 Független Magyar Újság, 1944. december 16.
- 664 Nagy Ferenc: Küzdelem a vasfüggöny mögött. I–II. k. Szerk.: Antal László. A jegyzeteket készítette: Vida István. Bp., Európa-História. 1990. 79–80. o. (A továbbiakban: Nagy F.: Küzdelem), valamint Csicsery-Rónai István közlése. 1998.
- 665 A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1946. Szerk.: Gáspár Ferenc, Halasi László. Bp., 1975. 26. o. (A továbbiakban: BpNB jegyzőkönyvei. 1945–1946.)
- 666 PIL 2/5–40. Feljegyzés a Független Kisgazdapárt szervezetéről Másolat. Dátum nélkül. Az iratban az olvasható, hogy a párt "11 hónapos elszakítottság" után vette fel a kapcsolatot a párttagsággal.
- 667 Bejczy Sándor közlése. 1999. — Gergely József néhány hónap múlva távozott a pártból, s később semmilyen politikai szerepet nem vállalt.
- 668 A Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt Levéltára. (A továbbiakban: FKGP Lev.) 10. d. 19. ó. e. Tildy Zoltán feljegyzése Pfeiffer Zoltán és Csornoky (Bun) Viktor számára. 1945. március 22.
- 669 Bejczy Sándor közlése. 1999. Életrajza megtalálható: Vida István-Vörös Vince: A Független Kisgazdapárt képviselői 1944–1949. Életrajzi Lexikon. Bp., ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet. 1991. Történeti elít-kutatások. 190–191. o. (A továbbiakban: VI.- V. V.: Az FKGP képviselői 1944–49.) — Sztánné 1945. november 4-én nemzetgyűlési képviselővé választották.
- 670 Életrajzát lásd: VI.- V. V.: Az FKGP képviselői 1944–49. 188. o.
- 671 VI.- V. V.: Az FKGP képviselői 1944–49. 105. o.
- 672 Vörös Vince levele a szerzőhöz. Dátum nélkül. (1999. március.)
- 673 VI.- V. V.: Az FKGP képviselői 1944–49. 70–71. o.
- 674 Kriváchy kinevezése ellen az SZDP tiltakozott, de Gyöngyösi János külügyminiszter döntését nem tudta megváltoztatni. (Politikatörténeti Intézet Archivuma (továbbiakban: PIL) 274. f. 7/186 ó.e.)
- 675 Vörös Vince levele a szerzőhöz. Dátum nélkül. (1999. március.)
- 676 Bejczy Sándor életrajza olvasható: Az 1990-ben megválasztott országgyűlés almanachja. Főszerk.: Kiss József. Bp., 1992. 31. o.; FKGP Lev.: 89. d. 14. ó.e. Személyzeti névsor. Dátum és aláírás nélkül.
- 677 Igazság, 1945. december 29, 1946. január 8. Erőss János politikai pályafutására lásd: VI.- V. V.: Az FKGP képviselői 1944–49. 56–57. o.
- 678 Igazság, 1945. november 10. Földi korábban, 1945. június 12-től a budapesti pártigazgató helyettese volt. Megbízólevelét Tildy Zoltán írta alá. (OSZK Kézirattár. Magyar Csik Józsefné iratai.)
- 679 FKGP Lev.: 10. d. 19. ó. e. Kovács Béla és Antall József feljegyzése. 1946. szeptember 23.
- 680 FKGP Lev.: 87. d. 3. ó.e. Ofner Alfréd jelentése. 1948. március 31.; Szolnokira lásd: VI.- V. V.: Az FKGP képviselői 1944–49. 191–192. o.
- 681 Az FKGP PB 1947. április 9-i ülésén Balogh páter kijelentette: "A kisgazdapárt anyagilag rosszul van alátámasztva, ez méltatlan egy nagy pártank. Intézményesen meg kell oldanunk." (FKGP Lev.: 3. d. 22. ó.e.)
- 682 Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz 1947–1948. évre. XX. évf. I. k. Szerk.: Kallós János. Bp., 1947. 228. o. (A továbbiakban Kallós-féle kompasz.)
- 683 Az FKGP PB 1947. április 23-án Nagy Ferenc elnökletével vitatta meg és döntött a párt belső átszervezéséről. (Hírlap, 1947. április 25.); Politikai és Gazdasági Tájékoztató. 8. sz. 1947. április 30.
- 684 Kis Újság, 1947. augusztus 1.
- 685 VI.- V. V.: Az FKGP képviselői 1944–49. 169–170. o.
- 686 FKGP Lev.: 90. d. 30. ó.e. Jegyzőkönyv, dátum és aláírás nélkül.
- 687 FKGP Lev.: 87. d. 16. ó. e. Jelentés. 1948. január 8. Másolat, aláírás nélkül.
- 688 Lásd bővebben: Vass Henrik-Vida István: A koalíciós korszak pártjainak szervezeti szabályzatai 1944–1948. Dokumentumok. Bp., MTA Politikatudományi Intézet– ELTE Politológiai Tanszék. 1992. 120–126. o.
- 689 FKGP Lev.: 4. d. 3. ó. e. Az FKGP Elnöki Tanácsa 1948. januári üléséről készült jegyzőkönyv.
- 690 FKGP Lev.: 10. d. 19. ó. e. Antall József feljegyzése. 1947. október 16.
- 691 Lásd: VI.- V. V.: Az FKGP képviselői 1944–49. 143–144. o.; FKGP Lev.: 87. d. 1. ó. e. Ofner levele a párt gazdasági főosztályához. 1947. december 19. - A Gazdasági Ellenőrző Bizottság elnöke Ofner, tagjai dr. Harmath János, Morvai Tibor és Sorgó Miklós lettek.
- 692 VI.- V. V.: Az FKGP képviselői 1944–49. 9. o.
- 693 FKGP Lev.: 87. d. 2. ó. e. Jelentés az Országos Központ székházáról. Dátum és aláírás nélkül.

⁶⁹⁴ FKGP Lev.: 1. d. 62. ó. e. Szirmay László levele Dobi Istvánhoz, az FKGP elnökéhez. 1948. március 22.— Szirmay 1936-tól tagja volt a pártnak, 1944-ben az általa bérelt "Presto" étteremben, ahol Tildy számára külön helyiséget tartott fenn. A párt vezetői közül többen itt naponta találkoztak.

⁶⁹⁵ FKGP Lev.: 87. d. 3. ó. e. Pártmozgalmi jelentés. 1948.

⁶⁹⁶ Tildyék 1944. március 19-ig a XI. kerület Mátyási utca 16 sz. alatti villában laktak.

⁶⁹⁷ Vörös Vince levele Vida Istvánhoz. 1999. május 20.

⁶⁹⁸ Szabadság, 1948 február 13.

⁶⁹⁹ Vörös Vince levele Vida Istvánhoz. 1999. március.

⁷⁰⁰ Dancs József: Utak és állomások. Bp., Kossuth Könyvkiadó. 1978. 252. o. (A továbbiakban: Dancs J.: Utak.)

⁷⁰¹ 1945 április közepén, néhány nappal az Ideiglenes Kormány fővárosba költözése után, az FKGP Elnöki Tanácsa Tildy András úti lakásán értekezletet tartott. Vásáry István később ennek körülményeiről a következőképpen számolt be: "Ez a lakás igen előkelő módon volt berendezve bútorokkal, szőnyegekkel, képekkel. Az értekezlet után vendégség volt. Az asztal megrakva mindenféle jóval, amiket csak a békés világban láthattunk. Fekete kávé, gyümölcs, sonka, fehér kenyér voltak az asztalon nagy mennyiségben pompás kristály üveg, porcelán és ezüst edényekben. Rám rossz benyomást tett az egész eset. Maga a lakás, annak berendezése, az ételek és italok mind különös úton-módon kerültek oda. A hónapokig tartó ostrom után, amikor Budapest lakosságát csak a legnagyobb erőfeszítéssel lehetett az éhínségtől megmenteni, egyenesen bántó és felháborító volt, ezt a pazar lakást és ellátást látni." Vásáry megjegyezte, hogy pénzügyminiszterként "Nagy titokban kaptam a miniszterelnökség egyik tisztviselőjétől adatokat arról, hogy az Elhagyott Javak Kormánybiztosságától a vezető politikai személyiségek közül egyesek milyen és mennyi értékes dolgot kapott. Kaptak Tildy, Nagy Ferenc, Szekes Árpád, Kossa István, Bán Antal ezüstműveket, porcelánokat, szőnyeget, üvegtermékeket." (OSZK Kéziratár: Vásáry István iratai. Vásáry István: Tildy Zoltánról. Kézirat.)

⁷⁰² Dancs J.: Utak. 256. o.

⁷⁰³ FKGP Lev.: 87. d. 3. ó. e. Jelentés az országos pártközpont tartozásainak vizsgálatáról 1947. december végén. Aláírás nélkül.

⁷⁰⁴ FKGP Lev.: 87. d. 3. ó. e. Pártmozgalmi jelentés a Független Kisgazdapárt országos központjának az 1948. évi működéséről. 1948. augusztus 31. Tervezet. Piszkozati példány. Aláírás nélkül. (A továbbiakban: Pártmozgalmi jelentés. 1948.)

⁷⁰⁵ FKGP Lev.: 87. d. 3. ó. e. Az 1948 augusztusi pártmozgalmi jelentés szerint a kisgazdapárt országos központja 21 gépkocsival (8 db Renault-val, 2 db Chryslerrel, 1 db Mercedesselel, 10 Jeppel, valamint 8 db rendes és 2 db oldalkocsis motorkerékpárral rendelkezett.

⁷⁰⁶ Nagy F.: Küzdelem. 80. o.; FKGP Lev.: 93. d. 50. ó. e. Javaslat a Pester Lloyd Társulat feloszlására. Dátum és aláírás nélkül.

⁷⁰⁷ Nagy F.: Küzdelem. 80. o.

⁷⁰⁸ FKGP Lev.: 93. d. 50. ó. e. Javaslat a Pester Lloyd Társulat feloszlására. Dátum és aláírás nélkül.

⁷⁰⁹ FKGP Lev.: 81. d. 61. ó. e. Dernői Kocsis László feljegyzése a kisgazdapárti nyomdák helyzetéről. 1947. december 2.

⁷¹⁰ FKGP Lev.: 10. d. 21. ó. e. Mihályfi Ernő levele Tildy Zoltánhoz. 1945. szeptember 7.

⁷¹¹ FKGP Lev.: 87. d. 8. ó. e. Bejczy Sándor: Kimutatás a az 1948. január 1-től 1948. november 30-ig terjedő idő pénztári forgalom kiadási tételeiről. 1948. december. 6. (A továbbiakban: Bejczy S.: Kimutatás. 1948. decembert 6.)

⁷¹² FKGP Lev.: 93. d. 50. ó. e. Feljegyzés. Dátum és aláírás nélkül.

⁷¹³ FKGP Lev.: 72. d. 2. ó. e. Feljegyzés. 1947. június 21. aláírás nélkül.

⁷¹⁴ Rácz Erzsébet: Feljegyzések a vihar kapujában. Emlékezés Tildy Zoltánra. Bp., 1995. 9–12. o. (A továbbiakban: Rácz E.: Feljegyzések.) — Rácz Erzsébet 1945 novemberétől házi őrizetbe vételéig, 1948 augusztusáig Tildy személyi titkára volt.

⁷¹⁵ Rácz E.: Feljegyzések. 199. o.

⁷¹⁶ u.o. 233. o.

⁷¹⁷ FKGP Lev.: 81. d. 61. ó. e. Dernői Kocsis László feljegyzése a kisgazdapárti nyomdák helyzetéről. 1947. december 2; u.o. 93. d. 50. ó. e. Dernői Kocsis László emlékeztető feljegyzése. 1948. március hó.

⁷¹⁸ Nagy F.: Küzdelem. 127–128. o.

⁷¹⁹ Kis Újságot 1945 előtt a Kis Újság Lapkiadó Kft adta, amelyet 1946-ban felszámoltak. Tulajdonosa Lévai Jenő volt, akit 1946–47 folyamán kifizettek FKGP Lev.: 79. d. 43. ó. e. Morvai Tibor és Türr Elvira revizorok jelentése a "Föld Népe" Kft-ről. 1948. február 19.

⁷²⁰ FKGP Lev.: 79. d. 43. ó. e. Morvai Tibor és Türr Elvira revizorok jelentése a "Föld Népe" Kft-ről. 1948. február 19.

⁷²¹ FKGP Lev.: 79. d. 43. ó. e. Taggyűlési jlv. 1946. február 12.

⁷²² FKGP Lev.: 79. d. 43. ó. e. Hallóssy Béla feljegyzése Varga István számára. Dátum nélkül.

⁷²³ FKGP Lev.: 79. d. 44. ó. e. Varga István: Feljegyzés a Kis Újság anyagi helyzete ügyében. 1949. január 27.

⁷²⁴ FKGP Lev.: 79. d. 43. ó. e. Dernői Kocsis László feljegyzése a kisgazdapárti újságokkal fennálló megállapodásokról. 1948. január 20.

⁷²⁵ FKGP Lev.: 81. d. 60. ó. e. Varga István feljegyzése az FKGP Gazdasági Ellenőrző Bizottsága számára. 1948. április 7; Dancs J.: Utak. 243. o.

⁷²⁶ Magyar Nemzet, 1945. július 25. 1945-ben a cég részvényei közül 200 db Balogh páter birtokában volt.

- ⁷²⁷ 1948 augusztusában az FKGP-nek még 29 vidéki napi és hetilapja volt. (FKGP Lev.: 89. d. 22. ó. e. Beszámoló tervezet pártvezetőség számára. Dátum és aláírás nélkül. [1948. augusztus])
- ⁷²⁸ FKGP Lev.: 79. d. 43. ó. e. Dernői Kocsis László feljegyzése a kisgazdapárti újságokkal fennálló megállapodásokról. 1948. január 20.— A lap felelős szerkesztője Rácz Gábor ügyvéd, majd 1947. január 1-től Gyuricskó Béla újságíró volt. Mindketten Pártay politikai baráti köréhez tartoztak.
- ⁷²⁹ FKGP Lev.: 15. d. 29. ó. e. Pártay Tivadar levele Dobi Istvánhoz, a pártelnökéhez. 1947. szeptember 19.
- ⁷³⁰ Hubai László és Szabó Éva adatai szerint az Elhagyott Javak Kormánybiztosságánál az SZDP tartotta a kezében a legfontosabb pozíciókat. A kormánybiztos, a két főosztályvezető és helyettese, s az osztályvezetők majd fele az SZDP tagja volt. Az MKP is hátrányos helyzetbe került, csak az egyik kormánybiztos helyettes és három osztályvezető tartozott a párthoz. (Hubai László-Szabó Éva: A Magyar Kommunista Párt gazdálkodása 1944–1948. Múltunk, 1998. 2. sz. 77–120. o. - A továbbiakban Hubai-Szabó: Az MKP gazdálkodása. Múltunk, 1998. 2. sz.)
- ⁷³¹ FKGP Lev. 13. d. 100. ó. e. A kisgazdapárt kapcsolata az Elhagyott Javak Kormánybiztosságával. 1946. február 25. Név nélkül.
- ⁷³² Balogh páter kilépése után utóda Pongrácz Aladár miniszterelnökségi államtitkár lett (Politika, 1947. június 21.)
- ⁷³³ FKGP Lev.: 89. d. 16. ó. e. Földes Imre feljegyzése az FKGP Gazdasági Bizottsága számára. 1947. december 9.
- ⁷³⁴ Némethy Jenő: A kisgazdapárt útja. II. rész. A Függetlenségi Frontban 1944–1948. Kézirat. Nemzeti Múzeum. Gyűjtemények. 1968. 28–28. o.; A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1946. Szerk: Gáspár Ferenc, Halasi László. Bp., 1975. 35. o.
- ⁷³⁵ Budai Polgár, 1945. június 10.
- ⁷³⁶ Lásd bővebben: Tóth István: A mozi a koalíciós pártok gazdálkodásában. Múltunk, 1993. 4. sz. 69–73. o. (továbbiakban: Tóth I.: A mozi. Múltunk, 1993. 4. sz.)
- ⁷³⁷ Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsai jegyzőkönyvei 1944. december 23. -1945. november 15. A kötet. Szerk., a jegyzeteket és a bev. tanulmányt írta Szűcs László. Bp., MOL 1977. 549, 672. o.
- ⁷³⁸ Rácz E.: Feljegyzések. 16, 26. o.
- ⁷³⁹ Bejczy Sándor közlése. 1999. április 9.
- ⁷⁴⁰ Budapest Főváros Levéltára. VII. 2. E. Pesti (1875-től) Budapesti Királyi Törvényszék iratai. Cégbírószági iratok. Társas cégek jegyzéke. 203.k. 171–216 o. A bejegyzés száma. Cg. 48.407.. (A továbbiakban: BFL. VII. 2. E. Társas cégek jegyzéke.)
- ⁷⁴¹ FKGP Lev.: 93. d. 47. ó. e. Csornoky Viktor levele az FKGP PB-hez. 1947. március 21.
- ⁷⁴² Tóth I.: A mozi. Múltunk, 1993. 4. sz. 77. o.
- ⁷⁴³ Bejczy Sándor közlése. 1999. április 9.
- ⁷⁴⁴ FKGP Lev.: 2. d. 21. ó. e. Az FKGP PB 1947 április 2-i ülésének jkv-e.
- ⁷⁴⁵ FKGP Lev.: 93. d. 47. ó. e. Borhegyi István levele Implom Ferencnek, az FKGP főtítkárnak. 1947. július 5.
- ⁷⁴⁶ Rácz E.: Feljegyzések. 180. o.
- ⁷⁴⁷ Rácz Erzsébet szerint Tildy nevében Csornoky vette át a részvényeket. (Rácz E.: Feljegyzések. 252.o.) Az 1948 januári revizori vizsgálat során a Kimort részvényeket nem találták meg. (FKGP Lev.: 87. d. 2. ó. e. Harmathy János: Jelentés a Kimortnál végzett előzetes vizsgálatról. 1948 január.
- ⁷⁴⁸ A kommunista sajtó, hogy a Mafirt vetélytársát rossz hírbe hozza, kitálalta az ügyet, s azt írta, hogy Jéhl is részt vett panamákban és abból vásárolt magának telket és villát, s az FKGP-nek 1,5 millió forint kárt okozott A lap azt is tudni vélte, hogy az FKGP felajánlotta, ha 400 ezer forintot visszafizet, akkor a párt eláll a feljelentéstől. (Szabadság, 1947. május 11.) A lap információi ellenőrizhetetlenek, azt viszonyít tény, hogy Jéhl 1947 elején vásárolt magának egy villát az Andrássy úton. (Rácz E.: Feljegyzések. 175. o.)
- ⁷⁴⁹ FKGP Lev.: 93. d. 47. ó. e. Implom Ferenc feljegyzése Lénárt Iván, a Kimort főügyésze számára. 1947. július 8. Másolat.
- ⁷⁵⁰ Az igazgatóság tagjai a következők voltak: Bajcsy-Zsilinszky Endréné, Brunszvik István, Czizmadia Lajos, Csurgai István, Lénárt Iván, Pongrácz Tibor, és Virágh József. (BFL. VII. 2. E. Társas cégek jegyzéke. 202. k. 101. o. Az 1947 május 13-i és július 22-i bejegyzés.)
- ⁷⁵¹ FKGP Lev.: 87. d. 7. ó. e.; Szabadság, 1947. november 27.
- ⁷⁵² A kft július 14-én alakult meg és augusztus 6-án jegyezték be. BFL. VII. 2. E. Társas cégek jegyzéke. 211. k. 102. o. Cg: 50.170.
- ⁷⁵³ FKGP Lev.: 89. d. 16. ó. e. Feljegyzés Kerényi Zoltán számára. Dátum nélkül. A társaság igazgatóságának a következők voltak a tagjai: ifj. Tildy Zoltán, Csornoky Viktor, Gulácsy György, Rubletzky Géza, Tamási Ártón, dr. Kemény Arnold, Kolczonay Ervin. Közülük csak Tamási Ártón volt másik párt, az NPP tagja. Irodai helységet az FKGP Semmelweis utcai központjában kapott. (Kállós-féle Kompas. 275. o.)
- ⁷⁵⁴ FKGP Lev.: 93. d. 47. ó. e. Dr. Sailer Ferenc: Jelentés a Heti Filmhíradónál tartott vizsgálatról. 1947. július 9.
- ⁷⁵⁵ FKGP Lev.: 93. d. 48. ó. e. Kerényi Zoltán és Geiger Róbert feljegyzése az FKGP vezetősége számára. 1948. március 12; uo. 89. d. 20. ó. e. Bakóczy jelentése. 1948. március 13.
- ⁷⁵⁶ FKGP Lev.: 93. d. 48. ó. e. Feljegyzés a Független Film Kft likvidálása ügyében. 1949. április 9. Aláírás nélkül.
- ⁷⁵⁷ BFL. VII. 2. E. Társas cégek jegyzéke, 201. k. 104. l. Cg. 47.987. Az rt. 150 ezer pengő alaptőkével 1945. május 5-én alakult, a cégbejegyzés július 7-én történt.

⁷⁵⁸ FKGP Lev.: 89. d. 20. ó. e. Jelentés a " Holding" 1947 augusztus hó 31-ig végzett munkájának eredményeiről. 1947. szeptember 9 aláírás nélkül. (A továbbiakban: Jelentés a " Holding" -ról; uo. 89. d. 19. ó. e. A Bizalmi Bank Rt. 1948. március 4-i igazgatósági ülésének jkv-e.

⁷⁵⁹ FKGP Lev.: 87. d. 2. ó. e. Harmathy János: Jelentés a Kimortnál végzett előzetes vizsgálatról. 1948. január.

⁷⁶⁰ Egy korabeli feljegyzés szerint: " A felszabadulás első idejében a két munkaspárt és a két agrárpárt között megállapodás jött létre, hogy a szövetkezeti tevékenység területén a négy párt együttműködése olyanképpen fog megvalósulni, hogy a mezőgazdasági szövetkezeti tevékenység központi vezetésében a két agrárpárt együtttévé 60%, a két munkaspárt pedig 40%, a fogyasztási szövetkezeti központban pedig a két munkaspárt 60%, a két agrár párt pedig 40%-os részesedést kap." A szövetkezeti kérdés állása jelen pillanatban. 1945. december 8. Régi jelezet alapján közli: Szakács Sándor: A népi demokratikus agrárfejlődés kezdetei Magyarországon 1945–1948. Bp., Akadémiai Kiadó. 1971.217. o.

⁷⁶¹ A Kallós-féle kompasz. 321. o.

⁷⁶² Kerék Mihály a 1947 májusában a kisgazdapárti szövetkezetek ügyében összehívott értekezleten kijelentette: " Az MSZK kisgazda érdekeltségű." (FKGP Lev. 89. d. 18. ó.e. A kisgazdapárti és parasztszövetségi szövetkezetek értekezlete. Aláírás és dátum nélkül.)

⁷⁶³ FKGP Lev.: 89. d. 18. ó.e. A kisgazdapárti és parasztszövetségi szövetkezetek értekezlete. Aláírás és dátum nélkül.

⁷⁶⁴ BFL. VII. 2. E. Társas cégek jegyzéke. 203. k. 171 és 216. l. Cg. 48 407.

⁷⁶⁵ FKGP Lev.: 92. d. 40. ó.e. Az alsódunántúli szövetkezet tagnévsora. Dátum nélkül, valamint A Fodor-féle kompasz. 481. o.

⁷⁶⁶ FKGP Lev.: 91. d. 32. ó. e. Pro memória. dátum és aláírás nélkül. A céget 1947. augusztus 4-én jegyezték be Cg. 50. 135/4 sz. alatt.

⁷⁶⁷ FKGP Lev.: 87. d. 7. ó. e. Összeállítás a kisgazdapárti érdekeltségű szövetkezetek igazgatósági tagjairól. Dátum nélkül. Az igazgatóságnak Hargitai Ernő, Pethő Lajos, Varga Gedeon és Vass Sándor, a felügyelő-bizottságnak Blaskó István, G. Fülöp Imre és Rózsahegy János volt a tagja.

⁷⁶⁸ BFL. VII. 2. E. Társas cégek jegyzéke.206.k. 103. l Cg. 49 155., valamint Kallós-féle kompasz. 289. o.

⁷⁶⁹ Budai Polgár, 1945. augusztus 12. A szövetkezet később a Budavideki Kisgazdák és Polgárok Beszerző és Értékesítő Szövetkezete nevet vette fel. Központja az FKGP XII. kerületi székházában volt. (Kallós-féle kompasz. 268. o.)

⁷⁷⁰ Szabó Elek Debrecenben végzett kereskedelmi akadémiát, s külföldön is folytatott tanulmányokat. Különböző cégeknél dolgozott, egy ideig a Hitelbak áruosztályát is vezette. Önálló gazdálkodóként sertéshizlálással is foglalkozott. 1931-től tagja volt az FKGP-nek, 1943-ban Győrben részt vett a Polgári Tagozat megalakításában Csejkei (Meixner) Ernővel, Borsa Mihállyal és másokkal együtt. 1944-ben a németek deportálták, családjának tagjait elpusztították. 1945 szeptemberében tért haza Dachauból. (FKGP Lev.: 24. d. 19. ó.e. Szabó Elek sajátkezű életrajza. 1947. szeptember 30.)

⁷⁷¹ FKGP Lev.: 90. d. 26. ó. e. A Magyar Árubeszerzési és Fogyasztási Szövetkezet t (MÁFSZ) alakuló jkv-e. 1946. november 27.

⁷⁷² FKGP Lev.: 90. d. 26. ó. e. A MÁFSZ 1947. július 31-i közgyűlésének jkv -e.

⁷⁷³ BFL. VII. 2. E. Társas cégek jegyzéke. 211. k. 66. l. Cg. 50 163.

⁷⁷⁴ BFL. VII. 2. E. Társas cégek jegyzéke. 209. k. 1. l. Cg. 49 660. A felügyelő-bizottság tagjai Oláh István, dr. Vass Béla és dr. Tóth Zoltán voltak.

⁷⁷⁵ Héder János a fajvédő, nacionalista titkos szervezet, a Magyar Közösség egyik vezéralakja volt, Horváth János a háború alatt csatlakozott a németellenes ellenállási mozgalomban szerepet vállaló titkos szervezethez. A felügyelő bizottság tagja, Oláh István is közösségi tag volt. Lásd: Csicsery-Rónay István-Cserenyey Géza: Konceptiók per a Független Kisgazdapárt széttűzésára. 1947. Tanulmány és válogatott dokumentumok. Bp., 1956-os Intézet. 1998. 413, 420. o.

⁷⁷⁶ Ezek a következők: Dobi István, Györgyi Lajos, Hajdú Németh Lajos, Kanta Gyula, Mihály János, Patonai Elek, Rácz Lajos, B. Szabó István. Tagja volt az igazgatóságnak még Kovács Károly, a parasztszövetség Pest vármegyei igazgatója, és Czipó László, a szövetség földbirtokos és kisbirtokos osztályának ügyvezető alelnöke. A felügyelő-bizottság tagjai a következők lettek: Szabó Árpád, Koszér Nándor és Róth Pál. BFL. VII. 2. E. Társas cégek jegyzéke. 209. k. 1. l. 1947. május 20-i bejegyzés, valamint Vörös Vince levele a szerzőhöz. 1996. április 17.

⁷⁷⁷ FKGP Lev.: 92. d. 41. ó. e. A Magyar Értékesítő Parasztszövetkezet igazgatósága1948. szeptember 7-i ülésének jkv-e. Györgyi Lajos elnöki beszámolója.

⁷⁷⁸ FKGP Lev.: 92. d. 41. ó. e. Babirák Mihály (FKGP budapesti törvényhatósági bizottság tagja): "Jelentés a Központi Parasztszövetkezett átszervezésére vonatkozóan. 1947. február 25.

⁷⁷⁹ Mizsei Béla levele a szerzőhöz. 1999. április 6.

⁷⁸⁰ A kft-re vonatkozó alapadatokat lásd: Fodor Oszkár-féle Magyar Közgazdasági Kompassz. XXIX. évf. 1947/1948.II. k. 366. o. (A továbbiakban: Fodor-féle kompasz.)

⁷⁸¹ FKGP Lev.: 92. d. 38. ó. e. Bakóczy Ákos: Jelentés a Hadviseltek Gazdasági Szövetkezetének gazdasági helyzetéről. 1947. június 24; uo. A hadviseltek szövetkezetének levele az FKGP-nak. 1947. augusztus 21.

⁷⁸² PIL 274. f. 2/9–23. Az MKP Közgazdasági Bizottsága 1945 július 16-i ülésének jkv-e. Idézi: Szakács S.: A népi demokratikus agrárfejlődés kezdetei. 217. o.)

⁷⁸³ Magyar Nemzet, 1945. július 25.

⁷⁸⁴ Kallós-féle kompasz. 264. o. A felügyelő-bizottságnak kisgazdapárti részről Balogh András, Pásztor Tamás és Rubleczky Géza voltak a tagjai.

- ⁷⁸⁵ FKGP Lev.: 86. d. 1. ó. e. Tájékoztató jelentés a Magyar Árubeszerzési és Fogyasztási Szövetkezet budapesti bejegyzett cég vagyoni helyzetéről. 1947. április 1.
- ⁷⁸⁶ FKGP Lev.: 90. d. 27. ó. e. Kérdőív. 1947. november.
- ⁷⁸⁷ FKGP Lev.: 90. d. 26. ó. e. A MÁFSZ 1946. december 13-i ülésének jkv-e.
- ⁷⁸⁸ FKGP Lev.: 90. d. 27. ó. e. Türr Elvira revizor jelentése. 1947. július 28.
- ⁷⁸⁹ FKGP Lev.: 86 d. 1. ó. e. Függelék c. feljegyzés. 1947. április 2. Az aláírás olvashatatlan.
- ⁷⁹⁰ FKGP Lev.: 90. d. 27. ó. e. Kivonat dr. Varga Istvánnak a kisgazdapárttal kapcsolatos naplószerű feljegyzéséből. 1948. január 10–24. Antall J. Ofner A. és Implom F. aláírásával.
- ⁷⁹¹ FKGP Lev.: 90. d. 27. ó. e. A FMÁSZ tagnévsora. 1947. július 21.
- ⁷⁹² FKGP Lev.: 90. d. 27. ó. e. Türr Elvira revizor jelentése. 1947. július 28. Zsedényi 1947 március, április, május folyamán 3500 Ft-ot vett fel.
- ⁷⁹³ FKGP Lev.: 90. d. 27. ó. e. Kivonat dr. Varga Istvánnak a kisgazdapárttal kapcsolatos naplószerű feljegyzéséből. 1948. január 10–24.
- ⁷⁹⁴ FKGP Lev.: 90. d. 27. ó. e. Türr Elvira revizor jelentése. 1947. július 28.
- ⁷⁹⁵ FKGP Lev.: 90. d. 27. ó. e. Harmathy János jelentése Ofner Alfrédnek, a párt gazdasági ellenőrző bizottsága elnökének. 1948. január 3.
- ⁷⁹⁶ FKGP Lev.: 89. d. 19. ó. e. A Trustee Bank Rt. 1947 december 30-iki közgyűlésnek jkv-e; BFL. VII. 2. E. Társas cégek jegyzéke. 141. k. 35. l., 231. k. 97. l. Cg. 17 186.
- ⁷⁹⁷ FKGP Lev.: 18. d. 187. ó. e.
- ⁷⁹⁸ FKGP Lev.: 89. d. 20. ó. e. Jelentés a "Holding" -ről.
- ⁷⁹⁹ Kallós-féle kompasz. 428. o.
- ⁸⁰⁰ FKGP Lev.: 89. d. 21. ó. e. Szolnoki István feljegyzése az FKGP Gazdasági Ellenőrző Bizottsága számára. 1948. február 28. Másolat.
- ⁸⁰¹ Másolati példánya megtalálható: FKGP Lev.: 89. d. 19. ó. e
- ⁸⁰² FKGP Lev.: 89. d. 19. ó. e. A Trustee Bank Rt. 1947 december 30-iki közgyűlésnek jkv-e. A három évre megválasztott igazgatóság tagjai Nagy Bódog mellett Kiss Miklós, dr Szóczy István, Szentiványi János és Benson Lajos voltak. A felügyelő- bizottságban Sós István, Bácsalmási József volt nemzetgyűlési képviselő és Komlós László kapott helyet.
- ⁸⁰³ FKGP Lev.: 89. d. 20. ó. e. Bakóczy Ákos: Feljegyzés a kisgazdapárt érdekkörébe tartozó vállalatok helyzetéről. 1948. február 11. (A továbbiakban: Feljegyzés. 1948. február 11.)
- ⁸⁰⁴ Hubai-Szabó: Az MKP gazdálkodása. Múltunk, 1998. 2. sz. 100.o.
- ⁸⁰⁵ FKGP Lev.: 87. d. 3. ó. e. Ofner Alfréd jelentése az FKGP Elnöki Tanácsa számára. 1948. március 31. Az írásban fogatlatat Ofner szóban előadta az Elnöki Tanács aznapi ülésén.
- ⁸⁰⁶ Hubai-Szabó: Az MKP gazdálkodása. Múltunk, 1998. 2. sz. 100.o.
- ⁸⁰⁷ FKGP Lev.: 87. d. 8. ó. e. Bejczy Sándor: Kimutatás az országos központ pénztári könyvének 1947 január 1-től 1947 december 31-ig tartó időszakra vonatkozó bevételi tételeiről. 1948. január 5.
- ⁸⁰⁸ FKGP Lev.: 90. d. 30. ó. e. Bauer Jenő feljegyzése: Elszámolásom a párttal. Dátum nélkül.
- ⁸⁰⁹ FKGP Lev.: 90. d. 30. ó. e. Bejczy Sándor feljegyzése a Balogh páter által befizetett összegekről. 1947. december 3.— A pap politikus kilépése után pár nappal még befizetett 2 ezer forintot, amit aztán azonnal ki is vett. Hasonlóképpen cselekedett az április 30-án befizetett 11 ezer forinttal is.
- ⁸¹⁰ Politikai és Gazdasági Tájékoztató. 4. sz. 1947 április 1.
- ⁸¹¹ uo.
- ⁸¹² Politikai és Gazdasági Tájékoztató. 9. sz. 1947 május 7.
- ⁸¹³ Hubai-Szabó: Az MKP gazdálkodása. Múltunk, 1998. 2. sz. 102. o.
- ⁸¹⁴ Lásd: Tóth István: A Nemzeti Parasztpárt tevékenységének finanszírozása (1945–1949). Múltunk, 1999. 1. sz. 117. o. (A továbbiakban: Tóth I.: Az NPP finanszírozása. Múltunk, 1999. 1. sz.)
- ⁸¹⁵ Pártay Tivadar közlése. 1992. május 15.
- ⁸¹⁶ FKGP Lev.: 2. d. 21. ó. e. Az FKGP PB 1947 április 2-i ülésének jkv-e; Bejczy Sándor közlése. 1999. május 6.
- ⁸¹⁷ uo.
- ⁸¹⁸ FKGP Lev.: 87. d. 3. ó. e. Ofner Alfréd jelentése. 1948. március 31.
- ⁸¹⁹ FKGP Lev.: 87. d. 3. ó. e. Bejczy Sándor 1948. január 5-i feljegyzése.
- ⁸²⁰ FKGP Lev.: 87. d. 3. ó. e. Bejczy Sándor által készített kimutatás a házi pénztár 1947 január 1 és 1947 december 31-e közötti forgalmának kiadási tételiről. 1948. január 5.
- ⁸²¹ Hubai-Szabó: Az MKP gazdálkodása. Múltunk, 1998. 2. sz. 102–103. o.
- ⁸²² FKGP Lev.: 87. d. 3. ó. e. Ofner Alfréd jelentése. 1948. március 31.
- ⁸²³ FKGP Lev.: 89. d. 20. ó. e. Feljegyzés. 1948. február 11.
- ⁸²⁴ FKGP Lev.: 90. d. 24. ó. e. Varga István levele a Magyar Jelzálog és Hitelbankhoz. 1948. január 19.
- ⁸²⁵ FKGP Lev.: 89. d. 20. ó. e. Bakóczy Ákos: Jelentés a Bizalmi Bank Rt., valamint a bank érdekkörébe tartozó vállalatok helyzetéről. 1948. március. 13. (Továbbiakban: Jelentés. 1948. március 13.)
- ⁸²⁶ FKGP Lev.: 87. d. 3. ó. e. Jelentés az FKGP tulajdonában lévő értékpapírokról. 1948 március 31.
- ⁸²⁷ Szabad Nép, 1948. március 26.
- ⁸²⁸ A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948. Szerk.: Rákosi Sándor és Szabó Bálint. Bp., Kossuth Könyvkiadó. 1967. 519.o.
- ⁸²⁹ FKGP Lev.: 90.d.24. ó. e. Varga István levele a Magyar Jelzálog és Hitelbanknak. 1948. május 25.
- ⁸³⁰ FKGP Lev.: 89. d. 17. ó. e. Varga István: Feljegyzés Vas Zoltán miniszter úr részére. 1948. április 12.

- ⁸³¹ FKGP Lev.: 89. d. 22. ő. e. Feljegyzés. Szövetkezetek. dátum és aláírás nélkül; FKGP Lev.: 89. d. 17. ő. e. Tennivalók a kisgazdapárt vállalatának likvidálása ügyében. 1948. május 8, aláírás nélkül.
- ⁸³² FKGP Lev.: 89. d. 22. ő. e. Feljegyzés. Szövetkezetek. dátum és aláírás nélkül.
- ⁸³³ FKGP Lev.: 72. d. 2. ő. e. Ofner Alfréd feljegyzése. Dátum nélkül; uo. 87. d. 1. ő. e. Az FKGP Gazdasági Bizottságának 1948. május 21-i jkv-e.
- ⁸³⁴ FKGP Lev.: 93. d. 48. ő. e. Kóvágó J. és Geiger R. levele az FKGP elnökségéhez. 1948. május 28.
- ⁸³⁵ FKGP Lev.: 93. d. 48. ő. e. Jegyzőkönyv a Kimort mozik államosításával kapcsolatban tartott értekezletről Varga István aláírásával. 1948. május 29. Másolat.
- ⁸³⁶ FKGP Lev.: 93. d. 48. ő. e. Varga István feljegyzése Csikós-Nagy Bélával folytatott beszélgetésről. 1945. április 15.
- ⁸³⁷ FKGP Lev.: 93. d. 48. ő. e. Dobi István pártelnök, Gyöngyösi János főtitkár és Bognár József ügyvezető alelnök levele Kóvágó Józsefhez, a Kimort elnökéhez. 1948. május 29.
- ⁸³⁸ Az új igazgatósági tagok a következők lettek: Geiger Richard, Bogner Gyula, Bihari Lászlóné, dr. Markos Sándor és Gara Pál. (BFL. VII. 2. E. Társas cégek jegyzéke. 202. k. 101. l. Cg. 48 931. 1948. június 4-i bejegyzés.)
- ⁸³⁹ Magyar Közlöny, 1948. augusztus 22.
- ⁸⁴⁰ FKGP Lev.: 93. d. 48. ő. e. A Kimort levele az FKGP-hoz. 1948. május 31. Másolat. — A mozivállalat ezen kívül leírta a Prizma Film Kft.-nek 5 Petőfi vers megfilmesítésére kifizetett 13 ezerforintos előleget és kulturális célú adományként átutalt a pártnak számla kiegyenlítés címén 6 586 forintot.
- ⁸⁴¹ FKGP Lev.: 86. d. 1. ő. e. Az FKGP Csongrád városi szervezetének levele a pártvezetőséghez. 1948. július 1.
- ⁸⁴² FKGP Lev.: 87. d. 8. ő. e. Bejczy Sándor: Kimutatás az 1948. január 1-től augusztus 31-ig terjedő idő pénztári forgalmának bevételi tételeiről részletezés szerint. Bp., 1948. szeptember 6.
- ⁸⁴³ Bejczy Sándor közlése. 1999. június 9.
- ⁸⁴⁴ FKGP Lev.: 87. d. 8. ő. e. Sailer Ferenc feljegyzése a párttagozásokról. 1948. április 5.
- ⁸⁴⁵ FKGP Lev.: 87. d. 3. ő. e. Pártmozgalmi jelentés. 1948.
- ⁸⁴⁶ FKGP Lev.: 87. d. 3. ő. e. Ofner Alfréd jelentése. 1948. március 31.
- ⁸⁴⁷ FKGP Lev.: 87. d. 3. ő. e. Pártmozgalmi jelentés. 1948.
- ⁸⁴⁸ uo.
- ⁸⁴⁹ PIL 276. f. 65/370. ő. e. Gerő Ernő feljegyzése Rákosi Mátyás számára. 1948. november 30.
- ⁸⁵⁰ Bejczy Sándor közlése. 1999. június 9.
- ⁸⁵¹ Department State Bulletin, XIII. évf. 320. sz. 1945. augusztus 12. 208–213. o.
- ⁸⁵² Szabad Nép, 1945. augusztus 22.
- ⁸⁵³ PI Arch. F KV 81.
- ⁸⁵⁴ Szabad Nép, 1945. augusztus 20.
- ⁸⁵⁵ Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1944. december 23–1945. november 15.. Szerk., a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Szűcs László. MOL Bp., 1997. B. kötet. 116–117. o. (A továbbiakban az INK minisztertanácsi jegyzőkönyvei.)
- ⁸⁵⁶ PI Arch. F KV 81.; Az 1944. évi december hó 21-ére Debrecenbe összegyűlt, majd később Budapestre összehívott Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója Bp., Athenaeum, 1946. 109. o. Az 1945. szeptember 12-i ülés. Révai József felszólalása. (A továbbiakban Id. NN)
- ⁸⁵⁷ Szabad Nép, 1945. augusztus 28.
- ⁸⁵⁸ Kis Újság, 1945. augusztus 28., 29.
- ⁸⁵⁹ L. Justus Pál felszólalását a választójogi törvényjavaslat parlamenti vitájában. Id. NN, 126. o.
- ⁸⁶⁰ Tildy egy kisgazda nagygyűlésen örömmel közölte: "A kisgazdapárt a pártközi tárgyalásokon sikeresen képviselte álláspontját, a letárgyalt 16 paragrafusból kivettünk minden olyan intézkedést, amelyet nem tartottunk összeegyeztethetőnek a szabadsággal." Kijelentette, hogy nemcsak a parasztság érdekeit, hanem a "városi polgárság szempontjait" is érvényesítették. (Független Kisgazdapárt Tudósítója, 1945. augusztus 27. PI Arch. 285. f. 2/10. (A továbbiakban FKGP Tud.))
- ⁸⁶¹ INK minisztertanácsi jegyzőkönyvei. B. kötet. 142–143, 148–151. o.
- ⁸⁶² Magyar Közlöny, 1945. szeptember 1.
- ⁸⁶³ Id. NN. 110–133. o.
- ⁸⁶⁴ Kis Újság, 1945. szeptember 14.
- ⁸⁶⁵ Nagy Ferenc beszéde a mérőnagygyűlésen a pártközpontban. FKGP Tud., 1945. szeptember 26. (PI Arch. 285. f. 2/10).
- ⁸⁶⁶ Szabad Nép, 1945. augusztus 22.
- ⁸⁶⁷ Szabad Nép, 1945. augusztus 28.
- ⁸⁶⁸ Szabad Nép, 1945. szeptember 12.
- ⁸⁶⁹ Kis Újság, 1945. szeptember 7.
- ⁸⁷⁰ Jellemző, hogy amikor Csornoky Viktor, a párt budapesti főtitkára, Tildy veje, jórészt pletykák, de főleg a feléje áramló bizalmatlanság miatt benyújtotta lemondását, azt a pártegység megőrzése érdekében nem fogadták el, annak ellenére, hogy Csornokyt Nagy Ferenc és környezete sem kedvelte, és szabadulni szeretett volna tőle. (MOL Nagy Ferenc újjáépítési miniszter fékhivatalos iratai. 1945.) Csornoky Viktor 1945. augusztus 28-án kelt levele.) De elutasították a jobbszárny nyugatbarát köreinek azt az elképzelését is, hogy a választások előtt "Politika" címmel angol orientációs lapot indítson. (MOL Nagy Ferenc újjáépítési miniszter fékhivatalos iratai. 1945, Fodor Lajos 1945. szeptember 5-i levele.)
- ⁸⁷¹ Ennek élére Csornoky Viktort állították. A propagandafőnök Gyulai László, aki a háború alatt Antal István hírhedt propagandaminisztériumában dolgozott, a szervezés vezetője Bognár József, a választási admi-

nisztráció vezetője Jékely László, Tildy közeli híve lettek. A választásokat vezető bizottság élére Varga Béla, a budapesti központ elnöke került, aki funkciójánál és aktivitásánál fogva az egész választási hadjáratban kulcs-szerepet játszott. (Kis Újság, 1945. november 3.)

⁸⁷² Pestújhelyen pl. a munkáspártok kifogásolták, hogy a helyi FKgP olyanokat javasolt a választói névjegyzékbe, akik közül az egyik helyi MÉP-vezető, a másik volksbundista, a harmadik leventeoktató volt, a negyedik az ellenforradalmi korszakban választásokat vezetett. A munkáspárti panasznak azonban nem adtak helyt, az FKgP a rendeletre hivatkozva elérte, hogy a kifogásoltakat felvették egy névjegyzékre. (Pest megyei Állami Levéltár. Főispáni elnöki bizalmas iratok. 1945/1947.)

⁸⁷³ Az FKgP II. ker. szervezetének röpirata. 1945. szeptember 17. OSZK Aprónyomtatványtár Vegyes aprónyomtatványok., 1945. (A továbbiakban OSZK Apró. V.)

⁸⁷⁴ Kis Újság, 1945. november 3.

⁸⁷⁵ Kis Újság, 1945. augusztus 29.

⁸⁷⁶ Kis Újság, 1945. augusztus 31.

⁸⁷⁷ PI Arch. 274. f. 7/216.

⁸⁷⁸ Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1945. IV. Europe. US Government Printing Office. Washington, 1969. 866–867. o. (A továbbiakban FRUS 1945. IV.)

⁸⁷⁹ Lásd erre vonatkozóan részletesebben: Balogh Sándor: Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945–1947. Bp., Kossuth, 1975. 69–72. o.

⁸⁸⁰ PI Arch. F. KV. 81.

⁸⁸¹ Id. NN 112–113. o.

⁸⁸² Kis Újság, 1945. szeptember 12.

⁸⁸³ Szabad Nép, 1945. szeptember 12.

⁸⁸⁴ Kis Újság, 1945. szeptember 15.

⁸⁸⁵ Budapesti Kerületi Bíróság. B. III. 0054/1958. IX. 30. sz. Id.: Hollós Ervin: Kik voltak, mit akartak. Bp., Kossuth, 1967, 194. o.

⁸⁸⁶ EHL, 2575/1945. Id. Orbán Sándor: Egyház és állam. 1945–1950. Bp., Kossuth. 1962. 84. o. A továbbiakban Orbán S.: Egyház és állam.)

⁸⁸⁷ Az FKgP és a katolikus egyház kapcsolatára lásd bővebben: Orbán S.: Egyház és állam. 82–87. o.

⁸⁸⁸ Antall József közlése. 1988. június 24.

⁸⁸⁹ Bereczky Albert levele a református és evangélikus lelkészekhez. 1945. szeptember 27. A Református Lelkészegyesület (elnöke dr. Ravasz László) körlevele. 1945. október 3. OSZK Apró. V., 1946.

⁸⁹⁰ FKgP Tud., 1945. szeptember 5. (PI Arch. 285. f. 2/10); Kis Újság, 1945. szeptember 7.

⁸⁹¹ Lásd: Világ, 1945. július 29. Szekfű Gyula cikke.

⁸⁹² Valóság, 1946. I. sz. (január-február.) 101. o. Révai József felszólalása.

⁸⁹³ Szekfű Gyula: Forradalom után. Bp., Cserépfalvi. [1947]. 162–163. o. (A továbbiakban Szekfű Gy.: Forradalom után.)

⁸⁹⁴ Világ, 1945. szeptember 28.

⁸⁹⁵ „A Független Kisgazda Párt világosan és félreérthetetlenül azt az álláspontot vallja, hogy ez a választás világnézeti választás, hogy ezen a választáson a magyar nép állást foglal a jövő világnézetünk, jövő politikai berendezkedésünk dolgában is. A mi véleményünk szerint a magyar nép a választásokon nem konkrét tárgyi programok felett fog dönteni. Ezekben a konkrét tárgyi programokban a mai magyar életnek minden tényezője megegyezik. Nem arról fog dönteni a választás, hogy kell-e harcolni az infláció, a reakció s a feketepiac ellen, kell-e komoly nagy újjáépítő munkát folytatni, mert ezekben a kérdésekben az egész magyar közvélemény egységes és már egységesen foglalt állást. Nem ezekről a kérdésekről fog dönteni, hanem arról, hogy milyen legyen a jövő magyar államvezetés világnézeti iránya” – írta Csornoky Viktor a Demokrácia hasábjain. (Demokrácia, 1945. október 7.) Hasonló gondolatokat fejtett ki előző nap a Kis Újságban gróf Dessewffy Gyula. (Kis Újság, 1945. október 6. Miről döntünk október 7-én? című cikk.)

⁸⁹⁶ FKgP Tud., 1945. október 1. (PI Arch. 285. f. 2/10.)

⁸⁹⁷ FKgP Tud., 1945. szeptember 21. (PI Arch. 285. f. 2/10.)

⁸⁹⁸ „Ha van keleti és nyugati demokrácia, ha van a demokráciának különböző formája, akkor mi a magyar nép számára a jelenlegi körülmények között a nyugati demokráciát választjuk” – mondott többek között Csornoky Viktor. – FKgP Tud., 1945. október 1. (PI Arch. 235. f. 2/10.)

⁸⁹⁹ „Kétségtelen, hogy a földreform nem ideális... A legnagyobb hibát abban látom, hogy minden meggondolás nélkül kiosztották a földeket... Mindazonáltal a földreform szükséges volt és jó, hogy végrehajtották” – mondotta a neves politikus. (PI Arch. 274. f. 7/212.)

⁹⁰⁰ FKgP Tud., 1945. szeptember 9. (PI Arch. 285. f. 2/10.)

⁹⁰¹ OSZK Apró. V., 1945.

⁹⁰² PI Arch. F. KV. 82.

⁹⁰³ PI Arch. 274. f. 7/212.

⁹⁰⁴ PI Arch. 253. f. 1/13.

⁹⁰⁵ FKgP Tud., 1945. szeptember 30. (PI Arch. 285. f. 2/10.)

⁹⁰⁶ „Jöjjenek hozzánk a munkások, várjuk őket, jöjjenek Reisinger Ferenc, Peyer Károly és a hozzájuk tartozók, mert mi velük egyetértünk, de a mai Szociáldemokrata Párthoz semmi közünk.” (Közbeküldések: Úgy is kirúgták őket) – hívott fel a jobboldalhoz tartozó Eckhardt Emil (Népszava, 1945. szept. 28.).

⁹⁰⁷ PI Arch. F. KV. 82.

⁹⁰⁸ OSZK Apró. V., 1945.

⁹⁰⁹ Uo. 1945. – Pártunk programja női szemmel c. röpirat.

- 910 Uo. 1945-ös választások. Az FKGP női csoportjának röpirata.
- 911 Wágner Gyula, egykori államtitkár pl. egy kiszagdapárti pártnapon ismét Trianon revíziójáért szállt síkra. FKGP Tud., 1945. szeptember 9. (PI Arch. 285. f. 2/10.).
- 912 Tildy 1946 őszén kijelentette Rákosi előtt: "Megnéztem a fővárosi közgyűlés kiszagda képviselőit és mondhatom, hogy lényegében a Wolf-párthoz hasonlítanak." (PI Arch. 274. f. 7/154. Az 1946. október 30-i pártközi értekezlet jegyzőkönyve.)
- 913 Az MKP választási programját lásd: A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948. Szerk.: Rákosi Sándor és Szabó Bálint. Bp., Kossuth. 1967. 153–160. o. (A továbbiakban Az MKP és az SZDP határozatai, 1944–1948.)
- 914 Uo. 99–118. o.
- 915 Népszava, 1945. szeptember 23.
- 916 PI Arch. F KV 82.
- 917 Országos Tájékoztató. A Parasztpárt Központi Pártértésközlője. 1945. szeptember 15. OSZK Apró. V, 1945.
- 918 L. bővebben: Tóth István: A Nemzeti Parasztpárt története. 1944–1948. Bp., Kossuth, 1972. 91–118. o. (A továbbiakban Tóth I.: Az NPP története.)
- 919 Kis Újság, 1945. szeptember 18.
- 920 Magyar Nemzet, 1945. szeptember 20. Varga Béla nyilatkozata. Szabad Nép, 1945. szeptember 27; INK minisztertanácsi jegyzőkönyvei. B kötet. 213–214. o.
- 921 Szabad Nép, 1945. szeptember 18.
- 922 PI Arch. 274. f. 7/212.
- 923 PI Arch. F KV 82.
- 924 Szabad Nép, 1945. szeptember 28.
- 925 Kecskeméti Lapok, 1945. október 4.
- 926 OSZK Apró. V, 1946. – Az FKGP II. ker. szervezetének röpiratai. 1945. szeptember 27.
- 927 L. Lengyel Klára: Összefoglaló statisztikai jelentés a vezető pártok helyzetének alakulásáról, Nagy Budapest területén az 1945. évi községi és országos választásokon. Bp. PB Arch. B/1/2/16/1945. Másolat. A továbbiakban e tanulmány statisztikai adataira támaszkodom.
- 928 Lengyel K.: i. m. alapján.
- 929 Lengyel K.: i. m.
- 930 Lengyel K.: i. m.
- 931 Berend T. Iván – Ránki György: A Budapest környéki ipari övezetek kialakulásának és fejlődésének kérdéseiről. Bp., 1961. (Tanulmányok Budapest múltjából. XIV. k. 535–573. o.)
- 932 Lengyel K.: i. m.
- 933 L. Választási eredmények a fővárosban. Városi Szemle, 1946. 1 sz. 12. o.
- 934 PI Arch. F KV 82.; Szabad Nép, 1945. október 10.
- 935 Igazság, 1945. október 13.
- 936 Népszava, 1945. október 14.
- 937 INK minisztertanácsi jegyzőkönyvei. B kötet. 389. o.
- 938 Kis Újság, 1945. október 9.
- 939 Debrecen, 1945. október 11.
- 940 Független Nép, 1945. október 14.
- 941 PI Arch. F KV 82.
- 942 PI Arch. F KV 82.
- 943 Kis Újság, 1945. október 17.
- 944 PI Arch. 285. f. 4. csop.
- 945 MOL Nagy Ferenc újjáépítési miniszter fékhivatalos iratai. 1945. Dr. Garamvölgyi Antal (Salgótarján) levele Nagy Ferenchez, 1945. október 31.
- 946 PI Arch. 285. f. 26/10.
- 947 L. Kemenesalja és vidéke, 1945. október 28. Id. Új Dunántúl, 1945. november 3. A felhívás dátuma 1945. október 16. A felhívást az MKP sokszorosított formában később országsszerte terjesztette.
- 948 Dunántúli Szabad Nép, 1945. október 19. Kun Aladár beszámolója.
- 949 PI Arch. 285. f. 2/9.
- 950 Kis Újság, 1945. október 31.
- 951 Az FKGP nagy-budapesti választókerületi nemzeti gyűlési képviselők névjegyzéke. Bp. 1945. október 18. Eredeti példány Nagy Ferenc és Kovács Béla aláírásával. Bp. PB Arch., B/5/B42/1946. – A rétegmegoszlás saját számításán alapul.
- 952 PI Arch. 253. f. 3/61.; PI Arch. 253 f. 3/64.
- 953 Debrecen, 1945. szept. 11.
- 954 PI Arch. 253. f. 3/64.
- 955 PI Arch. 253. f. 3/49.
- 956 Kecskeméti Lapok, 1945. október 6.
- 957 Igazság, 1945. október 27.
- 958 Kecskeméti Lapok, 1945. október 4. Tildy Zoltán beszéde.
- 959 Igazság, 1945. október 6.
- 960 Lévai Zoltán pl. egy debreceni pártnapon bírálta Tildyt, amiért ellenezte a földek egy része visszakövetésének felvetését. PI Arch. 274. f. 7/212.
- 961 Kis Újság, 1945. október 24.

- ⁹⁶² Igazság, 1945. okt. 13.
- ⁹⁶³ Lásd erről az *Igazság* cikksorozatát 1945. szeptember 15. – október 13.
- ⁹⁶⁴ A választási előkészületek során Debrecen után Szegeden is jobboldali „puccsra” került sor a helyi kisgazdapárti szervezetben. A baloldali értelmiségi csoporthoz tartozó Donászy Kálmán ügyvezető alelnököt leváltották, s a párt élére 7 tagú direktóriumot állítottak. Az új pártelnök a baloldal által már július óta támogatott Nagyiván János háztulajdonos lett. Mellette egy sor reakciós és jobboldali elem került a vezetésbe. A szegedi szervezet új tisztikarának névsorát l. Szegedi Hírlap, 1945. szeptember 30. A szegedi kisgazdapárti szervezetre l. még PI Arch. 235. f. 3/43.
- ⁹⁶⁵ PI Arch. 274. f. 16/88.
- ⁹⁶⁶ PI Arch. 274. f. 1687.
- ⁹⁶⁷ Dunántúli Szabad Nép, 1945. október 19.
- ⁹⁶⁸ PI Arch. 253. f. 3/63.
- ⁹⁶⁹ INK minisztertanácsi jegyzőkönyvei. B kötet. 386–390. o.
- ⁹⁷⁰ INK minisztertanácsi jegyzőkönyvei. B kötet. 371–373. o.
- ⁹⁷¹ „... a demokratikus újjáéledésre, mint sötét lidércnyomás nehezedik dr. Erőss János szelleme — jelentette az MKP Szabolcs megyei Bizottsága — és mindaddig nem lehet szó valóban szabad, demokratikus szellemről és pártközi békéről, ameddig dr. Erőss János a megye élén áll.” L. Szabolcs-Szatmár megyei PB Arch. 31/447–1945. Id. Filep János: A közigazgatás újjászervezéséről. Szabolcs-Szatmári Szemle. 1968. 3. sz. 95. o.
- ⁹⁷² INK minisztertanácsi jegyzőkönyvei. B kötet. 386–390. o.
- ⁹⁷³ FRUS 1945. IV, 891–892.o.
- ⁹⁷⁴ Minisztertanács Irattára. Vegyes iratok. 1945.; FRUS 1945. IV, 895. o.
- ⁹⁷⁵ Az 1945. október 18–21. között készült közvélemény-kutatás szerint a megkérdezettek 56%-a elemezte a közös listát; a nők inkább, mint a férfiak. A véleményt mondók 40%-a, főleg a kispolgárság képviselői, helyeselték a választási szövetséget, 4% bizonytalan választ adott. (Az MTI Közvélemény Kutató Szolgálat 1945. november 1-i jelentése.)
- ⁹⁷⁶ PI Arch. F. KV. 82.; Rákosi Mátyás: válogatott beszédek és cikkek. Szikra, Bp., 1950. 203. o.
- ⁹⁷⁷ Tóth I.: Az NPP története. 106–107. o.
- ⁹⁷⁸ Nagy Ferenc: The Struggle Behind the Iron Curtain. New York. Macmillan, 1948, 149.o.
- ⁹⁷⁹ Balogh István sikraszállt a közös lista mellett és kijelentette: „Ha megegyezéssel többség alakul ki, úgyszólván ingyen, erőszak és vér nélkül, hosszú ideig úrrá lehetünk a belpolitikai válságon. 51–52%-os többségre gondolok.” (L. Magyar Nemzet, 1945. október 23.)
- ⁹⁸⁰ Nagy Vince: Októbertől októberig. Emlékiratok. Önéletrajz. New York. 1962. 404. o.
- ⁹⁸¹ PI Arch. 274. f. 7/212.
- ⁹⁸² Minisztertanács Irattára. Vegyes iratok. 1945.
- ⁹⁸³ Világosság, 1945. október 23. Erdei Ferenc a választások elhalasztásának gondolatát október 21-én, az NPP szegedi gyűlésén vetette fel.
- ⁹⁸⁴ Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjainak felhívása a magyar nemzethez az országgyűlési választások alkalmából. L. Az MKP és az SZDP határozatai, 1944–1948., 619–621.
- ⁹⁸⁵ Sulyok Dezső: Zwei Nächte Ohne Tag. Zürich. 1948. 193. o.
- ⁹⁸⁶ Kis Újság, 1945. október 25.
- ⁹⁸⁷ „Másfél hét rendkívül politikai feszültség állt mögöttünk. Veszélyben forgott mindaz, amit a nemzet és a pártok együttes munkája nyolc hónap alatt felépített. A válság szerencsésen elmúlt. A koalícióban egyesült pártok új megállapodása lehetővé teszi, hogy megint a választásokra irányítsuk a figyelmünket. A választásokra, amelyet harc nélkül kell megvívunk, hogy tisztázza az erőviszonyokat, de ne végezzen helyrehozhatatlan rombolást sem a közéletben, sem a pártok egymás közötti kapcsolataiban” – írta a Kis Újság (l. Kis Újság, 1945. október 26. Harc helyett választás c. cikk).
- ⁹⁸⁸ Mindszenty 1945. október 17-én már tájékoztatta a püspöki kart a választásokkal kapcsolatos tárgyalásokról. A közös listával az egyház sem értett egyet, s a püspöki kar elhatározta, hogy tiltakozni fog ellene. EHL. A püspökkari konferencia jkv-e 1945. október 17., 8. (Ezt a dokumentumot Orbán Sándor bocsátotta a rendelkezésemre, amiért ezúton is köszönetet mondok.)
- ⁹⁸⁹ Orbán S.: Egyház és állam. 87–88.o.
- ⁹⁹⁰ OSZK Apró. V, 1945.
- ⁹⁹¹ Haladás, 1945. október 27.
- ⁹⁹² PI Arch. 283. f. Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési képviselőválasztás. Statisztikai album. 1946. Szerk. Faragó Gyula.
- ⁹⁹³ Valóság, 1945. október-decemberi sz. 32. o.
- ⁹⁹⁴ Fórum, 1947. II. sz. 136. o.
- ⁹⁹⁵ OSZK Apró. V, Az 1945-ös választások. A budapesti közszéki választások tapasztalatairól. MKP pártnapirend anyaga.
- ⁹⁹⁶ Kis Újság, 1947. június 5., 7., 8.
- ⁹⁹⁷ Hírlap, 1947. június 11.
- ⁹⁹⁸ Világosság, 1947. június 4., Magyar Nemzet, 1947. július 23.
- ⁹⁹⁹ Kis Újság, 1947. június 4., 5.
- ¹⁰⁰⁰ Kis Újság, 1947. június 4.
- ¹⁰⁰¹ A tisztogató bizottság tagjai a következők lettek: Bognár József, Csizmadia Lajos, Dancs József, Implom Ferenc, Kiss László, Szabó Árpád. (Hírlap, 1947. június 4.)
- ¹⁰⁰² Kis Újság, 1947. június 4

¹⁰⁰³ Lásd erről bővebben Adatok a Független Kisgazdapárt anyagi helyzetéről és gazdálkodásáról (1945–1948) c. tanulmányt ebben a kötetben.

¹⁰⁰⁴ Független Magyarország, 1947. június 9.

¹⁰⁰⁵ Szabad Nép, 1947. június 15. Révai József: Nem hízelgünk c. cikk.

¹⁰⁰⁶ Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott nemzetgyűlésnaplója. Bp., Athenaeum, VII. k. 1952. 824–825. o. (A továbbiakban NN) Erdei Ferenc felszólalása; Népszava, 1947. június 4.

¹⁰⁰⁷ NN, VII. k. 830–860. o.; uo. 854. o. Sulyok Dezső felszólalása.

¹⁰⁰⁸ Világosság, 1947. június 24.

¹⁰⁰⁹ PI Arch. 285. f. 2/9.

¹⁰¹⁰ Világosság, 1947. június 24.

¹⁰¹¹ Dessewffy Gyula június közepén külföldre menekült, Acsay László — Dobi István követelésére — kilépett a pártból; Kóvágó László lemondott a budapesti polgármesteri állásról, és egy időre visszavonult a politikai életből. (Kis Újság, 1947. június 22.; Népszava, 1947. június 20.)

¹⁰¹² Gulácsy György 1947. jún. 2-án visszalépett az FKGP-ba (Kis Újság, 1947. június 3.) Később ide csatlakozott Bognár József is.

¹⁰¹³ L. Mihályfi Ernő: Válasz kommunista barátainknak. Hétfői Független Magyarország, 1947. június 16.

¹⁰¹⁴ A Fórum csoport lapja, a Politika, állandóan Dobi mellett agítált, s igyekezett, helyenként már túlzásokkal is, népszerűsíteni. (Politika, 1947. július 5., 12., 30.)

¹⁰¹⁵ Révész László, kecskeméti ügyvéd, az „alkotmányvédők” politikai céljáról később a következőket mondta: „A hangsúly az, hogy a Párt az eredeti békési programban lefektetett irányelvek szerint haladjon tovább és ne térjen el attól.” (PI Arch. 285. f. 1/2. Az FKGP képviselő csoportjának 1947. július 16-i ülésének jegyzőkönyve.)

¹⁰¹⁶ Kis Újság, 1947. június 1. és Ellenzék, 1947. augusztus 30.

¹⁰¹⁷ PI Arch. 284. f. XII.

¹⁰¹⁸ Kis Újság, 1947. június 5.; Szabad Szó, 1947. június 5.

¹⁰¹⁹ PI Arch. 274. f. 7/154.

¹⁰²⁰ PI Arch. 285. f. 2/9.; PI Arch. 1/11–51.

¹⁰²¹ NN, VII. k. 765–766. o. Az FKGP Politikai Bizottságának nyilatkozata.

¹⁰²² PI Arch. 285. f. 2/9.; Kis Újság, 1947. június 7.

¹⁰²³ Kis Újság, 1947. június 10.

¹⁰²⁴ Dobi István, az FKGP PB aznapi ülésén kénytelen volt beismerni: „... a képviselőcsoport a legteljesebb bizalmatlansággal viseltetik a Politikai Bizottság iránt, s az iránt a pártvezetőség iránt, amely ez idő szerint a pártközpontban működik”. (PI Arch. 285. f. 2/9.)

¹⁰²⁵ NN, VIII. k. 181–182. o.; Népszava, 1947. június 28.

¹⁰²⁶ Hírlap, 1947. július 2.

¹⁰²⁷ Kis Újság, 1947. június 19.

¹⁰²⁸ PI Arch. 285. f. 1/10.; Hírlap, 1947. június 15.

¹⁰²⁹ Kis Újság, 1947. június 27. Kiss Ferenc Pest megyei és Vándor Ferenc Somogy megyei képviselőket zárták ki.

¹⁰³⁰ Kis Újság, 1947. június 11.

¹⁰³¹ 1947. június végén (25-én) a nemzetgyűlés a mandátumainak pártok szerinti megoszlása a következő képet mutatta:

Független Kisgazdapárt	187	44,5%
Magyar Kommunista Párt	70	16,6%
Szociáldemokrata Párt	69	16,4%
Nemzeti Parasztpárt	21	5,2%
Szabadság Párt	21	5,2%
Demokrata Néppárt	2	0,3%
Polgári Demokrata Párt	1	0,2%
Pártonkívüliek	49	11,6%
	420*	100,0%

* Eredetileg a nemzetgyűlésnek 421 tagja volt. A nemzetgyűlés által választott ún. tiszteletbeli képviselők közül egy helyet azonban nem töltöttek be. L. Statisztikai Zsebkönyv, 1947, 216. o.

¹⁰³² A választások megrendezését a Szociáldemokrata Párt kezdeményezte, Szakasits Árpád már június elsején javasolta, hogy a nemzetgyűlést oszlassák fel. (Népszava, 1947. június 3.) A másik két baloldali párt is hamarosan nyilatkozott, hogy helyesli a választások kiírását (Szabad Szó, 1947. június 8.; Szabad Nép, 1947. június 11.).

¹⁰³³ PI Arch. F. KV 90/6.

¹⁰³⁴ Népszava, 1947. június 29.

¹⁰³⁵ Tóth I.: Az NPP története. 213–235. o.

¹⁰³⁶ NN, VII. k. 866. o. Zsedényi Béla felszólalása.

¹⁰³⁷ PI Arch. F. PB 355.; Szabad Nép, 1947. június 24.

¹⁰³⁸ Az MKP és az SZDP határozatai, 1944–1948, 639–640.

¹⁰³⁹ Népszava, 1947. június 25.; Szabad Szó, 1947. június 25.

¹⁰⁴⁰ Ellenzék, 1947. augusztus 30.

¹⁰⁴¹ Szabad Szó, 1947. június 24.; Kis Újság, 1947. június 22. Z. Nagy Ferenc: Vagyunk és maradunk c. cikke.

¹⁰⁴² Ellenzék, 1947. augusztus 30.; Szabad Szó, 1947. június 26.; Kis Újság, 1947. július 4.

- ¹⁰⁴³ L. Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott nemzetgyűlés nyomtatványai. Irományok. Bp., Athenaeum. III. k. Törvényjavaslat az országgyűlési választásokról. 306–320. o.
- ¹⁰⁴⁴ PI Arch. 274. f. 7/166, 167.
- ¹⁰⁴⁵ PI Arch. 274. f. 7/166, 167.
- ¹⁰⁴⁶ Uo. Szabad Szó, 1947. július 15.
- ¹⁰⁴⁷ Szabad Szó, 1947. július 15.; PI Arch. F. KV. 90/b.
- ¹⁰⁴⁸ Szabad Szó, 1947. július 15.
- ¹⁰⁴⁹ PI Arch. 284. f. XII.; Népszava, 1947. július 15.; PI Arch. 1/23–26.; Szabad Szó, 1947. július 16.; Világosság, 1947. július 16.; Z. Nagy Ferenc: Ahogy én láttam...bp., Gondolat, 1965. 270. o. (A továbbiakban Z. Nagy F.: Ahogy én láttam.)
- ¹⁰⁵⁰ Az MKP, amely szintén figyelemmel kísérte az FKGP-n belül kibontakozó politikai folyamatokat, felemás módon értékelte B. Szabóék törekvéseit. Horváth Márton a Szabad Nép hasábjain lényegében helyesen mutatott rá az „alkotmányvédők” osztályjellegére, s találóan jellemezte politikai arculatukat. (Szabad Nép, 1947. július 13.) Rákosi Mátyás azonban két nap múlva a pártközi értekezleten teljes hibás értékelést adott, s „fél-fasiszta bandának” nevezte a békési parasztvezető környezetét. A nyilvánosság előtt azt is kijelentette, hogy: „Az alkotmányvédők lényegében ott akarják folytatni, ahol az összeesküvők abbahagyták.” (Szabad Nép, 1947. július 15.)
- ¹⁰⁵¹ Az FKGP észak-magyarországi nagyválasztmányának 1947. július 13-i határozatát lásd: PI Arch. 274. f. 7/154.
- ¹⁰⁵² L. Az FKGP körlevele a nagyválasztmány elhalasztásáról. 1947. július 15. (PI Arch. 274. f. 7/158.); Kis Újság, 1947. július 16.
- ¹⁰⁵³ Szabad Nép, 1947. július 17.; Szabadság, 1947. július 18.
- ¹⁰⁵⁴ Szabad Nép, 1947. július 17.; Népszava, 1947. július 17.
- ¹⁰⁵⁵ PI Arch. 285. f. 2/2.
- ¹⁰⁵⁶ Szabadság, 1947. július 18.; Magyar Nemzet, 1947. július 19.; Ellenzék, 1947. augusztus 30.
- ¹⁰⁵⁷ PI Arch. 284. f. XII.
- ¹⁰⁵⁸ Kis Újság, 1947. július 22. A Politikai Bizottság új tagjai a következők lettek: Baráth Endre, Kálmán Ferenc, Mihály János, Papp György és Pártay Tivadar (aki júniusban lépett vissza a pártba). Papp György néhány nap múlva, külföldi tanulmányaira hivatkozva visszaadta megbízatását (Kis Újság 1947. július 23.; Magyar Nemzet, 1947. július 23.).
- ¹⁰⁵⁹ NN, VIII. k. 445–530. o.
- ¹⁰⁶⁰ NN, VIII. k. 445. o.; Sulyok Dezső: Zwei Nächte Ohne Tag 428. o.; Nagy V.: Októbertől-októberig. 316. o.
- ¹⁰⁶¹ A Magyar Függetlenségi Párt vezetőségében Pfeiffer Zoltán oldalán ott találjuk az Acsay testvéreket, a Vásáryakat, Hegyemei Kiss Pált, az FKGP egykori X., XI., VIII. kerületi pártelnökeit: Benkő Andrást, Palinai Ferencet, Szennner József ügyvédet, Futó Dezsőt, Reicher Endrét, Sági S. János csongrádi és Rácz Gábor miskolci képviselőket. Itt remélt mandátumot Dálnoki Miklós Béla, az Ideiglenes Kormány, Zsedényi Béla, az Ideiglenes Nemzetgyűlés volt elnöke és Moór Gyula jogászprofesszor is. (Ellenzék, 1947. augusztus 30.)
- ¹⁰⁶² Ellenzék, 1947. augusztus 30.
- ¹⁰⁶³ Lásd erről részletesebben: Orbán S.: Egzház és állam. 133–134. o.; Hazánk, 1947. augusztus 20.
- ¹⁰⁶⁴ Hazánk, 1947. augusztus 20.
- ¹⁰⁶⁵ Hazánk, 1947. augusztus 20.
- ¹⁰⁶⁶ Balogh István 1947. július 4-én lépett ki az FKGP-ből. Csatlakozott hozzá Parragi György, aki korábban szintén az FKGP jobbszárnyához tartozott, valamint Kovács Imre, az NPP egykori jobboldali vezetője. De vele tartott az egykori októberista Kossuth-párt több tagja, a Vázsonyi-féle polgári-liberális Nemzeti Demokrata Párt egy csoportja; átléptek néhányan a Nemzeti Parasztpárt jobbszárnyáról, a volt Szabadság pártból, valamint a PDP-ből is. Tárgyalások folytak Rassay Károly megnyerése érdekében is. (Kis Újság, 1947. július 6.; Szabad Nép, 1947. július 27., augusztus 4.; Magyar Nemzet, 1947. augusztus 7., 9., 10., 15., 17.)
- ¹⁰⁶⁷ 12 pont. A Független Magyar Demokrata Párt programja. Szegedi Hírlap, 1947. augusztus 1.
- ¹⁰⁶⁸ Parragi nem is csinált titkot politikai céljaikból: „Nem mehetünk tovább balra” – jelentette ki a csornai nagygyűlésen. (Magyar Nemzet, 1947. augusztus 5.)
- ¹⁰⁶⁹ A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjainak közös választási nyilatkozata. 1947. július 30. Az MKP és az SZDP határozatai, 1944–1948, 637–639. o.
- ¹⁰⁷⁰ Hírlap, 1947. augusztus 14 és 31.
- ¹⁰⁷¹ Kis Újság, 1947. július 26.
- ¹⁰⁷² Ellenzék, 1947. augusztus 30.; Kis Újság, 1947. augusztus 2.
- ¹⁰⁷³ PI Arch. 285. f. 1/10.
- ¹⁰⁷⁴ PI Arch. 285. f. 2/17.
- ¹⁰⁷⁵ Z. Nagy F.: Ahogy én láttam... 276. o.; Szabad Nép, 1947. augusztus 3.; Független Magyarország, 1947. augusztus 4.
- ¹⁰⁷⁶ Politika, 1947. augusztus 9.; Kis Újság, 1947. augusztus 15.
- ¹⁰⁷⁷ A Politikának Dinnyés Lajosról írt vezércikke, szemben Dobi István megleghangú méltatásával, udvarias, s inkább óvatosan denunció megemlékezés volt, mintsem a párt egyik vezetőjét megillető méltatás. Politikusi, államférfiúi képességeiről egy szót sem szólt, dacára annak, hogy Dinnyés a párt miniszterelnöke volt. Amikor — egy más alkalommal — a lap felsorolta az FKGP baloldali vezetőit, neve hiányzott a névsorból. (Politika, 1947. augusztus 16., 23.; Ellenzék, 1947. augusztus 30.).
- ¹⁰⁷⁸ Kis Újság, 1947. augusztus 24.

¹⁰⁷⁹ „Védjük a polgári életformát — hangoztatta a Kis Újság —, de a polgári életforma alatt nem egyik vagy másik osztály egyoldalú közéleti és társadalmi túltengését értjük, hanem a legmagasabb fokú szellemi és anyagi jólét általános érvényét, a paraszti, ipari és értelmiségi dolgozók egyenlő életjogát. A polgári életforma számunkra nem „polgári» osztályuralmat jelent, hanem a polgárosodás lehetőségét osztályfölötti értelemben, a magyar nép minden dolgozó társadalmi rétege, s foglalkozási érdekeltsége számára.” (Kis Újság, 1947. augusztus 3.)

¹⁰⁸⁰ Kis Újság, 1947. augusztus 3.

¹⁰⁸¹ Hírlap, 1947. július 29

¹⁰⁸² Szabad Nép, 1947. augusztus 3., 4.; Hírlap, 1947. augusztus 5.

¹⁰⁸³ „A mi politikánk hatalmas érdeme, hogy ki tudjuk zárni azt, hogy a politika az utcára kerüljön. Nem, mi nem akarunk forradalmat” – jelentette ki Dobi István (Hírlap, 1947. augusztus 19.).

¹⁰⁸⁴ PI Arch 285. f. 2/17.

¹⁰⁸⁵ Szabad Szó, 1947. augusztus 7., 12.

¹⁰⁸⁶ Hírlap, 1947. augusztus 12.

¹⁰⁸⁷ PI Arch 285. f. 2/9.; PI Arch 284. f. VIII/b.

¹⁰⁸⁸ „A Független Kisgazdapárt azzal a tudattal, hogy a kisgazdapártra így is úgy is szavazni fognak, meg az anyagi és szervező erő teljes hiányában, sem komoly előkészületeket nem tett, s a választások alatt is alig végzett a mi munkánkhoz arányítva is valamit” – számolt be az FKGP helyzetéről a választás után egy parasztpárti jelentés (PI Arch. 284. f. VIII/b.).

¹⁰⁸⁹ PI Arch. 285. f. 2/9.; PI Arch. 274. f. 16/96.

¹⁰⁹⁰ PI Arch. 285. f. 2/9

¹⁰⁹¹ PI Arch. 284. f. VIII/b.

¹⁰⁹² PI Arch. 284. f. VIII/b.

¹⁰⁹³ PI Arch. 284. f. VIII/b.

¹⁰⁹⁴ PI Arch. 284. f. VIII/b.

¹⁰⁹⁵ PI Arch. 274. f. 16/96.

¹⁰⁹⁶ PI Arch. 285. f. 2/9.

¹⁰⁹⁷ PI Arch. 284. f. VIII/c.; PI Arch. 274. f. 16/96.

¹⁰⁹⁸ PI Arch. 274. f. 16/96.

¹⁰⁹⁹ PI Arch. 285. f. 1/76.

¹¹⁰⁰ PI Arch. 284. f. VIII/b.; PI Arch. 274. f. 16/96.

¹¹⁰¹ Magyar Nemzet, 1947. augusztus 2. és PI Arch. 285. f. 2/9.

¹¹⁰² 1947-ben 5 293 987 választójogosult volt, 129 326-tal több, mint 1945-ben. 4 998 338-an adták le szavazatukat, a nagyfokú aktivitás következtében 267 929-cel többen, mint 1945-ben. A pártok választási eredményeire l. PI Arch. 274. f. 9/40. Az 1947-es választásokra vonatkozó statisztikák

¹¹⁰³ MTI Közvélemény Kutató Szolgálat 1947. augusztus 15-i jelentése.

¹¹⁰⁴ Orbán Sándor: A gazdagparasztság fölszámolásának kezdetei a felszabadulás után. Agrártörténeti szemle, 1968. 3–4. sz. 382–438. o.

¹¹⁰⁵ „... Magyarországon névszerint több posszibilis munkáspárti vezetőt nevez meg a közönség, mint kisgazdapártit, mégis a marxista pártok politikai állásfoglalásuknál fogva távolabb állnak a közönség tekintélyes részétől, mint a polgári és paraszti jelleget kidomborító kisgazdapárt” – állapította meg az MTI Közvélemény Kutató Szolgálat 1947. augusztus 15-i jelentése.

¹¹⁰⁶ Bejczy Sándor közlése. 1996. május 28.

¹¹⁰⁷ Lásd: Z. Nagy Ferenc: Ahogy én láttam.. Gondolat. Bp., 1965. 330. o. (A továbbiakban: Z. Nagy F.: Ahogy én láttam.)

¹¹⁰⁸ Lásd részletesebben Nagy Kázmér: Elveszett alkotmány. A magyar politikai emigráció 1945–1975. Gondolat. Bp., 1984. 81–126. o.; Borbándi Gyula: A magyar emigráció életrajza 1945–1985. Európa Kiadó. Bp., 1989. I. k. 133–205. old

¹¹⁰⁹ Lásd részletesebben: Vida István: A Független Kisgazdapárt politikája 1944–1947. Akadémiai Kiadó. Bp., 1976. 241–278. o.

¹¹¹⁰ BM Történeti Irattár. Haefler István és társai pere. V-77011.

¹¹¹¹ Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. 2. k. Szerk.: Zinner Tibor. Közgazdasági és Jogi könyvkiadó. Bp., 1993. 836, 854, 858, 865–866, 870, 877, 881 o.

¹¹¹² Futó Dezső: Önéletírás, világlátás. Az Országos Eckhardt Tibor Alapítvány kiadása. Bp., 1995. 147. o. (A továbbiakban: Futó D.: Önéletírás.)

¹¹¹³ Adorján József 1950. március 10-én tartóztatták le. Még ez év július 19-én első fokon, december 28-án másodfokon koholt vádak alapján életfogytiglani börtönre ítélték. 1956. szeptember 22-én feltételesen szabadlábra helyezték. Az 1990. évi XXVI tc. ítéletét semmissé nyilvánította. (Zinner Tibor közlése. 1996. július 16.)

¹¹¹⁴ Pártay Tivadar közlése. 1993. február 11.

¹¹¹⁵ Samu László közlése. 1996. június 2.; MOL XX-5-h. 74. d. V-150 008-a. B. Szabó István 1957. május 29-i kihallgatásának jkv-e; uo. V-150 008/a 74. d. Bencsik Gyula 1957. július 4-i tanúvallomása.

¹¹¹⁶ BM Történeti Irattár. V-150 012. Pártay Tivadar 1957. július 1-i vallomásának jkv-e.

¹¹¹⁷ Pártay Tivadar közlése. 1993. február 11.

¹¹¹⁸ Pártay Tivadar közlése. 1993. február 11.

¹¹¹⁹ Pártay Tivadar közlése. 1993. február 11

¹¹²⁰ Bejczy Sándor közlése. 1996. július 4.

¹¹²¹ Bognár József közlése. 1996. június 26.

- ¹¹²² BM Történeti Irattár. V-150 012. Pártay Tivadar 1957. június 10-i kihallgatásának jkv-e; uo. B. Szabó 1957. június 6-i tanúvallomásának jkv-e.
- ¹¹²³ Antall József közlése. 1989.
- ¹¹²⁴ Z. Nagy Ferenc: *Ahogy én láttam*. 341. o.
- ¹¹²⁵ uo. 340. o.
- ¹¹²⁶ Bognár József közlése. 1996.
- ¹¹²⁷ Erdei Ferenc feljegyzése Hegedüs András számára. 1956. június 6. MOL. XIX-A-r 5. d.
- ¹¹²⁸ MOL 276.f. 60/ 669. ó. e. Idézi: *Írók lázadása*. 1956-os írószövetségi jegyzőkönyvek. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányokat és a jegyzeteket írta Ständeisky Éva. Kiadja az MTA Irodalomtudományi Intézete. Bp., 1990. 340. o.
- ¹¹²⁹ Vörös Vince közlése.
- ¹¹³⁰ Szabad Nép, 1956. október 18.
- ¹¹³¹ Szabad Nép, 1956. október 19, 20.
- ¹¹³² Szántó László: *Az 1956-os forradalom Somogyban. Válogatott dokumentumok*. Kaposvár. 1995. 37–47. old.; MOL XX-5-h V- 150 000/53. Tildy Z. 1957. május 24-i kihallgatásának jkv-e.
- ¹¹³³ BM Történeti Irattár. V-150 352.
- ¹¹³⁴ Vásárhelyi Miklós közlése. 1991. október 17.
- ¹¹³⁵ Lásd: Vida István: *Lupkovics György kisgazdapárti politikus 1956. októberi politikai programtervezete*. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. 1995. 3. sz. 380–395. o.
- ¹¹³⁶ MOL XX-5-h V- 150 000/53. Tildy Z. 1957. május 24, május 25 és július 8-i kihallgatásának jkv-e.
- ¹¹³⁷ Kóvágó József: *Emlékek, emberek, remények- A kisgazdapárt a forradalomban*. Az Irodalmi Újság melléklete. 1981. nov-dec. 9. o. (A továbbiakban: Kóvágó J.: *Emlékek*. Irodalmi Újság, 1981.)
- ¹¹³⁸ BM Történeti Irattár. V-150 012. Pártay Tivadar 1957. május 23-i kihallgatásának jkv-e.
- ¹¹³⁹ BM Történeti Irattár. V-150 012. B. Szabó István 1957 június 10-i kihallgatásának jkv-e.
- ¹¹⁴⁰ BM Történeti Irattár. V-150 012. Győr Zoltán 1957. július 3-i tanúvallomási jkv-e.
- ¹¹⁴¹ BM Történeti Irattár. V-150 012. Pártay Tivadar 1957. május 23-i kihallgatásának jkv-e.
- ¹¹⁴² BM Történeti Irattár. V-150 012. B. Szabó István 1957 június 10-i kihallgatásának jkv-e.
- ¹¹⁴³ B. Szabó István: *Emlékirat. Kézirat*. Bp., é. n. Leánya, B. Szabó Irén tulajdonában. 125. o.
- ¹¹⁴⁴ Futó Dezső: 1956, az a szép fényes nap. Pest Megyei Hírlap, 1992. október 22.
- ¹¹⁴⁵ BM Történeti Irattár. Csorba János 1957. szeptember 7-i tanúkihallgatásának jkv-e. Idézi: *A volt koalíciós pártok aknamunkájával kapcsolatos dokumentáció*. I. k. V-150 392.
- ¹¹⁴⁶ MOL XX-5-h V- 150 000/54. Bognár József tanúvallomása. 1957. augusztus 1.
- ¹¹⁴⁷ Horváth Julianna levéltáros közlése. 1996. június 21.
- ¹¹⁴⁸ Hiányzó lapok. 106–107. o. Mikojan jelentése az SZKP KB-nak. Dátum nélkül. (1956. október 26)
- ¹¹⁴⁹ Lásd: *A forradalom hangja*. 33. o. A Nagy Imre-per anyagában megmaradt a Tildy eredeti fogalmazványa, amely azt tanúsítja, hogy a volt köztársasági elnök egy kicsit tartózkodóbban fogalmazott. Abban például a „kormány „-ról tett említést, ami a rádióban elhangzott szövegben „ kormányunk”-ként szerepelt. (MOL XX-5-h V-150 000/55.)
- ¹¹⁵⁰ Horváth Julianna levéltáros közlése. 1996. június 21.
- ¹¹⁵¹ PIL 290. f. 164. ó. e. Szalai Béla szavait idézi: Gyurkó László: 1956. Szabad Tér Kiadó. Bp., 1996. 197. o..
- ¹¹⁵² Horváth Julianna levéltáros közlése. 1996. június 21.
- ¹¹⁵³ MOL XX-5-h V- 150 000/53. Tildy 1957. augusztus 21-i kihallgatásának jkv-e.
- ¹¹⁵⁴ Hiányzó Lapok. 106–113. o. Mikojan és Szuszlov 1956. okt. 26-i jelentései az SZKP KB-nak.
- ¹¹⁵⁵ Hiányzó Lapok. 114–115. o. Mikojan és Szuszlov 1956. október 27-i jelentése.
- ¹¹⁵⁶ A forradalom hangja. 99–100. o.
- ¹¹⁵⁷ PIL 290. f. 19. ó. e. Az MTI 1956. október 28-i jelentése.
- ¹¹⁵⁸ MOL XX-5-h. V-150 000/54. Dernői Kocsis László 1957. augusztus. 7-i tanúvallomásának jkv-e.
- ¹¹⁵⁹ MOL XX-5-h. V-150 000/54. Ifj. Tildy Zoltán 1957. július 11-i tanúvallomásának jkv-e.
- ¹¹⁶⁰ MOL XX-5-h. V-150 000/53. Tildy 1957. május 24-i kihallgatásának jkv-e.
- ¹¹⁶¹ MOL XX-5-h. V-150 000/53. Tildy 1957. május 28-i kihallgatásának jkv-e.
- ¹¹⁶² MOL XX-5-h. V-150 000/54. Ifj. Tildy László 1957. július 10-i tanúvallomásának jkv-e.
- ¹¹⁶³ Bognár József közlése. 1996. június 26.
- ¹¹⁶⁴ A Független Kisgazdapárt 1956. október 30-án megtartott Baranya megyei értekezletének jkv-e. Az eredeti Vörös Vince birtokában. Lásd még Magyar Nemzet, 1956. november 1. Mikojan és Szuszlov azt jelentették október 27-én, hogy Nagy Imre is felhívta Kovács Bélát és a KV nevében felkérte, lépjen be a kormányba. (Hiányzó Lapok. 115. o.) Más forrás azonban ezt nem támasztja alá.
- ¹¹⁶⁵ Vörös Vince levele a szerzőhöz. Bakonya, 1996. július 3. A szerző birtokában
- ¹¹⁶⁶ A Független Kisgazdapárt 1956. okt. 30-án megtartott Baranya megyei értekezletének jkv-e. Az eredeti Vörös Vince birtokában. Lásd még Magyar Nemzet, 1956. november 1.
- ¹¹⁶⁷ Vörös Vince levele a szerzőhöz. Bakonya, 1996 június 24. A szerző birtokában.
- ¹¹⁶⁸ A röplap szövege teljes szövege a következő: " Magyar hazafiak, polgártársak, a nemzeti felkelés kilépett a párt által megszabott keretektől, a nemzetnek elege van a félmegoldásokból. Ez a forradalom nem egy párt forradalma, hanem az egész nemzeté. 1848-ban nem volt magyar áruló, aki behívta volna a Miklós cár kozákjait, amit Nagy Imre magára vállalt. Ezzel az egypártrendszer egyszer s mindenkorra eljátszotta szerepét. Harcolunk tovább a szabad, titkos választás megtartásáért az 1947. évi pártok részvételével. Az önkény ellen küzdünk.

Alakuljon egy bizottság a szabad titkos választások megszervezésére, a nemzet mártírjának, Kovács Bélának a vezetésével. Addig is követeljük, hogy a szovjet csapatok a legrövidebb időn belül hagyják el az ország területét.

Magyar honvédek, legyetek a az 1848-as honvédek méltó utódai, álljatok nyíltan testvéreitek és szüleitek mellé. Ne engedjétek befolyásolni magatokat esetleges hazaáruló tisztektől.

A rádió a valóságnak megfelelően tájékoztassa a magyar népet.

Ezeknek a követeléseknek az alátámasztására egész Budapest népe részvételével nagygyűlést tartunk 1956. október 27-én d. e. 10 órakor a Nemzeti Színház előtt. " (PIL 290. f. 19. 5. e.)

1169 PIL 290. f. 19. 5. e. Az 1956 október 26-i hírek, telefonüzenetek.

1170 Hiányzó Lapok. 114–115. o. Mikojan és Szuszlov 1956. október 27-i jelentése.

1171 A forradalom hangja. 108. o.

1172 PIL 290. f. 18. 5. e.

1173 PIL 290. f. 18. 5. e, valamint Hajdu Tibor közlése. 1996. június 9.

1174 Szabad Nép, 1956. október 27.

1175 MOL XX-5-h. 74. d. V-150 008-a. B. Szabó István 1957. július 4-i kihallgatásának jkv-e.

1176 MOL XX-5-h. 74. d. V-150 008-a. B. Szabó István 1957. július 4-i kihallgatásának jkv-e.

1177 Kővágó J.: Emlékek. Irodalmi Újság, 1981.

1178 Kővágó J.: Emlékek. Irodalmi Újság, 1981.

1179 Bognár József közlése. 1996. június.

1180 Kővágó J.: Emlékek. Irodalmi Újság, 1981.

1181 Oltványi Imre: Napló, 1956. szeptember 6-november 7. Kézirat. MTA Kézirattár. (A továbbiakban: Oltványi I.: Napló, 1956.)

1182 BM Történeti Irattár. V-150 012. Balogh György sajátkezű feljegyzése. 1958. április 17.; uo. Pártay T. s. k. feljegyzése.

1183 BM Történeti Irattár. V-150 012. Balogh Gy. sajátkezű feljegyzése. 1958. április 17.; Balogh György közlései. 1996. július 15.

1184 MOL XX-5-h. V-150 000/54. Németh Imre 1957. július 2-i tanúkihallgatásának jkv-e.

1185 MOL XX-5-h. 74. d. V-150 008-a. B. Szabó István 1957. május 20-i kihallgatásának jkv-e.

1186 MOL XX-5-h. 74. d. V-150 008-a. Szolnoki István 1958. április 24-i tanúvallomása.

1187 MOL XX-5-h. 74. d. V-150 008-a. Szemes József 1958. április 18-i tanúvallomása.

1188 Oltványi I.: Napló, 1956.

1189 A gyűlés lefolyására és az IB megválasztására lásd: BM Történeti Irattár. V-150 012. Pártay T. s. k. feljegyzése; uo. Dárdai Gábor 1957. június 12-i tanúkihallgatásának jkv-e; uo. V-150 012. Balogh Gy. sajátkezű feljegyzése. 1958. április 17.; u. o. V-150 012; MOL XX-5-h. V-150 008-a. B. Szabó István 1957. május 20 és július 26-i kihallgatásának jkv-e; uo. V-150 000/54. Németh Imre 1957. július 2-i tanúkihallgatásának jkv-e; Kővágó J.: Emlékek. Irodalmi Újság, 1981; B. Rácz István: Die Kleinlandwirteparteien während der Revolution. Hinter dem Eisernen Vorhang. 1957. 12. sz. 15–21. o. (A továbbiakban: B. Rácz I.: Die Kleinlandwirteparteien während der Revolution. 1957.)

1190 Futó Dezső közlése. 1993. február 11; BM TI V-150 012. Pártay Tivadar 1957. június 20-i kihallgatásának jkv-e.

1191 BM TI V-150 012. Pártay Tivadar 1957. június 12-i kihallgatásának jkv-e.

1192 A forradalom hangja. 162. o.

1193 A forradalom hangja. 228. old

1194 Mizsei Béla közlése. 1988. január 19.

1195 Tolnai Károly villanyserelő, régi kisgazdapárti tag, Pártay személyes ismerőse, a következőképpen mondta el benyomásait később: „Rengeteg ember tolongott, különböző vezetők neveit kiabálták. Volt, aki Tildy Zoltánt és Dobi Istvánt, mások Nagy Ferencet éltették. Vadászkalaposok, a régi rend hívei jöttek ott össze. Munkást nem láttam. Ezt Pártay és tiktára, dr. Győr Zoltán előtt is szóvá tettem. Még a következő nap újból elmentem a Semmelweis utcába. Miután láttam, hogy ott változás nincs, a következő napon általában tapasztaltak megismétlődnek, ott hagytam őket.” (BM TI V-150 012. Tolnai Károly 1957. július 11-i tanúvallomása.)

1196 MOL XX-5-h. V-150 008-a. Filo Samu 1957. június 14-i tanúvallomásának jkv-e.

1197 Samu László közlése. 1996. június 28.

1198 B. Szabó I.: Emlékirat. 127. o.

1199 MOL XX-5-h. 74. d. V-150 008-a. B. Szabó István 1957. május 20-i kihallgatásának jkv-e.

1200 Kővágó József levele Vida Istvánhoz. Linwood (USA) 1996. július 30. A szerző birtokában. Kis Újság tévesen közölte, hogy a külügyi osztály vezetője dr. Szentadorjáni Gyula. (Kis Újság, 1956. nov. 2.)

1201 Zimányi Tibor közlése. 1996. július 28.

1202 Balogh György közlése. 1996. augusztus 29.

1203 MOL XX-5-h. V-150 000/55. Kovács Béla 1958. január 19-i kihallgatásának jkv-e.

1204 MOL XX-5-h. V-150 008-a. Németh Imre 1957. július 2-i tanúvallomásának jkv-e.

1205 Lásd: BM Történeti Irattár. V-150 012. Pártay Tivadar 1957. július 15-i kihallgatásának jkv-e; uo. Pártay T. s. k. feljegyzése; Kővágó J.: Emlékek. Irodalmi Újság, 1981, valamint Magyar Nemzet, 1956. november 4. Pártay telefonálta meg a lapnak az FKGP IB döntését.

1206 BM Történeti Irattár. V-150 012. Győr Zoltán 1957. július-i tanúvallomásának jkv-e.

1207 Az FKGP Sport Osztálya 1956. november 1-én kezdte megműködését. (Magyar Nemzet, 1956. november.

3)

¹²⁰⁸ MOL XX-5-h. V-150 008-a. Bejczy Sándor 1957. március 8-i (!) tanúvallomásának jkv-e. Bejczy Sándor közlése szerint a gazdasági osztály felállítására már nem jutott idő. Sztárait egyébként ekkor ismerte meg. (Bejczy S. közlése. 1996. július. 15.)

¹²⁰⁹ Kis Újság, 1956. november 1-3; Magyar Nemzet, 1956. november 1-4.

¹²¹⁰ Kis Újság, 1956. november 2.

¹²¹¹ Valóság, 1956. november 2.

¹²¹² A forradalom hangja. 278-279. o.; Kis Újság, 1956. november 1.

¹²¹³ História, 1989. 4-5. sz. 49. o. A Kabinet 1956. november 2-án tartott ülésének jkv-e.

¹²¹⁴ MOL XX-5-h. V-150 000/53. Tildy 1957. június 14-i kihallgatásának jkv -e; BM Történeti Irattár. V-150 012. Pártay Tivadar 1957. június 12-i kihallgatásának jkv-e.; MOL XX-5-h. V-150 008-a. Szolnoki István 1958. április 24-i tanúkihallgatásának jkv-e. A Csorba János és B. Szabó István által aláírt megbízólevél xerox másolata megtalálható a B. Szabó -per iratanyagában. (MOL XX-5-h. V-150 008-a.)

¹²¹⁵ MOL XX-5-h. V-150 008-a. Bejczy Sándor 1957. március 8-i tanúvallomásának jkv-e. A Bejczy Sándor nevére kiállított megbízólevél xerox másolata ugyanitt megtalálható; uo. Szolnoki István 1958. április 24-i tanúkihallgatásának jkv-e.

¹²¹⁶ A Horváth János által aláírt átvételi elismervény megtalálható: MOL XX-5-h. 75. d. V-150 008.

¹²¹⁷ MOL XX-5-h. 74. d. V-150 008-a. Bejczy Sándor 1957. március 8-i tanúvallomásának jkv-e. November 2-án Makkay Jánosné, a Magyar Szovjet Társaság főkönyvelője és Zok Józsefné pénztáros jegyzőkönyvileg átadták Sztárai Zoltánnak és Bejczy Sándornak a szervezet pénztárában őrzött 9540 forintot, amelyeket Bejczy november 29-én hiánytalanul visszaszolgáltattott. (A jegyzőkönyv másolata megtalálható: MOL XX-5-h. 75. d. V-150 008.)

¹²¹⁸ MOL XX-5-h. V-150 008-b. Hámori Zoltán 1957. július 15-i és 1958. április 25-i vallomásának jkv-e. Hámori rendőrségi vallomása szerint a Kis Újság főszerkesztőjének Kovács Bélát, felelős szerkesztőjének Futó Dezsőt, szerkesztőjének Klamár Gyulát, főmunkatársának Guba Mihályt és Z. Nagy Ferencet ajánlotta Tildynek.

¹²¹⁹ MOL XX-5-h. V-150 008-b. Futó Dezső 1958. április 21-i tanúvallomásának jkv-e; Futó Dezső: 1956, az a napfényes nap. Pest Megyei Hírlap, 1992. október 23, valamint Futó Dezső közlései (1991. november 10)

¹²²⁰ Kis Újság, 1956. november 1. MOL XX-5-h. V-150 000/53. Tildy 1957. június 4-i kihallgatásának jkv-e. B. Szabó november 2-án Tildynél a parlamentben találkozott Futóval, aki közölte vele, hogy a Nagy-kormány államminisztere egy újság cikk miatt hívatta. B. Szabó később tudta meg, hogy arról a cikkről volt szó, amelyben Futó követelte azok eltávolítását, akik a Rákosi-időben együttműködtek a kommunistákkal. MOL XX-5-h. 74. d. V-150 008-a. B. Szabó István 1957. július 15-i harmadik kihallgatásának jkv-e; BM Történeti Irattár. V-150 012. Pártay Tivadar 1957. július 16-i kihallgatásának jkv-e. - Futó Dezső később tagadta, hogy a Kis Újság felelős szerkesztőjévé történt kinevezése után találkozott volna Tildyvel. (Lásd Futó levelét Vida Istvánhoz. Bp., 1991. február 12. A szerző birtokában)

¹²²¹ Murányi Gábor a Magyar Nemzet 1956-os szerepéről irt kis könyvében ezt az eseményt két nappal korábbra, okt. 27-ére teszi. (Napról- napra, lapról- lapra. 1956 a Magyar Nemzetben. Murányi Gábor sajtótörténeti krónikája. Héttorony Kiadó. Bp., 1990. 33-36. old. A továbbiakban: Murányi G.: 1956 a Magyar Nemzetben.) A Tildy-, a B. Szabó- perben, valamint Pártay Tivadar ügyében felvett rendőrségi jegyzőkönyvek, tanúvallomások, s egyéb visszaemlékezések azt támasztják alá, hogy a kiszagdapárti politikusok és újságírók először október 29-én gyűltek össze a Magyar Nemzet szerkesztőségében.

¹²²² BM Történeti Irattár. V-150 012. Pártay Tivadar 1957. június 4-i kihallgatásának jkv -e. Vásárhelyi Miklós ezt tagadja, emlékezete szerint az nap nem is járt a Magyar Nemzetnél. (Vásárhelyi Miklós közlése. 1996. augusztus 22.)

¹²²³ BM Történeti Irattár. V-150 012. Pethő Tibor 1957. július 8-i tanúkihallgatási jkv-e, valamint Murányi Gábor: Vádolt a Magyar Nemzet. Magyar Nemzet, 1991. november 4.

¹²²⁴ BM Történeti Irattár. V-150 012. Pártay Tivadar 1957. június 4-i kihallgatásának jkv -e.

¹²²⁵ BM Történeti Irattár. V-150 012. Pethő Tibor 1957. júl. 8-i tanúkihallgatási jkv-e; Murányi G.: 1956 a Magyar Nemzetben. 37-47. o.

¹²²⁶ Magyar Nemzet, 1956. november 1.

¹²²⁷ Magyar Nemzet, 199. november 4. Murányi Gábor cikke.

¹²²⁸ História, 1989. 4-5. sz. 48. o.

¹²²⁹ MOL XX-5-h. 74 d V-150 008-b. Hámori Zoltán 1957. június 22-i vallomásának jkv-e

¹²³⁰ Vásárhelyi Miklós közlése. 1996. augusztus 22.; BM TI V-150 012. Pethő Tibor 1957. július 8-i tanúvallomása.

¹²³¹ Z. Nagy F.: Ahogy én láttam. 363. o. Futó József végül nem jött fel Budapestre. (Balogh György közlése. 1996. augusztus 29.)

¹²³² Többször keresték például Boráros-téri lakásán Cseh Szombathy Lászlót, a párt egyik régi vezető személyiségét, aki mivel az első világháborúban szerzett rokkantsága miatt nehezen közlekedett, nem ment be a Semmelweis utcába és Tildynél sem jelentkezett. A kiszagdapárti pártközpont egy alkalommal rendelkezésre bocsátott egy gépkocsit, hogy munkahelyére a Csengeri utcai korházba bemehessen. (Fia, Cseh Szombathy László akadémikus közlése. 1996. szeptember 6.)

¹²³³ Magyar Nemzet, 1956. november 2.

¹²³⁴ BM Történeti Irattár. V-150 012. Pártay Tivadar 1957. május 27-i kihallgatásának jkv -e. Pártay azt vallotta, hogy október 27-én, vagy 28-án közölte vele telefonon Pásztor, hogy újjáalakították az FKgP II. ker. szervezetét, és hívta, menjen be a pártba másnap. Azt is közölte, hogy a következő nap megválasztják a kerületi nemzeti bizottságot is, vegyen részt az összejevetelen. A II. kerületi NB október 29-én alakult meg, tehát a telefonbeszélgetés az előző nap történhetett. Pártay azonban csak a pártszervezethez látogatott el.

- 1235 Magyar Nemzet, 1956. október 31.
 1236 Csepeli Újság, 1956. november 2.
 1237 Magyar Nemzet, 1956. november 4; PIL 290. f. 32. ó.e. A Fővárosi Nemzeti Bizottság 1956. november 1-i ülésének jkv-e.
 1238 A forradalom hangja. 436. o.
 1239 MOL XX-5-h. 17. d. 21. k. V-1500 000/55.
 1240 Lásd: Ungvári Rudolf: Utána néma csönd. A miskolci egyetem 1956-os diákszemélyzetének története. TIB-195 6-os Intézet. B., 1991. 128. old; Északmagyarország, 1956. november 1.
 1241 Lásd: az Északmagyarország, 1956. október 31-i és november 1-jei, valamint november 2-i számait.
 1242 Földvári Rudolf levele Vida Istvánhoz. Bp., 1996. augusztus 8. — A szerző birtokában.
 1243 A Független Kisgazdapárt 1956. okt. 30-i pécsi gyűlésének jkv-e. Az eredeti Vörös Vince birtokában.
 1244 BM Történeti Irattár. V-150 367. Monográfia. Az 1956 október 23-án kirobbant ellenforradalom következtében Csongrád megyében létrejött „forradalmi nemzeti bizottságok” és a „munkástanácsok”, tagjairól, valamint azok tevékenységéről. BM Csongrád megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya. 1959. Varga János r. őrnagy, Molnár István r. százados, Magyar József r. hadnagy. Valamint Délmagyarország, 1956. október 31; 1956 plakátjai és röpiratai. 372–373. o. A szegedi NB felhívása az ország valamennyi nemzeti bizottságához. PIL 290. f. 21. ó. e.
 1245 BM Történeti Irattár. V-150 350. Hajdú-Bihar megye monográfiája. Összeáll.: Németh János r. főhadnagy. Debrecen, 1959. június 29.
 1246 Magyar Szabadság, 1956. november 1.
 1247 Idézi: Filep Tibor: A debreceni forradalom. 1956. október. Tizenkét napkrónikája. Debrecen, 1990. 111. o.
 1248 Kis Újság, 1956. november 3., valamint BM Történeti Irattár. V-150 377. Monográfia. Szekszárd. BM Tolna megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya. 1959. máj. 18. Összeáll.: Rác Károly r. őrnagy.
 1249 BM Történeti Irattár. V-150 368. A BM Fejér megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya összefoglaló jelentése. Székesfehérvár. 1959. április 6.
 1250 Lásd Az 1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai. I/1–7. k. Nyíregyháza, 1992–1995, valamint BM Történeti Irattár. V-150 368. Szabolcs-Szatmár megyei ellenforradalmi bizottságok monográfiája. BM Szabolcs-Szatmár megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya. Nyíregyháza, 1959. május 5.
 1251 Az 1959-es Fejér megyei BM jelentés (V-150 368) alapján végzett saját számítás.
 1252 Forradalom hangja. 293–294. o.
 1253 MOL XX-5-h. 74. d. V-150 008-a. B. Szabó István 1957. május 20-i, június 28-i és augusztus 2-i kihallgatásának jkv-e; uo. Németh Imre 1957. július 2-i tanúvallomásának jkv-e; uo. Szolnoki István 1958. április 29-i tanúvallomása.
 1254 Többek között például Mátéffy Géza és Filo Samu. (Lásd: MOL XX-5-h. 74. d. V-150 008-a. Mátéffy Géza 1957. július 13-i, Filo Samu 1957. július 14-i tanúvallomása.)
 1255 Kis Újság, 1956. november 1.
 1256 Varga Németh- féle tervezet egy Csorba által aláírt másolati példány megtalálható: MOL KÜM. XIX. J-1-j. 4. j. 57. d.
 1257 Igazság, 1956. november 1.
 1258 Tildy például az amerikai újságírók előtt kijelentette: „Az új magyar külpolitika alapja minden szovjet beavatkozás megszüntetése Magyarország belügyeibe.” (Népakarat, 1956. november 1.)
 1259 Kóvágó J.: Emlékek. Irodalmi Újság, 1981.
 1260 Kis Újság, 1956. nov. 1.
 1261 Az FKGP Győr-Sopron megyei szervezetének „forradalmi” programja szerint a párt: „A polgári életforma és a feltétlen magántulajdon talaján áll... Harcol az állami kiskereskedelem és kisipar felszámolásáért és magánkezdésbe visszaadásáért és a magánkezdeményszerzés minden vonalon történő biztosításáért... Feltétlen híve a magán gazdálkodásnak. „ (PIL 290. f. ó.e. Az FKGP Győr-Sopron megyei Szervezete Ideiglenes Intézőbizottsága 1. sz. körlevele. 1956. október 31.)
 1262 Kóvágó J.: Emlékek. Irodalmi Újság, 1981.
 1263 MOL XX-5-h. 76. d. V-150 008/3. Tildy Zoltán vallomása B. Szabó ügyének bírósági tárgyalásán. 1958. augusztus 16.
 1264 MOL XX-5-h. 74. d. V-150 008-a. B. Szabó István 1957. május 23-i kihallgatásának jkv -e.
 1265 MOL XX-5-h. 19. k. V-150 000/53. Tildy Zoltán 1957. május 28-i, június 6-i, július 31-i kihallgatásának jkv-e.5; uo. 74. d. Szemes József 1958. április 18-i tanúvallomása; BM Történeti Irattár. V-150 012. Pártay Tivadar 1957. június 20-i kihallgatásának jkv -e.
 1266 Kóvágó J.: Emlékek. Irodalmi Újság, 1981.
 1267 Magyar Függetlenség, 1956. november 2. Érdemes megemlíteni, hogy Szurdi István a Bp. II. kerületi Nemzeti Bizottság november 2-i ülésén azt javaslatot terjesztette elő, hogy a Nemzeti Bizottság üdvözlje Kovács Bélát rádiónyilatkozatáért. Nincs nyoma, hogy erre sor került volna. BM Történeti Irattár. Dr. Kovács Zoltán és társainak periratai. V-145715. A Bp. II. ker. NB november 2-i ülésének jkv-e.
 1268 Magyar Nemzet, 1956. november 2.
 1269 Magyar Nemzet, 1956. november 3. A kiemelés eredeti.
 1270 Magyar Nemzet, 1956. november 3. A kiemelés eredeti.
 1271 História, 1989. 4–5. sz. 49. o.

- 1272 MOL XX-5-h. 74. d. V-150 008-a. B. Szabó István 1957.május 21-i és júl.26-i, valamint augusztus 2-i kihallgatásának jkv-e; Kővágó J.: Emlékek. Irodalmi Újság, 1981.
- 1273 Nagy Imre 1957. május 27-i kihallgatásakor elmondotta, hogy 1956. november 2-án vagy 3-án a kabinet átalakításakor értesült arról, hogy: "... a kisgazdapártban igen támadják Tildyt. Ez a támadás olyan erős volt, hogy alig maradt Tildy a kormányban" (MOL XX-5-h 12. d. V 1. (I.) k.)
- 1274 MOL XX-5-h. 74. d. V-150 008-a. B. Szabó István 1957.május 21-i kihallgatásának jkv -e; MOL XX-5-h. 74. d. V-150 008-a. Tildy Zoltán 1957. augusztus 12-i tanúvallomása.
- 1275 Kővágó J.: Emlékek. Irodalmi Újság, 1981.
- 1276 A nyilatkozat így hangzott: „ A Független Kisgazdapárt Ideiglenes Intézőbizottsága minden erejével támogatja a magyar nemzeti kormányt, amely válságos napokban történelmi tanúságot tett amellett, hogy a magyar nép, egyetemes érdekeit képviseli. Az Intézőbizottság együttérzéséről biztosítja a pártnak a kormányban résztvevő tagjait: Tildy Zoltánt, Kovács Bélát és B. Szabó Istvánt. Biztosítja őket arról, hogy egységben áll mögöttük a nemzet sorsdöntő és válságos napjaiban, amikor nemzetünk egész világtól megcsodált bátorsággal ragadta meg történelmünk kormánykerekét. „ (A forradalom hangja. 446. o.)
- 1277 MOL XX-5-h. 74. d. V-150 008-a. B. Szabó István 1957.július 15 -i kihallgatásának jkv-e.
- 1278 A forradalom hangja. 278–279. o.
- 1279 Népiújság, 1956. november 3.
- 1280 A forradalom hangja. 486. o.
- 1281 BM KI V-150 012. Pártay Tivadar 1957. július 1-i kihallgatásának jkv -e.
- 1282 Balogh György közlése. 1988. június 13. Ezt megerősítette Futó Dezső is, a vele 1991. november 10-én folytatott beszélgetés során.
- 1283 Népakarat, 1956. november 2.
- 1284 História, 1989. 4–5. sz. 48. o. A kabinet 1956. november 1 délelőtti ülésének jkv-e.
- 1285 Antall József 1988. június 24-i, Samu László 1989. január 12-i közlései. Vörös Vince levele Vida István-hoz. 1987. december 7. (A szerző birtokában)
- 1286 A fogoly Bibó István vallomásai az 1956-os forradalomról. Összeállította, a bevezetést, a jegyzeteket és a tájékoztató írta Kenedi János. Bp., 1956-os Intézet. 1996. 49–51. o.; Bibó István ügyészi kihallgatásának jkv-e. 1958. július 8. In: Bibó István (1911–1979) életút dokumentumokban. Összeáll: Huszár Tibor. Bp., 1956-os Intézet-Osiris- Századvég. 1995. 490–495. o.
- 1287 A budapesti osztrák követség titkárának beszélgetése Tildy Zoltánnal (1956. november 13–14.) Közli Gecsényi Lajos és Vida István. Történelmi Szemle, 1995. i. sz. 117–121. o.
- 1288 A Független Kisgazdapárt tervezete a politikai kibontakozás biztosítására. Budapest, 1956. november 16. Közölte és bevezette: Antall József, Göncz Árpád és Vörös Vince. História, 10. évf. 1988. 6. sz. 17–19. o.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltárak, kéziratárak

A Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt Levéltára
Független Kisgazdapárt történetére vonatkozó iratok 1930–1956

Magyar Országos Levéltár

K-27 A minisztertanács jegyzőkönyvei

K-63A külügyminisztérium iratai

K-149A belügyminisztérium iratai

K-429 Kozma Miklós iratai

K 149. A Magy. kir. állami rendőrség budapesti főkapitányságának politikai nyomozó főcsoportjának XXX. sz. referátuma. Az 1930-ban kiadott fontosabb res. jelentések. 1930. december 15. (Vörös Könyv 22.)

K 149. A Magy. kir. rendőrség budapesti főkapitányságának államvédelmi osztálya. XXXVI. sz. politikai referátum. Szervezett tömegmozgalmak Magyarországon. Budapest. 1933. Karácsony. 314 o. (Vörös Könyv 27.)

Politikatörténeti Intézet Archívuma

Az MKP, az SZDP és az NPP iratai 1945–1948

MTA Történettudományi Intézet Archívuma

Antal István és Drózdly Győző kéziratok emlékirata

Kiss József (Felsönyék) iratai. 1930–1948.

Országos Széchényi Könyvtár

Kézirattár. Aprónyomtatványtár. Vegyes aprón nyomtatványok 1929–1948.

Vörös Vince, Juhász Nagy Sándor, Szabó Pál irathagyatéka

Történeti Hivatal

Kisgazdapárti politikusokra vonatkozó iratok, peranyagok.

Napilapok, folyóiratok

Az Alföld 1930–1931

Alföldi Függetlenség 1930–1932

Debreceni Független Újság 1930–1936

Debreceni Polgár 1930–1932.

A Föld 1926–1930

Ellenzék 1947

Előőrs 1928–1932

Az Est 1930–1944

Esti Kurír 1930–1933

Független Kisgazda 1931–1942.
 Független Magyar Újság 1941–1944
 Hírlap 1946–1949
 História 1983–2000
 Igazság 1930–1931
 Kecskeméti Lapok 1930–1956
 Kis Újság 1945–1956
 Kisgazdák Lapja 1924–1932
 Kiskőrösi Hírlap 1930–1931
 Magyarföld 1929–1930
 Magyar Nemzet 1938–1956
 Magyar Hírlap 1830–1932
 Makói Friss Újság 1930–1932
 Magyarország 1930–1932.
 Magyarság 1929–1932.
 Nemzeti Élet 1930–1932
 Népakarat 1956
 Népszava 1929–1956
 Pesti Hírlap 1927–1932
 Pesti Napló 1927–1932
 Politika 1947–1948
 A Reggel 1930–1932
 Reggeli Újság 1928–1931
 Rubicon 1990–2001
 Szabad Nép 1945–1956
 Szabad Szó 1945–1948
 Társadalmi Szemle 1945–1998
 Új Barázda 1930–1932
 Újság 1930–1932
 Valóság 1945–1989
 Világ 1945–1948

Kéziratok

- B. Nagy Lajos: A Független Kisgazdapárt elindulása és első küzdelmes éveinek ismertetése. Magyar Nemzeti Múzeum. Újkori Dokumentációs Gyűjtemény.
 Györgyi Lajos: Emlékeim. Györgyi Sándor birtokában.
 Némethy Jenő, dr.: A Kisgazdapárt útja. Első rész: A Független Kisgazdapárt útja a háború végéig. 1930–1944. Bp., 1967. Második rész: A Függetlenségi Frontban. Bp., 1968. Magyar Nemzeti Múzeum. Újkori Dokumentációs Gyűjtemény.
 Balázs György: Paraszt – és polgárpártok, politikai szervezetek Szentesen a két világháború között. Szentés. 2001.

Nyomtatott források, dokumentumkötetek

Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Hiteles kiadás. Athenaeum. Bp., 1927–1931.

- Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott nemzetgyűlés naplója. Bp., Athenaeum, I–VII. k. 1946–1952.
- Benkő Péter, Izsák Lajos *Strassenreiter* Erzsébet és Urbán Károly: 1956 és a politikai pártok. A politikai pártok az 1956-os forradalomban. 1956. október 23–november 4. MTA Jelenkor-kutató Bizottság. Bp., 1998. 572 o.
- Bethlen István titkos iratai. Az iratokat sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Szinai Miklós és Szűcs László. Kossuth. Bp., 1972.
- Bibó István (1911–1979) életút dokumentumokban. Összeáll: Huszár Tibor. Bp., 1956-os Intézet-Osiris- Századvég. 1995.
- Böhm Vilmos: válogatott politikai levelei 1914–1949. Sajtó alá rendezte és jegyzetelte: Szabó Éva és Szűcs László. Napvilág kiadó. Bp., 1997.
- Csicsery-Rónay István-Cserenyey Géza: Konceptió per a Független Kisgazdapárt szétzúzására. 1947. Tanulmány és válogatott dokumentumok. Bp., 1956-os Intézet. 1998.
- Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1944. december 23–1945. november 15.. Szerk., a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Szűcs László. MOL Bp., 1997. A-B. kötet
- Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról. Szerk.: V. Szereda és Rainer János. Bp.,
- Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1945. IV. Europe. US Government Printing Office. Washington, 1969.
- Földesi Margit-Szerencsés Károly: Halványkék választás Magyarország- 1947. Válogatott dokumentumok. Kairosz Kiadó. 2001-
- Gergely Jenő, Glatz Ferenc, Pölöskei Ferenc: Magyarországi pártprogramok 1919–1944. Kossuth Kiadó. Bp., 1991.
- Az 1944. évi december hó 21-ére Debrecenbe összegyűlt, majd később Budapestre összehívott Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója Bp., Athenaeum, 1946
- Kecskemét törvényhatósági jogú város teljes polgári név és címtára az 1930–1931. évről II. teljesen átdolgozott kiadás. Szerk.: Bodócs Gyula, dr. Saját kiadás. Kecskemét, 1931.
- A Független Kisgazda nagy képes naptára. Szerk.: Szakács Andor. I–III. évf. Bp. 1936–1938.
- Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000. I. k. A választások története és politikai geográfiája. Napvilág kiadó. Bp., 2001.
- Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000, II. k. A választókerületi adattár. Napvilág kiadó. Bp., 2001.
- Imrédy Béla a vádlottak padján. Szerk. és a bev. tanulmányt írta: Sipos Péter. Osiris-Budapest Főváros Levéltára. Bp., 1999.
- Izsák Lajos: Polgári pártok és programjaik Magyarországon. 1944–1956. Pécs. 1994.
- Izsák Lajos-Kun Miklós (szerk): Moszkvának jelentjük...Bp., 1994.
- A „Jelcin -dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-ról. Litván György- Rainer János-Hegedűs B. András- Gál Éva. Bp., 1993.
- Juhász Géza levelesládája. Válogatta és sajtó alá rendezte: Juhász Gézáné és Lévy Botond. Szépirodalmi. Bp., 1987.
- A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948. Szerk.: Rákosi Sándor és Szabó Bálint. Bp., Kossuth. 1967.
- Magyar-jugoszláv kapcsolatok. 1956, 1956–1959. Dokumentumok. I–II. k. Szerk.: Kiss József-Ripp Zoltán-Vida István. Bp., 1995., 1997.

- Mérei Gyula: A magyar polgári pártok programjai (1867–1918). Akadémiai Kiadó. Bp., 1971.
- Nagy Ferenc: Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt népies programja és szervezési tanácsadója. Kiadja: a Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt. Debrecen, 1939.
- Nagy Ferenc: Mit kell tudni a Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Pártról? Bp., 1945.
- Szavazz a Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Pártra! Atheneum. Bp., [1945]
- Tilkovszky Lornád: Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla. Bp., Kossuth, 1986.
- Vass Henrik, Vida István: A koalíciós korszak pártjainak szervezeti szabályzatai 1944–1948. MTA Politikatudományi Intézet-ELTE Politológiai Tanszék. Bp., 1992. 304 o.
- Vida István: A Független Kisgazdapárt 1930. évi békési programja. Történelmi Szemle, 1967. 1. sz. 76–100.o.
- Vida István: A Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt 1945 eleji programtervezete. Párttörténeti Közlemények, 1970. 3. sz. 186–197. o.
- Vida István: Bajcsy-Zsilinszky Endre és a Bihar megyei Független Kisgazdapárt megalakulása (Dokumentumok). Békési Élet, 1986. 3. sz. 295–310. o.
- Vörös Vince, Vida István: Kibontakozás keresése a magyar politikában. (Két kisgazdapárti dokumentum 1956-ról) História, 1989. 6. sz. 31–34. O
- Zinner Tibor (szerk.): Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. I–V. kö. Közgazdasági és Jogi könyvkiadó. Bp., 1993 1998.

Könyvek:

- Balogh István: A parasztság művelődése a két világháború között. Akadémiai Kiadó. Bp., 1973.
- Balogh Sándor: Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945–1947. Bp., 1975.
- Bodroghözi Zoltán: A magyar agrármozgalmak története (Kossuth Lajos fellépésétől Nagyatádi Szabó István haláláig. Bp., 1929.
- Bojkó Béla: Magyar adórendszer és adópolitika. Püski. Bp., 1997.
- Borhi László: Megalkuvás és erőszak. Az Egyesült Államok és a szovjet térhódítás Magyarországon. 1944–1949. Debrecen. 1997.
- Czine Mihály: Szabó Pál alkotásai és vallomása tükrében. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1971.
- Debrecen története 1919–1944. 4. k. Szerk.: Tokody Gyula. Debrecen, 1986.
- Fischer Ferenc: A megosztott világ. A Kelet-nyugat, Észak-dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai (1941–1991). Bp., IKVA Kiadó. 1993.
- Fülöp Mihály - Sipos Péter: Magyarország külpolitikája a XX. században. Aula. 1998.
- Gáti, Charles: Magyarország a Kreml árnyékában. Bp., 1990.
- Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon. Kossuth. Bp., 1977.
- Gergely Jenő: Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Vince Kiadó. [Bp.,] 2001.
- Gergely Jenő - Izsák Lajos: A huszadik század története. Pannonica. Bp., 2001.
- Gunszt Péter: Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989). Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp., 1996.
- Gunszt Péter: A paraszti társadalom Magyarországon a két háború között. MTA Történettudományi Intézete. Bp., 1987.
- Gunszt Péter (szerk.): A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadítástól napjainkig. Napvilág kiadó. Bp., 1998.

- Gyarmati György* (szerk.): Államvédelem a Rákosi korszakban. Történeti Hivatal. Bp., 2000.
- Hajdu Tibor*: Károlyi Mihály. Politikai életrajz. Kossuth. Bp., 1978.
- Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából. Szerk.: *V. Szereda és A. Sztikalin*. Bp., 1993.
- Hudi József*: Pénzesgyőr története. Egy bakonyi község múltja és jelene. Veszprém, 1998.
- Huszár Tibor*: Kádár János. Politikai életrajz. 1912–1956. I. k. Szabad Tér Kiadó- Kossuth. Bp., 2001.
- Kapronczay Károly*: A nemzetgyűlés elnöke volt. Kilenc évtized a XX. századból. (Varga Béla vallomásai életútjáról.) Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 1998. 119 o.
- Király István*: Nagyatádi Szabó István és pártja az első világháború előtt. Az MTA Dunántúli Tudományos Intézete. Értekezések. 1964–1965. 363–431. o.
- Kónya Sándor*: Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra megteremtésére. Akadémiai Kiadó. Bp., 1972.
- Korom Mihály*: Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya és a fegyverszünet. Bp., 1981.
- Kovács Imre*: A néma forradalom. - A néma forradalom a bíróság és a parlament előtt. Cserépfalvi-Gondolat-Tevan. [Bp.,] 1989. 313 o.
- Kövér György*: Losonczy Géza. 1917–1957. Bp., 1998.
- Magyarics Tamás*: Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Eötvös József Könyvkiadó. Bp., 2000.
- Nagy József*: A Nagyatádi-féle földreform 1920–1928. Bessenyei György Tanárképző Főiskola Kiadó. Eger. 1993.
- L. Nagy Zsuzsa*: Bethlen liberális ellenzéke. (Liberális polgári pártok 1919–1931.) Akadémiai Kiadó. Bp., 1980.
- Nagyatádi Szabó István emlékkönyv 1863–1924. Írták: *Kávássy Sándor, Király István, Mészáros Károly, Nagy József és Sipos József*. Magyar Mezőgazdasági Kiadó. Bp., 1995.
- Orosz István-Für Lajos-Romány Pál* (szerk.): Magyarország agrártörténete. Mezőgazdasági Kiadó. Bp., 1996.
- Rainer János*: Nagy Imre. Politikai életrajz. Első kötet. 1896–1993. Bp., 1996. Második kötet: 1953–1958. Bp., 1999.
- Ránki György* (főszerk.): Magyarország története 1918–1919. 1919–1945. Akadémiai Kiadó. Bp., 1976. 1397 o.
- Ronén, Ávihu*: Harc az életért. Cionista (Somér) ellenállás Budapesten 1944. Belvárosi Kiadó. Bp., 1998.
- Romsics Ignác*: Bethlen István. Politikai életrajz. Osiris. Bp., 1999. 520 o. (Millenniumi magyar történelem. Életrajzok.)
- Romsics Ignác*: Magyarország története a XX. században. Osiris. Bp., 1999.
- Ruszoly József*: A választási bíráskodás Magyarországon. 1845–1948. Mezőgazdasági és Jogi könyvkiadó. Bp., 1980. 780 o.
- Sebestény Sándor*: A Bartha Miklós Társaság. 1925–1933. Kossuth Kiadó. Bp., 1981.
- Sebestény Sándor*: Bajcsy Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja 1930–1936. Tankönyvkiadó. Bp., 1988.
- Sipos József*: A Kisgazdapárt kormánypárttá bővülése. In: A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Diákköreinek Kiadványai. 1973. Szerk: Sipos József- Kóbor Jenő. Szeged, 1973.

- Sipos József: A Kisgazdapárt és a Bethlen-kormány megalakulása. In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1980/81 I. kötet. Szeged, 1984. 311–315. o.
- Sipos József: A Kisgazdapárt 1918 októberében. Különlenyomat a Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984/85–1. kötetéből. Szeged, 1986. 253–266. o.
- Sipos József: A Kisgazdapárt és a Károly-párt szövetsége. Különlenyomat a Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1991/92–1. kötetéből. Szeged, 1993. 219–231. o.
- Szabó Pál: Tíz esztendő. Regény. Turul kiadás. Bp., 1943.
- Szabó Ferenc (szerk): Mezőberény története. I–II. k. Mezőberény Nagyközség Tanácsának Kiadása. Mezőberény. 1973.
- Szálasi minisztere voltam. Rajniss Ferenc naplója. Szerk.: Sipos Péter. Palatinus. Bp., 2001.
- Szovjet katonai intervenció 1956. Szerk.: Györkei Jenő és Horváth Miklós. Bp., 1996.
- Talapssy Tibor: A reggel még várat marára. Gondolat. Bp., 1981.
- Tóth Gábor: Ellenzéki politikai mozgalmak a Tiszántúlon a harmincas években 1929–1939. Akadémiai Kiadó. Bp., 1982.
- Tóth István: A Nemzeti Parasztpárt története. 1944–1948. Kossuth. Bp., 1972.
- Varga Lajos: Garami Ernő. Politikai életrajz. Napvilág Kiadó. Bp., 1996.
- Vida István: A Független Kisgazdapárt politikája 1944–1947. Akadémiai kiadó. Bp., 1976.
- Weis István: A mai magyar társadalom. Magyar Szemle Társaság. Bp., 1930.
- Weis István: A magyar falu. Magyar Szemle Társaság. Bp., 1931.
- Zinner Tibor: Az ébredők fénykora. 1919–1923. Akadémiai Kiadó. Bp., 1989. 181 o.
- Az 1929–1933. évi világgazdasági válság hatása Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Bp., 1955.

Cikkek, tanulmányok

- Bata Imre: Szabó Pál faluképe. Tanulmányok. Új Auróra füzetek. Békéscsaba, 1984.
- Bárany Ferenc: Az álmunkáspártok kísérlete a viharsarki agrárszegénység „nemzeti alapon” történő megszervezésére a Horthy-korszak első évtizedében. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből. Szerk.: Farkas József. Kiadja a Csongrád megyei Levéltár. Szeged, 1979 159–186. o.
- Bernáth István, Vida István: Dokumentumok a Független Kisgazdapárt és a Nemzeti Radikális Párt 1936. évi fúziójának történetéhez. Új Forrás, 1983. december 3–20. o.
- Béres András: Szabó Pál és a „Kelet Népe” In: Hajdú-Bihar megyei levéltár évkönyve. VI. Szerk.: Gazdag István. 139-
- Gergely Jenő: Mindszenty (Pehm) József politikai tevékenysége az 1930-as években. In: Mindszenty József veszprémi püspök 1944–1945. Felolvasóülések Veszprém történetéből 4. Szerk.: T. Horváth Lajos. Veszprém. Kiadja a Veszprémi Érsekség, Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata és a Laczkó Dezső Múzeum. 1996. 6–16. o.
- Hubai László-Szabó Éva: A Magyar Kommunista Párt gazdálkodása 1944–1948. Múltunk, 1998. 2. sz. 77–120. o.
- Kolta László: Perczel Béla és a bonyhádi Hűség a Hazához! mozgalom. In: Tanulmányok. Szerk.: Dr. Dobos Gyula. Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára. Szekszárd, 1992. 33–69. o. (Tolna Megyei Levéltári Füzetek 3.)
- Kövágó József: Emlékek, emberek, remények- A kisgazdapárt a forradalomban. Az Irodalmi Újság melléklete. 1981. nov-dec. 9. o.

- Nagy József: A kisgazda csoport működése az Egységes Pártban. In: *Parasztkérdés 1890–1930*. Szerk.: Juhász Antal és Sipos József. Szeged, 1985. 233–258. o.
- L. Nagy Zsuzsa: A liberális ellenzék és Debrecen az 1920-as években. In: *Magyar Történeti Tanulmányok XVII.* Szerk.: Fehér András. KLTE. Debrecen. 1984. 89–99
- T. Mérey Klára: Nagyatád, a kisgazdamozgalom bölcsője. I. közlemény. In: *Somogy megye múltjából (Különlenyomat)*, Kaposvár, 1994. 187–220.o. (Levéltári Évkönyv. 25.)
- T. Mérey Klára: Nagyatád, a kisgazdamozgalom bölcsője. II. közlemény. In: *Somogy megye múltjából (Különlenyomat)*, Kaposvár, 1995. 187–220.o. (Levéltári Évkönyv. 26.)
- B. Rácz István: Die Kleinlandwirtepartei warend der Revolution. Hinter dem Eisernen-Vorhang. 1957. 12. sz. 15–21. old.
- Ruszkai Miklós: Az 1945 előtti magyar választások statisztikája. *Történelmi Statisztikai Közlemények*, 1959. 1–2- sz. 11–58. o.
- Tóth István: A mozi a koalíciós pártok gazdálkodásában. *Múltunk*, 1993. 4. sz. 69–73.o.
- Tóth István: A Nemzeti Parasztpárt tevékenységének finanszírozása (1945–1949). *Múltunk*, 1999. 1. sz.
- Vigh Károly: Portrévázlat Juhász Nagy Sándorról. (1883–1946) *Fólia Historica* 6. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve. Bp., 1978. 191–223. o.
- Vida István: Bajcsy-Zsilinszky Endre és a Kisgazdapárt. In: *Bajcsy-Zsilinszky Endre 1886–1986. Tudományos tanácskozás születésének centenáriuma alkalmából.* Szerk.: Pintér István. Kiad.: Hazafias Népfront és a TIT. Bp., 1986. 49–62. o.
- Vida István: A Független Kisgazdapárt a háború utáni kibontakozásról. In: *Kiútkeresés*. 1943. Kossuth. Bp., 1989. 47–64. o.
- Vida István: Adalékok a Független Kisgazdapárt újjászerveződéséhez 1956-ban. *Múltunk*, XLI évf. 1996. 3. sz. 51–101.o.
- Vida István: A Független Kisgazdapárt gazdálkodása a fordulat évében. In: *Fordulat a világban és Magyarországon. 1947–1949.* Szerk.: Feitl István, Izsák Lajos, Székely Gábor. Napvilág Kiadó. Bp., 2000. 195–229. o.
- Vörös Vince: Az aranykalászos gazdamozgalom Baranyában. Sajtó alá rendezés és jegyzetkészítés. In: *Baranyai Helytörténetírás*. 1989. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Pécs. 1989. 190–285. o.

Visszaemlékezések, memoárok

- Bertalan Ágnes: Szabó Pál szivárványai, Bp., 1977.
- Dancs József: Utak és állomások. Kossuth Könyvkiadó. Bp., 1978. 350 o.
- Dobi István: Vallomás és történelem. I–II. k. Kossuth. Bp., 1962.
- Futó Dezső: Önéletírás, világlátás. Az Országos Eckhardt Tibor Alapítvány kiadása. Bp., 1995. 147. o.
- Huszár Tibor: Beszélgetések. [Bp., kiadó, év. nélkül] 184 o.
- Kodolányi János: Visszapillantó tükör. A Süllyedő világ befejező része. Magvető. Bp., 1968.
- A madridi követségtől Mauthausenig. Andorka Rudolf naplója. Bp., Kossuth. 1978.
- Megálmodott Magyarország. Beszélgetés nyugati magyarokkal. Az interjúkat készítette Éger György. Szerk. és a bev. írta: Balla Bálint. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. Basel/Budapest. 1999. 213 o.
- Nagy Ferenc: Küzdelem a vasfüggöny mögött. I–II. k. Szerk.: Antal László. A jegyzeteket készítette: Vida István. Európa-História. Bp., 1990. 681 o.

- A nemzetgyűlés elnöke volt. Kilenc évtized a 20. századból. (Varga Béla vallomásai életjáról, 1991-ben) Írta és összeállította *Kapronczay Károly*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 1998. 119 o.
- Z. Nagy Ferenc: Ahogy én láttam.... Kossuth. Bp., 1965. 445 o.
- Nagy Vince: Októbertől októberig. Emlékiratok. Önéletrajz. New York. 1962. 404.
- Pátray Tivadar: Veszélyes évszázad. Alapítvány a szellemi élet fejlődéséért. Bp., 1997. 225 o.
- Rácz Erzsébet: Feljegyzések a vihar kapujában. Emlékezés Tildy Zoltánra. Bp., 1995. A Ráday gyűjtemény tanulmányai. 6. Sorozatszerkesztő Benda Kálmán.
- Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések. 1940–1956. 1–2. k. Bp., 1997.
- Szemelvények Szabó Pálról kortársak vallomásai, méltatásai. Szerk.: Mikita István. Biharugra, 1988.
- Tildy Zoltán: Gaál Gaston 1868–1932. A Független Kisgazdapárt első vezérének rövid életrajza. A Független Kisgazda Nagy képes Naptára az 1936. szökeővre. I. évf. Szerk.: Szakács Andor. A Független Kisgazda politikai hetilap kiadása. Bp. 1936.

Lexikonok, kézikönyvek, évkönyvek

- Balogh Margit-Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. I. Kronológia. II. Adattár. História- MTA Történettudományi Intézet. Bp., 1993, 1996.
- Benkő Péter: Magyar népi mozgalom almanachja. Deák. Bp., 1996.
- Gudenus János József: A magyar főnemesség XX. századi genealógiája. I. A–J. Natura. Bp., 1990.
- Haeffler István: Országgyűlési almanach az 1935–1940. évi országgyűlésről. (Sturm-féle országgyűlési almanach) MTI Politikai Szerkesztőség. MTI. Bp., 1935.
- Lengyel László és Vidor Gyula: Magyar országgyűlési almanach. Ötszáz magyar élet. 1931–1936. Bp., Glóbus Nyomdai Műintézet. [1931]
- Péterné Fehér Mária, Szabó Tamás, Székelyné, Kőrösi Ilona: Kecskemét életrajzi lexikona. Kiadó. Kecskeméti Lapok Kft és a Kecskemét Monográfia Szerkesztősége. Kecskemét, 1992. (Kecskeméti Füzetek 4.)
- Szentesi ki kicsoda? Szentés. 1998.
- Varga Lajos: A magyar szociáldemokrácia kézikönyve. Napvilág kiadó. Bp., 1999.
- Veszprém megyei életrajzi lexikon. Veszprém. 1998.
- Vidor Gyula: Nemzetgyűlési Almanach 1920–1922. A nemzetgyűlés tagjainak életrajzi adatai. Bp., 1921.
- Vörös Vince, Vida István: A Független Kisgazdapárt képviselői 1944–1949. Életrajzi Lexikon. Bp., ELTE Szociológia és Szociálpolitikai Intézet- ELTE Politológiai Tan-
szék. 1991. 226 old. (Történeti elitkutatások.) —

TARTALOM JEGYZÉK

Bevezető.....	3
I. A Független Kisgazdapárt megalakulása és szervezeti kiépülése.....	15
II. A Független Kisgazdapárt a második világháború háború utáni kibontakozásról (1943–1944).....	104
III. Adatok a Független Kisgazdapárt anyagi helyzetéről és gazdálkodásáról (1945–1948)	112
IV. A Független Kisgazdapárt és az 1945 őszi budapesti törvényhatósági és a nemzetgyűlési választások.....	142
V. A Független Kisgazdapárt és az 1947-es országgyűlési választások	170
VI. A Független Kisgazdapárt újjászerveződése 1956-ban	194
Jegyzetek	222
Bibliográfia	256